

ISSN 2304-7216

ESIL
UNIVERSITY

Қазақ экономика, қаржы
және халықаралық
сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов и
международной торговли

№ 1(50)/2023

Қазақ экономика,
қаржы және
халықаралық сауда
университетінің
ЖАРНЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

№1 (50)
2023

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов
и международной
торговли

издается с 2009 года

Собственник журнала:
Учреждение «Esil University»

Главный редактор:

А.А. Таубаев – д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора:

Д.Н. Улыбышев – к.э.н., доцент

Редакционная коллегия:

<i>А. Агапова</i>	PhD (США)
<i>Л. Васа</i>	PhD, профессор (Венгрия)
<i>Т.В. Шталь</i>	д.э.н., профессор (Украина)
<i>Т.В. Воронина</i>	д.э.н., профессор (Россия)
<i>А.А. Кочербаева</i>	д.э.н., профессор (Кыргызстан)
<i>Е. Әмірбекұлы</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Н. Токсанова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Б.С. Есенгельдин</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.Ж. Каменова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.К. Алиев</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Д.М. Турекулова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Х. Галиева</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Г.С. Укубасова</i>	PhD, к.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Р.Д. Берназарова</i>	технический секретарь (Казахстан)

МАЗМҰНЫ

<i>Абдикаримова А.Т., Жетписбаева М.К.</i> Кобб-Дугластың өндірістік функциясын пайдалана отырып, Қазақстан Республикасы экономикасының өндірістік мүмкіндіктерін зерттеу	8
<i>Абдулла Ж.Б., Кулбаева М.А., Сапарова А.А., Абишева А.М.</i> Қазақстан экономикасындағы тікелей шетелдік инвестициялардың рөлі және оның COVID-19 пандемиясынан кейінгі жағдайы.....	15
<i>Азыбетова Р.Е., Садыков Ж.А., Гиззатжанова А.Г., Касымова А.М.</i> Алакөл көлінің туристік – рекреациялық әлеуетін кешенді-интегралды бағалау	23
<i>Азатбек Т.А., Шымшықов Ж.Е., Тлесова А.Б., Жанбозова А.Б.</i> Электрондық коммерция нарығын мемлекеттік реттеудің шетелдік тәжірибесі: Қазақстанға арналған сабақтар.....	30
<i>Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Казыбаев Б.О., Абилдаханова С.Р.</i> Қазақстандағы ауыл шаруашылығының экономикалық өсуінің сапасын камсыздандыру механизмі	39
<i>Аппақова Г.Н., Несіпбеков Е.Н., Панзабекова А.Ж.</i> Нақты және болжамды көші-қон көрсеткіштерін салыстырмалы талдау	46
<i>Әмірбекұлы Е., Үкібасова Ғ.С., Бәкіров Е.Р., Омаров Б.Ш.</i> Корпоративтік мәдениеттің анықтаушы факторы ретінде Қазақстанның білім беру ұйымдары мен қоғамының өзара әрекеттесуі.....	55
<i>Байбашева Г.К., Кайдарова С.Е., Тансыкбаева Г.О., Джунербаев К.Ж.</i> Қазақстан өңірлеріндегі инновациялық қызметті талдау	65
<i>Байдақов А.К., Алтынбеков М.А.</i> Басқару есебіндегі шығындар есебінің мәселелері және оларды топтастыру.....	72
<i>Байдыбекова С.К., Сауранбай С.Б., Абенова Г.И.</i> Қазақстан Республикасында еңбек нарығы және жұмыспен қамтуды қалыптастыру мәселелері.....	80
<i>Барaboшкін В.К., Байгабулова К.К., Кушебина Г.М., Буртебаева А.А.</i> Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтауды басқару тиімділігінің мәселелері	89
<i>Баткеева Д.Р., Омарова А.Т., Сапарова Б.С., Сраилова Г.Н.</i> Ипотекалық несиелеу мен мемлекеттік қаржыландыру бағдарламаларының қазақстанның құрылыс саласына әсері	96
<i>Бейсембина А.Н., Кунязова С.К., Нұрғалиева А.А., Кунязов Е.К.</i> Қазақстанның инновациялық экономикасының адами капиталы	104
<i>Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Әбенoв Е.М., Сраилова Г.Н.</i> Әлемдегі және Қазақстандағы инновацияларды және материалдық емес активтерді бағалау.....	112
<i>Булхаирова Ж.С., Темирова А.Б., Саймагамбетова Г.А., Мухамеджанова А.А.</i> Дамудың қазіргі кезеңіндегі Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі.....	120
<i>Дуйсембаев А.А., Шаметова А.А.</i> Бизнес-инжиниринг – кәсіпкерлік қызметті дамытудың құралы ретінде	127
<i>Дутта А., Досжан Р.Р.</i> Алмастырылмайтын токен – бұл инвестициялар үшін жойқын қаржылық актив немесе ықтимал көпіршік	134
<i>Егембердиев Р.А., Есиркепова А.М., Камалов А.А., Мухамедиева Г.М.</i> Қазақстандағы мал шаруашылығы өнімдері импортын алмастыру ерекшеліктері.....	141
<i>Есенгельдин Б.С., Абаев А.А., Акбаев Е.Т., Даниярова М.Т.</i> Күн энергиясын дамытуды мемлекеттік қолдаудың халықаралық тәжірибесі	148
<i>Жайлауов Е.Б., Омар Ж.Т., Қуттыбаева Н.Б., Кенжебеков Н.Д.</i> Қазақстанның өңірлік экономикалық жүйелерінің өзара іс-қимылы мен өзара тәуелділігін бағалау	155
<i>Жанділла Б.Д., Шоқан Р., Тлесова Э.Б., Жусупов Е.А.</i> Тұрақты туризмді дамыту үшін туристік дестинацияны басқару тетіктері	164
<i>Жаркенова Б.Р., Муканов А.Х., Замбинова Г.К., Абдильдинова Н.Е.</i> Туристік өңірдің экономикалық белсенділігін арттырудағы брендингтің рөлі.....	172
<i>Жәумітова М.Д., Құсайынова Л.И., Түрчекенова Р.Ә., Құлыбекова А.Ж.</i> Қазақстандағы гендерлік теңсіздікті реттеу.....	179

Жунусова Ә.А., Құрманқұлова Н.Ж., Джангельдина Д.И., Ахметова Ғ.Б. Қонақжайлылық индустриясындағы айналмалы экономика тенденциялары	188
Искакова З.Д., Ищанова Р.Д., Даниярова М.Т., Омарова А.Т. Басқару жүйесіндегі мемлекеттік аудит мәселесі туралы Қазақстанның мемлекеттік қарызы	195
Кадырбергенова А.К., Избасарова Л.Б., Ажигалиева Г.К., Арынова З.А. Қазақстан Республикасында мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық құралдары	201
Караймызлар Е., Орынбасаров С.О., Турдиева З.М. Мемлекеттік-жекешелік әріптестіктің табыс факторлары	209
Кишибаева Б.С., Джаксыбекова Г.Н. Кәсіпорынның капитал құрылымы мен қаржылық тұрақтылығын талдау.....	215
Кожрахметова А.М., Дәрібаева А.К., Сауранова М.М., Кисаева З.Н. Қазақстанның ауыл шаруашылығын қолдаудың қаржы құралдары.....	222
Қурманов Н.А., Рахимбекова А.Е., Утарбаева Г.К., Раимбеков Б.Х. Қызмет көрсету саласы кәсіпорындарының цифрлық трансформацияға дайындығын бағалау	230
Матенова Ж.Н., Кадырова А.С., Кушебина Г.М., Алимкулова Ш.И. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тұрғын үй бағдарламасының тиімділігін талдау.....	240
Нурлыбаев Б.Б., Әбенов Е.М., Муталиева Л.М., Муканов А.Х. Қазақстандағы гастрономиялық туризмнің даму тенденциялары	250
Пупышева Т.Н., Жетпісбаева М.К. Қазақстанның ауыл азаматтарын бюджет процесіне тарту мәселелері	257
Саркамбаева Ш.Г., Сайлаубеков Н. Ірі банктер және олардың өтімділігі: Қазақстан жағдайы	265
Сатпаева З.Т., Кангалакова Д.М., Мұқаев А.Н. ҒЗТКЖ қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму факторы ретінде	273
Тургель И.Д., Талимова Г.У., Берназарова Р.Д. Қазақстандағы әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялардың мамандануының негізгі бағыттары	281
Турекулова А.Н., Бейсенғалиев Е.Б., Ниязов М.Н., Череева Б.Т. Еңбек ұжымындағы қарым-қатынастың проблемалық аспектілері	288
Тұрсымбаева М.Ж., Ашимова И.Д., Қалжанова Қ.А., Сейтиков А.Т. Қазақстан Республикасында туристік индустрия үшін кадрлар даярлау стратегиясын қалыптастыру	295
Улыбышев Д.Н., Бопиева Ж.К., Шевякова А.Л., Жайлауов Е.Б. Қоғамдық сектордың Қазақстан Республикасының ұлттық экономикасын дамытуға қосқан үлесін бағалау	303
Умарова Г.Х., Темирова Ж.Ж., Исатаева Г.Б., Жуманова Г.М. Әлемдік технологиялық даму: ұлттық экономикаларды салыстырмалы талдау	310
Череева Б.Т., Абаева Г.И., Байкин А.А., Завьялова Е.Н. Мемлекеттік меншікті басқарудың шетелдік тәжірибесі	317

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Абдикаримова А.Т., Жетписбаева М.К.</i> Исследование производственных возможностей экономики Республики Казахстан с использованием производственной функции Кобба-Дугласа.....	8
<i>Абдулла Ж.Б., Кулбаева М.А., Сапарова А.А., Абишева А.М.</i> Роль прямых иностранных инвестиций в экономике Казахстана и ее состояние после пандемии COVID-19	15
<i>Азыбетова Р.Е., Садыков Ж.А., Гиззатжанова А.Г., Касимова А.М.</i> Комплексно-интегральная оценка туристско-рекреационного потенциала озера Алаколь	23
<i>Азатбек Т.А., Шимшиков Ж.Е., Тлесова А.Б., Жанбозова А.Б.</i> Зарубежный опыт государственного регулирования рынка электронной коммерции: уроки для Казахстана	30
<i>Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Казыбаев Б.О., Абилдаханова С.Р.</i> Механизм обеспечения качества экономического роста сельского хозяйства в Казахстан	39
<i>Аппакова Г.Н., Несипбеков Е.Н., Панзабекова А.Ж.</i> Сравнительный анализ фактических и прогнозируемых миграционных показателей.....	46
<i>Әмірбекұлы Е., Укубасова Г.С., Бакиров Е.Р., Омаров Б.Ш.</i> Взаимодействие организаций образования и общества Казахстана как определяющий фактор корпоративной культуры	55
<i>Байбашиева Г.К., Кайдарова С.Е., Тансыкбаева Г.О., Джунербаев К.Ж.</i> Анализ инновационной деятельности в регионах Казахстана	65
<i>Байдаков А.К., Алтынбеков М.А.</i> Проблемы учета затрат в управленческом учете и их группировка	72
<i>Байдыбекова С.К., Сауранбай С.Б., Абеннова Г.И.</i> Рынок труда и проблемы формирования занятости в Республике Казахстан.....	80
<i>Барабощкин В.К., Байгабулова К.К., Кушебина Г.М., Буртебаева А.А.</i> Проблемы эффективности управления здравоохранением Республики Казахстан.....	89
<i>Баткеева Д.Р., Омарова А.Т., Сапарова Б.С., Сраилова Г.Н.</i> Влияние ипотечного кредитования и госпрограмм финансирования на строительную отрасль Казахстана	96
<i>Бейсембина А.Н., Кунязова С.К., Нурғалиева А.А., Кунязов Е.К.</i> Человеческий капитал инновационной экономики Казахстана	104
<i>Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Әбенев Е.М., Сраилова Г.Н.</i> Оценка инноваций и нематериальных активов в мире и в Казахстане	112
<i>Булхаирова Ж.С., Темирова А.Б., Саймагамбетова Г.А., Мухамеджанова А.А.</i> Продовольственная безопасность Казахстана на современном этапе развития	120
<i>Дуйсембаев А.А., Шаметова А.А.</i> Бизнес-инжиниринг как инструмент развития предпринимательской деятельности	127
<i>Дутта А., Досжан Р.Р.</i> Невзаимозаменяемый токен: подрывной финансовый актив для инвестиций или потенциальный пузырь	134
<i>Егембердиев Р.А., Есиркенова А.М., Камалов А.А., Мухамедиева Г.М.</i> Особенности импортозамещения продуктов животноводства в Казахстане.....	141
<i>Есенгельдин Б.С., Абаев А.А., Акбаев Е.Т., Даниярова М.Т.</i> Международная практика государственной поддержки развития солнечной энергии	148
<i>Жайлауов Е.Б., Омар Ж.Т., Куттыбаева Н.Б., Кенжебеков Н.Д.</i> Оценка взаимодействия и взаимозависимости региональных экономических систем Казахстана	155
<i>Жанділла Б.Д., Шоқан Р., Тлесова Э.Б., Жусупов Е.А.</i> Механизмы управления туристской дестинацией для развития устойчивого туризма	164
<i>Жаркенова Б.Р., Муқанов А.Х., Замбинова Г.К., Абдильдинова Н.Е.</i> Роль брендинга в повышении экономической активности туристического региона.....	172
<i>Жаумитова М.Д., Кусаинова Л.И., Турчекенова Р.А., Кулубекова А.Ж.</i> Регулирование гендерного неравенства в Казахстане	179

Жунусова А.А., Курманкулова Н.Ж., Джангельдина Д.И., Ахметова Г.Б. Тенденции экономики замкнутого цикла в индустрии гостеприимства	188
Искакова З.Д., Ищанова Р.Ш., Даниярова М.Т., Омарова А.Т. К вопросу о государственном аудите в системе управления государственным долгом Казахстана	195
Кадырбергенова А.К., Избасарова Л.Б., Ажигалиева Г.К., Арынова З.А. Экономические инструменты повышения конкурентоспособности нефтехимической продукции в Республике Казахстан	201
Караймызлар Е., Орынбасаров С.О., Турдиева З.М. Факторы успеха государственно-частного партнерства	209
Кишибаева Б.С., Джаксыбекова Г.Н. Анализ структуры капитала и финансовой устойчивости предприятия	215
Кожрахметова А.М., Дарибаева А.К., Сауранова М.М., Кисаева З.Н. Финансовые инструменты поддержки сельского хозяйства Казахстана	222
Курманов Н.А., Рахимбекова А.Е., Утарбаева Г.К., Раимбеков Б.Х. Оценка готовности предприятий сферы услуг к цифровой трансформации	230
Матенова Ж.Н., Кадырова А.С., Кушебина Г.М., Алимкулова Ш.И. Анализ эффективности государственной жилищной программы в Республике Казахстан.....	240
Нурлыбаев Б.Б., Әбенев Е.М., Муталиева Л.М., Муканов А.Х. Тенденции развития гастрономического туризма в Казахстане	250
Пупышева Т.Н., Жетписбаева М.К. Вопросы вовлечения сельских граждан Казахстана в бюджетный процесс	257
Саркамбаева Ш.Г., Сайлаубеков Н. Крупнейшие банки и их ликвидность: кейс Казахстана.....	265
Сатпаева З.Т., Кангалакова Д.М., Мукаев А.Н. НИОКР как фактор социально-экономического развития Казахстана	273
Тургель И.Д., Талимова Г.У., Берназарова Р.Д. Основные направления специализации социально-предпринимательских корпорации в Казахстане	281
Турекулова А.Н., Бейсенгалиев Е.Б., Ниязов М.Н., Череева Б.Т. Проблемные аспекты взаимоотношений в трудовом коллективе.....	288
Турсумбаева М.Ж., Сейтиков А.Т., Ашимова И.Д., Кальжанова К.А. Формирование стратегии подготовки кадров для туристской индустрии в Республике Казахстан	295
Улыбышев Д.Н., Бошиева Ж.К., Шевякова А.Л., Жайлауов Е.Б. Оценка вклада общественного сектора в развитие национальной экономики Республики Казахстан	303
Умарова Г.Х., Темирова Ж.Ж., Исатаева Г.Б., Жуманова Г.М. Мировое технологическое развитие: сравнительный анализ национальных экономик	310
Череева Б.Т., Абаева Г.И., Байкин А.А., Завьялова Е.Н. Зарубежный опыт управления государственной собственностью.....	317

CONTENTS

<i>Abdikarimova A., Zhetpisbayeva M.</i> Study of the production capabilities of the economy of the Republic of Kazakhstan using the Cobb-Douglas production function	8
<i>Abdulla Zh., Kulbayeva M., Saparova A., Abisheva A.</i> The role of foreign direct investment in Kazakhstani economy and its situation after the COVID-19 pandemic	15
<i>Agybetova R., Sadykov Zh., Gizzatzhanova A., Kassimova A.</i> Integrated assessment of the tourist and recreational potential of Alakol lake	23
<i>Azatbek T., Shimshikov Zh., Tlessova A., Zhanbozova A.</i> Foreign experience in state regulation of the e-commerce market: lessons for Kazakhstan	30
<i>Aimurzina B., Kamenova M., Kazybayev B., Abildakhanova S.</i> Mechanism for ensuring quality of economic growth of agriculture in Kazakhstan.....	39
<i>Appakova G., Nesipbekov E., Panzabekova A.</i> Comparative analysis of actual and projected migration indicators.....	46
<i>Amirbekuly Y., Ukubassova G., Bakirov Y., Omarov B.</i> Interaction of educational organizations and society of Kazakhstan as a determining factor of corporate culture	55
<i>Baybasheva G., Kaidarova S., Tansykbayeva G., Junerbayev K.</i> Analysis of innovation activity in Kazakhstani regions	65
<i>Baidakov A., Altynbekov M.</i> Problems of cost accounting in management accounting and their grouping.....	72
<i>Baidybekova S., Sauranbay S., Abenova G.</i> Labor market and problems of employment formation in the Republic of Kazakhstan	80
<i>Baraboshkin V., Baigabulova K., Kushebina G., Burtebayeva A.</i> Efficiency challenges in healthcare management of the Republic of Kazakhstan.....	89
<i>Batkeeva D., Omarova A., Saparova B., Srailova G.</i> Impact of mortgage lending and state financing programs on the construction industry of Kazakhstan	96
<i>Beysembina A., Kunyazova S., Nurgaliyeva A., Kunyazov Y.</i> Human capital of the innovative economy of Kazakhstan	104
<i>Bekzhanova T., Yeshpanova D., Abenov Ye., Srailova G.</i> Assessment of innovation and intangible assets in the world and in Kazakhstan	112
<i>Bulkhairova Zh., Temirova A., Saimagambetova G., Mukhamejanova A.</i> Food security of Kazakhstan at the present stage of development.....	120
<i>Duissembayev A., Shametova A.</i> Business engineering as a tool for the development of entrepreneurship	127
<i>Dutta A., Doszhan R.</i> Non-fungible token: a disruptive financial asset for investment or a potential bubble	134
<i>Yegemberdiyev R., Yessirkepova A., Kamalov A., Mukhamediyeva G.</i> Features of import substitution of livestock products in Kazakhstan	141
<i>Yessengeldin B., Abayev A., Akbayev Y., Daniyarova M.</i> International practice of state support for the development of solar energy	148
<i>Zhailauov Y., Omar Zh., Kuttybayeva N., Kenzhebekov N.</i> Assessment of interaction and interdependence of regional economic systems of Kazakhstan.....	155
<i>Zhandilla B., Shokhan R., Tlessova E., Zhussupov Y.</i> Tourist destination management mechanisms in sustainable tourism developing	164
<i>Zharkenova B., Mukanov A., Zambinova G., Abdildinova N.</i> The role of branding in increasing economic activity of the tourist region.....	172
<i>Zhaumitova M., Kussainova L., Turchekenova R., Kulubekova A.</i> Regulation of gender inequality in Kazakhstan	179

Zhunosova A., Kurmankulova N., Dzhangeldina D., Ahmetova G. Closed-loop economy trends in the hospitality industry	188
Iskakova Z., Ischanova R., Daniyarova M., Omarova A. On the issue of state audit in the system of public debt management in Kazakhstan.....	195
Kadyrbergenova A., Izbassarova L., Azhigalieva G., Arynova Z. Economic instruments for increasing competitiveness of petrochemical products in the Republic of Kazakhstan	201
Karayilmazlar E., Orynbasarov S., Turdiyeva Z. Success factors of public-private partnership.....	209
Kishibayeva B., Jaxybekova G. Analysis of capital structure and financial stability of an enterprise	215
Kozhakhmetova A., Daribayeva A., Sauranova M., Kissayeva Z. Financial instruments to support agriculture in Kazakhstan.....	222
Kurmanov N., Rakhimbekova A., Utarbayeva G., Raimbekov B. Assessment of readiness of service enterprises for digital transformation.....	230
Matenova Zh., Kadyrova A., Kushebina G., Alimkulova S. Analysis of effectiveness of the state housing program in the Republic of Kazakhstan.....	240
Nurlybayev B., Abenov Ye., Mutaliyeva L., Mukanov A. Trends in development of gastronomic tourism in Kazakhstan.....	250
Pupysheva T., Zhetpisbayeva M. Issues of involvement of rural citizens of Kazakhstan in the budget process	257
Sarkambayeva Sh., Sailaubekov N. The largest banks and their liquidity: the case of Kazakhstan	265
Satpayeva Z., Kangalakova D., Mukayev A. R&D as a factor of Kazakhstan's socio-economic development	273
Turgel I., Talimova G., Bernazarova R. The main areas of specialization of social and entrepreneurial corporations in Kazakhstan	281
Turekulova A., Beisengaliyev Y., Niyazov M., Chereyeva B. Problematic aspects of relationships in the workforce.....	288
Tursumbayeva M., Seitikov A. Ashimova I., Kalzhanova K. Formation of a strategy for training personnel for the tourism industry in the Republic of Kazakhstan	295
Ulybyshev D., Bopieva Zh., Shevyakova A., Zhailauov E. Assessment of the contribution of the public sector to the development of the national economy of the Republic of Kazakhstan.....	303
Umarova G., Temirova Zh., Isatayeva G., Zhumanova G. Global technological development: comparative analysis of national economies	310
Chereyeva B., Abayeva G., Baykin A., Zavyalova E. Approaches to state property management: foreign experience.....	317

А.Т. Абдиқаримова*, к.э.н., доцент¹

М.К. Жетпісбаева, к.э.н., профессор²

Қарағандық университет імені Академика Е.А. Букетова,

г. Қарағанда, Қазақстан¹

Қарағандық университет Қазпотребсоюзы,

г. Қарағанда, Қазақстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aliyata@mail.ru

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ФУНКЦИИ КОББА-ДУГЛАСА

Статья посвящена вопросу применимости отдельных моделей и функций экономической теории по отношению к современным условиям экономики Республики Казахстан. Имеется большое количество исследований, посвящённых анализу причин и факторов, влияющих на формирование дохода компаний, и последующего объяснения качества экономического роста с точки зрения экстенсивности или интенсивности производств. Но есть вопрос могут ли они объяснить или оценить имеющуюся ситуацию в экономике Республики Казахстан, учитывая сложность всех экономических процессов, различия в институциональном развитии, ограниченность моделей. В данной статье авторами сделана попытка оценить технологичность производства предприятий экономики Республики Казахстан с использованием производственной функции Кобба-Дугласа. Авторы попытались объяснить влияние таких факторов производства как капитал и оплата труда на создание валового дохода предприятий, а также оценить роль отдельных факторов в формировании себестоимости продукции.

В результате исследования, основанного на синтетических данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, авторы пришли к выводу о недостаточном уровне технологичности малых и средних предприятий РК, а также выявлен вес факторов, формирующих себестоимость продукции малых и средних предприятий РК. В ходе проведения исследования были использованы методы корреляционно-регрессионного анализа на основе панельных данных предприятий РК.

Ключевые слова: производственная функция Кобба-Дугласа, себестоимость, факторы производства, производственные возможности, экономика Республики Казахстан, производственная функция, эластичность, доход, амортизация, фонд заработной платы.

Кілт сөздер: Кобб-Дугластың өндірістік функциясы, өзіндік құны, өндіріс факторлары, өндірістік мүмкіндіктері, Қазақстан Республикасының экономикасы, өндірістік функциясы, икемділігі, табысы, амортизациясы, жалақы қоры.

Keywords: Cobb-Douglas production function, cost, factors of production, production capabilities, economy of the Republic of Kazakhstan, production function, elasticity, income, depreciation, payroll.

Введение. Экономическая наука, являясь частью социальной науки, не постоянно в своем существовании, постоянно меняется, адаптируется под новые условия развития экономики в мире. Появляется множество теорий и моделей, объясняющих новые вариации экономических траекторий и путей развития. Однако некоторые модели являются основой для создания и интерпретации современных фактов, с помощью которых исследователи пытаются объяснить суть происходящих процессов.

Известно, что экономическое развитие страны в большей степени зависит от уровня развития производства и использования факторов производства. Производственная функция, по-прежнему, остается моделью, которая объясняет зависимость объемов произведенной продукции от количества затрат, включенных на ее создание. От того насколько эффективно используются факторы производства зависит качество и эффективность производства. Одной из моделей, описывающих влияние различных факторов на результат производства, является двухфакторная модель Кобба-Дугласа. Целью статьи является исследование актуальности применения модели Кобба-Дугласа для оценки качества экономического развития Республики Казахстан, выявления фактора, представляющего основной элемент создания стоимости на предприятиях РК (малых и

средних). Данный вопрос достаточно актуален, так как имеющиеся негативные явления такие как высокий темпы инфляции, снижение уровня и благосостояния жизни населения имеют под собой определённые причины, которые необходимо выявить и решать проблему комплексно. При проведении исследования авторы опирались на синтетические данные Бюро национальной статистики Республики Казахстан, синтезированных на основе ежеквартальных статистических форм 1-ПФ (Отчет о финансово-хозяйственной деятельности предприятия) и 2-МП (Отчет о деятельности малого предприятия) с применением корреляционно-регрессионного анализа.

Обзор литературы. Производственная функция Кобба-Дугласа, как и любые модели и теории экономической теории имеет как больше количество своих последователей, так и экономистов, критикующих ее как ограниченную. Для справедливости нужно отметить, что в качестве прототипа для своей модели экономического роста модель Кобба-Дугласа использовал Роберт Солоу. Несмотря на это ряд авторов Юсим В., Филиппов В., Афанасьев В. [1,2] критикуют модель Кобба-Дугласа как имеющую несколько методологических ошибок, которые значительно искажают полученные значения, среди которых отсутствие в модели таких факторов как курс национальной валюты, конъюнктурные изменения, темпы инфляции и т.д.

Тем не менее исследователи экономисты продолжают изучать экономические системы на основе применения данной модели в различных отраслях. Данная модель была применена экономистами С.Чжанг и Ю.Лью [3] для оценки эластичности капитала и рабочей силы в экономике Китая в периоды 1980-2013гг. выводом исследователей стал факт о том, что эластичность капитала по отношению к выпуску продукции снижалась, в то время как эластичность затрат на рабочую силу возрастал.

Аналогичную попытку оценить качество данной модели была предпринята авторами в статье «The Cobb-Douglas Production Function Revisited» [4], а также в статье авторы которой пытались решить проблему использования воды в производственных целях [5].

Казахстанские исследователи также внесли свой вклад в исследование экономических явлений с использованием модели Кобба-Дугласа. Кундакова Л.Р. изучала качество промышленного производства с применением модели Кобба-Дугласа, где она пришла к выводу, что «что развитие промышленного производства в Казахстане характеризовалось экстенсивным ростом» [6]. Авторы Балгарина Л.А., Джумабаев С.А., Шокаманов Ю.К. в своей работе пришли к выводу, что «инструментарий производственной функции Кобба – Дугласа неприменим как для характеристики ВДС отдельной отрасли, так и ВРП всего региона» [7]. Но в целом несмотря на критику данной модели, ее имеющиеся недостатки, можно провести анализ данных для оценки вклада каждого фактора в деятельности компаний, что позволит оценить качество экономического роста РК.

Основная часть. Двухфакторная модель Кобба-Дугласа описывает зависимость между количеством затрат, используемых при производстве продукции, а также результатом выпуска продукции. В оригинале производственная функция Кобба-Дугласа описывает уровень технологического развития, эластичность производства от уровня технологического развития. Главное преимущество данной модели – относительная простота, однако конечно есть и ограничения данной модели, связанное с включением дополнительных факторов, а также изменением понятия капитал.

Двухфакторная модель Кобба-Дугласа имеет вид:

$$Y = A * L^{\alpha} * K^{\beta}, \quad (1)$$

где Y – результат работы объекта

A – технология производства

L, K – факторы производства (ресурсы)

β, α - коэффициенты эластичности Y по факторам L, K.

Двухфакторная модель Кобба-Дугласа позволяет выявить или объяснить зависимость валового выпуска продукции (общего объема выпуска продукции или валового дохода) от объема вложенного капитала и применяемого труда как главных факторов производства. Данная модель позволяет узнать степень участия и влияния фактора производства на конечный результат деятельности фирмы. Модель применима как на микроэкономическом уровне, так и на макроэкономическом уровне для оценки влияния фактора труда и капитала.

Авторами статьи был проведен анализ зависимости с использованием синтетических данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан с помощью языка программирования и статистической обработки данных R.

Одной из целью исследования является проведение исследования в области построения оценки эластичности дохода компаний в регионах РК по всем видам деятельности в 2019 и 2020 годы. Панельные данные представлены 41 переменной по 100 тыс. наблюдений. Задачей исследования было оценить влияние факторов: капитала (амортизация) и труда (фонд оплаты труда) на доход, полученный от основной деятельности (от реализации продукции и оказания услуг).

С целью проведения анализа с использованием функции Кобба-Дугласа можно оценить параметры A , β , α с использованием линейного регрессионного анализа методом наименьших квадратов. Линеаризацию функциональной зависимости можно осуществить путем логарифмирования необходимых переменных:

$$\text{Lg}(Y) = \text{lg}(A) * \text{lg}(K^\beta) * \text{lg}(L^\alpha), \quad (2)$$

Преобразуя данную функциональную зависимость используя свойства логарифмов, получили линейную регрессию:

$$\text{lg} Y = \text{lg}(A) + \beta \text{lg}(K) + \alpha \text{lg}(L), \quad (3)$$

В таблице 1 представлены результаты, полученные в ходе вычисления уравнения регрессии на основе данных.

Таблица 1

Параметры регрессионной модели*

2019		2020	
	<i>Dependent variable:</i>		<i>Dependent variable:</i>
	log(X31)		log(X31)
log(X22)	0.138** (0.004)	log(X22)	0.142** (0.004)
log(X24)	0.628** (0.004)	log(X24)	0.630** (0.004)
Constant	5.617** (0.052)	Constant	5.517** (0.054)
Observations	42,740	Observations	40,711
R ²	0.462	R ²	0.453
Adjusted R ²	0.462	Adjusted R ²	0.453
Residual Std. Error	0.878 (df = 42737)	Residual Std. Error	0.912 (df = 40708)
F Statistic	18,355.690** (df = 2; 42737)	F Statistic	16,832.780** (df = 2; 40708)

** где, X22 – амортизация основных средств (K)

X24 – фонд заработной платы (L)

X31 – доход, полученный от основной деятельности (Y)

* Рассчитано авторами на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

По результатам исследований, проведенных с применением программы статистической обработки данных R, представленных в таблице 1, с вероятностью в 99%, наибольшую эластичность доход демонстрирует относительно затрат на оплату труда, чем затрат на обновление капитала. На 62-63 % доход, получаемый от произведенной продукции и услуг, зависит от затрат на оплату труда и только на 13-14 % зависит от затрат на обновление основного капитала. Это говорит об экстенсивном типе экономического роста и в некотором роде объясняет рост темпов инфляции поскольку уровень заработной платы не соответствуют уровню производительности труда.

Значение p-value < 2.2e-16, что говорит о статистической значимости данных и подтверждает гипотезу. Полученная в рамках регрессионной модели F- статистика Фишера 1.836e+04 для 2019 г и 1.683e+04 для 2020 больше табличных значений, что также подтверждает статистическую значимость нашей модели. При этом множественный и скорректированный R² составляет 0,4, что не очень большой показатель, но в целом обуславливается ограниченностью модели. Модель Кобба-Дугласа несмотря на свою популярность имеет ряд ограничений, в том числе что в данной модели

не всегда учитывается влияние других факторов, учет которых в данном исследовании представляется невозможным ввиду отсутствия подобных данных.

Отличие данного исследования от всех остальных, проведенных ранее по отношению к экономике Республики Казахстан, заключается в том, что оно проведено на основе значительной выборки, которая по 2019 году составляет около 42 тыс. предприятий, в 2020 году около 40 тыс. предприятий. Нужно отметить, что существенной разницы между допандемийным 2019 и пандемийным 2020 годов в эластичности данных факторов нет.

Проверка модели на мультиколлинеарность позволяет утверждать о незначительной связи факторов. Значение коэффициента инфляции дисперсии (VIF) для обеих моделей представлены в таблице 2. Значение близкое к единице указывает на отсутствие корреляции между данными факторами:

Таблица 2

Значения коэффициента инфляции дисперсии (VIF)*

2019		2020	
log(X22)	log(X24)	log(X22)	log(X24)
1.087256	1.087256	1.096542	1.096542

где, X22 – амортизация основных средств (K)

X24 – фонд заработной платы (L)

* Рассчитано авторами на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

По итогам значения коэффициента инфляции дисперсии, указанных в таблице 2, можно утверждать об отсутствии связи между этими показателями, что позволяет говорить о качестве нашей модели.

С целью подтверждения полученного результата была сделана попытка построить линейную модель для оценки влияния факторов на формирование себестоимости продукции на основе той же выборки, но с добавлением других факторов. Модель имеет следующий вид:

$$\log(X32) \sim \log(X21) + \log(X22) + \log(X24), \tag{4}$$

где X(32) – себестоимость реализованной продукции и оказанных услуг,

X(21) – материальные затраты,

X(22) – амортизация основных средств

X(24) – фонд заработной платы

Результаты модели представлены в таблице 3.

Таблица 3

Параметры регрессионной модели оценки себестоимости*

	2019		2020
	<i>Dependent variable:</i> log(X32)		<i>Dependent variable:</i> log(X32)
log(X21)	0.216*** (0.006)	log(X21)	0.221*** (0.006)
log(X22)	0.076*** (0.006)	log(X22)	0.090*** (0.006)
log(X24)	0.354*** (0.006)	log(X24)	0.347*** (0.006)
Constant	5.796*** (0.088)	Constant	5.625*** (0.090)
Observations	27,068	Observations	25,716
R ²	0.250	R ²	0.251
Adjusted R ²	0.250	Adjusted R ²	0.251
Residual Std. Error	1.114 (df = 27064)	Residual Std. Error	1.135 (df = 25712)
F Statistic	3,005.801*** (df = 3; 27064)	F Statistic	2,870.449*** (df = 3; 25712)

* Рассчитано авторами на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан

По результатам вычислений можно убедиться, что наибольшее влияние на формирование себестоимости продукции по предприятиям Республики Казахстан (выборка - 27 тысяч предприятий в 2019 году, 25,7 тысяч – в 2020 году) оказывает фактор оплаты труда (35%) и материальных затрат (21%), меньшее влияние оказывает амортизация (7%) в 2019 году, в 2020 году влияние амортизации увеличилось до 9%, но в данном случае мы это связываем с сокращением фонда оплаты труда в период карантинного года. Это также доказывает низкую технологичность наших производств, поскольку амортизация была рассмотрена как уровень инвестированного капитала в основные средства (технологии). Данные этой модели, указанной в формуле 4 также подтверждают результаты, полученные при оценке производственных возможностей экономики РК методом Кобба-Дугласа (формула 3, таблица 1).

Заключение. Несмотря на ограниченность и возможную неактуальность производственной функции Кобба-Дугласа, проведя анализ полученных результатов нужно сказать, что классическая модель позволяет сделать общие выводы о качестве производственного потенциала страны, о его производственных возможностях. И это в целом подтверждают все иные исследования казахстанских экономистов, в которых утверждается об экстенсивном характере экономического роста РК, трудозатратности казахстанских предприятий, недостаточной технологичности производств. Проведенное исследование позволило сделать вывод о том, что даже несмотря на значительные изменения, которые наблюдались в период жестокого карантина, ситуация в 2019 и в 2020 годах не изменилась, основной валовой продукт, созданный предприятиями РК был создан при экстенсивном использовании рабочей силы и материальных затрат, влияние основного капитала (амортизации) незначительно и подтверждает тезис исследователей, которые говорят о низкой технологичности экономики Республики Казахстан.

Одним из способов устранения данной ситуации является активизация процессов инвестирования в основной капитал, дальнейшая ориентация на технологическое перевооружение предприятий, повышение технологичности производств, что приведет к росту производительности труда, снижению инфляционной нагрузки на экономику РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Юсим В.Н., Филиппов В.С. Производственная функция Кобба-Дугласа и управление экономико-технологическим развитием // Вестник РЭА им. Г.В. Плеханова. – 2018. – №2 (98). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/proizvodstvennaya-funktsiya-kobba-duglasa-i-upravlenie-ekonomiko-tehnologicheskim-razvitiem>.
2. Афанасьев А.А. Использование производственной функции Кобба-Дугласа, построенной по панельным данным, при анализе обрабатывающих производств России // Креативная экономика. – 2022. – Том 16. – № 6. – С. 2363-2380.
3. Zhang S. Solving the time-varying Cobb-Douglas production function using a varying-coefficient quantile regression model // Journal of Advanced Computational Intelligence and Intelligent Informatics. – 2019. – Т. 23. – №. 5. – P. 831-837.
4. Smirnov R.G., Wang K. The Cobb-Douglas production function revisited // Recent Developments in Mathematical, Statistical and Computational Sciences: The V AMMCS International Conference, Waterloo. – August 18-23. – 2019. – Springer International Publishing. – 2021. – P. 725-734.
5. Li K., Ma T., Wei G., Zhang Y., Feng X. Urban Industrial Water Supply and Demand: System Dynamic Model and Simulation Based on Cobb–Douglas Function // Sustainability. – 2019. – № 11. – 5893 p.
6. Кундакова Л.Р. Исследование факторов роста промышленного производства Казахстана посредством производственных функций // Central Asian Economic Review. – 2019. – №2. – С. 22-33.
7. Балгарина Л., Джумабаев С., Шокаманов Ю. Производственная функция Кобба-Дугласа: опыт применения в Северо-Казахстанской области // Экономическая серия Вестника Евразийского Национального Университета имени Л.Н. Гумилева. – 2022. – №4 (141). – С. 84-86.

REFERENCES

1. Jusim Vjacheslav Naumovich, Filippov Vladimir Semenovich Proizvodstvennaja funkcija Kobba-Duglasa i upravlenie jekonomiko-tehnologicheskim razvitiem // Vestnik RJeA im. G. V. Plehanova. –

2018. – №2 (98). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/proizvodstvennaya-funktsiya-kobba-duglasa-i-upravlenie-ekonomiko-tehnologicheskim-razvitiem> [in Russian].

2. Afanas'ev A.A. Ispol'zovanie proizvodstvennoj funktsii Kobba-Duglasa, postroennoj po panel'nym dannym, pri analize obrabatyvajushhih proizvodstv Rossii // Kreativnaja jekonomika. – 2022. – Tom 16. – № 6. – S. 2363-2380 [in Russian].

3. Zhang S. Solving the time-varying Cobb-Douglas production function using a varying-coefficient quantile regression model // Journal of Advanced Computational Intelligence and Intelligent Informatics. – 2019. – T. 23. – №. 5. – P. 831-837.

4. Smirnov R.G., Wang K. The Cobb-Douglas production function revisited // Recent Developments in Mathematical, Statistical and Computational Sciences: The V AMMCS International Conference, Waterloo. – August 18-23. – 2019. – Springer International Publishing. – 2021. – P. 725-734.

5. Li K., Ma T., Wei G., Zhang Y., Feng X. Urban Industrial Water Supply and Demand: System Dynamic Model and Simulation Based on Cobb-Douglas Function // Sustainability. – 2019. – № 11. – 5893 p.

6. Kundakova L.R. Issledovanie faktorov rosta promyshlennogo proizvodstva Kazahstana posredstvom proizvodstvennyh funktsij // Central Asian Economic Review. – 2019. – №2. – S. 22-33 [in Russian].

7. Balgarina L., Dzhumabaev S., Shokamanov Ju. Proizvodstvennaja funktsija Kobba-Duglasa: opyt primenenija v Severo-Kazahstanskoj oblasti // Jekonomicheskaja serija Vestnika Evrazijskogo Nacional'nogo Universiteta imeni L.N. Gumileva. – 2022. – №4 (141). – S. 84-86 [in Russian].

Абдикаримова А.Т., Жетписбаева М.К.

КОББ-ДУГЛАСТЫҢ ӨНДІРІСТІК ФУНКЦИЯСЫН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП, ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ӨНДІРІСТІК МҮМКІНДІКТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Андатпа

Мақала Қазақстан Республикасы экономикасының қазіргі жағдайына қатысты экономикалық теорияның жекелеген модельдері мен функцияларын қолдану мәселесіне арналған. Компаниялардың табысының қалыптасуына әсер ететін себептер мен факторларды талдауға және өндірістің кендігі немесе қарқындылығы тұрғысынан экономикалық өсу сапасын кейінгі түсіндіруге арналған көптеген зерттеулер бар. Бірақ олар барлық экономикалық процестердің күрделілігін, институционалдық дамудағы айырмашылықтарды, модельдердің шектеулілігін ескере отырып, Қазақстан Республикасының экономикасындағы қазіргі жағдайды түсіндіре немесе бағалай ала ма деген сұрақ туындайды. Бұл мақалада авторлар Кобб-Дугластың өндірістік функциясын қолдана отырып, Қазақстан Республикасының Экономика кәсіпорындары өндірісінің технологиялылығын бағалауға әрекет жасады. Авторлар капитал мен жалақы сияқты өндіріс факторларының кәсіпорындардың жалпы кірісін құруға әсерін түсіндіруге, сондай-ақ өнімнің өзіндік құнын қалыптастырудағы жекелеген факторлардың рөлін бағалауға тырысты.

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының синтетикалық деректеріне негізделген зерттеу нәтижесінде авторлар ҚР шағын және орта кәсіпорындарының технологиялылығының жеткіліксіз деңгейі туралы қорытындыға келді, сондай-ақ ҚР шағын және орта кәсіпорындары өнімдерінің өзіндік құнын қалыптастыратын факторлардың салмағы анықталды. Зерттеу барысында ҚР кәсіпорындарының панельдік деректері негізінде корреляциялық-регрессиялық талдау әдістері қолданылды.

Abdikarimova A., Zhetpisbayeva M.

STUDY OF THE PRODUCTION CAPABILITIES OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN USING THE COBB-DOUGLAS PRODUCTION FUNCTION

Annotation

The article is devoted to the applicability of certain models and functions of economic theory in relation to the modern conditions of the economy of the Republic of Kazakhstan. There is a large number of studies devoted to the analysis of the causes and factors affecting the formation of companies' income, and the subsequent explanation of the quality of economic growth in terms of the extensiveness or intensity of production. But there is a question whether they can explain or assess the current situation in the economy of the Republic of Kazakhstan, given the complexity of all economic processes, differences in institutional development, limited models. In this article, the authors have made an attempt to assess the manufacturability of the production of enterprises of the economy of the Republic of

Kazakhstan using the Cobb-Douglas production function. The authors tried to explain the influence of such factors of production as capital and wages on the creation of gross income of enterprises, as well as to assess the role of individual factors in the formation of production costs.

As a result of a study based on synthetic data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, the authors came to the conclusion about the insufficient level of manufacturability of small and medium-sized enterprises of the Republic of Kazakhstan, and also revealed the weight of factors that form the cost of production of small and medium-sized enterprises of the Republic of Kazakhstan. In the course of the study, methods of correlation and regression analysis based on panel data of enterprises of the Republic of Kazakhstan were used.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).2
ӨЖ 339.727.2
ҒТАМР 06.52.13

Ж.Б. Абдулла, магистрант

М.А. Кулбаева, Э.Ғ.К., доцент м.а.

А.А. Сапарова, Э.Ғ.К., доцент м.а.

А.М. Абишева*, магистрант

Қожа Ахмет Ясауи атындағы

Халықаралық қазақ-түрік университеті,

Түркістан қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: abisheva.almira@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ ТІКЕЛЕЙ ШЕТЕЛДІК ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ РӨЛІ ЖӘНЕ ОНЫҢ COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫНАН КЕЙІНГІ ЖАҒДАЙЫ

Бұл мақалада тікелей шетелдік инвестициялар Қазақстан экономикасының дамуының негізгі капиталы ретінде қарастырылды. Мемлекет ұлттық экономиканы қолдау мақсатында барлық салаларда мемлекеттік саясатты жүзеге асырады. Осы тұрғыда мемлекет инвестициялық қызметке баса назар аударады. Себебі, бүтін экономиканы қаржыландыру мемлекеттік және жеке меншік субъектілер үшін мүмкін емес жағдай. Яғни, ұлттық экономика белгілі бір деңгейде сыртқы нарықтан тартылатын қаржы көздеріне тәуелді. Ол отандық экономиканы қолдау және дамыту үшін таптырмас мүмкіндік болып табылады. Сондықтан, мақаламызда ең біріншіден экономиканы дамытуда инвестициялардың рөлі, сондай-ақ елімізге тікелей шетелдік инвестициялардың ағым көлеміне әсер ететін негізгі факторлар анықталды. Екіншіден, тікелей шетелдік инвестицияларды тартудың 1993-2021 жылдар аралығындағы сандық көрсеткіштер динамикасы зерттелді, сондай - ақ шетелдік инвесторлар үшін инвестициялық басым бағыттар анықталды. Үшіншіден, COVID-19 жаһандық пандемиясының ортаға шығуымен байланысты инвестициялық нарықтың күрт өзгеру жағдайлары және оның Қазақстанға ағылған шетелдік инвестицияларға теріс әсерлері зерттелді. Зерттеудің мақсаты – Қазақстан экономикасына тартылған тікелей шетелдік инвестициялардың тәуелсіздік алған жылдан бастап, қазіргі жағдайына шолу жасау, сондай – ақ соңғы жылдары орын алған COVID-19 пандемиясының теріс салдарын анықтау және COVID-19 пандемиясынан кейінгі ахуалды зерттеу.

Зерттеуді жүргізу барысында Қазақстан Ұлттық Экономика Комитетінің Статистика агенттігінің, Қазақстанның статистикалық жылдығы, Қазақстан Ұлттық Банкінің, Дүнижүзілік банктің ашық статистикалық мәліметтер базасы пайдаланылды. Сондай-ақ, 1993-2021 жылдар аралығындағы Қазақстанның экономикалық көрсеткіштері қолданылды. Алынған мәліметтерді талдау үшін статистикалық әдістер, талдау әдістері, сонымен қатар салыстыру әдістері қолданылды.

Кілт сөздер: Қазақстан экономикасы, тікелей шетелдік инвестициялар, COVID-19 пандемиясы, экономикалық жаһандану, экономикалық өсім, негізгі капитал, инвестициялар ағымы, инвестициялардың рөлі, инвестициялар құрылымы, шетелдік инвестициялар.

Ключевые слова: Экономика Казахстана, прямые иностранные инвестиции, пандемия COVID-19, экономическая глобализация, экономический рост, основной капитал, приток инвестиций, роль инвестиций, структура инвестиций, иностранные инвестиции.

Keywords: Economy of Kazakhstan, foreign direct investment, COVID-19 pandemic, economic globalization, economic growth, fixed capital, investment inflow, the role of investment, investment structure, foreign investment.

JEL classification: F 21, R11.

Кіріспе. Жаһанданған әлемдегі шетелдік инвестициялардың маңыздылығы күн сайын артып келеді және бүгінде барлық елдер, әсіресе дамушы елдер, шетелдік инвестицияларды тартуға ынталы. Себебі, дамушы елдердің экономикалық проблемаларының басында - капиталдың жетіспеушілігі тұр. Осыған байланысты экономикадағы ресурстардың жетіспеушілігі аутсорсинг қажеттілігін талап етеді және бұл қажеттілікті гранттар, несиелер және тікелей шетелдік инвестициялар арқылы қамтамасыз ету жолымен жүзеге асады [1].

Экономикалық жаһандану жағдайында дамушы мемлекеттердің өндірістік өзгерістер мен ұлттық экономиканың жылдам өрбуіне ықпал жасауда шетелдік инвестицияларды пайдалануы аса маңызды таңдау болып табылады. Тікелей шетелдік инвестицияларды қабылдаушы тарап экономиканың өсуіне технологиялар, адами капиталды арттыру және ішкі инвестицияларды ынталандыру арқылы әсер етеді және осы арқылы әлемдік нарыққа шығуды қамтамасыз етеді.

Экономикаға шетелдік инвестициялар тарту мәселесі әлемнің кез келген елінде өзекті екенін атап өту қажет. Бүгінде ел экономикасының дамуында тікелей шетелдік инвестициялардың ықпалын барлық әлем ғалымдары кеңінен мойындап отыр [2].

Қазіргі таңда Қазақстан тікелей шетелдік инвестицияларды пайдалануы бойынша Орталық Азия елдері ішінде жетекші орынға ие. Қолайлы бизнес-климат пен саяси тұрақтылық, табиғи ресурстардың мол қоры Қазақстанға ТШИ-дің айтарлықтай ағылуына ықпал етті [3]. Дегенмен, Қазақстан табиғи ресурстарға бай мемлекет болғанымен, өндірістік – экономикалық даму деңгейі бастапқы сатыда. Қазіргі таңда еліміздің қаржыландырылу тапшылығы және технологиялық артта қалуы экономикамыздың ілгерілеуіне тосқауыл негізгі факторлар болып табылады. Осы себепті тікелей шетелдік инвестицияларды тарту және оларды тиімді пайдалану Қазақстан экономикасының дамуының аса маңызды алғышарттарының бірі болып табылады [4].

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан экономикасына тартылған тікелей шетелдік инвестициялардың тәуелсіздік алған жылдан бастап, қазіргі жағдайына шолу жасау, сондай-ақ, соңғы жылдары орын алған COVID–19 пандемиясының теріс салдарын анықтау және COVID–19 пандемиясынан кейінгі ахуалды зерттеу. Зерттеуді жүргізу барысында Қазақстан Ұлттық Экономика Комитетінің Статистика агенттігінің, Қазақстанның статистикалық жылдығы, Қазақстан Ұлттық Банкінің, Дүнижүзілік банктің ашық статистикалық мәліметтер базасы пайдаланылады. Сондай-ақ, 1993-2021 жылдар аралығындағы Қазақстанның экономикалық көрсеткіштері қолданылады. Алынған мәліметтерді талдау үшін статистикалық әдістер, талдау әдістері, сонымен қатар салыстыру әдістері қолданылады.

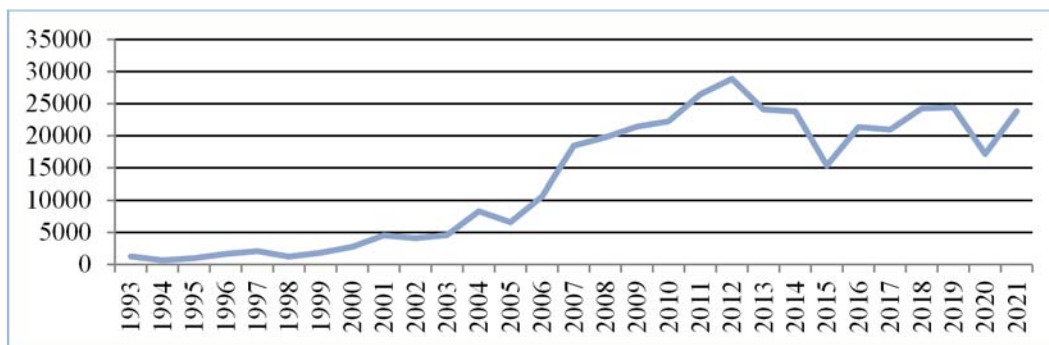
Әдебиеттік шолу. Ел экономикасындағы тікелей шетелдік инвестициялардың рөлі тақырыбында шетелдік және бірқатар отандық ғалымдар зерттеулер жүргізген. Оның ішінде Táncosová, J. [5] «The role of foreign direct investment in the economy of Slovakia» мақаласындағы зерттеуіне сәйкес тікелей шетелдік инвестиция ЖІӨ-нің дамуына әсері әрбір тікелей шетелдік инвестиция бірлігі экономикалық өсуге, тиісінше ЖІӨ өсуіне ықпал ететінін көрсетеді, жұмыспен қамтуға әсер етіп, жұмыссыздықты шешуге ықпал етеді.

Kushoka, I., & Julius, D. [6] «ROLES OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT INFLOWS ON ECONOMIC GROWTH : Roles Of Foreign Direct Investment Inflows On Economic Growth : Evidence From Tanzanian Economy» атты зерттеулерінде 1986 жылдан 2016 жылға дейінгі деректерін пайдалана отырып, Танзаниядағы ТШИ ағыны мен ЖІӨ арасында және ТШИ ағыны мен жұмыс орындарын құру арасында күшті оң корреляция бар екенін дәлелдеген.

Agyarong, D., & Bedjabeng, K. A. [7] зерттеуіне сәйкес, сыртқы қарыз мен тікелей шетелдік инвестициялардың Африка экономикаларының қаржылық дамуымен айтарлықтай оң байланысы бар екенін көрсетті.

Әлемнің көптеген елдерінде тікелей шетелдік инвестициялардың экономикаға оң әсері зерттеулер негізінде дәлелденген. Қазақстан экономикасындағы тікелей шетелдік инвестициялардың рөлі тақырыбында отандық бірқатар зерттеулер жасалған, дегенмен, COVID-19 пандемиясынан кейінгі жағдайын бағалау өзекті зерттеу болып табылады.

Негізгі бөлім. Қазақстан тәуелсіздік алған жылдардан бастап әртүрлі экономикалық кезеңдерді басынан кешірді. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдары еліміз қолайлы инвестициялық климатты қалыптастыру аясында саяси белсенділік танытты. Осының нәтижесінде 1993 жылы отандық экономикаға ағылған шетелдік инвестициялар ағымы 1271 млн. АҚШ долларын құраса, 2000 жылға дейін бұл көрсеткіш 2781 млн. АҚШ долларына жетті. Яғни, тікелей шетелдік инвестициялар көлемі 7 жыл ішінде 54%-ға артты. 1993 жылы Қазақстанның өз төл теңгесін шығаруы, елдегі банктік жүйе мен қаржылық жүйенің тұрақты жұмыс атқаруына ықпал етті. Жалпы 2000 жылдарға дейінгі уақыт мемлекетіміз үшін жаңа экономикалық жағдайға бейімделу кезеңі болды. Алдағы уақытта қуатты экономика құру үшін Қазақстанның ауқымды қаржыландыру көздеріне қажеттілігі туындады. Осы себепті шетелдік инвестициялар Қазақстан экономикасын ілгері дамытудың басты қозғаушы факторларының біріне айналды. 2001 жылдан бастап еліміздегі шетелдік инвестициялар үлесі жыл сайын тұрақты өсу қарқынына ие болды. Оны сурет 1-дегі динамикадан көре аламыз.

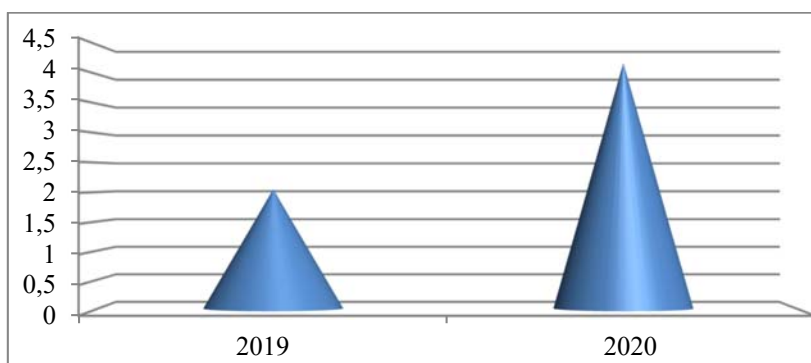

1-сурет. 1993-2021 жж. Қазақстанға жалпы шетелдік тікелей инвестициялар ағымы млн АҚШ долл.*

* [9] негізінде авторлармен құрастырылған

Жоғарыдағы суреттен көріп отырғанымыздай Қазақстанға шетелдік тікелей инвестициялардың ағымы 2006 жылдан бастап 2012 жылға дейін жоғары өсім деңгейін байқатқан. Бұл Қазақстанның осы кезең ішінде әлеуметтік – экономикалық дамудың жаңа кезеңге көшуін көрсетеді. Қазақстан инвестициялық тартымдылық жөнінен Азиядағы алдыңғы қатарлы мемлекеттер қатарына кіреді. Бұл Қазақстанның саяси тұрақтылық, әлемдік интеграцияда белсенді болуы негізінде елімізге шетелдік инвестициялардың кең ағымына жол ашты. Дегенмен, мұндағы экономикадағы оң өзгерістерге әсер етуші шешуші фактор – шикізат өнімдеріне әлемдік бағаның өсуі болды. Осының нәтижесінде экономикадағы тікелей шетелдік инвестициялардың көлемі алты жыл ішінде отандық экономикаға тартылған шетелдік инвестициялар көлемі 63%-ға өскен. Дегенмен, кейінгі 2014-2015 жылдар Қазақстан экономикасы үшін ауыр болды. Ұлттық валютаның девальвациясы, сыртқы саяси қақтығыстар, әлемдік мұнай бағасының күрт төмендеуі шетелдік инвестициялардың айтарлықтай қысқаруына алып келді. Соның салдарынан 2015 жылы Қазақстан экономикасына тартылған тікелей шетелдік инвестициялар ағымы 15367,9 млн. АҚШ долларына қысқарды. Қазақстанда барлық мемлекеттер секілді өтпелі экономикалық кезеңдерді басынан кешірді. Алайда бұл экономикалық ауыр кезеңдер ұзақ уақытқа созылмай өз шешімін тауып отырды. Соның дәлелі ретінде жоғарыдағы динамикаға назар аударар болсақ, Қазақстанның инвестициялық белсенділігі аз уақыт ішінде қайта қалпына келгендігін көруге болады. 2015 жылы орын алған әлемдік дағдарыстан кейінгі жылдар ұлттық экономика үшін тікелей шетелдік инвестициялардың тұрақты өсім жағдайына келгендігін байқап отырмыз.

2019 жыл Қазақстан және әлем елдері үшін күтпеген өзгерістер алып келді. Қаңтар айында жаһандық пандемияға айналған COVID-19 барлық дерлік мемлекеттің экономикасына теріс әсер етті. Бұл жағдай жаһандық инвестициялық белсенділіктің күрт төмендеуіне әкелді. ЮНКТАД-тың 2021 жылғы Әлемдік инвестициялар туралы баяндамасына сәйкес, 2019 жылы тікелей шетелдік инвестициялардың жаһандық ағындары 35% - ға, яғни 1,5 трлн АҚШ долларынан 1 трлн. АҚШ долларына дейін қысқарған [8]. Ал Қазақстандағы тікелей шетелдік инвестициялар ауқымы 2019 жылы 24436,9 млн. АҚШ долларына теңессе, кейінгі жылы 29%-ға дейін азайған. Сурет 2-де тікелей шетелдік инвестициялардың таза ағымы ЖІӨ – дегі үлесі % - бен берілген.

2-сурет. Тікелей шетелдік инвестициялардың таза ағымы ЖІӨ-дегі үлесі %-бен*

* [9] негізінде авторлармен құрастырылған

COVID-19 пандемиясы барлық әлем мемлекеттерінің экономикасына ықпал етті. Қазақстандағы пандемиядан кейінгі экономикалық ахуал, тек 2020 жылдың екінші жартысынан бастап қайта қарқын ала бастады. Бұл мемлекеттер арасындағы қатаң шектеулерді алу, елдер арасындағы сауда – саттық және басқа да экономикалық байланыстардың қайта жандана бастауы негізінде жүзеге асты. Бұл өзгерістер тікелей шетелдік инвестициялардың Қазақстан ЖІӨ – дегі үлесінің артуына алып келді. Осының нәтижесінде тікелей шетелдік инвестициялардың Қазақстан ЖІӨ – дегі үлесі 2020 жылы өткен жылмен салыстырғанда 51% - ға артқан. Бұл соңғы жылдары инвестициялық белсенділік қайта өсу қарқынын көрсетіп отырғанын көріп отырмыз.

Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялардың салалар бойынша бөлінісінде тау-кен өндіру саласы шетелдік инвесторлар үшін басты тартымды салалардың бірі болып табылады, оның үлесіне шетелдік инвестициялардың жалпы ағынының 48,11%-ы тиесілі.

Осы тұста айта кететін жайт, Қазақстанға ағылған шетелдік инвестициялардың жалпы көлеміне әлемдік негізгі тауарлардың бағалары негізгі әсер етуші факторлардың бірі болып табылады. Себебі, Қазақстан тәуелсіздік алған жылдардан бастап әлемдік нарықта мұнай және бидай өнімдерін экспорттаушы ел ретінде танылды. Сондықтан тікелей шетелдік инвестициялар мен әлемдік негізгі тауарларды бөлек қарастыра алмаймыз. Сурет 3-те Қазақстан экономикасы туралы Дүнижүзілік банктің 2021 жылғы баяндамасы негізінде әлемдік үш негізгі энергиятасушылар, металдар және ауылшаруашылығы өнімдері көрсетілген [9].

3-сурет. Әлемдік негізгі тауарлар бағалары (АҚШ доллары)*

* [9] негізінде авторлармен құрастырылған

Жоғарыдағы суреттен байқап отырғанымыздай, 2019 жылы әлемдік сұраныстағы үш негізгі тауардың баға қарқынын көріп отырмыз. Ең алдымен энергиятасушы өнімдердің бағасын алар болсақ, олардың ең төмен бағасы 2020 жылы 64,4 АҚШ долларына арзандап, осы жылы ең төменгі көрсеткішті көрсеткен. Дегенмен 1 жыл ішінде олардың бағасы қайта өсіп, 2021 жылы энергиятасушы өнімдер 19,5% – ға қымбаттаған. Әлемдік негізгі тауарлар ішінде әсіресе металдарға сұраныс жоғары болғандығын көріп отырмыз. Металдар жыл сайынғы өсу қарқынын көрсете отырып 2021 жылға дейін үш жыл ішінде 37,7 % - ға артқан. Ал ауылшаруашылығы өнімдеріне келер болсақ, оларда дәл осылай тұрақты өсу қарқынын көрсеткен. Жалпы ауылшаруашылығы өнімдерінің бағасы үш жыл ішінде 25,4 % өсім байқатқан.

Жалпы еліміздің дамуының әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерін талдай келе, әлемдік экономикадағы жаһандық өзгерістер Қазақстан экономикасына да әсер еткенін атап өткен жөн. Энергия ресурстарына, сондай-ақ металдарға әлемдік бағаның төмендеуі шетел инвесторларының кен өндіру өнеркәсібін инвестициялауға қызығушылығын жоюда. Бір тарапынан бұл отандық экономика үшін ауқымды өзгеріс болмақ. Себебі, 20 жылдан астам уақыт бойы қазба байлықтарға бағытталған шетелдік инвестициялар басқа салалардың өсуіне алып келері анық. Бұл сөздерді кесте 1 бойынша 2010 – 2020 жж. Қазақстандағы тікелей шетелдік инвестициялардың салалар бойынша ағымы (млн АҚШ доллары) дәлелдейді.

2010-2020 жж. Қазақстандағы тікелей шетелдік инвестициялардың салалар бойынша ағымы (млн АҚШ доллары)*

Экономикалық қызмет түрлерінің атауы	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	0,3	-2,3	71,5	50,2	23,5	12,8	15,5	9,2	3,6
Кен өндіру өнеркәсібі және карьерлерді қазу	1858,0	3019,2	-755	2153,2	4466,3	5161,5	2132,9	2345,1	-575,3
Өңдеу өнеркәсібі	219,8	433,0	-1671,2	163,5	342,5	-132,0	865,2	509,9	1912,7
Электрмен жабдықтау, газ, бу беру және ауа баптау	340,1	-1230,9	-49,8	1,6	-248,8	390,3	-39,1	77,6	150,5
Құрылыс	414,7	100,0	1180,2	1044,8	-138,2	221,3	441,9	380,2	348,7
Көтерме және бөлшек сауда, автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу	1091,5	82,8	-435,8	322,5	365,7	385,5	688,8	373,1	752,5
Көлік және қоймалау	220,2	647,6	-32,6	-397,7	-949,4	-1492,3	-1454,9	-456,6	-1216,3
Тұру және тамақтану бойынша қызмет көрсету	-93,8	106,8	-68,9	-3,2	59,8	12,9	69,3	73,6	118,6
Ақпарат және байланыс	603,4	83,4	-375,6	132,0	93,9	-423,8	-131,3	134,7	248,9
Қаржы және сақтандыру қызметі	-19,9	228,3	238,3	52,0	429,8	-375,9	406,5	848,3	1407,2
Жылжымайтын мүлікпен жасалатын операциялар	95,6	64,5	4,3	175,9	126,4	-120,6	-17,3	-210,2	-97,2
Кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет	5587,7	4904,6	5915,9	4,671,6	-31,0	274,0	376,7	-39,8	319,3
Әкімшілік және қосалқы қызмет көрсету саласындағы қызмет	-107,7	18,7	2,3	140,9	169,2	-18,9	10,3	-28,2	53,1
Білім беру, Денсаулық сақтау және әлеуметтік қызмет, өнер, ойын-сауықтар және демалыс	7,1	4,9	16,9	16,7	-9,0	-7,8	10,3	9,6	-7,1
Өзге де қызмет түрлерін ұсыну	111,5	24,3	22,8	-22,3	17,5	1,9	-101,2	-379,7	-57,0

* [10] негізінде авторлармен құрастырылған

Жоғарыдағы кестеден байқап отырғанымыздай, Қазақстан экономикасына тартылған шетелдік тікелей инвестициялар құрылымында жетекші орынды кен өндіру өнеркәсібі, өңдеу өнеркәсібі, көтерме және бөлшек сауда, автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу, құрылыс, қаржы және сақтандыру, кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет салалары алады. Байқап отырғанымыздай кен өндіру саласы 2018 жылға дейін тұрақты өсу қарқынын көрсеткен. Дегенмен 2019 жылдан бастап бұл салаға бағытталған инвестициялар азайып, 2021 жылы өткен жылмен салыстырғанда -575,3 млн. АҚШ долларына қысқарған. Ал өңдеу өнеркәсібі мен қаржы және сақтандыру қызметі керісінше өсу тенденциясын көрсетіп отыр.

Айта кететін жайт, құрылыс пен кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет салалары 2013 жылдан 2016 жылға дейін тұрақты өсім болған. Дегенмен 2017 жылдан бастап азаю тенденцияларын көрсетіп отыр. Өзгеде салаларға келер болсақ тікелей шетелдік инвестициялар ағымында суретте көрсетілгендей айтарлықтай өзгеріс орын алмаған.

Тікелей шетелдік инвестициялардың экономикалық қызмет түрлері бойынша негізгі капиталға бөлінуін талдай отырып, салалық сәйкессіздікті көруге болады. Экономика салаларының салымдары үшін инвестициялық тартымдылық бойынша неғұрлым басым болып тау-кен өндіру өнеркәсібін атай аламыз. Қазақстанның инвестициялық кеңістігінің жоғары бірегейсіздігі оның маңызды экономикалық ерекшелігі болып табылады. Жалпы бұл ең алдымен, ірі мұнай өндіруші және мұнай өңдеуші кәсіпорындардың бір өңірде шоғырлануы негіз.

Еліміздің өңірлері бойынша инвестицияларды бөлудің әртүрлі сипаты, мемлекеттің инвестициялық процеске қатысуының әртүрлі рөлімен, Қазақстан өңірлерінің экономикалық құрылымындағы айырмашылықтардың болуымен түсіндіріледі. Қазақстан үшін негізгі инвестициялық әлеуеті өндіруші және ауыр өнеркәсібі бар салалар шоғырланған аймақтарға тән.

Қорытынды. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштерін қарастыра отырып, әлем елдерінің экономикалық өзгерістері Қазақстанның ұлттық экономикасына елеулі әсерін тигізгенін атап өткен жөн. Қазақстан экономикасына 1993 – 2021 жылдардағы ағылған тікелей шетелдік инвестицияларды талдай келе, олардың жалпы көлемінің өсу қарқынына ие екендігін көрсетті. Алынған көрсеткіштер негізінде келесідей тұжырымдарды айта аламыз. Соңғы жылдары тікелей шетелдік инвестицияларды тартуда келесі экономикалық қызметтер басым бағыттарға айналды: пайдалы қазбаларды өндіру, өңдеу өндірісі, көтерме және бөлшек сауда, кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет. Шет мемлекеттер инвесторлары үшін айрықша отандық шикізаттық ресурстары базасы тартымды. Себебі Қазақстан жаһандық нарықта мұнай өндіруші мемлекеттердің бірі саналады. Осы себепті шетелдік инвестициялар құрылымында өнеркәсіптік сала көшбасшы болып табылады. Осы тұрғыда айта кететін жайт, отандық экономикамызға тартылған шетелдік инвестициялардың жалпы көлемінің 60% - дан көбі шикізаттық салада жүзеге асырылады. Жалпы бұл Қазақстанға ағылған шетелдік инвестициялардың аймақтық бөлінісінде сәйкессіздікке алып келеді. Яғни шикізаттық үлкен қорына ие өңірлер шетелдік инвесторлар үшін неғұрлым тартымды болып табылады. Дегенмен бұл Қазақстанның инвестициялық қызмет шеңберінің жоғары алуандығы экономикамыздың маңызды ерекшеліктерінің бірі.

COVID-19 пандемиясына дейінгі және одан кейінгі Қазақстан экономикасындағы тікелей шетелдік инвестицияларды зерттей келе, пандемиясының 2019-2020 жылдар аралығында теріс әсерлері болғанын байқадық. Дегенмен 2020 жылдың екінші жартысынан астап жағдай қайта қалыпқа түсе бастағанын жоғарыдағы статистикалық деректерден көрдік. Жалпы қорытындылай келе, Қазақстанның экономикасында жаңа нарықтық ауқымды өзгерістер үшін тікелей шетелдік инвестициялардың неғұрлым тиімді нысаны портфельді инвестициялар болып табылады. Ол шетелдік және бірлескен кәсіпорындар құруға капиталдар тартудың негізгі нысаны болмақ. Тікелей шетелдік инвестициялар көбінесе оң нәтижелер көрсетеді. Бұның басты себебі, шетелдік инвестор салынған капиталдың жоғарғы қайтарымына мүдделі, осы себепті өндірістік базаны кеңейту, тиімділікті арттыру, өндірістегі технологияларды жаңарту, өнімдердің бәсекелестік қабілеттіліктерін және сапасын жоғарылату үшін барша мүмкіндікті қолданады. Қорыта келе, Қазақстанға жоғары деңгейде шетелдік инвестициялар ағыны керек. Бұл отандық бизнестің жандануына, түптеп келгенде экономикамыздың қуатты күшке айналуын жолында оң әсер етеді, екінші жағынан халықаралық экономиканың интеграциялануына көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ganiyeva S. Türk ve kazak hukukunda yabancı yatırımların teşviki // Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. – 2019. – Т. 21. – №. 1. – С. 83-137.
2. Акбергенова Д.А. Основные тенденции в области привлечения прямых иностранных инвестиций в республике Казахстан // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения. – 2008. – №. 1. – С. 96-109.
3. Мадиярова Д.М., Рыспекова М.О. Инновационное и предпринимательское развитие национальной экономики в условиях глобализации. – Астана: Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, 2018. – 276 с.
4. Макаренко А.С., Чжан Ю. Эмпирический анализ динамической взаимосвязи между прямыми иностранными инвестициями и экономическим ростом Казахстана // Kazakhstan Science Journal. – 2020. – Т. 3. – №. 2. – С. 13-23.
5. Táncosová J. The role of foreign direct investment in the economy of Slovakia // Entrepreneurship and Sustainability Issues. – 2019. – Т. 6. – №. 4. – 2127 p.
6. Kushoka I., Julius D. Roles Of Foreign Direct Investment Inflows On Economic Growth : Evidence From Tanzanian Economy // Research journal's Journal of Economics. – 2020. – № February. – P. 1-23.
7. Agyapong D., Bedjabeng K.A. External debt stock, foreign direct investment and financial development. Journal of Asian Business and Economic Studies. – 2019. – № 27 (1) . – P. 81-98. – URL: <https://doi.org/10.1108/jabes-11-2018-0087>.

8. World Investment Report 2021 – UNCTAD. [Электронды ресурс]. – 2021. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf.
9. Доклад об экономике Казахстана, лето 2021: Переломный момент кризиса COVID-19. World bank group. [Электронды ресурс]. – 2021. – URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/890971624952007527/turning-the-tide-on-the-covid-19-crisis>.
10. Қазақстан Ұлттық Банкі. Салым бағыты бойынша тікелей инвестициялар. [Электронды ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.nationalbank.kz/kz/news/pryamyie-investicii-po-nappravleniyu-vlozheniya>.

REFERENCES

1. Ganiyeva S. Türk ve kazak hukukunda yabancı yatırımların teşviki //Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. – 2019. – Т. 21. – №. 1. – S. 83-137 [in Turkish].
2. Akbergenova D.A. Osnovnye tendencii v oblasti privilecheniya pryamyh inostrannyh investitsiy v respublike Kazahstan // Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov. Seriya: Mezhdunarodnye otnosheniya. – 2008. – №. 1. – S. 96-109 [in Russian].
3. Madiyarova D.M., Ryspekova M.O. Innovacionnoe i predprinimatel'skoe razvitie nacional'noj ekonomiki v usloviyah globalizacii. – Astana: Evrazijskij nacional'nyj universitet im. L.N.Gumileva, 2018. – 276 s [in Russian].
4. Makarenko A.S., CHzhan Y.U. Empiricheskiy analiz dinamicheskoy vzaimosvyazi mezhdru pryamymi inostrannymi investitsiyami i ekonomicheskim rostom Kazahstana // Kazakhstan Science Journal. – 2020. – Т. 3. – №. 2. – S. 13-23 [in Russian].
5. Táncošová J. The role of foreign direct investment in the economy of Slovakia // Entrepreneurship and Sustainability Issues. – 2019. – Т. 6. – №. 4. – 2127 p.
6. Kushoka I., Julius D. Roles Of Foreign Direct Investment Inflows On Economic Growth : Evidence From Tanzanian Economy // Research journal's Journal of Economics. – 2020. – № February. – P. 1-23.
7. Agyapong D., Bedjabeng K. A. External debt stock, foreign direct investment and financial development. Journal of Asian Business and Economic Studies. – 2019. – № 27 (1). – P. 81-98. – URL: <https://doi.org/10.1108/jabes-11-2018-0087>.
8. World Investment Report 2021 – UNCTAD. [Elektronny resurs]. – 2019. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf.
9. Doklad ob ekonomike Kazahstana, leto 2021: Perelomnyj moment krizisa COVID-19. World bank group. [Elektronny resurs]. – 2021. – URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/890971624952007527/turning-the-tide-on-the-covid-19-crisis> [in Russian].
10. Kazakstan Ul'tyq Banki. Salym bagyty bojynsha tikelej investiciyalar. [Elektronny resurs]. – 2022. – URL: <https://www.nationalbank.kz/kz/news/pryamyie-investicii-po-nappravleniyu-vlozheniya> [in Kazakh].

Абдулла Ж.Б., Кулбаева М.А., Сапарова А.А., Абишева А.М.

РОЛЬ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИКЕ КАЗАХСТАНА И ЕЕ СОСТОЯНИЕ ПОСЛЕ ПАНДЕМИИ COVID-19

Аннотация

В данной статье прямые иностранные инвестиции были рассмотрены как основной капитал для развития экономики Казахстана. Государство осуществляет государственную политику во всех сферах в целях поддержки национальной экономики. В этом контексте государство делает акцент на инвестиционной деятельности. Это связано с тем, что финансирование всей экономики — невозможная ситуация для государства и частных лиц. То есть национальная экономика на определенном уровне зависит от финансовых источников с внешнего рынка. Это незаменимая возможность для поддержки и развития отечественной экономики. Поэтому, в нашей статье в первую очередь была определена роль инвестиций в развитии экономики, а также основные факторы, влияющие на приток прямых иностранных инвестиций в нашу страну. Во-вторых, изучена динамика количественных показателей привлечения прямых иностранных инвестиций за период 1993-2021 гг., а также определены приоритетные направления инвестирования для иностранных инвесторов. В-третьих, были изучены условия резких изменений на инвестиционном рынке, связанных со вспышкой глобальной пандемии COVID-19 и ее негативным влиянием на приток иностранных инвестиций в Казахстан. Целью исследования является рассмотрение текущего состояния прямых иностранных инвестиций

в экономику Казахстана с года независимости, а также определение негативных последствий пандемии COVID-19, произошедшей в последние годы, и изучение ситуации после COVID-19.

В ходе исследования использовались открытые статистические базы данных Агентства по статистике Комитета национальной экономики Казахстана, Статистического ежегодника Казахстана, Национального банка Казахстана, Всемирного банка. Также использовались экономические показатели Казахстана за период 1993-2021 гг. Для анализа полученных данных использовались статистические методы, методы анализа, а также методы сравнения.

Abdulla Zh., Kulbayeva M., Saparova A., Abisheva A.

**THE ROLE OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN THE ECONOMY
OF KAZAKHSTAN ECONOMY AND ITS SITUATION AFTER THE COVID-19 PANDEMIC**

Annotation

In this article, foreign direct investment was considered as the main capital for the development of the economy of Kazakhstan. The state implements state policy in all areas in order to support the national economy. In this context, the state focuses on investment activities. This is due to the fact that financing the entire economy is an impossible situation for the state and individuals. That is, the national economy at a certain level depends on financial sources from the external market. This is an indispensable opportunity to support and develop the domestic economy. Therefore, in our article, first of all, the role of investments in the development of the economy, as well as the main factors affecting the inflow of foreign direct investment into our country, was determined. Secondly, the dynamics of quantitative indicators of attracting foreign direct investment for the period 1993-2021 has been studied, and priority areas for investment for foreign investors have been identified. Thirdly, the conditions of sharp changes in the investment market associated with the outbreak of the global COVID-19 pandemic and its negative impact on the inflow of foreign investment in Kazakhstan were studied. The purpose of the study is to review the current state of foreign direct investment in the economy of Kazakhstan since the year of independence, as well as to determine the negative consequences of the COVID-19 pandemic that has occurred in recent years, and to study the situation after COVID-19.

The study used open statistical databases of the Agency on Statistics of the Committee of the National Economy of Kazakhstan, the Statistical Yearbook of Kazakhstan, the National Bank of Kazakhstan, the World Bank. The economic indicators of Kazakhstan for the period 1993-2021 were also used. Statistical methods, analysis methods, as well as comparison methods were used to analyze the obtained data.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50),3
 ЭОЖ 338.48
 FTAMP 06.71.57

Р.Е. Ағыбетова*, PhD, доцент¹

Ж.А. Садықов, PhD, доцент²

А.Г. Гиззатжанова, магистр, аға оқытушы¹

А.М. Касымова, PhD, доцент³

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
 университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Esil university, Астана қ., Қазақстан²

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік
 университеті, Талдықорған қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: agybetova@mail.ru

АЛАКӨЛ КӨЛІНІҢ ТУРИСТІК-РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН КЕШЕНДІ-ИНТЕГРАЛДЫ БАҒАЛАУ

Қазақстанның керемет табиғаты мен туристік ресурстары бар, оларды орынды пайдалану арқылы рентабельділік көрсеткішін жоғарылатуға болады, аймақтардың туристік-әлеуетін зерттеп, бағалау арқылы, олардың мүмкіндіктері қарастырылды. Бүгінгі күні ішкі туристік қызығушылық танытатын объект ретінде Алакөл көліне демалуға барушылардың легі артты, оның басты факторлары: қолайлы географиялық жағдайы, Қытай елімен трансшекаралық аймақ екендігі, көлдің адамның денсаулығына айтарлықтай емдік әсерінің бар екені зерделенген. Абай облысындағы Үржар ауданы мен Алматы облысындағы Алакөл ауданындағы Алакөл көлі алабын зерттеу қажеттілігі айқындалған. В.П. Благовещенский, Е.А. Тоқпанов, С.А. Севастьянованың зерттеу мәліметтерін пайдалана отырып, Алакөл көлі алабының рекреациялық әлеуетіне кешенді-интегралды бағалау жасалды. Әдіс 3 баллдық жүйеде аудан көрсеткіштерінің (климат, су нысандары, жер бедері, топырақ, өсімдік жамылғысы) орташа баллдарының сомасынан тұратын кешендік бағалауға негізделіп орындалды. Алакөл көлі алабында ландшафттардың 68 түрі бар, олар рекреациялық қызметті дамытуға қолайлы жерді анықтау үшін қажет. Демалыс пен туризмді дамыту мақсатында табиғи ландшафттардың тартымдылық дәрежесіне, құндылығына қарай аумақты аудандастыру зерттелді.

Алакөл көлі алабы аймағының туристік-рекреациялық әлеуетін арттыру үшін жолдар жүйесінің жөндеу жұмыстарын жүргізу; Қытай елімен трансшекаралық туризмді дамыту; экологиялық жағдайды қадағалау, қатты және сұйық тұрмыстық қалдықтарға арналған полигондарды ұйымдастыру, жағажайды тазалау жұмыстарын жүргізу бойынша ұсыныстар берілді. Жоғары инфрақұрылыммен қамтамасыз ету және оларды дамытуға қатысты мәселелердің шешу жолдарын табу арқылы Алакөл курорттық аймағын дамытуға болады және де туристік-рекреациялық әлеуетті дұрыс пайдалану үшін ғылыми тұрғыдан зерттеу қажеттілігінің мақсаты айқындалады.

Кілт сөздер: Алакөл көлі, туристік-рекреациялық әлеует, кешенді бағалау, географиялық орналасуы, зерттеулер, туристік ресурстар, рекреациялық ресурстар, жарамды аумақтар, туризм, рекреация.

Ключевые слова: озеро Алаколь, туристско-рекреационный потенциал, комплексная оценка, географическое положение, исследования, туристские ресурсы, рекреационные ресурсы, пригодные территории, туризм, рекреация.

Keywords: Lake Alakol, tourist and recreational potential, comprehensive assessment, geographical location, research, tourist resources, recreational resources, suitable territories, tourism, recreation.

Кіріспе. Еліміздің туризм саласын 2023 жылға дейінгі дамыту тұжырымдамасында жағажайлық туризмді дамыту мәселесі көтерілген болатын, оның себебі Қазақстанның адамды тартардай керемет табиғаты мен туристік ресурстары бар теңізіміз бен көлдеріміз, өзендеріміз туристерге ерекше әсер беріп, сауықтырып, түрлі рекреациялық қызметпен айналысуға мүмкіндік береді. Жағажайлық демалысты дамыту үшін негізгі туристерді тартатын орын ретінде Алакөл көлін алуға болады.

Алакөл көлінің алабы келелі су ресурстарының бірі екі әкімшілік аудан аумағында орналасқан яғни, Абай облысындағы Үржар ауданы мен Алматы облысындағы Алакөл ауданындағы Алакөл көлі алабын зерттеуге болады. С.А. Севастьянованың 3 баллдық жүйесімен аудан көрсеткіштерінің (климат, су нысандары, жер бедері, топырақ, өсімдік жамылғысы) орташа баллдарының сомасынан тұратын кешендік бағалауға негізделген әдісі арқылы көлдің алабының рекреациялық әлеуетін кешенді-интегралды бағалау критерийлері анықтауға болады.

Кез келген аймақтың туристік-рекреациялық әлеуетінің мазмұнын табиғи туристік және рекреациялық ресурстар құрайтыны белгілі, жалпы туристік-рекреациялық ресурстар туристік

өнімді қалыптастыруға жарамды жағдайлар мен мүмкіндіктерді, белгілі бір аумақта орналасқан табиғи және техногенді нысандардың қасиеттерінің жиынтығын, адам ағзасына физикалық және психикалық тұрғыдан жағымды әсер ету мүмкіндігін ұсынады.

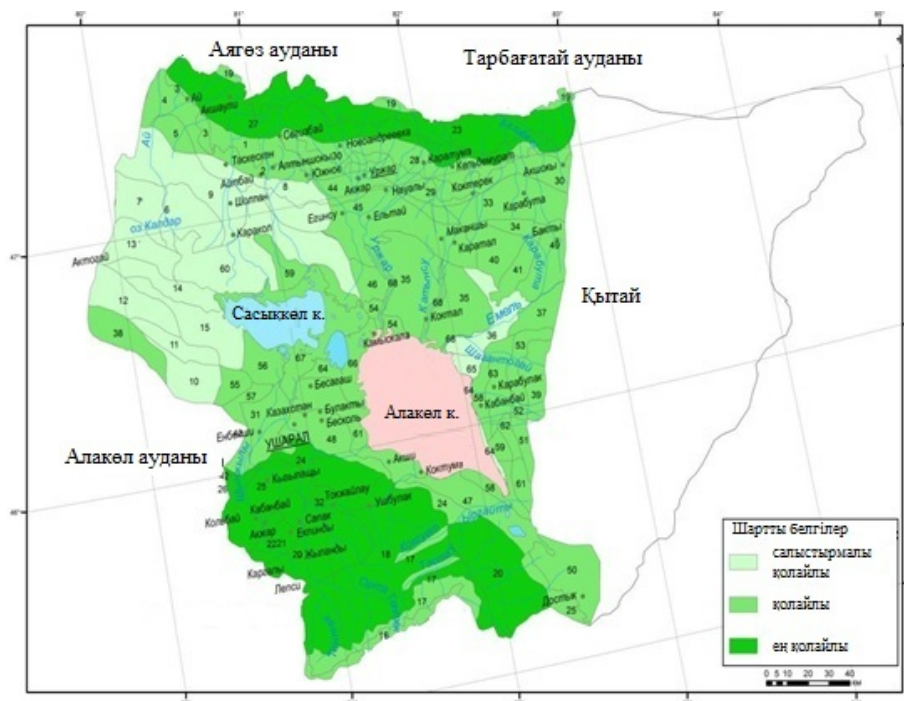
Алакөл көлі алабын ішкі және сыртқы туристер үшін ерекше сұранысқа ие ресурстың бүгінгі күні дамытуға боларлықтай әлеуеті бар, оны дамыту жұмыстары соңғы жылдары белсенді жүргізілуде де, десекте туристік ресурсты дұрыс пайдалану керек екендігі белгілі. Көл алабында ландшафттардың түрлілігі мен көптігі, аймақта рекреациялық қызметті дамыту мақсатында табиғи ландшафттардың тартымдылық дәрежесіне, құндылығына қарай аумақты аудандастыру жүзеге асырылды. Аймағының туристік-рекреациялық әлеуетін арттыру үшін іс-шаралар ұсынылды және оны жүзеге асыру кезек күттірмеуі керек.

Әдебиеттік шолу. Адамдардың оналуы мен сауығын, ғылыми және мәдени-танымдық дамуын жақсартатын рекреацияға берген Н.Ф. Реймерстің «рекреация, денсаулықты және еңбекке қабілеттілікті қалпына келтіру тыс жерде болуы керек (жорықта, шипажайларда, демалыс үйлері және т.б.)» деген анықтамасымен келісуге болады [1]. Рекреациялық қызметтің анықтамалар, аймақтың табиғи жағдайларын сипаттайтын әдістемелік нұсқаулар, аумақтық рекреациялық жүйелердің динамикасын зерттеуге қатысты түрлі тәсілдер Ю.А. Ведениннің, Л.И.Мухинаның, И.В. Зоринның, В.А. Квартальновтың, И.И. Пирожниктің мақалаларында жарияланып, жарық көрді [2]. Сол сияқты, Ж.Т. Мукаев 2015 жылы Алакөл бассейнінің аумақтық-рекреациялық жүйесіне геоэкологиялық бағалау жүргізді [3]. К.А. Исакова, А.А.Жакупов, А.С.Ақтымбаева, Ш.Т. Абдреева, Г.Р. Айжолова Алакөл бассейнінің рекреациялық әлеуетінің қазіргі жағдайына зерттеу жүргізсе, [4], Е.А. Абенова, С.З.Сайдуллаев Алакөл алабының емдік-сауықтыру туризмін дамыту үшін әлеуетін зерттеп, кешенді бағалау жүргізген болатын [5]. Бұған дейін туризмді дамытудың белгілі бір бағыттарын анықтау мақсатында Алакөл көлі алабына белгілі бір зерттеулер жүргізілген болатын, бірақ туристік – рекреациялық әлеуетіне кешенді-интегралды бағалау бойынша зерттеу жүргізілмеген. Ал туризмді дамыту үшін бұл бағыт экономикалық жағынан да, әлеуметтік жағынан да өте тиімді бола алады, жергілікті халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз етеді және өз елінен тыс жерлерге шықпай-ақ қазақстандықтарды сауықтыруға мүмкіндік береді. Аймаққа туристердің келуі үшін оны жан-жақты зерттеу керек.

Негізгі бөлім. Қазақстанның оңтүстік-шығыс бөлігінде, Абай облысының Үржар ауданы және Алматы облысының Алакөл ауданы аумағында орналасқан Алакөл көлінің алабы географиялық жағынан тартымды деуге болады. Орографиялық тұрғыдан алабтың аймағы солтүстіктен Тарбағатай жотасымен, оңтүстікте Жоңғар (Жетісу) Алатауымен, шығысында және оңтүстік-шығысында Барлық жотасымен қоршалған. Барлық жотасы мен Жетісу Алатауының арасында «Жоңғар қақпасы» деп аталатын тар таулы өткел бар. Көл алабының батыс шекарасы салыстырмалы түрде шартты болып табылады, онда нақты табиғи шекаралар жоқ. Алакөл көлі алабының ауданы 68,700 км², Қазақстан аумағында- 48,600 км², қалған бөлігі Қытаймен шекаралас аудандарды алады. Алаптың 56%-ы шөлді жазық, ал төменгі бөлігі: Алакөл (2650 км²), Сасықкөл (736 км²), Ұялы (120 км²), Жалаңашкөл (38 км²) және 0,5-тен 600 гектарға дейінгі ауданды алатын 100 ұсақ көлдер қамысты, сулы-батпақты алқап жүйесін қалыптастырған [6]. Алакөл көлі алабының аймағының жер бедері орта таулыдан (Тарбағатай жотасы, Жетісу Алатауы) жазық далалы (Алакөл ойысы) жер бедеріне ауысып отырады, ол аймақта тау туризмін, геотуризмді, экологиялық туризмді дамытуға жоғары әлеуеті бар екенін көрсетеді.

В.П. Благовещенский Алакөл көлі алабында орналасқан Жетісу Алатауындағы 2 ауданның, 7 кешеннің, 30 алаңның рекреациялық әлеуетін қарастырған, аудандарды бөлу: жер бедері, өсімдік жамылғысы, су нысандары, климаты, эстетикалық құндылығы, антропогендік өзгерісі, көліктік қолжетімділігі, т.б. көрсеткіштерді бағалау арқылы жүргізді. Жетісу Алатауында: биік таулы, спорттық, экстремалды; орта таулы, спорттық-сауықтыру және экологиялық; аласа таулы, экскурсиялық-танымдылық; көліктік-танымдық, емдік; тау бөктеріндегі транзитті-танымдық сияқты 5 тип көрсетілген. Е.А. Токпанов Жетісу Алатауының туристік-рекреациялық әлеуетін зерттеу мен бағалау нәтижелері бойынша туристік және рекреация үшін қолайлы Алтынемел-Үйгентас, Баянжүрек аймақтарын көрсетеді [7].

Көл алабында ландшафттардың 68 түрі бар. Алакөл көлі алабы аймағында рекреациялық қызметті дамытуға қолайлы жерді анықтау үшін қажет. Демалыс пен туризмді дамыту мақсатында табиғи ландшафттардың тартымдылық дәрежесіне, құндылығына қарай аумақты аудандастыру жүзеге асырылды (1-сурет).

1-сурет. Демалыс пен туризмді дамыту мақсатында табиғи ландшафттарды тартымдылық дәрежесіне қарай Алакөл көлі алабы аумағын аудандастыру*

* [8] мәліметтері негізінде авторлармен құрастырылған

Аумақты кешенді-интегралды бағалау әдісін қолдана отырып, зерттеліп отырған аймақта әртүрлі дәрежелі туристік тартымдылықтың 3 аумақтың типі (ең қолайлы, қолайлы, салыстырмалы қолайлы) белгіленді.

Алакөл көлі алабы аумағындағы ең тартымды рекреациялық ресурстар Батыс Тарбағатай жотасының оңтүстік бөлігінде, Жетісу Алатауының солтүстік тау беткейінде шоғырланған. Батпақты аудандар Сасыккөл, Алакөл көлдерінде көп кездеседі (жаяу туризм мен жаппай туризм түрлерін дамытуға кедергі факторлар). Қамыстанған таяз сулар аңшылыққа қолайлы, бірақ суға түсуге жарамайды. Жетісу Алатауындағы ең қолайлы аумақтар негізінен таудың орта бөлігінде, ал біразы таудың төменгі және жоғары аудандарында орналасқан, және олар аумақтың 30,6%-н қамтиды. Жетісу Алатауының солтүстігі су нысандарының жеткілікті дәрежесімен, шыршалы ормандардың көп таралуымен сипатталады. Белсенді туризм түрлерінің барлық формаларына қолайлы болып табылады. Тентек, Тастау, Көксуат өзендерінің аңғарында және Жетісу Алатауы жотасының орманмен жабылған беткейлерінде ең қолайлы аймақ деуге болады. Қолайлы аумақтарға Тарбағатай жотасының оңтүстік беткейі, Барлық тауының төбелі-бөктерлі беткейі, көлді-аллювиальді жазықтарын жатқызамыз. Алакөл көлі алабының батыс жағында орналасқан шөлді, жартылай шөлді және жалпы ауданның 26%-н қамтитын қырқа-төбелі құмдар таралған аймақтар салыстырмалы түрде қолайлы аумаққа жатады. Зерттеу барысында ландшафттың әрбір құраушысының (су нысандары, жер бедері, климаты, топырақ, өсімдік) қорытынды бағасы анықталды (1-кесте).

1-кесте

Алакөл көлі алабының табиғи-рекреациялық әлеуетін кешенді-интегралды бағалау нәтижесі (балл)*

Ландшафт түрі	Жер бедері	Су нысандары	Климат	Топырақ, өсімдік жамылғысы	Орташа балл
1	2	3	4	5	6
дала (1-7)	1	1,3	2,3	2,1	1,6
шөлейт (8,9)	1	1	2	1,8	1,4
шөл (10-15)	1	1	2	1,9	1,4
таулы шалғын (16-19)	3	2	2	2,1	2,2
орман (20)	3	2,6	2,3	3	2,7
дала (23-32)	3	2,5	2,3	2,7	2,6

1	2	3	4	5	6
шөлейт (33-37)	1,9	1,1	2,6	1,8	1,8
шөл (38-68)	1,9	1	2,3	2	1,8

* [3] мәліметтері негізінде авторлармен әзірленген

Алакөл аймағының климаттық ерекшелігі негізінен күн сағаттарының көп болуымен байланысты, көрсеткіштер жылына 2500 сағаттан астам уақытты құрайды. Алакөл көлінің басым бөлігінде қолайлы кезең мамыр айынан қыркүйекке дейін созылады. Ал, орташа температурасы 15°C-тан асатын күндер саны 150-ге тең. Суға шомылу маусымының ұзақтығы температурасы 17°C-тан жоғары күндер санына тең. Алакөл, Жалаңашкөл көлдерінде шомылу кезеңінің ұзақтығы жылына 60 күннен асады. Қаңтар айындағы орташа ауа температурасы -12°C-тан -15°-қа дейінгі аралықта болады.

Қысқы рекреация үшін (шаңғымен жүру) жақсы жағдайлар Үржар ауылының маңында Тарбағатай жотасында жасалған. Алакөл көлі алабында тұрақты қар жамылғысы 100-150 күнге, ал Жетісу Алатауы мен Тарбағатай жотасында 160 күннен жоғары кезеңге созылады. Алакөл көлі аймағында қар жамылғысының биіктігі 20 см, ал Тарбағатай жотасы мен Жетісу Алатауының төменгі бөлігінде 30 см, жоғарғы бөліктерінде 40 см және одан жоғары болады [9]. Зерттелген аймақтың климаттық құраушылары үш параметрді (жазғы қолайлы рекреациялық кезеңнің ұзақтығы (күнмен есептегенде), +10°C-тан жоғары ауа температурасының жалпы сомасы, қар жамылғысының биіктігі) ескере отырып бағаланды (2-кесте).

2-кесте

Алакөл көлі алабының климаттық құраушыларын бағалау (балл)*

Ландшафт түрі	Жазғы қолайлы рекреациялық кезеңнің ұзақтығы	Қар жамылғысының биіктігі	+10°C-тан жоғары ауа температурасының жалпы сомасы	Орташа балл
дала (1-7)	2	2	3	2,3
шөлейт (8,9)	2	1	3	2
шөл (10-15)	2	1	3	2
таулы шалғын (16-19)	1	3	2	2
орман (20)	1	3	3	2,3
дала (23-32)	1	3	3	2,3
шөлейт (33-37)	2	3	3	2,6
шөл (38-68)	2	2	3	2,3

* [3] мәліметтері негізінде авторлармен құрастырылған

Аймақтағы метеорологиялық станциялардың мәліметіне сәйкес бұл аумақ шөлді құрғақ климатпен сипатталады. Қысы суық, желді, ал жазы ыстық, құрғақ. Ауа температурасы абсолютті максимум +42°C, абсолютті минимум -46°C-ты көрсетсе, ал ауаның орташа жылдық температурасы 6,2°C-тан 7,2°C-қа дейін. Орташа айлық температура «Дружба» метеорологиялық станциясының көрсеткіші бойынша -16,6°C-ты (қаңтарда), (шілде айында - +25,3°C). Соңғы 25 жыл ішінде Алакөл көлі алабы климатының елеулі түрде жылынуы байқалуда. Алакөл алабының жазық дала бөлігіндегі маусым ұзақтығының көрсеткіштері 3 кестеде көрсетілген.

3-кесте

Маусым ұзақтығының көрсеткіштері*

Маусым	Басталуы	Аяқталуы	Созылуы (күн)
Көктем	25-наурыз	5-мамыр	52
Жаз	6-мамыр	30-шы қыркүйек	138
Күз	1-қазан	15-қараша	45
Қыс	16-қараша	24-наурыз	130

* [10] мәліметтері негізінде авторлармен әзірленген

Орташа жылдық-жауын-шашын мөлшері 350-500 мм құрайды. Жауын-шашын көбіне қыс мезгілінде жауады. Екі ай ішінде (қараша-желтоқсан) «Үржар» метеорологиялық станциясының аймағының өзінде ғана жылдық жауын-шашын мөлшерінің 109 мм немесе 27%-ы жауады [11].

Алакөл көлінде және оның рекреациялық зоналарында туризмді дамыту өзекті болып отыр. Оның басты факторларының бірі болып: қолайлы географиялық жағдайы (оңтүстік-батыс жағалау), Қазақстанның ірі қалаларының (Алматы, Семей, Талдықорған) және де Қытай елі қалаларының жақындығы (6 миллионнан астам адам) табылады. Аймақта туризмнің жақсы сервисін ұсынсақ, рентабельділік көрсеткіші жоғары болатыны анық. 2020 жылғы Алакөл көлі аумағында демалған адамдардың саны (336 мың) адам, орналастыру орындарының саны 370 бірлік, олар 8226 номер, 384466 төсек- тәулік ұсынады (4-кесте).

4-кесте

2020 жылы Алакөл курорттық аймағына келушілер саны*

Курорттық аймақ	Кіру және ішкі келушілер саны	Орналас-тыру орын-дарының саны, бірлік	Орналас-тыру орын-дарында тоқтағандар	Нөмірлер саны, бірлік	Бір жолғы сыйым-дылығы, төсек-орын	Ұсынылған төсек-тәулік
Алакөл курорт-тық аймағы (Абай облысы)	113 092	171	42 551	4 353	12 115	99 044
Алакөл курорт-тық аймағы (Алматы облысы)	225 206	199	225 206	3 873	10 852	285 422

* [12] мәліметтері негізінде авторлармен құрастырылған

Орналастыру орындарының сапасы және 4*, 5* жұлдызды қонақ үйлердің болмауы, инфрақұрылым деңгейін, ұсынатын қызметтер сапасын бағалауды талдауға қиындық туғызады [13]. Маусымдық мерзімде Алакөл курорттық аймағына он мыңдаған турист келеді. Он жылдан астам уақыттан бері облыста туризмді дамытуға ерекше назар аударылуда. Қазіргі уақытта заманауи жолдардың құрылысы жүргізілуде. Үшаралда әуежай бар, тұрақты теміржол қызметі орнатылған. Аймаққа демалуға келуші туристер саны жылдан жылға артуда. Алакөл көлінің емдік қасиеттерінен және жылы суынан әсер алу үшін тек қана Ресей емес, Германия, Франция, Түркия, АҚШ азаматтары келуде [14].

Алакөл көлі алабы аймағының туристік-рекреациялық әлеуетін арттыру үшін келесі іс-шараларды ұсынуға болады:

- жолдар жүйесінің жөндеу жұмыстарын жүргізу; Үшарал қаласына авиа бағыттар ашу; Қытай елімен трансшекаралық туризмді дамыту;
- экологиялық жағдайды қадағалау, жағалаудың бұзылуына қарсы толқын тосқы құрылысын жүргізу, жағажай сызықтарын белгілеу;
- қатты және сұйық тұрмыстық қалдықтарға арналған полигондарды ұйымдастыру, Алакөл жағажайының және шипажайларға тиісті аймақтарды тазалау жұмыстарын жүргізу;
- еңбек нарығын және статистикалық көрсеткіштерді цифрландыру [14];
- халықтың демалуы және емделуі үшін табиғи-климаттық, бальнеологиялық факторлардың тиімді пайдаланылуын, сауықтыру орындарының демалушыларды қабылдауға дайындығын бақылау.

Қорытынды. Алакөл көлі алабының туристік-рекреациялық әлеуетін бағалау үшін қолданылған кешенді-интегралды әдіс, аймақты жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді. Аумақты кешенді-интегралды бағалау әдісін қолдана отырып, зерттеліп отырған Алакөл көлі аймағында әртүрлі дәрежелі туристік тартымдылықтың 3 аумақтың типі (ең қолайлы, қолайлы, салыстырмалы қолайлы) анықталды.

Аумақты кешенді-интегралды бағалау ландшафт түрі, жер бедері, су нысандары, климат, топырақ, өсімдік жамылғысын бағалаудың әртүрлі әдістерінің жиынтығына байланысты жүргізілді.

Аймақтың туристік-рекреациялық әлеуетін арттыру үшін ең негізгі ұсыныстардың бірі ретінде демалыс аудандарын сапалы жоғары инфрақұрылыммен қамтамасыз ету және оларды дамытуға қатысты мәселелердің шешу жолдарын табу қажет.

Сапалы туристік инфрақұрылымдарды қамтамасыз еткеннен кейін аймақта туристік кәсіпорындар арасында бәсекелестік артады, бұл өз кезегінде сапаның және тиімді баға саясатының қалыптасуына әсер етеді.

Алакөл курорттық аймағының туристік-рекреациялық әлеуетін ғылыми тұрғыдан үнемі зерттеу қажеттігі бар.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
2. Веденин Ю.А., Зорин И.В. Социальные аспекты изучения территориальных рекреационных систем // Вопросы географии. – 1973. – № 93. – С. 21-28.
3. Мукаев Ж.Т. Геоэкологическая оценка территориально-рекреационных систем бассейна озера Алаколь // дис. PhD. – Астана, 2015. – 140 с.
4. Исакова К.А., Жакупов А.А., Ақтымбаева А.С., Абдреева Ш.Т., Айжолова Г.Р. Современное состояние рекреационного потенциала Алакольского бассейна // Вестник КазНУ. Серия экологическая. – 2013. – № 2/1 (38). – С. 102-115.
5. Абеннова Е.А., Сайдұллаев С.З. Комплексная оценка потенциала Алматинской области в направлении развития лечебно- оздоровительного туризма//Central Asian Economic Review. «Нархоз университеті» КЕАҚ. – А. – 2020, № 2(131). – С. 182-195.
6. Ященко Р.В. Заповедники Средней Азии и Казахстана. – Алматы: Тетис, 2006. – № 1. – 352 с.
7. Токпанов Е.А. Жетісу Алатауы өңірінде туризмді дамытудың географиялық негіздері: геогр. ғыл. канд. автореф. – Алматы, 2008. – 39 б.
8. Национальный атлас Республики Казахстан. Бас редактор А.Р. Медеу. – Алматы, 2010. – С. 100-121.
9. Чупахин В.М. Физическая география Казахстана. – Алма-Ата. – 1968. – 260 с.
10. Трифонова Т.М. Потери воды на испарение с поверхности озера Алаколь // Алакольская впадина и ее озера. – А.: Наука, 1965. – № 12. – С. 172-181.
11. Кузнецова З.И. Семипалатинская область. Экономико-географическая характеристика. – А.: АН КазССР. – 1961. – 245 с.
12. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті. – URL: <http://stat.gov.kz/>
13. Алматы облысы Алакөл ауданы әкімдігінің реси сайты. Алакөл ауданының әлеуметтік-экономикалық төлқұжаты 2018 ж. – URL: <http://alokol.zhetisu.gov.kz/pages/175/>.
14. Кочуров Б.И. Экодиагностика и сбалансированное развитие: учеб. пос. / М.: Смоленск, Маджента, 2003. – 384 с.

REFERENCES

1. Rejmerns N.F. Prirodopol'zovanie: slovar'-spravochnik. – M.: Mysl', 1990. – 637 s. [in Russian].
2. Vedenin YU.A., Zorin I.V. Social'nye aspekty izucheniya territorial'nyh rekreacionnyh sistem // Voprosy geografii. – 1973. – № 93. – S. 21-28 [in Russian].
3. Mukaev ZH.T. Geoekologicheskaya ocenka territorial'no-rekreacionnyh sistem bassejna ozera Alakol' // dis. PhD – Astana, 2015. – 140 s. [in Russian].
4. Iskakova K.A., ZHakupov A.A., Aqtymbaeva A.S., Abdreeva SH.T., Ajzholova G.R. Sovremennoe sostoyanie rekreacionnogo potenciala Alakol'skogo bassejna // Vestnik KazNU. Seriya ekologicheskaya. – 2013. – № 2/1 (38). – S. 102-115 [in Russian].
5. Abenova E.A., Sajdullaev S.Z. Kompleksnaya ocenka potenciala Almatinskoj oblasti v napravlenii razvitiya lechebno-ozdorovitel'nogo turizma//Central Asian Economic Review. «Narhoz universiteti» KEAQ. – A. – № 2(131), 2020. – S.182-195 [in Russian].
6. Yashchenko R.V. Zapovedniki Srednej Azii i Kazahstana. – Almaty: Tetis, 2006. – № 1. – 352 s. [in Russian].
7. Tokpanov E.A. Zhetisu Alatauy өнірінде туризмді дамытудың географиялық негіздері: геогр. ғыл. канд. автoref. – Almaty, 2008. – 39 s. [in Kazakh].
8. Nacional'nyj atlas Respubliki Kazahstan. Bas redaktor A.R. Medeu. – Almaty, 2010. – S. 100-121 [in Russian].
9. CHupahin V.M. Fizicheskaya geografiya Kazahstana. – Alma-Ata. – 1968. – 260 s. [in Russian].
10. Trifonova T.M. Poteri vody na isparenienie s poverhnosti ozera Alakol'//Alakol'skaya vpadina i ee ozera. – A.: Nauka, 1965. – № 12. – S. 172-181.
11. Kuznecova Z.I. Semipalatinskaya oblast'. Ekonomiko-geograficheskaya harakteristika. – A.: AN KazSSR. – 1961. – 245 s. [in Russian].

12. Kazakstan Respublikasy Ulttyk ekonomika ministrligi Statistika komiteti. – URL: <http://stat.gov.kz/> [in Kazakh].

13. Almaty oblysy Alakol audany akimdiginin resi saity. Alakol audanyнын aleumettik-ekonomikalyk tolkuzhaty 2018 zh. – URL: <http://alakol.zhetisu.gov.kz/pages/175/> [in Kazakh].

14. Kochurov B.I. Ekodiagnostika i sbalansirovannoe razvitiye: ucheb. pos./ M.: Smolensk, Madzhenta, 2003. – 384 s. [in Russian].

Ағыбетова Р.Е., Садыков Ж.А., Гиззатжанова А.Г., Касымова А.М.

КОМПЛЕКСНО-ИНТЕГРАЛЬНАЯ ОЦЕНКА ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ОЗЕРА АЛАКОЛЬ

Аннотация

Казахстан обладает прекрасной природой и туристскими ресурсами, с их разумным использованием можно повысить показатель рентабельности, изучить и оценить туристско-потенциал регионов, рассмотреть их возможности. На сегодняшний день увеличился поток туристов на озеро Алаколь как объект внутреннего туристического интереса, изучены его основные факторы: благоприятное географическое положение, трансграничный регион с Китаем, наличие значительного лечебного воздействия озера на здоровье человека. Определена необходимость обследования бассейна озера Алаколь в Урджарском районе Абайской области и Алакольском районе Алматинской области. С использованием данных исследований В. П. Благовещенского, Е.А. Токпанова, С.А. Севастьяновой проведена комплексно-интегральная оценка рекреационного потенциала бассейна озера Алаколь. Метод выполнен на основе комплексной оценки, состоящей из суммы средних баллов показателей района (климат, водные объекты, рельеф, почва, растительность) в 3-балльной системе. В бассейне озера Алаколь насчитывается 68 видов ландшафтов. они необходимы для определения подходящего места для развития рекреационной деятельности. В целях развития отдыха и туризма исследовано зонирование территории в зависимости от степени привлекательности, ценности природных ландшафтов.

Даны рекомендации по проведению ремонтных работ системы дорог для повышения туристско-рекреационного потенциала бассейна озера Алаколь; развитию трансграничного туризма с Китаем; надзору за экологической обстановкой, организации полигонов для твердых и жидких бытовых отходов, уборке пляжа. Путем обеспечения высокой инфраструктурой и поиска путей решения проблем, связанных с их развитием, возможно развитие Алакольской курортной зоны и определяется цель необходимости научных исследований для правильного использования туристско-рекреационного потенциала.

Agybetova R., Sadykov Zh., Gizzatzhanova A., Kassimova A.

INTEGRATED ASSESSMENT OF THE TOURIST AND RECREATIONAL POTENTIAL OF ALAKOL LAKE

Annotation

Kazakhstan has a beautiful nature and tourist resources, with their reasonable use, it is possible to increase the profitability indicator, study and evaluate the tourist potential of the regions, consider their possibilities. To date, the flow of tourists to Lake Alakol has increased as an object of domestic tourist interest, its main factors have been studied: a favorable geographical location, a cross-border region with China, the presence of a significant therapeutic effect of the lake on human health. The necessity of a survey of the Alakol lake basin in the Urjar district of the Abai region and the Alakol district of the Almaty region has been determined. Using the research data of V. P. Blagoveshchenskiy, E. A. Tokpanov, S. A. Sevastyanova, a comprehensive and integral assessment of the recreational potential of the Lake Alakol basin was carried out. The method is based on a comprehensive assessment consisting of the sum of the average scores of the district indicators (climate, water bodies, relief, soil, vegetation) in a 3-point system. There are 68 types of landscapes in the basin of Lake Alakol. they are necessary to determine a suitable place for the development of recreational activities. In order to develop recreation and tourism, the zoning of the territory has been studied depending on the degree of attractiveness and value of natural landscapes.

Recommendations are given on the repair of the road system to increase the tourist and recreational potential of the Alakol Lake basin; the development of cross-border tourism with China; supervision of the environmental situation, the organization of landfills for solid and liquid household waste, cleaning the beach. By providing high infrastructure and finding ways to solve the problems associated with their development, the development of the Alakol resort area is possible and the purpose of the need for scientific research for the proper use of tourist and recreational potential is determined.

Т.А. Азатбек, д.э.н., профессор¹

Ж.Е. Шимшиков, к.э.н.²

А.Б. Тлесова, к.э.н., ассоц. профессор³

А.Б. Жанбозова*, докторант PhD¹

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилёва, г. Астана, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

Западно-Казахстанский университет

имени М. Утемисова, г. Уральск, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aksaulew@mail.ru

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ: УРОКИ ДЛЯ КАЗАХСТАНА

Цель проводимого исследования заключается в изучении, систематизации и обосновании зарубежного опыта государственного регулирования рынка электронной коммерции для выработки рекомендаций по его адаптации и применению в Казахстане. В качестве методов исследования использовались методы систематизации, анализа и синтеза, критериального анализа, сравнительной оценки. В работе авторами обосновывается необходимость государственного регулирования сферы электронной коммерции в Казахстане, что обусловлено наличием положительного и отрицательного эффекта от присутствия в экономике виртуальной торговли. Для выработки рекомендаций по государственному регулированию сферы электронной коммерции исследуется соответствующий опыт стран как США, Китай и Сингапур, которые достигли значительных успехов в продвижении электронной коммерции. В частности, подробно рассматриваются особенности государственной политики в части регулятивного воздействия, налогового регулирования и оказания поддержки предприятиям электронной коммерции. Значимость результатов проводимого исследования заключается в приоритетности развития рынка электронной коммерции в Казахстане, где он назван драйвером экономического роста страны, согласно положениям «Дорожной карты развития электронной коммерции в РК до 2025 года», реализуемой в рамках государственной программы «Цифровой Казахстан». Кроме того, результаты исследования могут быть использованы при составлении обучающих материалов в рамках образовательных программ бакалавриата и магистратуры по дисциплине «Электронная коммерция».

Ключевые слова: электронная коммерция, зарубежный опыт, налоговое регулирование, государственная поддержка, онлайн площадки, рынок B2B, цифровизация, цифровые платформы, интернет-магазины, информационно-коммуникативные технологии.

Кілт сөздер: электрондық коммерция, шетелдік тәжірибе, салықтық реттеу, мемлекеттік қолдау, онлайн алаңдар, B2B нарығы, цифрландыру, цифрлық платформалар, интернет-дүкендер, ақпараттық-коммуникативтік технологиялар.

Keywords: e-commerce, foreign experience, tax regulation, government support, online platforms, B2B market, digitalization, digital platforms, online stores, information and communication technologies.

Введение. Тенденции развития современной мировой экономики свидетельствуют о повсеместном проникновении цифровых технологий, охвативших все сферы деятельности человека. С каждым годом все большая часть населения мира переходит в виртуальную среду для совершения покупок, осуществления транзакций за потребление услуг, а также общения и развлечения. Все это стало возможным благодаря созданию и внедрению цифровых платформ, принципов сетевой экономики. Развитие инновационных технологий в сфере цифровой экономики имеет свои положительные и отрицательные эффекты. Поэтому достижение сбалансированности цифровой экономики, и ее основного элемента рынка электронной коммерции выступает сегодня ключевым вопросом государственного регулирования рассматриваемой сферы.

Цель статьи – исследование зарубежного опыта государственного регулирования рынка электронной коммерции для выработки рекомендаций по его применению в Казахстане. Методология исследования построена на применении методов систематизации, анализа и синтеза, критериального анализа, сравнительной оценки. Информационную базу исследования составили монографии, научные статьи по теме исследования, публикуемые в реферируемых журналах, данные официальных интернет-ресурсов исследуемых стран. Объектами исследования выступили

США, Китай и Сингапур, которые представляют значительный интерес для Казахстана с точки зрения совершенствования государственного регулирования электронной коммерции.

США имеет большой накопленный опыт в сфере электронной коммерции, так как ее развитие берет свое начало именно в этой стране, и необходимость регулирования была признана и осуществлена впервые именно здесь. Китай, несмотря на вхождение в группу стран с развивающейся экономикой, имеет опережающие темпы роста электронной коммерции. По результатам 2021 года вклад электронной коммерции в ВВП Китая составил 11,7%, а в 2022 году – 29%. К тому же китайское правительство добилось значимых результатов и в вопросах регулирования рынка электронной коммерции. Сингапур является страной наиболее преуспевающей в вопросах цифровизации экономики, это страна с наиболее высокими показателями цифровой трансформации отраслей экономики, с наиболее высоким показателем проникновения интернета. В тоже самое время уровень государственного регулирования в данной стране также относительно высок, что выступает одним из факторов, столь быстрого и успешного внедрения инноваций.

Обзор литературы. В настоящее время исследованию феномена цифровизации и ее проникновению в сферу торговли посвящено немало исследований, многие из которых носят эмпирический характер и посвящены освещению отдельных аспектов развития рынка электронной коммерции, характеристики ее сущности и содержания выполняемых функций, роли в экономике и вкладу в развитие конкурентоспособности.

Как отмечает Розанова Н., «цифровизация привнесла в мир спроса и предложения такое явление как платформизация. Рынок обогатился цифровым посредником – многочисленными платформами, которые обеспечивают быстрый и дешевый поиск товара для клиента. Затраты потребителей на отыскание нужного товара онлайн приблизились к нулю [1].

Ван Вэй, Сюй Хуэйин и Лю Исюань в своей работе «Платформенная сельская местность: цифровые платформы и техно-пространственное исправление» [2] раскрывают процесс проникновения цифровых платформ в сельские районы Китая и проводят оценку влияния этого процесса на развития указанных районов.

Вен Лонг [3] проводит анализ трансграничной логистики электронной коммерции и уделяет особое внимание обеспечению безопасности.

Аль-Айед Сур [4] проводит анализ влияния движущих сил электронной коммерции на предпочтения и лояльность покупателей. Данные работы рассматривают локальные вопросы на локальных рынках.

Систематизацию информации о отдельных направлениях государственного регулирования электронной коммерции, преимущественно правового регулирования и налогового регулирования проводили О.М. Сакович, С.В. Соловьева, С.С. Щербак в своей работе «Правовое регулирование электронной торговли в зарубежных странах» [5] и А.В. Корень в работе «Налогообложение субъектов электронной коммерции: проблемы и перспективы» [6].

Тем не менее, комплексная работа по всестороннему анализу государственного регулирующего воздействия на сферу электронной торговли, еще не проводилась.

Основная часть. Основой государственной политики в США выступает защита интересов частного сектора и их продвижение, в том числе и в сфере электронной коммерции. Поэтому основополагающими принципами государственной политики содействия развитию электронной коммерции являются [7]:

1. Лидерство частного сектора в развитии электронной коммерции и в установлении деловой практики;
2. Обеспечение для бизнеса четкой, последовательной и предсказуемой правовой среды, позволяющей ему процветать и избегая ненужных правил или ограничений в отношении электронной торговли;
3. Поощрение частного сектора к достижению общественных интересов с помощью кодексов поведения, типовых контрактов, руководств и механизмов правоприменения, разработанных частным сектором;
4. Обеспечение прозрачности государственного воздействия, минимальности ее объема, недискриминационного характера и предсказуемости для частного сектора.

Стремление следовать данным принципам, привело к принятию в США основного закона в области регулирования электронной коммерции - федерального закона «Об электронных подписях в международной и национальной торговле» в 2000 г. Закон направлен на регулирование торговых

сделок, заключаемых в электронной форме в международной торговле и торговле между штатами и устанавливает единые правила электронного документооборота на всей территории США, в том числе определение терминов, используемых в нем, закрепление единых требований к электронной подписи и установление механизма контроля электронной подписи. Главным положением закона выступает признание равенства письменных и электронных договоров.

В последующем, руководство США стало активно продвигать интересы своих предпринимателей на мировых рынках и на рынках других стран, предлагая унифицировать правовое регулирование электронного документооборота в открытых информационных системах. Так на базе американского закона были разработаны типовые законы ЮНСИТРАЛ «Об электронной торговле» и «Об электронных передаваемых записях» (2017 г.), которое повлияло на формирование Директивы ЕС в сфере электронной торговли [8].

Основным инструментом стимулирования электронной торговли выступает льготное налогообложение. Для его осуществления принципиально важным является определить место нахождения субъекта электронной коммерции через понятие «постоянного представительства». Это означает физическое нахождение сервера, на котором располагается сайт субъекта электронной коммерции, в случае, когда сервер участвует в принятии и обработке заказов, или иным образом связан с заключением сделок, он будет признан постоянным представительством.

С момента принятия закона «О свободе Интернета от налогообложения» в 1997 году в США, все интернет-магазины были освобождены от налогов с продаж. Закон освобождает от налога с продаж, доступ к Интернет, а также услуги, оказанные по сети, но не «физические» товары, проданные через сеть. В целом, определение вида налога и условия его выплаты происходит исходя их типа транзакции. При продаже продукта (лицензии) вводится налог на доходы корпораций, в случае передача продукта с возможностью дальнейшего распространения удерживается роялти [9]. Таким образом происходит запрет на множественное или дискриминационное налогообложение электронной торговли и Интернет-банкинга.

Однако у льготного налогообложения есть и негативная сторона, которая выражается в повышенном росте интернет-торговли в ущерб традиционному ритейлу, потерях бюджета государства от недопоступления налогов. Действующий мораторий на налогообложение субъектов электронной коммерции является попыткой создания благоприятной среды для развития электронного бизнеса, поскольку большинство представителей американского правительства в налогах видит угрозу для ещё неокрепшего сектора электронной коммерции. Однако, ряд американских исследователей указывает на постоянный рост количества организаций, использующих электронный способ ведения бизнеса исключительно в целях ухода от уплаты налогов. Так, на конец 2004 года законно установленные налоги платили только субъекты электронной коммерции с оборотами в десятки миллионов долларов, которые подвержены значительно более высокому контролю со стороны Службы Внутренних Доходов США. В результате происходил рост объемов интернет-торговли в ущерб росту традиционной торговли. Учитывая эту тенденцию, начиная с 2014 года отдельные штаты США начали отменять запрет на обложение налогом субъектов электронной коммерции.

В КНР приоритет отдается институциональному развитию электронной коммерции, что предполагает рассмотрения ее как инструмента: продвижения китайских товаров на внешние рынки и увеличения промышленного производства страны; развития распределительной инфраструктуры в стране; борьбы с бедностью, путем обеспечения доступа жителям отдаленных местностей к покупкам дешевых товаров в интернете; повышения потенциала сельскохозяйственной торговли. Электронная коммерция в Китае имеет стратегически важную роль в экономике в целом.

В целом, можно выделить два ключевых института регулирования электронной коммерции [10]:

Министерство торговли формулирует политику в области внешней торговли, регулирования экспорта и импорта, прямых иностранных инвестиций, защиты прав потребителей и рыночной конкуренции, а также ведения переговоров по двусторонним и многосторонним торговым соглашениям.

Министерство промышленности и информационных технологий отвечает за промышленное планирование, политику и стандарты Китая.

В 2015 году в Китае был принят закон об электронной коммерции, который регулировал вопросы, связанных с защитой данных и нарушением интересов клиентов [11]. В нем электронная коммерция определяется как получение прибыли в Интернете коммерческими дилерами и организациями.

Руководство Китая нацелено на максимальное использование преимуществ электронной коммерции, что отразилось на реализуемых мерах в данном направлении, которые включают:

1. Развитие инфраструктуры интернета;
2. Налоговая политика;
3. Создание специальных зон электронной коммерции;
4. Формированию современной системы товародвижения;
5. Консалтинговая помощь для МСП;
6. Вовлечение сельских предпринимателей к электронной коммерции.

Устойчивое и быстрое развитие электронной коммерции стало возможным благодаря лучшему покрытию сети широкополосной связи, расширению возможностей платформы. В 2013 году правительство Китая запустило стратегию «Широкополосный Китай», определяющую широкополосную связь как стратегическую общественную инфраструктуру. Согласно программе к 2020 году планировалось предоставить широкополосный доступ ещё в 50 000 деревень, модернизировать широкополосную связь в 150 000 деревень с помощью оптоволокна и улучшить покрытие широкополосной связью более 30 миллионов сельских домохозяйств. В основном, в сельской местности Китай развивает инфраструктуру мобильного широкополосного доступа к интернету, инвестируя десятки миллиардов долларов. При этом, эти меры сопровождаются другими инструментами государственной поддержки инноваций и внедрения цифровых технологий в сельскохозяйственное предпринимательство.

В Китае до 2016 года деятельность электронной коммерции была освобождена от налога с продаж или НДС. Китай получал корпоративный налог с промышленного производства, объёмы которого росли в том числе благодаря развитию трансграничной электронной коммерции. В связи с появлением крупных субъектов электронной коммерции с огромной прибылью, было принято решение о реформировании системы налогообложения этой сферы. При этом, основной акцент страна сделала на индивидуальный подоходный налог, который «будет играть более важную роль, чем налог на доходы предприятий». В 2016 году Китай повысил налог на товары, приобретаемые на трансграничных платформах электронной торговли. Новый налог сочетает в себе налог на добавленную стоимость импорта с налогом на потребление [12]. Помимо этого, было наложено ограничение на трансграничные покупки, совершаемые отдельными потребителями, в размере 20 000 юаней.

Рост объёмов электронной коммерции и превращение местных маркетплейсов в глобальные, принесло стране огромные доходы. В результате, в 2015 году, правительством Китая было принято решение о создании специальных торговых зон электронной коммерции, которые представляют собой таможенные льготы и упрощённый документооборот, упрощённое таможенное оформление для трансграничного товарооборота посредством электронной коммерции. Такие зоны уже функционируют в 37 городах Китая, что способствует либерализации и облегчению международной онлайн-торговли между странами. В этих зонах действует «налог на посылку», который меньше обычной таможенной пошлины и взимается с товаров, продаваемых через торговые онлайн-платформы.

В Китае большинство логистических видов деятельности управляется органами власти или строго контролируются ими», а для построения необходимой цифровой инфраструктуры доставки использовались возможности частного сектора. Такие китайские гиганты электронной коммерции, как Alibaba и JD.com, добились успеха отчасти за счет разработки высокоэффективных систем и сетей для доставки заказов. Например, Alibaba управляет сетью фирм по доставке по всей стране, которые могут обрабатывать до 30 миллионов товаров в день через Cainiao [13]. Логистическая информационная платформа Cainiao соединяет сеть складов и распределительных центров - доступ в режиме реального времени к заказам, статусу приема со стороны партнеров.

Для улучшения логистической связи регионов страны, в том числе сельских глубинки, в 2015 году Государственное почтовое управление, Министерство торговли и другие ведомства совместно запустили инициативу «Экспресс-доставка для охвата западных и сельских районов Китая», целью которой является к 2020 году 100-процентное покрытие пунктов обслуживания в городах и 100-процентное покрытие доставкой в деревнях. Данная мера будет способствовать дальнейшему проникновению электронной коммерции в сельские районы. Платформы электронной коммерции и интегрированные системы обслуживания предоставят рядовым предпринимателям доступ к транзакциям, маркетингу, логистике, финансам и данным и свяжут их напрямую с потребителями. Активный спрос является источником устойчивого развития сельской электронной коммерции. Вместо предоставления денежной помощи Китай использует преимущества электронной коммерции и создает новую бизнес-модель в сельской местности.

Правительство КНР осуществляет активную консалтинговую поддержку субъектам малого и среднего бизнеса. Для этого используется механизм совместной рабочей группы, с участием многих заинтересованных сторон, которая дает возможность разработки жизнеспособной экосистемы электронной коммерции. EWTP (Electronic World Trade Platform) как инструмент реализации выполнения целей глобального инклюзивного роста, помогает МСП преодолеть сложные правила, процессы и барьеры, которые препятствуют их участию в мировой торговле. Все большее количество торговых операций на местных, региональных, национальных и международном уровнях субъектами малого бизнеса Китая осуществляется на различных платформах в Интернете. В этой связи, например, Министерство сельского хозяйства Китая, использует онлайн-информационные платформы сельского хозяйства для эффективного распространения технологий сельского хозяйства и рыночной информации. Часто государство инициирует реализацию демонстрационных проектов и транслирует их через приложения интернета вещей. Электронная коммерция, вместе с приложениями интернета вещей, помогает преодолеть асимметрию информации между торговыми партнерами и дает возможность использовать преимущества глобализации.

Китай совместно с Азиатским банком развития, реализует различные программы цифровизации в сельском хозяйстве. Например, государство финансирует заявки на внедрение RFID-меток, QR-кодов и технологии блокчейн для улучшения прослеживаемости продуктов. Правительство содействовало созданию карты специальных сельскохозяйственных продуктов, которая размещена на сайте Taobao.com и обновляется в интерактивном режиме. Эта карта демонстрирует специализацию регионов на производстве видов сельскохозяйственной продукции, с указанием экспортируемой продукции. Государство через свои Службы распространения знаний в области сельского хозяйства поддерживает предпринимателей сектора в вопросах стандартизации производства, организации фермеров и создания логистики в отдаленных и бедных районах. В 2016 году правительством был опубликован список товаров, разрешенных для трансграничной электронной торговли, который запрещает импорт товаров, не включенных в данный список [11].

Проводимая государством политика по созданию благоприятных институциональных условий в Китае, уже приносит свои результаты. По состоянию на июнь 2018 года более 70% интернет-пользователей Китая совершали онлайн-покупки. В настоящее время страна проводит больше транзакций в год, чем Франция, Германия, Япония, Великобритания и США вместе взятые. Если 10 лет назад на долю Китая приходилось менее 1% мирового рынка электронной коммерции, то сегодня – более чем 40% [14]. По результатам 2022 года объем вклада электронной коммерции в экономику Китая составил 29,0 % от ВВП, как самый высокий в мире.

Сингапур является страной с самым высоким уровнем внедрения цифровых технологий в повседневную жизнь граждан, здесь самые высокие показатели проникновения интернета и лучшие показатели пропускной способности широкополосной связи, что способствовало активному развитию сферы электронной коммерции. По прогнозным оценкам, 2025 году объем рынка составит около 5,5 млрд USD, что для населения в 5,78 млн человек достаточно много. Такой объем рынка ожидается преимущественно за счет повышения покупательной способности населения, нежели его количества. Здесь товары и услуги ориентированы на людей с достатком выше среднего и высокого уровня, что привлекает зарубежные компании на рынок электронной коммерции Сингапура. Другими благоприятными факторами выступают:

- возможность выйти на активно развивающиеся рынки Юго-Восточной Азии;
- наличие всей необходимой инфраструктуры электронной коммерции и высокие конкурентные преимущества во внедрении новых технологий (дополненная реальность и искусственный интеллект);
- активная государственная политика стимулирования электронной коммерции в стране.

Государственная поддержка ориентирована на активизацию малого и среднего бизнеса по включению в электронную коммерцию и предполагает:

1. Создание Национальной торговой платформы (NTP), представляющей собой базу торговой информации. Эта платформа позволяет оцифровать документы и использовать их в безопасном виде, постоянно ими обмениваться между партнерами и правительством. Такая мера позволяет существенно экономить время и деньги при прохождении таможенной проверки и далее при осуществлении поставки товара потребителю. NTP позволяет сторонним поставщикам услуг предоставлять и рекламировать дополнительные цифровые услуги владельцам учетных записей. Доступность цифровых услуг, предлагаемых в качестве платформы, помогает компаниям (как

клиентам, так и поставщикам) улучшать свои цифровые возможности на различных уровнях цепочки поставок и становиться более сильными поставщиками электронной коммерции.

2. Реализация Карты трансформации розничной торговли (Retail ITM). Карта была принята в 2016 году и нацелена на стимулирование розничных продавцов переходить к электронной коммерции и онлайн-торговле, создавая динамичный и конкурентоспособный цифровой рынок в Сингапуре. Картой предполагается создание условий для многоканальной розничной торговли и доступа МСП к платформам электронной коммерции, что ускорит цифровую трансформацию как минимум 10 тыс. ед. МСП.

3. Реализация программы обучения розничной торговле. Национальное агентство по обучению Skills Future предлагает специализированные учебные курсы Skills Framework for Retail, предназначенные для новичков в сфере электронной коммерции и многоканальной розничной торговле. Используя учебные программы и карты навыков, сингапурские МСП, смогут инвестировать в обучение своих сотрудников для развития карьеры и повышения квалификации [15].

4. Стимулирование внедрения ИКТ, посредством субсидий, сертификационных грантов на информационную безопасность и на обучение сотрудников:

– Программа iSPRINT предоставляет субсидии в размере до 20 000 сингапурских долларов на покупку технологий. Эти технологии могут представлять пакет цифровых услуг от бухгалтерского учета до более сложных индивидуальных решений, как управление взаимоотношениями с клиентами и управление цепочками поставок;

– Программа сертификационных грантов ISO27001 предоставляет МСП и их клиентам независимую внешнюю оценку системы управления информационной безопасностью на платной основе. Субъектам, получившим положительную оценку, предоставляют грант в размере до 50% от стоимости сертификации ISO 27001, но не более 20 000 сингапурских долларов;

– Программа ресурсов критически важных информационно-коммуникационных технологий (CITREP) представляет собой грант, который покрывает до 50% (в некоторых случаях 70%) стоимости учебных курсов для квалифицированных специалистов в области ИТ-услуг и управления бизнесом, интеграции данных и управления информацией, разработки программного обеспечения, безопасности инфокоммуникаций. При этом, грант не распространяется на обучение сотрудников ИТ, которые не связаны с электронной коммерцией.

Помимо этого, в 2014 году было создано Сообщество действий по развитию предпринимательства (ACE), которое поддерживает малый бизнес Сингапура путем обеспечения комплексного доступа к поставщикам технологий, финансирования и предоставляет консалтинговые услуги, направленные на масштабирование и интернационализацию МСП. Программы, предлагаемые ACE, включают сетевые и наставнические программы для молодежи, а также юридические консультации и семинары по бухгалтерскому учету. При ACE функционирует специализированный универсальный центр для поддержки сингапурских МСП в международном росте и расширении, который способствует установлению партнерства и обеспечению доступа сингапурских МСП к сетям, партнерам, зарубежным рынкам и специализированным программам.

На ранних стадиях становления рынка электронной коммерции были приняты льготные условия, но начиная с 2019 года в Сингапуре в приоритете установление равных условий для отечественных и зарубежных компаний, что привело к введению налог на цифровые услуги, который составил 7%, с 2021 года ставка была поднята до 9% [15]. В целом, государство нацелено на развитие конкурентоспособного малого и среднего бизнеса в сфере электронной коммерции.

Заключение. Проведённое исследование зарубежного опыта развития электронной коммерции показало, что для создания эффективной единой среды электронной коммерции необходимо сотрудничество между всеми странами и регионами мира на всех уровнях развития. При этом под сотрудничеством понимается создание единых правил осуществления электронной коммерции путем унификации национальных регулирующих документов участвующих стран.

Изучение опыта отдельных стран в регулировании сферы электронной коммерции показывает наличие различных методов и инструментов ее государственного регулирования. Опыт Китая примечателен тем, что в нем государство создает условия для зарубежной экспансии отечественных субъектов электронной коммерции, нацеленной на увеличение сбыта отечественной промышленной продукции; применяется жесткая налоговая политика к трансграничным покупкам, направленная на защиту внутреннего рынка; особое внимание уделяется обеспечению высокоскоростным интернетом и инфраструктурой всей территории Китая, включая сельскую

местность чтобы они имели возможность выбирать и покупать товары подешевле. Это дает возможность Китаю стимулировать предпринимательскую активность в секторе и помогать внедрению цифровых инноваций в цепочки создания стоимости, тем самым развивая электронную коммерцию. Такая политика одновременно способна решить проблему бедности в стране.

Политика в США направлена на создание благоприятных условий для концентрации и приоритетного развития её инфраструктуры на территории страны. Одним из таких условий выступила отмена налогов в сфере интернет-торговли, что позволило местным компаниям вырасти и выйти на глобальный уровень. Но с развитием трансграничной электронной коммерции, США вводит налог «с продаж», который распространяется на товары и услуги в интернете, продаваемые американским потребителям.

Сингапурская модель построена на хорошо развитой инфраструктуре ИКТ и интернета и предполагает простоту законодательства, легкость ведения бизнеса, активную государственную поддержку МСП в сфере электронной коммерции, посредством применения различных схем софинансирования деятельности, связанной с обучением сотрудников по ведению бизнеса в электронной коммерции в различных юрисдикциях.

Полученные выводы дают возможность адаптировать опыт рассмотренных стран по регулированию сферы электронной коммерции и ее развитию к условиям Казахстана и могут найти применение в совершенствовании мер государственной поддержки в нашей стране.

***Информация о финансировании.** Данная статья подготовлена в рамках проекта грантового финансирования МНВО «Формирование институциональной среды рынка электронной коммерции в Казахстане, ее оценка и разработка механизма развития» (ИРН АР14871419).*

ЛИТЕРАТУРА

1. Розанова Н. Зарубежный опыт поддержки конкуренции в цифровой экономике // Мировая экономика и международные отношения. – 2022. – №2. – С. 15-22.
2. Wang W., Wang W.Xu, Huiying L., Yixuan. Platform pluralism: Digital platforms and the technological fix. Geoforum. – Том 131. – 19 May, 2022. – 12 p. – <https://doi.org/10.1086/228311>.
3. Wen Long. Development Analysis of Cross-Border E-Commerce Logistics Based on Big Data Technology Under Safety Law Protection // International Journal of Information Systems in the Service Sector. – 2022. – № 14 (2). – <https://doi.org/10.4018/IJISS.290547>.
4. Al-Ayed Sura. The impact of e-commerce drivers on e-customer loyalty: Evidence from KSA. // International Journal of Data and Network Science. – 2022. – №6 (1). – P. 73-80.
5. Правовое регулирование электронной торговли в зарубежных странах: монография / О.М. Сакович, С.В. Соловьева, С.С. Щербак и др.; отв. ред. Н.Г. Семилютина, О.А. Терновая. – Москва: Проспект, 2020. – 272 с.
6. Корень А.В. Налогообложение субъектов электронной коммерции: проблемы и перспективы: монография. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. – С. 15-16
7. Mann C.L. Global Electronic Commerce. – Washington, DC: Institute for International Economics, 2000. – 240 p.
8. Семилютина Н.Г. Глобализация международных хозяйственных связей, информационные технологии и выход на новый уровень диффузии в праве // Журнал российского права. – 2015. – № 5 (221). – С. 134-141.
9. Ильичев С.В. Особенности налогообложения в сфере электронной коммерции: монография / С.В. Ильичев; отв. ред. Ю.Б. Рубин. – М.: Маркет ДС, 2004. – 188 с.
10. Kaufman N., Hardesty D. Taxation of Electronic Commerce - Title 43 of RIA Tax Advisors Planning System // Reseach Institute of America. – 2002. – С. 32-50.
11. Shirley Zhang, Yao Lu and Eunice Ku (2013, August 9). China's E-Commerce Legislative and Regulatory Framework. – <https://www.china-briefing.com/news/chinas-e-commerce-legislative-and-regulatory-framework/>
12. Жуджунь Д., Ковалев М.М., Новик В.В. Феномен экономического развития Китая. – Минск: БГУ, 2008. – 446 с.
13. Shira D. et al. (2016). Exporting to China: Import Tax Slashed in Cross-Border E-Commerce Zones. <https://www.china-briefing.com/news/exporting-china-import-tax-slashed-cross-border-e-commerce-zones/>

14. Ouyang Ch. etc. Inclusive Growth and E-commerce: China's Experience. – AliResearch, 2017. – 50 p. – https://unctad.org/system/files/non-official-document/dtl_eWeek2017c11-aliresearch_en.pdf
15. Initiatives for e-commerce businesses in Singapore (2022). <https://www.guidemesingapore.com/business-guides/industry-guides/ecommerce-industry/singapore-e-commerce-initiatives>

REFERENCES

1. Rozanova N. Zarubezhnyy opyt podderzhki konkurencii v cifrovoj jekonomike [Foreign experience of supporting competition in the digital economy] // Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya, 2022. – № 2. – S. 15-22 [in Russian].
2. Wang W., Wang W.Xu, Huiying L., Yixuan. Platform pluralism: Digital platforms and the techno-spatial fix. Geoforum. – Том 131. – 19 May, 2022. – 12 p. – <https://doi.org/10.1086/228311>.
3. Wen Long. Development Analysis of Cross-Border E-Commerce Logistics Based on Big Data Technology Under Safety Law Protection // International Journal of Information Systems in the Service Sector. – 2022. – № 14 (2). – <https://doi.org/10.4018/IJSSS.290547>.
4. Al-Ayed Sura. The impact of e-commerce drivers on e-customer loyalty: Evidence from KSA. // International Journal of Data and Network Science. – 2022. – №6 (1). – P. 73-80.
5. Pravovoe regulirovanie jelektronnoj trgovli v zarubezhnyh stranah: monografija [Legal regulation of electronic commerce in foreign countries: monograph] / O.M. Sakovich, S.V. Solov'eva, S.S. Shherbak i dr.; otv. red. N.G. Semiljutina, O.A. Ternovaja. – Moskva: Prospekt, 2020. – 272 s. [in Russian].
6. Koren' A.V. Nalogooblozhenie sub#ektov jelektronnyj kommercii: problemy i perspektivy [Tekst]: monografija [Taxation of e-commerce entities: problems and prospects]. – Vladivostok: Izd-vo VGUJeS, 2011. – S. 15-16 [in Russian].
7. Mann C.L. Global Electronic Commerce. – Washington, DC: Institute for International Economics, 2000. – 240 p.
8. Semiljutina N.G. Globalizacija mezhdunarodnyh hozjajstvennyh svjazej, informacionnye tehnologii i vyhod na novyj uroven' diffuzii v prave [Globalization of international economic relations, information technology and reaching a new level of diffusion in law] // Zhurnal rossijskogo prava. – 2015. – № 5 (221). – S. 134-141 [in Russian].
9. Il'ichev S.V. Osobennosti nalogooblozhenija v sfere jelektronnoj kommercii: monografija [Features of taxation in the field of e-commerce: monograph] / S.V. Il'ichev; otv. red. Ju. B. Rubin. – M.: Market DS, 2004. – 188 s. [in Russian]
10. Kaufman N., Hardesty D. Taxation of Electronic Commerce - Title 43 of RIA Tax Advisors Planning System. // Reseach Institute of America. – 2002. – S. 32-50.
11. Shirley Zhang, Yao Lu and Eunice Ku. China's E-Commerce Legislative and Regulatory Framework. <https://www.china-briefing.com/news/chinas-e-commerce-legislative-and-regulatory-framework/>.
12. Zhudzhun' D., Kovalev M.M., Novik V.V. Fenomen jekonomicheskogo razvitija Kitaja [The phenomenon of China's economic development]. – Minsk: BGU, 2008. – 446 s. [in Russian]
13. Shira D. et al. (2016). Exporting to China: Import Tax Slashed in Cross-Border E-Commerce Zones. – <https://www.china-briefing.com/news/exporting-china-import-tax-slashed-cross-border-e-commerce-zones/>.
14. Ouyang Ch. etc. Inclusive Growth and E-commerce: China's Experience. – AliResearch, 2017. – 50 p. – https://unctad.org/system/files/non-official-document/dtl_eWeek2017c11-aliresearch_en.pdf.
15. Initiatives for e-commerce businesses in Singapore (2022). – <https://www.guidemesingapore.com/business-guides/industry-guides/ecommerce-industry/singapore-e-commerce-initiatives>.

Азатбек Т.А., Шымшықов Ж.Е, Тлесова А.Б., Жанбозова А.Б.

ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯ НАРЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ: ҚАЗАҚСТАНҒА АРНАЛҒАН САБАҚТАР

Андатпа

Зерттеудің мақсаты – Қазақстанда бейімдеу және қолдану бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін электрондық коммерция нарығын мемлекеттік реттеудің шетелдік тәжірибесін зерттеу, жүйелеу және негіздеу. Зерттеу әдістері ретінде жүйелеу, талдау және синтездеу, критериялды талдау, салыстырмалы бағалау әдісі қолданылды. Мақалада авторлар Қазақстандағы электрондық коммерция саласын мемлекеттік реттеу қажеттілігін негіздейді,

бұл экономикада виртуалды сауданың болуының оң және теріс әсерлерінің болуымен байланысты. Электрондық коммерция саласын мемлекеттік реттеу бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін электронды коммерцияны ілгерілетуде айтарлықтай табысқа жеткен АҚШ, Қытай және Сингапур сияқты елдердің тиісті тәжірибесі зерттеледі. Атап айтқанда, реттеуші ықпал, салықтық реттеу және электронды коммерция кәсіпорындарын қолдау бойынша мемлекеттік саясаттың ерекшеліктері қарастырылған. Зерттеу нәтижелерінің маңыздылығы Қазақстан Республикасы 2025 жылға дейінгі мемлекеттік «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында жүзеге асырылатын «Қазақстан Республикасында электрондық коммерцияны дамытудың жол картасының» ережелеріне сәйкес елдің экономикалық өсу драйвері деп аталған электрондық коммерция нарығын басым дамыту болып табылады. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелерін «Электрондық коммерция» пәні бойынша бакалавриат және магистратурадағы білім беру бағдарламалары шеңберінде оқу материалдарын дайындауда пайдалануға болады.

Azatbek T., Shimshikov Zh., Tlessova A., Zhanbozova A.

**FOREIGN EXPERIENCE IN STATE REGULATION
OF THE E-COMMERCE MARKET: LESSONS FOR KAZAKHSTAN**

Annotation

The purpose of the study is to study, systematize and substantiate the foreign experience of state regulation of the e-commerce market in order to develop recommendations for its adaptation and application in Kazakhstan. The method of systematization, analysis and synthesis, criterion analysis, and comparative evaluation were used as research methods. In the paper, the authors substantiate the need for state regulation of the sphere of electronic commerce in Kazakhstan, which is due to the presence of positive and negative effects from the presence of virtual commerce in the economy. To develop recommendations for state regulation of the e-commerce sphere, the relevant experience of countries such as the United States, China and Singapore, which have achieved significant success in promoting e-commerce, is studied. In particular, the features of state policy in terms of regulatory impact, tax regulation and support for e-commerce enterprises are considered in detail. The significance of the results of the ongoing study lies in the priority development of the e-commerce market in Kazakhstan, where it is called the driver of the country's economic growth, in accordance with the provisions of the "Roadmap for the development of e-commerce in the Republic of Kazakhstan until 2025" implemented under the state program "Digital Kazakhstan". In addition, the results of the study can be used in the preparation of educational materials in the framework of educational programs for undergraduate and graduate programs in the discipline "Electronic Commerce".

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50),5
УДК 332.1
ГРНТИ 06.71.07

Б.Т. Аймурзина*, д.э.н., профессор¹
М.Ж. Каменова, д.э.н., профессор²
Б.О. Казыбаев, магистр, ст. преподаватель³
С.Р. Абилдаханова, магистр, ст. преподаватель³
Международный университет Астана,
г. Астана, Казахстан¹
Университет Туран-Астана, г. Астана, Казахстан²
Кокшетауский университет имени А. Мырзахметова,
г. Кокшетау, Казахстан³
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: aimurzina@mail.ru

МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Для того чтобы обеспечить устойчивое развитие сельского хозяйства, необходимо изучить механизм обеспечения качества экономического роста. Эффективность управления экономическим ростом в сельском хозяйстве должна определяться спецификой и особенностями сельскохозяйственного производства.

В статье рассмотрены и систематизированы факторы, влияющие на качество экономического роста в сельском хозяйстве, приведены данные о посевных площадях сельскохозяйственных культур, численности занятых в аграрной сфере, динамике производительности труда в сельском хозяйстве, индексе инвестиций в аграрный сектор Республики Казахстан за 2017-2021 годы.

Авторы отмечают, что экономический рост на современном этапе может быть достигнут только на основе качественных преобразований, что требует перехода сельского хозяйства на инновационный путь развития, повышения уровня доходов и благосостояния населения. Указывается, что увеличение валовой добавленной стоимости окажет наибольшее влияние на рост занятости и качество жизни населения.

Показано, что достижение эффективности и результативности в сельскохозяйственном производстве будет происходить за счет гибкого варьирования ресурсов и долгосрочного изменения технологий, внедрения инновационных технологий, повышения качества продукции, экспортного потенциала, производства новых видов отечественной продукции и брендовых продуктов.

Ключевые слова: аграрный сектор, благосостояние, государственная поддержка, конкурентоспособность, экспорт, экономический рост, продовольственная безопасность, инновации, посевная площадь, производительность, занятость.

Кілт сөздер: аграрлық сектор, әл-ауқат, мемлекеттік қолдау, бәсекеге қабілеттілік, экспорт, экономикалық өсу, азық-түлік қауіпсіздігі, инновациялар, егіс көлемі, өнімділік, жұмыспен қамту.

Keywords: agricultural sector, welfare, government support, competitiveness, exports, economic growth, food security, innovation, crop area, productivity, employment.

Введение. Сельское хозяйство является перспективным сектором экономики Казахстана, в котором в последние годы наблюдается неоднозначный рост объемов производства, обусловленный общим экономическим ростом отраслей отечественной экономики.

Опыт зарубежных стран показывает, что важным фактором повышения уровня и качества жизни населения является экономический рост аграрного сектора. Текущая экономическая ситуация характеризуется наличием определенных положительных тенденций в отраслевых показателях сельского хозяйства и ключевых показателях развития государственных программ.

В условиях политической и экономической нестабильности вопросы роста аграрной сферы становятся особенно актуальной для страны, несмотря на то, что аграрное производство имеет несистемный противоречивый характер и не обеспечивает экономической динамики, в соответствии с имеющимся ресурсным потенциалом. Действующий механизм регулирования сельского хозяйства предусматривает только увеличение объемных показателей производства, но не учитывает всех аспектов экономического роста.

Цели государственных программ развития агропромышленного комплекса направлены на обеспечение устойчивого экономического роста, предполагающего синтез экономических, социальных и экологических задач. Однако эти цели вступают в противоречие с оптимальным использованием

экономических ресурсов, динамикой экономического роста и качественными показателями развития аграрного сектора.

Актуальность проблем научно-прикладных исследований по трансформации аграрной экономики определяет важность формирования механизма достижения целей качественного экономического роста в сельском хозяйстве.

Целью исследования является развитие теоретико-методологических положений, направленных на разработку предложений по совершенствованию обеспечения качественных показателей роста экономики сельского хозяйства в рамках концепции его устойчивого развития.

Теоретическое и практическое значение исследования состоит в обосновании особенностей и тенденций изменения механизма управления экономическим ростом АПК Казахстана, анализе факторов, влияющих на экономический рост сельского хозяйства, разработке предложений по совершенствованию обеспечения качественных показателей роста экономики сельского хозяйства в рамках концепции его устойчивого развития.

В качестве методологической базы применены статистические методы анализа и группировок.

Обзор литературы. Устойчивая и долгосрочная динамика развития любого общества предполагает управление экономическим ростом на основе структурного и содержательного баланса факторов путем достижения количественных и качественных изменений как показателей его экономической динамики. Глубокое исследование проблем социально-экономического развития аграрной сферы, ее особой и важной роли в постпандемических условиях, требует совершенствования механизма устойчивого экономического роста аграрного комплекса на качественно новом уровне.

Неустойчивый экономический рост, недостаточность инноваций и инвестиций для роста экономики, неэффективность ее организационно-экономического механизма - все это характерные факторы современного развития сельского хозяйства. В этой связи вопросы, связанные с разработкой и реализацией общих подходов к решению проблем трансформации сельского хозяйства и оценки перспектив его устойчивого развития, требуют осмысления и разработки механизма совершенствования инструментов управления экономической динамикой сельского хозяйства в рамках концепции его устойчивого развития.

Теоретической и методологической основой исследования являются труды отечественных и зарубежных ученых по проблемам экономического роста отраслевых рынков, в том числе сельского хозяйства: Рождественской В.В. [1], Анохиной М.Е. [2], Маркова А.К. [3], Жукова М. [4], Жилиякова Д.И. [5], Джазыкбаева Б.К., Кернебаев А.С. и др [6], Шертимова К.Е., Тулеметова А.С., Бердиярова Б.С. [7] и др.

Основная часть. Структурные преобразования в сельскохозяйственном производстве и инновационный подход стимулирования экономического роста требуют не только увеличения выпуска товаров аграрной сферы, но и его качественную составляющую. Качество роста как категорию, по нашему мнению, исходя из обзора отечественных и зарубежных экономистов, можно представить в виде рисунка 1.

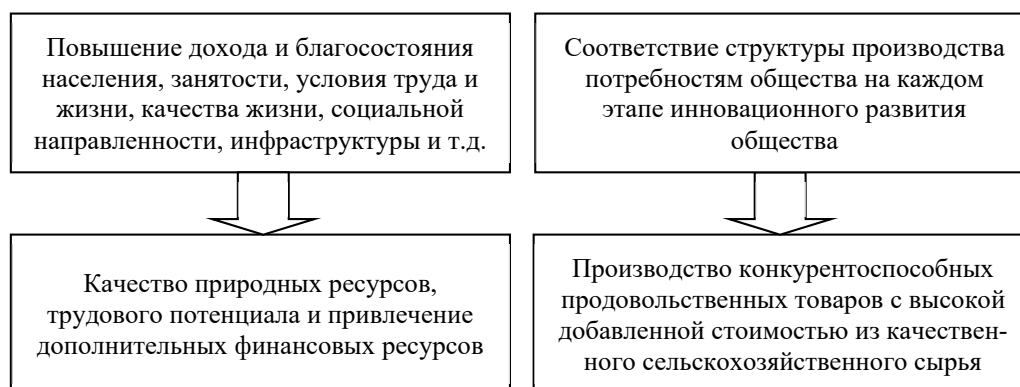

Рисунок 1. Составляющие качества экономического роста*

* Составлено авторами

Качество экономического роста в сельском хозяйстве можно определить, как динамические положительные изменения на инновационной основе объёма валовой продукции сельского

хозяйства, повышения качества и конкурентоспособности товаров, повышение дохода и благосостояния населения.

Самым основным и ценным ресурсом в аграрной сфере является земля как главное средство сельскохозяйственного производства. Данные рисунка 2 показывают, что в 2021 году по сравнению с 2017 годом рост земель сельскохозяйственных организаций составил 4,4% или 572,1 тыс. га, а рост земель у индивидуальных предпринимателей и крестьянских хозяйств, хозяйств населения почти на 6,0% или 513,8 тыс. га. То есть, прослеживается сокращение площадей сельскохозяйственных угодий у сельскохозяйственных организаций и рост площадей в пользовании физических лиц.

Рисунок 2. Посевная площадь сельскохозяйственных культур по категориям хозяйств, тыс. гектаров [8]

Проблемами также являются борьба с опустыниванием, восстановлением деградировавших земель и почв сельскохозяйственного назначения. Так, площадь эродированных земель в составе сельскохозяйственных угодий составила почти 29 млн. гектар (рисунок 3).

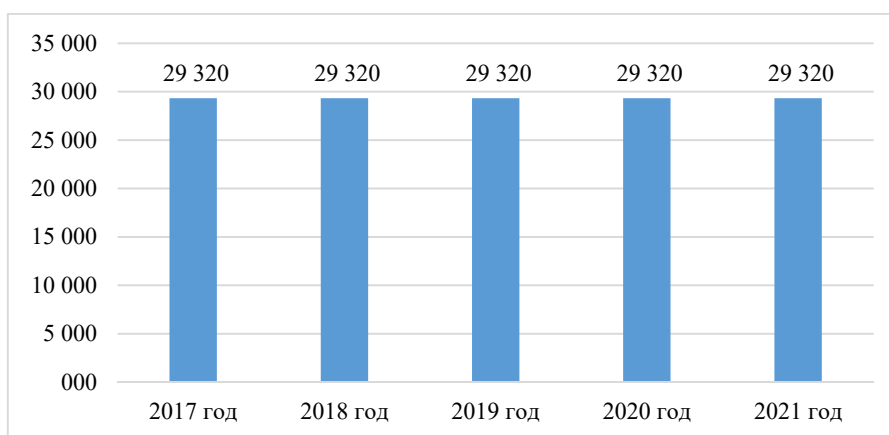

Рисунок 3. Площадь эродированных земель в составе сельскохозяйственных угодий, тыс. гектар [8]

Труд является значимым ресурсом, влияющим на экономический рост сельского хозяйства. В динамике за 2017-2021 годы численность занятых в этой сфере сократилась на 10,8%, удельный вес численности занятых по стране составил 13,4% (от общего числа занятых 8807,1 тыс. чел. в 2021 году), снизившись на 2,0% (15,4% в 2017 году, рисунок 4).

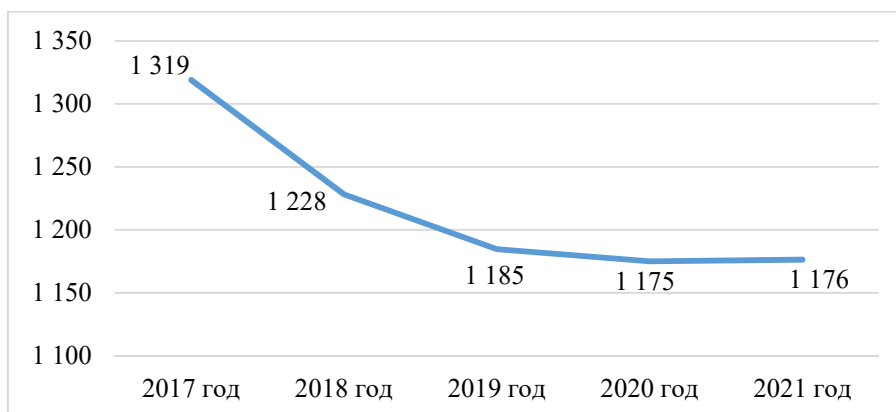

Рисунок 4. Занятое население в аграрной сфере, тыс. человек [8]

Динамика производительности труда в сельском хозяйстве уступает в целом по экономике и также неоднородна по регионам (рисунок 5). Самая высокая производительность труда в Мангыстауской (5 734,8 тыс. тенге в 2021 году), Актюбинской (6004,0 тыс. тенге) и Атырауской областях (11705,5 тыс. тенге). Низкие показатели имеют Жамбылская область - 1 678,8 тыс. тенге и г.Астана – 1952,2 тыс. тенге.

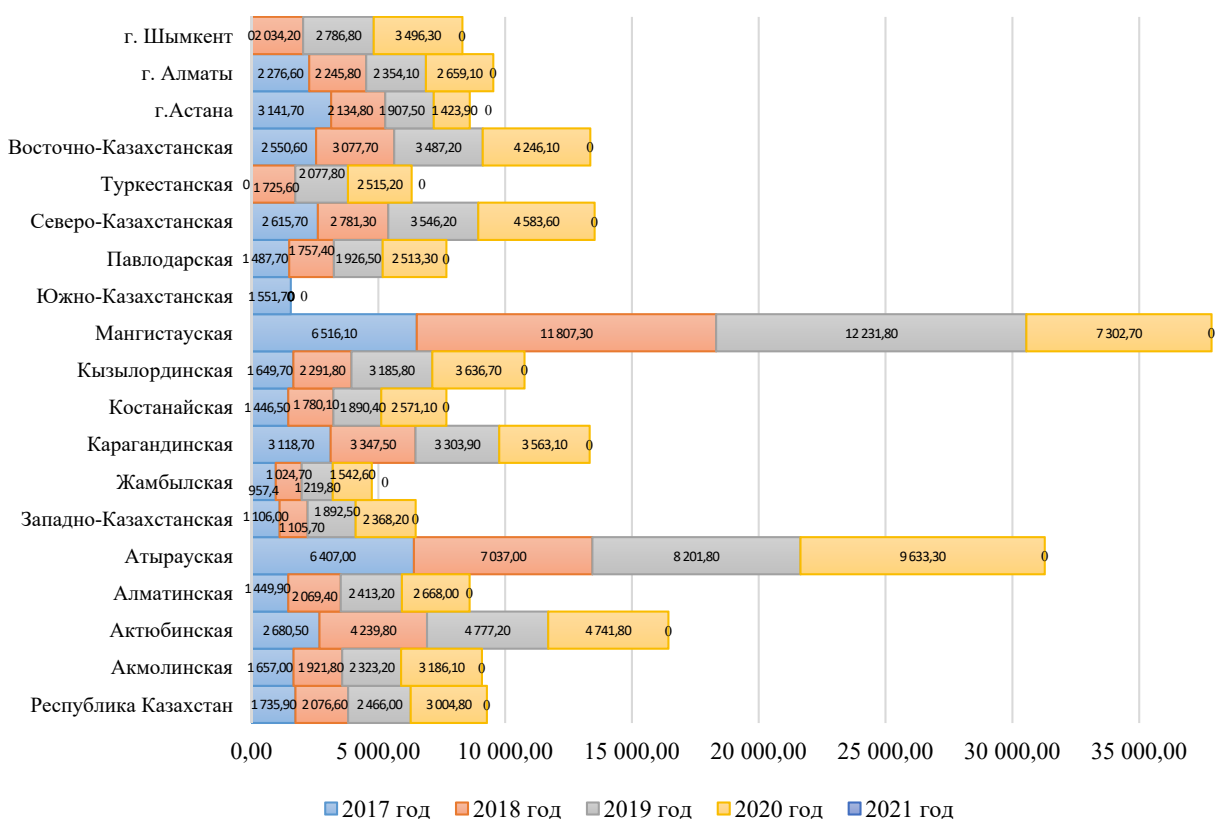

Рисунок 5. Производительность в сельском хозяйстве, тыс. тенге [8]

В Казахстане индекс инвестирования снизился с 0,2 в 2017 году до 0,18 в 2021 году. (Таблица 1). Мировой индекс инвестирования в сельскохозяйственный сектор составлял 0,38 только в 2001 году, 0,23 в 2016 году. То есть, необходимо увеличивать финансирование сельского хозяйства.

Таблица 1

Индекс инвестирования в сельскохозяйственный сектор Казахстана за 2017-2021 годы*

Наименование	2017 год	2018 год	2019 год	2020 год	2021 год
ВВП, млн. тенге	54 378 857,8	61 819 536,4	69 532 626,5	70 649 033,2	83 951 587,9
Валовая добавленная стоимость сельского хозяйства, млн. тенге	2 456 284,6	2 717 499,1	3 105 560,7	3 808 889,1	4 222 766,5
% к ВВП	4,5	4,4	4,5	5,4	5,0
Расходы бюджета на сельское, водное и лесное, рыбное хозяйство					
млн. тенге	474 307	501 835	583 410	668 269	717 852
в % к ВВП	0,9	0,8	0,8	0,9	0,9
Индекс инвестирования	0,2	0,18	0,17	0,17	0,18

* Составлено по источнику [3]

Таким образом, несмотря на среднегодовые темпы роста сельскохозяйственного производства на уровне 2-3%, не происходит мобилизации ресурсов и активизации качественных факторов экономической динамики. Текущее развитие сельского хозяйства характеризуется отсталостью и неравномерностью развития, технологической и инновационной недостаточностью (в 2021 году официальный приток средств в сельское хозяйство составил 16 млн долларов США).

Анализ показал, что действующий механизм управления экономическим ростом в сельском хозяйстве ориентирован на использование природных ресурсов и рабочей силы и не в полной мере соответствует детерминантам и драйверам роста. Незначительный вклад сельского хозяйства в рост ВВП, его волатильность и низкие динамические темпы сельскохозяйственного производства несовместимы с ресурсным потенциалом сектора.

Предлагаемые инструменты формирования механизма управления экономическим ростом в сельском хозяйстве обеспечат устойчивое и эффективное развитие национального сельского хозяйства (рисунок 6).

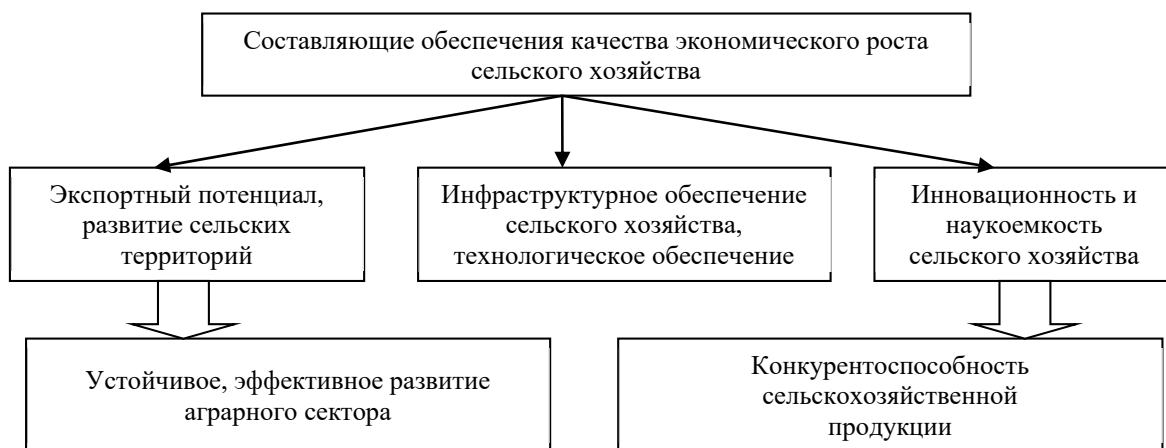

Рисунок 6. Инструменты обеспечения качественных показателей роста экономики сельского хозяйства*

* Составлено авторами

Заключение. Сельское хозяйство является перспективным сектором экономики Казахстана, показывающий рост объемов производства. Инструменты обеспечения качества экономического роста в сельском хозяйстве имеют свои специфические отраслевые особенности: сезонность и зависимость производства от природных факторов, необходимость в увеличении государственного финансирования и инвестирования, значении в социально-экономическом развитии государства, роли сельских территорий в экономическом развитии.

Увеличение валовой добавленной стоимости в отрасли окажет наибольшее влияние на рост занятости и качества жизни населения, доходов и благосостояния населения.

В целях устойчивого развития необходимо внедрение передовых технологий, инноваций в производство и переработку, расширение экспорта путем развития маркетинга. Улучшение качества продукции, разработка новых продуктов и брендированных продуктов станут инструментом для роста качества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Rozhdestvenskaya V.V. State support of milk production in agricultural organizations on materials of the Novosibirsk region / A.V. Unzhakova, D.S. Savelieva, A.V. Gaag, T.N. Komarova, V.V. Rozhdestvenskaya // *International Journal of Mechanical Engineering and Technology*. – 2018. – V. 9, № 11. – P. 1886-1896.
2. Анохина М.Е. Экономическая динамика сельского хозяйства: факторы, управление, стратегия // *Аграрный вестник Урала*. – 2019. – №11(190). – С. 71-79.
3. Марков А.К. Оценка социальной составляющей организационно– экономического механизма обеспечения качества экономического роста в сельском хозяйстве/А.К. Марков, П.П. Шмаков, Ю.Н. Егоров, Е.Е. Можаяев // *Научное обозрение: теория и практика*. – 2020. – Т. 10. – Вып. 10. – С. 2171-2178.
4. Zhukova M. The specifics of the digital transformation of agriculture / M. Zhukova, A. Ulez'ko // *Advances in Intelligent Systems Research: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference «Digital agriculture-development strategy» (ISPC 2019)*. – V. 167. – DOI.org/10.2991/ispc-19.2019.27. – URL: <https://www.atlantis-pess.com/proceedings/ispc19/125909451>.
5. Жилияков Д.И. Оценка поддержки производителей в системе государственного регулирования развития сельского хозяйства // *Московский экономический журнал*. – 2021. – № 2. – С. 232-240.
6. Джазыкбаева Б.К., Кернебаев А.С., Момбекова Г.Р., Аркенова Ж.Р. Государственная поддержка агропромышленного комплекса Казахстана. – DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).30. – *Вестник КазУЭФМТ*. – №3(48). – 2022. – С. 234-240.
7. Шертимова К.Е., Тулеметова А.С., Бердиярова Б.С. Совершенствование экономического механизма повышения эффективности сельскохозяйственного производства Казахстана. – DOI 10.52260/2304-7216.2021.4(45).23. – *Вестник КазУЭФМТ*. – №4(45). – 2021. – С. 164-170.
8. Статистика // Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: [http:// www.stat.kz](http://www.stat.kz).

REFERENCES

1. Rozhdestvenskaya V.V. State support of milk production in agricultural organizations on materials of the Novosibirsk region / A.V. Unzhakova, D.S. Savelieva, A.V. Gaag, T.N. Komarova, V.V. Rozhdestvenskaya // *International Journal of Mechanical Engineering and Technology*. – 2018. – V. 9. – № 11. – P. 1886-1896.
2. Anohina M.E. Jekonomicheskaja dinamika sel'skogo hozjajstva: faktory, upravlenie, strategija // *Agrarnyj vestnik Urala*. – 2019. – № 11(190). – S. 71-79. [in Russian].
3. Markov A.K. Ocenka social'noj sostavl'jajushhej organizacionno– jekonomicheskogo mehanizma obespechenija kachestva jekonomicheskogo rosta v sel'skom hozjajstve / A.K. Markov, P.P. Shmakov, Ju.N. Egorov, E.E. Mozhaev // *Nauchnoe obozrenie: teorija i praktika*. – 2020. – T. 10. – Vyp. 10. – S. 2171-2178 [in Russian].
4. Zhukova M. The specifics of the digital transformation of agriculture / M. Zhukova, A. Ulez'ko // *Advances in Intelligent Systems Research: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference «Digital agriculture - development strategy» (ISPC 2019)*. – V. 167. – DOI.org/10.2991/ispc-19.2019.27. – URL: <https://www.atlantis-pess.com/proceedings/ispc19/125909451>.
5. Zhiljakov D.I. Ocenka podderzhki proizvoditelej v sisteme gosudarstvennogo regulirovanija razvitija sel'skogo hozjajstva // *Moskovskij jekonomicheskij zhurnal*. – 2021. – № 2. – S. 232-240 [in Russian].
6. Dzhazykbaeva B.K., Kernebaev A.S., Mombekova G.R., Arkenova Zh.R. Gosudarstvennaja podderzhka agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana. – DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).30. – *Vestnik KazUJeFMT*. – № 3(48). – 2022. – S. 234-240 [in Russian].
7. Shertimova K.E., Tulemetova A.S., Berdijarova B.S. Sovershenstvovanie jekonomicheskogo mehanizma povyshenija jeffektivnosti sel'skohozjajstvennogo proizvodstva Kazahstana. – DOI 10.52260/2304-7216.2021.4(45).23. – *Vestnik KazUJeFMT*. – № 4(45). – 2021. – S. 164-170 [in Russian].

8. Statistika // Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs]. – 2022. – URL: <http://www.stat.kz>. [in Russian].

Аймурзина Б.Т., Каменова М.Ж., Казыбаев Б.О., Абилдаханова С.Р.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУІНІҢ САПАСЫН КАМСЫЗДАНДЫРУ МЕХАНИЗМІ

Аннотация

Ауыл шаруашылығының тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін экономикалық өсудің сапасын қамтамасыз ету механизмін зерттеу қажет болады. Ауыл шаруашылығының экономикалық өсуін басқарудың тиімділігі ауыл шаруашылығы өндірісінің ерекшеліктерімен және ерекшеліктерімен анықталуы керек.

Мақалада ауыл шаруашылығындағы экономикалық өсу сапасына әсер ететін факторлар жүйеленіп, егістік алқаптары, аграрлық сектордағы жұмыспен қамтылғандар саны, ауыл шаруашылығындағы өнімділік серпіні, Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешеніне инвестиция көлемінің индексі туралы деректер келтірілген.

Авторлар қазіргі кезеңде экономикалық өсімге сапалы қайта құрулар негізінде ғана қол жеткізуге болатынын, бұл ауыл шаруашылығын дамудың инновациялық жолына көшіруді, халықтың табысы мен әл-ауқатын арттыруды қажет ететінін атап өтеді. Өнеркәсіптегі жалпы қосылған құнның ұлғаюы халықтың жұмыспен қамтылуы мен өмір сүру сапасын арттыруға барынша әсер ететіні көрсетілген.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігі мен тиімділігіне қол жеткізу ұзақ мерзімді перспективада ресурстарды икемді вариациялау және технологияны өзгерту, инновациялық технологияларды енгізу, өнім сапасын, экспорттық әлеуетті арттыру, өнімнің жаңа түрлерін және брендті өнімдерді шығару арқылы қол жеткізілетін болады.

Aimurzina B., Kamenova M., Kazybayev B., Abildakhanova S.

MECHANISM FOR ENSURING QUALITY OF ECONOMIC GROWTH OF AGRICULTURE IN KAZAKHSTAN

Annotation

In order to ensure the sustainable development of agriculture, it becomes necessary to study the mechanism for ensuring the quality of economic growth. The effectiveness of managing the economic growth of agriculture should be determined by the specifics and peculiarities of agricultural production.

The article systematizes the factors affecting the quality of economic growth in agriculture, provides data on the area under crops, the number of employed people in the agricultural sector, the dynamics of productivity in agriculture, the index of investment in the agricultural sector of Kazakhstan for 2017-2021.

The authors note that economic growth at the present stage can only be achieved on the basis of qualitative transformations, which necessitates the transition of agriculture to an innovative path of development, increasing the level of income and welfare of the population. It is indicated that the increase in gross value added in the industry will have the greatest impact on the growth of employment and the quality of life of the population.

Achieving the efficiency and effectiveness of agricultural production will be achieved through a flexible variation of resources and changes in technology in the long term, the introduction of innovative technologies, improving product quality, export potential, the production of new types of products and branded products.

Г.Н. Аппакова, PhD¹

Е.Н. Несипбеков, PhD²

А.Ж. Панзабекова*, к.э.н., доцент³

Университет Нархоз, г. Алматы, Казахстан¹

Евразийский технологический университет,

г. Алматы, Казахстан²

Институт экономики МНВО РК,

г. Алматы, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aksanat@mail.ru

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФАКТИЧЕСКИХ И ПРОГНОЗИРУЕМЫХ МИГРАЦИОННЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Целью настоящей статьи является анализ обоснованности и полноты прогнозных показателей миграции, используемых в миграционной политике Казахстана. В работе проведен сравнительный анализ фактических показателей миграции за последние десять лет и прогнозируемых миграционных показателей, которые отражены в Концепции миграционной политики Казахстана. Рассмотрены показатели эффективности реализации Концепции, такие как: численность населения Республики Казахстан; сальдо внешней миграции населения; количество переселенцев в рамках межрегиональной трудовой мобильности (Юг-Север); количество соотечественников (қандас), переехавших в Республику Казахстан; количество двусторонних соглашений об обеспечении трудовых социальных прав трудовых мигрантов со странами назначения казахстанских трудящихся-мигрантов; доля иностранных граждан, нелегально работающих в домашних хозяйствах. Сопоставительный анализ прогнозируемых и фактических показателей миграции, а также динамика этих показателей, позволили обосновать реалистичность прогнозов и дать предложения по совершенствованию списка целевых показателей. Предложено включить в список целевых показателей миграционной политики 13 индикаторов, которые сгруппированы на такие сферы, как занятость, образование, социальная интеграция, активное участие, гостеприимство. Реализация предложенных рекомендаций позволит охватить расширенную аналитическую базу миграционных показателей для повышения эффективности миграционной политики страны.

Кілт сөздер: көші-қон, көші-қон көрсеткіштері, болжам, көші-қон айырмасы, көші-қон саясаты, халық саны, мақсатты көрсеткіштер, репатриация бағдарламасы, көші-қон ағыны, еңбек мигранттары.

Ключевые слова: миграция, миграционные показатели, прогноз, сальдо миграции, миграционная политика, численность населения, целевые показатели, программа репатриации, миграционный поток, трудовые мигранты.

Keywords: migration, migration indicators, forecast, migration balance, migration policy, population, targets, repatriation program, migration flow, labor migrants.

JEL classification: J18

Введение. Миграция является важным социальным явлением в развитии человеческого общества. Анализ миграционной политики необходим, так как позволяет улучшить качество целеполагания и выбор показателей. От того, насколько реалистичным и полным является список целевых показателей, зависит последующая оценка эффективности реализуемой политики. В самом общем смысле миграционная политика по своей сути подразумевает определенное ожидание лучшего или худшего от миграционного потока населения. Нахождение баланса положительного эффекта от миграционного притока и потерь в принимающей стране, а также в стране мигранта требует в первую очередь научно обоснованного предвидения структуры миграционных потоков. Вместе с тем, международная миграция является наиболее трудно предсказуемым компонентом изменения численности населения. Это связано с неопределенностью из-за отсутствия однозначного определения, сложности факторов миграции и неполных или не всегда адекватных данных. Технологические инновации, особенно в области информации и связи, не только способствуют самой миграции, но и предоставляют новые способы ее измерения.

Статистические методы интеграции данных, основанные на байесовской схеме вывода, позволяют использовать потенциал новых форм данных в сочетании с данными из традиционных источников. Однако в настоящее время они способны давать только ориентировочные, а не

количественные прогнозы. Тем не менее, они используются при формировании целевых показателей в стратегических документах по миграционной политике. Для проведения адекватной и эффективной миграционной политики с точки зрения обеспечения социально-экономической безопасности страны особую значимость представляет наличие аналитической базы по миграционным показателям, в том числе и по прогнозным показателям. В то же время точное прогнозирование миграции всегда было очень сложным, что обусловлено необходимостью учета особенностей экономики, населения, географии, политики и других факторов в процессе прогнозирования. Все вышеперечисленное обуславливают актуальность темы исследования.

Цель статьи заключается в исследовании обоснованности и полноты прогнозных показателей миграции, используемых в миграционной политике Казахстана.

Обзор литературы. В современной научной литературе по данной проблеме учеными и специалистами преимущественно рассматриваются проблемы разработки методических подходов и практических инструментов к оценке комплексной эффективности и результативности реализации программных документов [1-4], особое внимание уделяется вопросам выявления и оценки рисков, а также системе мер по их преодолению в практике государственного управления [5,6].

Взаимосвязь прогнозных документов стратегического планирования и документов системы исходных данных для разработки государственных программ, анализ порядка и сроков их разработки рассмотрена в работе Корчак В.Ю., Макоско А.А., Кузнецова В.В. Авторы считают, что рассматривая взаимосвязь прогнозных документов стратегического планирования между собой, нельзя обойти вниманием их взаимную увязку с документами, формируемыми в процессе разработки этих программ [7].

Для анализа, прогнозирования миграционных процессов и оценки их последствий часто используется математический инструментарий, позволяющий с нужной точностью моделировать миграционные процессы для различных территорий на основе имеющихся статистических данных. В последние годы появилось много научных работ, посвященных моделированию внутренних и внешних миграционных потоков с использованием математических методов [8-10].

Вместе с тем, использование обоснованных прогнозных показателей при реализации различных программных документов является крайне актуальной задачей для Казахстана. Особая роль документов системы государственного планирования (стратегии, национальные планы развития, концепции) заключается в том, что они являются основными связующими звеньями, между законами, которые принимаются высшим руководством страны в рамках выполнения ими политических функций, и документами, содержащими обоснованные меры, обеспечивающие реализацию выработанной политики.

Материалы и методы. В настоящей работе проведен анализ показателей, представленных в Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2022 – 2026 годы (далее – Концепция). Методология исследования строится на сопоставительном анализе прогнозируемых и фактических показателей миграции, а также динамики этих показателей для анализа обоснованности прогнозов и совершенствования списка целевых показателей. Информационной базой исследования выступили научные публикации, опубликованные в рецензируемых изданиях базы данных Scopus, статистические данные по миграционным показателям, публикуемые Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, целевые показатели Концепции миграционной политики РК [11] и др.

Основная часть. По каждому показателю в Концепции заданы прогнозируемые значения. Показатели 3 и 4 спрогнозированы до 2025 г., остальные – до 2026 г. Интерес представляет сопоставление прогнозируемых показателей и динамики этих показателей для анализа обоснованности прогнозов и совершенствования списка целевых показателей. К сожалению, открытых данных о количестве иностранных граждан, нелегально работающих в домашних хозяйствах, нет. Анализ остальных показателей представлен далее.

Численность населения Республики Казахстан растёт в среднем на 1,4% ежегодно вплоть до 2021 г. Рост стабильный, разброс значений темпов прироста составляет $\pm 0,1\%$. Концепция несколько переоценивает фактическую численность населения за 2021 г. – на ~300 тыс. чел. Методология прогноза в концепции отсутствует, однако можно проверить её, если спрогнозировать рождаемость, смертность и сальдо миграции, например, по следующей формуле:

$$N_t = N_{t-1} + F_t - M_t + \bar{S}_t \quad (1)$$

где N_t – численность населения в прогнозируемом периоде,
 N_{t-1} – численность населения в предыдущем периоде
 F_t – спрогнозированная рождаемость
 M_t – спрогнозированная смертность
 St – среднее сальдо миграции за рассматриваемый период.

Параметры для прогноза рассчитаны следующим образом: для рождаемости и смертности как среднее геометрическое цепных коэффициентов роста за 2012-2021 гг., для сальдо миграции – как среднее арифметическое сальдо за тот же период (Таблица 1).

Таблица 1

Параметры прогноза численности населения Казахстана*

Средний коэффициент роста рождаемости	Средний коэффициент роста смертности	Среднее сальдо миграции (млн. чел.)	Базовая численность населения (млн. чел.)
1,017735	1,034915	-0,0171634	18,9

* Составлено авторами по данным источника [12]

На рисунке 1 показано, что значения прогноза из Концепции и проведенного в рамках данной работы совпадают с точностью до 0,2 млн. чел. Таким образом, прогноз в рамках Концепции вполне обоснован, однако проверить его точность с методологической точки зрения невозможно, поскольку не раскрыта методология прогнозирования.

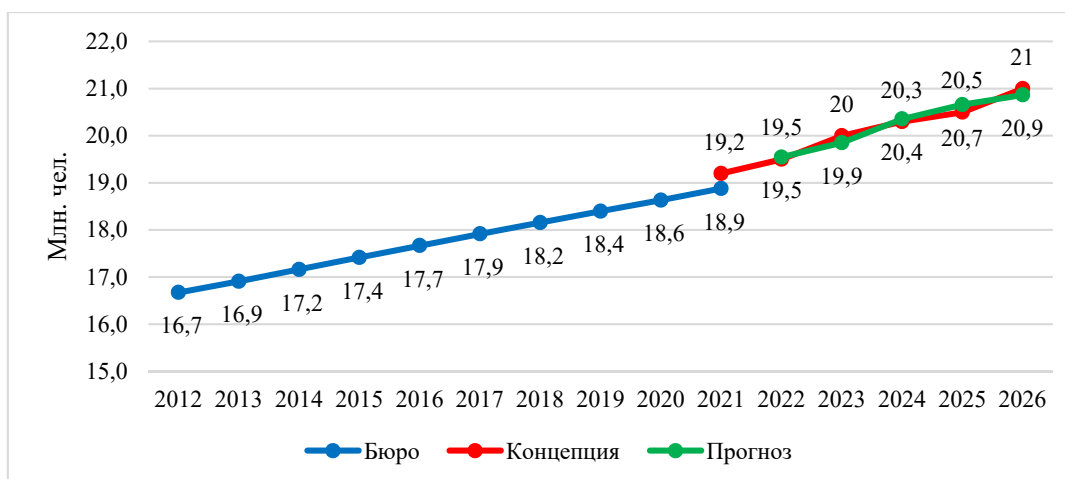

Рисунок 1. Численность населения Казахстана, млн. чел.*

* Составлено авторами по данным источников [11], [12]. Значения, указанные в Концепции за 2021 г., считаются фактическими

Отдельный вопрос вызывает обоснованность применения индикатора численности населения для оценки эффективности проводимой миграционной политики. Увеличение численности населения в Казахстане в последние 10 лет происходит только за счёт естественного прироста, в то время как миграционное сальдо отрицательно, т.е. наблюдается миграционный отток населения. Естественный прирост населения не является предметом интереса миграционной политики, а потому целесообразнее отсеять его, и рассматривать только миграционный прирост населения, выраженный в виде сальдо миграции.

В Концепции сальдо миграции выражено как доля в процентах сальдо миграции от численности рабочей силы в Казахстане. Значения показателя в Концепции, рассчитанные как отношение сальдо миграции к численности рабочей силы за тот же год, значительно отличаются от рассчитанных по данным Бюро национальной статистики (рисунок 2).

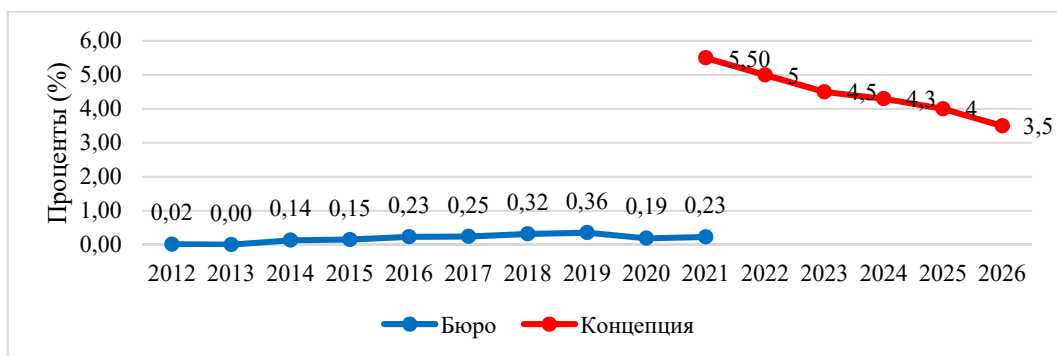

Рисунок 2. Сальдо внешней миграции Казахстана, % от рабочей силы*

* Составлено авторами по данным источников [11], [13], [14]. Значения, указанные в Концепции за 2021 г., считаются фактическими.

Очевидно, что при написании Концепции использовался иной подход для расчёта показателя. Концепция предполагает значительное снижение показателя за следующие пять лет. Фактические данные показывают, что с 2012 по 2019 гг. существовал восходящий тренд, пусть и на другом уровне. В 2020 г. доля снизилась, вероятнее всего, из-за ограничений передвижения, вызванных пандемией коронавируса, однако уже в 2021 г. он снова вырос. Иными словами, наблюдается заметное противоречие между фактическими и прогнозируемыми показателями как в порядке значений, так и в тенденциях динамики. Отдельно необходимо рассмотреть способ расчёта показателя сальдо миграции. В первую очередь, нет обоснования назначению показателя: почему сальдо миграции привязано к численности рабочей силы в стране? Является ли целью паритет между миграцией и собственными трудовыми резервами? В дополнение к неясности цели, существует двоякое толкование значений показателя из-за того, что сальдо миграции может быть, как положительным, так и отрицательным. Если оно отрицательное, то снижение его доли в рабочей силе означает фактически снижение миграционного оттока из страны либо рост рабочей силы, однако если сальдо станет положительным, то снижение его доли, помимо упомянутого роста рабочей силы, будет означать снижение миграционного притока в страну. Таким образом, показатель не позволяет однозначно оценить ни цель миграционной политики, ни её эффективность.

Следующим целевым показателем в Концепции является численность переселенцев в рамках межрегиональной трудовой мобильности из южных областей страны в северные. Для оценки показателя были использованы данные из бюллетеней о внутренней межрегиональной миграции. Фактическая динамика показателя общей миграции из областей юга (гг. Алматы и Шымкент, Алматинская, Жамбылская, Туркестанская и Кызылординская области) в области севера Казахстана (Северо-Казахстанская, Костанайская, Кокшетауская, Акмолинская области) до 2019 г. нестабильная. Есть периоды с восходящим трендом: 2012-2015, 2017-2019, однако в 2016, 2020 и 2021 показатель снижается, при этом показатель 2021 г. выше, чем указано в Концепции. Таким образом, прогноз Концепции достаточно умеренный по сравнению с фактической динамикой общей миграции (Рисунок 3).

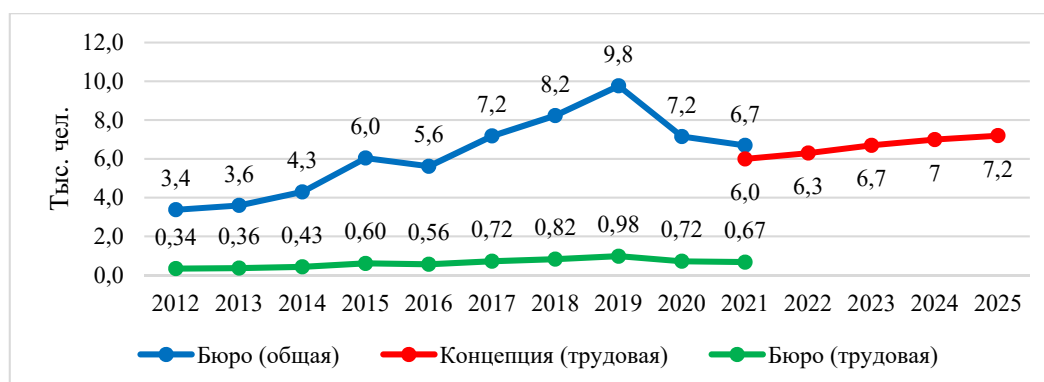

Рисунок 3. Численность переселенцев в рамках мобильности «Юг-Север», тыс. чел.*

* Составлено авторами по данным источников [11], [15]. Значения, указанные в Концепции за 2021 г., считаются фактическими.

Необходимо учитывать один важный момент, что в официальной статистике не публикуют межрегиональную трудовую миграцию в разрезе областей. Таким образом, приходится либо сравнивать общий объём межрегиональной миграции Юг-Север с прогнозом Концепции, что не совсем верно, ведь там указана трудовая миграция, либо оценивать объёмы трудовой миграции. С 2012 по 2021 г. доля трудовых мигрантов в общем количестве внутренних мигрантов составляет не более 10% [15]. Таким образом, количество трудовых мигрантов из южных областей Казахстана в северные становится меньше на порядок (в 10 раз). На рисунке видно, что из-за этого фактические и прогнозируемые значения становятся плохо сопоставимыми. Либо Концепция предполагает резкий скачок миграции в 2022 г., либо оценивает не трудовую, а общую миграцию. Второй вариант выглядит вероятнее, поскольку фактические значения общей миграции и прогнозов Концепции хорошо сопоставимы, однако это компрометирует название показателя. В случае, если оценивается всё же общая миграция, то прогноз выглядит как рассчитанный по относительно пессимистическому сценарию, так как фактическая миграция в некоторые годы даже превышала прогнозы. Если же прогнозируется именно трудовая миграция, то показатель неоправданно завышен.

Следующий показатель – это количество «соотечественников» (т.е. этнических казахов), переехавших в Казахстан. Этот показатель присутствует в статистических бюллетенях, поэтому неточности из-за различия в методологии сбора данных практически исключены. График фактических значений показывает чёткий нисходящий тренд в 2012-2021 гг., в то время как прогноз Концепции предполагает устойчивый рост иммиграции этнических казахов в течение нескольких лет (рисунок 4). Наблюдается также трёхкратное различие между фактическим количеством иммигрантов по данным Бюро национальной статистики и по версии Концепции.

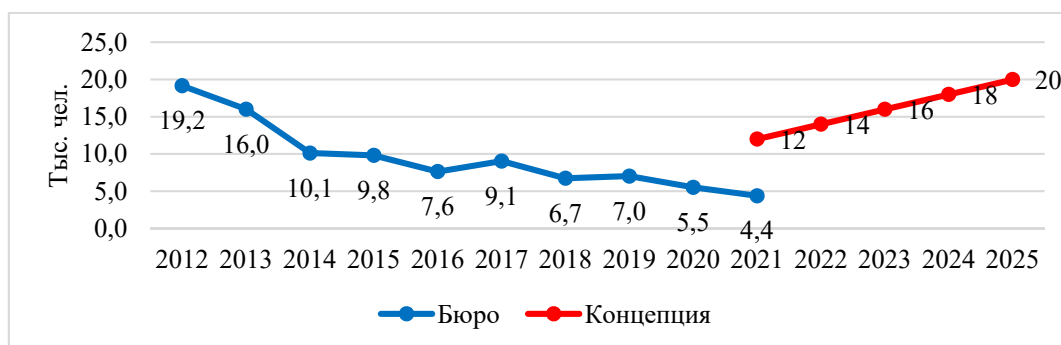

Рисунок 4. Численность казахов, въехавших в страну из-за рубежа, тыс. чел.*

* Составлено авторами по данным источников [11], [15]. Значения, указанные в Концепции за 2021 г., считаются фактическими.

Нисходящий тренд достаточно легко объяснить тем, что программа репатриации этнических казахов существует уже не одно десятилетие, и многие желающие уже воспользовались возможностью репатриации ранее. Прогноз Концепции предполагает увеличение объёмов иммиграции до уровня 2012 г. за пять лет, что больше фактического уровня 2021 г. в 4,5 раза. Подобные резкие изменения требуют радикального пересмотра миграционной политики, внедрения принципиально новых инструментов стимулирования иммиграции. Сейчас прогноз не выглядит правдоподобным или реализуемым.

Показатель количества двухсторонних соглашений об обеспечении трудовых социальных прав трудовых мигрантов со странами назначения казахстанских трудящихся-мигрантов в настоящее время анализировать невозможно, поскольку ранее таких соглашений Казахстан не заключал. Оставшийся показатель – доля иностранных граждан, нелегально работающих в домашних хозяйствах, не поддаётся анализу, поскольку нет сколько-нибудь разумного способа по открытым данным оценить обоснованность прогноза Концепции.

Существующий список целевых индикаторов с одной стороны, стремится охватить все факторы, связанные с миграцией, но при этом учитывает мало индикаторов. Часть индикаторов слишком специализирована, например, сальдо миграции в виде, представленном в Концепции, в то время как некоторые излишне обобщённые, например, численность населения Казахстана. Существующая миграционная политика предполагает наличие 9 ключевых задач [11].

Таким образом, в текущей версии Концепции количество целевых индикаторов меньше, чем количество ключевых задач. Рекомендуется дополнить список следующими показателями (таблица 2):

Таблица 2

Список рекомендуемых показателей миграционной политики

Сфера	Наименования показателей	Ед. измерения
Общие	Сальдо миграции	Тыс. чел.
	Доля иностранных граждан в численности населения	%
	Доля обладателей высшего образования в общем количестве въезжающих	%
Занятость	Уровень безработицы среди иностранных граждан	%
	Доля самозанятых среди иностранных граждан	%
Образование	Количество выпускников казахстанских вузов	Тыс. чел.
	Доля иностранных выпускников вузов, оставшихся работать в РК	% от иностранных выпускников
Социальная интеграция	Средний доход на одного иностранного гражданина	Тыс. тенге
	Уровень бедности иностранных граждан	%
Активное участие	Доля натурализованных от въехавших в тот же год	%
	Доля обладателей бессрочного вида на жительство от въехавших в тот же год	%
Гостеприимство	Воспринимаемая дискриминация	%
	Доверие к политическим институтам	%

1. Сальдо миграции, в виде количества людей. Это один из основных показателей состояния миграционных потоков страны, широко используемый в научной литературе и статистике. Он самодостаточен и не нуждается в привязке к дополнительным показателям, как это сделано в Концепции.

2. Доля иностранных граждан в численности населения используется для оценки текущей структуры миграции. Показатель применяется в широком спектре аналитических задач.

3. Доля обладателей высшего образования в общем количестве въезжающих позволит оценить изменения квалификационного качества миграционных потоков. С его помощью можно оценить эффективность внедряемых мер по стимулированию высококвалифицированной иммиграции в страну.

4. Уровень безработицы среди иностранных граждан является одним из показателей, используемых в Евросоюзе, для оценки успешности интеграции трудовых иммигрантов. С его помощью можно понять, насколько условия и институты рынка труда отличаются для граждан страны и для приезжих.

5. Доля самозанятых среди иностранных граждан также является одним из индикаторов, позволяющих оценить состояние рынка труда для иностранных граждан. Этот показатель отличается от предыдущего возможностью оценки доступности рынка труда для самостоятельной работы, например, индивидуального предпринимательства, которое является важной экономической категорией для устойчивого экономического роста.

6. Количество выпускников казахстанских вузов позволяет оценить популярность казахстанского образования у иностранных граждан. Если дополнить показатель ещё одним, количеством въезжающих для обучения в вузе, то станет возможным оценка результативности высшего образования.

7. Доля иностранных выпускников вузов, оставшихся работать в Казахстане, позволит оценить насколько высшее образование в казахстанских вузах рассматривается как пропуск на рынок труда в РК.

8. Средний доход на одного иностранного гражданина позволит оценить возможное неравенство доходов между иностранными и казахстанскими гражданами, а также между иностранными гражданами из разных стран.

9. Уровень бедности среди иностранных граждан дополняет предыдущий показатель, но уже с точки зрения рисков для иностранного гражданина, решившего иммигрировать в Казахстан.

10. Доля натурализованных от количества въехавших в тот же год показывает, насколько целью въезжающих является получение гражданства Казахстана.

11. Доля обладателей ВНЖ дополняет предыдущий показатель. Он позволяет понять, сколько иностранных граждан по тем или иным причинам не желает натурализоваться, но тем не менее желает оставаться в Казахстане в долгосрочной перспективе.

12. Показатель воспринимаемой дискриминации позволит понять, как приезжающие воспринимают существующие ограничения для доступа на рынок труда, поиска жилья или получения услуг, если таковые вообще есть.

13. Доверие к политическим институтам даёт оценку восприятия институциональной среды Казахстана въезжающими.

Заключение. Таким образом, анализ Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2022 – 2026 годы позволяет сделать вывод, что представленные в ней показатели недостаточны для полноценного охвата поставленных перед миграционной политикой задач. Их мало, в дополнение к этому у некоторых показателей нет обоснования единиц измерения или, в принципе, добавления их в качестве показателей. В особенности это относится к показателю численности населения и количества двусторонних соглашений. Единица измерения сальдо миграции допускает двойное толкование. Прогнозы некоторых показателей недостаточно обоснованы. В частности, это касается сальдо внешней миграции, количества внутренних трудовых переселенцев с юга на север страны и численности этнических казахов, въехавших в страну из-за рубежа. При сопоставлении прогнозов с фактическими данными за десять прошедших лет наблюдаются значительные различия в величинах, делающие прогнозы несостоятельными. Существующий список рекомендуется дополнить количественными показателями, связанными с успешностью интеграции в казахстанское общество, экономической деятельностью, образованием, структурой миграционных потоков. Кроме того, рекомендуется изменить единицы измерения для сальдо миграции на более традиционные и легче поддающиеся интерпретации.

В статье представлены результаты научных исследований, полученные в ходе реализации научно-технической программы на тему: «Исследование факторов, особенностей и динамики демографических процессов, миграции, урбанизации в Казахстане, разработка цифровых карт и прогнозов» (BR10965247) в рамках программно-целевого финансирования КН МНВО РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Guyadeen D., Henstra D., Kaup S., Wright G. Evaluating the quality of municipal strategic plans. *Evaluation and Program Planning*, Volume 96, February 2023, 102186. – <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0149718922001409>.
2. Baskici C., Ercil Y., In pursuit of information: evaluating strategic plans. *Journal of Information and Knowledge Management Systems*, 2020. – 50 (2). – P. 185-201. – DOI: 10.1108/VJKMS-03-2019-0037.
3. Аркадьева О.Г. Оценка эффективности реализации государственных программ: методические аспекты формирования отчетности // *Экономический анализ: теория и практика*. – 2018. – Т. 17, № 1. – С. 184-200.
4. Беланова Н.Н. Оценка эффективности государственных программ: ключевые индикаторы и показатели // *Экономика, предпринимательство и право*. – 2020. – Том 10. – № 3. – С. 487-502. – DOI: 10.18334/epp.10.3.100712.
5. Тебякин А.А., Шевченко М.В. Управление рисками реализации государственных программ Российской Федерации: теоретические подходы к решению проблемы // *Экономическая безопасность*. – 2020. – Том 3. – № 1. – С. 31-40. – DOI: 10.18334/ecsec.3.1.110119.
6. Денисова А.И. Оценка внутренних рисков разработки и реализации государственных программ // *Вестник университета*. – 2022. – № 7. – С. 90-97. – DOI 10.26425/1816-4277-2022-7-90-97.
7. Корчак В.Ю., Макоско А.А., Кузнецов В.В. Роль прогнозных документов в процессе формирования государственных программ // *Компетентность / Competency (Russia)*. – 2021. – № 1. – С. 16-23. – DOI: 10.24411/1993-8780-2021-10103.
8. Aral M.M. Knowledge based analysis of continental population and migration dynamics. *Technological Forecasting and Social Change*. – 2020. – Vol. 151. – 30 p. – DOI: 10.1016/j.techfore.2019.119848.
9. Bijak J. Forecasting migration: selected models and methods // *Forecasting International Migration in Europe: A Bayesian View. The Springer Series on Demographic Methods and Population Analysis*. – 2011. – Vol. 24. – DOI: 10.1007/978-90-481-8897-0_4.

10. Disney G., Wiśniowski A., Forster J.J., Smith P.W.F., Bijak J. Evaluation of existing migration forecasting methods and models. (Report for the Migration Advisory Committee: commissioned research). ESRC Centre for Population Change, University of Southampton. – 2015. – <https://www.gov.uk/government/publications/evaluation-of-existing-migration-forecasting-methods-and-models>.
11. Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы и Плана мероприятий по реализации Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=13920313>.
12. Численность населения по регионам. Статистический бюллетень. – <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/8>.
13. Сальдо общей миграции. Статистический бюллетень. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/8>.
14. Основные индикаторы рынка труда. Статистический бюллетень. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/8>.
15. Миграция населения Республики Казахстан. Ежегодный статистический сборник. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/5>.

REFERENCES

1. Guyadeen D., Henstra D., Kaup S., Wright G. Evaluating the quality of municipal strategic plans. *Evaluation and Program Planning*, Volume 96, February 2023, 102186. – <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0149718922001409>.
2. Baskici C., Ercil Y., In pursuit of information: evaluating strategic plans. *Journal of Information and Knowledge Management Systems*, 2020. – 50 (2). – P. 185-201. – DOI: 10.1108/VJIKMS-03-2019-0037.
3. Arkad'eva O.G. Ocenka effektivnosti realizacii gosudarstvennyh programm: metodicheskie aspekty formirovaniya otchetnosti [State program performance evaluation: methodological aspects of report generation] // *Ekonomicheskij analiz: teoriya i praktika*. – 2018. – T. 17, № 1. – S. 184-200 [in Russian].
4. Belanova N.N. Ocenka effektivnosti gosudarstvennyh programm: klyuchevye indikatory i pokazateli [Government programs efficiency assessment: key indicators and indices] // *Ekonomika, predprinimatel'stvo i pravo*. – 2020. – Tom 10. – № 3. – S. 487-502. – DOI: 10.18334/epp.10.3.100712 [in Russian].
5. Tebyakin A.A., Shevchenko M.V. Upravlenie riskami realizacii gosudarstvennyh programm Rossijskoj Federacii: teoreticheskie podhody k resheniyu problem [Risk management of state programs implementation in the Russian Federation: theoretical approaches to solving the problem] // *Ekonomicheskaya bezopasnost'*. – 2020. – Tom 3. – № 1. – S. 31-40. – DOI: 10.18334/ecsec.3.1.110119 [in Russian].
6. Denisova A.I. Ocenka vnutrennih riskov razrabotki i realizacii gosudarstvennyh programm [Internal risk assessment of development and implementation of the state programs] // *Vestnik universiteta*. – 2022. – № 7. – S. 90-97. – DOI 10.26425/1816-4277-2022-7-90-97 [in Russian].
7. Korchak V.YU., Makosko A.A., Kuznecov V.V. Rol' prognoznyh dokumentov v processe formirovaniya gosudarstvennyh program [Role of Forecast Documents in the Process of Forming State Programs] // *Kompetentnost' / Comptency (Russia)*. – 2021. – № 1. – S. 16-23. – DOI: 10.24411/1993-8780-2021-10103 [in Russian].
8. Aral M.M. Knowledge based analysis of continental population and migration dynamics. *Technological Forecasting and Social Change*. – 2020. – Vol. 151. – 30 p. – DOI: 10.1016/j.techfore.2019.119848.
9. Bijak J. Forecasting migration: selected models and methods // *Forecasting International Migration in Europe: A Bayesian View*. The Springer Series on Demographic Methods and Population Analysis. – 2011. – Vol. 24. – DOI: 10.1007/978-90-481-8897-0_4.
10. Disney G., Wiśniowski A., Forster J.J., Smith P.W.F., Bijak J. Evaluation of existing migration forecasting methods and models. (Report for the Migration Advisory Committee: commissioned research). ESRC Centre for Population Change, University of Southampton. – 2015. – <https://www.gov.uk/government/publications/evaluation-of-existing-migration-forecasting-methods-and-models>.
11. Ob utverzhdenii Konceptii migracionnoj politiki Respubliki Kazahstan na 2022-2026 gody i Plana meroprijatij po realizacii Konceptii migracionnoj politiki Respubliki Kazahstan na 2022-2026 gody [On approval of the Concept of the Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026 and the Action Plan for the implementation of the Concept of the Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026]. – URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=13920313> [in Russian].

12. Chislennost' naselenija po regionam. Statisticheskij bjulleten' [Population by regions. Statistical Bulletin]. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/8> [in Russian].
13. Sal'do obshhej migracii. Statisticheskij bjulleten' [Balance of total migration. Statistical Bulletin]. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/8> [in Russian].
14. Osnovnye indikatory rynka truda. Statisticheskij bjulleten' [Main indicators of the labor market. Statistical Bulletin]. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/8> [in Russian].
15. Migracija naselenija Respubliki Kazahstan. Ezhegodnyj statisticheskij sbornik [Migration of the population of the Republic of Kazakhstan]. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/5> [in Russian].

Аппақова Г.Н., Несіпбеков Е.Н., Панзабекова А.Ж.

НАҚТЫ ЖӘНЕ БОЛЖАМДЫ КӨШІ-ҚОН КӨРСЕТКІШТЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл мақаланың мақсаты Қазақстанның көші-қон саясатында қолданылатын көші-қонның болжамды көрсеткіштерінің негізділігі мен толықтығын талдау болып табылады. Жұмыста Қазақстанның көші-қон саясаты тұжырымдамасында көрсетілген соңғы он жылдағы көші-қонның нақты қарқыны мен болжамды көші-қон қарқынына салыстырмалы талдау жүргізілген. Тұжырымдаманы іске асыру тиімділігінің көрсеткіштері қарастырылған, мысалы: Қазақстан Республикасының халқы; халықтың сыртқы көші-қонының айырмасы; еңбек ресурстарының аймақаралық ұтқырлығы шеңберіндегі көшіп-қонушылардың саны (Оңтүстік-Солтүстік); Қазақстан Республикасына қоныс аударған отандастардың (қандастардың) саны; қазақстандық еңбек мигранттарының баратын елдерімен еңбек мигранттарының еңбек әлеуметтік құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі екіжақты келісімдердің саны; үй шаруашылығында заңсыз жұмыс істейтін шетел азаматтарының үлесі. Көші-қонның болжамды және нақты көрсеткіштерінің, сондай-ақ осы көрсеткіштердің серпінін салыстырмалы талдау болжамдардың орындылығын негіздеуге және нысаналы көрсеткіштер тізбесін жетілдіру бойынша ұсыныстар беруге мүмкіндік берді. Көші-қон саясатының нысаналы көрсеткіштерінің тізбесіне жұмыспен қамту, білім беру, әлеуметтік ықпалдасу, белсенді қатысу, қонақжайлылық сынды бағыттарға топтастырылған 13 индикаторды енгізу ұсынылған. Ұсынылған ұсынымдарды іске асыру елдің көші-қон саясатының тиімділігін арттыру үшін көші-қон көрсеткіштерінің кеңейтілген аналитикалық базасын қамтуға мүмкіндік береді.

Appakova G., Nesipbekov E., Panzabekova A.

COMPARATIVE ANALYSIS OF ACTUAL AND PROJECTED MIGRATION INDICATORS

Annotation

The purpose of this article is to analyze the validity and completeness of the migration's forecast indicators, which used in the migration policy of Kazakhstan. The paper provides a comparative analysis of actual migration rates over the past ten years and projected migration rates, which are reflected in the Concept of the Migration Policy of Kazakhstan. The are considered the indicators of the effectiveness of the implementation of the Concept such as: the population of the Republic of Kazakhstan; balance of external migration of the population; the number of migrants within the framework of interregional labor mobility (South-North); the number of compatriots (kandas) who moved to the Republic of Kazakhstan; the number of bilateral agreements on ensuring the labor social rights of labor migrants with the countries of destination of Kazakh migrant workers; share of foreign citizens working illegally in households. Comparative analysis of predicted and actual migration indicators, as well as the dynamics of these indicators, let to substantiate the feasibility of forecasts and give suggestions for improving the list of target indicators. It is proposed to include 13 indicators in the list of target indicators of the migration policy, which are grouped into such areas as employment, education, social integration, active participation, hospitality. The implementation of the proposed recommendations will let to cover an expanded analytical base of migration indicators for improve the effectiveness of the country's migration policy.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).7
 ЭОЖ 37.01
 FTAMP 06.81.23

Е. Әмірбекұлы, э.ғ.д., профессор¹
Ғ.С. Үкібасова*, PhD, э.ғ.к., профессор²

Е.Р. Бәкіров, PhD докторанты³

Б.Ш. Омаров, PhD докторанты³

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық мемлекеттік педагогикалық институты, Арқалық қ., Қазақстан¹

Esil University, Астана қ., Қазақстан²

Астана халықаралық университеті,

Астана қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: ukubasova.g@esil.edu.kz

КОРПОРАТИВТІК МӘДЕНИЕТТІҢ АНЫҚТАУШЫ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫ МЕН ҚОҒАМЫНЫҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ

Мақалада білім беру ұйымының корпоративтік мәдениеті және оның оқу орнының түрімен байланысы қарастырылады, болашақ ұрпақтың дамуы, олармен игерілетін құндылықтар, экономикалық даму деңгейі білім беру саласына байланысты екендігі көрсетілген. Елімізде дұрыс құрылған білім беру жүйесі білім сапасының артуына әкелетіндігі, ал ол өз алдына білім беру мекемелеріндегі корпоративті мәдениет деңгейінен тәуелді екендігі анықталды.

Білім беру мекемесінің корпоративтік мәдениеті, кейде іскерлік мәдениет деп түсініледі, макроортаның іскерлік мәдениетінің оқу орны қызметінің бірегейлігімен өзара әрекеттесуінің өнімі болып табылады және коммуникативтік мәдениетпен біріктірілген.

Жұмыста білім беру мекемесінің корпоративті мәдениеті оқытылатындар мен оқушылар мен тұрақты жұмысқа негізделіп, жеке тұлғаның қалыптасуына ықпал ететіндігі айқындалған. Еліміздегі білім беру саласындағы процестердің сандық көрінісі талданады. Сонымен қатар әлемдік деңгейде білім саласының бәсекеге қабілеттілігіне баға беріліп, жалпы саланың SWOT талдауының нәтижелері көрсетілген.

Білім кеңістігіндегі процестердің қатысушыларына баға беріліп, сапалы білімнің кепілі және мектеп басқармасы мен білім алушы арасындағы байланыстырушы буын ұстаз екендігі тұжырымдалады. Зерттеу нәтижелері бойынша анықталған мәселелер көтеріледі де, олардың алдын алу жолдары белгіленген.

Кілт сөздер: мектеп, ұстаз, мәдениет, корпоративті мәдениет, білім беру, білім беруді басқару, стратегия, қызметкер, білім беру мекемесі, мектеп мұғалім

Ключевые слова: педагог, школа, культура, корпоративная культура, образование, управление образованием, стратегия, работник, образовательное учреждение, школьный учитель

Keywords: teacher, school, culture, corporate culture, education, education management, strategy, employee, educational institution, school teacher

JEL classification: A 23, M 12

Кіріспе. Өсіп келе жатқан ұрпаққа білім беру және оны тәрбиелеу - қоғамның басты міндеттерінің бірі. Ұрпақтың дамуы, қандай құндылықтарды игеретіндігі, қандай экономиканы дамытатындығы барлығы білімге байланысты. Дұрыс құрылған білім беру жүйесі білім сапасының артуына әкеледі. Ұлттың келешегі толығымен білім деңгейіне тәуелді. Қазақстан Үкіметі жаңа ұрпақтың білім деңгейін арттыру үшін, өзгермелі ортада тез бейімделуі үшін және экономиканы көтеруі үшін көптеген шаралар қабылдауда.

Осы ретте білім салысында мемлекеттік деңгейде келесі мәселелер белгіленген:

- қоғамның міндеттері – сапалы білім үшін жағдайлар жасау, тұлғаның қалыптасуы, дамуы және маманды жетілуі;

- жүйеде жеке шығармашылық, рухани, физикалық тұлға ретінде қалыптасуына мүмкіндіктер бар;

- белсенді өмірлік позициясы бар тұлғаны, азаматты және патриотты қалыптастыру [1].

Қазіргі білім беру мекемесінің корпоративті мәдениеті оқытылатындар мен оқушылар мен тұрақты жұмысқа негізделеді, ол ол тек жеке және маманды қажет қасиеттерді актуализациялауға, білікті жоғарылатуға ғана емес, сонымен қатар корпорацияшілік және топшілік қатынастарда гармония орнатуға, психологиялық климатты жақсартуға бағытталған болса ол өз алдына жеке

тұлғаның қалыптасуына ықпал етеді. Осы жағдайда білім беру мекемесінің "адами әлеует", "адами капитал", "материалды емес актив" дамиды [2].

Зерттеулер көрсеткендей, оқу орнының ұйымдастырушылық мәдениеті, кейде іскерлік немесе корпоративтік мәдениет деп түсініледі, макроортаның іскерлік мәдениетінің оқу орнының өзіндік қызметімен өзара әрекеттесуінің жемісі, ол коммуникативтік мәдениетпен біріктірілген. мәдениет. Бір жағынан, білім беру мекемесінің ақпараттық мәдениеті ақпаратты жинау, беру және жинақтау, басқару шешімдерін дайындау мақсатында жұмыс істейтін басқару процестерімен тікелей байланысты.

Әдебиеттік шолу. Қазіргі уақытта заманауи білім беру ұйымын тиімді басқару оның корпоративті мәдениетінің ерекшеліктерін ескерусіз мүмкін емес. Шетелде бұл бағыт 1980 жылдардың басынан өзекті болуына қарамастан [2, 3] Қазақстанда осы мәселеге қызығушылықтың артуы қазіргі уақытта ғана байқалады [4, 5].

Васенина И., Черняева В. өз еңбектерінде оқу-тәрбие үдерісінің тиімділігін арттыруды оқу-тәрбие процесі мен педагогикалық менеджменттің проекциясымен басқарудың принциптері, әдістері, ұйымдастырушылық формалары мен технологиялық әдістерінің жиынтығы ретінде қарастырады [6].

Басқа басқару жүйелері сияқты, Қазақстандағы білім беру менеджменті де функциялардың келесі түрлерін ерекше егжей-тегжейлі сипаттайтын әртүрлі тәсілдерге қарамастан зерттеушілердің назарын әлі алған жоқ: жоспарлау, ұйымдастыру, ынталандыру және бақылау.

Оқу бағдарламасы жетекшісінің еңбек пәні – басқару объектісінің қызметі, еңбек өнімі – ақпарат, ал еңбек құралы – тіл, сөз, сөйлеу. Басқару объектісі ретінде студенттерді оқыту, тәрбиелеу және дамыту дәрежесі оқу процесін басқарушының нәтижесі болып табылады [7].

Менеджмент мәселелеріне, оның ішінде білім беру саласындағы зерттеулерге қатысты зерттеулер әлемдік ғылыми әдебиеттерде жеткілікті түрде ұсынылған. Авторлардың пікірінше, басқару дегеніміз – талдау, тиімді шешімдер қабылдау, олардың орындалуын ұйымдастыру, алға қойылған мақсаттарды жүзеге асырумен айналысатын үлкенді-кішілі ұжымдардың жұмысын бақылау және ынталандыру.

Негізгі бөлім. Қазақстанда корпоративті мәдениеттің дамуы мемлекеттің тарихи кезеңдерімен тығыз байланысты. Әр кезең осы кезеңге тән белгілі бір ерекшеліктермен сипатталады.

Осы ретте бірнеше кезеңдерді атап өтуге болады:

- 1) революцияға дейінгі кезең (кеңеске дейінгі) корпоративті мәдениет;
- 2) кеңес үкіметі кезінде қалыптасқан корпоративті мәдениет (70 жыл- тұрақты мәдениет типі қалыптасуға жеткілікті уақыт);
- 3) батыс үлгілерінен алынған корпоративті мәдениет (ССРО ыдырағаннан кейін).

Еліміздегі корпоративті мәдениетке ерекше әсерді кеңес одағындағы кезең әсер етті. Оның өзіндік ерекшеліктері әлі күнге дейін орын алады.

Дегенмен де, жеке меншіктің және нәтиже үшін жауапкершілік пайда болуы компания ішінде басқа қатынастардың болуын талап етті - әр түрлі деңгейдегі персонал арасындағы өзара қарым-қатынас мәдениеті, басшылардың қарамағындағыларға сыйластық қарым -қатынасы, компанияның қызметкерлерінің жетістіктерін мойындауы мен оларды марапаттауы (сый- ақы, шетелге стажировкаға жіберу, қызмет бабында жоғарлату) [5].

Жоғарыда атап өткендей, қазіргі Қазақстандағы корпоративті мәдениет ССРО ыдырағаннан кейін қалыптаса бастады, сол кезде еңбек әрекетін реттеу механизмінен бас тартылды. Кеңестік мемлекеттік социализмнің құлдырауы барлық қоғамдық- саяси өмірде көрініс алды, соның ішінде халық шаруашылығын ұйымдастыру құрылымында да.

Зерттеулер нәтижесі ұйымның фундаменталды негізі – құндылықтар жүйесі, басқару стилі, қызметкерлердің өз міндеттерін орындау әдістері ұйымның сапалы қызмет етуінің алғы шарттары екендігін көрсетті. Осы ретте корпоративті мәдениеттің қалыптасуы олардың әлеуметтік жауапкершілігінің артуына, қоғам мен ұйым алдындағы міндеттерді өз бетімен мойындауына ықпал етеді [6].

Корпоративті мәдениеттің жаңа үлгілерін игеретін заманауи білім беру мекемесінің өз стратегиясының (немесе траекториясының) екі жоспарын өңдеу қажеттілігі туындайды: ішкі және сыртқы. Сыртқы экономикалық жетістіктер, рентабельділік, қызметінің сандық көрсеткіштері; ішкі – педагогиканың гуманистік құндылығына негізделген қызметінің мәдени үлгісін дамыту және демеп тұру.

Білім беру мекемесінің корпоративті мүдделеріне жетуге бағытталған миссиясын қалыптастыру субъектісі ретінде мемлекет туындайды, ал мемлекеттің негізгі міндеті қауіпсіздікті демеу, шаруашылық басқару болып табылады. Осы ретте Қазақстанда білім беру жүйесі адам капиталының

дамытудың басты басымдықтарының бірі болып табылады. Сондықтан, елімізде мемлекет басшысы өзінің бағдарламалық құжаттар мен жоспарларда, сөйлеген сөздерінде өскелең ұрпақты тәрбиелеу мәселелеріне ерекше көңіл бөледі [8, 9].

Қоғамдық басты міндет - елімізде жас ұрпақты дұрыс тәрбиелеу, атап айтқанда дені сау, саналы, алдына мақсат қоя білетін, рухани бай және адамгершілік қасиетке ие азаматтарды тәрбиелеу негізінде мемлекеттің орнықты қалыптасуының және оның болашақта бейбіт дамуы жатыр [10].

Жалпы білім беру мектебі үздіксіз білім жүйесінің буыны болып табылады да, Қазақстан азаматтарына мемлекеттік стандарт аясында ақысыз негізде жалпы орташа білім алу құқығын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Мектеп мұғалімнің педагогикалық шеберлігі, өз тәрбиеленушілерінің жеке ерекшеліктерін білуі, ұжымның тәрбиелік міндеттері тәрбие жұмысының жетістігіне әсер етеді. Жақсы материалды техникалық база білім беру сапасының кепілі, сондықтан білім беру саясатында ең алдымен инфрақұрылымдық мәселелерді шешу өте маңызды (кесте 1).

1 кесте

Білім саласының негізгі көрсеткіштерінің динамикасы*

көрсеткіштер	Оқу жылы				
	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022
Жалпы білім беретін мектептер саны, бірлік	7 414	7 393	7 398	7 440	7 550
Жалпы білім беретін мектептердегі педагогикалық қызметкерлер саны, адам	334 205	338 755	347 052	326 542	343 573
Жалпы білім беретін мектептердегі оқушылар саны, адам	3 050 770	3 186 234	3 337 783	3481 347	3 597 159

* Автормен Ұлттық статистика Бюросының деректері негізінде құрылған <https://new.stat.gov.kz/ru/>

Бес жылдың динамикасында орта білім беру ұйымдарының желісі мен контингентінің ұлғаюы байқалады. Елімізде мектептердің 60 %-дан астамы 1930 - 1990 жылдары пайдалануға берілген және өңірлерде олардың техникалық жай-күйін зерделеуге, күрделі жөндеу жүргізуге жүйелі тәсілдің жетіспеушілігі мектеп ғимараттарының апаттылығына әсер етеді. Мектептердің толы болуы мен үш ауысымды оқыту мәселесін толық шешімін таппады, олардың саны өсуде. Осылайша, тәуелсіздік жылдарында республикада 2466 жаңа мектеп салынған болатын.

Елімізде педагогикалық бейімдегі білім беру бағдарламаларына үміткерлерді сапалы іріктеу жүргізу мақсатымен талапкерлерге ұлттық бірыңғай тестілеу кезінде шекті бал 50-ден 75-ке дейін ұлғайтылды.

Одан бөлек педагогикалық бағытта оқитын бакалаврларға стипендия 26 мың теңгеден 50 мыңға дейін ұлғайтылды. Осы шара нәтижесінде педагогикалық мамандықтарға түскен "Алтын белгі" төс белгісінің иегері мектеп түлектерінің саны соңғы бес жылда 2 есеге артты. Сонымен қатар 2020 жылдан бастап педагог мамандығына дарынды түлектерді тарту үшін жас мамандарға біліктілік санатын берудің ерекше тәртібі енгізілді. Осылайша педагогикалық бағыттағы білім беру бағдарламаларының түлектерін сертификаттау жүйесі жұмыс істейді. Осы аталған шаралар нәтижесінде жас педагогтер жалақысына мансаптың басында-ақ едәуір үстеме ала алатын болды. Одан бөлек жаңадан бастаған педагогтерді қолдау мақсатымен тәлімгерлік институтын дамыту тетіктері көзделген. Педагогикалық этика және педагогтердің құқықтарын қорғау мәселелері жөнінде кеңестер құрылды.

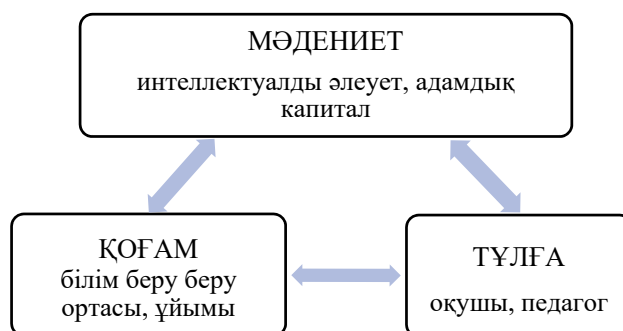
Мәдениет ұйымның өмір тіршілігін ұйымдастырудың ерекше түрі ретінде әлеуметтік нормалар мен мекемелер жүйесінде бірқатар мәдени феномендер қатарымен көрсетіледі. Олардың әр қайсысы оқу процесінде жүзеге асырылатын қасиеттер, сипаттар және талаптар жиынынан тұрады, атап айтқанда: жауапкершілік, ортақ қызметке араласу, діни, саяси, мәдени процестерге төзімділігі, жалпы эрудиция, мамандылақ, тұлғаның өзін – өзі дамытуға мүмкіндігі, өзін -өзі жетілдіру, тұлғаның өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі жетілдіруге рефлексиясына мүмкіндігі, сөйлеу мәдениеті, өзін-өзі ұстау мәдениеті, жаңа технологияны игеру мәдениеті, шет тілдерін білу, маманды қызметі үшін экологиялық жауапкершілігі. Отандық білім беру жүйесі мен педагогикалық қызметтің тарихи дамуы мәдени қызметтің жаңа түрлерін қалыптастыратын ерекше мәдени кеңістік құрды. Педагогикалық мәдениет, ұйымдық мәдениет, коммуникативтік мәдениет, рефлексивті мәдениет, экологиялық мәдениет, жасөспірімдік субмәдениет, ақпараттық мәдениет. Олар басқарудың жаңа

стилінің арқасында дамып, демеп отырылады да қайталанбас білім беру ортасын қалыптастырады. Осы әр мәдени феномен сол ортаға өзіндік мағына келтіріп функционалды жүктеме алады.

Еліміздегі білім беру саласындағы олардың сандық көрінісіне келетін болсақ, елімізде әртүрлі деңгейде өткізілетін олимпиадалардың жеңімпаздары мен жүлдегерлері болған дарынды оқушылардың деректер базасы құрылған, оған еліміздің түкпір-түкпірінен 26,5 мың бала кіреді. Одан бөлек өңірлерде осындай балаларды анықтауға, қолдауға мүмкіндік беретін ғылыми-практикалық орталықтар жұмыс атқарады. Қазақстанның 14 өңірінде дарынды балалармен, жастармен жұмыс істейтін орталықтар жұмыс істейді. Республика бойынша дарынды балаларды оқытатын 134 бірлік мамандандырылған білім беру ұйымы жұмыс атқарады. Елдегі дарынды балалар мен жастарды анықтау және қолдау мәселелері бойынша жалпы үйлестіруді "Дарын" республикалық ғылыми-практикалық орталығы жүзеге асырады.

Отандық оқушылар соңғы жылдар ішінде әлемдік деңгейде алған білімдерімен бәсекеге қабілеттілігін растады. 1998 - 2021 жылдар аралығында еліміздің дарынды оқушылар әлемдік пәндік олимпиадаларда 2316 алтын, 3416 күміс, 4980 қола медальға ие болды, ал соңғы үш жылда отандық оқушылардың халықаралық олимпиадаларға қатысу рейтингісі де артты. Осылайша 2020 жылы оқушылар алтын медаль ала алмаса және қоржынында 31 мүмкін медалдың тек 16-сы болса, 2021 жылы оқушылар 2 алтын медаль (математика және география) жеңіп алды және жалпы алғанда 31 мүмкін медалдың 26-сын ел қоржынына салды.

Жоғарыда атап өткен мәдени феномендерді жүйе қалыптастырушы құндылықтар ретінде белгілеу қазіргі жағдайдағы білім беру мекемелерінің қызметіне тән. Ұйымдастырушылық тұрақтылық қызмет стандарттарын және өз құрылымды өз бетімен дамытуға мүмкіндік береді. Ал экономикалық – бәсекелік орта жағдайында тұрақты қызметті қамтамасыз етеді. Ал мекемедегі инновациялық қызмет интеллектуалды әлеуетті демеп тұрады, мәдени даму процесін ұйымдастырады да оны "мәдениет - қоғам - тұлға" триадасына үйлестіреді. Сонымен, мәдени қоғамның тұтас жүйе ретінде моделін келесідей көрсетуге болады (1-сурет).

1-сурет. «Мәдениет - қоғам – тұлға» триадасы*

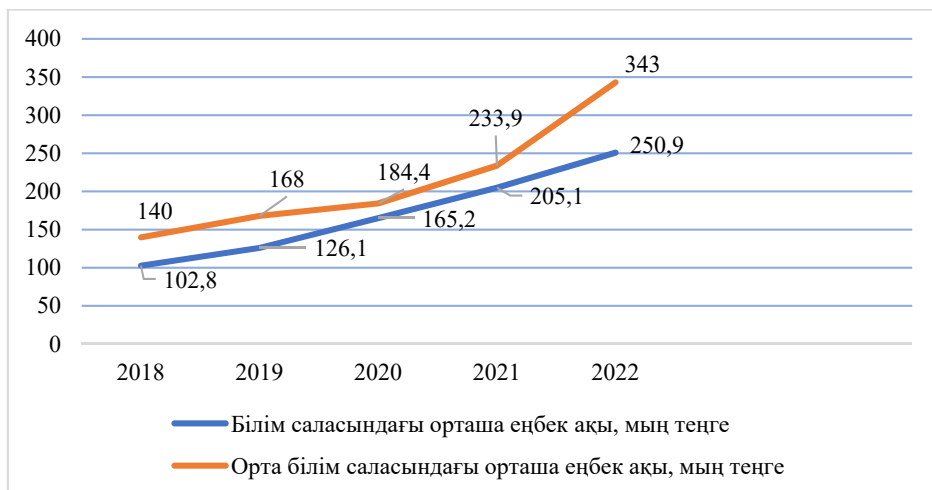
* Автормен құрылған

Суреттен академиялық еркіндік пен оның идеалға беріктілігі әр білім беру мекемесіне өз ресурстарына сүйене отырып өз даму траекториясын анықтауға мүмкіндік береді, білім беру кеңістігінің толыққанды қатысушы болатындығын көруге болады.

Осы ретте ерекше атап өтетін жағдай - білім кеңістігіндегі барлық процестердің басты қатысушысы ол ұстаз, себебі ол сапалы білімнің кепілі және басқарма мен білім алушы арасындағы байланыстырушы буын. Білім беру мекемесінің педагогының жұмысы көпқырлы, әмбебап. Ұстаз өз білім саласында бірінші санатты маман болуы керек, білікті педагог, әрі тәрбиеші, нәтижелі ғалым болуы керек [11].

Елімізде педагогтерге қолайлы жағдай жасау және олардың кәсіптік өсуін ынталандыру бойынша жүйелі шаралар кешенін іске асыруға мүмкіндік беретін жағдайлар заңдастырылды [12].

Елімізде педагогтің кәсіптік өсуінің жаңа жүйесін енгізудің арқасында еңбек ақы лауазымдық жалақының 30 %- дан 50 %-ға дейін артты (педагог, педагог-модератор, педагог-сарапшы, педагог-зерттеуші, педагог-шебер). 2020 жылдан бастап аттестаттаудың жаңа жүйесіне сәйкес педагогтер аттестаттау рәсімінен өту нәтижелері бойынша тиісті қосымша ақы алатын болды (2-сурет).

2-сурет. Білім саласындағы еңбек ақы динамикасы 2018-2022 жж.*

* Автормен Ұлттық статистика Бюросының деректері негізінде құрылған

Ұстаздарға магистр дәрежесі, тәлімгерлік және спорт секцияларын жүргізгені үшін қосымша жаңа ақы түрлері енгізілді, сынып жетекшілігі үшін, дәптер тексерісі үшін төленетін қосымша ақы көлемі айтарлықтай ұлғайтылды 2020 жылы қосымша және үстеме ақылардың ұлғаюын қоса ескергенде педагог жалақысының өсуі 2 есе артты, ал 2021 жылғы қаңтардан бастап жалақы тағы 25 %-ға өсті. 2020 жылы "Болашақ" бағдарламасының түлектеріне біліктілік санатын беру рәсімінен өтпей, лауазымдық жалақысының 40 %-ы мөлшерінде қосымша төлеммен "Педагог-зерттеуші" біліктілік санаты беріледі.

Педагогтердің жұмыс көлемі қайта қаралып, жүктемені қысқарту бойынша шаралар қабылданды. Осы ретте 2020 жылы мұғалімдердің еңбегін нормалау жүйесі әзірленді. Сонымен қатар жаңадан бастаған және жас педагогтерге жағдай жасауға ерекше көңіл бөлінген, ерекше жағдайлардағы педагогикалық жұмыс үшін қосымша ақы қарастырылған: ерекше қажеттілігі бар балалармен жұмыс, үй жағдайында және экологиялық тұрғыдан жағымсыз аймақтарда сабақ өткізілген болса [13].

Ұлттық статистика Бюросының деректеріне сәйкес соңғы жылдарда еліміздегі педагог кадрлардың саны артып келеді. Педагогтердің басым бөлігі Түркістан, Алматы және Жамбыл облыстарында. Соның ішінде педагог қызметкерлердің төрттен бір бөлігі (22,6 %) жаңа біліктілік санаттарына сәйкес "педагог" санатына жатады, педагогтердің жалпы санының 16,7 %-ы "педагог – модераторлар", 18,9 %-ы "педагог – сарапшылар", 18,9 %-ы "педагог – зерттеушілер", 0,9 %-ы "педагог-шеберлер" болып табылады (3-сурет).

3-сурет. Орта білім беру саласындағы педагогтар санының өзгеруі*

* Автормен Ұлттық статистика Бюросының деректері негізінде құрылған

Білім саласындағы мамандардың жыл сайын оқу бітіріп жатқанына қарамастан, білікті педагогтер әлі де қажет, мұғалімдерге деген қажеттілік 3733 адамды құрады. Педагог кадрларға

жоғары қажеттілік Атырау, Маңғыстау облыстарында байқалады. Сондай-ақ халқы тығыз орналасқан өңірлерде: Алматы және Түркістан облыстарында педагогтерге деген қажеттілік жоғары. Атап өтетін жай, мемлекет басшысының 2025 жылға дейін 1000 мектеп салу туралы тапсырмасына байланысты педагог кадрларды даярлау мәселесі өткір қойылып отыр. Педагогтерге деген қажеттілік демографиялық өсу, жаңа мектептер салу, оның ішінде жеке мектептер үлесінің ұлғаюы есебінен қарқынды өсуде. 2015 – 2020 жылдар аралығында Қазақстан мектептерінде жаңартылған білім беру мазмұнына көшу іске асырылды.

Жаңартылған мазмұнды қарқынды және ауқымды іске асыру кезеңінде біліктілікті арттыру жүйесі қайта құрылып, мұғалімдердің тиісті дайындығын қамтамасыз ете алды. Іске асыру процесінде тиісті курстарда оқыған мұғалімдер тәсілдерді, әдістер мен технологияларды, оқу жетістіктерін бағалау жүйесін, оқу қарым-қатынасының басымдықтарын түбегейлі өзгертіп, мектептерде оқытуды жақсартуға айтарлықтай әсер етті. Мұғалімдердің педагогикалық практикасымен біріктірілген біліктілікті арттыру осындай нәтиже берді.

Біліктілікті арттыру жүйесін жаңғырту қарқыны, мұғалімдердің өзгерістерге дайындығы және дәстүрлі білім беруді ұстанатын жоғары оқу орындарындағы кәсіби-педагогикалық даярлық арасындағы теңгерімсіздік өткір сезіле бастады.

«Педагог» кәсіби стандарты бекітілгенімен оның педагогикалық білім беруді дамыту, жұмыс істейтін педагогтердің біліктілігін арттыру және аттестаттау басымдықтарына сәйкес келмегендіктен педагог кадрларды даярлау жүйесінде орталық орынға ие болған жоқ [14].

Педагогтерді қолдаудың мемлекеттік шараларына қарамастан, педагогикалық білім беру ерекше назар аударуды және біліктілікті арттыру жүйесімен тығыз өзара іс-қимылды талап етеді.

Осылайша Forbes Қазақстан мәліметтеріне сәйкес еліміз білім алушылардың білімдегі жетістіктерін бағалау бойынша халықаралық бағдарлама аясында (бұдан әрі – PISA) 2009 жылдан бері білім алу салысында жетістіктердің өсімін көрсетті, ал 2018 жылдан бастап төмендегенін көруге болады. Соңғы жылдары экономикалық ынтымақтастық және даму Ұйымының (бұдан әрі - ЭЫДҰ) тестілері нәтижелері бойынша орташадан төмен, яғни Қазақстан PISA рейтингісі бойынша топ 50 елдер қатарына кірмеді.

Сарапшылар, үнемі реформалар жүргізілетін білім беру саласын жүйеге келтірусіз жақсы жетістіктерді күтуге болмайтынын атап өтеді. Қазақстанның PISA рейтингі бойынша орташа ЭЫДҰ елдерінің ұқсас көрсеткішінен 10%-ға төмен екендігін ескере отырып, орта білім беру сапасының көрсеткіштері жақсартуды талап етеді. Қала мен ауыл арасындағы білім беру сапасының айырмашылықтары сақталуда, бұл ауыл мектептерінің ҰБТ-ның орташа балы бойынша шамамен 10%-ға артта қалушылығынан көрініс табады.

Қазақстанды әлемнің дамыған отыз елінің лигасына ілгерілеуін қамтамасыз ету мақсатымен еліміздің 2025 жылға дейінгі ұзақ мерзімді даму стратегиясы қабылданып жүзеге асырылуда (бұдан әрі – 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар).

Осы ретте 2025 жылға дейінгі Стратегиялық жоспар саяси және институционалдық өзгерістерді, қоғамдық сана мен экономиканың өзгерістерін қамтуға қамтылған жаңғыру процестерін іске қосуға бағытталған және жеделдетілген сапалы экономикалық өсу мен елдегі өмір сүру сапасын арттыру жөніндегі міндеттерді қойып отыр.

Көптеген дамыған және дамушы елдер адами капиталды дамытуға басты назар аударған. Бүкіл әлем бойынша білім беруге инвестициялар өсіп келеді. Бұл салаға мемлекеттік инвестициялар 2012 жылы 4,4 трлн. АҚШ долларынан 2016 жылы 5,9 трлн. АҚШ долларына дейін 34%-ға өсті. Жеке инвестициялар да арта түсуде, осылайша 2017 жылы кадрларды дамыту саласындағы бес жүз көшбасшының қатарына кіретін жекеменшік компанияның 27%-ы өз қызметкерлерін оқытуға арналған бюджеттерін ұлғайтты. Білімді халықтың үлесі 2050 жылға қарай қазіргі 66%-дан 77%-ға дейін өсу болжанады, демек жоғары білімі бар адамдар саны екі есеге артады.

Эндогенді өсу теориясына сәйкес, білім беру және адами капиталды дамыту физикалық капиталды анағұрлым тиімді пайдалануға мүмкіндік береді, ал ол өз алдына адам басына шаққандағы ЖІӨ артуына әкелуі керек. Одан бөлек, жоғары білім деңгейі адамдардың денсаулығына деген жауапкершілігін арттырады, қылмыс деңгейінің төмендеуіне және ықпал етеді, төзімділікті арттырады. Демек елдің денсаулық сақтауға және қылмыспен күресуге шығындары азаяды, елдің тартымдылығы артады.

Елімізде мемлекеттік бюджеттің білім саласына шығындары жылдан жылға артып келеді. Осылайша, 2020 жылы осы салаға 3,7 трлн. Теңге жұмсалды, ол жалпы бюджет шығынының 20,5% да алдыңғы жылмен салыстырғанда 17,2 артық. Соңғы 10 жылда білім саласына 20 трлн. теңге

жұмсалыпты, ал осы кезеңдегі орташа жылдық өсу қарқыны 15% құрады. Сонымен қатар 2015 жылы республика БҰҰ 2023 жылға дейінгі Тұрақты даму Мақсаттары жету міндеттерін алды, оның ішінде жалпыға ортақ және әділетті сапалы білім беру және әр азамат үшін өмір бойы білім алу мүмкіндіктерін қолдау да бар.

Дегенмен де, білімге жұмсалатын мемлекеттің бюджеттің қомақты шығындарына, осы сектордегі жүйелі шаралар мен мемлекеттік бағдарламалардың жүзеге асырып жатқанына қарамастан елдегі білім сапасы төмен деңгейде болып тұр. Статистика бойынша Ұлттық Бюро мәліметтеріне жүгінсек, 2021 жылы Қазақстанда білім саласындағы қызмет сапасымен қанағаттану деңгейі айтарлықтай төмендеген. Білім саласындағы қызмет сапасымен толығымен қанағаттанған (соның ішінде орта білім саласында) респонденттер үлесі төмендеген де, қанағаттанбағандар үлесі артқан.

Сонымен қатар Әлемдік банк болжамы бойынша «ковидтен кейінгі» кезеңде мектеп оқушыларының нәтижелері нашарлаған, ол елдегі үлгерімнің төмендеу қарқынын күшейтті. Одан бөлек, PISA есебінде Қазақстанның нәтижелері күтілген нәтижелерден төмендігін атап өтілген, егер оны қаржыландыру деңгейін ескеретін болсақ. Мысалға, Молдова, Румыния, Украина сияқты елдерде білім саласына шығындары Қазақстанмен салыстырғанда аз, бірақ білім деңгейі, демек сапасы – едәуір жоғары. Бұл жағдай сәйкес құрылымдардың жүзеге асырып жатқан шараларының және жұмысының тиімділігінің төмендігі туралы айтуға мүмкіндік береді.

Ерекше атап өтетін жағдай Қазақстанның орта білім жүйесі алдағы 7 жылда демографиялық қысымға шалдығады. Егер 2021 жылы елдегі тұрғындар саны 18,8 млн. адам болса, 2022 жылы - 19,5 млн, ал 2030 жылы 21,5 млн. жететіндігі болжанады, ал 2050 жылы- 27,7 млн. адам. Нәтижесінде 2029 жылы мектеп оқушыларының екі есе артуы күтілуде, бұл жағдай мектептерде оқу орындарының тапшылығына, мұғалімдердің жетіспеушілігіне әкеледі, заманауи инфрақұрылымын қалыптастырудың өзектілігін, мектептердің материалды және кітапханалық базасын жаңарту мәселелерін одан әрі ушықтырады.

Жүргізілген SWOT – талдау негізінде білім саласы жүйесінің әлді және әлсіз жақтары анықталды. Орта білім жүйесінің «сыртқы» және «ішкі» ортасының талдауы кестесі берілген.

Қазақстанның орта білім беру жүйесінің SWOT – талдауы:

1) Әлді жақтары:

- орта білімге толығымен қол жетерлік;
- «Білім –инновация» лицей-интернат, дарынды балаларды оқытатын мектеп-интернаттары және "Назарбаев интеллектуалды мектебі" автономды білім беру ұйымдарындағы тәрбиелеу және білім берудің ерекше жүйесі;
- «Педагог мәртебесі туралы» Заң мен Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын жүзеге асыру негізінде педагогикалық қызметкерлер статусының жоғарлауы және білім беру мекемелерінің материалды- техникалық деңгейінің жақсаруы;
- білім саласына бөлінетін қаражаттың жылдан жылға артуы (жылына 15%).

2) Әлсіз жақтары:

- педагогтерде мансап сатысында жоғарлау перспективасының болмауы;
- мұғалімдерде еңбек ақыны дифференциациялау жүйесінің болмауы;
- инклюзивті білім берумен толығымен қамтылмауы;
- мемлекеттік мектептердің толық жүктелуі, оқушы орындарының дефициті, интернаттарда, арнайы мектептерде орындардың тапшылығы;
- педагогтерге бағалау әдістері, білім алушыларда функционалды сауаттылықты арттыру бойынша методикалық көмектің жеткіліксіздігі;
- мектептердің материалды, лабораториялық базасының даму деңгейінің жеткіліксіздігі, спорттық қондырғылармен инвентармен толық жабдықталмауы;
- мектептің жаңа талаптар жағдайында жұмыс істеуге бейімделген топ-менеджментін дайындау жүйесінің кадрлік резервінің болмауы;
- тұрғындардың әр түрлі аймақтық топтары үшін білім алуда мүмкіндіктердің әр түрлі болуы (қала, ауыл).

3) Мүмкіндіктер:

- Қазақстандағы демографиялық өсім;
- білім беруде цифрлік технологиялардың дамуы;
- ыңғайлы географиялық орналасуы, саяси тұрақтылық, мәдени көпкөптүрлілігі;
- халықаралық тәжірибесі бар жас тұрғындар санының өсуі.

4) *Қауіптер:*

- білім беру жүйесіне демографиялық жүктеменің артуы;
 - ұлттық құндылықтарды қалыптастыру мен сақтаудың маңыздылығын жеткізудің жеткіліксіздігі, білім алушылардың идеологиялық тәрбиелеу деңгейінің төмендігі;
 - білікті педагогтерге қажеттіліктің артуы, әсіресе жас мамандарға;
 - білім алушылардың артығымен жүктелуі;
 - аймақ, территория (қала, ауыл) бойынша, оқу тілі бойынша және жанұяның әлеуметті - экономикалық статусы бойынша оқу үлгеріміндегі қомақты айырмашылықтар;
 - Қазақстандық білім мен ғылымның әлемдік рейтингтегі позицияларының төмендеуі;
 - милардың ағымы" артуы және жас педагогпен басқа да кадрлердің басқа салаға кетуі.
- Білім беру саласын дамыту стратегиясын келесі жағдайларды ескере отырып өңдеу қажет:
- 1) потенциалды мүмкіндіктерді анағұрлым тиімді пайдалану үшін әлді жақтарын пайдалану;
 - 2) пайда болған мүмкіндік есебінен қиындықтарды жеңу;
 - 3) әлді жақтарды қауіптердің алдын алу үшін пайдалану;
 - 4) әлсіз жақтардан арылып, потенциалды қауіптердің алдын алу.

Қортынды. Қазіргі білім беру ұйымын тиімді басқару оның корпоративті мәдениетін ескерусіз мүмкін емес. Ал оның корпоративті мүдделеріне жетуге бағытталған миссиясын қалыптастыру субъектісі ретінде мемлекет туындайды, себебі білім беру жүйесі адам капиталының дамытудың басты басымдықтарының бірі, болашақ ұрпақты тәрбиелеудің басты құралы.

Қазіргі білім беру мекемелері өз қызметінде мәдени феномендерді жүйе қалыптастырушы құндылықтар ретінде белгілейді де, ұйымдастырушылық, экономикалық және инновациялық қызметінде мәдени даму процесін ұйымдастырып "мәдениет - қоғам - тұлға" триадасына үйлестіреді. Сөйтіп, тұтас жүйе ретінде мәдени қоғамның моделін қалыптастырады.

Еліміздегі білім беру саласының сандық көрінісі саланың дамуын тежейтін мәселелерді анықтауға мүмкін берді, өкініштісі олар орта білім алушылардың жетістіктерінің, білім сапасының төмендегенін көрсетті. Осылайша, үнемі реформалар жүргізілетін білім беру саласын жүйеге келтірусіз жақсы жетістіктерді жете алмайтындығымыз анық.

Осы ретте елімізде саланың инфрақұрылымын жақсарту үшін, мектептегі білім сапасын арттыруға бағытталған қаражаттың оңтайлығын арттыру мақсатында шаралар кешенін өткізу қажет, педагог статусын нығайту қажет, елімізге білікті педагогтер әлі де қажет. Сонымен қатар орта білім саланың дамуына жағдай жасауға бағытталған шарлар кешенін өткізу ұсынылады, олар мемлекеттік қолдау шараларын ортақ жүйеге шоғырландыруға мүмкіндік береді, ал ол өз алдына білікті түлектерді шығаруға ықпал етеді және балаларының оқуына мүдделі ата-таналарды, сонымен қатар білім беру мекемелерінде корпоративті мәдениеттің артуына да ықпалын тигізеді.

Дегенмен, жалпы республиканың білім кеңістігінде жағымды тенденциялар да байқалады, олар ең алдымен ұлттық және салалық бағдарламалардың жүзеге асырылуымен байланысты. Білім беру жүйесінің даму перспективалары демографиялық және әлеуметті- экономикалық тенденцияларға, саланы реформалаудың заманауи тенденцияларына негізделуі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 27.07.2007 ж. № 319. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000>.
2. Kilmann R.H., Saxton M.J. The Kilmann-Saxton culture-gap survey. – Pittsburgh, PA: Organizational Design Consultants, 1983.
3. Alvesson M. Organizational Theory and Technocratic – 13 Consciousness: Rationality, Ideology and Quality of Work. – Berlin, N.Y., 1987.
4. Deal T., Kennedy A. Corporate Cultures: The Rites and Rituals of Corporate Life, Reading, MA, Addison-Wesley Publishing Co, 1982; Denison D. Corporate Culture and Organizational Effectiveness. – New York: John Wiley. – 1989.
5. Бакиров Е.Р., Шталь Т.В., Укубасова Г.С. Методы и подходы к исследованию корпоративной культуры в организациях образования // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2022. – № 3 (48). – С. 184 -190.
6. Васенина, И., Черняева, В. Показатели корпоративной культуры вуза // Высшее образование в России. – 2004. – №1. – С. 76-82.

7. Жұмамбаев С.К. Корпоративтік мәдениет негіздері экономикасы: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2003 – 171 б.
8. Мемлекет басшысының «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» Қазақстан халқына Жолдауы. 01.09.2022 жылғы. – https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_29.
9. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспары. Қазақстан Республикасы Президентінің 15.02.2018 жылғы № 636 жарлығымен бекітілген.
10. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 24.11.2022 жылғы қаулысымен бекітілген. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000941>.
11. Правила педагогической этики. Приложение 1 к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 11.05.2020 г. №190.
12. «Педагог мәртебесі туралы» Заң. 27.12.2019 жылғы №293-VI ҚРЗ.
13. Педагогтардың жалақысын есептеу қағидалары. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 11.05.2020 жылғы № 191 бұйрығымен бекітілген.
14. «Педагог» кәсіптік стандарты. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің м.а. 15.12.2022 жылғы № 500 бұйрығымен бекітілген. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200031149>.

REFERENCES

1. Қазақстан Республикасының «Bilim turaly» Заңы 27.07.2007 ж. № 319. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000> [in Kazakh].
2. Kilmann R.H., Saxton M.J. The Kilmann-Saxton culture-gap survey. – Pittsburgh, PA: Organizational Design Consultants, 1983.
3. Alvesson M. Organizational Theory and Technocratic – 13 Consciousness: Rationality, Ideology and Quality of Work. – Berlin, N.Y., 1987.
4. Deal T., Kennedy A. Corporate Cultures: The Rites and Rituals of Corporate Life, Reading, MA, Addison-Wesley Publishing Co, 1982; Denison D. Corporate Culture and Organizational Effectiveness. – New York: John Wiley. – 1989.
5. Bakirov E.R., Shtal T.V., Ukubasova G.S. Metody i podkhody k issledovaniyu korporativnoi kultury v organizatsiakh obrazovaniya // Vestnik Kazakhskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoi torgovli. – 2022. – № 3 (48). – S. 184 -190 [in Russian].
6. Vasenina, I., Chernjaeva, V. Pokazateli korporativnoj kultury vuza // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2004. – №1. – S. 76-82. [in Russian].
7. Zhumambaev S.K. Korporativtik mädeniet negizderi jekonomikasy: Oku құралы. – Алматы: Kazak universiteti, 2003. – 171 b. [in Kazakh].
8. Memleket basshysynың «Adiletти memleket. Birtutas ult. Berekeli kogam» Қазақстан халқына Жолдауы. 01.09.2022 жылғы. – https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_29 [in Kazakh].
9. Kazakhstan Respublikasynyn 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспары. Kazakhstan Respublikasy Prezidentinin 15.02.2018 жылғы № 636 жарлығымен бекітілген [in Kazakh].
10. Kazakhstan Respublikasynda bilim berudi damytudyң 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Kazakhstan Respublikasy Ukimetinin 24.11.2022 жылғы қаулысымен бекітілген. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2200000941> [in Kazakh].
11. Pravila pedagogicheskoy etiki. Prilozhenie 1 k prikazu Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 11.05.2020 g. №190 [in Russian].
12. «Pedagog мәртебесі туралы» Заң. 27.12.2019 жылғы №293-VI ҚРЗ [in Kazakh].
13. Pedagogtarinin zhalakysyn esepтеu қағидалары. Kazakhstan Respublikasy Bilim zhane gylым ministrinin 11.05.2020 жылғы № 191 бұйрығымен бекітілген [in Kazakh].
14. «Pedagog» кәсіптік стандарты. Kazakhstan Respublikasy Oku-agartu ministrinin m.a. 15.12.2022 жылғы № 500 бұйрығымен бекітілген. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200031149> [in Kazakh].

Әмірбекұлы Е., Укубасова Г.С., Бакиров Е.Р., Омаров Б.Ш.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОРГАНИЗАЦИЙ ОБРАЗОВАНИЯ И ОБЩЕСТВА КАЗАХСТАНА КАК ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ ФАКТОР КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В статье рассмотрена корпоративная культура организации образования и ее взаимосвязь с типом образовательного учреждения, показано, что от сферы образования зависит развитие будущего поколения, приобретаемые им ценности, уровень экономического развития. Выявлено, что правильно налаженная система образования в стране ведет к повышению качества образования и влияет на корпоративную культуру в образовательных учреждениях.

Корпоративная культура образовательного учреждения, понимаемая иногда как деловая культура, является продуктом взаимодействия деловой культуры макросреды со своеобразием деятельности образовательного учреждения и интегрируется с коммуникативной культурой.

В работе определено, что корпоративная культура образовательного учреждения строится на постоянной работе с обучающимися и способствует формированию личности. Проанализировано количественное представление процессов в сфере образования в нашей стране. При этом была оценена конкурентоспособность сектора образования на мировом уровне, а также показаны результаты SWOT-анализа сферы среднего образования.

Оцениваются участники процессов в образовательном пространстве и делается вывод о том, что учитель является залогом качественного образования и связующим звеном между руководством школы и учениками. По результатам исследования были представлены проблемы в развитии сферы образования и определены пути их решения.

Amirbekuly Y., Ukubassova G.S., Bakirov Y.R., Omarov B.Sh.

INTERACTION OF EDUCATIONAL ORGANIZATIONS AND SOCIETY OF KAZAKHSTAN AS A DETERMINING FACTOR OF CORPORATE CULTURE

Annotation

The article considers the corporate culture of the organization of education and its relationship with the type of educational institution, it is shown that the development of the future generation, the values acquired by them, the level of economic development depend on the sphere of education. It was revealed that a well-established education system in the country leads to an increase in the quality of education and affects the corporate culture in educational institutions.

The corporate culture of an educational institution, sometimes understood as a business culture, is a product of the interaction of the business culture of the macro environment with the uniqueness of the activities of the educational institution and is integrated with the communicative culture.

The work determines that the corporate culture of an educational institution is built on constant work with students and contributes to the formation of personality. The quantitative representation of the processes in the field of education in our country is analyzed. At the same time, the competitiveness of the education sector at the global level was assessed, and the results of a SWOT analysis of the secondary education sector were shown.

Participants in the processes in the educational space are assessed and it is concluded that the teacher is the key to quality education and the link between the school management and students. Based on the results of the study, problems in the development of the education sector were presented and ways to solve them were identified.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).8
 ЭОЖ 338.12
 FTAMP 06.54.31

Г.К. Байбашева*, PhD¹
 С.Е. Кайдарова, э.ғ.к.²
 Г.О. Тансыкбаева, магистр, аға оқытушы³
 К.Ж. Джунербаев, магистрант³
Astana International University, Астана қ., Қазақстан¹
Инновациялық Еуразия Университеті,
Павлодар қ., Қазақстан²
Esil University, Астана қ., Қазақстан³
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: 7765060@bk.ru

ҚАЗАҚСТАН ӨНІРЛЕРІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ТАЛДАУ

Мақала Қазақстан аймақтарындағы инновациялық дамудың негізгі мәселелеріне арналған, аймақтардағы инновациялық дамудың теңгерімсіздігі байқалады, ол өнеркәсіптік кәсіпорындарда инновацияны пайдаланудың төмен деңгейін сипаттайды және жалпы аймақтық өнімді құруда инновацияның әлсіз әсерін айта кетуге болады.

Соңғы кезде Қазақстанның экономикалық даму факторларының қатарына ғылыми білімге, қоғам өмірінің түрлі салаларына жаңа идеяларды, жатқызыла бастады. Қазіргі таңда елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында Қазақстан экономикасы қайта құрылуда, оның негізгі факторлары технологиялық трансформациялар – технологиялық артта қалушылықты еңсеру, заманауи техника мен технологияны игеру болып табылады. Қазақстан аймақтарындағы инновациялық қызметке жүргізілген талдау өнеркәсіптік кәсіпорындарда инновацияларды пайдаланудың төмен деңгейімен сипатталатын және жалпы өңірлік өнімді құруға инновациялардың салыстырмалы түрде шамалы әсерімен ерекшеленетін өңірлік инновациялық дамуда теңгерімсіздік бар екенін көрсетті.

Осы зерттеудің мақсаты 2021 жылғы Қазақстан аймақтарының инновациялық белсенділігін сипаттайтын көрсеткіштерге талдау жүргізу.

Зерттеудің әдістемелік негізі аймақтарды стратегиялық басқару, бағдарламалық-мақсаттық басқару, аймақтық дамыту, инновациялық дамыту, аймақтарды тұрақты дамыту мәселелері бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың іргелі еңбектері болды.

Инновациялық даму деңгейін бағалаудың тәсілдері мен құралдары ғылыми қоғамда ең пікірталастардың бірі болып қала береді.

Қазіргі күнде осы ғылыми проблеманы аймақтық деңгейде де, халықаралық деңгейде де шешудің бірыңғай тәсілдері жоқ. Әдетте, инновациялық даму деңгейін бағалау ғылыми-технологиялық әлеуетті, инновациялық бәсекеге қабілеттілікті, инвестициялық тартымдылықты, инновациялық белсенділікті және инновациялық сезімталдықты есептеуге дейін азаяды.

Қазақстан экономикалық дамуды жеделдетуге және экономиканы әртараптандыруға мүмкіндік беретін құрал ретінде инновациялық қызметті жандандыруға айтарлықтай күш салуда. Бастамалар ұлттық инновациялық жүйенің компоненттерін жақсартуға, атап айтқанда, инновациялық қызметті қолдаудың мемлекеттік институттарын құруға бағытталған.

Кілт сөздер: инновациялар, мемлекеттік реттеу, инновациялық қызмет, мемлекеттік бағдарламалар, қаржыландыру, аймақ, аймақтық даму, инновациялық қызмет, жалпы ішкі өнім, жобалар.

Ключевые слова: инновации, государственное регулирование, инновационная деятельность, государственные программы, финансирование, регион, региональное развитие, инновационная активность, валовый внутренний продукт, проекты.

Keywords: innovations, government regulation, innovation activity, government programs, financing, region, regional development, innovation activity, gross domestic product, projects.

Кіріспе. Қазақстан дамуының стратегиялық бағдарларына жаңа жоғары технологияларды дамытумен, өнеркәсіптік, технологиялық, ақпараттық желілерді жаңғыртумен, зияткерлік ресурстарды ұдайы өндіруді қамтамасыз етумен, ғылыми-технологиялық процесс жүйесін ұтымды басқарумен, индустриялық-инновациялық дамудың жаңа деңгейіне шығумен ғана қолжеткізуге болады. Осыған байланысты, Қазақстан үшін тиімді жұмыс істейтін өңірлік инновациялық жүйелерді қалыптастыру мен дамыту ерекше өзектілікке ие болып отыр, олар әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, аймақтар мен тұтастай алғанда елдің нәтижелі инновациялық қызметін құрудың аса маңызды құралы және қамтамасыз ету факторы болып табылады. Ол үшін ең алдымен, инновациялық қызметті басқару

жүйесін қалыптастыру және әрдайым жетілдіру, аймақтарды дамыту қажет, ал аймақтардың айтарлықтай саралануына байланысты ол әр түрлі аймақтар үшін әр түрлі болуы керек. Дамыған елдердің инновациялық қызметті дамытуда және ғылыми эзирлемелерді коммерцияландыруда айтарлықтай тәжірибесі бар және бұл тәжірибені біздің жағдайда табысты игеруге болады [1].

Аймақтардың инновациялық жүйесін қалыптастыру мен дамыту мемлекеттің үлесіне тиесілі, ол инновациялық қызметтің жүзеге асуы үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді, қоғамның осы қызметпен байланысты өмірін реттейді.

Аймақтың инновациялық жүйесі аймақ территориясында орналасқан және жаңа технологияларды құру мен таратуды жүзеге асыратын мекемелер және ұйымдар кешені ретінде, сонымен қатар, мемлекеттік, ғылыми және инновациялық саясаттың, аймақтық саясаттың мемлекеттік деңгейде жүргізілетін жиынтық ықпалымен айқындалған осы мекемелер мен ұйымдарды басқарудың ұйымдық-құқықтық шарттары, өңірдің әлеуметтік-экономикалық саясаты ретінде айқындалуы мүмкін.

Осылайша, инновациялық дамудың негізі қоғамның технологиялық, ғылыми, басқарушылық, экономикалық мүмкіндіктері мен қажеттіліктерінің күрделі байланысы мен өзара әсері болып табылады, мұндай күрделі өзара әрекеттесудің нәтижесін зерттеу қажет.

Материалдар мен әдістер. Мақаладағы зерттелген мәселердің теориялық негізі осы мәселе бойынша шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулері болып табылады. Зерттеудің ақпараттық негізін ҚР экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері және авторлардың зерттеу нәтижелері құрады. Мақалада ҚР ЭМ Статистика комитетінің деректеріне сәйкес Қазақстан аймақтарының инновациялық белсенділігінің сандық көрсеткіштерін салыстыру әдісі қолданылды. Инновациялар саласындағы белсенділік деңгейі (%), инновациялары бар кәсіпорындар саны (бірлік), инновациялық өнім көлемі (млн.тг.) сияқты көрсеткіштер негізінде рейтингтік баға берілді.), сатылған инновациялық өнім көлемі (млн. тг.), экспортқа шығарылған сатылған инновациялық өнім көлемі (млн. тг.), ЖӨӨ-ге қатысты инновациялық өнімнің үлесі (%), өнім және процестік инновацияларды эзирлеуге байланысты тоқтатылған немесе тасталған кәсіпорындардың саны (бірл.), инновацияларды жүзеге асыруға арналған шығындар (млн. тг.), технологиялық (азық-түлік және процестік) инновацияларға арналған шығындар (мың тг.) [2].

Әдебиеттік шолу. Мемлекеттік инновациялық қызметті жандандыру өзекті болып табылады және заңдардың, нормативтік құжаттардың эзирленуіне байланысты, олардың болмауы тек құқықтық қана емес, сонымен бірге ұйымдастырушылық қамтамасыз етуді де шектейді. Қазіргі уақытта мақсаттарды таңдауға, басымдықтарды негіздеуге, ресурстарды бөлуге, оны іске асырудың жаңа әдістеріне негізделген инновациялық қызметті жандандыру қажет. Үкімет алдында Инновациялық процестерді ынталандыру бойынша қолайлы климат құру бойынша маңызды мәселелер тұр, қандай салалар экономикалық өсудің генераторы болатынын және инновациялық ресурстарды тарту мәселелерін анықтау қажет.

Аталған мәселелерге байланысты әлемдік тәжірибені зерделей отырып, инновациялық қызмет саласындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатын зерттеудің және инновациялық қызметті жандандыру бойынша практикалық ұсынымдар ұсыну мүмкіндігімен салыстырмалы талдау жүргізудің өзектілігі туындайды.

Қазақстандық экономикалық әдебиеттерде Инновациялық процестерді талдау Н.К. Нұрланова [2], С.Б. Байзақов [3], А.Н. Токсанов, А.Х. Галиева [4], М.И. Масленников [5] және т. б. жұмыстарда жүргізіледі. Осылайша, инновациялық қызмет саласындағы мемлекеттік саясаттың проблемаларына арналған әдебиеттерді талдау елдің, аймақтың инновациялық дамуын басқару әдістемесі нәтижеге және стратегиялық және мақсатты бағдарламалардың барлық жиынтығын іске асыруды кешенді басқару мүмкіндігіне бағытталған инновациялық процестерді реттеудің басқа құралдарын пайдалануды, сапалы түрде басқа тәсілді қажет ететіндігін көрсетеді.

Негізгі бөлім. Қазақстанда 2021 жылы Инновациялық өнім көлемі 1,4 трлн теңгені құрады. - өткен жылмен салыстырғанда 16,1% - ға аз. Өңірлік бөліністе ең көп инновациялық өнім Қостанай облысында құндық мәнде шығарылды-379 млрд теңге., плюс жылына 8,6%.Топ-3 өңірге Қарағанды және Ақмола облыстары да кірді. Ең аз инновациялық өнім Маңғыстау облысында шығарылды [6].

2020-2021 жылдардағы инновациялық өнім көлемі, млрд. тг.*

	Барлығы		Қорытындыға қарай өсу		ҚР үлесі	
	2021 ж.	2020 ж.	2021 ж.		2021 ж.	2020 ж.
Қазақстан	1438,7	1715,5	83,9%	-276,8	100%	100%
Қостанай	379,0	349,0	108,6%	30,0	26,3	20,3
Қарағанды	246,1	145,7	168,9%	100,3	17,1	8,5
Ақмола	112,3	56,4	199,2%	55,9	7,8	3,3
Павлодар	97,2	97,0	100,2%	0,2	6,8	5,7
Шымкент қ.	95,0	150,6	63,1	-55,6	6,6	8,8
Ақтөбе	86,4	59,0	146,5	27,4	6,0	3,4
Жамбыл	77,7	67,4	115,2	10,2	5,4	3,9
Алматы	66,3	59,6	111,4	6,8	4,5	3,5
Алматы қ.	62,8	56,5	111,3	6,4	4,4	3,3
Нұр-Сұлтан қ.	41,5	67,3	61,6	-25,9	2,9	3,9
Атырау	40,4	402,4	10,0	-362,0	2,8	23,5
ШығысҚазақстан	37,5	116,7	32,2	-79,2	2,6	6,8
Қызылорда	33,1	19,9	166,2	13,2	2,3	1,2
СолтүстікҚазақстан	25,2	26,1	96,78	-0,9	1,8	1,5
БатысҚазақстан	19,8	21,7	91,2	-1,9	1,4	1,3
Түркістан	14,2	14,8	95,5	-0,7	1,0	0,9
Маңғыстау	4,2	5,3	79,6	-1,1	0,3	0,3

* Ресми Интернет-ресурс www.stat.gov.kz Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті [7]

2021 жылдың қорытындысы бойынша еліміздегі кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейі 16,5% - қурап, өсім көрсетті. Салыстыру үшін, 2018 жылы бұл көрсеткіш 10,6%, ал ертежылы 9,6% болды.

ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің деректері бойынша, 2021 жылы:

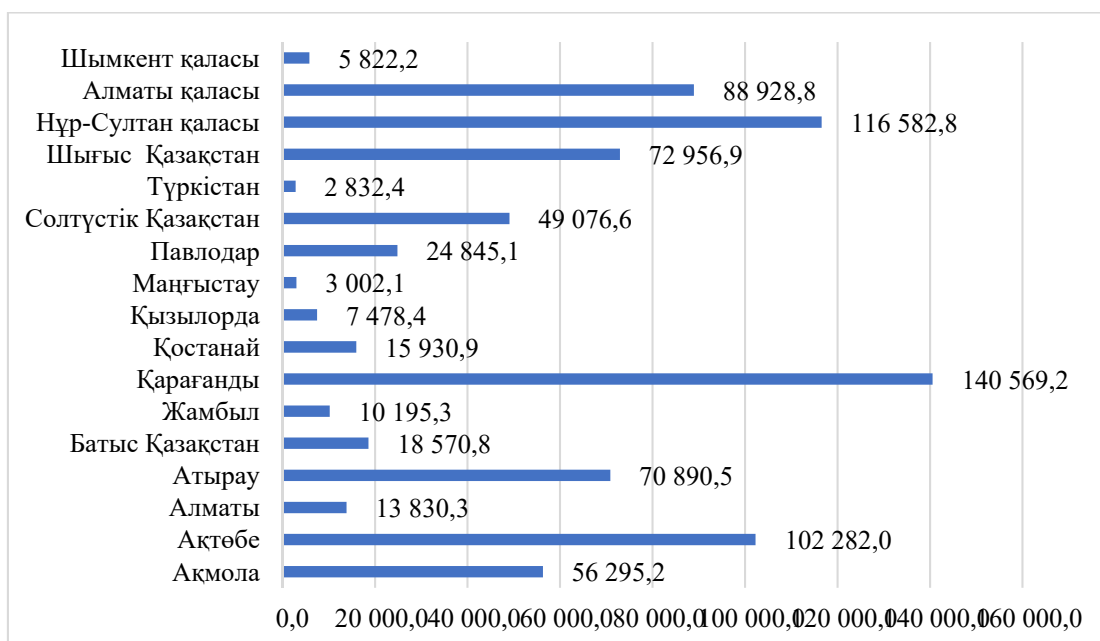
- елдегі инновациялық қызмет үшін 28203 кәсіпорын есеп берді;
- инновациялары бар кәсіпорындар саны -2960;
- инновацияның барлық 4 түрі бар кәсіпорындар саны -52 (2018 жылы – 70);
- технопарктер мен бизнес-инкубаторлар базасында жұмыс істеп тұрған кәсіпорындар саны-12;
- ҚР бойынша инновациялық қызмет саласындағы кәсіпорындардың белсенділік деңгейі - 10,5% (2.2-сурет);
- өндірілген инновациялық өнімнің жалпы көлемі – 1438708,5 млн.теңге.

Технологиялық даму жөніндегі Ұлттық агенттіктің 2021 жылғы рейтингі бойынша Қазақстанның мынадай инновациялық компанияларын (кемутәртiбiмен)атап өткен жөн:

- Евразийская Группа (ТОО «НИИЦ ERG»);
- «KunTech»;
- «Самрук-Энерго» АҚ;
- «Қазатомпром» ҰАК АҚ және «НПЦ РТ «САПА» ЖШС;
- «BeelineҚазақстан» жәнеAstanaHub;
- Tau Innovative Solutions и Astana Innovations;
- «ВВСИнжиниринг» ЖШС;
- Mercury Properties;
- «PolyTechElectronics»ЖШС.

Инновациялық қызмет ұғымы инновациялық белсенділік ұғымымен тығыз байланысты. Қазақстан Республикасының статистикалық есепке алу материалдары бойынша 2021 жылы аймақтар бойынша облыстар бойынша инновацияларға (1-сурет).Ерте айтылғандай, инновациялық қызметтің дамуы Іргелі және қолданбалы ғылымның жай-күйімен және ғылыми-техникалық әзірлемелердің коммерциялық сұранысымен тікелей байланысты.2021 жылы ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды (ҒЗТҚЖ) қаржыландыру 99,7 млрд теңгеге жетті, бұл ретте негізгі қаражат жеке сектор есебінен қалыптастырылды (73%).Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ҒЗТҚЖ шығындарының 0,1% - ға өсуімен ЖІӨ өсімі ұзақ мерзімді перспективада

1,2% - ға жетуі мүмкін. Алайда, Қазақстанда соңғы он жылда ҒЗТҚЖ шығыстарының ЖІӨ-ге қатысты үлес салмағы 0,3% - дан 0,17% - ға дейін төмендеп, төмендеу динамикасын көрсетеді. Салыстыру үшін, дамыған елдерде бұл көрсеткіш 0,5% - дан 4,3% - ға дейін өзгереді.

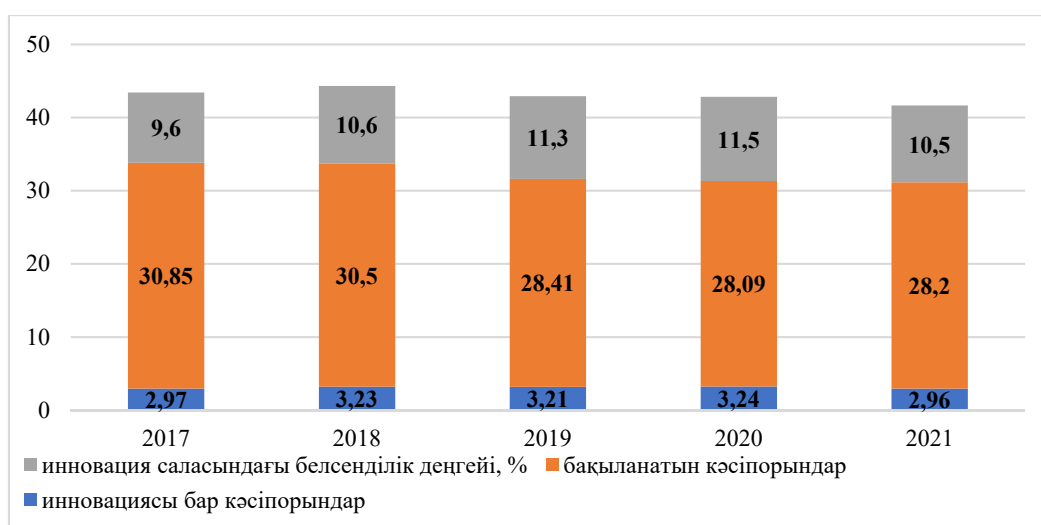

1-сурет. Аймақтар бойынша инновацияларға арналған шығындар туралы мәліметтер, млн. тг.*

* ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша құрастырылған [7]

2021 жылдың басында Қазақстанда жалпы штат саны 22,4 мың қызметкер болатын ҒЗТҚЖ жүзеге асыратын 384 ұйым тіркелген. Қызметкерлердің негізгі санын зерттеушілер (17,5 мың адам) құрайды, олардың ішінде 1,7 мың ғылым докторы, 4,4 мың ғылым кандидаты және 0,9 мың PhD докторы бар.

2021 жылдың қорытындысы бойынша ҚР байқалған 28,2 мың кәсіпорынның ішінде инновациялық белсенділік 10,5% - ға (бір жыл бұрынғы 11,3% - ға қарсы) тіркелді, бұл 3,24 мың компания (2-сурет).

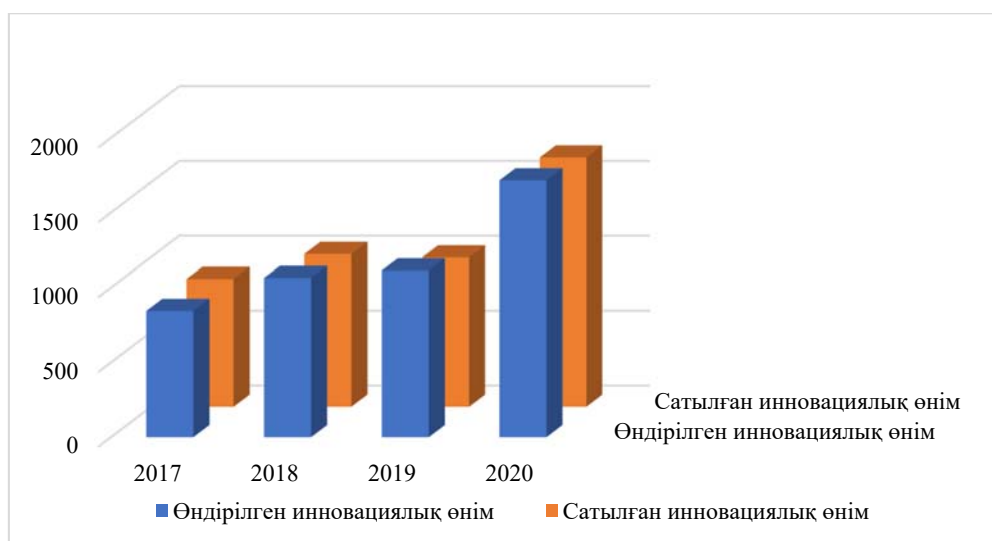
2-сурет. Инновациялардың барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің, мың бірлік*

* ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша құрастырылған [7]

ҚР аймақтары арасында инновациялар саласындағы кәсіпорындардың белсенділік деңгейі 5,9%-дан Қостанай облысында 14,3% - ға. Инновациялары бар кәсіпорындардың жоғары үлесі Солтүстік Қазақстан (14,1%) және Жамбыл (13,7%) облыстарында да байқалды.

Салалық бөліністе (59,2%), Денсаулық сақтау (33,3%), сондай-ақ ғылыми зерттеулер мен әзірлемелер (30,6%) саласында байқалды. Инновациялар саласындағы ең аз белсенді құрылыс саласы болды: инновациялар бақыланатын компаниялардың тек 2,5% - тіркелді. Инновациялық белсенділіктен және қаржылық және сақтандыру қызметінен (6,6%), сондай-ақ автомобильдер мен мотоциклдерді сату мен жөндеуден (7,9%) алыс.

2021 жылы өндірілген инновациялық өнім көлемі 1,44 трлн. тг. – 2020 жылмен салыстырғанда 276,8-ге аз сатылған инновациялық өнім көлемі бір жылда 654,1 млрд. теңгеге қысқарды. және 1,3 трлн құрады. тг. Оның 41,7% – ы нарық үшін жаңа тауарлар мен қызметтер, ал 58,3% – ы ұйымдардың өздері үшін жаңа тауарлар мен қызметтер (3-сурет).

3-сурет. 2017-2021 жылдардағы тауарлар мен қызметтердің инновациялық өнімдерінің көлемі, млрд. тг.*

* ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректері бойынша құрастырылған [7]

Тұтастай алғанда, қазіргі кезеңде Қазақстанда өнеркәсіптік кәсіпорындарда инновацияларды пайдаланудың төмен деңгейі мен сипатталатын және жалпы аймақтық өнімді құруға инновациялардың салыстырмалы түрде шамалы әсерімен ерекшеленетін өңірлік инновациялық дамуға теңгерімсіздік айқын байқалады деген қорытынды жасауға болады.

Қорытынды. Осылайша, Қазақстанда қазіргі уақытта инновациялық қызмет мониторингіне кәсіпорындардың инновациялық қызметінің шығындары мен нәтижелерін салыстыратын көрсеткіштер енгізілмеген. Инновациялық қызметтің шығындары мен нәтижелерінің көрсеткіштері негізінен тек статистикалық деректерді қамтиды. Бұл кәсіпорындардың инновациялық қызметіне объективті баға беруге мүмкіндік бермейді. Инновациялық қызмет нәтижелері мен шығындарының арақатынасының көрсеткіштері жүйенің инновациялық деңгейін және мемлекеттік қолдаушараларын нақтылау үшін негіз болып табылады. Қазақстанда инновацияларды дамыту мемлекет пен бизнес тарапынан ғылыми-зерттеу жұмыстарын қолдауға, жасғалымдар мен инноваторлар үшін арнайы білім беру бағдарламаларын және олар инновациялық технологияларды әзірлей алатын кеңістіктерді құруға тікелей байланысты [8].

Қолайлы инновациялық орта жас мамандар үшін арнайы жұмыс кеңістігін құруды білдіреді. Мұндай алаңдар технологиялық хабтар, бизнес-инкубаторлар, акселерация орталықтары деп аталады және егер оларда кәсіби қауымдастықтар, стартап-қауымдастықтар қалыптасып, дамып жатса, инновация орталықтарына айналады. Олар көбінесе жергілікті жоғары оқу орындарының студенттері үшін практикалық және зерттеу базасына айналады.

Қазақстан экономикалық дамуды жеделдетуге және экономиканы әртараптандыруға мүмкіндік беретін құрал ретінде инновациялық қызметті жандандыруға айтарлықтай күш салуда. Бастамалар ұлттық инновациялық жүйенің (ҒЗЖ) компоненттерін жақсартуға, атап айтқанда, инновациялық

қызметті қолдаудың мемлекеттік институттарын құруға бағытталған. Сондай-ақ, компаниялардың өнімділігін арттыру, инновациялық жүйенің аймақтық ерекшеліктері және инновацияға деген сұраныс сияқты басқа аспектілерге де назар аударылады [9].

Венчурлік капитал және тікелей инвестициялау индустриясын дамыту мемлекеттік инновациялық саясаттың басым бағыттарының бірі және экономика секторларының бәсекеге қабілеттілігін арттырудың қажетті шарты болып табылады. Стартап-жобаларды табысты іске қосу және іске асыру мақсатында Қазақстанда AIFC FintechHub, AstanaHub, TechGarden, QazTechVentures сияқты қаржы институттары мен инновациялық технопарктер құрылды, олар қазірдің өзінде жоғары қызмет нәтижелерін көрсетуде.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Лашкарева О.В. Формирование и развитие региональной инновационной системы: мировой опыт и к // International Journal of Experimental Education. – № 11, 2013. – С. 214-219.
2. Нурланова Н.К. Сценарии инновационного развития регионов Казахстана // Проблемы развития территории. – 2014. – № 4 (72). – С. 82-96.
3. Байзаков С.Б., Бактымбет С.С., Бактымбет А.С., Жуматаева А.К. Оценка состояния человеческого капитала в условиях обеспечения конкурентоспособности страны // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2019. – № 4. – С. 15-26.
4. Токсанова А.Н. и др. Анализ динамики основных показателей инновационного развития в Республике Казахстан // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2019. – № 3. – С.22-31.
5. Масленников, М.И. Технологические инновации и их влияние на экономику / М.И. Масленников // Экономика региона. – 2017. – № 4. Том 13. – С. 1221-1235. – ISSN 2072-6414.
6. Электронды ресурсы: https://profit.kz/news/63824/V-rejtinge-po-urovnu-razvitiya-innovacij-Kazahstan-zanyal-79-mesto-iz132/?utm_source=profit.kz&utm_campaign=
7. Статистика // Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://stat.gov.kz/>.
8. Электронды ресурсы: <https://astanahub.com/ru/article/astana-hub-podvel-itogi-2021goda?locale=ru>.
9. Отраслевая рамка квалификаций инновационной деятельности// Утверждена решением Отраслевой комиссии по социальному партнерству и регулированию социальных и трудовых отношений отрасли инноваций Протокол № 102-ХТ от 29 июля 2019 года. – 2019. – 37 с.

REFERENCES

1. Lashkareva O.V. Formirovanie i razvitie regional'noj innovacionnoj sistemy: mirovoj opyt i k // International Journal of Experimental Education. – № 11, 2013. – S. 214-219 [in Russian].
2. Nurlanova N.K. Scenarii innovacionnogo razvitija regionov Kazahstana // Problemy razvitija territorii. – 2014. – № 4 (72). – S. 82-96 [in Russian].
3. Bajzakov S.B., Baktymbet S.S., Baktymbet A.S., Zhumataeva A.K. Ocenka sostojanija chelovecheskogo kapitala v uslovijah obespechenija konkurentosposobnosti strany // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2019. – № 4. – S. 15-26 [in Russian].
4. Toksanova A.N. i dr. Analiz dinamiki osnovnyh pokazatelej innovacionnogo razvitija v Respublike Kazahstan // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2019. – № 3. – S. 22-31 [in Russian].
5. Maslennikov M.I. Tehnologicheskie innovacii i ih vlijanie na jekonomiku / M.I. Maslennikov // Jekonomika regiona. – 2017. – № 4. Tom 13. – S. 1221-1235. – ISSN 2072-6414 [in Russian].
6. Electronic resource: https://profit.kz/news/63824/V-rejtinge-po-urovnu-razvitiya-innovacij-Kazahstan-zanyal-79-mesto-iz132/?utm_source=profit.kz&utm_campaign=
7. Statistika // Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs]. – 2021. – URL: <https://stat.gov.kz/> [in Russian].
8. Electronic resource: <https://astanahub.com/ru/article/astana-hub-podvel-itogi-2021goda?locale=ru>.
9. Otraselevaja ramka kvalifikacij innovacionnoj dejatel'nosti// Utverzhdena reshением Otraselevoj komissii po social'nomu partnerstvu i regulirovaniju social'nyh i trudovyh otnoshenij otrasli innovacij Protokol №102-HT ot 29 ijulja 2019 goda. – 2019. – 37 s. [in Russian].

Байбашева Г.К., Кайдарова С.Е., Тансыкбаева Г.О., Джунербаев К.Ж.

АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕГИОНАХ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Статья посвящена основным вопросам инновационного развития в регионах Казахстана, отмечается сбалансированность инновационного развития в регионах, которая характеризует низкий уровень использования инноваций на промышленных предприятиях и позволяет отметить слабое влияние инноваций на создание валового регионального продукта.

В последнее время к числу факторов экономического развития Казахстана стали относить новые идеи, научные знания, различные сферы жизни общества.

В настоящее время в целях повышения конкурентоспособности страны происходит реорганизация экономики Казахстана, основными факторами которой являются технологические трансформации – преодоление технологической отсталости, освоение современной техники и технологий.

Проведенный анализ инновационной деятельности в регионах Казахстана показал, что на промышленных предприятиях существует дисбаланс в региональном инновационном развитии, характеризующийся низким уровнем использования инноваций и отличающийся относительно незначительным влиянием инноваций на создание валового регионального продукта.

Целью настоящего исследования является проведение анализа показателей, характеризующих инновационную активность регионов Казахстана в 2021 году.

Методической основой исследования послужили фундаментальные труды отечественных и зарубежных ученых по вопросам стратегического управления регионами, программно - целевого управления, регионального развития, инновационного развития, устойчивого развития регионов.

Подходы и инструменты оценки уровня инновационного развития остаются одними из самых обсуждаемых в научном обществе. В настоящее время нет единых подходов к решению этой научной проблемы как на региональном, так и на международном уровне. Как правило, оценка уровня инновационного развития сводится к расчету научно-технологического потенциала, инновационной конкурентоспособности, инвестиционной привлекательности, инновационной активности и инновационной чувствительности.

Казахстан прилагает значительные усилия для ускорения экономического развития и активизации инновационной деятельности как инструмента, позволяющего диверсифицировать экономику. Инициативы направлены на улучшение компонентов национальной инновационной системы, в частности, на создание государственных институтов поддержки инновационной деятельности.

Baybasheva G., Kaidarova S., Tansykbaeva G., Junerbayev K.

ANALYSIS OF INNOVATION ACTIVITY IN KAZAKHSTANI REGIONS

Annotation

The article is devoted to the main issues of innovation development in the regions of Kazakhstan, the balance of innovation development in the regions, which characterizes the low level of innovation in industrial enterprises and allows to note the weak impact of innovation in the creation of gross regional product.

Recently, new ideas, scientific knowledge, various spheres of society have become a factor of economic development of Kazakhstan.

Currently, in order to increase the competitiveness of the country, the economy of Kazakhstan is being reorganized, the main factors of which are technological transformations - overcoming technological backwardness, mastering of modern equipment and technologies.

The analysis of innovation activities in the regions of Kazakhstan has shown that there is an imbalance in the regional innovation development in industrial enterprises, characterized by a low level of use of innovation and characterized by a relatively small impact of innovation on the creation of gross regional product.

The purpose of this study is to analyze the indicators characterizing the innovation activity of the regions of Kazakhstan in 2021.

The methodological basis of the study was the fundamental works of domestic and foreign scientists on the strategic management of regions, program-targeted management, regional development, innovation development, sustainable development of regions.

Approaches and tools to assess the level of innovation development remain one of the most discussed in the scientific society. Currently, there are no unified approaches to this scientific problem at both the regional and international levels. As a rule, the assessment of the level of innovation development is reduced to the calculation of scientific and technological potential, innovation competitiveness, investment attractiveness, innovation activity and innovation sensitivity.

Kazakhstan is making significant efforts to accelerate economic development and enhance innovation as a tool to diversify the economy. Initiatives are aimed at improving the components of the national innovation system, in particular the creation of state institutions to support innovation activities.

А.К. Байдаков, э.ғ.к., қауымд. профессор¹

М.А. Алтынбеков*, PhD, қауымд. профессор²

С. Сейфуллин атындағы ҚазАТУ

Астана қ., Қазақстан¹

Esil Univesyti, Астана қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: miatbek@mail.ru

БАСҚАРУ ЕСЕБІНДЕГІ ШЫҒЫНДАР ЕСЕБІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ТОПТАСТЫРУ

Мақала өндіріс шығындарын есепке алу және шығындарды топтастыру мәселелеріне арналған. Зерттеу барысында өндіріс шығындарын есепке алудың заманауи жүйесі бірқатар мәселелерге тап болатыны анықталды. Олардың бірі-қазіргі заманғы кәсіпорында өнім өндіруге кететін шығындарды есепке алу әдісін анықтауда бірыңғай тәсілдің болмауы. Сонымен қатар, өндіріс шығындарын олардың пайда болу орны бойынша, сондай-ақ қаржылық жауапкершілік орталығы мен өнім түрлері бойынша шығындарды есепке алуды жеткіліксіз ұйымдастыру себебінен бақылау сияқты мәселелер анықталды.

Мақалада әртүрлі авторлардың түсіндіруіндегі шығындардың жіктелуі мен топтастырылуы қарастырылады, экономистердің және құқықтық құжаттамадағы «шығындар» және «шығыстар» ұғымдарының түсіндірмесі салыстырылады. Бұл терминдерді дәл түсіну кәсіпорынның шығындары мен шығыстарын сауатты басқаруға мүмкіндік береді.

Калькуляциялау жүйелері мен әдістерінің негізгі ерекшеліктері және оларды шығындарды басқару үшін қолдану мүмкіндіктері қарастырылған. Өнімдерінің өзіндік құндарына енгізілінген өнімдерін өндіру және іске асыруға байланысты шығындар құрамдарында бөліп көрсету ережелері анықталды.

Сонымен қатар, мақалада шығыстар есебін ұйымдастырудың және өнімнің өзіндік құнын есептеудің негізгі мәселелері көрсетілген. Кәсіпорындағы өзіндік құн мөлшеріне әсер ететін факторлар және өндірістік шығыстарды басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыруға кедергі келтіретін мәселелер анықталды. Бұл зерттеуде талдау әдістері мен тәсілдері қолданылды. Жұмыста жоғарыда аталған әдістерді қолдану зерттеудің сенімділігін, теориялық тұжырымдардың дұрыстығын қамтамасыз етуге және ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: шығыстарды есептеу, шығыстар классификациясы, шығыстарды топтастыру, шығыстар, шығындар, экономика, өндіріс, компания, смета, қорлар.

Ключевые слова: учет затрат, классификация затрат, группировка затрат, расходы, затраты, экономика, производство, компания, смета, запасы.

Keywords: cost accounting, classification of costs, group of costs, expenses, costs, economy, production, company, estimate, stocks.

Кіріспе. Қазақстандық компаниялардың тәжірибесінде келесі топтар кеңінен қолданылады:

- шығындардың экономикалық элементтері (түрлері) бойынша;
- калькуляция баптары бойынша;
- шығындар туындаған орындар бойынша;
- процестер бойынша.

Шығындарды экономикалық элементтер бойынша топтастыру қандай ресурстар жұмсалғанын және шығындардың жекелеген түрлерінің жалпы сомасындағы үлесі қандай екенін анықтау үшін қажет. Жиынтық негізде материалдық шығындарды (шикізат, материалдар, электр энергиясы), еңбек шығындарын, әлеуметтік аударымдарды, үшінші тарап қызметтерін, салықтарды, амортизациялық аударымдарды және басқа да шығындарды бөлуге болады. Жиынтық негізде материалдық шығындарды (шикізат, материалдар, электр энергиясы), еңбек шығындарын, әлеуметтік аударымдарды, үшінші тарап қызметтерін, салықтарды, амортизациялық аударымдарды және басқа да шығындарды бөлуге болады.

Экономикалық элементтер бойынша топтастырылған шығындар әрқашан бастапқы болып табылады және туынды шығындарды қамтымайды. Мысалы, кәсіпорын дербес жүргізген ғимараттар мен құрылыстарды жөндеуге арналған Еңбек және материалдар шығындары басқарушылық есепте «Ғимараттар мен құрылыстарды жөндеу шығындарына» жатқызылмай, «Еңбек шығындары» және «Шикізат пен материалдар» түрлері бойынша көрсетіледі. Немесе, мысалы, кәсіпорынның өзі үшінші тарап компанияларының қызметтерін қолдана отырып жасаған

жарнамалық өнімдер «Жарнама шығындары» емес, «Жалақы», «Шикізат пен материалдар» және «Үшінші тарап ұйымдарының қызметтері» баптары аясында ескеріледі.

Шығындарды шығындар баптары бойынша топтастыру ресурстардың қандай мақсаттарға жұмсалғанын талдауға мүмкіндік береді. Осы немесе басқа бөлімшенің мазмұнының тиімділігін талдау үшін шығындарды пайда болған жерлеріне қарай топтастыру қолданылады. Бұл топтастыру шеңберінде шығындар компанияның ресурстар пайдаланылған бөлімшелеріне жатқызылады. Әдетте, шығындар орталықтары бойынша топтастыру компанияның қаржылық құрылымына сәйкес құрылады.

Мақаланың мақсаты Компанияның шығындарын одан әрі талдау үшін шығындарды топтау қағидаларын анықтау, сонымен қатар өндірістік шығыстарды басқарудың тиімді жүйесін қалыптастыру бойынша шешімдер ұсыну болып табылады.

Зерттеу әдістері. Мақалада басқару есебіндегі шығындар есебінің мәселелері және оларды топтастыру бойынша кәсіпорындар мен отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми мәліметтері ақпараттық негіз ретінде қолданылды. Зерттеу кезінде талдау, жалпылау және салыстыру әдістері пайдаланылды.

Әдебиеттік шолу. Шығындарды есепке алу, шығындарды топтау және оларды жіктеу мәселелерін зерттеудің өзектілігі күмән тудырмайды. Меншіктің және көптеген әдістемелік негіздердің өзгеруіне байланысты шығындардың есебінің әдістері өзгерді. Күрделі Технологиялық конфигурациясы бар өнеркәсіптік өндірістердегі шығындар есебін қалыптастыру шығындарды оңтайландыруда негізделген басқару шешімдерін қабылдау үшін уақтылы экономикалық және есептік ақпараттың шұғыл қажеттілігін сезінеді.

К Друри өз зерттеулерінде компания шығындарының жіктелуін келесідей ашады:

- негізгі құралдар мен ақша қаражатынан (шетел валютасынан басқа), тауарлардан, өнімдерден ерекшеленетін өзге де активтерді сатуға және өзге де есептен шығаруға байланысты шығыстар;

- шарттардың талаптарын бұзғаны үшін айыппұлдар, өсімпұлдар, тұрақсыздық айыптары;

- кредиттік компания ұсынатын қызметтерге ақы төлеуге қатысты шығыстар;

- талап қою мерзімі өткен сомалар, дебиторлық берешек, өндіріп алу мүмкін емес басқа да борыштар, бағамдық айырма (теріс);

- төтенше жағдайлардан туындайтын шығындар-табиғи апат, өрт, апат

К. Друри өзіндік құнды есептеу үшін шығыстарды мынадай белгілер бойынша жіктеуді ұсынады:

- өнімнің өзіндік құнына қатыстылығы бойынша шығыстар өнімнің өзіндік құнына қосылатын және кірмейтін болып бөлінеді;

- шығындардың экономикалық құрамы бойынша шығыстар элементтері мен баптары бойынша топтастырылады;

- жүзеге асырудағы экономикалық рөлі бойынша өндіріс шығыстары негізгі және үстеме болып бөлінеді;

- біртектілік құрамы бойынша бір элементті және күрделі шығындарды ажыратады;

- өнімнің өзіндік құнына қосу тәсілі бойынша шығыстар тікелей және жанама болып бөлінеді;

- кезеңділігі бойынша шығыстар ағымдағы және біржолғы болып бөлінеді;

- өндіріске қатысу бойынша өндірістік және өндірістен тыс шығындарды (кезең шығындарын)

жіктейді;

- өнімділігі бойынша өнімді және өнімді емес шығыстарды ажыратады;

- нормалау мүмкіндігі бойынша шығыстар нормаланатын және нормаланбайтын болып бөлінеді;

- сатудың уақытша кезеңдері бойынша шығыстар алдыңғы кезеңнің, есепті кезеңнің және болашақ кезеңдердің шығыстарына бөлінеді [1].

Сипаттамалары бойынша топтастырудан басқа, шығыстар В.Э. Керимов ұсынатын тағы бірнеше бөлімдерде жіктеледі:

- техникалық-экономикалық мазмұны бойынша олар негізгі және үстеме болып бөлінеді;

- құрамның біртектілігі бойынша шығындар қарапайым және күрделі болып бөлінеді;

- өнімнің нақты түрлерінен өзіндік құнға қосу тәсілі бойынша шығындар тікелей және жанама болып бөлінеді;

- өндіріс көлеміне қатысты шығындар шартты-ауыспалы және шартты-тұрақты болып жіктеледі;

- өндірістік процеске қатысу бойынша шығындар өндірістік және коммерциялық болып бөлінеді;

- жұмсаудың орындылығы бойынша шығындар өнімді және өнімсіз болып бөлінеді;

- пайда болу жиілігі бойынша шығындар ағымдағы және біржолғы болып бөлінеді;

- пайда болу орындары бойынша (жауапкершілік орталықтарына) шығындар қызметкер, бригада, учаске, цех және кәсіпорын бөлінісінде бөлінеді [2].

Осыған байланысты біздің пікірімізше шығыстардың баптары, шығындардың көптеген түрлері бар деп санаймыз, сондықтан олардың әртүрлі сипаттамалары бойынша жіктелуін білу керек деп ұсынамыз:

- өнімнің жекелеген түрлерін өзіндік құнына жатқызу тәсілі бойынша, тікелей және жанама болып бөлінеді;

- өндірістік (технологиялық) процеске қатысты негізгі және үстеме;

- құрам бірлігі бойынша, бір элементті және кешенді;

- өндіріс көлеміне қатысты шартты-ауыспалы және шартты-тұрақты;

- тиімділігі бойынша, өнімді және өнімді емес;

- нормалау мүмкіндігі бойынша, нормаланатын және нормаланбайтын;

- пайда болу мерзімділігі бойынша, ағымдағы және бір жолғы;

- өндіріс процесіне қатысу бойынша, өндірістік және өндірістен тыс;

- бизнес-жоспарда көрсету бойынша, жоспарланатын және жоспарланбайтын;

- салық салу есебі бойынша есеп беретін және есептелмейтін.

Нәтижелер мен талқылау. Ресейлік ғалымдардың шығындарды жіктеуін зерттеуінен қорытынды жасау қажет, яғни Қазақстанда шығындарды шығыстардан қатаң бөлу жүргізіліп жатыр және шығыстарды топтастыруда бұл маңызды рөл атқарады деп табуымыз керек. Ресейлік басылымдарда мұндай қатаң бөлім жоқ, және бұл шығыстарды қалыптастыру мен шығыстарды жіктеуде дұрыс емес көрсеткіштер тудырады.

«Шығындар әдеттегі түрлері бойынша шығындар есебінен қалыптастырылады:

- шикізатты, материалдарды, тауарларды және материалдық-өндірістік қорларды сатып алу бойынша;

- өнімді өндіру, жұмыстарды жүзеге асыру және қызметтерді көрсету мақсаттары үшін материалдық-өндірістік қорларды қайта өңдеу бойынша;

- өнімдерді (жұмыстарды, қызметтерді) және тауарларды сату бойынша» [3].

Алғашқы екі тармақ шығындарды ескереді, соңғы тармақ шығыстарды ескереді. Бұл бағытта отандық авторлардың жарияланымдарын зерттеу шығындар мен шығыстардың нақты бөлінуін көрсетеді.

«Шығындар» анықтамасына өндірістегі жұмыстарды орындауға қатысты активтердің (материалдардың, ақша қаражатының) азаюы немесе міндеттемелердің (көбінесе еңбекақы мен салықтар бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешектің) ұлғаюы болып табылады.

Компанияның (ұйымның) ақшалай нысандағы шығыстары өндірілген өнімнің өзіндік құны болып табылады» [4].

«Шығындар» және «Шығыстар» ұғымдарын толық анықтауға болмайды. Қаржылық есептілік стандарттары бойынша «Шығындар» активтерді шығару немесе пайдалану, сондай-ақ қатысушылар (құрылтайшылар) арасында капиталды бөлуден өзгеше капиталдың азаюына әкелетін міндеттемелердің шығу түріндегі есепті кезеңдегі кірістің азаюы болып табылады [5].

Қазақстанда шығыстарды есепке алу үшін шығыстарды есепке алу шоттары бөлінді: 8100, 8110, 8200, 8210, 8300, 8310, 8400, 8410, шығындарды есепке алу үшін өз шоттары бар: 7000, 7010, 7100, 7110, 7200, 7210, 7300, 7310, 7320, 7330, 7340, 7400, 7410 және т.б. [6].

Стандартқа сәйкес өнімнің (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) өндірістік құнына «енгізілмейтін» шығындар олар шеккен есепті кезеңдегі шығындар ретінде танылады:

- қорларды өткізу бойынша шығындар;

- әкімшілік шығындар;

- қаржыландырылған жалдау бойынша пайыздарды төлеу бойынша шығындар;

- қаржы құралдарының әділ құнының өзгеруінен болған шығындар;

- активтердің шығуы бойынша шығындар;

- бағамдық айырма бойынша шығындар;

- резервтер құру және үмітсіз талаптарды есептен шығару бойынша шығындар;

- операциялық жалдау бойынша шығындар.

Жоғалтулар:

- өндірістік қорлардың арзандауынан болған жоғалтулар;

- тұрып қалудан болған жоғалтулар, айыппұлдар, өсімпұлдар, тұрақсыздық айыптары;

- кінәлі адамдар болмаған кездегі жоғалтулар;

- сот, төрелік шығындар;

- консервацияланған күрделі құрылыс объектілерін және негізгі құралдарды ұстау бойынша шығындар;

- дебиторлық берешекті есептен шығарудан болған зияндар.

Өнімнің өзіндік құнына енгізілетін шығыстар тізбесі №2 «Қорлар» ХҚЕС-те келтірілген [7]. Шығыстарды өнімнің, жұмыстардың және қызметтердің өзіндік құнына қосудың сенімділігі бухгалтерлік есепті ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады. № 2 «Қорлар» ҚЕХС-да көрсетілмеген тауар өндіруші үшін шаруашылықтағы шығыстар құрамының ерекшеліктерін қарастырамыз.

Бұл шығыстар:

- өнімнің жаңа түрлерін дайындауға байланысты-инновациялық процесс;
- өнертабыстармен және өндірісті рационализациялаумен, жаңа өнімнің тәжірибелік үлгілерін дайындаумен және сынаумен;

- өнімдер мен көрмелердің таныстыруын ұйымдастырумен;

- авторлық сыйақылар бойынша төлемдер, патенттер және авторлық (құқықтар) куәліктер;

- қауіпсіздік техникасын қамтамасыз ету бойынша;

- жұмыс істемеген уақытты, қосымша демалыстарды төлеу бойынша;

- негізгі құралдарды, жабдықтарды ұдайы өндіруге, монтаждауға, іске қосу-жөндеу жұмыстарына.

Бүгінгі таңда нарық жағдайында компанияның есеп саясатын өндіріс шығыстарының есебін ұйымдастыру саласында әзірлеу қажет, сонымен бірге шығыстарды есепке алу объектісі тұрғысынан бизнес-жоспар құруды ескере отырып жүзеге асыру қажет. Бизнес-жоспардың мақсаты-нақты шығыстарды бақылауды жүзеге асыру, сонымен бірге күтпеген шығыстар, экономикалық тұтқалармен, нақты сандық есептеулермен цехтың өндірістік процестерін басқару болып табылады. Бұл талап өнім өндірісінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету, өнім өндіруге жұмсалатын шығыстарды төмендету жолдарын іздестіру, табыс алу және оны ұлғайту мақсатында нарықтық экономиканы қалыптастырудың «уақытымен» туындады.

Егер біз басқарушылық есеп тұрғысынан қарастыратын болсақ, онда шығыстардың өзіндік жіктелуі бар. К.Друри өнімнің өзіндік құнын басқару жүйесіндегі шығыстардың есебін ұсынады: "Өндіріс шығындарын есепке алудың және өнімнің өзіндік құнын калькуляциялаудың негізгі міндеттері-өндірілген өнімнің көлемін, ассортиментін және сапасын, орындалған жұмыстар мен көрсетілген қызметтерді есепке алу және осы көрсеткіштер бойынша жоспардың орындалуын реттеу; өнімді өндіруге жұмсалатын нақты шығындарды есепке алу және шикізатты, материалдық, еңбек және басқа да ресурстарды өндіріске қызмет көрсету және басқару, өнімнің өзіндік құнын калькуляциялау жөніндегі шығыстардың белгіленген сметаларының сақталуын бақылау және өнімнің өзіндік құны бойынша жоспардың орындалуын бақылау; өнімнің өзіндік құнын төмендету бойынша құрылымдық бөлімшелер мен басқа да шығыстар орталықтары қызметінің нәтижелерін анықтау; өнімнің өзіндік құнын төмендету резервтерін анықтау» [8]. Ғалымдардың жауапкершілік орталықтары түсінігін және олардың жіктелуін ашуы және шығыстар орталықтары бойынша шығыстарды есепке алуы мақұлдауға лайық.

Осы анықтамаға сүйене отырып, болашақта экологиялық шығыстарды екі нұсқа бойынша ажыратуға болады.

1. Шаруашылық жүргізуші субъектіге тиесілігіне қатысты: ішкі және сыртқы экологиялық шығындар.

2. Шығыстардың туындауына қатысты: қоршаған ортаны қорғауға арналған шығыстар және қоршаған ортаға түсетін жүктемеге арналған шығыстар.

Ішкі қоршаған ортаны қорғау шығыстары - бұл оларды өндіретін компания төлеуі тиіс шығыстар. Олардан айырмашылығы, сыртқы шығындар-бұл экономикалық қызметтен туындайтын, нарықтық қамтылмаған және бағаланбаған, үй шаруашылықтарына, фирмаларға немесе қоғамға жоғары шығындар немесе шығыстар (мысалы, бүлінген ескерткіштерді жөндеу) немесе материалдық емес шектеулер ((мысалы, адамдардың денсаулығына теріс әсер ету, орманның рекреациялық функциясын жоғалту) нысанындағы теріс әсер болып табылады.

Қоршаған ортаны қорғау шығыстары (оларды экологиялық түсіру шығындары деп те атайды) – бұл ұйым кәсіпорында қоршаған ортаны қорғау үшін мақсатты түрде пайдаланатын бағаланған тауарлар. Бұған мыналар кіреді:

- қоршаған ортаны қорғау бойынша аддитивті және интеграцияланған техникаға арналған инвестициялық және ағымдағы шығындар (мысалы, персоналға арналған шығындар, жөндеу жұмыстарына арналған шығындар, амортизациялық аударымдар, пайыздық төлемдер;

- экологиялық басқару жүйесіне арналған шығындар (мысалы, қоршаған ортаны қорғауды басқару үшін техникалық қызмет көрсету шығындары, тіркеу жарнасы);
 - сырттан өндірістік қызмет көрсетуге кеткен шығындар (мысалы, мемлекеттік бақылау, экологиялық кеңес).

Экологиялық ауыртпалық шығындары қоршаған ортаға келтірілген зиянды өтеуге арналған шығындар болып табылады.

В.И. Петрова шығыстардың неғұрлым тар және кең жіктелуін ұсынады [9]. Олар келесі қосымша белгілерді ажыратады:

- өндіріс кезіндегі экономикалық рөлі бойынша (негізгі және үстеме шығыстар);
- өзіндік құнға қосу әдісі бойынша (тікелей және жанама шығыстар);
- өндіріс көлеміне қатынасы бойынша (ауыспалы және белгіленген шығыстар).

Басқару есебінің мақсаттарына сәйкес шығыстар келесідей жіктеледі:

1. Шығыстарды есептеу және жоспарлау:

- кіріс етілген және өткен;
- дайын өнімнің қалдықтары, аяқталмаған өндіріс және сатылған өнім арасында мерзімді және бөлінетін;

- тікелей және жанама;

- негізгі және үстеме;

- жабдықты ұстау және пайдалану бойынша шығындар (ЖҰПШ), жалпы шаруашылық (ЖШШ), коммерциялық (КОМ).

2. Шешім қабылдау:

- ауыспалы және тұрақты (шартты-ауыспалы, шартты-тұрақты, прогрессивті және дегрессивті шығыстар);

- шешім қабылдау кезінде қабылданатын және назарға алынбайтын (релевантты және релевантты емес);

- жүктелген;

- қайтарылмайтын;

- шекті және өсімді.

3. Шығыстарды бақылау және реттеу:

- бақыланатын және бақыланбайтын;

- реттелетін реттелмейтін;

- нормативтік (сметалық) және нақты [10].

Терең зерттеу негізінде біз 1-кестеде келтірілген белгілер бойынша шығыстарды жіктеуге әрекет жасадық.

1-кесте

Өндіріс шығындарын белгілері бойынша жіктеу*

	Жіктелінетін топ	шығыстар
1	Өндіріс процесінде экономикалық рөл бойынша шығындар	негізгі және үстеме
2	өнімнің өзіндік құнына жатқызу тәсілі бойынша	тікелей және жанама
3	шығындар құрамы бойынша	бір элементті және кешенді
4	өндіріс көлеміне қатысты	ауыспалы және тұрақты
5	шығындардың туындау кезеңділігі бойынша	ағымдағы және біржолғы
6	басқару функциялары бойынша	өндірістік, әкімшілік, коммерциялық
7	тағайындау тиімділігі бойынша	өнімді және өнімсіз
8	бақылау мүмкіндігі бойынша	реттелетін және реттелмейтін
9	орташа дәрежесі бойынша	жалпы және орташа
10	кірісті генерациялау кезеңіне шығындарды жатқызу тәртібі бойынша	өнім мен кезеңге

* [11] мәлімет негізінде автормен құрастырылған

Өндіріс кезіндегі экономикалық рөл бойынша шығыстар негізгі және үстеме болып бөлінеді. Шығыстарды белгілі бір өнімді өндіруге жатқызу әдісі бойынша тікелей және жанама шығыстар болып бөлінеді. Өндіріс көлеміне қатысты шығыстар ауыспалы және тұрақты болып жіктеледі [11].

Бұл салада терең зерттеуді Қазақстан ғалымдары шығыспарды жіктеу нәтижесінде шығыспарды бөлу топтамаларын жетілдіру саласында жүргізді.

«Жіктеу дегеніміз-әр түрлі шығыстарды белгілі бір белгілері бойынша біртекті топтарға бөлу және біріктіру»[12]. Бөлу-бұл экономикалық элементтер немесе шығыстар баптары бойынша аналитикалық есепті ұйымдастыру болып табылады.

«Өндірістік шығыстарды жіктеу деп экономика салаларының алуан түрлілігіне қарамастан, өнімнің немесе қызметтің өзіндік құнын реттеудегі шығыстарды жүйелеу мен топтауды түсіну керек. Өндірістік шығыстарды жіктеу әдісі бойынша құрылымдау бірыңғай көрсеткіштерді өндірісті есепке алу, жоспарлау және басқаруда, сонымен қатар осы шығыстарды басқаруда қолдануға ықпал етеді» [13].

«Басқарушылық есептегі шығыстардың жіктелуі өте алуан түрлі және қандай басқарушылық мәселені шешуге байланысты болады. Осыған байланысты басқарушылық есептің негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

- өндірілген өнімнің өзіндік құнын есептеу және алынған кірістің мөлшерін анықтау;
- басқарушылық шешім қабылдау және жоспарлау;
- жауапкершілік орталықтарының өндірістік қызметін бақылау және реттеу.

Қойылған міндеттердің әрқайсысының шешімі өзінің жіктелуіне сәйкес келеді.

Осыған байланысты шығыстарды топтастыру негізгі және үстеме шығыстарды бақылау мен басқаруды жетілдіру үшін қажетті басқару есебінің маңызды элементі болып табылады.

В. Л. Назарова өз зерттеулерінде мыналарды ұсынады:

- өндірілген өнімді есептеу және бағалау үшін шығыстарды топтастыру;
- шешім қабылдау және жоспарлау үшін шығыстарды топтастыру;
- шығыстарды басқару мақсатында бақылау және реттеу процестерін жүзеге асыру үшін шығыстарды топтастыру[14].

Қорытынды. Біздің ойымызша, экологиялық шығыстарды есепке алу-бұл компанияның және оның өнімдерінің қоршаған ортаға әсерінен туындайтын барлық шығыстарды есепке алуға қызмет ететін компанияның ішкі құралы болып табылады. Экологиялық менеджменттің нақты құралдарынан айырмашылығы, экологиялық шығыстарды есепке алу өндірістегі бухгалтерлік есеп жүйесіне негізделген және қоршаған ортаға байланысты процестерді білдіреді. Ал шығыстарды жіктеу-бұл шығыстарды өнім түрлері бойынша жүйелеу болып табылады. Компанияда басқарушылық және өндірістік есепті ұйымдастыру үшін пайдаланылатын шығыстарды жіктеу шығыстарды басқару жүйесін қалыптастырудың және дұрыс басқару шешімдерін қабылдаудың маңызды құралы болып табылады.

Шығындарды жіктеудің мақсаты-өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құнының неғұрлым сенімді көрінісін анықтау және өндірістік шығындарды қолдану сапасын жақсарту бойынша басқарушылық шешімдер қабылдау үшін шығындарды дұрыс топтастыруды жүзеге асыру болып табылады.

Осыған байланысты шығындарды басқарудың тиімділігіне сүйене отырып, шығындарды басқаруды ұйымдастыру оны жетілдіруді қажет етеді. Өндірісті басқарудың озық әдістерін қолдану жұмыс түрлері бойынша, шығындар орталықтары бойынша шығындарды егжей-тегжейлі есепке алуды қажет етті. Жауапкершілік орталықтары бойынша шығындарды есепке алу әдістемесін қолданудағы өзектілігі, бұрын-соңды болмағандай уақтылы және есепте бөлектеумен күмән тудырмайды:

- шығындар орталығы;
- табыс орталығы;
- шығыстар орталығы;
- менеджмент (басқару) орталығы.

Шығындарды бақылау және өндіріс түрлері бойынша, өндіріс ішінде, шығындардың пайда болу орындары бойынша, шығындар орталықтары бойынша, жұмыс және қызмет түрлері бойынша басқару мақсатында ақпараттық қамтамасыз етуді басқарушылық есепке алудың негізгі әдісі ретінде ақпаратты алудың негізгі тәсілдерінің бірі ретінде шаруашылық жауапкершілік орталықтары (ШЖО) бойынша шығындарды есепке алуды ұйымдастыруды ішкі есепке алу негізінде аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Друри К. Управленческий и производственный учет. Вводный курс / К. Друри. – М.: Юнити, 2019. – 320 с.
2. Керимов В.Э. Бухгалтерский управленческий учет: Практикум для бакалавров / В.Э. Керимов. – М.: Дашков и К, 2016. – 96 с.
3. Булгакова, С.В. Управленческий учет (для бакалавров) / С.В. Булгакова. – М.: КноРус, 2018. – 320 с.
4. Друри, К. Управленческий и производственный учет: Учебник. / К. Друри. – М.: ЮНИТИ, 2015. – 1423 с.
5. Тайгашинова К.Т. Управленческий учет. – Алматы: ТОО «Издательство ЛЕМ», 2010. – 350 с.
6. Типовой план счетов бухгалтерского учета. – <http://www.buh-info.kz>
7. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 2 «Запасы». – <https://online.zakon.kz>
8. Друри, К. Управленческий и производственный учет: Учебный комплекс / К. Друри. – М.: Юнити, 2019. – 224 с.
9. Петрова, В.И. Управленческий учет и анализ. С пример.из рос.практ.: Учебное пособие / В.И. Петрова, А.Ю. Петров, И.В. Кобищан. – М.: Инфра-М, 2016. – 240 с.
10. Серебрякова Т.Ю. Управленческий учет: Учебник / Т.Ю. Серебрякова, О.А. Бирюкова, Е.А. Иванов. – М.: Инфра-М, 2018. – 128 с.
11. Полковский, Л.М. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник для бакалавров / Л.М. Полковский. – М.: Дашков и К, 2016. – 256 с.
12. Акимова Б.Ж., Махамбетова А.О., Айтхожина Л.Ж., Кажмухаметова А.А. Стратегический управленческий учет: учебное пособие // Алматы: New book, 2021. – 256 с.
13. Тайгашинова К.Т. Теория и методология учета затрат и калькуляция продукции, работ и услуг: учебное пособие / К.Т. Тайгашинова. – Алматы: Экономика, 2014. – 137 с.
14. Назарова В.Л. Бухгалтерский учет: учебное пособие. – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2011. – 624 с.

REFERENCES

1. Druri K. Upravlencheskij i proizvodstvennyj uchet. Vvodnyj kurs / K. Druri. – M.: Juniti, 2019. – 320 s. [in Russian]
2. Kerimov V.Je. Buhgalterskij upravlencheskij uchet: Praktikum dlja bakalavrov / V.Je. Kerimov. – M.: Dashkov i K, 2016. – 96 s. [in Russian]
3. Bulgakova S.V. Upravlencheskij uchet (dlja bakalavrov) / S.V. Bulgakova. – M.: KnoRus, 2018. – 320 s. [in Russian]
4. Druri K. Upravlencheskij i proizvodstvennyj uchet: Uchebnik. / K. Druri. – M.: JuNITI, 2015. – 1423 s. [in Russian]
5. Taigashinova K.T. Ypravlencheskii uchet: Ycheb.posobie – Almati: Ekonomika, 2008. – 333 s. [in Russian]
6. Tipovoi plan schetov byhgalterskogo ucheta. – <http://www.buh-info.kz> [in Russian]
7. Mejdynarodnii standart finansovoi otchetnosti (IAS) 2 «Zapasi». – <https://online.zakon.kz> [in Russian]
8. Druri K. Upravlencheskij i proizvodstvennyj uchet: Uchebnyj kompleks / K. Druri. – M.: Juniti, 2019. – 224 s. [in Russian]
9. Petrova V.I. Upravlencheskij uchet i analiz. S primer.iz ros.praкт.:Uchebnoe posobie / V.I. Petrova, A.Ju. Petrov, I.V. Kobishhan. – M.: Infra-M, 2016. – 240 s. [in Russian]
10. Серебрякова Т.Ю.Управленческий учет: Учебник / Т.Ю. Серебрякова, О.А. Бирюкова, Е.А. Иванов. – М.: Инфра-М, 2018. – 128 s. [in Russian]
11. Polkovskij, L.M. Buhgalterskij upravlencheskij uchet: Uchebnik dlja bakalavrov / L.M. Polkovskij. – M.: Dashkov i K, 2016. – 256 s. [in Russian]
12. Akimova B.Zh., Mahambetova A.O., Ajthozhina L.Zh., Kazhmuhametova A.A. Strategicheskij upravlencheskij uchet: uchebnoe posobie // Almaty: New book, 2021. – 256 s. [in Russian]
13. Taigashinova K.T. Teoriya i metodologiya ucheta zatrat i kalkulyaciya prodykcii, rabot i uslyg: Ychebnoe posobie / K.T. Taigashinova. – Almati: Ekonomika, 2014. – 137 s. [in Russian]

14. Nazarova V.L. Byhgal'terskii uchet: Uchebnoe posobie. – Almati: Almatikitap baspasi, 2011. – 624 s. [in Russian]

Байдаков А.К., Алтынбеков М.А.

ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА ЗАТРАТ В УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТЕ И ИХ ГРУППИРОВКА

Аннотация

Статья посвящена проблемам учета затрат на производство и группировки затрат. В ходе исследования было выявлено, что современная система учета производственных затрат сталкивается с рядом проблем. Одна из них – отсутствие единого подхода к определению метода учета затрат на производство продукции на современном предприятии. Кроме того, выявлена такая проблема, как контроль за производственными издержками по причине недостаточной организации учета расходов по месту их возникновения, а также по центру финансовой ответственности и разновидностям продукции.

В статье рассматривается классификация и группировка затрат в трактовке различных авторов, сравниваются интерпретации понятий «затраты» и «расходы» у экономистов и в нормативно-правовой документации. Точное понимание данных терминов позволит грамотно управлять затратами и расходами предприятия.

Рассмотрены главные особенности систем и методов калькулирования и возможности их применения для управления себестоимостью.

Кроме того, в статье излагаются основные проблемы организации учета затрат и расчета себестоимости продукции. Выделены факторы, влияющие на величину себестоимости на предприятии, и проблемы, препятствующие формированию эффективной системы управления производственными затратами. В данном исследовании были применены методы анализа и графический метод. Использование в работе выше названных методов позволило обеспечить достоверность исследования, правильность теоретических выводов и разработать рекомендации.

Baidakov A., Altynbekov M.

PROBLEMS OF COST ACCOUNTING IN MANAGEMENT ACCOUNTING AND THEIR GROUPING

Annotation

The article is devoted to the problems of accounting for production costs and cost grouping. In the course of the study, it was revealed that the modern system of accounting for production costs faces a number of problems. One of them is the lack of a unified approach to determining the method of accounting for production costs in a modern enterprise. In addition, such a problem as control over production costs has been identified due to insufficient organization of cost accounting at the place of their occurrence, as well as by the center of financial responsibility and product varieties.

The article reviews the classification and grouping of costs in the interpretation of various authors, compares different interpretations of the concepts of "costs" and "expenses" in economists and in regulatory documentation. An accurate understanding of these terms will allow you to competently manage the costs and expenses of the enterprise. The main features of the calculation systems and methods and the possibilities of their application for cost management are disclosed. In addition, the article outlines the main problems of organizing cost accounting and calculating the cost of production. The factors influencing the value of the cost at the enterprise and the problems preventing the formation of an effective system of management of production costs are highlighted. In this study, the methods of analysis and the graphical method were applied. The use of the above-mentioned methods in the work made it possible to ensure the reliability of the study, the correctness of theoretical conclusions and to develop recommendations.

С.К. Байдыбекова*, к.э.н., ассоц. профессор¹

С.Б. Сауранбай, PhD, ассоц. профессор²

Г.И. Абенова, PhD, старший преподаватель³

Жетысуский университет имени И. Жансугурова

г. Талдықорған, Казахстан¹

Алматы Менеджмент Университет

г. Алматы, Казахстан²

Esil University, г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: b-saltanat@mail.ru

РЫНОК ТРУДА И ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЗАНЯТОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В современных условиях хозяйствования тема статьи является актуальной, поскольку потребность в квалифицированных конкурентоспособных кадрах в стране и регионах была и остается острой и актуальной на рынке труда.

В статье определено, что кадровый потенциал является одним из основных составляющих потенциал страны и от эффективности его деятельности зависит благосостояние страны, качество и уровень жизни населения, стабильность в обществе.

По результатам исследования выявлено, что для продуктивной работы предприятий необходимо проведение эффективной кадровой политики целью которого является осуществление комплекса мер по развитию и совершенствованию рынка труда и занятости населения.

В процессе проведения отражена основная цель исследования, которая заключается в изучении современного состояния рынка труда в Казахстане, определение основных причин и факторов, влияющих на спрос и предложения на рынке труда.

В процессе исследования проанализировано современное состояние рынка труда, определены основные индикаторы влияющие на рынок труда, разработаны основные рекомендации по развитию и совершенствованию рынка труда в Казахстане. Проведен анализ динамики изменения занятого населения по различным видам экономической деятельности по данным Департамента статистики Республики Казахстан за 2017-2021 годы.

На основании проведенных исследований представлена практическая значимость исследования, которая заключается в том, что результаты проведенного анализа могут быть использованы при проведении комплексного анализа конъюнктуры и прогнозирования состояния спроса и предложения на рынке труда.

По результатам проведенных исследований отмечено, что в современных условиях хозяйствования повышение качества кадрового потенциала является приоритетной задачей государства и оказывает огромное влияние на развитие и совершенствование рынка труда и занятость населения.

Ключевые слова: *человеческий капитал, занятость, безработица, рабочая сила, рынок труда, спрос и предложение, трудоустройство, кадровый потенциал, конъюнктура рынка, индикаторы, статус занятости.*

Кілт сөздер: *адам капитал, жұмыспен қамту, жұмыссыздық, жұмыс күші, еңбек нарығы, сұраныс пен ұсыныс, жұмысқа орналастыру, кадрлық әлеует, нарық конъюнктурасы, индикаторлар, жұмыспен қамту мәртебесі.*

Keywords: *human capital, employment, unemployment, labor force, labor market, supply and demand, employment, human resource potential, market conditions, indicators, employment status.*

JEL classification: J20, J40, J60

Введение. Тема исследования является актуальной в связи с тем, что в настоящее время на рынке труда есть несколько проблем к основным из которых относятся следующие:

1. В настоящее время на рынке труда не хватает квалифицированных работников, к которым относятся специалисты со среднетехническим и высшим техническим образованием. У тех претендентов, которые ищут работу в основном не хватает квалификации и необходимых знаний.

2. Многие люди ищут работу в основном в крупных мегаполисах, поскольку там есть больше возможностей устройства на высокооплачиваемую и перспективную работу. Это привело к тому, что в последние годы вырос уровень урбанизации, который заключается в том, что многие люди уезжают в

крупные города из сельской местности, что является большой проблемой. В связи с этим в стране в настоящее время разрабатываются и вводятся различные программы по поддержке регионов.

3. Большинство претендентов и соискателей при поиске работ предъявляют завышенные требования к уровню заработной платы. В связи с этим в настоящее время при предъявлении требований соискатели учитывают уровень профессиональной подготовки претендентов [1].

Объектом исследования является рынок труда Республики Казахстан.

Научная новизна исследования состоит в том, что возникла необходимость изучения рынка труда путем применения современных инструментов и научных подходов при изучении данной проблемы.

При проведении исследования применялись различные способы и приемы основными из которых явились: дедукция и индукция, анализ и синтез, абсолютные и относительные величины, сравнительная оценка статистических данных, а также маркетинговые исследования по проведению анализа и прогнозирования таких показателей как занятость населения, уровень безработицы, спрос и предложение на рабочую силу.

Одним из основных методов изучения спроса и предложения на рынке труда являются проведение маркетинговых исследований, при котором изучается потребность рынка труда в квалифицированных специалистах и работниках разной квалификации, уровень заработной платы работников, уровень квалификационного потенциала в целом по стране, а также по отдельным регионам.

Обзор литературы. Проблема развития функционирования рынка труда занимают многие зарубежные и отечественные ученые экономисты. Один из основоположников экономической теории шотландский ученый А.Смит в своих исследованиях проанализировал условия рынка труда, при котором отметил, что богатство народов создается трудом. Большое внимание в своей работе автор уделил производительности труда и отметил, что на его увеличение влияет разделение труда в различных сферах, например земледелие от животноводства, ремесленного производства и других, в результате которого выполнением работ занимаются работники разных профессий [2].

Английский экономист Д.Рикардо в своих исследованиях большое внимание уделил теории стоимости, в результате которой применял метод научной абстракции, а также метод моделирования. Д.Рикардо на основе проведенных исследований определил связь между научно-техническим прогрессом, производительностью труда, а также стоимостью труда результатом применения которых является совершенствование технического состояния машин, значительная экономия времени и изменение стоимости труда [3].

Казахстанские авторы Изгуттеева К.Е., Мухамеджанова А.А., Муканова М.А. в своей работе отразили современное состояние рынка труда в Казахстане, а также провели анализ динамики состояния рынка занятости населения, показателей безработицы, а также уровень спроса и предложения на казахстанском рынке труда. На основе проведенных исследований авторы отметили, что на состояние рынка труда, а также на формирование трудовых отношений оказывает влияние активная часть населения [4].

Казахстанские ученые Гимранов Р.Р., Аймагамбетов Е.Б. в своей работе провели исследование, по результатам которого отметили, что развитие и формирование цивилизованного рынка труда зависит от различных объективных и субъективных факторов, основными из которых является человеческий капитал. Авторы отметили, что человеческий капитал является основным и важным ориентиром экономического развития Казахстана [5].

В своих исследованиях ученые экономисты Куандык Ж.Б., Асилова А.С., Кар М. провели анализ основных методов и приемов при проведении оценки уровня человеческого капитала и его влияние на развитие и совершенствование экономики страны [6].

Кошанов А.К., Чуланова З.К. в своей работе раскрыли основные подходы при проведении человеческого капитала как одним из основных ресурсов производственного потенциала страны и регионов [8].

Хишуева Ж.Т. на основании проведенных исследований отразила состояние современного рынка труда, а также проблемы решения занятости труда одним из путей которого является развитие самозанятости населения как одного из основных форм деятельности в условиях устойчивого развития экономики [9].

Притворова Т., Бектлеева Д. в своей работе уделили большое внимание социальным вопросам, которые имеют немаловажное значение в формировании современного цивилизованного рынка труда. Рассмотрены и предложены основные методы оценки социального эффекта проектов при разработке и применении различных программах направленных на увеличение занятости населения в Казахстане [10].

Казахстанские ученые Кунязова С.К., Кунязов Е.К., Каримбергенова М.К. в своей работе по результатам исследований отметили роль занятости населения как одного из ключевых инструментов развития и совершенствования социально-экономической политики Казахстана [11].

Несмотря на то, что вопросами формирования рынка труда занимаются многие зарубежные и отечественные ученые экономисты проблемы занятости рынка труда в настоящее время все еще остаются актуальными и до конца нерешенными.

Основная часть. В настоящее время изменения, происходящие в мировой экономике коснулись практически всех сфер деятельности, в том числе состояния рынка труда. В связи с новыми условиями на рынке труда наблюдается такая тенденция, когда исчезают старые рабочие места и появляются новые более современные соответствующие современным критериям, которые привели к тому, что изменились требования к уровню подготовки востребованных и квалифицированных кадров. Так, в настоящее время наряду с требованиями, предъявляемыми ранее появились новые, например, наличие навыков в области бизнеса и управления, в области цифрового маркетинга, рекламы и др. В современных условиях руководители предприятий большое внимание уделяют наличию таких качеств как: обладание лидерскими качествами, способность критического мышления, умение анализировать и прогнозировать на перспективу, умение быстро решать возникшие проблемы, наличие самодисциплины, стрессоустойчивость, гибкость и др. [6].

Занятое население в Республике Казахстан задействовано в различных сферах экономической деятельности в зависимости от уровня подготовки, профессиональных навыков, опыта, вида выполняемых обязанностей и др.

В таблице 1 отражена динамика изменения числа занятого населения по основным видам экономической деятельности за 2017-2021 годы.

Таблица 1

Занятое население по видам экономической деятельности, тыс. человек*

Виды деятельности	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	Темпы прироста 2021 года к			
						2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Занятое население, всего	8 585,1	8 695,0	8 780,8	8732,0	8 807,1	2,6	1,3	0,3	0,9
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	1 319,0	1 228,2	1 184,7	1 175,1	1176,4	-10,8	-4,2	-0,7	0,1
Промышленность	1 090,4	1 097,8	1 094,9	1 089,2	1 098,0	0,7	0,01	0,3	0,8
Горнодобывающая промышленность	283,7	286,2	279,9	276,9	277,9	-2,0	-2,9	-	0,4
Обрабатывающая промышленность	581,6	580,5	583,6	581,8	585,6	0,7	0,9	0,3	0,7
Снабжение электроэнергией, газом и др.	151,0	150,6	150,2	149,0	150,1	-0,6	-0,3	-0,1	0,7
Водоснабжение	74,2	80,4	81,2	81,5	84,3	13,6	4,9	3,8	3,4
Строительство	614,0	629,1	635,6	630,9	641,4	4,5	2,0	0,9	1,7
Оптовая и розничная торговля	1 334,9	1 396,7	1431,1	1421,3	1 451,9	8,8	4,0	1,5	2,2
Транспорт и складирование	608,0	624,7	637,9	617,5	609,5	0,2	-2,4	-4,5	-1,3
Предоставление услуг по проживанию и питанию	192,0	187,7	196,9	193,7	190,9	-0,6	1,7	-3,0	-1,4
Информация и связь	156,1	166,5	161,7	159,7	161,7	3,6	-2,9	-	1,3
Финансовая и страховая деятельность	175,0	180,3	190,5	189,0	184,9	5,7	2,6	-2,9	-2,2
Операции с недвижимым имуществом	162,5	157,6	154,5	158,4	168,4	3,6	6,9	9,0	6,3
Профессиональная, научная деятельность	239,1	248,9	256,4	254,7	247,3	3,4	-0,6	-3,5	-2,9
Деятельность в области адм. обслуживания	279,7	288,3	292,3	285,5	287,5	2,8	-0,3	-1,6	0,7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Государственное управление и оборона	479,3	500,5	495,3	489,3	484,1	1,0	-3,3	-2,3	-1,1
Образование	1 056,1	1 095,8	1 108,7	1 109,5	1 120,1	6,1	2,3	1,0	1,0
Искусство, развлечения и отдых	133,8	145,6	142,0	138,4	134,7	0,7	-7,5	-5,1	-2,7
Предоставление прочих видов услуг	263,0	248,6	295,8	307,5	324,4	23,3	30,5	10,0	5,5

* Составлено на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан, размещенной на портале stat.gov.kz.

Общее число населения по видам экономической деятельности за 2017-2021 годы увеличилось с 8 585,1 тыс. человек до 8807,1 тыс. чел., т.е. увеличение составило 222,0 тыс. чел. или на 2,6%. Увеличение числа занятого населения произошло по таким видам экономической деятельности как: оптовая и розничная торговля, операции с недвижимым имуществом.

В оптовой и розничной торговле число занятого населения за последние пять лет увеличилось с 1 334,9 тыс. чел. в 2017 году до 1 451,9 тыс. чел. в 2021 году, т.е. увеличение составило 117,0 тыс. чел. (8,8%), с 2018 годом – на 55,2 тыс. чел. (4,0%), с 2019 годом – на 20,8 тыс. чел.(1,5%), с 2020 годом – на 30,6 тыс. чел.(2,2%).

На предприятиях осуществляющих операции с недвижимым имуществом число занятого населения увеличилось с 162,5 тыс. чел. в 2017 году до 168,4 тыс. чел., т.е. увеличение составило 5,9 тыс. чел. или 3,6%.

По некоторым видам экономической деятельности численность занятого населения уменьшилась: сельское, лесное и рыбное хозяйство, транспорт, предоставление услуг по проживанию и питанию. Так, в сельском, лесном и рыбном хозяйствах число занятого населения сократилось с 1 319,0 тыс. чел. в 2017 году до 1176,4 тыс. чел. в 2021 году, т.е. уменьшение составило 142,6 тыс.чел. (-10,8%). В промышленности число занятого населения в 2021 году по сравнению с 2017 увеличилось на 7,6 тыс. чел. (+0,7%), тогда как по сравнению с 2018 годом на 0,2 тыс. чел. (+0,01%), за последние годы наблюдается тенденция к повышению численности работников. В строительстве также наблюдается как увеличение числа занятого населения, так и уменьшение. Так, в 2021 году по сравнению с 2017 годом число работников увеличилось на 27,4 тыс. чел. (+4,5%), с 2019 годом на 5,8 тыс. чел. (+0,9%).

Состояние рынка труда отражает основные индикаторы основными из которых являются: занятость населения и безработица [7].

В таблице 2 отражены основные индикаторы рынка труда в Казахстане по состоянию за 2017-2021 годы. Источниками проведения анализа явились данные Департамента статистики Республики Казахстан за 2017-2021 годы.

Таблица 2

Основные индикаторы рынка труда в Республике Казахстан за 2017-2021 годы*

	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	Темпы роста 2021 г. в % к			
						2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Рабочая сила, тыс. чел.	9 027,4	9 138,6	9 221,5	9 180,8	9 256,8	102,5	101,3	100,4	102
Занятое население, т.ч.	8 585,2	8 695,0	8 780,8	8 732,0	8 807,1	102,6	101,3	100,3	100,9
Наемные работники, т.ч.	6 485,9	6 612,5	6 681,6	6 686,7	6 710,2	103,5	101,5	100,4	100,4
Самостоятельно занятое, т.ч.	2 099,2	2 082,5	2 099,2	2 045,4	2 096,9	99,9	100,7	99,9	102,5
Безработное население, т.ч.	442,3	443,6	440,7	448,8	449,6	101,7	101,4	102,0	100,2
Уровень безработицы, %	4,9	4,9	4,8	4,9	4,9	100	100	102,1	100
Уровень молодежной безработицы, % (15-24 лет)	3,8	3,7	3,6	3,8	3,7	97,4	100	102,8	97,4
Уровень молодежной безработицы, % (15-28 лет)	3,9	3,8	3,7	3,8	3,8	97,4	100	102,7	-
Уровень долгосрочной безработицы, %	2,2	2,2	2,2	2,2	2,1	95,5	100	100	10
Средняя продолжит. безработицы.	6,7	6,2	6,3	6,0	7,2	107,5	116,1	114,3	120

* Составлено на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан, размещенной на портале stat.gov.kz.

На основании данных таблицы 2 можно сделать следующие выводы:

Общая численность рабочей силы в Казахстане за последние годы увеличилась. Так, в 2021 году численность рабочей силы составила 9 256,8 тыс.человек, тогда как в 2017 году – 9 027,4 тыс.человек, т.е. увеличение составило 229,4 тыс.чел. или 2,5%.

Доля занятого населения по отношению к общей численности рабочей силы в 2021 году составила 87,4%, тогда как в 2017 году она составила 95,1%, что связано с увеличением числа занятого населения с 8 585,2 тыс.человек в 2017 году до 8 807,1 тыс.чел, т.е. увеличение составило 222,5 тыс.чел. или 2,6%.

В состав занятого населения входят такие категории как наемные работники, самостоятельно занятое население [8]. Соотношение доли наемных работников и самостоятельно занятых работников по отношению к общей численности занятого населения составила в 2017 году -75,5 и 24,5%, тогда как в 2021 году соотношение составило 76,2 и 23,8%. Это говорит о том что соотношение наемных работников и самостоятельно занятых работников изменилось незначительно и их доля в общей численности занятого населения оставалась практически на одном уровне.

В зависимости от различных ситуации многие люди устраиваются на работу в качестве наемных работников или самостоятельно и приобретают определенный статус занятости [9]. На рисунке 1 отражены данные по численности работников по статусу занятости в Казахстане за 2017-2021 годы.

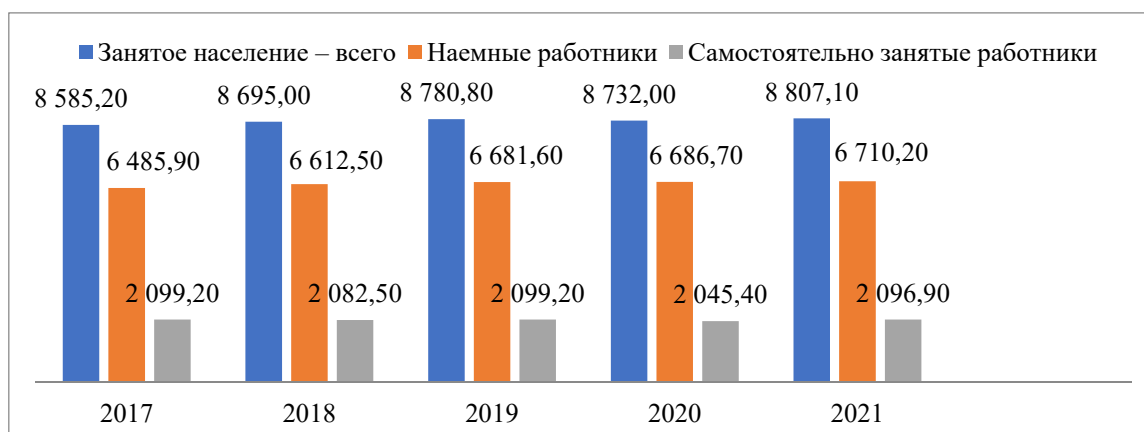

Рисунок 1. Занятое население по статусу занятости за 2017-2021 гг., тыс. чел.*

* Составлено на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан, размещенной на портале stat.gov.kz.

По данным рисунка 1 видим что численность занятого населения за последние годы увеличилась с 8 585,2 тыс.чел. в 2017 году до 8 807,1 тыс.человек в 2021 году.

Значительную часть занятого населения составляет категория работников которые устраиваются на работу в качестве наемных в различные организации, у отдельных индивидуальных предпринимателей или физических лиц, у крестьянских и фермерских хозяйств. Значительную долю наемных работников составляют работники устраивающихся на работу в организациях, так в 2017 году их число составило 5 798,5 тыс.человек, что составляет 89,4% от общего числа, у отдельных физических лиц -528,8 тыс.человек или 8,2%, у крестьянских хозяйств – 2,4%. В 2021 году данное соотношение составляет – 87,6%, 8,2% и 4,2% соответственно. Доля работников по найму в организациях в 2021 году по сравнению с 2017 годом уменьшилась на 1,8%, по найму у физических лиц осталась на уровне 8,2%, у крестьянских хозяйств доля увеличилась с 158,6 тыс.человек в 2017 году до 283,3 тыс.чел.в 2021 году или на 1,8%.

Число самостоятельно занятых работников в течение последних лет изменилось как в сторону увеличения так и уменьшения. В 2021 году число самостоятельно занятых работников составило 2 096,9 тыс.человек, тогда как в 2017 году – 2 099,2 тыс.человек, т.е. произошло уменьшение на 2,3 тыс.чел.

Увеличение самостоятельно занятых работников наблюдается по таким категориям как: члены производственных кооперативов с 1,5 тыс.чел.в 2017 году до 10,2 тыс.чел.в 2021 году, т.е. увеличение составило 8,7 тыс.чел., работники семейных предприятий с 9,7 тыс.чел. в 2017 году до 12,0 тыс.чел.в 2021 году. Изменение уровня занятости населения также можно увидеть при проведении анализа занятого городского и сельского населения которое также относят к статусу занятости [10].

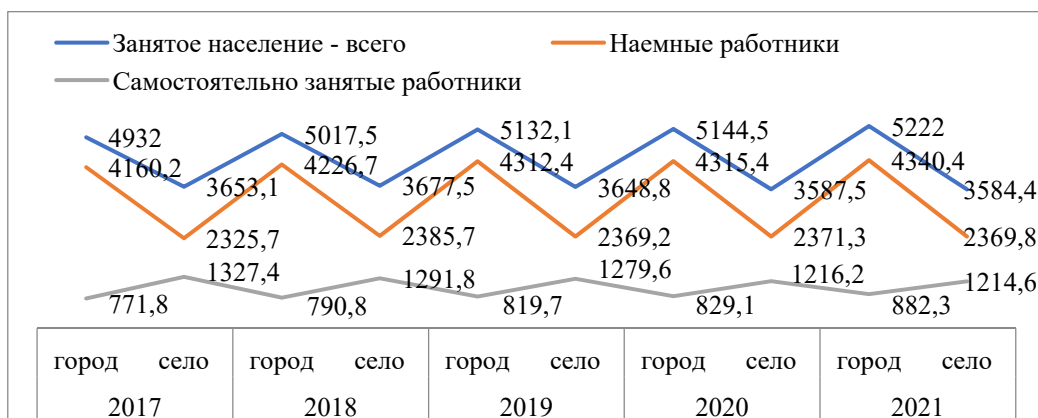

Рисунок 2. Городское и сельское занятое население по статусу занятости за 2017-2021 гг.*

* Составлено на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан, размещенной на портале stat.gov.kz.

На рисунке 2 можно увидеть соотношение занятости городского и сельского населения за 2017-2021 годы. Так, в 2021 году число занятого городского населения составило 5 222 тыс. чел., сельского – 3 584,4 тыс. чел., т.е. соотношение городского и сельского население по отношению к общей численности занятого населения составляет 59,3% и 40,7%, т.е. доля городского занятого населения выше на 18,6%.

В 2017 году численность городского занятого населения составила 4 932,0 тыс. чел., сельского – 3 653,1 тыс. чел., т.е. соотношение к общей численности занятого населения составило 57,4% и 42,6%, т.е. превышение городского занятого населения достигло 14,8%.

За период 2017-2021 годы число наемных работников городского населения по сравнению с сельским превышает и варьирует в пределах с 4 160,2 тыс. чел. в 2017 до 4 340,4 тыс. чел. в 2021 году.

Число самостоятельно занятого городского населения в 2017 году составило 771,8 тыс. человек, тогда как в 2021 году – 882,3 тыс.чел. т.е. увеличение составило 110,5 тыс. чел. Число самостоятельно занятого сельского населения по сравнению с городским превышает по сравнению с другими категориями и составило в 2021 - 1 214,6 тыс.человек,тогда как в 2017 году -1 327,4 тыс. человек.

Одним из основных индикаторов рынка труда является численность безработного населения, доля которых колеблется по возрастным группам. Динамика изменения численности безработного населения по возрастным группам за 2017-2021 годы отражена в таблице 3.

Таблица 3

Безработное население по возрастным группам*

	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	Абсолютное отклонение 2021 г к			
						2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Безработное население. тыс.чел.	439,0	433,0	431,2	443,6	446,9	7,9	13,9	15,7	3,3
в т. числе лет:									
16-19	2,3	3,5	3,1	2,1	2,8	0,5	-0,7	-0,3	0,7
20-24	36,4	33,5	35,9	39,1	36,8	0,4	3,3	0,9	-2,3
25-29	72,3	69,9	64,5	60,7	62,2	-10,1	-7,7	-2,3	1,5
30-34	95,7	108,8	98,8	97,5	98,6	2,9	-10,2	-0,2	1,1
35-39	55,8	56,3	55,5	60,9	60,5	4,7	4,2	5,0	-0,4
40-44	46,1	40,1	48,3	48,7	44,7	-1,4	4,6	-3,6	-4,0
45-49	46,9	40,1	47,8	38,5	44,6	-2,3	4,5	-3,2	6,1
50-54	41,0	40,0	35,1	46,0	40,0	-1,0	-	4,9	-6,0
55-58	34,8	32,2	33,6	38,1	42,2	7,4	10,0	8,6	4,1
59-63	7,8	8,5	8,8	12,0	14,5	6,7	6,0	5,7	2,5

* Составлено на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан, размещенной на портале stat.gov.kz.

На основании данных таблицы 3 можно увидеть, что число безработного населения за последние годы увеличилось. Так, в 2021 году численность безработных составила 446,9 тыс. человек, тогда как в 2017 году – 439,0 тыс. человек, т.е. произошло увеличение на 7,9 тыс. человек.

Исходя из проведенного анализа можно увидеть что наибольшее число безработных наблюдается в возрастных группах составляющих активную часть населения, так безработные от 30-34 лет, где их число в 2017 году составило 95,7 тыс.чел.,т.е. 22% от общей численности безработного населения, 25-29 лет – 16,5%, 45-49 – 10,7% в возрасте 40-44 лет- 10,5%.

В 2021 году наибольшая доля безработного населения наблюдается в таких возрастных группах как: в возрасте 30-34 года -22,1%, 25-29 лет- 14%, 35-39 лет- 13,5%. Т.е. можно сделать вывод о том, что увеличилась численность безработного населения практически по всем возрастным группам. Связано это в основном с экономической ситуацией в стране, а также с пандемией коронавирусом повлекшим за собой глобальный экономический кризис.

Одним из основных направлений увеличения занятости населения является обеспечение внутренней и внешней конкурентоспособности малого и среднего бизнеса, обеспечивающих население страны рабочими местами тем самым решая вопрос улучшения уровня и качества жизни людей [11].

Закключение. В настоящее время в нашей стране на государственном уровне принимаются меры по формированию занятости населения для выполнения которого разработаны различные проекты и программы: Государственная программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта – 2025», Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Енбек», Государственная программа «С дипломом в село!» и другие.

На основе проведенных исследований можно предложить основные меры по совершенствованию рынка труда и обеспечения занятости населения:

- оказание помощи в трудоустройстве различных категории работников через службы трудоустройства;
- дальнейшее развитие и совершенствование профессиональной подготовки и переподготовки через службы занятости;
- создание благоприятных условий для самозанятости населения и развитию предпринимательства посредством предоставления льготных кредитов, субсидий, налоговых льгот и др.;
- организация обучающих семинаров, вебинаров для начинающих предпринимателей, оказание консультационных услугах в вопросах ведения бизнеса;
- дальнейшая работа по обеспечению занятости наиболее уязвимой части населения: молодежи, людей предпенсинного возраста, инвалидов и др.;
- проведение систематического мониторинга на рынке труда, при котором необходимо на постоянной основе изучение спроса и предложения на рабочую силу.

В Казахстане проводится большая работа по развитию и совершенствованию рынка труда, но проблема занятости населения остается все еще актуальной и в связи с этим необходимо продолжить работу по обеспечению занятости населения изучив опыт передовых развитых стран.

ЛИТЕРАТУРА

1. Динжанова Г.С., Баетова М.Т. Человеческий капитал в инновационной экономике // *Economics: the strategy and practice*. – 2022. – №17(1). – С. 144-154. – <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-1-144-154>.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов // Вступительная статья и комментарий В. С. Афанасьева. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 684 с.
3. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения. – М.: Госполитиздат, 1955. – 360 с.
4. Изгуттиева К.Е., Мухамеджанова А.А., Муканова М.А. Анализ состояния рынка труда в Республике Казахстан // *Вестник университета «Туран»*. – 2022. – №2. – С. 237-245. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-237-245>.
5. Гимранов Р.Р., Аймагамбетов Е.Б. Человеческий капитал как важный ориентир развития экономики Казахстан // *Вестник Евразийского университета им. Гумилева*. – 2019. – № 2. – С. 26-32.
6. Куандык Ж.Б., Асилова А.С., Кар М. Анализ подходов и методов оценки человеческого капитала в экономике // *Economics: the strategy and practice*. – 2022. – №17(1). – С. 110-126. – <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-1-110-126>.

7. Официальный интернет-ресурс Национального бюро статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам. Stat.gov.kz. (дата обращения 16.11.2022).
8. Кошанов А.К., Чуланова З.К. Некоторые подходы к оценке состояния человеческого капитала (на примере Казахстана) // Вестник Московского университета. Серия Экономика. – 2021. – № 4. – С. 49-72.
9. Хишауева Ж.Т. Состояние рынка труда в Казахстане и развитие самозанятости населения // Экономика Центральной Азии. – 2020. – Том 4. – № 2. – С. 101-112. – DOI: 10.18334/asia.4.2.110284.
10. Притворова Т., Бектлеева Д. Метод оценки социального эффекта проектов в активных программах занятости населения Казахстана // Вестник Омского университета. – Серия экономика. – 2017. – № 3. – С. 70-79.
11. Кунязова С.К., Кунязов Е.К., Каримбергенова М.К., КадYROва А.С. Занятость как один из инструментов социально-экономической политики Казахстана // Вестник КазУЭФимТ. – 2021. – № 3 (44). – С. 15-21. – DOI: 10.52260/2304-7216.2021.3(44).

REFERENCES

1. Dinzhanova G.S., Baetova M.T. Chelovecheskij kapital v innovacionnoj ekonomike // Economics: the strategy and practice. – 2022. – № 17(1). – S. 144-154. – <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-1-144-154> [in Russian].
2. Smit A. Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov // Vstupitel'naya stat'ya i kommentarij V.S. Afanas'eva. – М.: Izdatel'stvo social'no-ekonomicheskoy literatury, 1962. – 684 s. [in Russian].
3. Rikardo D. Nachalo politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya. – М.: Gospolitizdat, 1955. – 360 s. [in Russian].
4. Izguttieva K.E., Muhamedzhanova A.A., Mukanova M.A. Analiz sostoyaniya rynka truda v Respublike Kazahstan // Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – № 2. – S. 237-245. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-237-245> [in Russian].
5. Gimranov R.R., Ajmagambetov E.B. Chelovecheskij kapital kak vazhnyj orientir razvitiya ekonomiki Kazahstan // Vestnik Evrazijskogo universiteta im. Gumileva. – 2019. – № 2. – S. 26-32 [in Russian].
6. Kuandyk ZH.B., Asilova A.S., Kar M. Analiz podhodov i metodov ocenki chelovecheskogo kapitala v ekonomike // Economics: the strategy and practice. – 2022. – № 17(1). – S. 110-126. – <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-1-110-126> [in Russian].
7. Oficial'nyj internet-resurs Nacional'nogo byuro statistiki Agentstva Respubliki Kazahstan po strategicheskomu planirovaniyu i reformam. Stat.gov.kz. (data obrashcheniya 16.11.2022) [in Russian].
8. Koshanov A.K., Chulanova Z.K. Nekotorye podhody k ocenke sostoyaniya chelovecheskogo kapitala (na primere Kazahstana) // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya Ekonomika. – 2021. – № 4. – S. 49-72 [in Russian].
9. Hishauева Ж.Т. Состояние рынка труда в Казахстане и развитие самозанятости населения // Экономика Central'noj Azii. – 2020. – Том 4. – № 2. – С. 101-112. – DOI: 10.18334/asia.4.2.110284 [in Russian].
10. Pritvorova T., Bektleeva D. Metod ocenki social'nogo effekta proektov v aktivnyh programmah zanyatosti naseleniya Kazahstana // Vestnik Omskogo universiteta. – Seriya ekonomika. – 2017. – № 3. – S. 70-79 [in Russian].
11. Kuniyazova S.K., Kuniyazov E.K., Karimbergenova M.K., Kadyrova A.S. Zanyatost' kak odin iz instrumentov social'no-ekonomicheskoy politiki Kazahstana // Vestnik KazUEFiMT. – 2021. – №3 (44). – S. 15-21. – DOI 10.52260/2304-7216.2021.3(44) [in Russian].

Байдыбекова С.К., Сауранбай С.Б., Абенова Г.И.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЕҢБЕК НАРЫҒЫ ЖӘНЕ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі шаруашылық жағдайында мақаланың тақырыбы өзекті болып табылады, өйткені елдегі және өңірлердегі білікті бәсекеге қабілетті кадрларға деген қажеттілік еңбек нарығында өткір және өзекті болып қала береді.

Мақалада кадрлық әлеует елдің әлеуетінің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі болып табылатындығы және елдің әл-ауқаты, халықтың өмір сүру сапасы мен деңгейі, қоғамдағы тұрақтылық оның қызметінің тиімділігіне байланысты екендігі анықталды.

Зерттеу нәтижелері бойынша кәсіпорындардың нәтижелі жұмысы үшін тиімді кадр саясатын жүргізу қажет екендігі анықталды, оның мақсаты еңбек нарығы мен халықты жұмыспен қамтуды дамыту және жетілдіру жөніндегі шаралар кешенін жүзеге асыру болып табылады.

Жүргізу процесінде зерттеудің негізгі мақсаты көрсетілген, ол Қазақстандағы еңбек нарығының қазіргі жай-күйін зерделеу, еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсынысқа әсер ететін негізгі себептер мен факторларды айқындау болып табылады.

Зерттеу барысында еңбек нарығының қазіргі жай-күйі талданды, еңбек нарығына әсер ететін негізгі индикаторлар айқындалды, Қазақстанда еңбек нарығын дамыту және жетілдіру бойынша негізгі ұсынымдар әзірленді. Қазақстан Республикасы Статистика департаментінің 2017-2021 жылдардағы деректері бойынша экономикалық қызметтің әртүрлі түрлері бойынша жұмыспен қамтылған халықтың өзгеру динамикасына талдау жүргізілді.

Жүргізілген зерттеулердің негізінде зерттеудің практикалық маңыздылығы келтірілген, ол жүргізілген талдаудың нәтижелері конъюктураны кешенді талдау және еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың жай-күйін болжау кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Жүргізілген зерттеулердің нәтижелері бойынша қазіргі заманғы шаруашылық жағдайында кадрлық әлеуеттің сапасын арттыру мемлекеттің басым міндеті болып табылатыны және еңбек нарығын дамыту мен жетілдіруге және халықты жұмыспен қамтуға зор әсер ететіні атап өтілді.

Baidybekova S., Sauranbay S., Abenova G.

LABOR MARKET AND PROBLEMS OF EMPLOYMENT FORMATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

In modern economic conditions, the topic of the article is relevant, since the need for qualified competitive personnel in the country and regions has been and remains acute and relevant in the labor market.

The article determines that the human resource potential is one of the main components of the country's potential and the well-being of the country, the quality and standard of living of the population, stability in society depend on the effectiveness of its activities.

According to the results of the study, it was revealed that for the productive work of enterprises, it is necessary to conduct an effective personnel policy, the purpose of which is to implement a set of measures for the development and improvement of the labor market and employment of the population.

The main purpose of the study, which is to study the current state of the labor market in Kazakhstan, identify the main causes and factors affecting supply and demand in the labor market, is reflected in the process.

In the course of the research, the current state of the labor market is analyzed, the main indicators affecting the labor market are identified, the main recommendations for the development and improvement of the labor market in Kazakhstan are developed. The analysis of the dynamics of changes in the employed population for various types of economic activity according to the data of the Department of Statistics of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 was carried out.

Based on the conducted research, the practical significance of the study is presented, which consists in the fact that the results of the analysis can be used in conducting a comprehensive analysis of the conjuncture and forecasting the state of supply and demand in the labor market.

According to the results of the conducted research, it is noted that in modern economic conditions, improving the quality of human resources is a priority task of the state and has a huge impact on the development and improvement of the labor market and employment of the population.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).11
UDC 338.22.021.2
SCSTI 06.71.47

V. Baraboshkin*, PhD student¹
K. Baigabulova, PhD., acting associate professor¹
G. Kushebina, PhD., acting associate professor²
A. Burtebayeva*, master's degree student¹
L. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan¹
Esil Univesity, Astana, Kazakhstan²
* – main author (author for correspondence)
email: dj_dli@mail.ru

EFFICIENCY CHALLENGES IN HEALTHCARE MANAGEMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The key factor that determines the relevance of the study of the author is the importance of continuing and developing the processes of modernization in the healthcare economy, provided for in the state program of development of healthcare of the Republic of Kazakhstan "Densaulyk", as well as the "Strategy-2050". Currently, a number of unresolved problems aimed at improving the quality of medical services, the efficiency of the health care system as a whole and at the level of medical organizations have been identified, which are reflected in this article. The article shows essential modifications affecting the provision of medical organizations with high-tech treatment and diagnostic equipment, as well as addressing issues related to their informatization through the introduction of medical information and analytical support systems aimed at automating the basic processes of medical activity. The experts argue that in order to obtain the greatest efficiency and productivity of medical organizations, it seems advisable to introduce process-oriented quality management systems in healthcare, which represent a synthesis of professional management and current information technologies.

The objectives of the work are to study the fundamental issues of quality management in healthcare organizations and to examine the quality management system. On the results of the study the authors come to the relevant findings.

Keywords: quality, quality management, healthcare, health, health models, innovations, OESD, GII, efficiency, Hofer/Shendel model.

Кілт сөздер: сапа, сапа менеджменті, денсаулық сақтау, денсаулық сақтау үлгілері, инновациялар, ЭБДҰ, ЖИИ, тиімділік, Хофер/Шендель үлгісі.

Ключевые слова: качество, менеджмент качества, здравоохранение, модели здоровья, инновации, ОЭСР, ГИИ, эффективность, модель Хофер/Шендель.

JEL classification: I 10

Introduction. The term «health» was approved by WHO back in 1948 - «state of complete well-being (mental, physical and social) ». Subsequently, the types of health systems were identified, including all stakeholders, as well as institutions and resources whose main objective was to improve the population's health. The current priority for most countries in the world is to provide quality health services sustainably, intending to create a productive society that contributes to economic growth.

Effective decision-making is the primary and most challenging task in the health system. This difficulty lies mainly in the various interactions between the components of health systems: financial resources, technology, and human resources.

By the term "quality," we consider the degree to which a product or service meets the expectations of the consumer. Quality dimension has been an important foundation for competition between companies, but recent studies in this area allow us to use quality as one of the main features of the process, thereby adding another level of monitoring. Indeed, by defining the required level of quality (zero defects, six sigmas), it is possible to monitor and control changes in the overall process.

As you know, the criteria for assessing the quality of health care are global indicators in this area, necessary to assess the performance of the health care and social security system.

The objective of the study is to investigate factors potentially affecting efficiency in the healthcare of the Republic of Kazakhstan.

Literature review. The scientific foundations of the formation of health economics, necessary for the development of procedures for assessing the quality of medical care, as well as the effectiveness of medical organizations are devoted to the following works: A. Abramov [1], V. Agalakov [2], M. Adzhiev [3],

N. Arshinova [4], Z. Bykova [6], Yu. Emanuel, A. Khotin [7], A. Yamshikov, O. Tkach, O. Ardasova [8], etc. Both theoretical and applied aspects of process-oriented management are researched in the papers of O. Aristova [9], N. Valentinova [10], M. Kane and others.

Also, Kazakh scientists have studied quality management issues: G. Bokenova [5], V. Solovyov [12], A. Rakhisheva [13] and others.

The study was based on the application of a systemic content-analytical approach to quality management issues, since modern health care requires urgent modernization. The system approach is also necessary at the stage of planning, forecasting and in the process of health care management.

Main part. Active modernization of the health care system in Kazakhstan began even before independence in 1991 with the signing of the Almaty Declaration on Primary Health Care in 1978.

Further progress of world health care was identified by the signing of the Astana Declaration in the scope of the 40th anniversary in October 2018.

Today, Kazakhstan is a country with a relatively new generation and dynamic population indicators. Gross domestic product is estimated at \$171 billion in 2021, with a per capita gross domestic product of \$9,121, compared to \$58,510 in OECD countries. Even so, as an exporter of oil, Kazakhstan holds a leading position among Central Asian countries.

Among the countries of the world, Kazakhstan's rating for information and communication technology (ICT) development is 6.79, which places the Republic of Kazakhstan in 52nd place. The Republic of Kazakhstan ranks 53rd in terms of health care system - 60.94%.

The state program to reform and develop healthcare in the Republic of Kazakhstan began from 2005 to 2010. This reform preceded the state program "Salamatti Kazakhstan" for 2011-2015, the state program "Densaulyk" for 2016-2020 and the current state program of health care development of the Republic of Kazakhstan, which is planned for the years 2020-2025.

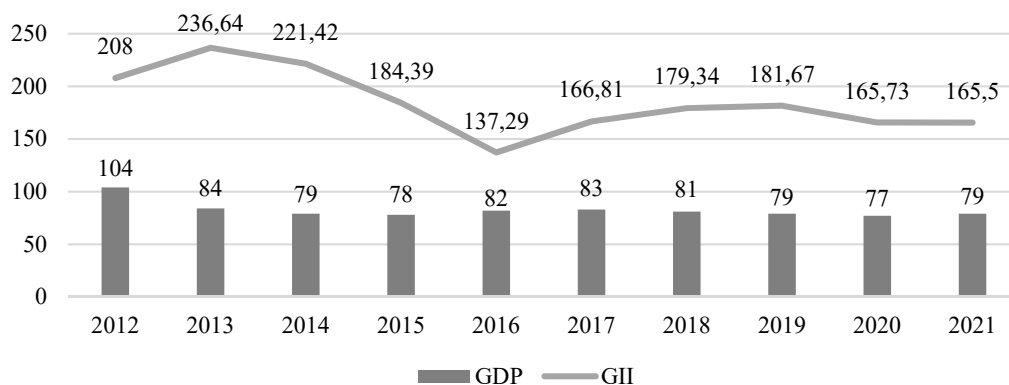

Figure 1. **World Innovation Index vs. GDP (billions of US dollars) of the Republic of Kazakhstan for 2012-2021***

* Compiled by the author on the basis of source [14]

The table above provides Kazakhstan's score on the global stage over the past ten years, the current score is the same as in 2019 and 2014. In 2021, the Republic of Kazakhstan ranks 79th among 132 countries, 23rd among 34 upper-middle-income countries, and third among ten Central and South Asian countries.

The downgrade of the GII in 2020 is most likely due to the COVID-19 pandemic, which caused a slowdown in the world economy. Despite this, Kazakhstan is pursuing an active policy to develop innovation and build an innovative ecosystem and knowledge-based economy. The main objective of Kazakhstan's strategic plan until 2025 is the sustainable development of the economy to improve the population's well-being compared to the OECD countries.

In order to classify health systems, it is helpful first to define the health system. According to Quadagno, these organizations, clinics, and hospitals provide health services and manage economic resources allocated by the Government, private agencies, provinces, communities, or insurance companies. The classification of health systems is now diversified. These systems can be classified according to the source of funding, the type of institution, or the population group they focus on.

Table 1

Main health models used in the world*

Healthcare model	Features
Beveridge model	This model offers health care to all citizens of the country where it is used and is financed by the Government through the payment of taxes.
Bismarck model	This model relies on an insurance program that is funded by both employers and employees via wage deductions. However, insurance schemes in this model are not profitable because they do not cover all citizens. One of the features of this particular model is simply that hospitals and other institutional units are usually private rather than public.
National health insurance or Tommy Douglas model	This model is mixed because it has the characteristics of the two previous models (the Beveridge model and the Bismarck model). In this system, service providers are owned by the private sector, but payment for the services provided is made through insurance payments, which are administered by the State. Financed by paying insurance premiums or taxes. Such programs are usually cheaper.
Model «out of pocket»	This model is used in countries with fragile economies, which prevents the Government from providing health care to the general population. In these countries, part of the population cannot afford to pay for health services.

* Drawn by the researchers on the base of the following sources [3,7]

The introduction of reforms and the implementation of new policies aimed at improving health indicators, however, to date have not spared Kazakhstan's health care system from problems such as the shortage of advanced IT infrastructure, extensive bureaucracy and insufficient development of effective preventive services and programs. Many of the problems are related to the unique geospatial, socio-political and economic realities that impede innovation, and as a result, key health indicators continue to fall short of other OECD countries.

We will evaluate strategic alternatives for private medical clinics on the example of Ust-Kamenogorsk with the help of the Hofer/Shendel model. This model uses two parameters: «relative competitive position» and «stage of market development».

The process of defining the boundaries of groups by the parameter «Relative competitive position» consists of three steps:

- 1) An arithmetic mean shall be calculated;
- 2) The total number of enterprises in the market in question is divided into two sectors for which the STS values are more significant or lower than the average;
- 3) In each of the sectors, we calculate the default deviations, which, together with the minimum and maximum values, define the boundaries of the presented groups. The standard deviation of a brand's competitive position (σ_1 (σ_2)) is calculated using the following formulas:

$$\sigma_1 = \sqrt{(1/\kappa_1) \times \sum (D_s - D_{cp1})^2}, S = 1, \dots, \kappa_1 \tag{2}$$

$$\sigma_2 = \sqrt{(1/(n - \kappa_1)) \times \sum (D_t - D_{cp2})^2}, t = 1, \dots, n - \kappa_1, \tag{3}$$

The market of paid medical services in Ust-Kamenogorsk is in the «Saturation» stage. The main competitors include the following clinics: «ONCLINIK», «EUROMED», «Outpatient Centre», and «ASMEDEK».

Table 2

Raw data for defining group boundaries in the category «Competitive position» in constructing Hofer/Shendel matrix

Clinic	Кр	Кр-Кр(авг)	(Кр-Кр(авг)) ^2
«ASMEDEK»	3,60	0,10	0,01
«EUROMED»	3,70	-0,40	0,16
«Outpatient center»	3,10	0,20	0,04
«ONCLINIK»	3,20	-0,30	0,09
Average	3,40	-	-

* Compiled by the authors

Based on the calculations, the following indicators were obtained:

$$\sigma_1 = 0.31$$

$$\sigma_2 = 0.37$$

The boundaries will be as follows:

$$\left\{ \begin{matrix} [3,87, 4,1] \\ [3,5, 3,87] \\ [3,19, 3,5] \\ [3,1, 3,19] \end{matrix} \right\} \cdot \text{if} \left\{ \begin{matrix} \text{I group - Powerful position} \\ \text{II group - Average position} \\ \text{III group - Weak position} \\ \text{IV group - The worst position} \end{matrix} \right\}$$

The relative position of the clinics can be determined according to the Hofer/Shendel model.

Table 3

Position of clinics according to the Hofer/Shendel model

	Powerful	Average	Weak	The worst
Development				
Growth				
Saturation	"EUROMED"	"ASMEDEK"	"ONCLINIK"	"Outpatient center"
Decrease				

* Compiled by the authors

For example, the position of the clinic «ASMEDEK» relative to the Hofer/Shendel model corresponds to the profit maximization strategy. The strategy should combine the following elements:

- 1) Addressing the weaknesses
- 2) Exploit competitors' weaknesses
- 3) Leveraging your strengths
- 4) Profit maximization

Next, it is necessary to highlight tactical steps regarding the chosen strategy:

- 1) Expanding the range of services
- 2) Building Market Reputation
- 3) Enhancing the quality of care
- 4) Growing the number of skilled professionals

The next stage is the development of a marketing complex to implement the above steps. First, it is essential to consider the existing elements of the marketing mix, which will change. Based on the analysis, a list of recommendations will be developed that will lead to a successful implementation of each of the tactical steps

Table 4

Methods of development of marketing complex for «ASMEDEK» clinic*

Tactical steps	Marketing element	Proposed actions
1. Expanding the range of services	Product/Service	Implementation of new services
2. Building Market Reputation	Promotion	Promotion development
3. Enhancing the quality of care	People	Staff development
4. Growing the number of skilled professionals	People	Attract highly qualified specialists

* Compiled by the authors

In the first stage, we will create a monthly media plan, using internet resources, radio, and TV as tools

Table 5

Mediaplan for 1-month 2022

Filed	Tool	Duration	Price per.	Price (KZT)
1	2	3	4	5
General	Targeted advertising in instagram feed	1 month	1000 shows	22000
Membrane plasmapheresis	Targeted advertising in instagram stories	1 month	1000 shows	22000

1	2	3	4	5
Male diseases	Targeted advertising on the local radio station	1 month	-	0
Female diseases	Targeted advertising on the local radio station	1 month	-	0
Ultrasound of organs	Targeted advertising in instagram feed	1 month	1000 shows	22000
Total				66000

* Compiled by the authors

Each of the proposed actions should be considered in detail.

1,2,5 - Advertising on the social network «Instagram» - Advertising records on the social network are very effective now. Such advertising allows for reaching a reasonably broad audience. The cost of advertising depends directly on its duration. In the following case, the duration of one month of advertising banners appearing in the news feed is 22,000 tenge.

3,4 Advertising on the radio - the clinic's partner, «ASMEDEK», is a local radio station. The advertising budget will not incur costs when transacting between companies is carried out by barter (service for service).

To expand the range of services and attract qualified specialists, the best option is to invite a specialty doctor who is not in the clinic. Having analyzed the assortment, it is recommended to open a dentistry room to carry out injection cosmetic procedures.

To improve the quality of service, the best solution is to upgrade the skills of the clinic administrators. In this direction, we find various courses and training, increasing maintenance personnel's effectiveness. For example, the online course «Effective Medical Center Administrator» or «Patient Recovery. » The average cost of such services is 30,000 KZT per person.

The main challenges facing health systems are summarized under five specific challenges:

- Demand for technology. Consumers need new technologies to diagnose and manufacture drugs to treat their diseases.
- Demographic demand. Another factor increasing the cost of health care today is the aging population, which has been and will continue to grow during these last two decades. In general, this trend is evident in health systems worldwide, as the older age group has high levels of chronic diseases requiring periodic medical check-ups and interventions. In Kazakhstan, for example, per capita, health expenditure in 2021 was \$268.
- Human resources. For health systems, the availability of skilled labor and financial resources are important factors in meeting the growing demand for health care for the entire population.
- Medical errors. One of the leading causes of illness and mortality are errors committed by personnel working in various areas of the health care system.
- Logistics. Proper management and understanding of the supply chain in healthcare systems is important because if the supply chain is flawed, it affects the administrative, financial, and pharmaceutical areas of the system.

A clear definition of activities (processes) and the establishment of relationships between them is the basis for the effective operation of a quality control system, since the outputs of one activity directly form the inputs of the next. Identification of processes, their interaction, as well as management has been called the "process approach".

Conclusion. Kazakhstan, like all countries in the world, faces numerous health care challenges related to trends in life expectancy, maternal mortality, efficiency, digitalization, and lack of human resources. The spread of coronavirus infection has become a major problem for health systems worldwide, but this has led to the continued advancement of digital health and telemedicine.

The economy of Kazakhstan, the scale and nature of social institutions, including a functioning health care system, require effective attitudes to its management and administration.

Thus, the focus of employees on the outcome, delegation of authorities and liability to the " holders" of the processes, underlying the process-oriented approach, will improve the efficiency of the health care management system.

REFERENCES

1. Абрамов А.Ю., Улумбекова Г.Э. Международные стандарты аккредитации медицинских организаций. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2013. – 224 с.

2. Агалаков В.И., Куковякин С.А., Куковякина Н.Д. Качество медицинской помощи (обзор литературы) // Вятский медицинский вестник. – 2003. – № 2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kachestvo-meditsinskoj-pomoschi-obzor-literatury>.
3. Аджиев М.Е. Основные проблемы системы менеджмента качества в медицинских организациях // Молодой ученый. – 2013. – № 12. – С. 561-562.
4. Одноволов О.Т., Аршинова Н.А., Пономарев В.В., Трусова Я.О. Опыт работы многопрофильной больницы по автоматизации экспертной деятельности в системе управления качеством оказания медицинской помощи // Кубанский научный медицинский вестник. – 2018. – 25(3). – С. 88-96.
5. Бокеннова Г.К. Эволюция системы качества. Международная организация по системе качества ISO // Бюллетень КАСУ. – 2015. – № 4. – 71 с.
6. Быкова Ж. Е. Использование методики балльной оценки медицинских услуг в качестве стабилизирующего фактора расходов на здравоохранение // Экономика здравоохранения. – 1998. – № 10, 1. – С. 12-15.
7. Эмануэль Ю.В., Хотин А.Л. Применение системы менеджмента качества в организациях здравоохранения. Часть 1 // Клинико-лабораторный консилуим. – 2009. – № 2(27). – С. 4-12.
8. Коачмен А., Ткач О., Ардашева О. Ведение показателей качества государственных услуг по оказанию медицинской помощи // Социальная политика и социальное партнерство. – 2017. – № 7. – С. 67-71.
9. Аристов О.В. Управление качеством: учебник. – М.: ИНФРА-М. – 2021. – 224 с.
10. Валентинова Н.И. Менеджмент качества: учебник. – М.: АСМС. – 2010. – 242 с.
11. Кане М.М., Иванов Б.В., Корешков В.Н., Схиртладзе А.Г. Системы, методы и инструменты управления качеством. – СПб.: Питер. – 2008. – 560 с.
12. Соловьев В.И. Продуктивные отношения в коллективе как фактор управления качеством // Бюллетень Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – № 1. – 2018. – С. 3-7.
13. Ракишева А.Б. Современный контент-менеджмент на предприятии // Вестник университета «Туран». – (77). – 2018. – С. 21-27.
14. Kazakhstan: Innovation index // TheGlobalEconomy.com. – URL: https://www.theglobaleconomy.com/Kazakhstan/GII_Index/.

REFERENCES

1. Abramov A.Ju., Ulumbekova G.Je. Mezhdunarodnye standarty akkreditacii medicinskih organizacij. – М.: GJeOTAR-Media, 2013. – 224 s. [in Russian].
2. Agalakov V.I., Kukovjakin S.A., Kukovjakina N.D. Kachestvo medicinskoj pomoshhi (obzor literatury) // Vjatskij medicinskij vestnik. – 2003. – № 2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kachestvo-meditsinskoj-pomoschi-obzor-literatury> [in Russian].
3. Adzhiev M.E. Osnovnye problemy sistemy menedzhmenta kachestva v medicinskih organizacijah // Molodoj uchenyj. – 2013. – № 12. – S. 561-562 [in Russian].
4. Odnovolov O.T., Arshinova N.A., Ponomarev V.V., Trusova Ja.O. Opyt raboty mnogoprofil'noj bol'nicy po avtomatizacii jekspertnoj dejatel'nosti v sisteme upravlenija kachestvom okazaniya medicinskoj pomoshhi // Kubanskij nauchnyj medicinskij vestnik. – 2018. – 25(3). – S. 88-96 [in Russian].
5. Bokenova G.K. Jevoljucija sistemy kachestva. Mezhdunarodnaja organizacija po sisteme kachestva ISO // Bjulleten' KASU. – 2015. – № 4. – 71 s. [in Russian].
6. Bykova Zh.E. Ispol'zovanie metodiki bal'noj ocenki medicinskih uslug v kachestve stabilizirujushhego faktora rashodov na zdavoohranenie // Jekonomika zdavoohranenija. – 1998. – № 10, 1. – S. 12-15 [in Russian].
7. Jemanujel' Ju.V., Hotin A.L. Primenenie sistemy menedzhmenta kachestva v organizacijah zdavoohranenija. Chast' 1 // Kliniko-laboratornyj konsilium. – 2009. – № 2(27). – S. 4-12 [in Russian].
8. Koachmen A., Tkach O., Ardasheva O. Vedenie pokazatelej kachestva gosudarstvennyh uslug po okazaniyu medicinskoj pomoshhi // Social'naja politika i social'noe partnerstvo. – 2017. – № 7. – S. 67-71. [in Russian].
9. Aristov O. V. Upravlenie kachestvom: uchebnik. – М.: INFRA-M. – 2021. – 224 s. [in Russian].
10. Valentinova N.I. Menedzhment kachestva: uchebnik. – М.: ASMS. – 2010. – 242 s. [in Russian].

11. Kane M.M., Ivanov B.V., Koreshkov V.N., Shirladze A.G. Sistemy, metody i instrumenty upravlenija kachestvom. – SPb.: Piter. – 2008. – 560 s. [in Russian].
12. Solov'ev V.I. Produktivnye otnoshenija v kollektive kak faktor upravlenija kachestvom // Bjulleten' Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – № 1. – 2018. – S. 3-7. [in Russian].
13. Rakisheva A.B. Sovremennyj kontent-menedzhment na predpriyatii // Vestnik universiteta «Turan». – (77). – 2018. – S. 21-27 [in Russian].
14. Kazakhstan: Innovation index // TheGlobalEconomy.com. – URL: https://www.theglobaleconomy.com/Kazakhstan/GII_Index/.

Барабошкин В.К., Байгабулова К.К., Кушебина Г.М., Буртебаева А.А.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУДЫ БАСҚАРУ ТИІМДІЛІГІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Авторлық зерттеудің өзектілігін анықтайтын басты фактор – Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласын дамытудың «Денсаулық» мемлекеттік бағдарламасы, сондай-ақ «2050 Стратегиясы» аясында қарастырылған денсаулық сақтау экономикасында жаңғырту процестерін жалғастыру және дамыту қажеттігі болып табылады.

Қазіргі уақытта, осы мақалада көрсетілген медициналық қызметтердің сапасын, денсаулық сақтау жүйесінің тиімділігі мен тұтастай алғанда медициналық ұйымдар деңгейіндегі тиімділікті арттыруға бағытталған бірқатар шешілмеген мәселелер анықталды. Мақалада медициналық ұйымдарды жоғары технологиялық емдеу – диагностикалық жабдықтармен қамтамасыз етілуін арттыруға, сондай – ақ медициналық қызметтің негізгі процестерін автоматтандыруға бағытталған медициналық ақпараттық-талдау жүйелерін енгізу арқылы оларды ақпараттандыруға байланысты мәселелерді шешуге әсер ететін маңызды өзгерістер көрсетілген.

Авторлар медициналық ұйымдардың жұмыс істеуінің барынша нәтижелілігі мен тиімділігіне қол жеткізу үшін кәсіби менеджмент пен заманауи ақпараттық технологиялардың синтезі болып табылатын денсаулық сақтаудағы қызметтер сапасын басқарудың үдерістік-бағытталған жүйелерін енгізу орынды болып табылатынына негізделген.

Зерттеу міндеттері денсаулық сақтау ұйымдарындағы сапа менеджментінің негізгі аспектілерін зерттеу және сапа менеджменті жүйесін талдау барысында анықталған. Жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша авторлар тиісті қорытынды жасады.

Барабошкин В.К., Байгабулова К.К., Кушебина Г.М., Буртебаева А.А.

ПРОБЛЕМЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ЗДРАВООХРАНИЕНИЕМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Главным фактором, определившим актуальность авторского исследования, выступает необходимость продолжения и развития процессов модернизации в экономике здравоохранения, предусмотренных в рамках государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық», а также «Стратегии-2050».

В настоящее время обозначился ряд нерешенных задач, которые были направлены на повышение качества медицинских услуг, эффективности функционирования системы здравоохранения как в целом, так и на уровне медицинских организаций, которые отражены в данной статье.

В статье показаны значимые преобразования, влияющие на повышение обеспеченности медицинских организаций высокотехнологичным лечебно-диагностическим оборудованием, а также решение вопросов, связанных с их информатизацией посредством внедрения медицинских информационно-аналитических систем, направленных на автоматизацию основных процессов медицинской деятельности.

Авторами обосновано, что целью достижения наибольшей результативности и эффективности функционирования медицинских организаций представляется целесообразным внедрить процессно-ориентированные системы управления качеством услуг в здравоохранении, представляющие собой синтез профессионального менеджмента и современных информационных технологий.

Задачи исследования определены в изучении основных аспектов менеджмента качества в организациях здравоохранения и анализе системы менеджмента качества. На основе проведенного исследования авторами сделаны соответствующие выводы.

Д.Р. Баткеева, докторант PhD¹

А.Т. Омарова*, PhD, профессор²

Б.С. Сапарова, д.э.н., профессор³

Г.Н. Сраилова, к.э.н., профессор¹

Қарағандық университет Қазпотребсоюзы

г. Қарағанда, Қазақстан¹

Қарағандық университет иници академика

Е.А. Букетова, г. Қарағанда, Қазақстан²

Евразийский национальный университет

иници Л.Н. Гумилева, г. Астана, Қазақстан³

Қарағандық университет Қазпотребсоюзы

г. Қарағанда, Қазақстан¹

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: ainuraphd@mail.ru

ВЛИЯНИЕ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ И ГОСПРОГРАММ ФИНАНСИРОВАНИЯ НА СТРОИТЕЛЬНУЮ ОТРАСЛЬ КАЗАХСТАНА

В статье рассматривается влияние ипотечного кредитования и госпрограмм финансирования на строительную отрасль Казахстана. В ходе исследования авторами была выдвинута гипотеза о дальнейшем росте показателей ипотечного кредитования в строительном секторе Республики Казахстан в условиях трансформации геополитической и экономической ситуации в мире с использованием методов математического моделирования и прогнозирования и применения регрессионного анализа. Помимо своей социальной значимости, развитие ипотечного кредитования способствует сбалансированному развитию финансовой системы страны и сохранению ее стабильности, а также стимулирует развитие строительного сектора экономики, способствуя окупаемости проектов за счет увеличения спроса на жилье среди населения.

На основе полученных результатов был сделан вывод о том, что ипотечное кредитование играет важную роль в развитии строительной отрасли Республики Казахстан, поэтому необходимо уделять большое внимание таким фактам, как различные кредитные инструменты и государственное финансирование программ. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение и подтверждают гипотезу автора о дальнейшем росте показателей ипотечного кредитования в строительном секторе Республики Казахстан и развитии программ государственного финансирования этой отрасли.

Ключевые слова: строительство, строительная отрасль, ипотечное кредитование, финансирование, технологии, государственная программа, экономика, проект, финансы, индустрия.

Кілт сөздер: құрылыс, құрылыс саласы, ипотекалық несиелеу, қаржыландыру, технологиялар, мемлекеттік бағдарлама, экономика, жоба, қаржы, өнеркәсіп.

Keywords: construction, construction industry, mortgage lending, financing, technology, government program, economy, project, finance, industry

JEL classification: M21

Введение. Механизм приобретения жилья с помощью ипотечного кредитования в современных условиях эффективен, о чем свидетельствует мировая практика, подтверждающая широкое использование ипотечного кредитования как основного инструмента решения социальных проблем и повышения уровня жизни населения.

Целью исследования является анализ строительной отрасли в Республике Казахстан и влияния ипотечного кредитования и программ государственного финансирования на ее развитие в контексте трансформации геополитической и экономической ситуации в мире.

Несмотря на все негативные последствия пандемии, строительная отрасль не только сохранила свою динамику, но и приумножила свои показатели и заложила основу для экономической активности Казахстана. В Казахстане разрабатываются различные государственные программы по заимствованию и финансированию строительной отрасли. Анализ развития строительной отрасли и особенностей современного программно-ориентированного управления формированием рынка доступного жилья в Казахстане свидетельствует о том, что данному вопросу в республике уделяется особое внимание. Основные фонды способствуют увеличению национального богатства страны в

форме накопления основного капитала. В связи с этим развитие "строительной" деятельности очень важно для развития экономики.

Экономическая ситуация и перспективы развития экономики страны во многом зависят от инвестиционной активности, которая является необходимым условием и источником экономического роста. Большое внимание уделяется выявлению и анализу факторов, влияющих на успех и неудачу строительной отрасли. Будучи проектной отраслью, строительство вкладывает значительные средства в такие исследования. Кроме того, строительная отрасль больше всего страдает от соблюдения сроков и бюджетных ограничений. Авторы определили критические факторы успеха в строительной отрасли, которые были оценены по их влиянию и вкладу в фактическую эффективность проекта в соответствии с тремя критериями: графиком, стоимостью и качеством.

Строительная отрасль зависит от многих факторов, и в первую очередь от общих изменений в экономике. Экономика замкнутого цикла в строительном секторе стран с формирующимся рынком заключается в сохранении ценности строительных материалов и конструкций как можно дольше.

Обзор литературы. Строительная отрасль в Казахстане по мнению Торгаутов Б., Жанабаев А., Тлейкен А., Туркилмаза А., Мустафа М., Карача Ф. стремительно развивается, количество проектов ежегодно увеличивается [1], оказывая значительное влияние на экономику и окружающую среду, согласно исследованиям Цзо Дж., Чжао З.Ю. [2], способствуя вкладу в экономику, обеспечивает прямую и косвенную занятость и удовлетворяет потребности людей в зданиях и сооружениях. Об этом подробно рассматривается такими учеными как Чжао Х., Цзо Дж., Ву Г., Хуан К., которые дают библиометрический обзор исследований в области зеленого строительства [3; 4].

В исследовании Альфиры Хаертдиновой, Анны Маляшовой, Светланы Гадельшиной (2021) рассматриваются основные тенденции развития строительной отрасли как одного из важнейших секторов экономики, где отмечается, что строительство значительно повышает экономический потенциал страны, формирует ее материальные активы и является неотъемлемой частью нации и его богатство [5]. Другие авторы описали, что недвижимость, созданная в ходе строительства как средство нефинансового производства, является неотъемлемой частью национального богатства страны. Основные средства составляют значительную часть структуры нефинансовых производственных активов. Следовательно, тот факт, что строительная отрасль была создана за счет недвижимости в виде основных средств, является ключом к успешному развитию отраслей, производящих товары и услуги. В исследовании с О.В. Антипиной и М.В. Вельмом (2021) анализируются факторы, ограничивающие деятельность строительных компаний в современных экономических условиях. Описана роль управления проектами в строительной отрасли, а также проанализированы основные принципы управления строительными проектами [6].

Анализ исследований зарубежных ученых, таких как Норузи М., Шафер М., Кабеза Л.Ф., Хименес Л., Бур Д. свидетельствует, что особое внимание уделяется таким понятиям, как «устойчивость», «энергоэффективность», «Оценка жизненного цикла», «возобновляемые источники энергии» и «переработка отходов», подчеркивая разработку и использование альтернативных строительных материалов, циклических бизнес-моделей, умные города, индустрия 4.0 и их взаимосвязь с экономикой замкнутого цикла [7].

На сегодняшний день, в условиях сложившейся экономической и геополитической ситуации, на фоне волатильности курса и антироссийских санкций, проблем с таможенным оформлением и изменением транспортной логистики, подрядные организации испытывают существенные трудности при реализации проектов строительства как в рамках государственного заказа, так и при частном строительстве, поэтому согласно исследованиям как зарубежных, так и отечественных ученых, строительным компаниям следует обратить внимание на новые технологии, привнесенные Строительством 4.0, которые заключаются в создании технологических инновационных сетей, чтобы способствовать цифровой трансформации строительных компаний, в активном развитии технологических инновационных возможностей.

Основная часть. Анализ и результаты. В соответствии с Концепцией развития жилищно-коммунальной инфраструктуры до 2026 года, жилищный фонд страны на 01.01.2022г. составил 387,7 млн кв. метров, из которых 250,2 млн кв. метров или 64,5%, расположено в городах и других городских поселениях, а 137,5 млн кв. метров (35,5%) – в сельских населенных пунктах. При этом почти весь (97,8%) жилищный фонд находится в частной собственности населения страны и лишь 2,2% в государственной собственности (Рисунок 1) [8].

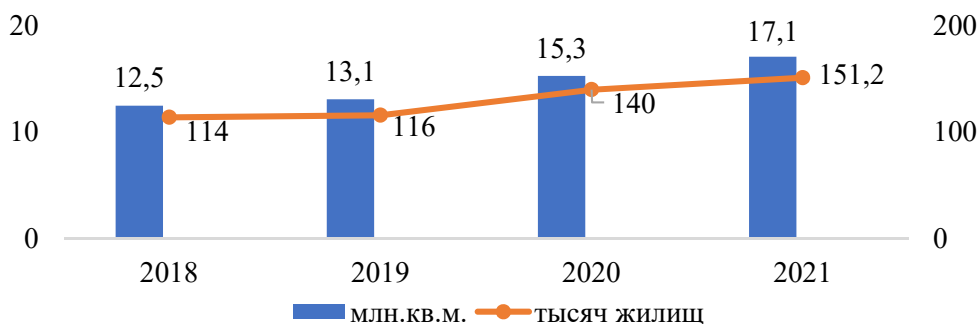

Рисунок 1. Показатели жилищного строительства*

* Составлен автором на основе источника [10]

Государство принимает комплексные меры с помощью программ, которые консолидируют все меры государственной поддержки в области жилищного строительства, обеспечения граждан жильем, модернизации и развития системы жилищно-коммунального хозяйства, интеграции вопросов модернизации коммунальной инфраструктуры, отопления, водоснабжения и водоотведения. Это привлекает частные инвестиции в предоставление населению кредитного жилья в рамках механизмов долевого строительства и поддерживает развитие индивидуального жилищного строительства (Рисунок 2) [9].

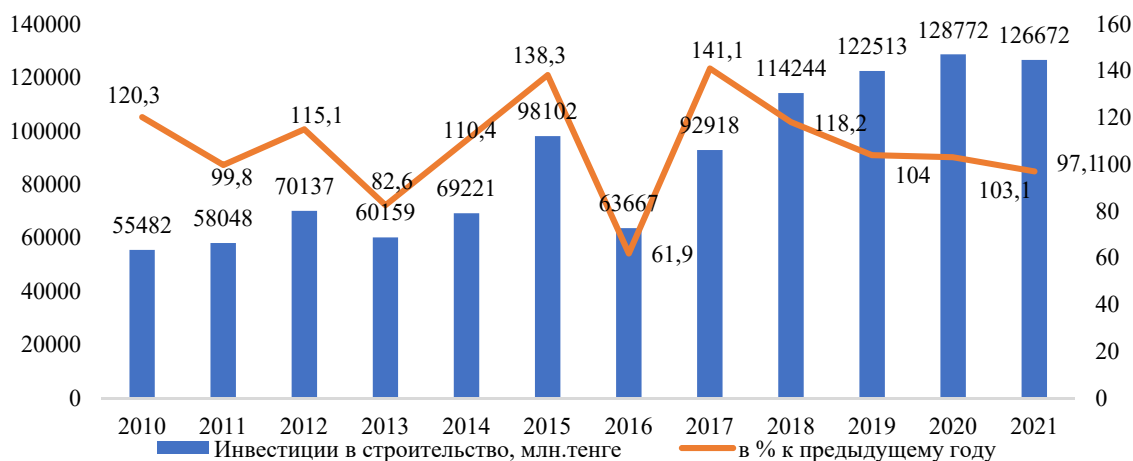

Рисунок 2. Динамика показателей инвестиций в строительство, млн. тенге*

* Составлен автором на основе источника [9]

На рынке в сфере ЖКХ представлены 8 лидирующих банков, которые активно продвигают инструменты ипотечного кредитования (Рисунок 3) [10].

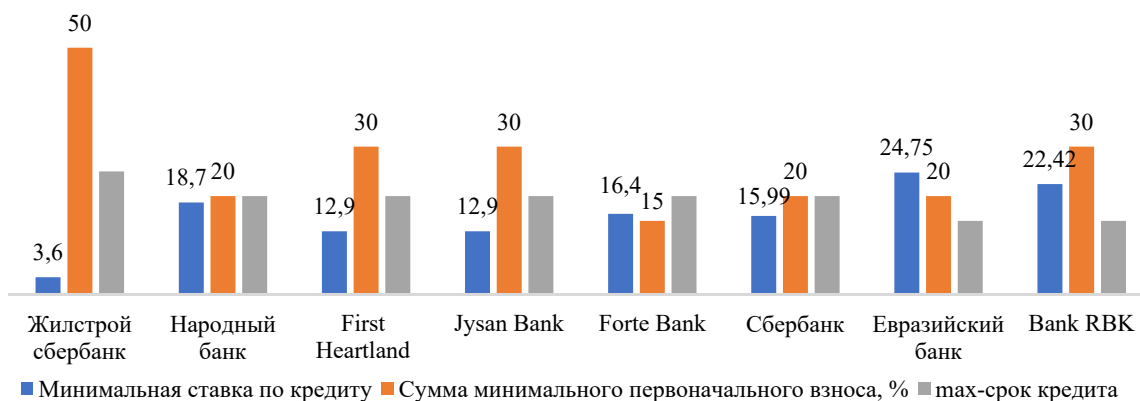

Рисунок 3. Лидирующие банки второго уровня в предоставлении услуг ипотечного кредитования ЖКХ*

* Составлен автором на основе источника [9]

Самая выгодная ипотечная программа в стране осуществляется с помощью государственного участия. На рынке появилось несколько ипотечных программ, которые предназначены как для первичного, так и для вторичного жилья, включая программы:

- «7-20-25»,
- «Нурлы Жер»,
- «5-10-20» (бывшая Шанырак),
- «2-10-20» (бывшая Бакытты Отбасы),
- «5-20-25», и другие.

В динамике на рисунке 3 можно увидеть финансирование строительного сектора в рамках государственной программы (Рисунок 4) [11].

В этой связи можно сказать, что в Казахстане наблюдается тенденция к повышению доступности жилья, которая предусматривает четкие критерии для граждан в соответствии с их социальным статусом и доходом.

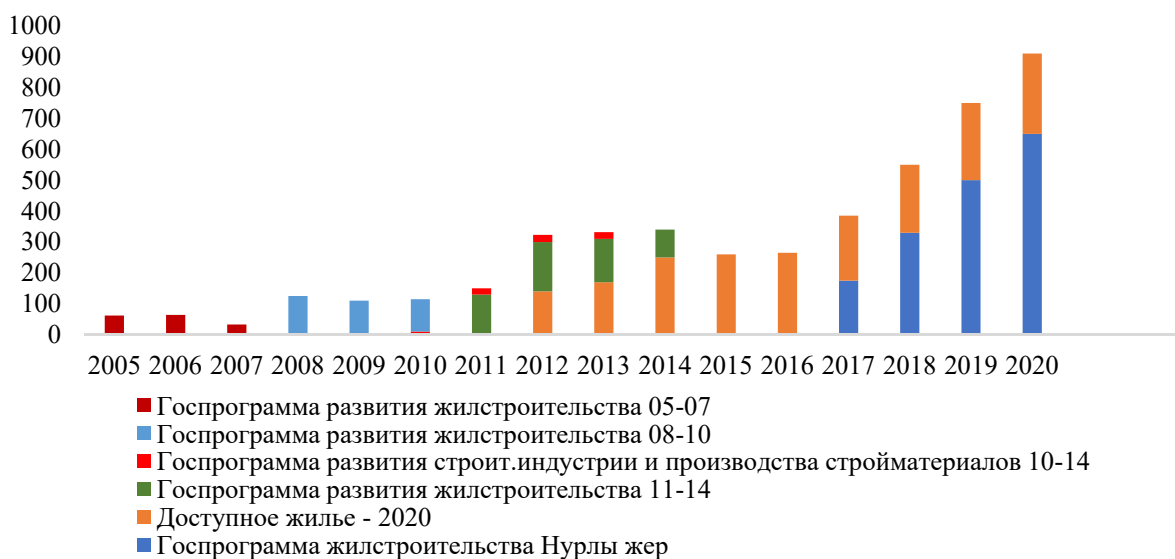

Рисунок 4. Финансирование строительной отрасли по госпрограммам*

* Составлен автором на основе источника [11]

Соответственно, объем выполненных строительных работ также имеет тенденцию роста (Рисунок 5) [10].

Рисунок 5. Тенденции увеличения объема выполненных строительных работ за 2010-2021гг., млн. тенге*

* Составлен автором на основе источника [10]

В Казахстане наблюдается тенденция повышения доступности жилья, и, что характерно для этой отрасли, с 2016 года наблюдается относительная стабильность, благодаря инструментам системы жилищных сбережений и ипотечным программам, в том числе ипотечным жилищным кредитам "7-20-25". К концу 2021 года банковский сектор Республики Казахстан был представлен 2 ипотечными организациями и 4 организациями, осуществляющими определенные виды банковских операций (Рисунок 6) [10].

Рисунок 6. Динамика активов и ссудного портфеля ипотечных компаний за 2012-2021 гг., млрд. тенге*

* Составлен автором на основе источника [10]

К концу 2021 года. общий кредитный портфель ипотечных компании достиг 353,2 млрд тенге, что на 112,7 млрд тенге, или на 4020% больше, чем на конец года, который составляет 46,9 млрд тенге. Такие показатели характеризуют рынок жилищного строительства и указывают на его дальнейший рост. Учитывая, что рынок ипотечного кредитования в строительной отрасли развивается разумным образом, вы можете рассчитать эти показатели, используя методы математического прогнозирования.

Несмотря на государственную поддержку частных строительных компаний, именно индивидуальные застройщики вносят значительный вклад в увеличение ввода жилья в эксплуатацию. Прогностические вычисления выполняются с использованием регрессионного анализа и программы Excel. (Таблица 1) [10].

Таблица 1

Прогнозные значения показателей активов ипотечных компаний и их ссудный портфель на 2023-2025 годы* (млрд. тенге)

Показатель	2023	2024	2025
Активы ипотечных организаций в строительстве			
Тенденция	1450,365	1593,111	1735,856
Рост	2358,499	3150,084	4207,35
Предсказ	1450,365	1593,111	1735,856
Линейн	1450,365	1593,111	1735,856
Ссудный портфель ипотечных организаций в строительстве			
Тенденция	464,1933	504,08	543,9667
Рост	680,8757	846,34	1052,015
Предсказ	464,1933	504,08	543,9667
Линейн	464,1933	504,08	543,9667

* Составлена автором на основе произведенных расчетов

Выводы итогов произведенных расчетов показаны в таблице 2.

**Итоги произведенных расчетов регрессионного анализа
показателя активов ипотечных организаций в строительстве***

ВЫВОД ИТОГОВ			
Регрессионная статистика показателя активов ипотечных организаций в строительстве		Регрессионная статистика показателя ссудного портфеля ипотечных организаций в строительстве	
Множественный R	0,891828	Множественный R	0,859863
R-квадрат	0,795357	R-квадрат	0,739365
Нормированный R-квадрат	0,769776	Нормированный R-квадрат	0,706786
Стандартная ошибка	232,5209	Стандартная ошибка	76,04951
Наблюдения	10	Наблюдения	10
Множественный R	0,891828	Множественный R	0,859863

* Составлена автором на основе произведенных расчетов

В настоящее время строительная отрасль Казахстана испытывает большие трудности из-за кризиса из-за санкций против Российской Федерации. Наблюдается вторая волна резкого роста цен на строительные материалы, есть проблемы с поставками, в ходе публичных тендеров расчетные цены в проектах расходятся с реальностью.

Заключение. Особое значение имеет финансирование, ипотечные продукты со ставкой рефинансирования в 20% потеряли актуальность. Отрасли нужны срочные антикризисные меры, целью которых должны быть:

- сохранение занятости в сфере строительства;
- сохранение ипотечных продуктов для возможности реализации долевого строительства;
- принятие мер по поддержке государственных заказов в строительстве;
- регулирование цен при производстве местных строительных материалов для стабилизации и демополизации рынка;
- индустриализация, финансирование новых производств стройиндустрии для импортозамещения.

Строительная отрасль является одним из активно развивающихся секторов экономики, который замыкает смежные секторы экономики, имеет большую социальную направленность и является локомотивом экономического роста. Вызовы, стоящие перед строительной отраслью Казахстана в средне- и долгосрочной перспективе, отражены в широком перечне национальных программ развития страны.

Сегодня, в контексте текущей экономической и геополитической ситуации, на фоне колебаний валютных курсов и антироссийских санкций, проблем с таможенным оформлением, изменений в транспортной логистике, подрядчики сталкиваются со значительными трудностями при реализации строительных проектов по заказу как государственного, так и частного строительства.

Глобальные политические и экономические события продолжают оказывать негативное влияние на все отрасли промышленности. Строительная отрасль, которая переживает трудные времена, не осталась в стороне. Сегодня на отрасль влияют многие факторы. Среди главных из них - проблемы с поставками строительных материалов из Европы. С введением западных санкций логистический коридор был восстановлен. И это не могло не привести к росту цен на строительные материалы. Больше всего вырос ценник на товары премиум-класса, ввозимые в Казахстан через Украину и Россию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Торгаутов Б., Жанабаев А., Тлейкен А., Туркилмаз А., Мустафа М., Карача Ф. Экономика замкнутого цикла: вызовы и возможности в строительном секторе Казахстана // Здания. – 2021. – №11(501). – С. 51-60. – <https://doi.org/10.3390/здания11110501>
2. Цзо Дж., Чжао З.Ю. Исследования в области зеленого строительства - текущее состояние и будущая повестка дня: обзор, обновление // Энергетический обзор. – 2014. – №7(9). – С.11-20. – <https://doi.org/10.1016/j.>
3. Европейская комиссия, Европейский строительный сектор, Евро. Союз, 2016 год. – С. 16. – <http://ec.europa.eu/growth/sectors/construction>.

4. Чжао Х., Цзо Дж., Ву Г., Хуан К. Библиометрический обзор исследований в области зеленого строительства за 2000-2016 годы, архитектор // *Sci. Rev.* – 2019. – № 62(11). – С. 74-88. – <https://doi.org/10.1080/00038628.2018.1485548>.
5. Хаертдинова А., Маляшова А., Гадельшина С. Экономическое развитие строительной отрасли как основа устойчивого развития страны // *E3S Web of Conferences.* – 2021. – № 274(10021). – С. 5-11. – STCCE – 2021. – <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127410021>
6. Антипина О.В., Вельм М.В. Особенности управления проектами в строительной отрасли Российской Федерации в современных экономических условиях. Серия конференций IOP: Наука о земле и окружающей среде, том 751, Международный Байкальский инвестиционно-строительный форум «Пространственная реструктуризация территорий». 4 декабря 2020 года, Иркутск, Российская Федерация. – С. 224-238. – <https://iopscience.iop.org/>
7. Норузи М., Шафер М., Кабеза Л.Ф., Хименес Л., Бур Д. Экономика замкнутого цикла в строительстве: научный эволюционный анализ // *Журнал строительной инженерии.* – 2020. – № 9 (12). – С. 44-52. – <https://doi.org/10.1016/j.jobe.2021.102704>
8. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan // September 23. – 2022. – No. 736 «Concept of development of housing and communal infrastructure until 2026».
9. Data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for 2010-2021. [Electronic resource]. – URL: <http://www.stat.gov.kz>
10. Quarterly macroeconomic analysis of indicators affecting the activities of JSC «Samruk-Kazyna Construction». January-March 2021. [Electronic resource]. – <https://www.mql5.com/ru/economic-calendar/united-states/new-home-sales>
11. Overview of the construction industry. Association of Financiers of Kazakhstan. – 2021. – [Electronic resource]. – <https://afk.kz/>

REFERENCES

1. Torgautov B., Zhanabayev A., Tleyken A., Turkilmaz A., Mustafa M., Karacha F. Ekonomika zamknutogo tsikla: vyzovy i vozmozhnosti v stroitel'nom sektore Kazakhstana // *Zdaniya.* – 2021. – № 11(501). – S. 51-60. – <https://doi.org/10.3390/zdaniya11110501> [in Russian].
2. TSzo Dzh., Chzhao Z.YU. Issledovaniya v oblasti zelenogo stroitel'stva - tekushcheye sostoyaniye i budushchaya povestka dnya: obzor, obnoveniye // *Energeticheskiy obzor.* – 2014. – № 7(9). – S.11-20. – <https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.10.021> [in Russian].
3. Yevropeyskaya komissiya, Yevropeyskiy stroitel'nyy sektor, Yevro. Soyuz, 2016 god. – S. 16. – <http://ec.europa.eu/growth/sectors/construction/> [in Russian].
4. Chzhao K.H., TSzo Dzh., Vu G., Khuan K. Bibliometricheskiy obzor issledovaniy v oblasti zelenogo stroitel'stva za 2000-2016 gody, arkhitekto // *Sci. Rev.* – 2019. – № 62(11). – S. 74-88. – <https://doi.org/10.1080/00038628.2018.1485548> [in Russian].
5. Khayertdinova A., Malyashova A., Gadel'shina S. Ekonomicheskoye razvitiye stroitel'noy otrasli kak osnova ustoychivogo razvitiya strany // *E3S Web of Conferences.* – 2021. – № 274(10021). – S. 5-11. – STCCE – 2021. – <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127410021> [in Russian].
6. Antipina O.V., Vel'm M.V. Osobennosti upravleniya proyektami v stroitel'noy otrasli Rossiyskoy Federatsii v sovremennykh ekonomicheskikh usloviyakh. Seriya konferentsiy IOP: Nauka o zemle i okruzhayushchey srede, tom 751, Mezhdunarodnyy Baykal'skiy investitsionno-stroitel'nyy forum «Prostranstvennaya restrukturizatsiya territoriy». 4 dekabrya 2020 goda, Irkutsk, Rossiyskaya Federatsiya, S.224-238. <https://iopscience.iop.org/> [in Russian].
7. Noruzi M., Shafer M., Kabeza L.F., Khimenes L., Bur D. Ekonomika zamknutogo tsikla v stroitel'stve: nauchnyy evolyutsionnyy analiz // *Zhurnal stroitel'noy inzhenerii.* – 2020. – № 9(12). – S. 44-52. – <https://doi.org/10.1016/j.jobe.2021.102704> [in Russian].
8. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan // September 23. – 2022. – No. 736 «Concept of development of housing and communal infrastructure until 2026».
9. Data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for 2010-2021. [Electronic resource]. – URL: <http://www.stat.gov.kz>
10. Quarterly macroeconomic analysis of indicators affecting the activities of JSC «Samruk-Kazyna Construction». January-March 2021. [Electronic resource]. – <https://www.mql5.com/ru/economic-calendar/united-states/new-home-sales>

11. Overview of the construction industry. Association of Financiers of Kazakhstan. – 2021. – [Electronic resource]. – <https://afk.kz/>

Баткеева Д.Р., Омарова А.Т., Сапарова Б.С., Сраилова Г.Н.

ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕЛЕУ МЕН МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛАНДЫРУ БАҒДАРЛАМАЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚҰРЫЛЫС САЛАСЫНА ӘСЕРІ

Аннотация

Мақалада ипотекалық несиелеу мен мемлекеттік қаржыландыру бағдарламаларының Қазақстанның құрылыс саласына әсері қарастырылған. Зерттеу барысында авторлар математикалық модельдеу мен болжау және регрессиялық талдау әдістерін қолдана отырып, әлемдегі геосаяси және экономикалық жағдайдың трансформациясы жағдайында Қазақстан Республикасының құрылыс секторындағы ипотекалық кредиттеу көрсеткіштерінің одан әрі өсуі туралы гипотезасы ұсынылған. Әлеуметтік маңыздылығынан басқа, ипотекалық несиелендіруді дамыту елдің қаржы жүйесінің теңгерімді дамуына және оның тұрақтылығын сақтауға ықпал ете отырып, экономиканың құрылыс секторының дамуын ынталандырады.

Алынған нәтижелер негізінде ипотекалық кредиттеу Қазақстан Республикасының құрылыс саласын дамытуда маңызды рөл атқарады деген қорытынды жасалды, сондықтан түрлі кредиттік құралдар мен бағдарламаларды мемлекеттік қаржыландыру сияқты фактілерге көп көңіл бөлу қажет екендігі анықталды. Зерттеу нәтижелері теориялық және практикалық мәнге ие және автордың Қазақстан Республикасының құрылыс секторындағы ипотекалық кредиттеу көрсеткіштерінің және осы саланы мемлекеттік қаржыландыру бағдарламаларының дамуының одан әрі өсуі туралы гипотезасын растайды.

Batkeeva D., Omarova A., Saparova B., Sraилоva G.

IMPACT OF MORTGAGE LENDING AND STATE FINANCING PROGRAMS ON THE CONSTRUCTION INDUSTRY OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the impact of mortgage lending and state financing programs on the construction industry of Kazakhstan. In the course of the study, the authors put forward a hypothesis about the further growth of mortgage lending indicators in the construction sector of the Republic of Kazakhstan in the context of the transformation of the geopolitical and economic situation in the world using mathematical modeling and forecasting methods and the use of regression analysis. In addition to its social significance, the development of mortgage lending contributes to the balanced development of the country's financial system and maintaining its stability, as well as stimulates the development of the construction sector of the economy, contributing to the payback of projects by increasing the demand for housing among the population.

Based on the results obtained, it was concluded that mortgage lending plays an important role in the development of the construction industry of the Republic of Kazakhstan, therefore, it is necessary to pay great attention to such facts as various credit instruments and state financing of programs. The results of the study have theoretical and practical significance and confirm the author's hypothesis about the further growth of mortgage lending indicators in the construction sector of the Republic of Kazakhstan and the development of public financing programs for this industry.

А.Н. Бейсембина*, докторант PhD

С.К. Кунязова, к.э.н., доцент

А.А. Нургалиева, к.э.н., доцент

Е.К. Кунязов, PhD, ассоц. профессор

Торайғыров университет,

г. Павлодар, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: b.anca@mail.ru

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

В статье показано, что развитие отечественной инновационной экономики должно основываться на совокупности человеческих знаний, необходимых для удовлетворения потребностей современного общества, что требует поиска направлений эффективного инвестирования в человеческий капитал через развитие высшего образования путем использования интеллектуального потенциала.

Авторы учитывали при анализе показатели роста реального ВВП на одного занятого за 2017-2021 годы, динамику численности рабочей силы и занятого населения Республики Казахстан за период 2014-2021 годы, долю занятой молодежи на постоянных рабочих местах, городского и сельского занятого населения в 2021 году, в результате был выявлен спрос на услуги высшего образования по показателям объема услуг и численности студентов.

Выявлено, что на развитие человеческого капитала влияют такие факторы, как недостаточная финансовая поддержка рынка образовательных услуг, неравенство доступности образования из-за низкого дохода, низкий уровень трудоустройства выпускников по специальности и др.

Определена необходимость понимания деятельности человеческого капитала как двигателя социально-экономического и инновационного развития, направление на увеличение инвестиций в образование для повышения квалификации, формирование инновационной среды интеллектуального потенциала государства.

Ключевые слова: человеческий капитал, занятость, молодежь, инновации, экономика, финансирование, высшее образование, экономический рост, социальная сфера, государство.

Кілт сөздер: адам капиталы, жұмыспен қамту, жастар, инновациялар, экономика, қаржыландыру, жоғары білім, экономикалық өсу, әлеуметтік сала, мемлекет.

Keywords: human capital, employment, youth, innovations, economy, financing, higher education, economic growth, social sphere, state.

Введение. Турбулентная рыночная среда и глобализация экономики способны создавать инновации, являющиеся ключевым источником конкурентного преимущества и долгосрочного успеха общества. Поиск направлений стимулирования инновационной активности субъектов хозяйствования приводит к изучению важности человеческих ресурсов, что активно отражено в современной зарубежной и отечественной литературе.

До введения ограничений человеческий капитал составлял около двух третей в структуре национального богатства в мире. Однако в послекарантинный период вопросы формирования человеческого капитала стали чрезвычайно важными, поскольку человеческие навыки и знания являются важнейшим ресурсом социально-экономического развития для повышения уровня инноваций в любой экономике. Приоритетные направления социально-экономического развития государства актуализируют вопросы регулирования механизма формирования человеческого капитала.

Конкурентоспособная экономика тесно связана с уровнем жизни населения и среди внешних факторов формирования и развития человеческого капитала выделяются уровни развития здравоохранения, образования, культуры, науки и охраны окружающей среды. В этой связи, необходимостью является разработка направлений совершенствования рационального использования человеческого капитала как особого ресурса отечественной экономики, что и предопределяет актуальность и цель данной работы.

Для достижения цели исследования были поставлены следующие задачи:

- определить место человеческого капитала в ресурсном обеспечении отечественной экономики;
- дать оценку развития человеческого капитала отечественной экономики;

- предложить рекомендации по совершенствованию механизма управления и стимулирования развития человеческого капитала на разных уровнях государственного и хозяйственного управления.

В процессе исследования применялись диалектические методы (анализ и синтез), сравнения, графический и др.

Обзор литературы. Сырьевая направленность развития предопределяет поиск новых источников качественного экономического роста страны. Устойчивое и сбалансированное развитие отечественной экономики должно определяться эффективностью использования всех видов экономических ресурсов, в том числе человеческого капитала. Переоценка приоритетных направлений социально-экономического развития государства выводит на первые места вопросы регулирования механизма формирования человеческого капитала. Исследование человеческого и интеллектуального капитала становится основным фактором формирования конкурентоспособной экономики и представляется перспективным направлением, характеризующимся устойчивой связью с процессами формирования и реализации государственных программ, ключевым направлением повышения эффективности государственного управления.

Недостаток прикладных исследований, направленных на обоснование организационно-управленческих механизмов формирования инновационной системы оценки уровня человеческого капитала с учетом лучших отечественных и зарубежных практик предопределили выбор данной темы.

Вклад в теорию и практику формирования и управления человеческими ресурсами внесли такие зарубежные и отечественные ученые-мыслители: Деревянко Ю.О. [1], Завьялова Е.К., Цыбова В.С., Яхонтова Е.С. [2], Булов А.А. [3], Савельев А.В. [4], Окунькова Е.А. [5], Алибекова А.К., Хамбар Б., Кулубекова А.Ж. [6], Серікқызы А., Бақтымбет Ә.С., Оспанов М.Ж., Бақтымбет С.С. [7] и др.

Основная часть. Конкурентные преимущества экономики, в том числе региональной, в большей мере зависят от состояния человеческих ресурсов. Внедрение новых знаний, рациональное использование результатов инновационной деятельности, эффективное использование человеческого капитала способно качественно изменить структуру экономики на основе прироста добавочной стоимости на продукцию.

Высокий уровень человеческого капитала приводит к росту таких показателей:

- качество жизни и здоровья населения, а также общего благополучия;
- нравственно-морального воспитания;
- высокой гражданской активности;
- снижению преступной деятельности и др.

Однако сегодняшняя ситуация показывает, что существуют такие проблемы в формировании и развитии системы управления человеческим капиталом как:

- недостаточный объем финансового обеспечения рынка образовательных услуг;
- неравенство по доступности образования из-за низких доходов населения;
- низкий процент трудоустройства и др.

Большую роль в формировании человеческого капитала играют регионы. Практика показывает, что создание благоприятных условий для накопления человеческого капитала приведет к активному экономическому развитию любой территории, так как отличия регионов в уровне экономического развития определяются имеющимся накопленным человеческим капиталом.

Данные рисунка 1 показывают, что в 2021 году темп роста реального ВВП на каждого занятого составил 103,3%, что по сравнению с предыдущим периодом выше на 5,8%, но ниже 2017 года на 1,0%. То есть, регионы являются катализаторами, обеспечивающие развитие человеческого капитала на новой технологической основе. Согласно представленным данным, объем человеческого капитала в Казахстане составил в 2021 году 9256,8 тыс. человек, в том числе занятое население 8807,1 тыс. человек или 95,1%, увеличение произошло по сравнению с 2017 годом на 2,5% или на 229,4 тыс. человек.

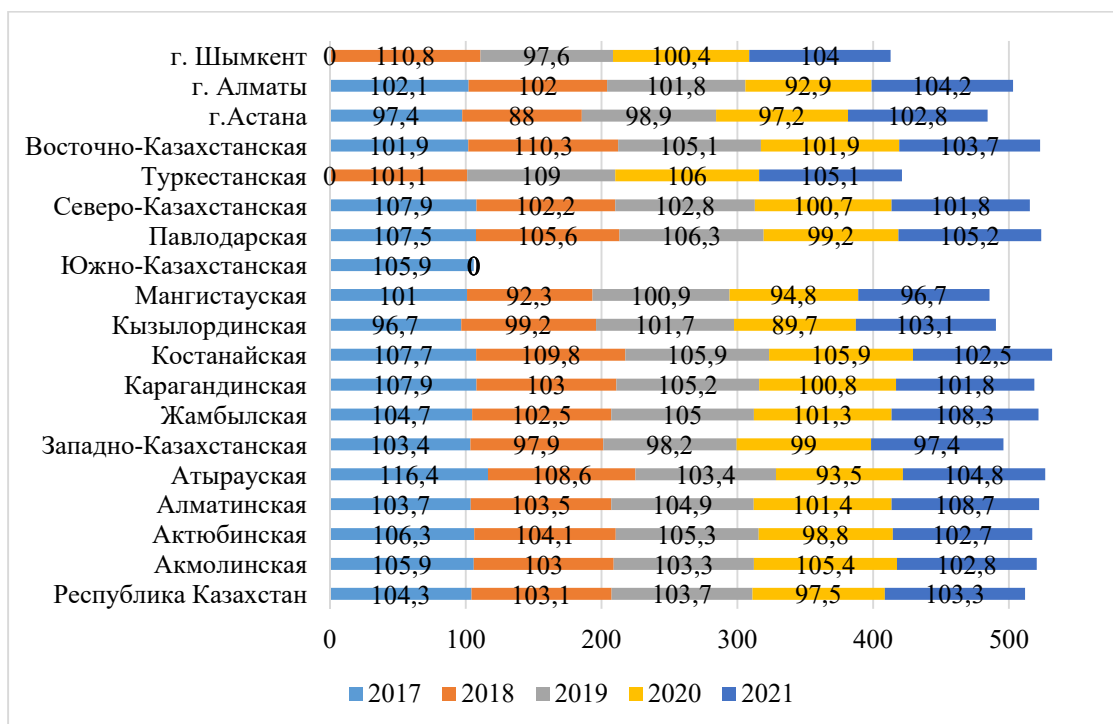

Рисунок 1. Темп роста реального ВВП Казахстана на каждого занятого за 2017-2021 годы*

* Составлено авторами согласно источника [8]

Для более детального анализа представим состояние рынка труда в Республике Казахстан в динамике рабочей силы в возрасте 15 лет и старше в структуре рабочей силы (рисунок 2).

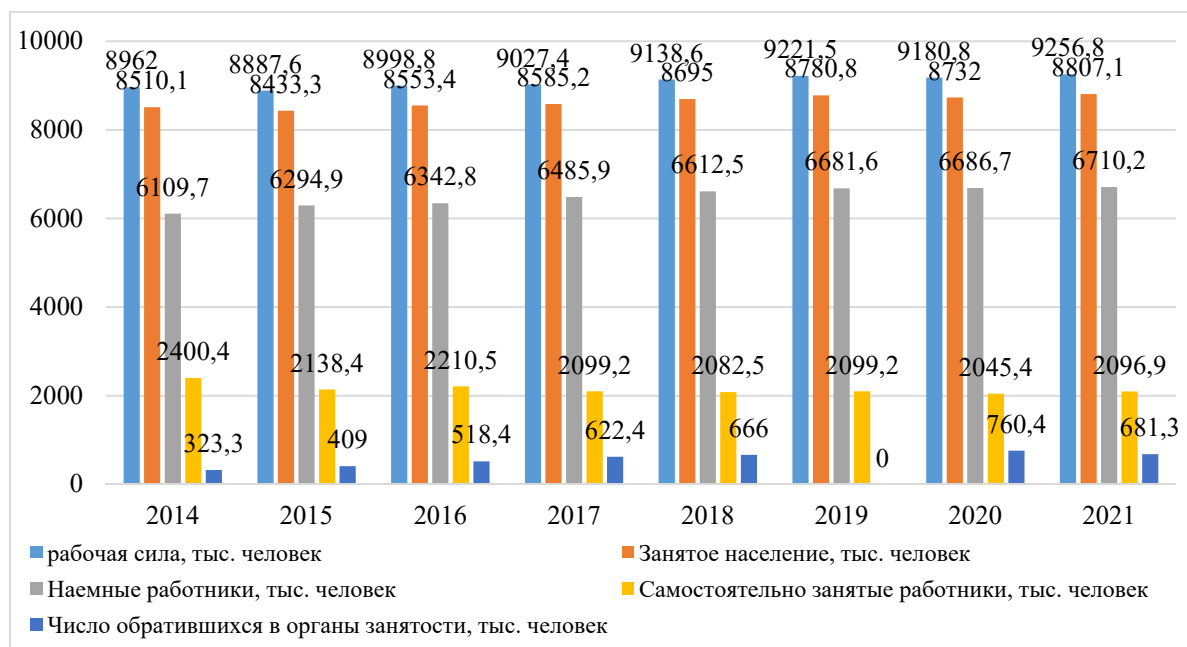

Рисунок 2. Показатели динамики рабочей силы и занятого населения Республики Казахстан за период 2014-2021 годы*

* Составлено авторами согласно источника [8]

Из приведенного рисунка 2 можно наблюдать увеличение рабочего населения за период 2020 – 2021 годы. Снижение произошло лишь в период пандемии в 2020 году. Динамика же занятого населения за период с 2014 по 2021 годы увеличилась на 3,5%. Также за рассматриваемый период наблюдается увеличение наемных работников на 9,8% и снижение численности самозанятого населения на 12,6%. Число обратившихся в органы занятости в 2021 году снизилось на 10,4% по

сравнению с 2014 годом почти в 2,1 раза. То есть, данные показывают рост занятого населения за анализируемый период.

Таким образом, обеспечение отечественной экономики успешными кадрами создают благоприятные условия для экономического роста, социальной стабильности и возможности дальнейшего инновационного развития государства и регионов. Однако, дисбаланс казахстанского рынка труда, где большинство населения работают не по специальности, из них специалисты с высшим образованием составляют более 20% также является негативным фактором.

Как известно, трудоустройство молодежи является катализатором экономического роста любого общества. Статистика показывает, что удельный вес трудоустроенной молодежи на постоянные рабочие места в 2021 году снизился по сравнению с 2017 годом с 73,1% до 64,3% (рисунок 3).

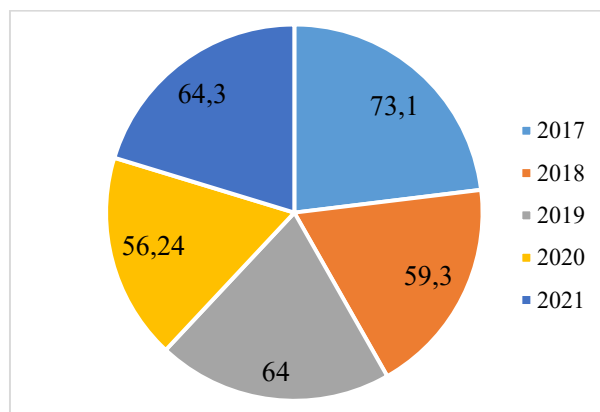

Рисунок 3. Удельный вес трудоустроенной молодежи, %*
* Составлено авторами согласно источника [8]

Особое значение для экономики страны имеет спрос на рабочие места в городской местности, что приводит к дисбалансу распределения занятого населения, в том числе и молодежи, по городам и селам. В структуре экономически активного населения доля занятых в городской местности в 2021 году составила 59,3% (5222,7 тыс. человек), в сельской местности всего 40,7% (3584,4 тыс. человек). Наиболее высокий уровень занятости показывает работа по найму в организациях города 3999,6 тыс. человек, на селе же всего 1879,2 тыс. человек, что ниже данного показателя почти в 2 раза. Эта привлекательность работы по найму в организациях города связана как с уровнем оплаты труда, так и с характером труда, по сравнению с сельской местностью (рисунок 4).

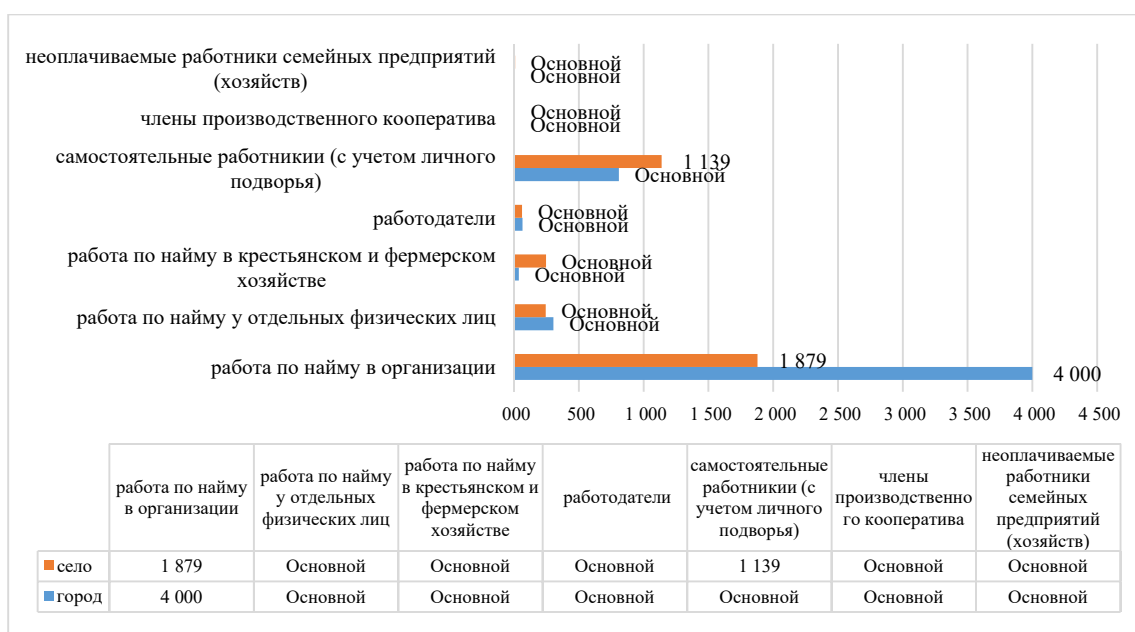

Рисунок 4. Городское и сельское занятое население в 2021 году, тыс. человек*
* Составлено авторами согласно источника [8]

Все вышеперечисленные факторы приводят к различию получаемого образования населением по уровням. Так, в 2021 году среднее профессиональное образование получили почти 4 млн. человек (43,1% от общего количества рабочей силы), что по сравнению с 2017 годом выше на 18,1% или 609,7 тыс. человек (рисунок 5). Высшее и послевузовское образование имеют всего 40,3% населения, рост за анализируемый период с 2017 по 2021 годы составил всего 1,1% или 364,3 тыс. человек.

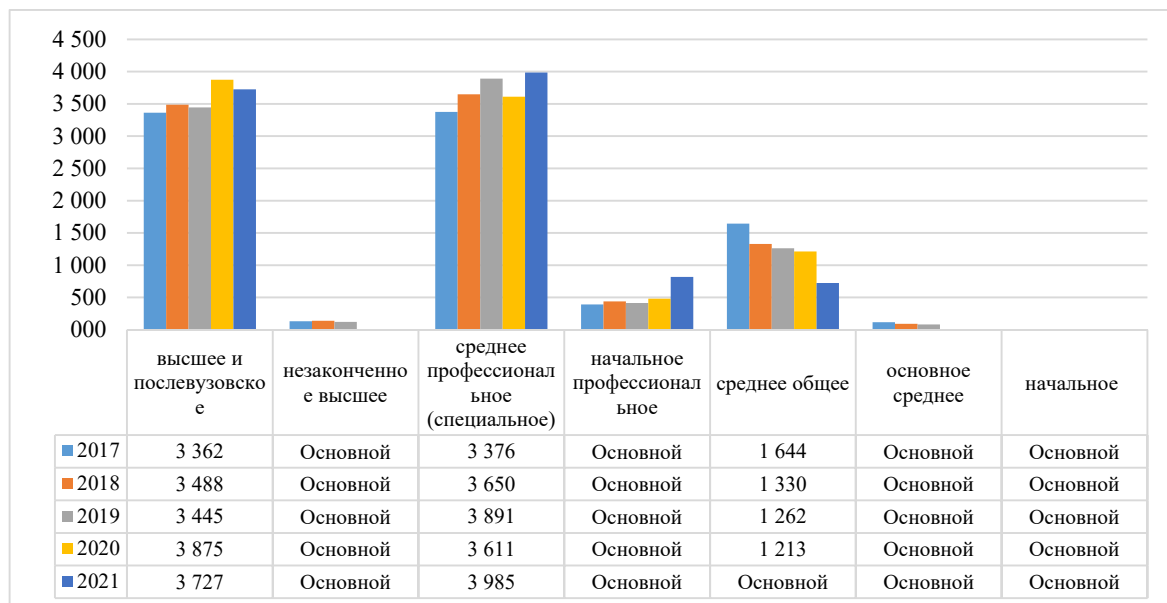

Рисунок 5. Уровни образования за 2017-2021 годы, тыс. человек*

* Составлено авторами согласно источника [8]

То есть, для развития человеческого капитала и перехода к ее инновационному типу необходимо активно генерировать новые знания и технологии, что могут осуществлять только компетентные и конкурентоспособные кадры, выпускаемые организациями высшего образования. Основным источником кадров для инновационной экономики должна стать система высшего образования. Тенденции развития рынка услуг высшего образования в Казахстане за период 2017-2021 годы показывают рост объема оказываемых услуг высшими учебными заведениями почти в 1,5 раза (рисунок 6). Однако численность студентов университетов на начало 2022 увеличилась только на 16,1% (576 тыс. человек) по сравнению с 2017 годом и снизилась по сравнению с 2019 годом на 4,6%.

Рисунок 6. Динамика спроса на услуги высшего образования по показателям объема услуг и численности студентов*

* Составлено авторами согласно источника [8]

Таким образом, сфера образования должна обеспечить развитие человеческого капитала в новой инновационной среде, цифровую экономику квалифицированными и конкурентоспособными кадрами. Концепция устойчивого развития, включающая экономические, социальные и экологические сферы, должна также включать и развитие человеческого капитала (рисунок 7).

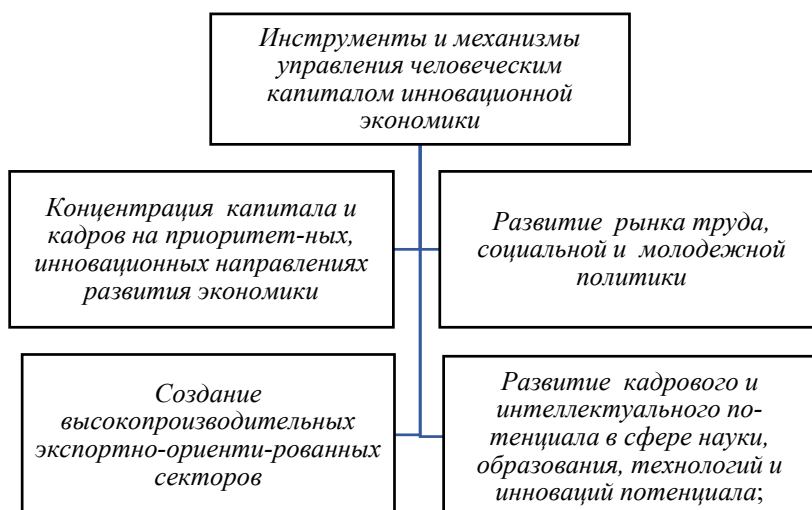

Рисунок 7. Направления совершенствования человеческого капитала инновационной экономики*

* Составлено авторами

Заключение. Для обеспечения высококвалифицированными кадрами секторов инновационной экономики, достижения экономического роста, окупаемости инвестиций в человеческий капитал необходимо создавать возможности для выявления талантливой молодежи и построения успешной карьеры в сфере науки, технологий и инноваций.

Концепция развития человеческого капитала и интеллектуального потенциала должна основываться на росте инвестиций в образование, что приведет к развитию человеческого капитала и социально-экономическому развитию общества.

Человеческий капитал также следует рассматривать как экономический и социальный ресурс развития любого государства путем совершенствования системы высшего профессионального образования, обеспечения непрерывного развития навыков и эффективной переподготовки кадров.

Необходимо переосмыслить приоритет социальной сферы и формирование многоканальной системы источников инвестиций в высшее образование, развитие высокотехнологичных производств и системы профориентации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Деревянко Ю.О. Управление внедрением инноваций в АПК в условиях цифровизации и его совершенствование / И.В. Щетинина, М.В. Стенкина, Ю.О. Деревянко // АПК: экономика, управление. – 2022. – № 5. – С. 34-44. – DOI 10.33305/225-34.
2. Завьялова Е.К., Цыбова В.С., Яхонтова Е.С. Взаимосвязь управления человеческими ресурсами и инновационной активности российских компаний // Российский журнал менеджмента. – 2014. – Вып. 12, № 3. – С. 3-32.
3. Булов А.А. Анализ инструментов управления человеческим капиталом // Индустриальная экономика. – 2021. – № 4-2. – С. 159-165.
4. Савельев А.В. Система управления человеческим капиталом региона // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 8 (ч.2). – С. 645-648.
5. Окунькова Е.А. Вопросы комплексной оценки развития человеческого капитала в инновационной экономике // Управленческий учет. – 2020. – № 5. – С. 60-65.
6. Алибекова А.К., Хамбар Б., Кулубекова А.Ж. Роль человеческого капитала в обеспечении устойчивого развития // Вестник КазУЭФМТ, 2022. – № 3 (48). – С. 289-296. – DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).37.
7. Серікқызы А., Бақтымбет Ә.С., Оспанов М.Ж., Бақтымбет С.С. Повышение качества человеческого капитала // Вестник КазУЭФМТ, 2021. – № 4 (45). – С. 59-66. – DOI 10.52260/2304-7216.2021.4(45).8.

8. Статистика // Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <http://www.stat.kz>. (дата обращения: 1.11.2022).

REFERENCES

1. Derevjanko Ju.O. Upravlenie vnedreniem innovacij v APK v uslovijah cifrovizacii i ego sovershenstvovanie / I.V. Shhetinina, M.V. Stenkina, Ju.O. Derevjanko // APK: jekonomika, upravlenie. – 2022. – № 5. – S. 34-44. – DOI 10.33305/225-34 [in Russian].
2. Zav'jalova E.K., Cybova V.S., Jahontova E.S. Vzaimosvjaz' upravlenija chelovecheskimi resursami i innovacionnoj aktivnosti rossijskih kompanij // Rossijskij zhurnal menedzhmenta. – 2014. – Vyp. 12, № 3. – S. 3-32 [in Russian].
3. Bulov A.A. Analiz instrumentov upravlenija chelovecheskim kapitalom // Industrial'naja jekonomika. – 2021. – №4-2. – S. 159-165 [in Russian].
4. Savel'ev A.V. Sistema upravlenija chelovecheskim kapitalom regiona // Jekonomika i predprinimatel'stvo. – 2015. – № 8 (ch.2). – S. 645-648 [in Russian].
5. Okun'kova E.A. Voprosy kompleksnoj ocenki razvitija chelovecheskogo kapitala v innovacionnoj jekonomike // Upravlencheskij uchet. – 2020. – № 5. – S. 60-65 [in Russian].
6. Alibekova A.K., Hambar B., Kulubekova A.Zh. Rol' chelovecheskogo kapitala v obespechenii ustojchivogo razvitija // Vestnik KazUJeFMT, 2022. – № 3 (48). – S. 289-296. – DOI 10.52260/2304-7216.2022.3(48).37 [in Russian].
7. Serikqyzy A., Baqtymbet Ə.S., Ospanov M.Zh., Baqtymbet S.S. Povyshenie kachestva chelovecheskogo kapitala // Vestnik KazUJeFMT, 2021. – № 4 (45). – S. 59-66. – DOI 10.52260/2304-7216.2021.4(45).8 [in Russian].
8. Statistika // Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan [Jelektronnyj resurs]. – 2022. – URL: <http://www.stat.kz>. (data obrashhenija: 1.11.2022) [in Russian].

Бейсембина А.Н., Кунязова С.К., Нұрғалиева А.А., Кунязов Е.К.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ АДАМИ КАПИТАЛЫ

Андатпа

Мақалада отандық инновациялық экономиканың дамуы заманауи қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті адам білімінің жиынтығына негізделуі керектігі көрсетілген, ол зияткерлік мүмкіндіктерді пайдалану арқылы жоғары білімді дамыту арқылы адами капиталға тиімді инвестициялаудың бағыттарын табуы талап етеді.

Авторлар талдау барысында 2017-2021 жылдарға арналған нақты ЖІӨ-нің бір жұмыспен қамтылған адамға өсу қарқынын, 2014-2021 жылдардағы Қазақстан Республикасының жұмыс күші мен жұмыспен қамтылған халқының динамикасын, жұмыспен қамтылған жастардың үлесін есепке алды, 2021 жылы қалалық және ауылдық жұмыспен қамтылған халық саны, нәтижесінде қызмет көрсету көлемі мен студенттер саны бойынша жоғары білім беру қызметтеріне сұраныс анықталды.

Адам капиталдың дамуына білім беру қызметтері нарығын қаржылық қамтамасыз етудің жеткіліксіздігі, табыстың төмендігінен білім беру қолжетімділігінің теңсіздігі, түлектердің мамандығы бойынша төмен жұмысқа орналасуы және т.б. факторлар әсер ететіні анықталды.

Адам капиталдың қызметін әлеуметтік-экономикалық және инновациялық дамудың қозғалтқышы ретінде түсіну, біліктілікті арттыру, мемлекеттің зияткерлік әлеуетінің инновациялық ортасын қалыптастыру үшін білім беруге инвестицияларды ұлғайту бағыты айқындалды.

Beysembina A., Kunyazova S., Nurgaliyeva A., Kunyazov Y.

HUMAN CAPITAL OF THE INNOVATIVE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article shows that the development of the domestic innovation economy should be based on the totality of human knowledge necessary to meet the needs of modern society, which requires finding directions for effective investment in human capital through the development of higher education through the use of intellectual potential.

The authors took into account in the analysis the growth rates of real GDP per employed person for 2017-2021, the dynamics of the labor force and the employed population of the Republic of Kazakhstan for the period 2014-2021, the share of employed youth in permanent jobs, urban and rural employed population in 2021, as a result, the demand for higher education services was identified in terms of the volume of services and the number of students.

It was revealed that the development of human capital is influenced by factors such as insufficient financial support for the educational services market, inequality in the availability of education due to low income, low employment of graduates in their specialty, etc.

The necessity of understanding the activity of human capital as an engine of socio-economic and innovative development, the direction of increasing investment in education for advanced training, the formation of an innovative environment of the intellectual potential of the state is determined.

Т.К. Бекжанова*, к.э.н., доцент¹

Д.Д. Ешпанова, к.э.н., доцент²

Е.М. Әбенов, PhD, доцент³

Г.Н. Сраилова, к.э.н., доцент⁴

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Алматинский гуманитарно-экономический

Университет, г. Алматы, Казахстан²

Евразийского национального университета

имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан³

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: toty_bekzhanova@mail.ru

ОЦЕНКА ИННОВАЦИЙ И НЕМАТЕРИАЛЬНЫХ АКТИВОВ В МИРЕ И В КАЗАХСТАНЕ

Актуальность статьи определяется тем, что все страны отслеживают развитие социально-экономических инноваций и разрабатывают различные показатели, позволяющие оценить уровень и качество развития бизнес-инноваций, в том числе и Казахстан. В статье рассмотрен глобальный инновационный индекс для оценки уровня инновационного развития различных стран и Казахстана. Авторы изучили как изменились страны по уровню инновационного развития. Для этого в статье анализируются топ-10 глобальных инноваций в Республике Казахстан на основе рейтинга Global Innovation Index за 2015-2022 годы, а также анализируются показатели, составляющие большую часть Global Innovation Index в Казахстане. Оно также проводилось в 2021 и 2022 годах и выявило сильные и слабые стороны основных секторов. Авторы рассматривают оценку нематериальных активов в разных странах, а также структуру нематериальных активов на данном этапе. Авторы предлагают основные направления развития проблемных для Казахстана показателей в ГИИ и нематериальных активов. Авторы показали, как инновации стимулируют экономический рост, повышают заработную плату, увеличивают продолжительность жизни, делают технологии более доступными, повышают уровень жизни за счет активизации новых организационных структур и дают больше времени для семьи и развлечений с помощью новых бытовых технологий.

Ключевые слова: инновация, глобальный инновационный индекс, нематериальный актив, инновационность экономики, ценность инновации, ранг инновации, стоимость активов, интенсивность использования активов, инновационный процесс, интеллектуальная собственность

Кілт сөздер: инновация, жаһандық инновациялар индексі, материалдық емес актив, экономиканың инновациясы, инновацияның құндылығы, инновация дәрежесі, активтердің құны, активтерді пайдалану қарқындылығы, инновациялық процесс, зияткерлік меншік

Keywords: innovation, global innovation index, intangible asset, innovation economy, innovation value, innovation rank, asset value, asset intensity, innovation process, intellectual property

JEL classification: J24, E24, O15, O32

Введение. Как известно, главным двигателем экономического роста любого государства считается инновация. Развитием инновацией занимаются как богатые, так и развивающиеся государства. Для достижения определенного уровня в инновации, практически все страны, на уровне национального государства, разрабатывают стратегические планы по инновационному развитию, чтобы создать условия для устойчивого развития экономического роста. Такие страны как США, Южная Корея, Китай, Япония и другие страны уже имеют долгосрочные стратегии инновационного развития в своих странах.

В нашей стране 15 февраля 2018 года Президентом был подписан указ об утверждении Национального плана развития РК до 2025 года, в котором указаны долгосрочные поэтапные планы развития предприятиями инновации в своей финансово-хозяйственной деятельности [1].

На сегодняшний день для реализации стратегии инновационного развития страны необходимо со стороны государства целенаправленное финансирование развития фундаментальной и прикладных наук, а также поддержка производства высококачественных технологических продукции [2].

В каждой стране развитие инновации происходит по различному пути, то есть имеется собственная модель развития инновации. Существуют три вида инновации. Первый вид: в стране разрабатывается полная инновационная технология или процесс производства продукции или оказания услуг, с применением собственных инновационных разработок. Второй вид: когда страны закупают разработанные инновации и вносят свои изменения для адаптации продукции для внешнего рынка. Третий вид: страны занимаются заимствованием инновационных технологий [3].

Для достижения поставленных стратегических целей по инновационному развитию, используя определенный вид или модель развития инновации страны достигают определенного уровня развития. В тоже время появляется необходимость измерения достигнутого уровня инновационного развития той или иной страны, а также соизмерить возможность развития инновационной деятельности предприятиями.

В связи с этим был разработан Глобальный инновационный индекс (ГИИ), который включает в себя новые данные для количественной оценки корпоративных нематериальных активов по всему миру. Это делается в поддержку более широких усилий Всемирной организации интеллектуальной собственности (ВОИС) по лучшему пониманию и оценке нематериальных активов. Однако, поскольку информация о многих из этих активов публично не раскрывается, их стоимость трудно определить количественно.

Глобальный инновационный индекс охватывает элементы национальной экономики, которые способствуют инновационной деятельности:

- 1) институты;
- 2) человеческий капитал и исследования;
- 3) инфраструктура;
- 4) сложность рынка;
- 5) сложность бизнеса.

Две показатели результатов отражают фактические данные о результатах инноваций:

- 6) результаты знаний и технологий;
- 7) результаты творчества.

Глобальный инновационный индекс включает в себя два подиндекса: подиндекс затрат на инновации и подиндекс результатов инноваций. Первый подиндекс основан на пяти столпах: институты, человеческий капитал и исследования, инфраструктура, развитость рынка и развитость бизнеса. Второй подиндекс основан на двух столпах: результатах знаний и технологий и результатах творчества. Каждый компонент разделен на подстолбы, и каждый подстолбец состоит из отдельных показателей. Полный отчет, данные и документация доступны на сайте Global Innovation Index.

Целью данной статьи является изучения изменения глобального инновационного индекса всех стран, в том числе и Казахстана, а также дать количественную оценку корпоративных нематериальных активов по некоторым странам.

Обзор литературы. Вопреки распространенному мнению, инновации могут происходить не только в продукте, но и в процессе, организации и различных типах маркетинга из-за крупных прорывов в результате непроверенных и неразвитых радикальных идей, а также деятельность по совершенствованию и развитию, которая может осуществляться постепенно и в рамках последовательных процессов. Эти модификации и инновации, в отличие от изобретений, должны обеспечивать ценность инноваций.

Гонсало Родригес Бара в своей статье рассматривал инновацию как неотъемлемую часть предпринимательства, которая способствует развитию, продвижению выпускаемого продукта или оказываемых услуг [4].

Основные показатели глобального инновационного индекса в разбивке по уровню доходов стран: лонгитюдные данные (2011-2022 гг.) для использования исследователями

Беккер утверждает, что человеческий капитал обычно относится к способностям сотрудников, знаниям, инновациям, адаптивности, опыту и образованию. Реляционный капитал включает отношения с клиентами и поставщиками, репутацию компании, бренд, каналы сбыта и так далее.

Стоянович И., Райфл А. и М. Селакович в своей работе изучили глобальный инновационный индекса на примере стран Западных Балкан. В частности они рассмотрели структурный капитал как «все, что остается в офисе, когда сотрудники уходят домой», например, базы данных, организационная структура, бизнес-процессы и т. д. [5].

Не все, что считается частью интеллектуального капитала, является знанием. Следовательно, есть разница между знаниями и интеллектуальным капиталом. Некоторые авторы не разделяют наших взглядов. Несоответствия в этой области часто возникают из-за различных мнений о том, что такое знание на самом деле.

Основная часть. В сотрудничестве с Brand Finance использовались Global Intangible Finance Tracker (GIFT) для определения 5000 ведущих мировых фирм с точки зрения их владения нематериальными активами. Затем для каждой страны ГИИ был построен показатель интенсивности нематериальных активов, который измеряет долю нематериальных активов в общей стоимости предприятий 15 ведущих фирм в каждой стране (экономике), по которым имеются данные [6].

Нематериальные активы

Нематериальные активы, которыми владеют фирмы по всему миру, в 2021 году составили 74 триллиона долларов, что на 25% больше, чем в 2019 году.

В 1996 году нематериальные активы стоили всего 6 триллионов долларов.

С точки зрения большинства фирм, использующих нематериальные активы, к странам с самым высоким рейтингом относятся: США, Нидерланды, Франция, Великобритания и Германия.

Отдельные страны со средним уровнем дохода также выделяются: Китай (11-е место), Индонезия (13-е), Индия (14-е) в Азии; Мексика (16-е) и Бразилия (17-е) в Латинской Америке, а также Турция (15-е).

Рисунок 1. Использование нематериальных активов в различных странах*

* Составлено авторами на основе официальных данных Brand Finance

Основываясь на данных Brand Finance и в новом подходе к использованию индикаторов, было обнаружено, что:

Глобальные нематериальные активы, которыми владеют фирмы по всему миру, в 2021 году оцениваются в 74 триллиона долларов США, увеличившись более чем на 25% с 2019 года и по сравнению с примерно 6 триллионами долларов США в 1996 году.

С точки зрения большинства фирм, интенсивно использующих нематериальные активы, ведущие страны, как правило, являются странами с высоким уровнем дохода, в том числе: Соединенные Штаты Америки (США), Нидерланды, Франция, Соединенное Королевство (Великобритания) и Германия.

В США, например, отношение нематериальных активов к стоимости предприятия для 15 ведущих фирм составляет 93%, т.е. близко к полной стоимости предприятия.

Среди 20 ведущих экономик интенсивность варьируется от 93% в наиболее эффективных странах США до 80% в Германии (10-е место) и 71% в таких странах, как Канада (19-е место).

Отдельные страны со средним уровнем дохода также отличаются высокой интенсивностью использования нематериальных активов (таблица 1).

Например, Китай (11 -е место), Индонезия (13 -е место), Индия (14 -е место) в Азии; Мексика (16 -е место) и Бразилия (17 -е место) в Латинской Америке, а также Турция (15-е место) и Болгария (20 -е место) также демонстрируют хорошие результаты и входят в число 20 ведущих экономик.

Самые богатые нематериальными активами фирмы в каждой стране (в абсолютном выражении в долларах США) относятся к разным секторам.

Таблица 1

ТОП-20 стран, имеющие нематериальные активы и интенсивность их использования*

ранг	экономика	интенсивность использования нематериальных активов, топ-15, %	самая богатая нематериальными активами фирма (в долларах США)
1.	Соединенные Штаты	93	Microsoft (Software)
2.	Нидерланды	92	Ayden (FinTech)
3.	Франция	92	LVMH (Luxury)
4.	Объединенное Королевство	91	Unilever (Consumer goods)
5.	Ирландия	87	Medtronic (Medical technologies)
6.	Швеция	86	Atlas Copco (Industrial products)
7.	Дания	85	Orsted (Renewable energy)
8.	Швейцария	82	Novartis (Pharma)
9.	Италия	80	Ferrari (Automotive)
10.	Германия	80	Volkswagen (Automotive)
11.	Китай	78	Tencent (Internet)
12.	Мальта	77	Kindred Group (Gambling)
13.	Индонезия	75	Bank Central Asia (Banking)
14.	Индия	75	Tata Consultancy (IT & Software consultancy)
15.	Турецкие	73	QNB Finansbank (Banking)
16.	Мексика	72	America Movil (Telecom)
17.	Бразилия	72	Vale (Mining)
18.	Финляндия	71	Kone (Building / Elevator Technologies)
19.	Канада	71	Shopify (E-commerce platform)
20.	Болгария	71	Capital Concept (Consultancy)

* Составлено авторами на основе официальных данных Brand Finance

В США лидером является софтверная компания Microsoft. Как правило, сектор ИКТ богат нематериальными активами: Tencent в Китае, Tata Consultancy в Индии, America Movil в Мексике и платформа электронной коммерции Shopify в Канаде.

Во Франции лучше всего работает конгломерат предметов роскоши LVMH. Банки хорошо зарекомендовали себя в Индонезии и Турции, а финтех-компания Ayden лидирует в Нидерландах.

Наконец, автомобильный сектор также богат нематериальными активами в отдельных странах: Ferrari лидирует в Италии, а Volkswagen — в Германии.

В ближайшие годы планируется расширить это партнерство между ВОИС и Brand Finance, чтобы продолжать получать ценную информацию о величине и воздействии нематериальных активов. Считается, что эти данные помогают лицам, определяющим инновационную политику, и заинтересованным сторонам лучше понять инновационные экосистемы, на которые все больше влияют нефизические и трудно поддающиеся измерению активы.

Разработчики теперь включены в Глобальный инновационный индекс ВОИС. Инновации происходят на GitHub. Каждый день разработчики вносят свой вклад в инфраструктуру с открытым исходным кодом, создают приложения, которые проводят научные исследования и работают над проектами. К сожалению, этот вклад в инновации часто упускается из виду исследователями и политиками. Устаревшие меры, такие как патенты и исследовательские работы, неадекватно учитывают вклад разработчиков в инновации, основанный на коде. В GitHub работают над тем, чтобы сделать эти последовательные действия видимыми для всего мира. Вот почему Глобальный индекс инноваций (ГИ) Всемирной организации интеллектуальной собственности (ВОИС) был запущен с индикатором творческих результатов разработчиков на основе коммитов GitHub [7].

ГИИ ВОИС составляет набор показателей, отражающих инновационность экономик всего мира. Рейтинги ГИ помогают политикам и предприятиям понять относительные сильные и слабые стороны инновационных экосистем, чтобы принимать обоснованные решения в отношении политики и инвестиций. ГИ проводится ежегодно в течение 15 лет, и в этом году он впервые расширился за счет включения данных GitHub.

Индикатор GitHub представляет творческие результаты разработчиков в экономике. Он определяется как количество полученных push-уведомлений, масштабируемых по населению трудоспособного возраста. Полученные push-уведомления присваиваются национальной экономике, в которой находится получатель [8].

Таким образом, этот индикатор учитывает страны, в которых код привлекает глобальные вклады, в отличие от экономик, в которых разработчики вносят вклад во внешние кодовые базы. Масштабирование по населению трудоспособного возраста (15–69 лет) позволяет проводить сравнения между странами и не ставит в невыгодное положение страны с многочисленным молодым населением, которое еще недостаточно взрослое, чтобы стать разработчиками.

По показателю «Innovations index» Корнельский университет, INSEAD и WIPO приводит данные по Казахстану с 2011 по 2022 год (рисунок 1).

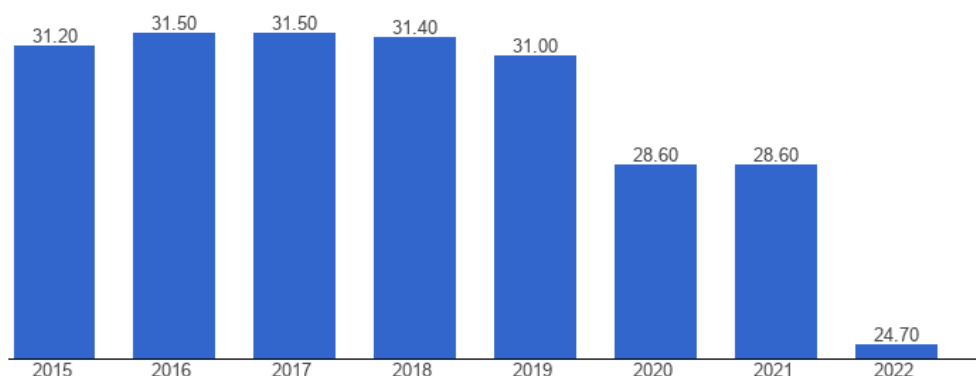

Рисунок 2. Динамика изменения показателя «Индекс инноваций» Казахстана*

* Составлено авторами на основе официальных данных Brand Finance

Среднее значение для Казахстана за этот период составило 30,52 балла с минимальным значением 24,7 балла в 2022 году и максимальным значением 32,8 балла в 2014 году. Последнее значение с 2022 года составляет 24,7 балла. Для сравнения, средний мировой показатель в 2022 году по 128 странам составляет 32,09 балла.

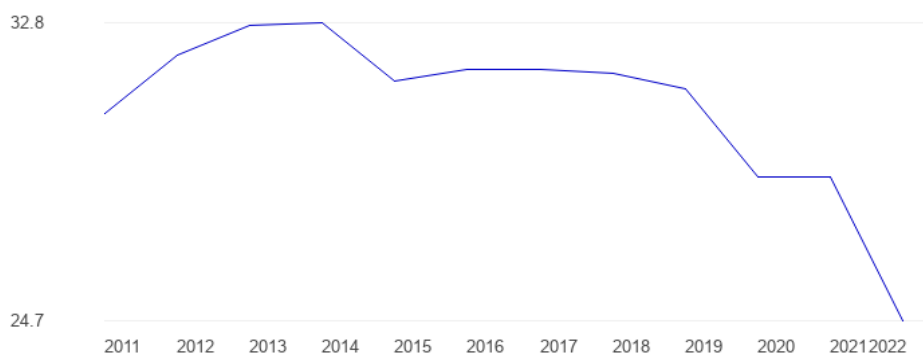

Рисунок 3. Изменения показателя «Индекс инноваций» Казахстана в длинном периоде*

* Составлено авторами на основе официальных данных Brand Finance

Глобальный инновационный индекс 2022 отслеживает глобальные тенденции в области инноваций на фоне продолжающейся пандемии COVID-19, замедления роста производительности и других возникающих проблем. ГИИ раскрывает самые инновационные экономики мира, ранжируя показатели инновационной деятельности 132 стран, выделяя их сильные и слабые стороны в области инноваций и выявляя любые пробелы в их показателях инновационной деятельности.

Здесь ГИИ 2022 года основное внимание уделяется влиянию инноваций на производительность и благосостояние общества в ближайшие десятилетия. Согласно Глобальному инновационному индексу 2022 года, Казахстан входит в число ведущих инновационных экономик Центральной и Южной Азии после Индии и Ирана. Казахстан занял четвертое место в регионе и 83-е место в мире.

В то время как Казахстан занимал 79-е место из 132 стран по своему инновационному потенциалу, занимал третье место среди 10 экономик Центральной и Южной Азии, согласно Глобальному инновационному индексу 2021 года.

Ниже предоставлены рейтинг некоторых стран СНГ:

- Российская Федерация – 47 место
- Республика Молдовы – 56 место
- Грузия – 74 место
- Беларусь – 77 место
- Армения – 80-е место
- Узбекистан – 82 место
- Казахстан – 83 место
- Азербайджан – 93 место
- Кыргызстан – 94 место
- Таджикистан – 104 место

США сохраняют лидерство по нескольким ключевым показателям инновационной деятельности. За ними следуют Гонконг, Китай, Израиль и Сингапур. Глобальный инновационный индекс 2022 отслеживает эффективность инновационной экосистемы 132 стран и текущие глобальные тенденции в области инноваций. Ключевая цель ГИИ – оказать поддержку странам на всех этапах развития в укреплении их инновационных экосистем

Заключение. С одной стороны, инновации настолько важны на национальном, региональном и институциональном уровнях, что они считаются важным двигателем экономического роста и развития для правительств и регионов. Инновации стимулируют экономический рост, повышают заработную плату, увеличивают продолжительность жизни, делают технологии более доступными, повышают уровень жизни за счет активизации новых организационных структур и дают больше времени для семьи и развлечений с помощью новых бытовых технологий. Другими словами, инновации определяются как ценность, которая обеспечивает экономические и социальные выгоды. Однако изобретение определяется как продукт, не отвечающий требованиям и пожеланиям заказчика или не повышающий экономическую ценность компании. С другой стороны, инновации являются сложным процессом, который повышает ценность различных организаций, включая предприятия, правительства и даже региональные организации, такие как Европейский союз (ЕС). Ценность инноваций была подчеркнута рядом учреждений, союзов и организаций. Кроме того, инновационный процесс можно определить как претерпевающий значительные изменения. Инвестиции в инновационную деятельность с каждым днем увеличиваются в организациях, правительствах и даже во всем мире.

После изучения прикладных программ и примеров из разных стран мира многие страны успешно решают вопросы, связанные с инновационным процессом, такие, как инновационное управление/инновационная эффективность. В результате этого их уровень развития, а именно экономика, развивается в этом направлении. Инвестиции и политика в области инновационной деятельности, несомненно, являются основными стратегиями правительств по повышению эффективности инновационной деятельности. Экономисты стремятся сделать инновации разработчиков более заметными и понятными. Глобальный инновационный индекс ВОИС поддерживает исследователей в расширении работы на влияние, которое оказывают сообщества разработчиков, а также заинтересованы в предоставлении данных для большего количества индексов, которые могут использоваться для разработки политики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Казахстан Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан (с изменениями по состоянию на 26.11.2022 г.)
2. Сыздықова А.О., Азретбергенова Г.Ж., Бдырыс С.С. Влияние инновационного развития и научно-исследовательской деятельности на рост экономики Казахстана. Вестник университета «Туран». – 2021, (2). – С. 81-87. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-2-81-87>
3. Толепов А.И., Майдырова А. Анализ и оценка инновационной деятельности Западно-Казахстанского региона на основе индекса инновационного развития. Экономическая серия Вестника Евразийского Национального Университета имени Л.Н. Гумилева. – 2023. – 4 (янв. 2023). – С. 103-114.

4. Gonçalo Rodrigues Brás Pillars of the Global Innovation Index by income level of economies: longitudinal data (2011-2022) for researchers' use // Data in Brief Volume 46, February 2023, 108818. – <https://doi.org/10.1016/j.dib.2022.108818>
5. Stojanović I., Puška A. and Selaković M. A multi-criteria approach to the comparative analysis of the global innovation index on the example of the western Balkan countries // Economics - Innovative and Economics Research Journal. – 2022. – 10, 2 (Dec. 2022). – DOI: <https://doi.org/10.2478/eoik-2022-0019>.
6. Global Intangible Finance Tracker (GIFT™) – an annual review of the world's intangible value, November 2022. – <https://brandirectory.com/download-report/brand-finance-gift-2022-full-report.pdf>
7. Глобальный инновационный индекс. – https://www.wipo.int/global_innovation_index/ru/
8. Рахметулина Ж.Б., Сулейменова А.О., Ордабаева М.А. Проблемы инновационного развития Казахстана. Вестник университета «Туран». – 2022. – (2). – С. 29-37. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-29-37>.

REFERENCES

1. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan Ob utverzhdenii Nacional'nogo plana razvitija Respubliki Kazahstan do 2025 goda i priznanii utrativshimi silu nekotorykh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan (s izmenenijami po sostojaniju na 26.11.2022 g.) [in Russian].
2. Syzdykova A.O., Azretbergenova G.Zh., Ydyrys S.S. Vlijanie innovacionnogo razvitija i nauchno-issledovatel'skoj dejatel'nosti na rost jekonomiki Kazahstana. Vestnik universiteta «Turan». – 2021. – (2). – S. 81-87. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-2-81-87> [in Russian].
3. Tolepov A.I., Majdyrova A. Analiz i ocenka innovacionnoj dejatel'nosti Zapadno-Kazahstanskogo regiona na osnove indeksa innovacionnogo razvitija. Jekonomicheskaja serija Vestnika Evrazijskogo Nacional'nogo Universiteta imeni L.N. Gumileva. – 2023. – 4 (janv. 2023). – S. 103-114 [in Russian].
4. Gonçalo Rodrigues Brás Pillars of the Global Innovation Index by income level of economies: longitudinal data (2011-2022) for researchers' use // Data in Brief Volume 46, February 2023, 108818 <https://doi.org/10.1016/j.dib.2022.108818>.
5. Stojanović I., Puška A. and Selaković M. A multi-criteria approach to the comparative analysis of the global innovation index on the example of the western Balkan countries // Economics - Innovative and Economics Research Journal. – 2022. – 10, 2 (Dec. 2022). – DOI: <https://doi.org/10.2478/eoik-2022-0019>.
6. Global Intangible Finance Tracker (GIFT™) – an annual review of the world's intangible value, November 2022. – <https://brandirectory.com/download-report/brand-finance-gift-2022-full-report.pdf>.
7. Global'nyj innovacionnyj indeks. – https://www.wipo.int/global_innovation_index/ru/ [in Russian]
8. Rahmetulina Zh.B., Sulejmenova A.O., Ordabaeva M.A. Problemy innovacionnogo razvitija Kazahstana. Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – (2). – S. 29-37. – <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-29-37> [in Russian].

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МНВО РК по проекту AP 14870814 «Влияние агломерационных экстерналий на развитие инновационного предпринимательства»

Бекжанова Т.К., Ешпанова Д.Д., Әбенев Е.М., Сраилова Г.Н.

ӘЛЕМДЕГІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАРДЫ ЖӘНЕ МАТЕРИАЛДЫҚ ЕМЕС АКТИВТЕРДІ БАҒАЛАУ

Андатпа

Мақаланың өзектілігі барлық елдердің әлеуметтік-экономикалық инновациялардың дамуын қадағалап, бизнес-инновациялардың, оның ішінде Қазақстанның даму деңгейі мен сапасын бағалауға мүмкіндік беретін түрлі көрсеткіштерді әзірлеуімен айқындалады. Мақалада әртүрлі елдер мен Қазақстанның инновациялық даму деңгейін бағалау үшін Жаһандық инновациялық индекс қарастырылған. Авторлар инновациялық даму деңгейі бойынша елдердің қалай өзгергенін зерттеді. Ол үшін мақалада 2015-2022 жылдардағы Global Innovation Index рейтингі негізінде Қазақстан Республикасындағы топ-10 жаһандық инновациялар талданады, сондай-ақ Қазақстандағы Global Innovation Index көп бөлігін құрайтын көрсеткіштер талданады. Ол сондай-ақ 2021 және 2022 жылдары өткізілді және негізгі секторлардың күшті және әлсіз жақтарын анықтады. Авторлар әртүрлі елдердегі материалдық емес активтерді бағалауды, сондай-ақ осы кезеңдегі материалдық емес активтердің құрылымын қарастырады. Авторлар Қазақстан үшін ГИИ мен материалдық емес

активтердегі проблемалық көрсеткіштерді дамытудың негізгі бағыттарын ұсынады. Авторлар инновацияның экономикалық өсуді қалай ынталандыратынын, жалақыны арттыратынын, өмір сүру ұзақтығын арттыратынын, технологияны қолжетімді ететінін, жаңа ұйымдық құрылымдарды жандандыру арқылы өмір сүру деңгейін жақсартатынын және жаңа тұрмыстық технологиялар арқылы отбасы мен ойын-сауыққа көбірек уақыт беретінін көрсетті.

Bekzhanova T., Yeshpanova D., Abenov Ye., Srailova G.

**ASSESSMENT OF INNOVATION AND INTANGIBLE ASSETS
IN THE WORLD AND IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The relevance of the article is determined by the fact that all countries monitor the development of socio-economic innovations and develop various indicators to assess the level and quality of business innovation development, including Kazakhstan. The article considers the global innovation index for assessing the level of innovative development of various countries and Kazakhstan. The authors studied how countries have changed in terms of innovative development. To do this, the article analyzes the top 10 global innovations in the Republic of Kazakhstan based on the Global Innovation Index rating for 2015-2022, and also analyzes the indicators that make up the majority of the Global Innovation Index in Kazakhstan. It was also conducted in 2021 and 2022 and revealed the strengths and weaknesses of the main sectors. The authors consider the valuation of intangible assets in different countries, as well as the structure of intangible assets at this stage. The authors propose the main directions for the development of problematic indicators for Kazakhstan in GII and intangible assets. The authors showed how innovations stimulate economic growth, raise wages, increase life expectancy, make technologies more accessible, raise living standards by activating new organizational structures and give more time for family and entertainment with the help of new household technologies.

Zh. Bulkhairova*, PhD, associate professor¹

A. Temirova, c.e.s.¹

G. Saimagambetova, c.e.s.²

A. Mukhamejanova, PhD, associate professor³

NAO «S. Seifullin Kazakh Agrotechnical
Research University», Astana, Kazakhstan¹

Caspian University of Technology and Engineering
named after Sh. Yessenov, Aktau, Kazakhstan²

Esil University, Astana, Kazakhstan³

* – main author (author for correspondence)

e-mail: aigul-m-73@mail.ru

FOOD SECURITY OF KAZAKHSTAN AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT

The current state of food security in Kazakhstan is considered. Today, the population still faces food insecurity, namely the consumption of so much food when a person is hungry. The authors found that in the context of recent events, the severity of food insecurity is getting worse. Therefore, Kazakhstan is focusing more and more on food security issues in the context of innovative development. The article analyzed the profile of Kazakhstan according to the global food security index and found that the achieved level of economic development of Kazakhstan, which is based more on traditional production technologies, including processing of raw materials, can not sufficiently meet the requirements and demands of the international market, which is a limiting factor for more intensive development of the Republic. The global food security index, which includes the level of food availability and consumption, the availability and availability of food, and the level of food quality and safety, is also reviewed in more detail. A comparative analysis of the food security index between Kazakhstan, China and the Asia-Pacific region is given. In the course of the analysis the main directions of ensuring food security such as: increase of competitiveness of agriculture and product quality, the development of export-oriented production, the development of selection-genetic and technological modernization of agriculture, the introduction of high technology, etc.

Keywords: food security, consumption, quality, index, agriculture, economic development, accessibility, infrastructure, public expenditure, nutrition surveillance.

Кілт сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, тұтыну, сапа, индекс, ауыл шаруашылығы, экономикалық даму, қолжетімділік, инфрақұрылым, мемлекеттік шығындар, тамақтануды қадағалау.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, потребление, качество, индекс, сельское хозяйство, экономическое развитие, доступность, инфраструктура, государственные расходы, надзор за питанием.

JEL classification: A11

Introduction. At the present stage of development, more than 700 million people lack food, which suggests that the amount of food consumed has decreased to the level of food shortage among the population in some countries. If we look at food security more broadly than acute shortage and hunger, it turns out that about 17.2% of the world's population, or 1.3 billion people, experience moderate food shortages, that is, they do not have regular access to a full and balanced diet [1]. This trend may become a wake-up call for many countries and as a result, today there is a need to pay more attention to food security issues.

It is also worth noting that during the crisis and the economic damage caused by it, the importance of food security issues has increased, which affected approximately 96 million people in the world. Since 2015, the level of food shortage has been increasing, for example, in 2019-2020 it increased from 8.0% to 9.3%, and in 2021 it reached 9.8%. In 2021, there were from 702 to 828 million hungry people in the world, and since the beginning of the COVID-19 pandemic, their number has increased by 150 million: by 103 million people in 2019-2020 and by another 46 million in 2021. It is important to note that in the near future around the world about 670 million people, or 8% of the world's population will suffer from hunger and by 2030 this figure will not change much compared to 2015 [2].

It is also worth considering such factors as the consequences of the escalation of the Russian-Ukrainian conflict have affected global supply chains and created a wide range of problems, which include rising prices for raw materials and goods, reorientation of transport corridors in the region. At the same time, even before the conflict in Ukraine, world food prices reached a historic record level. So in February 2022, the average value of the FAO food price index was 140.7 points, which is as much as 20.7% higher than in January last

year and exceeded the previous record figure of February 2011 by 3.1 points. By the end of March, an even greater increase in prices is expected, so in the European Union, inflation in annual terms is expected to reach a record level of 7.5%, in the United States at a level of more than 8%. International experts almost unanimously declare that in the coming months the price increase will continue and this will lead to an increase in the cost of living around the world. The rapidly changing world has shown that there is a problem of assessing the real state of stocks of products as vital consumer goods in the regions and in the republic as a whole. And as a result, in modern conditions, Kazakhstan has begun to pay more and more attention to issues of sustainable development and food security of the country. Which ultimately determines the relevance of the topic and makes it necessary to conduct more in-depth research on assessing food security in the country.

Therefore, the main purpose of the article is to assess food security in Kazakhstan and offer recommendations aimed at improving the country's food security. The scientific novelty of the article lies in the fact that the authors assessed the country's food security according to the data of the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan and supplemented with data from the global food security index report, the authors also gave the main directions for ensuring the country's food security

Literature review. The methodological basis of this study was the scientific works of leading scientists in the field of food security, the results of applied research on the current state of food security and the problems of its development in the world [3]. The role of food security is very important in the works and a lot of domestic and foreign scientists research this theme. For example, according to Tai-Yu LinYung-ho ChiuWei-Ze Xu, about 88 million tons of food is wasted in Europe every year, which makes it one of the most serious regions for food waste in the world [4]. It is also worth paying attention to the definition of food security, which was proposed at the World Food Summit in Rome in 1996: "food security exists when, at any time of the day, all people have physical and economic access to a sufficient amount of safe and nutritious food that allows them to meet their nutritional needs and preferences for active and healthy lifestyle".

In turn, in works Yovok K. and Gnedeka T. decided that The problem of food security at the household level is recognized as a global health concern, particularly in developing countries. Ensuring food security, at the macro level, should aim at expanding production through agricultural supply. However, variability in agricultural supply can lead to food insecurity, hence the need for buffer stocks, balance-of-payments stabilization, and food aid policies and programmes [5]. As for the interpretation from the point of view of the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), this organization gives the following interpretation - food security is a functioning system that provides the population of the country with all the necessary food according to physiological standards. FAO experts determine the degree of food security according to the assessment of grain reserves in the world, grain production per capita.

It is worth noting that when writing the article, the information base of this study was the data of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan - the Bureau of National Statistics, plans of the Government of the Republic of Kazakhstan, reference materials and reports - FAO, IFAD, UNICEF, WHO, as well as materials that were collected and processed by the authors.

In the course of writing the article, the classical general scientific methodology of analysis was used, namely general and special methods of scientific analysis, such as: induction and deduction, analysis and synthesis, a systematic approach, a graphical method - visualization of the image of the results. Historical and comparative analysis of the development of food security in the country is also applied. The scientific and methodological apparatus of the study included a causal relationship, an ongoing analysis of the ongoing changes in food security in the country.

Results. Today, the country's food security issues are considered one of the most important aspects that has a significant impact on ensuring the preservation of sovereignty and governance of the country. Currently, Kazakhstan has a high potential for the development of the agro-industrial complex and the ability to provide the population of the republic with almost all types of food products in accordance with scientific nutrition standards [6, 7].

At this point in time, it is worth noting that the economic consequences of the COVID-19 epidemic and the measures taken to prevent it have led to an increase in food prices and as a consequence, one can observe the economic unavailability of healthy nutrition in many countries in the world [2]. As a result, to a large extent, the government's success in increasing the level of food security depends on the country's ability to withstand various types of threats and disasters, the level of agricultural development, the growth of basic agricultural indicators, for example, the gross harvest of major crops, the production of certain types of livestock products, etc. [9]. Therefore, let's consider the gross harvest of agricultural crops in the Republic of Kazakhstan, the data of which are presented in Figure 1.

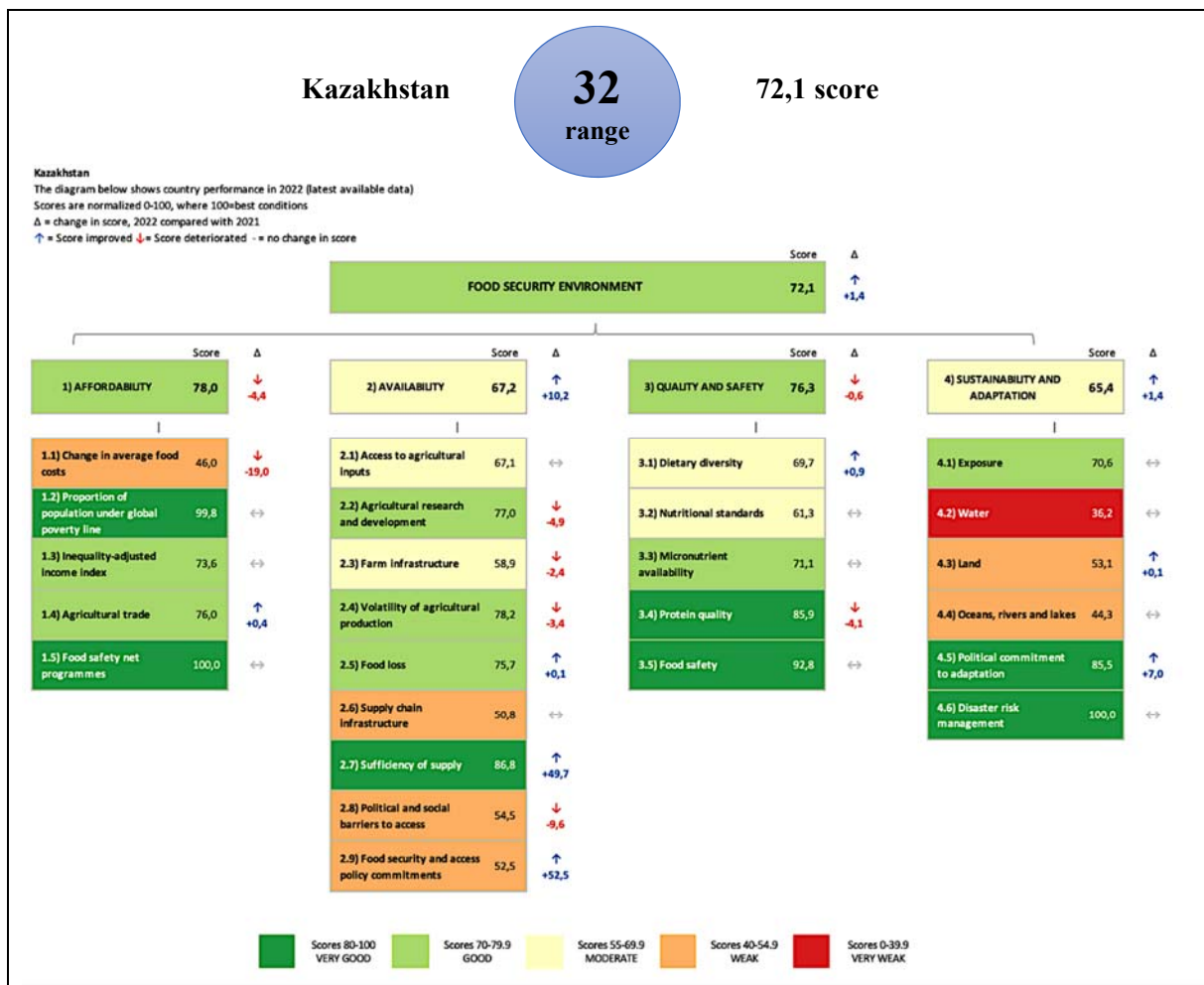

Figure 1. Profile of Kazakhstan according to the global Food Security Index for 2021*

* Compiled by the authors based on the source [9]

According to Figure 1, at the present stage of development, the Republic of Kazakhstan ranks 32nd in the global food security index – 72.1 points, while the strengths of the country's food security include: the proportion of the population below the global poverty line 99.8 points; the food security program 100.0 points; sufficiency of supplies 86.8 points, protein quality – 85.9 points etc. At the same time, the weaknesses include: water - 36.2 points.

At the same time, it should be borne in mind that the achieved level of economic development of Kazakhstan, which is based more on traditional production process technologies, including processing of raw materials, cannot sufficiently meet the requirements and demands of the international market, which is a deterrent for more intensive development of the republic.

As a result, the level of competitiveness of domestic goods produced in the country does not fully meet the modern requirements of world markets.

Let's take a closer look at the global food security index of Kazakhstan: its constituent elements according to Figure 2. To date, the index includes:

- the accessibility index is in 49th place and is 78 points, which is an increase of 9 points compared to the global average. It is also worth noting that the highest increase compared to the average level in the world is the food program program: by 27.6 (100 points – rating 1), the decrease occurred in the proportion of the population that is below the global poverty line – (-24.7) – 99.8 points and is in 12th place;

- the assortment is 67.2 points and is in 23rd place, which is 9.4 points higher than the global average. The highest increase in the index is agricultural research and development compared to the global average – by 29.9, which is 77.0 points (7th place). The most significant decrease occurred in the following index: political and social barriers to access – (-4.2) – 54.5 points (62nd place) and compared to the previous year, this indicator decreased by (-9.6);

- the quality and safety index is in 32nd place, which is 76.3 points and fell by (-0.6) compared to the previous year, but at the same time it is 10.4 points higher than the global average index. It is also worth noting that the highest increase is in protein quality and food safety, which is 17.4 and 16.4, respectively, compared to the global average index. The decrease is observed in the index of the standard of nutrition – by (-2.4) compared to the average index in the world;

- the index of sustainability and adaptation is 65.4 points and is on the 22nd place and compared to the global average index. The highest index here is disaster risk management, which is 100 points and is in 1st place. The lowest water index, which is only 36.2 points and is in 57th place and also lags behind the world average index by (-5).

Thus, according to the global food security index of Kazakhstan, there is an improvement and growth compared to the previous year, in other categories, according to the analysis. Now we will conduct a comparative analysis between Kazakhstan and Germany, according to the data of the global food security index for 2020 (Figure 2).

According to Figure 2 and the report on the global food security index, Kazakhstan received 72.1 points in the overall situation in the field of food security and lags behind Germany - 77 points, but at the same time exceeds the world average by 9.9 points (62.2 points in total) and takes 32nd place as a result. Let's take a closer look and start with the availability index. According to this index, Kazakhstan is lower than Germany – 78.0 points and 87.9 points, respectively, but above the world average – 69.0 points and eventually ranks 49th. Regarding the assortment index, Kazakhstan is higher than Germany – 67.2 and 67.0 points, respectively, also higher than the world average – 57.8 points and ranks 23rd, which compared to last year remained in the same place. As for the quality and safety index, Kazakhstan is 76.3 points behind Germany in these parameters – 79.9 points, but above the global average – 65.9 points and ranks 32nd – the same as last year. Also, according to the sustainability and adaptation index, Kazakhstan has 65.4 points, which is lower than the German index – 70.8 points, but higher than the global average – 54.1 points and ranks 22nd. Ultimately, Kazakhstan has a good position on the global food security index, but at the same time there are areas of activity where it is possible to improve its indicators.

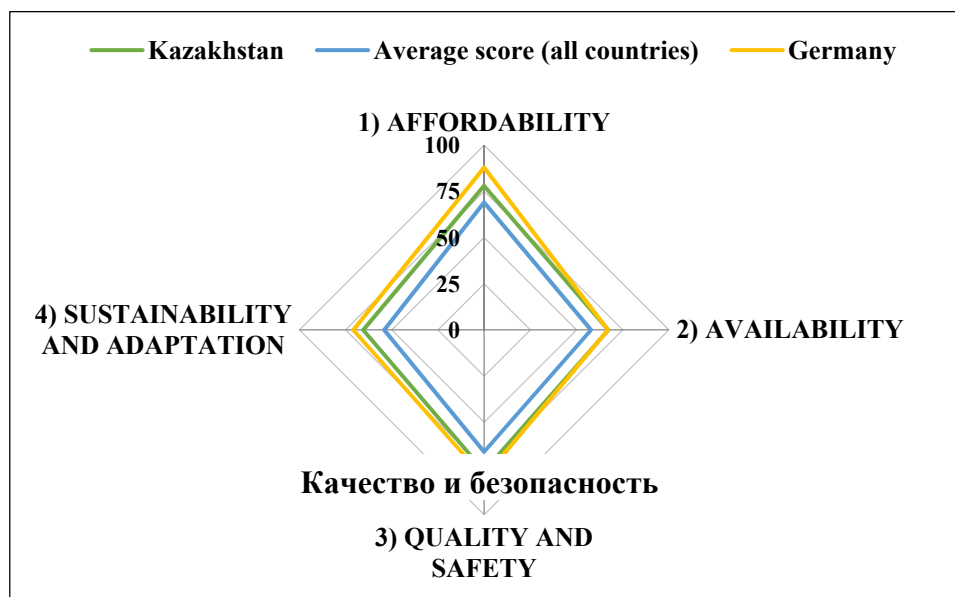

Figure 2. Global Food Security index of Kazakhstan, Germany and the average score for the world*

* Compiled by the authors based on the source [9]

Discussion. Therefore, Figure 3 shows the main directions of ensuring the country's food security, according to a brief overview of food security and nutrition in the world – 2022.

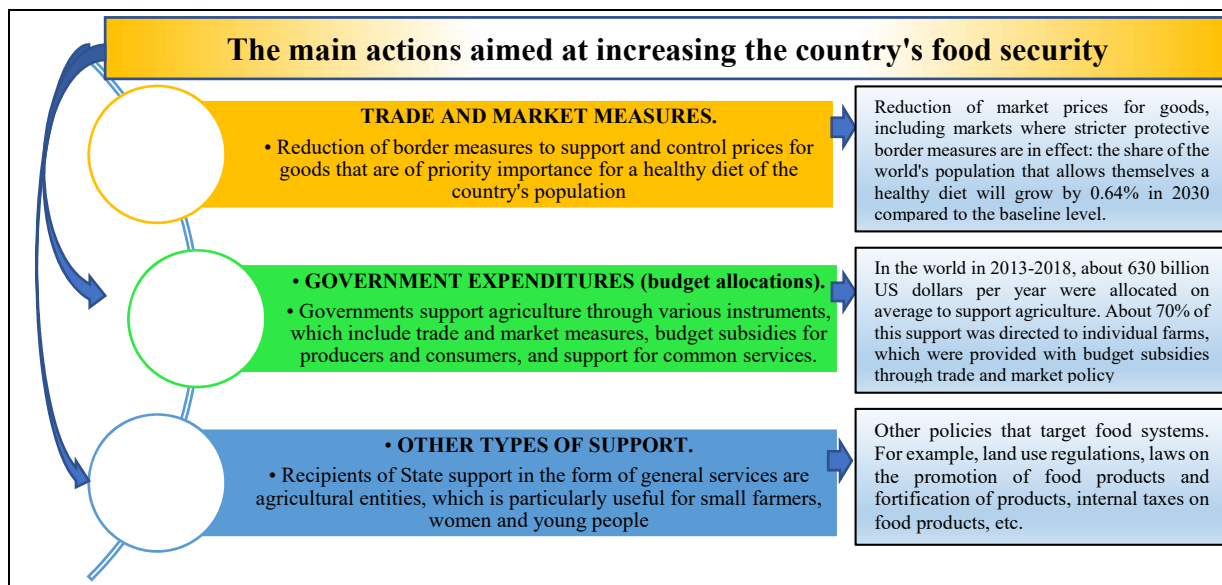

Figure 3. The main actions aimed at improving the country's food security*

* Compiled by the authors

Thus, one of the main directions of ensuring food security can also be the growth of the competitiveness of agriculture and the quality of manufactured products. One of the aspects of this direction can be proposed for the further development of small-scale production of agricultural products in private subsidiary farms. Since it is this aspect that has a simultaneous impact on the growth of employment of the rural population and the further development of food security, which leads directly to an increase in the income of the population, its solvency, and ultimately is a factor in the revival of agricultural production, the engine of trade growth, etc. Also, we should not forget about the formation and further development of export-oriented production, but this is not to the detriment and taking into account the internal needs of the country, not to the detriment of the country's food security. According to the global food security index, in Kazakhstan, public spending on agricultural R&D is only 3.3%, therefore, the development of breeding, genetic and technical and technological modernization of the agro-industrial complex and the introduction of high-tech technologies are becoming particularly relevant and important for the growth of the country's food security. And as a result, we should not forget about the importance of the regions [10] in the development of food security, namely, increasing the contribution of the regions to the formation of the country's food resources.

Conclusions. Today, food security can be compared in importance with environmental and physical security, which guarantees human survival, since food is considered the basic human need, that is, essential products, and without them it is impossible to support the life of the population of the country. Therefore, the most important and responsible task of the country is to maintain food security at the proper level of development. The main conditions for achieving food security in the country are: the availability of food in the required quantity and quality for the population of the country; the use of high-quality products in such quantities as will be sufficient for a full diet; the proper level of turnover of production processes in the agricultural and food industry; for various social groups, economic and financial access to food. It should be noted that the main condition for achieving food freedom of the country and its regions is the creation of conditions for uninterrupted provision of citizens with food, regardless of internal and external threats. Ensuring and creating sustainable food security of the country should be carried out at all levels of government: starting from the republic, district and local authorities and ending with agricultural organizations.

Thus, the authors assessed the country's food security and revealed that today the population of the country has reduced the consumption of food for a certain range of products as a result of the growth of food inflation in the country, the rise in price of products, low wages of the population, etc. It is also worth noting that today Kazakhstan ranks 32nd in the rating of the global food security index, while the strengths of the country's food security include: food security program; sufficiency of supplies, protein quality. At the same time, the weaknesses include: drinking water.

REFERENCES

1. ФАО. Положение дел в области продовольствия и сельского хозяйства. Курс на сокращение потерь и порчи продовольствия. – Рим. – 2019. – 122 с.
2. Краткий обзор. Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире. Переориентация политики в области продовольствия и сельского хозяйства в интересах повышения экономической доступности здорового питания. – ФАО, МФСР, ЮНИСЕФ, ВПП и ВОЗ. – 2022. – Рим, ФАО. – <https://doi.org/10.4060/cc0640ru>
3. Гиззатова А.И. Формирование спроса и предложения на агропродовольственном рынке Республики Казахстан/ А.И. Гиззатова // Проблемы агрорынка. – 2017. – № 1. – С. 79-85.
4. Шагайда Н.И. Продовольственная безопасность в России: мониторинг, тенденции и угрозы/ Н.И. Шагайда, В.Я. Узун. М.: Издательский дом Дело РАНХиГС. – 2015. – 5 с.
5. Назаренко В.И. Продовольственная безопасность (в мире и в России)/ В.И. Назаренко. М.: Памятники исторической мысли. – 2011. – 6 с.
6. Тиреуов К.М. Перспективы повышения безопасности продовольствия на рынке животноводческой продукции Казахстана / К.М.Тиреуов, Г.М. Рахимжанова // Проблемы агрорынка. – 2019. – № 2. – С. 131-137.
7. Otesheva A.K. The agro-industrial complex development trend of the republic of Kazakhstan / A.K. Otesheva, B.Z.Zhumagalieva, G.T.Akhmetova // Проблемы агрорынка. – 2019. – № 2. – С. 34-40.
8. Мельников, Б.А. Приоритетные направления обеспечения продовольственной безопасности России / Б.А. Мельников: автор. на соиск. уч. ст. к.э.н. – Краснодар. – 2018. – 25 с.
9. Глобальный индекс продовольственной безопасности, 2022 [Электронные ресурсы]. Интернет ресурс: <https://impact.economist.com>
10. Султанов, А.Т. Региональные подходы к решению проблемы продовольственной безопасности / А.Т. Султанов, Т.П.Тельнова: материалы сборника «Региональная экономика в контексте современности». – VIII 2014. – С. 213-219.

REFERENCES

1. FAO. Polozhenie del v oblasti prodovol'stviya i sel'skogo hozyajstva. Kurs na sokrashchenie poter' i porchi prodovol'stviya. – Rim. – 2019. – 122 s. [in Russian].
2. Kratkij obzor. Polozhenie del v oblasti prodovol'stvennoj bezopasnosti i pitaniya v mire. Pereorientaciya politiki v oblasti prodovol'stviya i sel'skogo hozyajstva v interesah povysheniya ekonomicheskoy dostupnosti zdorovogo pitaniya. – FAO, MFSR, YUNISEF, VPP i VOZ. – 2022. – Rim, FAO. – <https://doi.org/10.4060/cc0640ru> [in Russian].
3. Gizzatova A.I. Formirovanie sprosа i predlozheniya na agroprodovol'stvennom rynke Respubliki Kazahstan / A.I. Gizzatova // Problemy agrorynka. – 2017. – № 1. – S. 79-85 [in Russian].
4. SHagajda N.I. Prodovol'stvennaya bezopasnost' v Rossii: monitoring, tendencii i ugrozy / N.I. SHagajda, V.YA. Uzun. M.: Izdatel'skij dom Delo. RANHiGS. – 2015. – 5 s. [in Russian].
5. Nazarenko V.I. Prodovol'stvennaya bezopasnost' (v mire i v Rossii) / V.I. Nazarenko. M.: Pamyatniki istoricheskoy mysli. – 2011. – 6 s. [in Russian].
6. Tireuov K.M. Perspektivy povysheniya bezopasnosti prodovol'stviya na rynke zhivotnovodcheskoj produkcii Kazahstana / K.M. Tireuov, G.M. Rahimzhanova // Problemy agrorynka. – 2019. – № 2. – S. 131-137 [in Russian].
7. Otesheva A.K. The agro-industrial complex development trend of the republic of Kazakhstan / A.K. Otesheva, B.Z. Zhumagalieva, G.T. Akhmetova // Problemy agrorynka. – 2019. – № 2. – S. 34-40.
8. Mel'nikov B.A. Prioritetnye napravleniya obespecheniya prodovol'stvennoj bezopasnosti Rossii / B.A. Mel'nikov: avtor. na soisk. uch. st. k.e.n. – Krasnodar. – 2018. – 25 s. [in Russian].
9. Global'nyj indeks prodovol'stvennoj bezopasnosti, 2022 [Elektronnye resursy]. Internet resurs: <https://impact.economist.com> [in Russian].
10. Sultanov A.T. Regional'nye podhody k resheniyu problemy prodovol'stvennoj bezopasnosti / A.T. Sultanov, T.P. Tel'nova: materialy sbornika «Regional'naya ekonomika v kontekste sovremennosti». – VIII 2014. – S. 213-219 [in Russian].

Булхаирова Ж.С., Темирова А.Б., Саймагамбетова Г.А., Мухамеджанова А.А.

ДАМУДЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ

Андатпа

Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігінің қазіргі жағдайы қаралды. Бүгінгі күнге дейін халық азық-түлік қауіпсіздігінің жетіспеушілігімен бетпе-бет келеді, атап айтқанда, адам аштыққа ұшыраған кезде мұндай тағамды тұтыну. Авторлар соңғы оқиғалар жағдайында азық-түлікке сенімсіздік күшейе түсетінін анықтады. Сондықтан Қазақстан инновациялық даму жағдайында азық-түлік қауіпсіздігі мәселелеріне көбірек көңіл бөлуде. Мақалада азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық индексінің деректеріне сәйкес Қазақстанның бейініне талдау жасалды және шикізатты өңдеуді қоса алғанда, өндірістік процестің дәстүрлі технологияларына негізделген Қазақстанның экономикалық дамуының қол жеткізілген деңгейі халықаралық нарықтың талаптары мен сұраныстарына жеткілікті дәрежеде жауап бере алмайтындығы анықталды, бұл республиканың неғұрлым қарқынды дамуы үшін тежеуші фактор болып табылады. Сондай-ақ, азық-түлік өнімдерінің қолжетімділігі мен тұтыну деңгейін, азық-түлік өнімдерінің болуы мен қол жетімділігін, азық-түлік өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігі деңгейін қамтитын азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық индексі егжей-тегжейлі қаралды. Қазақстан, Қытай және Азия-Тынық мұхиты аймағы арасындағы азық-түлік қауіпсіздігі индексіне салыстырмалы талдау жасалды. Жүргізілген талдау барысында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің мынадай негізгі бағыттары ұсынылды: ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігін және өнім сапасын арттыру, экспортқа бағдарланған өндірісті дамыту, АӨК-ті селекциялық-генетикалық және техникалық-технологиялық жаңғыртуды дамыту, ғылымды қажетсінетін технологияларды енгізу және т. б.

Булхаирова Ж.С., Темирова А.Б., Саймагамбетова Г.А., Мухамеджанова А.А.

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАЗАХСТАНА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ

Аннотация

Рассмотрено современное состояние продовольственной безопасности в Казахстане. Сегодня до сих пор население сталкивается с отсутствием продовольственной безопасности, а именно потребление такое количество пищи, когда человек испытывает голод. Авторами было выявлено, что в условиях последних событий усугубляется острота продовольственной незащищенности. Поэтому Казахстан в условиях инновационного развития все больше и больше сосредоточивается на вопросах продовольственной безопасности. В статье было проанализирован профиль Казахстана согласно данным глобального индекса продовольственной безопасности и было выявлено, что достигнутый уровень экономического развития Казахстана, который основан больше на традиционных технологиях производственного процесса, включая обработку сырья, не может в достаточной мере отвечать требованиям и запросам международного рынка, что является сдерживающим фактором для более интенсивного развития республики. Также более подробно рассмотрен глобальный индекс продовольственной безопасности, который включает в себя уровень доступности и потребления продуктов питания, наличие и доступность продуктов питания, уровень качества и безопасности продуктов питания. Дан сравнительный анализ индекса продовольственной безопасности между Казахстаном, Китаем и Азиатско-Тихоокеанским регионом. В ходе проведенного анализа были предложены основные направления обеспечения продовольственной безопасности такие как: рост конкурентоспособности сельского хозяйства и качества продукции, развитие экспортно-ориентированного производства, развитие селекционно-генетической и технико-технологической модернизации АПК, внедрение наукоемких технологии и т.д.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).16
 ЭОЖ 005 (075.8)
 FTAMP 72.13.39

А.А. Дуйсембаев*, э.ғ.к., профессор¹
 А.А. Шаметова, э.ғ.к., доцент²
 Академик Е.А. Бөкетов атындағы
 Қарағанды университеті,
 Қарағанды қ., Қазақстан¹
 Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды
 техникалық университеті,
 Қарағанды қ., Қазақстан²
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: azeke-78@mail.ru

БИЗНЕС-ИНЖИНИРИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Зерттеу мақсаты: Қазіргі ғаламдық және өңірлік өзгерістерге сай шаруашылықтық қызметті жүргізудің трендік бағыттарын қамтамасыз ету маңыздылығы күн сайын артуда. Қазақстанның сыртқы геосаясатындағы тұрақсыздықтар мен ішкі экономикалық күрделіліктер кәсіпкерлік құрылымдарының жаңа талаптарға сай икемділікпен қызмет ете отырып, бәсекеге қабілеттіліктерін жоғалтпай әрі қарай жандануына себеп болатын бизнес-инжиниринг үдерістерін қолданудың тетіктері мен ерекшеліктерін айқындай отырып, жұмыс атқаруларын талап етеді. Пайдаланылған зерттеу әдістері: осы зерттеу жұмыста синтездік талдау, абстрактіден нақтыға айналдыру әдістері мен жалпы жүйелік талдау, статистикалық бен салыстырмалы-болжамдық зерттеу әдістері қолданылды. Зерттеу нәтижелері: қазіргі құбылмалы экономикалық-әлеуметтік өзгерістер жағдайында бизнесті бірқалыптылықпен жүргізу және оны жандандыру үшін инжинирингтік үдерістің қолайлы тәсілдерін қолдана білумен байланысты тұжырымдамаларды көрсету. Сонымен қатар, бизнес үрдістер инжинирингісін жүргізудің қағидалық негіздерін топтастыру және де кәсіпкерлік қызметті ұйымдастырудағы бизнес-инжинирингтің нақты міндеттері мен кезеңдерін, модельдік үлгілерін талдау. *Зерттеу қорытындылары:* бизнес-инжинирингтің технологиялары мен ұйымдастырушылық-құрылымдық модельдері және басқа да ұтымды тетіктерін қолдану арқылы отандық кәсіпкерліктің қазіргі дағдарыстық жағдайларды жеңіл өткеріп, әрі қарай жандануын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін бағыттарды айқындау.

Кілт сөздер: бизнес, инжиниринг, реинжиниринг, бизнес-инжиниринг, инжиниринг үдерістері, кәсіпкерлік қызмет, бизнес үдерістері, инжиниринг модельдері, инжиниринг технологиялары, бизнес-инжиниринг кезеңдері, бизнес-инжиниринг қағидалары.

Ключевые слова: бизнес, инжиниринг, реинжиниринг, бизнес-инжиниринг, инжиниринговые процессы, предпринимательская деятельность, бизнес процессы, модели инжиниринга, технологии инжиниринга, этапы бизнес-инжиниринга, принципы бизнес-инжиниринга.

Keywords: business, engineering, reengineering, business engineering, engineering processes, entrepreneurship activity, business processes, engineering models, engineering technologies, stages of business engineering, principles of business engineering.

Кіріспе. Бизнес-инжиниринг басқарудың басқа да көптеген әдістері сияқты батыстан өріс алған. Ол жақтарда өткен ғасырдың 80-ші жылдарында қандай да болмасын кәсіпорындардың қызметіне түбегейлі «төңкеріс» жасайтын жаңа бір тәсіл бой көтеріп, кез келген бизнестің түбірімен өзгерте алатын «реинжиниринг» атауында танымал бола бастады. Оның негізін қалаушылар М. Хаммер мен Дж. Чампи реинжинирингті компания қызметін түбегейлі жақсартуға ықпал ететін «күн, қызмет көрсету, сапа, қарқындылық» сияқты өзекті көрсеткіштерін жақсарту үшін бизнес-үдерісті қайта жобалау мен іргелі түрде қайта қарастырумен байланыстырған [1].

Реинжинирингтің түпкі негізі бизнес-үдерістер бола отырып, оларды жетілдіру арқылы қандай да болмасын кәсіпкерлік субъектілерінің тиімді қызмет етуін арттыруға үлкен арсеналды қалыптастыруға себеп болады. Бизнес-инжинирингті жүргізу арқылы кәсіпорынның қалыптасып қалған ескі жүйесін «сындыра» отырып, жаңа талаптарға сай революциялық өзгерістерді кәсіпкерлік қызметке ендіруге мүмкіндік аламыз [2]. Аталған өзгерістердің кейінгі бизнесті жүргізу үдерістерінде маңыздылықтары арта отырып, жалпы кәсіпорынды басқарудың технологиясы дәрежесіне дейін шарықтап, бизнесті қайта ұйымдастырудағы реинжинирингтен «бизнес-инжиниринг» ұғымына ауысты. Әрине бұл жаңа ұғым бизнес-үдерістерін басқару мен қайта жобалау арқылы инженерлік ғылым ретінде бизнесті құрудың жаңа жүйесін қалыптастыруға себеп болды. Бизнес-инжинирингтің

шешуші тұғырында үдерістік тәсілдеме тұрып, оның басқару объектісі ретінде кәсіпорындағы қызметтер мен үрдістер қарастырылуда. Зерттеудің мақсаты – қазіргі заманғы экономикалық өзгерістер мен тенденцияларға сай бизнесті жүргізуде және оны жаңа қарқынмен дамытуда инжинирингтік үдерістердің өзектілігіне баға беру арқылы оның алдыңғы қатарлы технологияларын, әдіс-тәсілдерін қолдануды айқындау. Соңғы екі-үш жыл көлеміндегі әлемдік, өңірлік және ұлттық деңгейдегі саяси, экономикалық-әлеуметтік келеңсіздіктер салдарымен күресіп жатқан кәсіпкерлік орта үшін тың талаптарға сай болатын бизнес-инжинирингтің модельдері мен құралдарын тиімді пайдалану арқылы бәсекеге қабілеттіліктерін арттыру өзекті болып саналады.

Материалдар және әдістер. Зерттеудің әдістемелік негізін абстрактілік шолулардан нақтыға айналдыру және де синтездік пен жүйелік талдауға негізделген ғылыми әдіснамалар құрады. Осымен бірге, статистикалық және салыстырмалы талдау әдістері де қолданыс тапты.

Әдебиеттік шолу. Бизнестегі инжинирингтік үрдістерге қатысты тұжырымдамалар мен ерекшеліктері, мәселелері басым бөлігінде жақын және алыс шет елдік ғалымдардың еңбектерінде зерттелінген. Нақты айтсақ, Б.А. Железко [3], А.О. Блинов, О.С. Рудакова, В.Я. Захаров [4], Ю.Ф. Тельнов [5] зерттеулерінде бизнес-инжиниринг жан-жақты қарастырылған. Бұлармен бірге, жалпы халықаралық деңгейде инжиниринг пен реинжиниринг үдерістеріне қатысты М. Хаммер мен Дж. Чампидің «Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution» атты еңбектерінде терең зерттеулер орын алып, жан-жақтылықпен қарастырылған [6].

Отандық нарықта инжинирингтік қызмет көрсетуші компаниялардың болғанына қарамастан, жалпы Қазақстандық бизнестегі олардың нақты ролі мен маңыздылығын білдіретін кеңінен танымал еңбек зерттеулері жоқтың қасы болып табылады. Кейбір ЖОО-да бизнес инжиниринг курстары оқытылғанына қарамастан, нақты практикалық түрде қолданыс беретіндей зерттеулер мардымсыз. Сондықтан да, барлық еңбектер көздерінен бизнес-инжинирингке қатысты зерттеулерді жүйелендіре отырып, отандық кәсіпкерлік салада оны қолдану мүмкіндіктерін тың көзқараспен қарастыру маңыздылықты атқаруда.

Елімізде АҚ «Қазақстан инжиниринг» ұлттық компаниясы [7] бастаған басқа да инжинирингтік қызмет көрсетуші шаруашылықтық субъектілердің бар болғанына қарамастан жалпы осы қызметтің көрсетілуінің ғылыми-әдістемелік негізін қалыптастыратын зерттеулерді жетілдіру қазіргі кездің талабы. Осы себептен, Қазақстанның кәсіпкерлік жүйесіне тың серпін беру мақсатында бизнес үдерістердің инжинирингісі мен реинжинирингісін іске асырып, оның модельдері мен технологияларын қолдану, т.б. маңыздылықтарды енгізетін зерделеулерді қарқындылықпен жүргізген орынды.

Негізгі бөлім. Қазіргі қоғамдық өзгерістермен байланысты бизнес-үдерістер де тұрақты түрде жаңаруда, бірақта оларға өзгерісті қамтамасыз ете алатын инжиниринг қажет. Осы аталғанға сәйкес бизнес-инжиниринг жалпы жүргізілетін бизнес-үдерісті жаңарта отырып, компанияларға қоршаған ортаның кез келген тенденциясына төтеп беруге қолқабыс етеді және стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуге мүмкіндік жасайды [8].

Қазіргі уақытта бизнес-инжинирингті екі құрамдас бөліктерімен қарастыруға болады (сурет 1).

1-сурет. **Бизнес-инжинирингтің құрамдас бөліктері***

** [8] ақпарат көзіне негізделе отырып құрастырылған*

Осы кезеңдегі бірінші бөлікке қатысты кәсіпкерлік субъектілері өнеркәсіптік саладағы машиналар мен құрылғыларды жасақтайтын өнеркәсіптік инженер тұрғысындағы бейнедегідей оларды қайта жобалауға және құрастыруға болатындай күрделі объекті ретінде қарастырылады. Бұл жағдайда бизнес инженер де жалпы бизнес жүйені қайта жобалау - қайта құрастырумен байланысты кешендік қызметтерді енгізетін кәсіпорынның «корпоративтік архитектурасын» қайта сызады және құрастырады. Бұл архитектураның сызылуы бизнес жүйенің айқындылықпен әрі тиімділікпен қызмет жасауына себеп болатын негіздерді қалыптастырады .

Екінші бөлігі - IT-ақпараттық технологиялар мен құралдырады қолдану. Бұл бағыттағы инжинирингтің негізгі мәні – ақпараттық технологиялар арқылы қолдау табатын бизнес-үдерісті цифрландыру немесе автоматтандыру көрінісімен сипатталады. Қазіргі халық шаруашылығының барлығына дерлік салаларда цифрландыру мен автоматтандыру үдерісі енгізіліп жатқан жағдайда бизнес саласында инжинирингтің осы бағытын белсенді қолдану қазіргі заманның талабы болып табылады.

Бизнес-инжинирингтің отандық кәсіпкерлік салада қолданылуының негізгі мақсаттарын келесідей топтастыруға болады (кесте 1).

1-кесте

Бизнес-инжинирингтің отандық кәсіпкерлік салада қолданылуының негізгі мақсаттары*

№	Инжинирингтің мақсаттары
1	бизнес-үдерісті айқын әрі қатаң ұйымдастыру арқылы оны басқарудағы ашықтық пен басқарымдылықты арттыру
2	бизнес шешімдерінің неғұрлым тиімділігін арттыруға қол жеткізу
3	қоршаған орта өзгерістеріне компаниялардың жылдам әрі дәлдікпен бейімделу мүмкіндіктері есебінен бәсекелік басымдылықты қалыптастыру
4	бизнес-үдерісті оңтайландыру мен жетілдіру
2	өнімділікті арттыру және шығындарды жеңілдету
6	бизнестегі негізгі табыстылық көрсеткіштерін арттыру
7	компанияның қаржылық жағдайын жақсарту
8	нарықтағы қалыптасқан күрделі жағдайларда «тіршілік етуді» сақтап қалу

* Автормен құрастырылған

Жоғарыдағы топтастырылған мақсаттарға байланысты бизнес-инженердің келесідей атқаруы қажет міндеттерін көрсетейік:

- отандық кәсіпкерлік орта факторларына сәйкес бизнес-үрдістің қазіргі жағдайына сипаттама беру және талдау;
- олқылықтарды анықтай отырып, бизнестік қызметтің жаңа үрдістерін жобалау;
- компанияның ұйымдастырушылық құрылымдарын жақсарту;
- компанияда басқарудың жаңа жүйесін әзірлеу мен оны енгізу;
- бизнес үдерісті автоматтандыру және цифрландыру;
- бизнес үдерісті жаңғыртуға жұмылдырылып отырған қызметкерлерге түсінікті нұсқаулықтар даярлау.

Инжинирингті енгізу арқылы клиент үшін өнімдер мен қызметтерді қалыптастыратын компанияның барлық қызметкерлерінің іс-әрекеттерінің бірізділігі мен жалғасымдылығын қамтамасыз ететін бизнес-үдеріс болуы қажет. Бірақта, сол компанияның қызметін не өнімін қолданатын тұтынушылар үшін сапалықты, сервисті, жылдамдылықты қамтамасыз ету ескі жүйеге негізделгендіктен шарасыз болып табылады. Осы кезеңде, бизнес-үдерісті түбегейлі өзгерте алатын және оны қайта жасақтайтын мүмкіндіктерді енгізетін – реинжинирингке жүгінуге тура келеді. Реинжиниринг арқылы компанияның ең негізгі көрсеткіштері болып саналатын рентабельділікті арттыру, табыстылықты жоғарлату сияқты міндеттерін орындауға болады [9].

Реинжиниринг қарапайым жаңарудан немесе оңтайландырудан келесілермен ерекшеленеді:

- Иргелілік – осы үрдісті жүргізер алдында бизнес үшін келесідей сұрақтарға жауаптарды қарастыру керек: «Компания неліктен бұл үрдісті қолға алды?», «Неліктен мұндай жолмен?» және «Ол қандай болуы керек?». Бұл сұрақтар кәсіпорынның стратегиялық тұтастылығын әзірлеудің бір бөлігі.
- Радикалдылық – реинжиниринг барысында компанияда бұрын-соңды қолданылмаған немесе олардан айрықшаланатын жұмыс тәсілдері ұсынылады. Сондықтан да ол реинжиниринг үрдісі компания қазіргі қызмет етіп жатқан бизнес-үдерістерді әрі қарай жүргізе алмайтын кезеңді танытып, оны жақсартып немесе оңтайландыру ешқандай нәтиже бермейтін сәттерде қолданылады.
- Шапшаңдылық – реинжиниринг компаниялардың сандық көрсеткіштерінің жылдам өзгерісіне ықпал ете алады.

Реинжинирингтің жоғарыдағы ерекшеліктерін нақты сауда бизнесінде қарастырып көруге болады. Мысал ретінде, еліміздің бір қаласындағы той индустриясына тиесілі болып табылатын үйлену тойында қалыңдықтың қиетін көйлектерін ұсынатын салон қызметін алайық. Салонның

осыған дейінгі қызметіндегі ұсынылып жатқан көйлектер ассортименті көп жағдайда сол салон иесі-әйел кәсіпкерлің талғамына байланысты қалыптасып келген, ал жарнама ретінде көрші ғимараттың сыртында ілініп тұратын баннер қолданылған. Сәйкесінше бұл жағдай, өткір бәсекелестікте әлсіздік танытып, салонның көйлектерді сату көлемінің қысқаруына әкелген. Мұндағы негізгі мәселе: ассаортимент айқын емес және клиенттердің сұранысына сай емес, екіншіден енжарлы жарнамалық құралдың қолданылуы. Реинжинирингтік үрдіспен байланысты шешімді ұсынайық: той индустриясындағы, оның ішінде, тұрмысқа шығушы нәзік жандардың киетін көйлектерімен байланысты қазіргі заманғы трендтерді қадағалап отыратын кәсіби маманға көйлектерді сатып алуды тапсыру, кең ассаортименттерді құрғызу, екіншіден, салонның әлеуметтік желілері мен аккаунттарын қалыптастырып, белсенді жүргізіп – өнімдерді жылжыту бойынша таргетолог мамандарды тарту.

Жоғарыда аталған реинжинирингтің ерекшеліктері мен тетіктерінің отандық өнеркәсіптік саладағы компаниялардағы қолданысына қатысты зерттеулер де жасауға болады. Осы бағытта АҚ «Қазақстан инжиниринг» ұлттық компаниясының өз қызметтеріндегі портфельдік кәсіпорындардың құнын арттырудағы трансформациялау үрдісін қарастырайық [7]. Осы трансформация негізінде бизнес-үдерістің реинжинирингісін құрай отырып, ол портфельдік компаниялардың құндарының өсуі портфельдік компаниялардың бизнес-үдерісін қолдаушы басқарушылық және оперциондық тиімділікті арттырумен тікелей байланысты екендігін айқындалады. Портфельдік компаниялар қызметтерінің шешуші көрсеткіштері мен үдерістерін салыстырмалы талдаулардан негізгі бизнес-үдерістің тиімділігін арттыру үшін мүмкіндіктерді анықтауға болады.

Бизнес-үдерістердің тиімділігін жоғарлатуды қамтамасыз ету мақсатында 2014 жылдың басында «Қазақстан инжиниринг» ҰК-ның тікелей қатысуымен «Самұрық Қазына» Ұлттық әлауқат қорына қарасты үш пилоттық портфельдік компаниялардың бизнес-үдерісіне реинжиниринг жүргізілген. 2014 жылдың басынан бастап жүргізілген реинжиниринг үрдісі бірнеше қағидалық негіздерде өздерінің көрінісін тапқан:

Бұл үрдісте құнды құру басымдығы – бизнес-үдеріс реинжинирингісінің негізгі мақсаты компаниялар қызметінің жекелеген бөлшектеріндегі жетістіктер ғана емес, тұтастай компания көлемінде құнның өсімі мен қызметтер тиімділігінің жүйелік өсімін қамтамасыз ету. Аталған өсімділік келесілермен шартталады:

– алдыңғы қатарлы халықаралық тәжірибені қолдану – бизнес-үдерістің мақсаттық сипаттамасы әлемнің озық тәжірибелеріне негізделіп, айқындалуы керек;

– қызметкерлерді дамыту – бизнес-үдерістің тұрақтылықпен қызмет етуі компанияда қызмет етуші кадрлардың сәйкесінше біліктілігімен қамтамасыз ету арқылы іске асады. Бизнес-үдеріс реинжинирингісін жүргізудің негізгі қағидаларының бірі қажетті білікті мамандарды жалдап, жетілдірумен байланысты;

– технологияларды жетілдіру – технологиялық қамсыздандыру, нақтыласақ, бизнес-үдерісті автоматтандыру көп жағдайда олардың тиімділігін айқындайды. Бизнес-үдерістің реинжинирингісі оның тиімділігін арттыру үшін сенімді IT-технологияларды қолдануды қарастыруы тиіс.

Портфельдік компаниялардың бизнес-үдерістерінің реинжинирингісі нәтижесінде жалпы бизнесті жүргізуді сипаттау мен құруға тәсілдемелер стандартталынып, оңтайлы әрі жеңілдетіледі, сонымен қатар, бизнес-үдерістер жалпы компанияның негізгі көрсеткіштеріне тиесілі болады. Бизнес-үдерістердің алгоритмдері бойынша өзекті ақпараттар олардың тиімділігіне талдау жүргізуге және де оларды жетілдіруге мүмкіндік беретін білімнің бірлік базасында орын алады.

Бірқатар қамсыздандыру және басқарушылық үрдістер барлық портфельдік компанияларда стандартты алгоритмге сәйкес орындалып, кезігетін мәселелерге жылдам жауапты әсер етуге және де өзгерістердің бір уақыттылықпен енгізілуіне де мүмкіндіктер қалыптастырады. Сонымен қатар, бұл жағдай қажетті уақытта есеп беруді қалыптастыру мен орындауын автоматты түрде қадағалауына мүмкіндік береді және де ұсынылған ақпараттардың нақтылығы мен егжей-тегжейлігі деңгейін қамтиды.

Реинжиниринг үрдісі ұйымдастырушылық құрылыммен нақты байланыста бола отырып, өкілеттіліктерді үлестіруде толығымен тәсілдемелерді айқындайды және де бақылау құралдары мен бақылаушылық процедуралардың сипаттамасын қалыптастыра алады. Ашықтылықтың мұндай деңгейі кадрларға деген қажеттілікті бағалауға мүмкіндік береді, сонымен қатар, әр лауазымға қажетті қызметкерлердің ілімдері мен дағдыларын көрсетеді. Осы бағыттағы сәйкессіздіктер адам ресурстарын қайта оқыту мен қайта үлестіру арқылы жойылып отырумен шартталынған. Реинжинирингтік бизнес-үдерісті пилоттық жоба ретінде жүргізу келесідей 3 компанияның қызметі

көлемінде қарастырылған: АҚ «Қазақстан Темір Жолы» ҰК», АҚ «Қазмұнайгаз» ҰК», АҚ «Қазпочта» ҰК». Осы пилоттық жоба ретінде аталған компаниялардың қызметтеріне реинжиниринг бизнес-үдерісі 2014 -2017 жылдар аралығында пайдаланылған және де оның сәтті аяқталынуы жағдайында басқа да портфельдік компанияларға да қолдану қарастырылған. «Самұрық-Қазына» АҚ қызметтерінің трансформациясы аясында жүргізілген осы реинжиниринг үдерісінің нәтижесінде келесідей (кесте 2) жағымды көрсеткіштерге қол жеткізілген [10].

2-кесте

Қазақстандық портфельдік компаниялардың бизнес-үдерісіндегі реинжиниринг нәтижелері*

№	Күтілген нәтижелер	2014	2015	2016	2017
1	Реинжиниринг жүргізілген компаниялар саны	3	12	12	12
2	Реинжиниринг бизнес-үдерісінен кейінгі операциялық шығындардың қысқаруы – 3 пилоттық компаниялар: АҚ «Қазақстан Темір Жолы» ҰК», АҚ «Қазмұнайгаз» ҰК», АҚ «Қазпочта» ҰК».	0	5%	15%	20%
3	Алдыңғы қатарлы 12 компанияның қалған тоғызындағы операциялық шығындардың көлемі: "Қазатомөнеркәсіп" АҚ, "Қазақ-телеком" АҚ, "Әір Астана" АҚ, "Қазақстан инжиниринг" ҰК, "Біріккен химиялық компания" ЖШС, "Самұрық-Энерго" АҚ, "KEGOC" АҚ, "Самұрық-Қазына" жылжымайтын мүлік қоры" АҚ, АҚ "Тау-Кен Самұрық" ұлттық тау-кен компаниясы".	0	0	5%	15%

* [10] дерекөзі бойынша автормен құрастырылған

Соңғы жылдары «Самұрық-Қазына» ӘАҚ-на қарасты «Қазмұнайгаз» ҰК, «Қазақстан Темір Жолы» ҰК, «Қазпочта» ҰК, «Қазатомпром» ҰАҚ, «СамұрқЭнерго» АҚ, «KEGOC» АҚ сияқты 6 ірі портфельдік компанияларда реинжинирингпен байланысты трансформациялық бағдарламалар іске асырылған [11].

Трансформация бағдарламасы осы алты компания жұмыстарын реинжинирингтік үдеріс арқылы жаңа бағытқа – цифрлық трансформацияға өзгертуді қарастырады. Осы цифрлық трансформацияға ауысудың түпкі негізі бизнес үшін табыстылықпен байланыстырылатын бизнестік міндеттерді цифрлық технологияларды қолдану арқылы шешімін табу. Бұл шешім міндетті түрде бизнес үдерісінің тоқтап қалуын азайту, коммерциялық ысыраптылықты төмендету, операциялық тиімділікті ұлғайту сияқты маңызды көрсеткіштерге қол жеткізуді көздейді. Жалпы еліміздің ірі бизнесіндегі күрделі «ойыншылары» болып саналатын портфельдік компанияларда реинжинирингтік үдерісті жүргізу арқылы келесідей бизнес басымдылықтарына қол жеткізуге мүмкіндік аламыз: 1) өндірістік қауіпсіздік, 2) бизнес мәдениетінің тарнсформациясы, 3) клиенттерді ұлғайту, 4) сенімді жабдықтаушылармен жұмыс істеу, 5) реинжиниринг үдерісі арқылы шығындарды оңтайландыру, 6) киберқауіпсіздік.

Осы басымдықтарға қол жеткізу нәтижесінде 2020 жылдың қорытындысы бойынша реинжиниринг жүргізілген 6 портфельдік компаниялар бойынша жылдық – 29,5 млрд. теңге жоспарына қарағанда таза табыс – 44,8 млрд. теңгені құрап, жоспардан 35%-ға артық орындалған.

Қорытынды. Зерттеу жұмысымыздың соңында қандай да болмасын кәсіпорындардың қызметінде инжинирингтік және реинжинирингтік бизнес-үдерісті қолдануды қарастыра келе келесідей түйіндемелер жасауға болады:

- кез келген кәсіпкерлік субъектілерінің бизнес-үдерістерін үнемі бір қалыптылықпен және де дәстүрлі амалдармен жүргізу қазіргі қоғамдық өзгерістерде мүмкін еместігі айқындалды;
- қоршаған ортаның жағымсыз өзгерістеріне төтеп бере отырып, өз қызметтерін жандандырудың салмақты тәсілі ретінде компаниялар бизнес үдерістер реинжинирингісін қолдану маңыздылығы артуда;
- бизнес-инжиниринг арқылы компаниялар кәсіпкерлік қызметтерінде ІТ-технологиялар мен цифрландыру жүйесін енгізуге мүмкіндік алып, бәсекеге қабілетті болу басымдылықтарына ие бола алады;
- Қазақстанның ірі портфельдік компанияларының өздерінде тікелей табыстылықты арттыру үшін және де ғаламдық экономикалық өзгерістерден «тоқырап қалмай», тұрақтылықпен жұмыс істеудің көзі ретінде бизнес-реинжиниринг құралдарын трансформациялық бағдарлама негізі ретінде пайдаланылуы көрсетілді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Хаммер М., Чампи Дж. Реинжиниринг корпорации: Манифест революции в бизнесе. Пер. с англ. Ю.А. Корнилович. – М.: Манн, Иванов и Фебер, 2011. – 288 с.
2. Борис Карабанов. Бизнес-инжиниринг. Не роскошь, а средство управления // https://www.cfin.ru/itm/business_engen.shtml.
3. Железко Б.А. Инжиниринг бизнес-процессов: пособие для обучающихся по специальности 1-27 80 01 «Инженерный бизнес (по направлениям)» / Б.А. Железко, О.А. Лавренова. – Минск: БНТУ, 2021. – 102 с. – ISBN 978-985-583-570-8.
4. Блинов А.О. Реинжиниринг бизнес-процесов: Учебное пособие / А.О. Блинов, О.С. Рудакова, В.Я. Захаров. – М.: Юнити, 2016. – 335 с.
5. Тельнов Ю.Ф. Инжиниринг предприятия и управление бизнес-процессами. Методология и технология: Учебное пособие / Ю.Ф. Тельнов, И.Г. Федоров. – М.: Юнити, 2017. – 304 с.
6. Michael Hammer, James Champy. Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution (Collins Business Essentials) Paperback – Illustrated, October 10, 2006. – 257 p.
7. «Қазақстан инжиниринг» ҰК» АҚ // <https://www.ke.kz/>.
8. Бизнес-инжиниринг: как выстроить четкую структуру компании и эффективно управлять изменениями // <https://www.gd.ru/articles/12140-biznes-injining>.
9. Реинжиниринг. Как выстроить бизнес-процессы заново // http://www.sberbank.ru/ru/s_m_business/pro_business/reinzhiniring-vystraivaem-biznes-processy-zanovo/.
10. Направления трансформации // <http://niike.ke.kz/institut/napravleniya-transformatsii.php>
11. Годовой отчет АО «Самрук-Қазына» за 2020 год // https://kase.kz/files/emitters/SKKZ/skkzp_2020_rus.pdf.

REFERENCES

1. Hammer M., Champy Dzh. Reengineering korporacii: Manifest revolyucii v biznese. Per. s angl. YU.A. Kornilovich. – M.: Mann, Ivanov i Feber, 2011. – 288 s. [in Russian].
2. Boris Karabanov. Biznes-inzhiniring. Ne roskosh', a sredstvo upravleniya // https://www.cfin.ru/itm/business_engen.shtml [in Russian].
3. ZHelezko B.A. Inzhiniring biznes-processov: posobie dlya obuchayushchihsya po special'nosti 1-27 80 01 «Inzhenernyj biznes (po napravleniyam)» / B.A. ZHelezko, O.A. Lavrenova. – Minsk: BNTU, 2021. – 102 s. – ISBN 978-985-583-570-8. [in Russian].
4. Blinov A.O. Reinzhiniring biznes-procesov: Uchebnoe posobie / A.O. Blinov, O.S. Rudakova, V.YA. Zaharov. – M.: YUniti, 2016. – 335 s. [in Russian].
5. Tel'nov YU.F. Inzhiniring predpriyatiya i upravlenie biznes-processami. Metodologiya i tekhnologiya: Uchebnoe posobie / YU.F. Tel'nov, I.G. Fedorov. – M.: YUniti, 2017. – 304 s. [in Russian].
6. Michael Hammer, James Champy. Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution (Collins Business Essentials) Paperback – Illustrated, October 10, 2006. – 257 p.
7. «Қазақстан инжиниринг» ҰК» АҚ // <https://www.ke.kz/> [in Kazakh].
8. Biznes-inzhiniring: kak vystroit' chetkuyu strukturu kompanii i effektivno upravlyat' izmeneniyami // <https://www.gd.ru/articles/12140-biznes-injining> [in Russian].
9. Reinzhiniring. Kak vystroit' biznes-processy zanovo // http://www.sberbank.ru/ru/s_m_business/pro_business/reinzhiniring-vystraivaem-biznes-processy-zanovo/ [in Russian].
10. Napravleniya transformacii // <http://niike.ke.kz/institut/napravleniya-transformatsii.php> [in Russian].
11. Godovoj otchet AO «Samruk-Kazyna» za 2020 god // https://kase.kz/files/emitters/SKKZ/skkzp_2020_rus.pdf [in Russian].

Дуйсембаев А.А., Шаметова А.А.

**БИЗНЕС-ИНЖИНИРИНГ- КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Аннотация

Цель исследования: в современной экономике возрастает значение обеспечения трендовых направлений ведения предпринимательской деятельности в соответствии с текущими глобальными и региональными изменениями. Нестабильность внешней геополитики Казахстана и внутренние экономические сложности требуют дальнейшей работы, определяя механизмы и особенности применения бизнес-инжиниринговых процессов, которые, без потери конкурентоспособности, приведут предпринимательские структуры к дальнейшему возрождению, гибко функционируя в соответствии с новыми требованиями. Используемые методы исследования: в данной исследовательской работе использованы методы синтез-анализа, методы преобразования абстрактного в реальный и общесистемный анализ, применение статистического и сравнительно-прогностического методов исследования. Результаты исследования: показать концепции, связанные с умением использовать благоприятные подходы инжинирингового процесса для плавного ведения бизнеса и его активизации в условиях современных колебаний экономико-социальных изменений. Вместе с тем, обобщить принципиальные основы проведения инжиниринга бизнес-процессов и проанализировать конкретные задачи и этапы, примерные модели бизнес-инжиниринга в организации предпринимательской деятельности. выводы исследования: определение направлений, позволяющих обеспечить легкое преодоление и дальнейшее оживление современных кризисных ситуаций отечественного предпринимательства с использованием технологий и организационно-структурных моделей и других рациональных механизмов бизнес-инжиниринга.

Duissembayev A., Shametova A.

**BUSINESS ENGINEERING AS A TOOL
FOR THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP**

Annotation

The purpose of the study: in the modern economy, the importance of ensuring the trend directions of doing business in accordance with the current global and regional changes is increasing. The instability of Kazakhstan's external geopolitics and internal economic difficulties require further work, determining the mechanisms and features of the application of business engineering processes, which, without loss of competitiveness, will lead business structures to further revival, flexibly functioning in accordance with new requirements. Research methods used: in this research work, methods of synthesis analysis, methods of converting abstract into real and system-wide analysis, the use of statistical and comparative-prognostic research methods are used. Research results: to show concepts related to the ability to use favorable approaches of the engineering process for smooth business and its activation in the conditions of modern fluctuations of economic and social changes. At the same time, to summarize the fundamental principles of business process engineering and analyze specific tasks and stages, approximate models of business engineering in the organization of entrepreneurial activity. conclusions of the study: identification of directions that allow for easy overcoming and further revival of modern crisis situations of domestic entrepreneurship using technologies and organizational and structural models and other rational mechanisms of business engineering.

A. Dutta*, PhD student

R. Doszhan, PhD, assoc. professor

Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

* – main author (author for correspondence)

e-mail: dutta_amit@live.kaznu.kz

NON-FUNGIBLE TOKEN: A DISRUPTIVE FINANCIAL ASSET FOR INVESTMENT OR A POTENTIAL BUBBLE

In the era of digitalization, innovation in the field of financial technology is inevitable. Natural disasters quite often open up the door for innovation, Covid pandemic has done the same in the field of technology in financial markets and emerged as potential disruptive financial digital asset. Non-fungible tokens which are unique digital assets can be bought, sold, displayed, gifted, or even destroyed just like personal property. In last couple of years emerging NFTs have received investors' attention as an alternative digital asset for investment and trading. NFTs have recently exploded far beyond their initial large successes and gained popularity across the world. In financial world any asset exhibiting exponential growth in volumes and price may pose risk to the market as potential bubble if such rapid rise in volume/price is not supported by fundamentals. Previous research on this subject has primarily focused on price/volume relationship, adaptation as safe haven asset etc. but has failed or done very little to demonstrate its future prospects in financial market or a threat as a bubble. In the article we discussed the nascent fintech innovation – non-fungible tokens in terms of its future prospect. Literature on NFTs and other digital assets were studied, discussions with professional investors/traders were made and various articles on Reuters and Bloomberg were picked for qualitative assessment of this subject. Contrary to what has been researched so far by other scholars, study exposed some constraints for NFTs to become a perfect disruptive digital asset. This paper highlighted all the fundamental concerns associated with NFTs along with its resolutions.

Keywords: non-fungible token, fintech, cryptocurrencies, financial services, investment, innovations, blockchain technology, digital assets, digital property, market, digital economy.

Кілт сөздер: алмастырылмайтын токен, финтех, криптовалюта, қаржылық қызметтер, инвестиция, инновациялар, блокчейн технологиясы, цифрлық активтер, цифрлық меншік, нарық, цифрлық экономика.

Ключевые слова: невзаимозаменяемый токен, финтех, криптовалюта, финансовые услуги, инвестиция, инновации, технология блокчейн, цифровые активы, цифровая собственность, рынок, цифровая экономика.

Introduction. In the era of digitalization, innovation in the field of financial technology is inevitable. Recent natural disaster, Covid pandemic has further accelerated the pace of innovation in this field which has the potential to radically transform financial services by making transactions more economical, convenient, and secure. Crypto currencies are essentially an unavoidable and welcome transformation in the emerging financial technology landscape. After cryptocurrency, the game changer innovation of blockchain technology was unique digital assets called non-fungible tokens. An NFT is a digital asset that can be bought and sold online. Cryptocurrencies like Bitcoin, where coins are fungible, meaning one coin is the same as another, non-fungible tokens are unique. NFTs are blockchain-enabled applications that encode, either on-chain or off-chain, unique content in smart contracts for secure verification of provenance [1]. The first known NFT which was minted in May 2014 but recent momentum in NFTs after the launch of Ethereum blockchain have received investors' attention as an alternative asset and since then it has not seen back, growing rapidly with exponential returns. What fascinates the buyers is that unlike digital assets like e-books or movies, these non-fungible tokens can be bought, sold, destroyed, gifted, or even rented just like another financial asset.

NFTs have recently exploded far beyond their initial large successes and gained popularity across the world. It is estimated that the NFT market size is expected to grow from USD 2.9 billion in 2022 to over USD 12 billion by the end of 2027 if present constraints to its growth like high fee, poor user experience, defective copyright protection etc are addressed properly. Despite the fact that NFT market is rapidly growing, development on legal front has failed to keep pace with the demand of this unique asset class. The NFT market place is still struggling to find a legal environment which would be favourable for full, real, digital ownership of NFT. This demands an urgent need to shift global legal framework to manage new technological innovations. NFTs assets being personal property in nature requires well defined intellectual property interests in order to attract more investors but NFT market place lacks the legal framework to

verify the real ownership of the asset. It is important therefore, to develop the legal structure for innovations in financial space like NFTs, to have foundational and grounding example of personal property online.

NFTs being a controversial topic in the field of economics and finance, due to its non-fungibility, these unique digital assets have opened up new investment/trading opportunities for millions of people worldwide and transforming financial market as well as the digital economy. There is also greater market proficiency because tokens can be traded twenty-four hours and seven days on existing global exchanges, making it possible to imagine a future where the secondary market will operate round the clock in spite of time differences and geography. Although many scholars have explored the financial feasibility of non-fungible tokens in terms of its feasibility as investment or trading asset but still there is not much research work carried out in the area of its acceptability as an alternate asset class for long term investment option or as trading. There is still ample scope to research on fundamentals of NFTs to have a better understanding of its future in financial world.

The main purpose of the article is to provide a deductive analysis of the advent of NFT as potentially disruptive bubble or investment within the current financial regime and find the future of NFTs in terms of trading or investment.

NFTs being the perfect example of radical innovation, has shown the financial world that it has potential to disrupt digital assets creation. Despite the fact that it is a highly nascent product, its booming volumes has created early disruption in the financial market. Such swift growth of financial technology demands considerable attention within the finance scholars and opens up new areas of research in this field.

The objective of the study is to understand the various NFTs, its attributes which has placed this unique digital asset in financial market at distinctive position during its early stage of evolution. The study would further help to conclude about the future prospect of this asset as well. This paper has tried to analyze the results of earlier research on NFT, with a focus on the economic and finance domains. The idea was taken from research methodology of Bao and Roubaud with inclusion and exclusion criteria [2].

As the paper required subjective assessment of previous research papers published in Scopus, opinions from focus group, various articles/news about the topics published in different economic/financial papers qualitative approach was used in this study for screening and analyzing data to identify the NFT as an alternate digital asset for investment or a bubble. Study's main focus was to understand the various attributes of NFTs which can make any asset the perfect investment/trading option for investors. Literature from the journals published in Scopus database was selected by searching with keyword "NFT", filtering only Business, Management and Accounting, Economics, Econometrics and Finance areas in their titles, abstracts, and/or keywords. Small focus group of 10 participants of investors and traders from different financial institutions was formed to have expert opinion and perspectives on NFTs. Participants for the focus group were carefully chosen and were contacted online to save time.

Recently many studies were made on NFTs using quantitative approach but as the objective of the study was exploratory which needed subjective analysis, we had to rely on qualitative approached for this research.

Literature review. A new and novel way for blockchain technology to certify ownership of and tradeable rights to digital assets is non-fungible tokens (NFTs). In simple words, an NFT is a blockchain-recorded right to a digital asset. This can be anything digital; an image, a video, a song, a digital trading card of your favourite baseball player, a coded piece of virtual land, or a virtual tunic for your virtual character to wear while he explores his virtual land. According to Yanto Chandra NFTs is a system to claim, represent, store, and move value (i.e., within virtual worlds) using smart codes [3]. He has examined the concept of NFT enabled Entrepreneurship where individuals can do activities using NFT on the internet platform.

Nadini et al. studies the NFT ecosystem through the sales and traded volume based on different projects, stakeholders and other relevant characteristics [4]. Similarly, Ante analyzes major NFT submarkets on the Ethereum blockchain and identifies co-movements between them, investigates the interrelationships between NFT sales, NFT users (unique active blockchain wallets), and the pricing of Bitcoin (BTC) and Ether (ETH) [5]. The results suggest that (larger) cryptocurrency markets affect. The growth and development of the NFT market which is smaller in comparison to cryptocurrency market gets affected by it. Dowling examines the pricing behavior of a particular NFT project, Decentraland, which is a software based on Ethereum where users can buy or sell digital plots of land using blockchain-technology [6]. In other similar study, Dowling used wavelet coherence analysis to find out relationship in price movement between the cryptocurrency and the NFT markets [7]. In his study he monitored three major NFT submarkets named Decentraland, CryptoPunks and AxieInfinity, in addition to prices movement of Bitcoin and Ether.

The study of price movement exhibits that the most of the time price movement in NFTs is independent from other asset classes [8]. Thus, NFTs plays the role of transmitters of systemic risk to some degree, but during “risk off” period, role gets shifted to act as absorbers of risk spillovers. It is evident from this study that investing in NFTs can be beneficial due to diversification benefit during turbulent times and there is a clear independence of NFTs from other asset classes.

Karim et al., Wang examined the interrelatedness of NFTs, DeFi tokens and cryptocurrency [9, 10]. Results demonstrated that the spillovers between NFTs and other assets are much higher in extreme market conditions than that of normal times. NFT markets are volatility spillover receivers. In addition, NFT assets could impede financial contagion and have significant diversification benefits. Yousaf and Yarovaya studied the quantile connectedness for returns-volume and volatility-volume pairs for the three non-fungible tokens [11]. The findings showed highest connectedness of volume with returns and volatility in the extreme upper quantile compared to other quantiles, indicating the asymmetric connectedness. Even the spillover effect was noted in that study from volume to returns and volatilities in extreme upper and lower market conditions, whereas opposite direction of spillovers is evident for the selected non-fungible tokens at median quantile.

NFTs are different from earlier cryptocurrency, where one unit or coin is exactly the same as another. The term non-fungible itself explains that it cannot be interchanged or replaced due to its unique attributes. These tokens are digital asset that can represents artwork, music or games using blockchain technology which can be further bought, sold, and owned like other asset, the only difference is that the ownership is managed by electronic deeds that can be transferred from one person to another. The growth in NFT has postured a dilemma for investors as to whether it is a bull market in a new asset or a bubble.

Results and Discussion. Trading on blockchain platform: NFTs being traded using blockchain technology, have the added advantage of being easily transferable and tradable. Blockchain technology also provides an instant proof of authenticity and provenance, which eliminates counterfeit and enhances market efficiency.

Advantage of digitally trading: Covid pandemic emphasized the trend of digital environment and one of the unique features of NFT is its accessibility which is digital. Web 3 has developed a new set of community that trades and upholds these digital assets, since the supply is limited and the demand is growing with more traders joining this community, this creates an upward trend of the prices of the underlying asset.

Diversification: To mitigate risk, diversification is the fundamental rule. Although there were skyrocketing returns in different cryptocurrencies in recent past but still investors had been looking an alternate investment option fearing the bubble in crypto market. NFTs which offered investors another option for investing with unique set of attributes, gained popularity quickly.

Illiquid market with substantial volume drop: Being in its nascent stage of development NFT market initially witnessed sharp growth, but volumes tumbled sharply by September 2022 to \$466 million from January 2022 peak of \$17 billion. NFT market place has to provide sufficient assurance to market participants about risk, return, safety and liquidity to accept it as an alternative investment option. In absence of these attributes, chances of NFTs gaining the status of high quality liquid assets would be doubtful. High quality liquid assets are assets which can be converted in to cash any time without any loss in its value. Such drastic collapse in trading volumes would make NFTs an illiquid asset class and would fail to attract investors. Although investors argue that this substantial fall in volumes is attributed to tightening of monetary policy across the globe and geopolitical tensions but still such huge fall in volumes cannot be justified by these rationales alone. For the sub-markets and the entire NFT market there are reliance between return and volume (Fig.1). Market participants and investors can initiate volume-based strategies with respect to the market performance of the aggregate NFTs market.

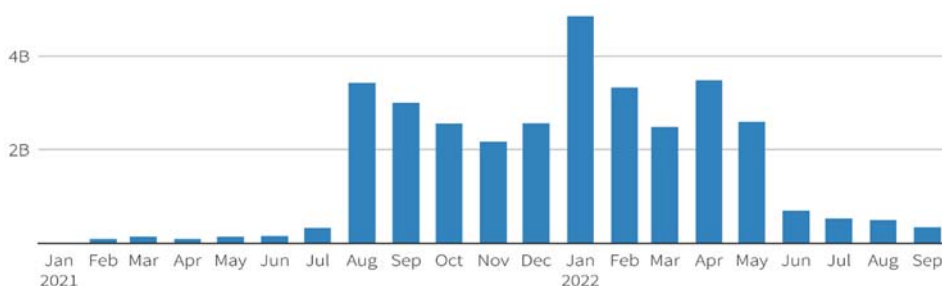

Figure 1. Monthly sales of non-fungible tokens (NFTs) on OpenSea marketplace, in U.S. dollars [12]

Highly volatile asset class: NFTs are risky assets and have potential to offer higher returns to investors than other assets. Being riskier asset and exposed to high price volatility, returns in this asset class depends upon economic conditions globally. In general, investors have substantial appetite for risky assets during “risk on” period than during “risk off” period. Inclusion of forward contracts in NFTs market may stabilized the price volatility up to some extent. This financial tool would lock the future price making of the assets, making the market less volatile. Further, investors can diversify their traditional asset-based portfolios through the inclusion of NFTs in their investment baskets which is the basic rule of any investment to mitigate the risk of concentration. NFTs and Defi assets can offer higher returns than other assets for investors according to Table 1 [13]. Volatility spillovers and static return analysis demonstrated that spillovers from (to) oil, gold, and stock market to (from) system are weak. It clearly shows that NFTs and Defi assets are weakly connected with oil, gold, and stock markets.

Table 1

Data: 24 hours % change in NFT prices as on 30.10.2022

Sr.	NFT	Volume	% Change
1	Hashflow	4 ETH	21290
2	The Personal Teddies	1 ETH	18350
3	Sales Whales	19 ETH	13833
4	Gala Games Collectibles	1 ETH	6667
5	Stampu	0.70 ETH	6173
6	FCF Ballerz Collective	0.59 ETH	5778
7	Heaven Computer	6 ETH	5400
8	BBRC	2 ETH	3916
9	Year of the Woman	1 ETH	3233
10	Deltaflare Pink Ladies	0.91 ETH	3227

Speculative price discovery: Apart from being extremely volatile investment option NFTs also have challenges with the most pronounced being that they are illiquid and speculative in nature. NFTs still being in its very early stage with no proper mechanism for price discovery and their value is still derived on the presumption the token may be used in the future for something. Moreover, unlike other speculative investments, the NFTs are also not backed by commodities.

No financial incentive for holding NFTs: To become an alternate investment option for any asset class regular income is one of the foremost criteria. Buying and collecting the NFTs in digital valet is surely not cheap. To generate returns for passive NFT owners renting/leasing NFT mechanism using smart contracts to be developed. The renting /feature would not only help address the liquidity but would reduce the overhead of having to sell the NFT as well. Additionally, it would be beneficial to owners who are reluctant to sell their assets because of potential long-term gains. Renting can be either collateralized or non-collateralized, the only difference between the two is that in collateralized renting/leasing borrower is required to deposit the collateral higher the price of NFT whereas in other case no collateral is required. In non-collateralized renting/leasing borrower never gets the original NFT. Borrower gets a wrapped NFT with same characteristics of original NFT specially minted for renter, once contract is expired the wrapped NFT (backed by original NFT) is burned.

Future bubble: Phillips and Shi defined a bubble as an explosive behavior of an asset price, representing exuberance in the speculative behavior driving the market [14]. This definition helps to identify bubbles by their time series characteristics. When in market price of the asset follows one way (up) direction without any fundamentals supporting this rise, there are high chances of forming bubble in market NFT market place has high potential of forming such bubbles during “risk on” period in absence of sufficient liquidity and well-defined price discovery mechanism.

Lacks clarity about rights: Another key issue wide spreading in NFT market place is confusion among buyers of NFT about the rights which buyer acquire when they purchase NFT. Few think they acquire the underlying work of art along with all its accompanying rights. However, in reality, it is not the case buyer is simply buying the metadata associated with the work.

Absence of legal framework: NFT has exacerbated new challenges such as speculation, fraud, and high volatility. NFT market is not control by any government. Many countries are coming forward with their own

approaches to deal with this market. In absence of any well-defined legal framework, future acceptance of NFTs as an investment option would remain doubtful. Efficient global legal framework is required to evolve for these virtual assets to safeguard buyers' interest for such kind of online ownership that has until now not been available. In long term, when it comes to investment market participants always weigh safety of investment more than its returns. NFTs value is based on the free forces of demand and supply. It is not influenced by the input of external forces such as central banks, financial institutions or other governmental authorities. It does not have a physical form. There is no insurance, no government backing.

Copyright infringement issue: Concerns are growing in NFT market from copyright perspective as there were several instances of copyright infringement. Unified copyright laws need to be framed to protect investors interest of over a period of time. NFTs are expressly sold on the basis of online accounts of ownership. In order to sell something, we must own it first. Disputes to ownership due to copyright may affect the growth of NFT market adversely. In contrast, few countries have started imposing withholding tax on transfer of digital assets which will certainly slower the growth of virtual digital trading in these countries.

Cyber threats: The widespread popularity of NFT has significantly exposed the risk of cyber threats to NFT owner. Cyber hackers are one step ahead to find out new ways to hack user account and steal tokens. Although NFT market place is highly protected with multiple steps verification but still the chances of cyber-attack may not be ignored due to new tech innovations.

Conclusion. NFT market place has witnessed immense growth in past couple of years and has huge potential to offer the same in future as well. NFT has created opportunities for new business models that which never existed before. Being traded on blockchain platform, this market has high degree of reliability over ownership authenticity, transferability and market efficiency. Studying the nature of this market, it is evident that there is ample scope for exponential returns but on the same time if copyright infringement issue is not addressed properly, NFT market may generate a good number of copyright disputes as well.

Despite the fact that NFTs had brilliant start but still due to various concerns mentioned above there may be some sets of investors who may, understandably, be reluctant to invest significant resources to this nascent asset class whose future is under debate for them.

NFTs being traded cross border Global legal frame work need to be established for copyright infringements to protect NFT buyer's interest. With adoption of alternate and efficient blockchain technology there would be significant drop in hidden and high-cost fee which would make this asset class further attractive. To address liquidity issue and generate returns for buyer of NFT, secondary market of renting/leasing using smart contracts may be developed.

Traditional asset class like gold or even cryptocurrencies, have some practical uses like medium of exchange whereas NFTs lack on this front. But emergence of renting/leasing of NFTs may open up new sphere for earning returns while holding NFTs.

Investments in alternative assets continue to grow since the start of Covid Pandemic. Preqin forecasts that between the end of 2020 and the end of 2025, global alternative assets under management (AUM) are expected to increase by 60 percent, with CAGR of 9.8%.

Although this rapid growth in NFT market has attracted many investors worldwide as they find it as a new opportunity to invest. But still the fundamentals of this market yet to be recognize by many investors due to novelty of this asset class.

NFT has certainly the potential of becoming an alternative investment option but as the market is still in its nascent stage of disruption, it has posed many concerns like high volatility, illiquidity, no legal framework etc which are still to be addressed in order to make it a perfect alternate investment option in coming years and this opens up scope for future research on this subject by expanding the focus group, adding more participants from different geographies and analyzing price/volume data and other legal regulatory framework related to NFTs.

The data for the publication were collected with the financial support of the grant project AP08053346 "Research of sustainable development innovations from the point of view of their economic feasibility and building effective enterprise management in the Republic of Kazakhstan".

REFERENCES

1. Wilson K.B., Karg A., Ghaderi H. Prospecting non-fungible tokens in the digital economy: Stakeholders and ecosystem, risk and opportunity // Business Horizons, 2022. – Vol. 65(5). – P. 657-670.

2. Bao H., Roubaud D. Non-fungible token: A systematic review and research agenda // *Journal of Risk and Financial Management*, 2022. – Vol. 15(5). – P. 215-224.
3. Chandra Y. Non-fungible token-enabled entrepreneurship: A conceptual framework // *Journal of Business Venturing Insights*, 2022. – Vol. 18. – P. 323-332.
4. Nadini M., Alessandretti L., Di Giacinto F., Martino M., Aiello L.M., Baronchelli A. Mapping the NFT revolution: Market trends, trade networks, and visual features // *Scientific Reports*, 2021. – Vol. 11 (20902).
5. Ante L. Non-fungible Token (NFT) Markets on the Ethereum Blockchain: Temporal Development, Cointegration and Interrelations // *BRL Working Paper Series*, 2021. – Vol. 22.
6. Dowling M. Is non-fungible token pricing driven by cryptocurrency? // *Finance Research Letters*, 2022. – Vol. 44 (102097).
7. Dowling M. Fertile LAND: Pricing non-fungible tokens // *Finance Research Letters*, 2022. – Vol. 44 (102096).
8. Aharon D.Y., Demir E. NFTs and asset class spillovers: Lessons from the period around the COVID-19 pandemic // *Finance Research Letters*, 2022. – Vol. 47 (102515).
9. Karim S., Lucey B.M., Naeem M.A., Uddin G.S. Examining the interrelatedness of NFTs, DeFi tokens and cryptocurrency // *Finance Research Letters*, 2022. – Vol. 47 (102696).
10. Wang Y. Volatility spillovers across NFTs news attention and financial markets // *International Review of Financial Analysis*, 2022. – Vol. 83 (102313).
11. Yousaf I., Yarovaya L. The relationship between trading volume, volatility and returns of non-fungible tokens: Evidence from a quantile approach // *Finance Research Letters*, 2022. – Vol. 50 (103175).
12. Howcroft E. NFT sales plunge in Q3, down by 60% from Q2 // *Future of money*, 2022. – Vol. 2. – P. 3-5.
13. OpenSea statistics. – 2022. – <https://opensea.io/>.
14. Phillips P.B., Shi S. Real time monitoring of asset markets: Bubbles and crises // *Handbook of Statistics*, 2020. – Vol. 42. – P. 61-80.

REFERENCES

1. Wilson K.B., Karg A., Ghaderi H. Prospecting non-fungible tokens in the digital economy: Stakeholders and ecosystem, risk and opportunity // *Business Horizons*, 2022. – Vol. 65(5). – P. 657-670.
2. Bao H., Roubaud D. Non-fungible token: A systematic review and research agenda // *Journal of Risk and Financial Management*, 2022. – Vol. 15(5). – P. 215-224.
3. Chandra Y. Non-fungible token-enabled entrepreneurship: A conceptual framework // *Journal of Business Venturing Insights*, 2022. – Vol. 18. – P. 323-332.
4. Nadini M., Alessandretti L., Di Giacinto F., Martino M., Aiello L.M., Baronchelli A. Mapping the NFT revolution: Market trends, trade networks, and visual features // *Scientific Reports*, 2021. – Vol. 11 (20902).
5. Ante L. Non-fungible Token (NFT) Markets on the Ethereum Blockchain: Temporal Development, Cointegration and Interrelations // *BRL Working Paper Series*, 2021. – Vol. 22.
6. Dowling M. Is non-fungible token pricing driven by cryptocurrency? // *Finance Research Letters*, 2022. – Vol. 44 (102097).
7. Dowling M. Fertile LAND: Pricing non-fungible tokens // *Finance Research Letters*, 2022. – Vol. 44 (102096).
8. Aharon D.Y., Demir E. NFTs and asset class spillovers: Lessons from the period around the COVID-19 pandemic // *Finance Research Letters*, 2022. – Vol. 47 (102515).
9. Karim S., Lucey B.M., Naeem M.A., Uddin G.S. Examining the interrelatedness of NFTs, DeFi tokens and cryptocurrency // *Finance Research Letters*, 2022. – Vol. 47 (102696).
10. Wang Y. Volatility spillovers across NFTs news attention and financial markets // *International Review of Financial Analysis*, 2022. – Vol. 83 (102313).
11. Yousaf I., Yarovaya L. The relationship between trading volume, volatility and returns of non-fungible tokens: Evidence from a quantile approach // *Finance Research Letters*, 2022. – Vol. 50 (103175).
12. Howcroft E. NFT sales plunge in Q3, down by 60% from Q2 // *Future of money*, 2022. – Vol. 2. – P. 3-5.
13. OpenSea statistics. – 2022. – <https://opensea.io/>.
14. Phillips P.B., Shi S. Real time monitoring of asset markets: Bubbles and crises // *Handbook of Statistics*, 2020. – Vol. 42. – P. 61-80.

Дутта А., Досжан Р.Р.

АЛМАСТЫРЫЛМАЙТЫН ТОКЕН – БҮЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҮШІН ЖОЙҚЫН ҚАРЖЫЛЫҚ АКТИВ НЕМЕСЕ ЫҚТИМАЛ КӨПІРШІК

Аңдатпа

Цифрландыру дәуірінде қаржылық технологиялар саласындағы инновациялар сөзсіз. Табиғи апаттар инновацияға жиі жол ашады, Covid пандемиясы қаржы нарықтарындағы технологиялар саласында да солай жасады және қаржылық технологиялар ықтимал жойқын қаржылық цифрлық активке айналды. Бірегей цифрлық активтер болып табылатын ауыстырылмайтын токендерді жеке меншік ретінде сатып алуға, сатуға, көрсетуге, беруге немесе тіпті жоюға болады. Соңғы екі жылда жаңа NFT инвесторлардың назарын инвестициялар мен сауда үшін балама цифрлық актив ретінде аударды. Соңғы уақытта NFT өзінің алғашқы жетістіктерінен едәуір асып түсті және бүкіл әлемде танымал болды. Қаржы әлемінде көлем мен бағаның экспоненциалды өсуін көрсететін кез келген актив, егер көлемнің/бағаның мұндай жылдам өсуіне іргелі факторлар қолдау көрсетпесе, әлеуетті көпіршік ретінде нарыққа қауіп төндіруі мүмкін. Бұл мәселе бойынша алдыңғы зерттеулер негізінен баға/көлем қатынасына, қауіпсіз актив ретінде бейімделуге және т.б. бағытталған, дегенмен қаржы нарығындағы болашақ перспективаларын немесе көпіршік түріндегі қауіп-қатерді көрсете алмады немесе өте аз жұмыс жүргізілді. Мақалада біз финтех саласындағы жаңашылдықты – оның болашағы тұрғысынан алмастырылмайтын токендерді талқыладық. NFT және басқа да сандық активтер туралы әдебиеттер зерттелді, сарапшы инвесторлармен/трейдерлермен пікірталастар жүргізілді және осы тақырыпты сапалы бағалау үшін Reuters және Bloomberg сайттарында әртүрлі мақалалар таңдалды. Осы уақытқа дейін басқа ғалымдар зерттегеннен айырмашылығы, зерттеу NFT-тің тамаша серпінді цифрлық активке айналуына жол бермейтін кейбір шектеулерді анықтады. Бұл мақала NFT-ге қатысты барлық негізгі мәселелерді, сондай-ақ оның шешімдерін қамтиды.

Дутта А., Досжан Р.Р.

НЕВЗАИМОЗАМЕНЯЕМЫЙ ТОКЕН – ПОДРЫВНОЙ ФИНАНСОВЫЙ АКТИВ ДЛЯ ИНВЕСТИЦИЙ ИЛИ ПОТЕНЦИАЛЬНЫЙ ПУЗЫРЬ

Аннотация

В эпоху цифровизации инновации в сфере финансовых технологий неизбежны. Стихийные бедствия довольно часто открывают двери для инноваций, пандемия Covid сделала то же самое в области технологий на финансовых рынках и финансовые технологии стали потенциально разрушительными финансовыми цифровыми активами. Не взаимозаменяемые токены, которые являются уникальными цифровыми активами, можно покупать, продавать, отображать, дарить или даже уничтожать, как личную собственность. За последние пару лет новые NFT привлекли внимание инвесторов как альтернативный цифровой актив для инвестиций и торговли. В последнее время NFT значительно превзошли свои первоначальные успехи и завоевали популярность во всем мире. В финансовом мире любой актив, демонстрирующий экспоненциальный рост объемов и цены, может представлять риск для рынка как потенциальный пузырь, если такой быстрый рост объема/цены не поддерживается фундаментальными факторами. Предыдущие исследования по этому вопросу в основном были сосредоточены на соотношении цена/объем, адаптации в качестве безопасного актива и т. д., но не смогли или сделали очень мало, чтобы продемонстрировать его будущие перспективы на финансовом рынке или угрозу в виде пузыря. В статье мы обсудили зарождающуюся инновацию в области финтеха – невзаимозаменяемые токены с точки зрения ее будущей перспективы. Была изучена литература по NFT и другим цифровым активам, проведены обсуждения с экспертами-инвесторами/трейдерами, а для качественной оценки этого предмета были выбраны различные статьи на Reuters и Bloomberg. Вопреки тому, что до сих пор исследовали другие ученые, исследование выявило некоторые ограничения, препятствующие тому, чтобы NFT стали идеальным прорывным цифровым активом. В этом документе освещены все фундаментальные проблемы, связанные с NFT, а также его резолюции.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).18
 ЭОЖ 338.43
 FTAMP 06.71.07

Р.А. Егембердиев, PhD докторанты¹

А.М. Есиркепова*, э.ф.д., профессор²

А.А. Камалов, э.ф.к.³

Г.М. Мухамедиева, PhD⁴

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
 университеті, Шымкент қ., Қазақстан¹

Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы
 Мемлекеттік басқару академиясы,
 Шымкент қ., Қазақстан²

Орталық Азия инновациялық университеті,
 Шымкент қ., Қазақстан³

Әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университеті,
 Алматы қ., Қазақстан⁴

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: essirkepova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІ ИМПОРТЫН АЛМАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі мал шаруашылығы өнімдері бойынша импортты алмастырудың рөлі қарастырылған. Мал шаруашылығы өнімдерін импортты алмастырудың әртүрлі жақтарымен байланысты ғалымдардың зерттеулеріне ерекше назар аударылған: импортталатын тауарлардың сапасы; өнімдердің азаматтардың өмір сүру сапасына әсері; нарықтағы баға белгілеу мәселелері; өнімді жеткізу ерекшеліктері; азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету; ішкі өндірісті қорғау тетіктері; өндірісті технологиялық жаңғыртуды ынталандыру. Мақала авторлары мал шаруашылығы өнімдері импортын алмастырудың дамуына кедергі келтіретін негізгі мәселелерді анықтаған: жоғары өзіндік құнына байланысты импортталғандармен салыстырғанда отандық тауарлардың жоғары бағасы; өндіріс технологияларының артта қалуына байланысты тауарлардың төмен сапасы; отандық өнімнің сапасы бойынша қажетті ақпараттық жарнаманың болмауы; мамандандыру бойынша нақты маркетингтік стратегияны және әлемдік нарықтың салыстырмалы артықшылықтарын елемей; ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымының дамуына байланысты тұрғындардың үлкен қалаларға кетуі. Мақалада отандық мал шаруашылығы өнімдері импортын алмастыру саясатын күшейтуге бағытталған шаралар кешені ұсынылған: ішкі сұранысты ұлғайтуға және импортқа сұранысты оңтайландыруға ықпал ететін отандық өнімді ілгерілету үшін тиімді сауда ақпараттық жүйесін жүргізу; импортты алмастырудың тиімді тетіктерін және импортты шектеу тәсілдерін қолдану; мал шаруашылығының отандық өнімін сыртқы нарықтарға қайта бағдарлау; ғалымдардың ғылыми зерттеулерін ескере отырып, озыңқы импортты алмастыру саясатын құру.

Кілт сөздер: мал шаруашылығы, шикізат, өнім, импорт, экспорт, импорт алмастыру, сапа, тиімділік, азық-түлік қауіпсіздігі, бәсекеге қабілеттілік

Ключевые слова: животноводство, сырье, продукция, импорт, экспорт, импортозамещение, качество, развитие, продовольственная безопасность, конкурентоспособность

Keywords: animal husbandry, raw materials, products, import, export, import substitution, quality, development, food security, competitiveness

Кіріспе. Еліміздің дамуы үшін өзіндік негізгі азық-түлік өнімдерімен халықты қамтамасыз ету стратегиясын іске асыру негізгі бағыттардың бірі болып келеді. Әсіресе, мал шаруашылығы өнімдері импортын алмастыру және оларды экспортқа шығару мал шаруашылығы саласындағы толық пайдаланылмай отырған мүмкіндіктің бірі.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында шикізаттық емес өнімдер экспортын қолдау және ауылдық аумақтарды дамыту қажеттігін атап өтті. Мемлекет басшысы мал шаруашылығы саласының осы мақсатқа жетудегі рөлін нақтылап көрсетті [1].

Осыған байланысты тұтынушыларға қолжетімді бағамен мал шаруашылығы өнімдерінің ішкі қажеттіліктерін қамтамасыз ету және импорттық тауарларды барынша қысқарту қажет. Бұл шара экспорттық әлеуетті қолдау, елдегі импортты ұтымды пайдалану және әлемдік нарықта мал шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мәселелерін қамтуы тиіс. Көрсетілген мәселелер импортты алмастырудың тиімді саясатының көмегімен жүзеге асырылуы мүмкін. Сондықтан импортты алмастыру саясатының мәселелерін қарастыру өзекті болып келеді.

Мақаланың мақсаты азаматтарды тұрақты азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету үшін мал шаруашылығы өнімдері импорттын алмастыру бойынша нақты ұсыныстар жасау болып табылады.

Осы мақсатқа жету үшін жүйеленген бірнеше міндеттерді шешу қажет:

- мал шаруашылығы өнімдері импорттын алмастыруға қатысты отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектеріне шолу жасау;

- Қазақстандағы мал шаруашылығы өнімдері бойынша экспорттық және импорттық сауда жеткізілімдерін талдау;

- мал шаруашылығы өнімдері импорттын алмастырудың дамуына кедергі келтіретін негізгі мәселелерді анықтау;

- отандық мал шаруашылығы өнімдері импорттын алмастыру саясатын күшейтуге бағытталған шаралар кешенін ұсыну.

Зерттеу әдістері. Мақалада жүйелік және статистикалық әдістерді қолдана отырып, отандық мал шаруашылығы өнімдерінің сыртқы саудадағы мәліметтері зерделеніп, импорт алмастыру бойынша арнайы бағыттағы ұсыныстар берілген.

Әдебиеттік шолу. Кез келген елдің импортты алмастыру саясаты отандық тауарлардың өндірісі мен бәсекеге қабілеттілігін ынталандыруға бағытталған. Сондықтан ғалымдар негізінен ұлттық өндірісті ынталандыру және мал өнімдерін импорттауды шектеу мәселелерін зерттейді.

Арауджо Е. және басқалары [2] ауыл шаруашылығы шикізатын жеткізуге импортқа тәуелділік деңгейі жоғары кейбір елдерде импортталатын тауарлардың сапасы және олардың өмір сапасына әсері мәселелері жеткізушілердің жоғалу қаупі мен нарықтық белгісіздікке байланысты екінші орынға қойылғанын атап өтті.

Поркк М. және басқалардың пікірінше [3], азық-түлік әкелуді шектеуді зерттеу тәсілдері «нөлдік аштық» мақсатына, олардың қауіпсіздігі мен халықтың өмір сүру сапасына әсері шеңберінде қол жеткізудің жаһандық мақсатымен, сондай-ақ халықтың өсуіне қатысты ұлттық азық-түлік өндірісінің өсуін шектеумен байланысты емес.

Кейбір ғалымдар импортты алмастыру мәселелерін ауылшаруашылық өнімдеріне қосылған құн экономикалық жаһанданумен байланыстырады.

Мәселен, Поп Дж. Басқалары [4] бағаның құбылмалылығы мен нарықтағы белгісіздік себептеріне назар аударады. Бұл, әрине, қарапайым халықтың азық-түлік қауіпсіздігі үшін кері әсер етеді және ауыл шаруашылығы өнімдерінің тізбегі мен экономиканы бұзады.

Свишер М.Е. және басқалар [5] экономикалық жаһандану жергілікті фермерлерден өнім жеткізуге баса назар аудара келе, жергілікті экожүйелер мен экономикаға «қоректік» тәуелділікті азайта отырып, тұрақты ауыл шаруашылығының маңызды тұжырымдамаларына қарсы екенін айтты.

Біздің отандық ғалымдардың еңбектерінде мал шаруашылығы саласында импортты алмастыру саясатын жүргізуге ықпал ететін негізгі бағыттар айқындалған.

Қазамбаева А.М. және басқалар [6] «Қазақстан Республикасында етті мал шаруашылығы саласының экспорттық әлеуетін дамыту үшін етті бағыттағы ірі қара мал басын ұлғайтуды қамтамасыз ету талап етіледі» деп санайды.

Есенғалиева С.М. және басқалардың пікірінше [7], мал шаруашылығын дамытудың стратегиялық бағыты халықты отандық өндіріс және Қазақстанның азық-түлік тәуелсіздігіне қол жеткізу есебінен жоғары сапалы азық-түлікпен қамтамасыз ету жөніндегі аса маңызды әлеуметтік-экономикалық міндетті шешу болып табылады.

Шуленбаева Ф.А. және басқалар [8] «республикадағы мал шаруашылығы экономиканың аграрлық секторының негізгі салаларының бірі болып табылатынын және осы секторға елдің импорттын алмастыруға елеулі үлес қосуға мүмкіндік беретін артықшылықтарға ие» екенін атап өтті. Импортты алмастыру жағдайында мал шаруашылығының алдында мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндеті тұр.

Денисова О.К. және басқалар [9] импортты алмастыруды агроөнеркәсіптік кешендегі экономикалық стратегияның бір түрі ретінде қарастырады, «импортталатын тауарларды отандық өндіріс өнімдерімен алмастыру арқылы ішкі өндірушіні қорғауға бағытталуы керек. Импортты алмастырудың нәтижесі өндірісті технологиялық жаңғыртуды ынталандыру, оның тиімділігін арттыру және мал шаруашылығы өнімдерінің жаңа бәсекеге қабілетті түрлерін игеру есебінен қазақстандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру болуға тиіс».

Көріп отырғанымыздай, ғалымдардың зерттеулерінде мал шаруашылығы өнімдерін импортты алмастырудың әртүрлі мәселелері қарастырылған: импортталатын тауарлардың сапасы; өнімдердің

азаматтардың өмір сүру сапасына әсері; нарықтағы баға мәселелері; өнімді жеткізу ерекшеліктері; азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету; ішкі өндірушіні қорғау тетіктері; өндірісті технологиялық жаңғыртуды ынталандыру. Алайда, зерттеушілер селекциялық-генетикалық орталықтарды құру негізінде өнімділіктің өсу мәселелерін шешу, толыққанды тамақтандыруды қамтамасыз ету және өндірісті ұтымды ұйымдастырудағы сыртқы сауда мәселелеріне назар аудармайды.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасына сәйкес мал шаруашылығын дамытудың негізгі басымдықтары азық-түліктің негізгі түрлері бойынша импортты алмастыратын инвестициялық жобаларды іске асыру бойынша елдің азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз ету болып табылады [10].

Отандық мал шаруашылығы өнімдерінің сыртқы саудадағы байланысы жыл сайын өсіп келеді. Соңғы бес жыл ішінде сыртқы сауда көлемі 703,8 млн. АҚШ долларынан (2017 жылы) 1097,1 млн. АҚШ долларына дейін жеткен (кесте 1).

1-кесте

Қазақстан Республикасындағы жануарлардан алынатын өнімдердің экспорттық және импорттық жеткізілімдерінің арақатынасы*

Көрсеткіштер	2017	2018	2019	2020	2021
Барлығы, млн. АҚШ доллары оның ішінде	703,8	801,6	1039,0	962,7	1097,1
Экспорт					
- млн. АҚШ доллары	125,7	201,0	293,4	194,6	296,0
- үлесі (%)	17,86	25,07	28,24	20,21	26,98
Импорт					
- млн. АҚШ доллары	578,1	600,6	745,6	768,1	801,1
- үлесі (%)	82,14	74,93	71,76	79,79	73,02

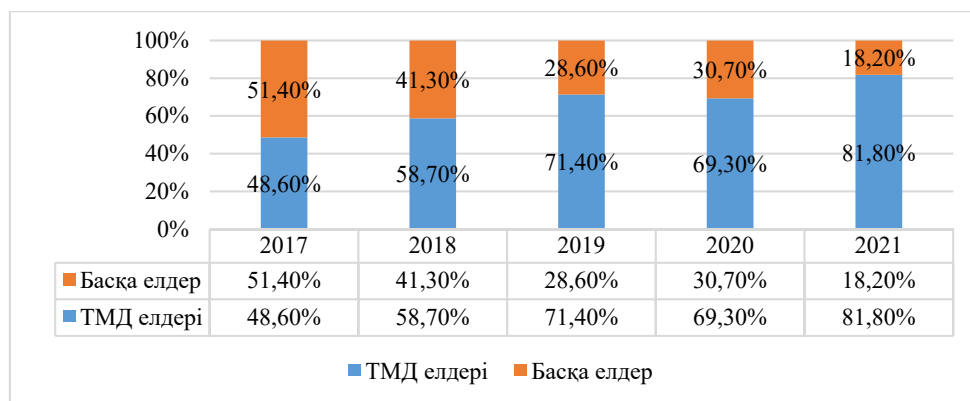
* Авторлармен [11] негізінде әзірленген

Кесте мәліметтері Қазақстан Республикасы мал шаруашылығы өнімдерінің импорттық тауарларға тәуелділігін көрсетіп отыр. Егер 2021 жылы экспорт мөлшері 26,98 %-ды құраса, ал импорт үлесі 73,02 % болды. Ішкі нарықтағы арзан импорттық өнімнің болуы отандық өнім өндірушілерге кедергі келтіріп отыр.

Негізі ет көлемі ұсақ тауарлы өндіріспен сипатталатын жеке қосалқы шаруашылықтарда өндіріледі. Сонымен қатар, жеке қосалқы шаруашылықтардың өнім сапасын бақылаудың тиісті жүйесінің болмауына байланысты кейбір ет өндеуші кәсіпорындар жеткізілімдердің сапасы мен уақтылығына кепілдік беретін шетелдік шикізатты импорттауды жөн көреді.

Өндірістің ұсақ тауарлылығына байланысты мал етінің экспорты төмен деңгейде қалып отыр. Дегенмен, мал шаруашылығы өнімдерінің 2021 жылғы (296 млн. АҚШ доллары) экспорты 2017 жылмен (125,7 млн. АҚШ доллары) салыстырғанда 2,4 есе өскен.

Қазақстан Республикасында өндірілетін мал өнімдерінің басты тұтынушыларына (2021 жылы - 81,8%) Тәуелсіз мемлекеттер достастығы (ТМД) елдері жатады (сурет 1).

1-сурет. 2017-2021 жылдардағы Қазақстан Республикасында экспортталған мал шаруашылығы өнімдерінің арақатынасы, %*

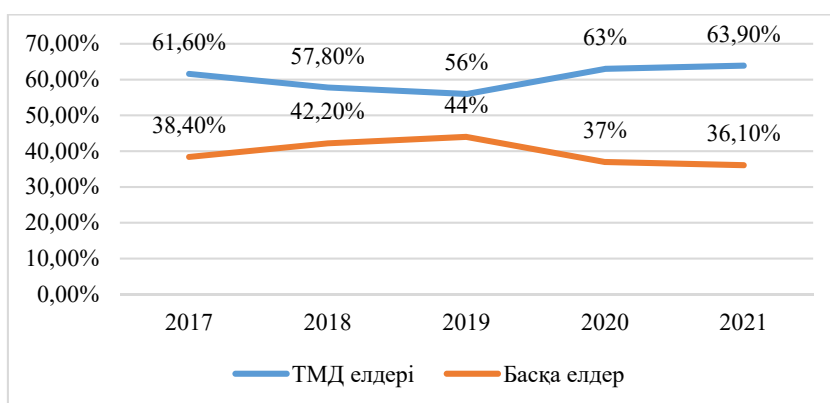
* Авторлармен [11] негізінде әзірленген

Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының мәліметтері бойынша жануарлардан алынатын өнімдер көбінесе Ресей Федерациясына, Қырғызстанға, Қытайға және Арменияға жіберілген. Негізгі мал шаруашылығы өнімдеріне тірі жануарлар, ет және тағамдық қосымша ет өнімдері жатады.

Мал шаруашылығы саласының өндірістік базасын жаңарту, жаңа өндірістер салу, ескілерін жаңғырту жолымен тұтынушылардың әртүрлі санаттарының талаптарына қарай мал шаруашылығы өнімдері экспортының түрлерін кеңейту қажет.

Мал шаруашылығы өнімдері экспорты көлемі жыл сайын өскенімен, ішкі нарықта импортталатын өнімдер басым.

Қазақстан Үкіметі маңызды міндет ретінде импортты алмастыру және ет экспортын ұлғайту мәселелерін шешу қажеттігін айқындағанын ескере отырып, 2017-2021 жылдар аралығында мал шаруашылығы өнімдері импортталған мемлекеттерді қарастырған жөн (сурет 2).

2-сурет. 2017-2021 жылдардағы Қазақстан Республикасында импортталған мал шаруашылығы өнімдерінің арақатынасы, %*

* Авторлармен [11] негізінде әзірленген

Қазақстанда соңғы жылдары ТМД елдеріне әкелінген мал шаруашылығы өнімдері 56%-дан (2019 жылы) 63,9 %-ға (2021 жылы) өскен. Импортталаған тауарлардың басты үлесі Ресей, Беларусь және Қырғызстан мемлекеттеріне тиесілі. Көбінесе, Қазақстан аумағына ет өнімдері, жануарлардан алынатын тоң майлар, сүт өнімдері мен балауыздар жатады.

Біздің ойымызша, мал шаруашылығы өнімдері импортты алмастыруды дамытуға кедергі келтіретін негізгі мәселерге мыналар жатады:

- жоғары өзіндік құнына байланысты импортталғандармен салыстырғанда отандық тауарлардың жоғары бағасы;
- өндіріс технологияларының артта қалуына байланысты тауарлардың төмен сапасы;
- отандық өнімнің сапасы бойынша қажетті ақпараттық жарнаманың болмауы;
- мамандандыру бойынша нақты маркетингтік стратегияны және әлемдік нарықтың салыстырмалы артықшылықтарын елемей;
- ауылдың әлеуметтік инфрақұрылымының дамымауына байланысты тұрғындардың үлкен қалаларға кетуі.

Қазақстанның ауыл шаруашылығында импортты алмастыру үдерісін жеделдету үшін отандық өнімнің тиісті түрлерін өсіру көлемін ұлғайту, ауыл шаруашылығы өнімдерінің импорты мен экспортын реттеудің икемді жүйесін қалыптастырған жөн. Елдің ауыл шаруашылығы өнімдеріне аса маңызды импортқа тәуелділігін барынша азайту үшін алмастырғыш тауарлардың өндірісін дамыту қажет.

Қорытынды. Қазақстанда мал шаруашылығы өнімдерінің импортты алмастыру ерекшеліктерін зерделеу барысында отандық өнімнің өзіндік құнының жоғары болуымен, технологиялық артта қалумен, ақпараттық жүйенің дамымауымен байланысты мәселелер анықталды. Сондықтан отандық мал шаруашылығы өнімдері импортты алмастыру саясатын күшейтуге бағытталған мынадай шаралар кешені ұсынылады:

- ішкі сұранысты ұлғайтуға және импортқа сұранысты оңтайландыруға ықпал ететін отандық өнімді ілгерілету үшін тиімді сауда ақпараттық жүйесін жүргізу. Тұтынушылар ақпараттың аздығынан импорттық тауарларды отандық тауарларға қарағанда жақсы деп санайды. Сондықтан сатып алушылардың елімізде өндірілген отандық өнімдерге деген көзқарасын өзгерту қажет;

- импортты алмастырудың тиімді тетіктерін және импортты шектеу тәсілдерін қолдану. Іске асыру тетіктері: жеңілдікті несиелер және салық салу, ұлттық валюта бағамын көтеру, мемлекеттік реттеу. Импортты шектеу тәсілдері: тарифтік реттеу, квоталар, шектеу тізімдерін енгізу және ұлттық валютаның көптігі;

- мал шаруашылығының отандық өнімдерін сыртқы нарықтарға қайта бағдарлау. Бұл саясат елдің әлемдік нарықтағы азық-түлік қауіпсіздігін арттыруға бағытталуы тиіс. Бұл жағдайда өндірістік, технологиялық, баға және басқару факторларын ескеру қажет;

- ғалымдардың ғылыми зерттеулерін ескере отырып, озыңқы импортты алмастыру саясатын құру. Қазіргі уақытта экономиканың кеңеюін тудыру үшін мал шаруашылығы өнімдерін өндіру негізінен бағалық бәсекеге қабілеттілікке бағытталған. Ол үшін елдің мал шаруашылығын өндірістік, зияткерлік және әлеуметтік капиталды молайтуға бағытталған технологияларды қолдану керек.

Осылайша, импортты алмастыруға шамадан тыс назар аудару мал шаруашылығын қолдауға бюджет шығындарының өсуіне әкелуі мүмкін. Бұл өз кезегінде монополиялардың пайда болуына және бәсекелестіктің төмендеуіне әкеледі. Сондықтан болашақта мал шаруашылығы өнімдерінің абсолютті және салыстырмалы сауда бәсекеге қабілеттілігін жақсарту үшін экономиканың жаһандануы жағдайында отандық нарықтың ролін зерттеу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана. 2 сентября 2019 года // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana

2. Araujo E., Sergio R., Fellmann T. Yield Variability and Harvest Failures in Russia, Ukraine and Kazakhstan and Their Possible Impact on Food Security in the Middle East and North Africa. *Journal of Agricultural Economics*. – 2020. – 71. – P. 493-516.

3. Porkka M., Guillaume J., Siebert S., Schaphoff S., & Kummu M. (2017). The use of food imports to overcome local limits to growth. *Earth's Future*. – 5. – P. 393-407.

4. Popp J., Oláh J., Fekete M.F., Lakner Z., Máté D. The relationship between prices of various metals, oil and scarcity. *Energies*. – 2018. – 11(9). – 2392 p.

5. Swisher M.E., Ruiz-Menjivar J, Koenig R. Value chains in renewable and sustainable food systems. *Renewable Agriculture and Food Systems*. – 2018. – 33(1). – P. 1-5.

6. Kazambayeva A.M., Aiesheva G.A., Yesengaliyeva S.M. Sustainable development of agricultural production based on the use of the resource potential of the region // *Journal of Environmental Management and Tourism*. – 2019. – № 10 (7). – P. 1478-1485.

7. Есенғалиева С.М., Мансурова М.А., Махмудов А.Д., Федорченко Л.В. Современное состояние и тенденции развития животноводства в Республике Казахстан // *Экономика: стратегия и практика*. – № 2 (16), 2021. – С. 134-144.

8. Шуленбаева Ф.А., Окутаева С.Т., Маденова К.М. Проблемы и перспективы развития отрасли животноводства // *Проблемы агробизнеса*. – 2018. – № 2. – С. 155-161.

9. Денисова О.К., Козлова М.В., Рахимбердинова М.У. Возможности импортозамещения продукции животноводства в Республике Казахстан // *Экономика: стратегия и практика*. – № 1 (15). – 2020. – С. 5-61.

10. Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2030 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 960. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960>.

11. Внешняя торговля Республики Казахстан за 2017-2021 годы. Статистический сборник. Астана: Бюро национальной статистики, 2022. – 264 с. – <https://www.stat.gov.kz/edition/publication/collection>.

REFERENCES

1. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana. Konstruktivnyj obshhestvennyj dialog – osnova stabil'nosti i procvetaniya Kazahstana. 2 sentjabrja 2019 goda [The message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan. Constructive public dialogue is the

basis of stability and prosperity of Kazakhstan. September 2, 2019] // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana [in Russian]

2. Araujo E., Sergio R., Fellmann T. Yield Variability and Harvest Failures in Russia, Ukraine and Kazakhstan and Their Possible Impact on Food Security in the Middle East and North Africa. *Journal of Agricultural Economics*. – 2020. – 71. – P. 493-516.

3. Porkka M., Guillaume J., Siebert S., Schaphoff S., & Kummu M. (2017). The use of food imports to overcome local limits to growth. *Earth's Future*. – 5. – P. 393-407.

4. Popp J., Oláh J., Fekete M.F., Lakner Z., Máté D. The relationship between prices of various metals, oil and scarcity. *Energies*. – 2018. – 11(9). – 2392 p.

5. Swisher M.E., Ruiz-Menjivar J, Koenig R. Value chains in renewable and sustainable food systems. *Renewable Agriculture and Food Systems*. – 2018. – 33(1). – P. 1-5.

6. Kazambayeva A.M., Aiesheva G.A., Yesengaliyeva S.M. Sustainable development of agricultural production based on the use of the resource potential of the region // *Journal of Environmental Management and Tourism*. – 2019. – № 10 (7). – P. 1478-1485.

7. Esengaliyeva S.M., Mansurova M.A., Mahmudov A.D., Fedorchenko L.V. Sovremennoe sostojanie i tendencii razvitija zhivotnovodstva v Respublike Kazahstan [The current state and trends in the development of animal husbandry in the Republic of Kazakhstan] // *Jekonomika: strategija i praktika*. – № 2 (16), 2021. – S. 134-144 [in Russian].

8. Shulenbaeva F.A., Okutaeva S.T., Madenova K.M. Problemy i perspektivy razvitija otrasli zhivotnovodstva [Problems and prospects of development of the livestock industry] // *Problemy agrorynka*. – 2018. – № 2 – S. 155-161 [in Russian].

9. Denisova O.K., Kozlova M.V., Rahimberdinova M.U. Vozmozhnosti importozameshenija produkcii zhivotnovodstva v Respublike Kazahstan [Possibilities of import substitution of livestock products in the Republic of Kazakhstan] // *Jekonomika: strategija i praktika*. – № 1 (15). – 2020. – S. 45-61 [in Russian].

10. Ob utverzhdenii Konceptii razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021-2030 gody On approval of the Concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2021 goda № 960. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> [in Russian].

11. Vneshnjaja trgovlja Respubliki Kazahstan za 2017-2021 gody [Foreign trade of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021]. *Statisticheskij sborni*. Astana: Bjuro nacional'noj statistiki, 2022. – 264 s. – <https://www.stat.gov.kz/edition/publication/collection> [in Russian].

Егембердиев Р.А., Есиркепова А.М., Камалов А.А., Мухамедиева Г.М.

ОСОБЕННОСТИ ИМПОРТОЗАМЕЩЕНИЯ ПРОДУКТОВ ЖИВОТНОВОДСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье рассмотрены роль импортозамещения продукции животноводства в обеспечении продовольственной безопасности страны. Особое внимание уделено исследованиям ученых, связанные с различными аспектами импортозамещения продукции животноводства: качества импортируемых товаров; влияния продуктов на качество жизни граждан; вопросы ценообразования на рынке; особенности поставка продукции; обеспечение продовольственной безопасности; механизмы защиты внутреннего производителя; стимулирование технологической модернизации производства. Авторами статьи определены основные проблемы, препятствующие развитию импортозамещения продукции животноводства: высокие цены отечественных товаров по сравнению с импортными из-за высокой себестоимости; низкое качество товаров из-за отсталости технологий производства; отсутствие необходимой информационной рекламы по качеству отечественной продукции; игнорирование четкой маркетинговой стратегии по специализации и сравнительных преимуществ мирового рынка; отток граждан в большие города из-за неразвитости социальной инфраструктуры села. В статье предложены комплекс мер, направленных на усиление политики импортозамещения отечественной продукции животноводства: провести эффективную торговую информационную систему для продвижения отечественной продукции, способствующую увеличению внутреннего спроса и оптимизацию спроса на импорт; применить эффективные механизмы импортозамещения и способы ограничения импорта; переориентация отечественной продукции животноводства на внешние рынки; создать политику опережающего импортозамещения, ориентированных на научные исследования ученых.

Yegemberdiyev R., Yessirkepova A., Kamalov A., Mukhamediyeva G.

**FEATURES OF IMPORT SUBSTITUTION
OF LIVESTOCK PRODUCTS IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The article considers the role of import substitution of livestock products in ensuring food security of the country. Special attention is paid to the research of scientists related to various aspects of import substitution of livestock products: the quality of imported goods; the impact of products on the quality of life of citizens; pricing issues in the market; features of product delivery; ensuring food security; mechanisms for protecting domestic producers; stimulating technological modernization of production. The authors of the article identified the main problems hindering the development of import substitution of livestock products: high prices of domestic goods compared to imported ones due to high cost; low quality of goods due to the backwardness of production technologies; lack of necessary information advertising on the quality of domestic products; ignoring a clear marketing strategy for specialization and comparative advantages of the world market; outflow of labor resources to large cities due to the underdevelopment of the social infrastructure of the village. The article proposes a set of measures aimed at strengthening the policy of import substitution of domestic livestock products: to conduct an effective trade information system for the promotion of domestic products, contributing to an increase in domestic demand and optimization of import demand; to apply effective import substitution mechanisms and ways to restrict imports; reorientation of domestic livestock products to foreign markets; to create a policy of advanced import substitution, focused on scientific research by scientists.

Б.С. Есенгельдин, э.ғ.д., профессор¹

А.А. Абаев*, PhD²

Е.Т. Акбаев, э.ғ.к., доцент²

М.Т. Даниярова, э.ғ.к., доцент³

Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан¹

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан²

Esil University, Астана қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: aidos_men@mail.ru

КҮН ЭНЕРГИЯСЫН ДАМУДЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Мақалада күн энергиясының мемлекеттік реттеу бойынша нақты ұсыныстарын беру үшін күн энергиясын дамытудың халықаралық тәжірибесі зерделенген. Ғалымдардың зерттеулерінде күн энергиясы дамуының әртүрлі мәселелеріне, оның ішінде фотоэлектрлік ынталандырудың тиімділігіне, қаржыландыру көздеріне, тұтынушылардың мінез-құлықтарына, технологиялардың өнімділігі мен ыңғайлылығына және тағы басқаларға көңіл бөлген. Мақалада әлемдік нарықта орнатылған күн энергиясы технологияларының қол жетімділігі, экономикалық тиімділігі және қызметі бойынша қалыптасқан мәселелердің шетелдік тәжірибесі талданған. Күн энергиясының дамыту барысында кедергі еткен мынадай мәселелерді айқындауға болады: күн энергиялары қондырғыларын орнатуға жер телімдерінің жетіспеушілігі; қондырғылардың бастапқы құнының жоғарылығы; қаржылық қолдаудың шектеулігі; істен шыққан күн панельдерінен зиянды заттардың бөлінуі; ластанған қондырғылардың энергия өндірудегі сезімталдығы; сапа стандарттарына сәйкес келмейтін арзан қондырғылардың пайда болуы. Халықаралық тәжірибеде күн энергиясына қатысты мәселелерді ескере отырып, елімізде күн энергиясын дамытудың мынадай бағыттары ұсынылады: күн панельдерін орнатуға қажетті жер телімдерін алдын-ала анықтау; уақыт, ақша және бейімделу тұрғысынан қолайлы технологияларды енгізу; күн энергиясын енгізу барысында әртүрлі мүдделі топтардың әсерін және олардың өзара ынтымақтастығын ескеру; мүмкін болатын қаржылық, ақпараттық және басқа да тәуекелдердің алдын алу.

Кілт сөздер: энергия, күн энергиясы, күн панельдері, мемлекеттік қолдау, сапа, технология, даму, тәуекел, бәсекеге қабілеттілік, қауіпсіздік

Ключевые слова: энергия, солнечная энергия, солнечные панели, государственная поддержка, качество, технология, развитие, риск, конкурентоспособность, безопасность

Keywords: energy, solar energy, solar panels, government support, quality, technology, development, risk, competitiveness, safety

Кіріспе. Соңғы онжылдықта күн энергиясы әлемдегі ең жылдам дамып келе жатқан энергетикалық технологияға айналды. Күн энергиясы тұрақтылық пен сапа тұрғысынан энергия қажеттіліктерін қанағаттандыра алады. Күн энергиясын жартылай өткізгіштерден жасалған және әр түрлі операцияларда кейінірек пайдалану үшін энергияны батареяларда сақтай алатын фотоэлементтер арқылы өндіруге болады. Дүние жүзінде көптеген кәсіпорындар, мектептер, кеңселер және ауылшаруашылық салалары күн энергиясын пайдаланып электр энергиясын өндіреді. Күн энергиясы технологиясы ең тиімді, өйткені ол қол жетімді болып келеді. Соңғы уақытқа дейін күн энергетикасы саласындағы зерттеулер бірінші кезекте шығындарды азайтуға және тиімділікті арттыруға бағытталған. Бүгінгі таңда ғалымдар нарықтық және өндірістік қажеттіліктер арасындағы алшақтықты азайтуға, технологияларды біріктіруге қатысты мәселелерді қарастырған.

Күн энергиясы жаһандық энергетикалық тепе-теңдікте оның жылдам кеңеюін ескере отырып, соңғы уақытта әлемдегі болашағы бар жаңартылатын энергия көзіне айналып отыр. Сондықтан күн энергиясының халықаралық тәжірибесін зерттеу және оның озық үлгілерін елімізде қолдану өзекті болып келеді.

Мақаланың мақсаты күн энергиясын дамытудың халықаралық тәжірибесін зерделей отырып, елімізде күн энергиясын мемлекеттік реттеу бойынша нақты ұсыныстар беру болып табылады.

Қойылған мақсатқа жету үшін бірнеше міндеттерді шешу көзделген:

- күн энергиясының дамуын мемлекеттік қолдауға байланысты шетелдік ғалымдардың еңбектерін зерделеу;
- әлемдік нарықтағы орнатылған күн энергиясы құрылғыларының өзгерісіне талдау жасау;
- күн энергиясының дамыту барысында кедергі келетін мәселелерді айқындау;
- халықаралық тәжірибені ескере отырып, елімізде күн энергиясын дамытудың бағыттарын ұсыну.

Зерттеу әдістері. Мақалада Халықаралық жаңартылатын энергия көздері агенттігінің деректерін қолдана отырып, күн энергиясын дамытудың бағыттарын анықтауда жүйелік, талдау, жалпылау, салыстыру және статистикалық әдістер пайдаланылған.

Әдебиеттік шолу. Қазіргі уақытта күн энергиясын мемлекеттік реттеу, тікелей мемлекеттік қаржыландыруға қатысты әдебиеттер аз. Ғалымдар көбінесе күн энергиясының қоғамға әсерін, технологиялық жаңалықтарын және экологиялық бағыттарын зерттейді.

Бірқатар зерттеушілер фотоэлектрлік қондырғылардың ықтимал әсерін, әсіресе ауқымды фотоэлектрлік қондырғылар ауылшаруашылық жерлерінде жасай алатын қақтығыс тұрғысынан қарастырады.

Мемлекеттік сектор негізінен энергетикалық мақсаттарға, фотоэлектрлік ынталандырудың тиімділігіне және фотоэлектрлік энергияны қоғамдық тануға бағытталған [1], ал жеке сектор пайдаға, өтелу уақытына және тәуекелдерге назар аударады [2].

Нонхель С. жаңартылатын энергия көздері (ЖЭК) ішінде күн фотоэлектрлік энергиясы электр энергиясын өндірудің ең жылдам дамып келе жатқан технологиясы екенін атап өтті [3].

Фотоэлектрлік энергия жаңартылатын энергияның басқа нұсқаларымен салыстырғанда аз жерді қажет етеді [4], оның ландшафттық интеграциясы жерді пайдаланудағы қолайсыз өзгерістерді азайту және қоғамдастықтың қабылдауына ықпал ету үшін жасалуы керек [5].

Шахсавари А. және Акбари М. [6] күн энергиясы таза жаңартылатын энергия екенін атап өтті, сондықтан қазіргі зерттеулер күн фотоэлектрлік энергиясының құнын төмендетуге және оның тиімділігін арттыруға бағытталған. Бұл технология үлкен инвестицияларды қажет етеді, бірақ күн жобаларын ұзақ мерзімді бағалау кезінде операциялық шығындардың ең аз экономикалық ауыртпалығымен өтелуі мүмкін.

Мученье Т. және Бота Р. ойынша технологияны қабылдау оның оң және маңызды әсеріне деген сенімге негізделген, егер бұл сенім неғұрлым көп болса, оған деген көзқарас соғұрлым жоғары болады [7].

Аггаруэль А. және басқалары [8] тұтынушылар сатып алудан бұрын сапа көрсеткіштері мен сәйкес стандарттардың әртүрлі аспектілерін бағалайтынын атап өтті. Күтілетін өнімділік инновациялық энергетикалық технологияларды енгізудегі маңызды айнымалы болып табылады және жеке тұлғалар күн фотоэлектрлік жүйелерінің өнімділігін күту тұтынушылардың мінез-құлық ниеттерімен байланысты екенін көрсетті.

Воджуола Р. және Алан Б. сияқты зерттеушілер «күн энергиясы практикалық, ыңғайлы және бақыланатын болса оның тиімділігі адамдарға қабылдауға оң және елеулі әсер етеді» деп атап өтті [9].

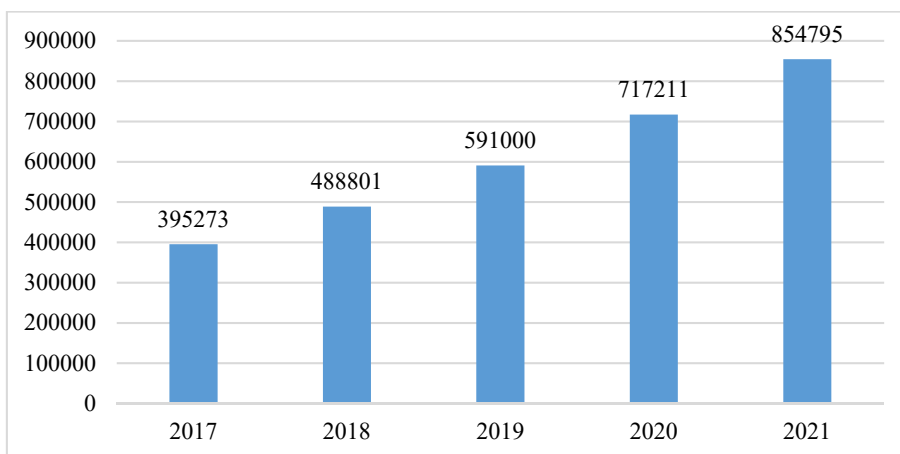
Кесари Б. және басқалардың ойынша, «мемлекет тарапынан көрсетілетін ынталандыру тұтынушылардың күн энергиясы технологиясын пайдалану ниетіне оң және айтарлықтай әсер етеді» [10]. Зерттеушілер қоғамның күн энергиясы жүйесіне дайындығының артуына байланысты ыңғайлы жаңа технологияларды пайдалану керектігін анықтады.

Отандық ғалымдар күн энергиясын мемлекеттік қолдаудың бірнеше бағыттарын қарастырған Абаев А.А. [11] күн энергиясын ауылдық аумақтарда енгізу келешегін қарастырса, ал Тасмаганбетов А.Б. [12] мемлекеттік қолдауда баға құралдарын қолданудың талаптарынына айрықша мән берген.

Шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулерінде күн энергиясы дамуының әртүрлі мәселелері қарастырылған: фотоэлектрлік ынталандырудың тиімділігі, қаржыландыру көздері, тұтынушылардың мінез-құлықтары, технологиялардың өнімділігі мен ыңғайлылығы және тағы басқалар. Алайда, ғылыми әдебиеттерде мемлекеттік саясаттың күн энергиясының жеке инвестицияларға, мемлекеттік қаржыландырудың тікелей қамтамасыз етуіне әсері қарастырылмаған.

Негізгі бөлім. Қазіргі уақытта күн энергиясы әлеуетін көтеру үшін технологияларды тиімді пайдалану қажет. Сондықтан орнатылған күн энергиясы технологияларының қол жетімділігі, экономикалық тиімділігі және қалыптасқан мәселелері бойынша шетелдік тәжірибені зерттеген жөн.

2017-2021 жылдар аралығындағы мәліметтерге сүйенсек, орнатылған күн энергиясы құрылғылары әлемдік нарықта жыл сайын өсіп келеді. (Сурет 1).

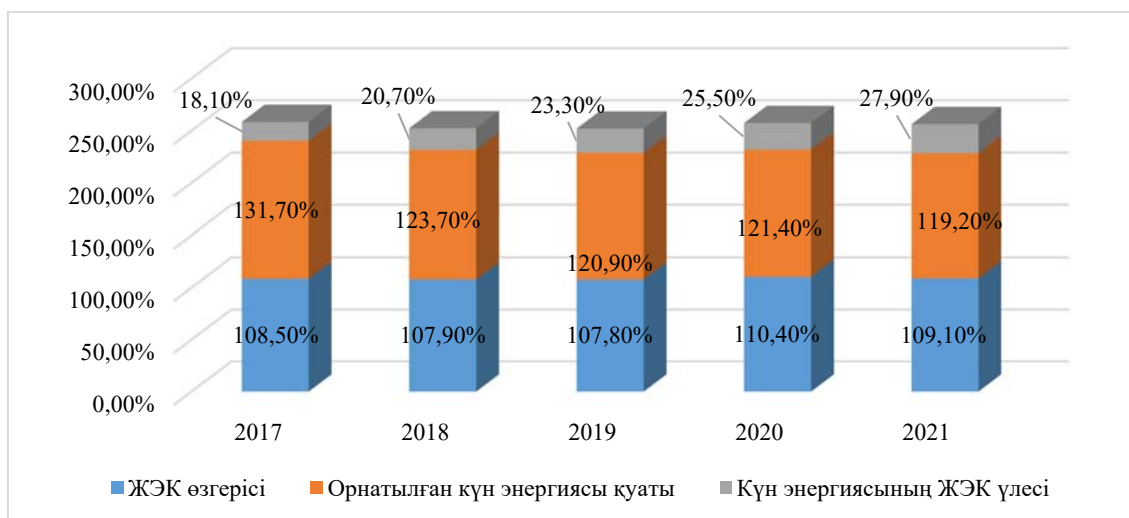

1-сурет. Әлемдегі 2017-2021 жылдардағы орнатылған күн энергиясы құрылғыларының жалпы қуаты, МВт*

* Авторлармен [13] негізінде әзірленген

Халықаралық ЖЭК агенттігінің деректері 2017 жылы күн энергиясының 395273 МВт құрылғысы орнатылса, ал 2021 жылы жалпы қуаты 854795 МВт өндіретін құрылғылардың іске қосқанын көрсетіп тұр.

ЖЭК бойынша орнатылған құрылғылардың қуатының серпіні жыл сайын бірқалыпты өсіп келеді. 2017-2021 жылдар аралығындағы өзгерісі шамамен 108-110 % мөлшерінде болып отыр. Ал, күн энергиясы бойынша орнатылған қондырғылар қуаты әлемдік нарықта 119- 131% аралығында өскені байқалады (сурет 2).

2-сурет. 2017-2021 жылдар аралығындағы әлемдік нарықтағы орнатылған күн энергиясының ЖЭК ішіндегі үлесінің өзгерісі*

* Авторлармен [13] негізінде әзірленген

Соңғы бес жыл аралығында күн энергиясы бойынша орнатылған қондырғылардың ЖЭК ішіндегі үлесі 18,1%-дан (2017 жылы) 27,9%-ға (2021 жылы) өскен. Мемлекет тарапынан бөлінетін қаржы ресурстарының көбеюі күн энергиясын дамытуға арналған бағдарламалардың кеңінен қолдануына әкелді. Негізінен, бұл бағдарламалар қоршаған ортаны қорғау үшін, қазба отындарынан алынатын энергияны біртіндеп ЖЭК айналдыруға бағытталған.

Күн энергиясын дамытуға арналған мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігі 2017-2021 жылдар аралығында орнатылған құрылғылардың қуаттылығын 2,1 есе өсуге мүмкіндік берді (кесте 1).

Күн энергиясы құрылғы орнатылған әлемдегі топ бес мемлекеттердің тізімі* (МВт)

№	Мемлекеттер	2017	2018	2019	2020	2021	Өзгеріс, есе
-	Барлығы әлем бойынша, оның ішінде	395273	488801	591000	717211	854795	+2,1
1	Қытай	130832	175262	204971	253964	306973	+2,3
2	АҚШ	43115	51570	60826	75562	95209	+2,2
3	Жапония	49500	56162	63192	69764	74191	+1,5
4	Германия	42293	45158	48914	53721	58728	+1,2
5	Үндістан	18252	27453	35203	39385	49684	+2,7

* Авторлармен [13] негізінде әзірленген

Күн энергиясының құрылғылары орнатылған алпауыт мемлекеттердің бестігіне Қытай, АҚШ, Жапония, Германия және Үндістан елдері жатады. Әсіресе, Қытай, АҚШ және Үндістан мемлекеттерінде күн энергиясының соңғы бес жыл ішіндегі дамуы 2-еседен артық өскен.

Қытай күн энергиясын пайдалануда нақты серпіліс жасап, қуаттылықтың жалпы өсімі бойынша әлемде бірінші орын алып отыр. Бұған жоғары технологиялық өндіріске орасан зор инвестициялардың арқасында қол жеткізілді, дегенмен жер телімдеріне деген тапшылықты сезініп отыр.

АҚШ күн энергиясын зерттеуді қаржыландыру саласында көшбасшылардың бірі болып табылады. Сонымен қатар, ЖЭК алынатын электр энергиясын өндірушілер кең мемлекеттік қолдауға ие. АҚШ Энергетика министрлігінің бағалауы бойынша, күн энергиясы 2050 жылға қарай бүкіл ел өндіретін электр энергиясының 27% құрайды.

Қондырғылардың бастапқы құнының жоғарылығы әсерінен Үндістанның күн энергетикасын дамытуға Дүниежүзілік банк жәрдемдесіп отыр. Атап айтқанда, Банк Үндістанға бүкіл елдегі үйлердің төбелеріне күн панельдерін орнатуды көздейтін «Grid Connected Rooftop Solar» жобасынан бастап күн энергиясын дамыту жоспарларын қолдауға 1 миллиард доллардан астам қаражат бөлген.

Германияда күн энергиясын өндірудің бірегей ерекшелігіне панельдердің 90% - ы үйлердің төбесінде орналасқанын атап өткен жөн. Ластанған қондырғылардың энергия өндірудегі сезімталдығы байқалып отыр. Сонымен қатар, күн электр станцияларының жартысы өндіруші компанияларға емес, жеке тұлғаларға тиесілі.

Жапония мемлекеті Фукусима атом электр станциясындағы апаттан кейін ЖЭК дамытуға бағыт алды. 2011 жылы энергетикалық компаниялар 20 жыл ішінде ЖЭК арқылы алынған электр энергиясын сатып алуға міндеттелген заң қабылданды. Қазіргі уақытта істен шыққан күн панельдерінен зиянды заттардың бөлінуі байқалған.

Күн энергиясының дамыту барысында кедергі еткен мынадай мәселелерді айқындауға болады:

- күн энергиялары қондырғыларын орнатуға жер телімдерінің жетіспеушілігі;
- қондырғылардың бастапқы құнының жоғарылығы;
- қаржылық қолдаудың шектеулігі;
- істен шыққан күн панельдерінен зиянды заттардың бөлінуі;
- ластанған қондырғылардың энергия өндірудегі сезімталдығы;
- сапа стандарттарына сәйкес келмейтін арзан қондырғылардың пайда болуы.

Бұл мәселелерді шешу үшін мемлекеттік органдар энергияны үнемдеуге қатысты заңнамаларда күн энергиясын тиімділігіне қатысты бизнес-модельдерді дайындауы қажет. Онда жер иелерінің жалға беруден алатын табыстары, қондырғыларды жеткізілім тізбегі бойынша және енгізуге қатысты салық жеңілдіктері, күн энергиясы жобаларының тиімділігі ескерілген жөн.

Қорытынды. Күн энергиясы таза энергияның, тұрақтылықтың және болашақта таусылмайтын ресурстың кепілі. Оның көптеген артықшылықтарымен қатар технологиялық, қаржылық және экологиялық мәселелерге қатысты біршама кедергі келтіретін кемшіліктері бар. Халықаралық тәжірибеде күн энергиясына қатысты мәселелерді ескере отырып, елімізде күн энергиясын дамытудың мынадай бағыттары ұсынылады:

- күн панельдерін орнатуға қажетті жер телімдерін алдын-ала анықтау. Күн энергиясын дамытуға қажетті жер телімдерін беру жайындағы шешімді қоғам мүшелерінің келісімінен іске асыру қажет;

- уақыт, ақша және бейімделу тұрғысынан қолайлы технологияларды енгізу. Енгізілетін құрылғылардың функционалдық негізі сол аймақтың немесе саланың инфрақұрылымына тиімді жағдай жасай алатындай болуы тиіс;

- күн энергиясын енгізу барысында әртүрлі мүдделі топтардың әсерін және олардың өзара ынтымақтастығын ескеру. Күн фотоэлектрлік нарығында негізгі мүдделі тараптар энергиямен байланысты мемлекеттік органдар, қаржы институттары, күн фотоэлектрлік жеткізушілер, консалтингтік компаниялар, білікті жұмысшылар және соңғы тұтынушылар болып табылады;

- мүмкін болатын қаржылық, ақпараттық және басқа да тәуекелдердің алдын алу. Аталған тәуекелдер шектеулі қаржылық қолдау мен капиталға, ақпарат алмасу мәселелеріне, нақты өнімділікті дұрыс болжамау қаупіне, өтелу уақытының белгісіздігіне және саясаттың өзгеруіне баланысты болуы мүмкін.

Жоғарыда келтірілген бағыттар мемлекет тарапынан күн энергиясын дамытуға қатысты қол жетімді қаржылық мәселелерді шешуге, мүдделі тараптар арасындағы байланыстарды нығайтуға, ықтимал тәуекелдердің алдын алуға арналған. Дегенмен, болашақта күн энергиясын дамыту кезінде мемлекеттік реттеу құралдарының әсерін біртіндеп төмендетудің зерттеген жөн.

Бұл мақала Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыланып отыр (грант № AP14972410).

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Shuai J., Cheng X., Ding L., Yang J., Leng Z. How should government and users share the investment costs and benefits of a solar PV power generation project in China? // *Renew Sustain Energy Rev.* – 104 (Apr. 2019). – P. 86-94.
2. Gorjian S., Zadeh B.N., Eltrop L., Shamshiri R.R., Amanlou Y. Solar photovoltaic power generation in Iran: development, policies, and barriers // *Renew Sustain Energy Rev.* – 106 (May 2019). – P. 110-123.
3. Nonhebel S. Renewable energy and food supply: will there be enough land? // *Renew Sustain Energy Rev.* – 9 (2) (2005). – P. 191-201. – 10.1016/j.rser.2004.02.003.
4. Fthenakis V., Kim C.K. Land use and electricity generation: a life-cycle analysis // *Renew Sustain Energy Rev.* – 13 (2009). – P. 1465-1474. – 10.1016/j.rser.2008.09.017.
5. Scognamiglio A. Photovoltaic landscapes: design and assessment. A critical review for a new transdisciplinary design vision // *Renew Sustain Energy Rev.* – 55 (2016). – P. 629-661. – 10.1016/j.rser.2015.10.072.
6. Shahsavari A., Akbari M. Potential of solar energy in developing countries for reducing energy-related emissions // *Renew Sust Energy Rev.* – 90 (2018). – P. 275-291. – 10.1016/j.rser.2018.03.065.
7. Muchenje T., Botha R.A. Consumer-centric factors for the implementation of smart meters in South Africa. *S. Afr. Comput. J.* – 2021. – 33. – P. 17-54. – <https://doi.org/10.18489/SACJ.V33I2.909>.
8. Aggarwal A.K., Syed A.A., Garg S. Diffusion of residential RT solar - is lack of funds the real issue? *Int. J. Energy Sect. Manag.* – 2020. – 14. – P. 316-334. – <https://doi.org/10.1108/IJESM-02-2019-0004>.
9. Wojuola R.N., Alant, B.P. Public perceptions about renewable energy technologies in Nigeria // *African J. Sci. Technol. Innov. Dev.* – 2017. – 9. – P. 399-409. – <https://doi.org/10.1080/20421338.2017.1340248>.
10. Kesari B., Atulkar S., Pandey S. Consumer purchasing behaviour towards eco-environment residential photovoltaic solar lighting systems // *Global Bus. Rev.* – 2021. – 22. – P. 236-254. – <https://doi.org/10.1177/0972150918795550>.
11. Abayev A., 2018. Possibilities of solar energy utilization for the development of rural areas of the Republic of Kazakhstan // *International Journal of Energy Economics and Policy.* – 2018. – 8(2). – P. 89-94.
12. Tasmaganbetov Aslan B., 2020. Future Development of Price Instruments of State Support for the use of Renewable Energy Sources in Kazakhstan // *International Journal of Energy Economics and Policy.* – 2020. – 10(1). – P. 140-144.
13. IRENA, Renewable Energy Statistics 2022, International Renewable Energy Agency. – 2022. – <https://www.irena.org/Publications/2022/Jul/Renewable-Energy-Statistics-2022>.

REFERENCES

1. Shuai J., Cheng X., Ding L., Yang J., Leng Z. How should government and users share the investment costs and benefits of a solar PV power generation project in China? // *Renew Sustain Energy Rev.* – 104 (Apr. 2019). – P. 86-94.
2. Gorjian S., Zadeh B.N., Eltrop L., Shamshiri R.R., Amanlou Y. Solar photovoltaic power generation in Iran: development, policies, and barriers // *Renew Sustain Energy Rev.* – 106 (May 2019). – P. 110-123.
3. Nonhebel S. Renewable energy and food supply: will there be enough land? // *Renew Sustain Energy Rev.* – 9 (2) (2005). – P. 191-201. – 10.1016/j.rser.2004.02.003.
4. Fthenakis V., Kim C.K. Land use and electricity generation: a life-cycle analysis // *Renew Sustain Energy Rev.* – 13 (2009). – P. 1465-1474. – 10.1016/j.rser.2008.09.017.
5. Scognamiglio A. Photovoltaic landscapes: design and assessment. A critical review for a new transdisciplinary design vision // *Renew Sustain Energy Rev.* – 55 (2016). – P. 629-661. – 10.1016/j.rser.2015.10.072.
6. Shahsavari A., Akbari M. Potential of solar energy in developing countries for reducing energy-related emissions // *Renew Sust Energy Rev.* – 90 (2018). – P. 275-291. – 10.1016/j.rser.2018.03.065.
7. Muchenje T., Botha R.A. Consumer-centric factors for the implementation of smart meters in South Africa. *S. Afr. Comput. J.* – 2021. – 33. – P. 17-54. – <https://doi.org/10.18489/SACJ.V33I2.909>.
8. Aggarwal A.K., Syed A.A., Garg S. Diffusion of residential RT solar - is lack of funds the real issue? *Int. J. Energy Sect. Manag.* – 2020. – 14. – P. 316-334. – <https://doi.org/10.1108/IJESM-02-2019-0004>.
9. Wojuola R.N., Alant, B.P. Public perceptions about renewable energy technologies in Nigeria // *African J. Sci. Technol. Innov. Dev.* – 2017. – 9. – P. 399-409. – <https://doi.org/10.1080/20421338.2017.1340248>.
10. Kesari B., Atulkar S., Pandey S. Consumer purchasing behaviour towards eco-environment residential photovoltaic solar lighting systems // *Global Bus. Rev.* – 2021. – 22. – P. 236-254. – <https://doi.org/10.1177/0972150918795550>.
11. Abayev A., 2018. Possibilities of solar energy utilization for the development of rural areas of the Republic of Kazakhstan // *International Journal of Energy Economics and Policy.* – 2018. – 8(2). – P. 89-94.
12. Tasmaganbetov Aslan B., 2020. Future Development of Price Instruments of State Support for the use of Renewable Energy Sources in Kazakhstan // *International Journal of Energy Economics and Policy.* – 2020. – 10(1). – P. 140-144.
13. IRENA, Renewable Energy Statistics 2022, International Renewable Energy Agency. – 2022. – <https://www.irena.org/Publications/2022/Jul/Renewable-Energy-Statistics-2022>.

Есенгельдин Б.С., Абаев А.А., Акбаев Е.Т., Даниярова М.Т.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ПРАКТИКА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ СОЛНЕЧНОЙ ЭНЕРГИИ

Аннотация

В статье изучен международный опыт развития солнечной энергии для предоставления конкретных рекомендаций по государственному регулированию солнечной энергии. Основное внимание уделено исследованиям ученых, в которых рассмотрены различные вопросы развития солнечной энергии: эффективность фотоэлектрических стимулов, источники финансирования, поведение потребителей, производительность и мобильность технологий и многое другое. В статье проанализирован зарубежный опыт сложившихся проблем по доступности, экономической эффективности и функционированию технологий солнечной энергии, установленных на мировом рынке. В ходе анализа определены проблемы связанные с внедрением солнечной энергии: нехватка земельных участков для установки установок солнечной энергии; высокая первоначальная стоимость установок; ограниченность финансовой поддержки; выделение вредных веществ из вышедших из строя солнечных панелей; чувствительность загрязненных установок при выработке энергии; появление дешевых установок, не соответствующих стандартам качества. В статье предложены направления развития отечественной солнечной энергии с учетом международной практики: предварительное определение земельных участков, необходимых для установки солнечных панелей; внедрение технологий, благоприятных с точки зрения времени, денег и адаптации; учет влияния различных заинтересованных групп и их взаимного сотрудничества при внедрении солнечной энергии; учет возможных финансовых, информационных и других рисков.

Yessengeldin B., Abayev A., Akbayev Y., Daniyarova M.

**INTERNATIONAL PRACTICE OF STATE SUPPORT
FOR THE DEVELOPMENT OF SOLAR ENERGY**

Annotation

The article examines the international experience of solar energy development to provide specific recommendations on state regulation of solar energy. The main attention is paid to the research of scientists, which examines various issues of the development of solar energy: the effectiveness of photovoltaic incentives, sources of financing, consumer behavior, productivity and mobility of technologies, and much more. The foreign experience on the issues of accessibility, economic efficiency and the existing problems of installed solar energy technologies on the world market is analyzed. The analysis identified the problems associated with the introduction of solar energy: lack of land for the installation of solar energy installations; high initial cost of installations; limited financial support; release of harmful substances from failed solar panels; sensitivity of contaminated installations in energy generation; the appearance of cheap installations that do not meet quality standards. The article suggests directions for the development of domestic solar energy taking into account international practice: preliminary determination of land plots necessary for the installation of solar panels; introduction of technologies favorable in terms of time, money and adaptation; consideration of the influence of various interested groups and their mutual cooperation in the introduction of solar energy; consideration of possible financial, informational and other risks.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).20
УДК 339.9
ГРНТИ 06.61.33

Е.Б. Жайлауов*, PhD
Ж.Т. Омар, м.э.н.
Н.Б. Кутгыбаева, PhD
Н.Д. Кенжебеков, к.э.н., доцент
ТОО «RATIONAL SOLUTION»,
г. Караганда, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: zhailauov@rationalsolution.kz

ОЦЕНКА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И ВЗАИМОЗАВИСИМОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ КАЗАХСТАНА

Целью данной статьи является оценка уровня взаимодействия и взаимозависимости региональных экономик на основе анализа данных по межрегиональным грузопотокам и корреляции валового регионального продукта наиболее и наименее тесно взаимодействующих регионов. Актуальность выбранной темы определена необходимостью интенсификации использования экономического пространства страны в контексте укрепления конкурентоспособности национальной экономики. В ходе исследования применялись общие для экономической науки методы анализа, синтеза, обобщения, абстракции, а также специальные методы оценки взаимодействия по объемам межрегиональных «потоков товаров, услуг, рабочей силы и капитала», и влияния по формированию эффектов от внешних шоков ВРП. В статье находит отражение ответ на научный вопрос о предпосылках и факторах межрегионального экономического взаимодействия. Анализ и оценка межрегиональных грузопотоков проводилась на основе собранных авторским коллективом данных, не публикуемых в официальных источниках, в этой связи временной период анализа – с 2016 по 2020 год. В результате исследования было определено, что наиболее тесно взаимодействующими регионами являются Восточно-Казахстанская и Карагандинская области, город Алматы и Восточно-Казахстанская область, Мангистауская и Атырауская области, город Алматы и Актюбинская область, город Алматы и Алматинская область, наибольшие объемы межрегиональных грузоперевозок приходится на продукцию горнометаллургического и нефтегазового секторов, а определяющим фактором межрегионального взаимодействия является схожесть структур валового регионального продукта.

Ключевые слова: межрегиональное взаимодействие, товарооборот, грузопоток, интеграция, продукция, промышленность, регион, взаимозависимость, валовый региональный продукт, экономическое пространство.

Кілт сөздер: өңіраралық өзара іс-қимыл, тауар айналымы, жүк ағыны, интеграция, өнім, өнеркәсіп, өңір, өзара тәуелділік, жалпы өңірлік өнім, экономикалық кеңістік.

Keywords: interregional interaction, trade turnover, cargo flow, integration, products, industry, region, interdependence, gross regional product, economic space.

Введение. Особенности территориального устройства экономики Казахстана обуславливают высокую актуальность проблем межрегионального взаимодействия: обширные территории, низкая плотность населения и пространственно-структурная неоднородность экономики явились причинами низкого уровня взаимодействия между регионами страны. Учитывая важность такого взаимодействия в процессах формирования межрегиональных отраслевых и межотраслевых кластеров, а также агломераций, являющихся каркасом современной конкурентоспособной экономической системы, на сегодняшний день возникла острая необходимость пересмотра национальной региональной политики в части усиления роли межрегиональных экономических отношений.

Региональная политика, действующая в Казахстане, имеет ряд проблем:

- 1) не создаются условия для формирования горизонтально и вертикально интегрированных структур;
- 2) неэффективное использование ресурсов вследствие конкурентных отношений между региональными исполнительными органами;
- 3) отсутствие законодательных основ межрегиональных отношений и мониторинга со стороны центральных исполнительных органов за их состоянием.

Между тем, сильные межрегиональные экономические связи способствуют интенсификации использования внутренних ресурсов страны, и, как следствие, укреплению конкурентоспособности национальной экономики, поскольку они стимулируют реализацию концепции «умной специализации регионов», открывают новые возможности для вертикальной и горизонтальной интеграции в различных

сферах. Для Казахстана усиление межрегионального экономического взаимодействия может простимулировать старт процесса «сжатия экономического пространства», что крайне важно, учитывая большие расстояния между экономическими центрами и низкую плотность населения.

Для достижения поставленной цели в рамках данного исследования были решены следующие задачи: проведена оценка структуры грузопотоков между регионами, выявлены регионы-лидеры и регионы-аутсайдеры по объему отгружаемой продукции, определены группы наиболее взаимодействующих между собой регионов и проведена оценка взаимовлияния их экономических систем. Результаты исследования позволили сформулировать выводы об основных факторах межрегионального экономического взаимодействия и мерах по его усилению.

Обзор литературы. Теоретическим базисом межрегионального экономического взаимодействия являются концепции международной торговли и пространственной экономики, в частности, фундаментальные идеи А. Смита в его теории абсолютных преимуществ [1] и его последователя, Д.Рикардо, в теории относительных преимуществ, модель специфических факторов торговли Самуэльсона и Джонсона, теория соотношения факторов производства Хекшера и Олина, теория «новой» торговли П. Кругмана [2], теория размещения И. Тюнена [3], теория центральных мест В. Кристаллера [4], теория промышленных штандортов А. Вебера [5], труды, посвященные промышленным районам, А. Маршала [6].

Отдельно стоит отметить таких ученых как М. Портер и М. Энрайт [7, 8], обосновавших роль межрегиональных кластеров в повышении конкурентоспособности национальной экономики, а также российских ученых А.Г. Гранберга, М. К. Бандмана, Б.П. Орлова, Р.И. Шнипера и др [9,10], посвятивших свою научную деятельность исследованию вопросов пространственной экономики.

Среди отечественных ученых-экономистов, развивающих науку о регионах, можно отметить А.А. Алимбаева, Н.К. Нурланову, А.А. Сатыбалдина, А.А. Таубаева, Д.Н. Улыбышева и др [11-14].

Несмотря на наличие достаточно большого количества трудов, посвященных пространственной экономике, недостаточное внимание уделено межрегиональному экономическому взаимодействию именно в рамках одной страны. В Казахстане подобное исследование проводится впервые, в связи с чем его результаты могут быть интересны для отечественной фундаментальной науки.

Основная часть. В период с 2016 по 2020 год общий объем отгруженной промышленной продукции между областями и городами республиканского значения Республики Казахстан составил 25 647 905 млн. тенге (таблица 1). Темп прироста объема отгруженной промышленной продукции за анализируемый период составил 83,47%.

Таблица 1

Объемы отгруженной промышленной продукции в стоимостном выражении*

млн. тенге	2016	2017	2018	2019	2020	Общий
Продукция горнодобывающей промышленности	965591	1117533	1597862	1992886	1471243	7145115
Продукция обрабатывающей промышленности	2494147	2693275	3275904	4205304	4988750	17657380
Электроэнергия, газ, пар и воздушное кондиционирование. Водоснабжение; канализационная система, услуги по сбору и удалению отходов	152043	159246	204315	163105	166701	845410
Общий объем товаров	3611782	3970055	5078080	6361295	6626693	25647905

* Таблица составлена на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан по заказу ТОО «RATIONAL SOLUTION»

Наибольшая доля отгруженной продукции приходится на обрабатывающую промышленность 17 657 380 млн. тенге или 68,85%, а именно на металлы основные (39,91%) и кокс и продукция переработки нефти (28,97%). Доля продукции горнодобывающей промышленности оставила 27,86% или 7 145 115 млн. тенге, из которых 64,87% приходится на нефть сырую и газ природный. Объемы электроэнергии, газа, пара, водоснабжения в структуре отгруженной промышленной продукции составляют 845 410 млн. тенге, что составляет всего 3,30% от общего объема.

Как было отмечено ранее, наиболее отгружаемыми видами промышленной продукции являются металлы основные, кокс и продукция переработки нефти, нефть сырая и газ природный.

Суммарная доля данных видов продукции составляет больше половины от общего объема отгруженной продукции, а именно 65,50%.

Также, как видно из таблицы 2, к наиболее отгружаемым товарам относятся руды металлические, продукты пищевые, напитки, автомобили, электроэнергия, уголь каменный и лигнит. Общая доля вышеуказанных видов продукции составляет 27,34%, а доля оставшейся промышленной продукции составляет 7,16%. Таким образом, можно отметить, что 73,68% общей отгруженной промышленной продукции приходится на полезные ископаемые, 9,56% на продовольственные товары и 16,76% на остальное производство. Далее в таблице 2 рассмотрим направления движения наиболее отгружаемых видов промышленной продукции.

Таблица 2

Основные поставщики и потребители наиболее отгружаемых видов промышленной продукции за 2016-2020 гг.*

	Регионы-поставщики	тыс. тенге	%	Регионы потребителей	тыс. тенге	%
1	2	3	4	5	6	7
Металлы основные	Карагандинская	1826898642	33,99	Восточно-Казахстанская	1788374437	34,00
	Акмолинская	1404155806	26,13	г. Астана	1500982801	28,54
	Восточно-Казахстанская	1235707310	22,99	г. Алматы	1320883983	25,12
Кокс и продукция переработки нефти	Павлодарская	1563374590	33,08	г. Алматы	624182389	13,20
	Атырауская	1402111275	29,66	Алматинская	543682182	11,50
	г. Шымкент	1213741633	25,68	Карагандинская	509749188	10,78
Нефть сырая и газ природный	Кызылординская	1399633810	33,73	г. Алматы	1184597280	28,55
	Актюбинская	1276259287	30,76	Павлодарская	1031543992	24,86
	Мангистауская	1265833574	30,51	Атырауская	844712018	20,36
				г. Шымкент	462442636	11,15
Руды металлические	Восточно-Казахстанская	442 795 653	26,21	Карагандинская	853252524	48,73
	Костанайская	362 875 466	21,48	г. Астана	283899870	16,21
	Туркестанская	294 638 434	17,44	Павлодарская	197610846	11,29
	Карагандинская	189 931 712	11,24	Восточно-Казахстанская	177242263	10,12
Продукты пищевые	Алматинская	277477886	22,62	г. Алматы	421151585	34,89
	Северо-Казахстанская	161440843	13,16	Алматинская	171497184	14,21
	Жамбылская	141566463	11,54			
	г. Алматы	127157008	10,37			
Напитки	Алматинская	427348225	78,53	г. Алматы	262294306	50,32
Автомобили, прицепы и полуприцепы	Восточно-Казахстанская	265372983	56,00	г. Астана	146040301	30,69
	Костанайская	128546671	27,12	г. Алматы	80744441	16,97
	Акмолинская	73729781	15,56			
Электрoэнергия, Газ каменнoугольнoй, газ водянoй, газ генераторнoй и газы аналогичнoе, кроме газoв нефтянoе	Павлодарская	600087129	80,47	Алматинская	143949012	19,30
				Акмолинская	128185598	17,19
				Карагандинская	107022995	14,35
Изделия минеральные неметаллические прочие	Алматинская	67977027	21,56	г. Алматы	94052758	29,40
	Восточно-Казахстанская	57178298	18,13	г. Астана	52470072	16,40
	Жамбылская	38862061	12,33	Алматинская	37411144	11,70
	Карагандинская	33263992	10,55			

1	2	3	4	5	6	7
Уголь каменный и лигнит	Павлодарская	131021964	49,12	Алматинская	63007381	27,95
	Карагандинская	115824421	43,42	Ақмолинская	55292009	24,53
				Карагандинская	34140634	15,14
				Костанайская	22869545	10,14

* Таблица составлена на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан по заказу ТОО «RATIONAL SOLUTION»

Основными регионами-поставщиками металлов основных являются Карагандинская (33,99%), Ақмолинская (26,13%) и Восточно-Казахстанская (22,99%) области. В числе регионов-потребителей одни из лидировать также является Восточно-Казахстанская область, на ее долю приходится 34,00% отгружаемых металлов. Также в числе лидеров находятся города Астана и Алматы, 28,54% и 25,12%. Кокс и продукция переработки нефти в основном поставляется с заводов Павлодарской (33,08%), Атырауской (29,66%) областей и города Шымкент (25,68%). Главными направлениями отгрузки данной продукции являются город Алматы, Алматинская и Карагандинская области. Лидерами по отгрузки нефти сырой и газа природного являются области с развитой нефтегазовой отраслью: Кызылординская (33,73%), Ақтөбинская (30,76%) и Мангистауская (30,51%) области. Регионы потребители нефтегазовой продукции – города Алматы и Шымкент, Павлодарская и Атырауская области

В сфере добычи металлических руд и их отгрузки по другим регионам страны, основными поставщиками выступают: Восточно-Казахстанская, Костанайская, Туркестанская и Карагандинская области. Также Восточно-Казахстанская и Карагандинская области наряду с Павлодарской областью и городом Астана являются основными потребителями, поскольку некоторые месторождения Восточно-Казахстанской области находятся на территории Карагандинской области и наоборот. Пищевые продукты и напитки реализуются и отгружаются Северо-Казахстанской, Жамбылской, Алматинской областями и городом Алматы. Однако последние два региона также являются активными потребителями данного вида продукции.

Автомобили, прицепы и полуприцепы поставляются из регионов, занимающихся сборкой автопромышленной продукции страны, где большая часть приходится на Восточно-Казахстанскую область (56,00%) и действовавший на тот момент завод «Азия-Авто», Костанайскую (27,12%) и Ақмолинскую область (15,56%). Регионы потребители – наиболее густонаселенные города страны Астана и Алматы.

Энергетический центр страны – Павлодарская область, главный поставщик электроэнергии, чья доля составляет 80,47% в общем объеме отгруженной продукции среди всех регионов. Лидирующие по потреблению регионы: Алматинская (19,30%), Ақмолинская (17,19%) и Карагандинская (14,35%) области. Изделия минеральные неметаллические прочие отгружаются из Алматинской, Восточно-Казахстанской, Жамбылской и Карагандинской областей. Основными направлениями отгрузки являются города Алматы и Астана, Алматинская область. Огромная доля отгрузки угля каменного и лигнита, а именно 92,54% приходится на области, обладающие богатыми месторождениями и активно занимающимися добычей данного вида продукции – Павлодарскую (49,12%) и Карагандинскую (43,42%) области. Регионы-потребители: Алматинская (27,95%), Ақмолинская (24,53%), Карагандинская (15,14%) и Костанайская (10,14%) области.

Согласно данным таблицы 3 наиболее тесно взаимодействующими регионами по объемам грузопотока являются Восточно-Казахстанская и Карагандинская области, город Алматы и Восточно-Казахстанская область, Мангистауская и Атырауская области, город Алматы и Ақтөбинская область, город Алматы и Алматинская область. Среди вышеуказанных пар близко сотрудничающих регионов выделяется г. Алматы, поскольку наибольшие объемы отгруженной промышленной продукции приходится на данный город. Из Восточно-Казахстанской области в г. Алматы было отгружено 996,0 млрд. тенге, из Ақтөбинской области 905,4 млрд. тенге, а из Алматинской 767,3 млрд. тенге. Далее была рассмотрена структура отгруженной промышленной продукции между тесно взаимодействующими регионами.

Таблица 3

Наиболее тесно взаимодействующие регионы по объемам грузопотока за 2016-2020 гг.*

№	Регионы		Объемы, тыс. тенге
	2	3	
1	Восточно-Казахстанская	Карагандинская	1818241263
2	г. Алматы	Восточно-Казахстанская	1010667813

1	2	3	4
3	Мангистауская	Атырауская	993691741
4	г. Алматы	Актюбинская	914151736
5	г. Алматы	Алматинская	870539106

* Таблица составлена на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан по заказу ТОО «RATIONAL SOLUTION»

Лидерами среди наиболее тесно взаимодействующих регионов по объемам товарооборота являются г. Алматы и столица, объем товарооборота между этими двумя регионами за рассматриваемый период составил свыше 566 млрд. тенге. Далее по списку идут столица и Западно-Казахстанская область чуть больше 351 млрд. тенге, столица и Актюбинская область 315 млрд. тенге. На четвертом и пятом месте, г. Алматы и Западно-Казахстанская (301 млрд. тенге), а также г. Алматы и Павлодарская область (299 млрд. тенге). Анализируя данные по товарообороту между регионами, очевидно, что, в города республиканского значения, в г. Нур-Султан и г. Алматы доставляется товаров на большую сумму, чем из данных регионов в те, с которыми они наиболее взаимодействуют. К примеру, Из Западно-Казахстанской области в столицу было закуплено товаров на 350,5 млрд. тенге (99,74% от товарооборота между регионами), тогда как из столицы в область всего 925,7 млн. тенге (0,26% от товарооборота между регионами). Также, из Западно-Казахстанской области в г. Алматы было закуплено товаров на 258,1 млрд. тенге (85,47% от товарооборота между регионами), тогда как из столицы в область всего 43,9 млрд. тенге (14,53% от товарооборота между регионами).

За исследуемый период из Карагандинской области в Восточно-Казахстанскую область было отгружено промышленной продукции на сумму 1,2 трлн. тенге, когда как из Восточно-Казахстанской в Карагандинскую на 554 млрд. тенге (в 2,3 раза меньше). В структуре отгруженной промышленной продукции из Карагандинской в Восточно-Казахстанскую область преобладают металлы основные, их доля составляет 88,56%, в стоимостном выражении 1,1 трлн тенге или 15,88% от всего объема отгруженных металлов основных по стране. На втором месте руды металлические их доля составляет 8,11%. Далее вещества химические 1,78%, напитки 0,80%. Оставшиеся 14 позиций промышленных товаров, занимают существенно малые доли в объеме отгруженной промышленной продукции. Из Восточно-Казахстанской области в Карагандинскую, главным образом отгружаются руды металлические – 79,9%, также металлы основные – 12,1%, автомобили, прицепы и полуприцепы – 4,22%, а также продукты пищевые 1,54%. Таким образом, мы видим, что взаимодействие регионов основывается на отгрузке обрабатывающей и горнодобывающей продукции, добываемой под землей.

На втором месте по объемам грузопотока Восточно-Казахстанская область и г. Алматы – 1 трлн. тенге. В структуре грузопотока доставляемого из Восточно-Казахстанской области в г. Алматы, существенную роль занимают металлы основные, их доля составляет 90,09% от общего объема, когда как в Восточно-Казахстанскую область металлы основные отгружаются в таком же объеме из Карагандинской области. На втором месте автомобили, прицепы и полуприцепы – 5,47%, далее идут продукты пищевые – 2,33%, а также изделия минеральные – 1,74%. Состав продукции, отгружаемой из г. Алматы более разнообразен, благодаря концентрации множественных видов промышленного производства на территории города. Лидирующее место в структуре отводится продуктам пищевым, поскольку основная специализация города производство пищевых продуктов и напитков – 78,6%, далее следуют продукты фармацевтические и препараты фармацевтические основные – 8,99%, изделия минеральные неметаллические прочие – 4,41%, бумага и изделия бумажные – 2,89%, оборудование электрическое – 2,20%, изделия металлические готовые, кроме машин и оборудования – 1,65%.

В структуре взаимодействия Атырауской и Мангистауской областей, доля товаров отгружаемых из Мангистауской области гораздо выше, чем из Атырауской области. Из Мангистауской области в Атыраускую область отгружается продукции на 812 млрд. тенге (81,74% от общего объема), а из Атырауской в Мангистаускую область 181 млрд. тенге (18,26%). Состав продукции отгружаемой из Мангистауского региона представлен в основном нефтью сырая и газом природный – 97,10%. Оставшиеся 2,90% распределяются между: изделия минеральные неметаллические прочие – 1,81%, электроэнергия, газ, пар и воздушное кондиционирование, водоснабжение – 1,01%, Металлы основные – 0,05%, а также вещества химические и продукты химические – 0,03%.

Атырауская область в данных взаимоотношениях выступает в роли главного поставщика кокса и продукции переработки нефти, поскольку доля данной продукции занимает 99,13%, вещества химические и продукты химические составляют 0,54%, изделия резиновые и пластмассовые составляют 0,33%.

Общий объем грузопотока между Актыобинской областью и городом Алматы составляет 914 млрд. тенге, из которых 99,05% приходится на товары, доставляемые из Актыобинской области в г. Алматы. В структуре данных товаров лидирующая и основная позиция отводится нефти сырой и газу природному – 99,80%. В свою очередь, из г. Алматы в Актыобинскую область поставляют продукты пищевые – 73,97%, металлы основные 13,71%, Продукты фармацевтические и препараты фармацевтические основные – 6,79%, а также оборудование электрическое – 4,88%.

За анализируемый период объем грузопотока между городом Алматы и Алматынской областью составил 870 млрд. тенге, основная часть приходится на грузопоток из области в город 88,15%. В структуре продукции из области основными поставляемыми товарами являются напитки (30,42%) и продукты пищевые (29,83%), далее следуют изделия табачные – 13,31%, к слову производимые только в данном регионе, продукты фармацевтические и препараты фармацевтические основные – 5,30%, изделия минеральные неметаллические прочие – 4,81%, также как и электроэнергия, газ, пар и воздушное кондиционирование, водоснабжение – 4,80%, бумага и изделия бумажные – 4,42%, изделия резиновые и пластмассовые – 2,52%, а также металлы основные – 1,10%. Продукция, поставляемая из города Алматы схожа с продукцией, поставляемой из области, в составе также преобладают продукты пищевые – 26,6%, следом идут металлы основные 24,3%, напитки – 13,1%, изделия минеральные неметаллические прочие – 12,2%, электроэнергия, газ, пар и воздушное кондиционирование, водоснабжение – 12,00%, оборудование электрическое – 2,68%, Продукты фармацевтические и препараты фармацевтические основные – 2,22% и т.д.

Далее проанализировав валовый региональный продукт каждого региона и его структуру, нами была осуществлена группировка регионов по экономической специализации (таблица 4).

К группе 1 относятся регионы с развитым обрабатывающим сектором, такие как Карагандинская (32,57%), Павлодарская (28,03%), Алматынская (23,03%), Восточно-Казахстанская (21,75%), Акмолинская (21,40%), Туркестанская (18,87%) и Костанайская области (17,71%). К группе 2 относятся регионы, добывающие полезные ископаемые, а именно Атырауская (42,14%), Мангистауская (48,88%), Актыобинская (20,83%), Кызылординская (26,61%) и Западно-Казахстанская области (43,06%).

Таблица 4

Группировка регионов по экономической специализации

Группировка регионов по экономической специализации	Регион (доля отрасли в ВРП, %)
Группа 1: регионы с развитым обрабатывающим сектором	Карагандинская (32,57), Павлодарская (28,03), Алматынская (23,03), Восточно-Казахстанская (21,75), Акмолинская (21,40), Южно-Казахстанская (18,87), Костанайская области (17,71)
Группа 2: регионы, добывающие полезные ископаемые	Атырауская (42,14), Мангистауская (48,88), Актыобинская (20,83), Кызылординская (26,61), Западно-Казахстанская области (43,06)
Группа 3: сельскохозяйственные регионы	Северо-Казахстанская (26,13), Туркестанская области (18,39)
Группа 4: регионы с развитым сервисом и торговлей	гг. Алматы (34,54), Астана (18,66), Шымкент (24,86), Жамбылская область (18,16)

* Таблица составлена на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан, размещенной на портале stat.gov.kz.

Группа 3 представляет собой сельскохозяйственные регионы, в частности Северо-Казахстанскую (26,13%) и Туркестанскую области (18,39%). Группа 4 представляет собой регионы с развитым сервисом и торговлей, к ним относятся: города Алматы (34,54%), Астана (18,66%), Шымкент (24,86%), а также Жамбылская область (18,16%). Наиболее тесно взаимодействующие регионы по объемам грузопотока и товарооборота в основном относятся к первым двум промышленным группам, а также частично к регионам с развитым сервисом и торговлей, за счет взаимосвязей с городами Нур-Султан и Алматы.

Уровень корреляции ВРП наиболее тесно взаимодействующих регионов по объемам грузопотока показывает, что четыре пары регионов имеют слабую и только одна пара регионов очень слабую связанность (таблица 5).

**Корреляция ВРП наиболее тесно взаимодействующих регионов
по объемам грузопотока за 2011-2020 гг.**

№	Наиболее тесно взаимодействующие регионы по объемам грузопотока	Общий объем грузопотока между регионами, тыс. тенге	Корреляция ВРП регионов, %
1	Восточно-Казахстанская и Карагандинская области	1818241263	Очень слабая (0,27)
2	г. Алматы и Восточно-Казахстанская область	1010667813	Слабая (0,58)
3	Мангистауская и Атырауская области	993691741	Слабая (0,38)
4	г. Алматы и Актюбинская области	914151736	Слабая (0,38)
5	г. Алматы и Алматинская области	870539106	Слабая (0,39)

* Таблица составлена на основе официальной статистической информации Национального бюро статистики Республики Казахстан, размещенной на портале stat.gov.kz;

Уровень корреляции ВРП наиболее тесно взаимодействующих регионов по объемам товарооборота показывает, что четыре пары регионов имеют слабую и только одна пара регионов среднюю связанность.

Как видно из таблицы 8, административные центры регионов, тесно взаимодействующих по объемам грузопотока

Заключение. В результате проведенного исследования можно сделать ряд важных выводов:

1) наиболее тесно взаимодействующими регионами являются Восточно-Казахстанская и Карагандинская области, город Алматы и Восточно-Казахстанская область, Мангистауская и Атырауская области, город Алматы и Актюбинская область, город Алматы и Алматинская область, наибольшие объемы межрегиональных грузоперевозок приходятся на продукцию горнометаллургического и нефтегазового секторов, а определяющим фактором межрегионального взаимодействия является схожесть структур валового регионального продукта.

2) даже наиболее тесно взаимодействующие регионы Казахстана не оказывают друг на друга никакого влияния, что свидетельствует о слабой интегрированности региональных экономических систем.

3) для интенсификации межрегиональных экономических связей в Казахстане, в первую очередь, необходимо создание институциональных основ взаимодействия, а впоследствии и других механизмов, усиливающих интеграционные процессы.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МВНО РК по проекту №АР09259405 «Межрегиональное экономическое взаимодействие в Республике Казахстан: концептуальные основы, оценка, механизмы интенсификации».

ЛИТЕРАТУРА

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
2. Кругман П.Р., Обстфельд М. Международная экономика. 5-е изд. – СПб: Питер, 2003. – 832 с.
3. Тюнен И. Изолированное государство. – М.: Экономическая жизнь, 1926. – 326 с.
4. Christaller W. Die zentralen Orte in Süddeutschland. – Jena: Gustav Fischer, 1933. – 331 p.
5. Вебер А. Теория размещения промышленности. С приложением: Шлир А. Промышленность Германии с 1860 г. Сокращенный перевод-изложение Н.В. Морозова / под ред. Н.Н. Баранского. М. – Л.: Книга, 1926. – 223 с.
6. Marshall, Alfred. Industry and Trade. – L.: Macmillan, 1919. – 874 p.
7. Porter M.E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. – N.Y.: Free Press, 1980, First Free Press Export Edition 2004. – 396 p.
8. Enright M.J., Flowes-Williams I. Local Partnership, Clusters and SME Globalization. OECD Workshop paper, 2001. – 38 p.

9. Гранберг А.Г., Суслов В.И. Изучение пространственного развития экономики в системе межрегиональных межотраслевых взаимосвязей // Оптимизация территориальных систем / под ред. С.А. Суспицына; ИЭОПП СО РАН. – Новосибирск, 2010. – Введение, п. 4. – С. 29-38.
10. Проблемные регионы ресурсного типа: программы, проекты и транспортные коридоры / под ред. М.К. Бандмана, В.Ю. Малова; ИЭиОПП. – Новосибирск, 2000. – 264 с.
11. Нурланова Н.К. Города как точки роста экономического пространства Казахстана: тенденции и перспективы развития // Проблемы развития территории. – № 5 (85). – 2016. – С. 201-216.
12. Политика пространственного развития экономики Казахстана: новые принципы, ключевые приоритеты и механизмы реализации. Колл. монография / под ред. А.А. Сатыбалдина, Н.К. Нурлановой. Алматы: ИЭ КН МОН РК. 2017. – 484 с.
13. Жайлауов Е.Б., Улыбышев Д.Н., Петренко Е.С., Кенжебеков Н.Д. Оценка результативности государственной региональной политики Республики Казахстан // Экономические отношения. – 2020. – Том 10. – № 3. – С. 787-810.
14. Vechkinzova E., Petrenko Y., Benčić S., Ulybyshev D., Zhailauov Y. Evaluation of regional innovation systems performance using Data Envelopment Analysis (DEA) // Entrepreneurship and Sustainability Issues. – 2019. – 7(1). – P. 498-509. – [http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.1\(35\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.1(35))

REFERENCES

1. Smit A. Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov. – М.: Eksmo, 2007. – 960 s. [in Russian].
2. Krugman P.R., Obstfel'd M. Mezhdunarodnaya ekonomika. 5-e izd. – SPb: Piter, 2003. – 832 s. [in Russian].
3. Tyunen I. Izolirovannoe gosudarstvo. – М.: Ekonomicheskaya zhizn', 1926. – 326 s. [in Russian].
4. Christaller W. Die zentralen Orte in Süddeutschland. – Jena: Gustav Fischer, 1933. – 331 p.
5. Veber A. Teoriya razmeshcheniya promyshlennosti. S prilozheniem: SHlir A. Promyshlennost' Germanii s 1860 g. Sokrashchennyj perevod-izlozhenie N.V. Morozova / pod red. N.N. Baranskogo. М. – L.: Kniga, 1926. – 223 s. [in Russian].
6. Marshall, Alfred. Industry and Trade. – L.: Macmillan, 1919. – 874 p.
7. Porter M.E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. – N.Y.: Free Press, 1980, First Free Press Export Edition 2004. – 396 p.
8. Enright M.J., Flowes-Williams I. Local Partnership, Clusters and SME Globalization. OECD Workshop paper, 2001. – 38 p.
9. Granberg A.G., Suslov V.I. Izuchenie prostranstvennogo razvitiya ekonomiki v sisteme mezhregional'nyh mezhotraslevykh vzaimosvyazey // Optimizaciya territorial'nyh sistem / pod red. S.A. Suspicyna; IEOPP SO RAN. – Novosibirsk, 2010. – Vvedenie, p. 4. – S. 29-38 [in Russian].
10. Problemnye regiony resursnogo tipa: programmy, proekty i transportnye koridory / pod red. M.K. Bandmana, V.YU. Malova; IEiOPP. – Novosibirsk, 2000. – 264 s. [in Russian].
11. Nurlanova N.K. Goroda kak tochki rosta ekonomicheskogo prostranstva Kazahstana: tendencii i perspektivy razvitiya // Problemy razvitiya territorii. – № 5 (85). – 2016. – S. 201-216. [in Russian].
12. Politika prostranstvennogo razvitiya ekonomiki Kazahstana: novye principy, klyucheveye prioritety i mekhanizmy realizacii. Koll. monografiya / pod red. A.A. Satybaldina, N.K. Nurlanovoj. Almaty: IE KN MON RK. – 2017. – 484 s. [in Russian].
13. ZHajlauov E.B., Ulybyshev D.N., Petrenko E.S., Kenzhebekov N.D. Ocenka rezul'tativnosti gosudarstvennoj regional'noj politiki Respubliki Kazahstan // Ekonomicheskie otnosheniya. – 2020. – Tom 10. – № 3. – S. 787-810. [in Russian].
15. Vechkinzova E., Petrenko Y., Benčić S., Ulybyshev D., Zhailauov Y. Evaluation of regional innovation systems performance using Data Envelopment Analysis (DEA) // Entrepreneurship and Sustainability Issues. – 2019. – 7(1). – P. 498-509. – [http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.1\(35\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.1(35))

Жайлауов Е.Б., Омар Ж.Т., Куттыбаева Н.Б., Кенжебеков Н.Д.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨНІРЛІК ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРІНІҢ
ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ МЕН ӨЗАРА ТӘУЕЛДІЛІГІН БАҒАЛАУ**

Аннотация

Осы мақаланың мақсаты өңіраралық жүк ағындары туралы мәліметтерді талдау және өзара неғұрлым тығыз және ең аз өзара әрекеттесетін өңірлердің жалпы өңірлік өнімінің корреляциясы негізінде өңірлік экономикалардың өзара әрекеттестігі мен өзара тәуелділік деңгейін бағалау болып табылады. Таңдалған тақырыптың өзектілігі ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін күшейту жағдайында елдің экономикалық кеңістігін пайдалануды белсендіру қажеттілігімен анықталады. Зерттеу барысында экономикалық ғылымға ортақ талдау, синтез, жалпылау, абстракциялау әдістері, сондай-ақ аймақаралық «тауарлар, қызмет көрсетулер, еңбек және капитал ағындары» көлемі бойынша өзара әрекеттесуді бағалаудың арнайы әдістері және сыртқы ЖӨӨ әсерлерінің қалыптасуына әсері қолданылды. Мақалада аймақаралық экономикалық өзара әрекеттестіктің алғышарттары мен факторлары туралы ғылыми сұраққа жауап берілген. Өңіраралық жүк ағындарын талдау және бағалау авторлар тобы жинаған ресми дереккөздерде жарияланбаған деректер негізінде жүргізілді, осыған байланысты талдаудың мерзімі 2016-2020 жылдар аралығын құрайды. Зерттеу нәтижесінде Шығыс Қазақстан мен Қарағанды облыстары, Алматы қаласы мен Шығыс Қазақстан облысы, Маңғыстау және Атырау облыстары, Алматы қаласы мен Ақтөбе облысы, Алматы қаласы мен Ақтөбе облысы, Шығыс Қазақстан және Қарағанды облыстары, ең тығыз әрекеттесетін аймақтар екені анықталды. Алматы қаласы мен Алматы облысы бойынша өңіраралық жүк тасымалының ең үлкен көлемі тау-кен-металлургия және мұнай-газ секторларының өнімдеріне келеді, ал өңіраралық өзара іс-қимылдың айқындаушы факторы жалпы өңірлік өнім құрылымдарының ұқсастығы болып табылады.

Zhailauov Y., Omar Zh., Kuttybayeva N., Kenzhebekov N.

**ASSESSMENT OF INTERACTION AND INTERDEPENDENCE
OF REGIONAL ECONOMIC SYSTEMS OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The purpose of this article is to assess the level of interaction and interdependence of regional economies based on the analysis of data on interregional cargo flows and the correlation of the gross regional product of the most and least closely interacting regions. The relevance of the chosen topic is determined by the need to intensify the use of the country's economic space in the context of strengthening the competitiveness of the national economy. In the course of the study, methods of analysis, synthesis, generalization, abstraction common to economics were used, as well as special methods for assessing interaction in terms of interregional "flows of goods, services, labor and capital", and the influence on the formation of effects from external shocks of GRP. The article reflects the answer to the scientific question about the prerequisites and factors of interregional economic cooperation. The analysis and evaluation of interregional cargo flows was carried out on the basis of data collected by the author's team that are not published in official sources, in this regard, the time period of the analysis is from 2016 to 2020. As a result of the study, it was determined that the most closely interacting regions are the East Kazakhstan and Karaganda regions, the city of Almaty and the East Kazakhstan region, Mangistau and Atyrau regions, the city of Almaty and Aktobe region, the city of Almaty and Almaty region, the largest volumes of interregional cargo transportation fall on the products of the mining and metallurgical and oil and gas sectors, and the determining factor of interregional The interaction is the similarity of the structures of the gross regional product.

Б.Д. Жанділла*, PhD докторанты¹

Р. Шоқан, э.ғ.к., доцент¹

Э.Б. Тлесова, э.ғ.к., доцент¹

Е.А. Жусупов, PhD²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Esil University, Астана қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: bimerei@mail.ru

ТҰРАҚТЫ ТУРИЗМДІ ДАМУҒА ҮШІН ТУРИСТІК ДЕСТИНАЦИЯНЫ БАСҚАРУ ТЕТІКТЕРІ

Туризм саласы Қазақстан экономикасының болашағы зор салаларының бірі ретінде танылып, оны даму бойынша жүйелі стратегиялар жүзеге асырылуда. Сәйкесінше, еліміздегі туристік дестинацияларға келуші туристер саны артады деп күтілуде. Отандық туристік дестинациялардың басым көпшілігі табиғи туристік ресурстарға негізделіп құрылғандықтан, оларды дамытуда тұрақты даму тұжырымдамасы қағидаларын ескеру шарт. Келетін туристер санының артуы мен әрбір дестинацияның экологиялық мүмкіндіктері арасындағы тепе-теңдікті табу, сондай-ақ туризмді бақылау мен басқаруды дамыту қажет. Туристік өткізу қабілеті-1992 жылы Сифуэнтес жасаған танымал әдістердің бірі. Бұл әдіс 4 басты теңдеулер: туристік өткізу қабілеті (ТСС), негізгі өткізу қабілеті (ВСС), потенциалды өткізу қабілеті (РСС), нақты өткізу қабілеті (RCC) негізінде туристік дестинациялардың максималды өткізу қабілетін болжауға мүмкіндік береді. Өткізу қабілеттілігі туралы ойлар үш негізгі компоненттің немесе өлшемдердің айналасында жүреді: физика-экологиялық, әлеуметтік-демографиялық, саяси-экономикалық. Бұл аспектілер іс жүзінде қарастырылатын мәселелер шеңберін де көрсетеді. Зерттеу туризмнің өткізу қабілеттілігі (ТСС) тұжырымдамасын түсінуге, оны практикалық талдауға және өлшеуге бағытталған. Талдау теория зерттеулерге шолу жасауға негізделген. Туризмнің өткізу қабілетін бағалаудың нәтижелері үкіметтің туризмді дамыту саясатын әзірлеу үшін бастапқы деректер ретінде пайдаланылуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, туристік ресурстардың шамадан тыс қолданылуы салдарынан туындайтын экологиялық мәселелерді алдын алуға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: туризм, тұрақты даму, туристік дестинация, туризмдегі өткізу қабілеті, нақты өткізу қабілеті, негізгі өткізу қабілеті, потенциалды өткізу қабілеті, айналу коэффициенті, тұрақты туризм, келушілерді басқару.

Ключевые слова: tourism, sustainable development, tourist destination, tourism carrying capacity, real carrying capacity, basic carrying capacity, potential carrying capacity, rotation coefficient, sustainable tourism, visitor management.

Keywords: туризм, устойчивое развитие, туристическое направление, пропускная способность туризма, реальная пропускная способность, базовая пропускная способность, потенциальная пропускная способность, коэффициент ротации, устойчивый туризм, управление посетителями.

JEL classification: L00, L 83

Кіріспе. Туризм – халықаралық қызмет көрсету нарығының серпінді дамып келе жатқан салаларының бірі және валюталық түсімдер мен жұмыс орындарының маңызды көзі болып табылады, сонымен қатар көптеген елдердің, ең алдымен дамушы елдердің әлеуметтік, экономикалық және экологиялық әл-ауқатымен тығыз байланысты сала. Оның жергілікті және аймақтық даму үшін маңызы, атап айтқанда, жергілікті экологиялық және мәдени ресурстарға түсетін қысыммен бірге одан әрі артады деп күтілуде, дегенмен туризмнің климаттың өзгеруі сияқты жаһандық құбылысқа қосқан үлесін елемеге болмайды.

Туризмнің өсуін жоспарлау және басқару тұрақты даму контекстінде маңызды болып табылады. Демалыс қазіргі өмірде орталық орын алатындықтан, қоршаған орта сапасына деген сұраныспен қатар, тұрақты даму принциптеріне сәйкес туризмді дамыту жоспарлаушылар мен менеджерлер үшін нақты міндетке айналуға тиіс. Жаңа туристік дестинациялардың пайда болуы бәсекеге қабілетті нарықта өз позицияларын сақтау үшін қолданыстағы туристік бағыттарға қысымды күшейтеді. Жағалаудағы немесе таулы курорттардағы жетілген дестинациялар қазірдің өзінде өз клиенттерін кеңейту мақсатында туристік өнімді әртараптандыруға күшін салуда. Қыста,

жазда немесе ұлттық мерекелерде болсын, шыңдардан аулақ болу мүмкін емес, керісінше, одан әрі даму мүмкіндіктері ізделуде, өйткені туризм жергілікті жұмыспен қамту мен табыс үшін маңызды фактор болып қала береді.

Осы орайда туризмді тұрақты дамыту мәселесі заманауи ғылыми әдебиеттерде өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Себебі кез келген жергілікті жердегі қоғам, экономика мен қоршаған орта арасындағы байланыстың маңызы зор. Аталған үш бағытты байланыстыра отырып тұрақты даму туризмді дамыту үшін ортақ саяси негізді қамтамасыз етеді.

Экологиялық және басқа да географиялық ерекшеліктер белгілі бір жердің артықшылықтарын құрып, сол жерге адамдар мен экономикалық қызметтерді тартады. Адамдардың іс-әрекеті мен өмір сүру тәртібі жергілікті жердегі қоршаған орта жағдайына негізделген, сондай-ақ оған да өз ықпалын тигізе алады. Антропогендік іс-әрекеттердің қоршаған орта эко жүйесі мен жергілікті жер тұрғындарына кері әсерінің алдын-алу мақсатында өткізу қабілеттілігін мемлекеттік деңгейде қадағалау маңызды.

Тұрақты даму тұжырымдамасын тұрақты туризмде қолдана отырып, өткізу қабілеттілігі идеясының, яғни туризмді дамытудың қажетті, мүмкін және рұқсат етілген деңгейінің аталған екі тұжырымдамада да терең маңызын анықтаймыз. Осы ретте өткізу қабілеттілігін тұрақтылық көрсеткіші ретінде қарастыруға болады.

Өткізу қабілеттілігі туралы түрлі әдебиеттердің кең таралып, туризм мамандарының қолдауына ие болғанына қарамастан, оны практикада қолдану аясы әлі күнге дейін шектеулі болып отыр. Бар болған жағдайда негізінен жағалау немесе курорттық туризм саласындағы туристік зерттеулермен байланысты. Ал жергілікті жердегі туристік дестинацияларды жобалауда өткізу қабілетін ескеру мысалдары өте аз кездеседі. Мұндай мысалдарда өткізу қабілетін туристік әлеуетті бағалау үшін немесе туризмді дамыту стратегиясы тұрғысынан пайдалану зерттеу қызығушылығын оятарлық. Ал отандық туристік дестинацияларды басқаруда өткізу қабілетін қолдану тәжірибесі жоқтың қасы. Оған себеп жергілікті туристік дестинацияларды басқару тәжірибесінің аздығы, соған сай ол мақсатта ғылыми әдіс-тәсілдерге жүгінбеу болып табылады. Осы ретте, мақаланың мақсаты – туризмдегі өткізу қабілеті түсінігін жан-жақты қарастырып, оны туристік дестинацияларды жобалауда қолданудың өзектілігін анықтау болып табылады.

Әдебиеттік шолу. Жүк көтергіштігі тұжырымдамасы 1940 жылдары пайда болды. Ол жүк кемесінің максималды жүктемесіне қатысты математикалық есептеулер жасаудан тұрады [1]. Бұл математикалық есептеу қоршаған орта мен туризм үшін өткізу қабілеттілігін есептеуді қоса алғанда дамуын жалғастыруда. Сифуэнтес өзінің «Қорғалатын аймақтардағы туризмнің өткізу қабілеттілігін анықтау» зерттеуінде туристік қызметте қолдануға болатын өткізу қабілеттілігінің әдістемесін ұсынады.

Туризмдегі өткізу қабілетін бағалау 1992 жылы Сифуэнтес ұсынған әдіске негізделеді, мұнда ол туристік қызмет орналасқан жер мен әр туристік дестинациядағы туристік маусымға байланысты бағаланады [1].

Сифуэнтестің өткізу қабілеттілігі әдісінен басқа, зерттеу барысында басқа да зерттеушілердің теориялық әдістері, өткізу қабілеттілігінің теңдеулері және өткізу қабілеттілігін бағалауды қолдану бойынша еңбектері қарастырылды. Солардың бірі Буллонның өткізу қабілеттілігінің математикалық моделін (ВССММ) қолдана отырып, туризмнің өткізу қабілеттілігін бағалауды есептеуі [2].

Зерттеуші ғалым Чемберлен (1997) «өткізу қабілеттілігі» ұғымын келесідей сипаттайды: «бұл даму мен табиғатты қорғау арасындағы тепе-теңдікті сақтау құралы; бұл жоспарлаусыз өтуге болмайтын шек; бұл өзгерістер мен сол өзгерістердің себебін өлшеуге мүмкіндік беретін нұсқаулық; сондай-ақ туындауы мүмкін қатерлерді алдын ала ескерту жүйесі. ...»[3].

Туризмді жоспарлау тұрғысынан алғанда қарапайым тілмен өткізу қабілеттілігін келесідей сипаттауға болады, яғни, бұл аймақтағы туризмді дамытудың ең қолайлы деңгейі. Концептуалды тұрғыдан өткізу қабілеттілігі түсінікті әрі жеңіл қолданылатынына қарамастан, эксплуатациялауда ол айтарлықтай кедергілерге ұшырайды. Сондықтан бұл тұжырымдаманы түрлі туристік зерттеулерде қолдану бірнеше «өлшеулі» көрсеткіштермен шектеліп, мұндай көрсеткіштер өз кезегінде өткізу қабілеттілігін туристік дестинацияларды жоспарлауда қолданудың аясын тарылтады [4].

Практикалық тұрғыдан алғанда, өткізу қабілеттілігі «экологиялық әлеует мақсаттарын бұзбай, аумақ орналастыра алатын өсу шегі» ретінде анықталады [5]. Өткізу қабілеттілігін талдау жерді пайдалануды бөлу туралы шешім қабылдау үшін экологиялық жоспарлауда қолданылады. Бұл туризм, ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп, инфрақұрылым және т.б. салаларды дамытудың максималды деңгейіне жету қабілетін анықтау үшін кеңінен қолданылатын негізгі әдіс. Салалар арасында

айырмашылықтар болғандықтан, өткізу қабілеттілігін нақты пайдалану түрлеріне қарай анықтаған жөн. Осы ретте өткізу қабілеттілігі белгілі бір жерге немесе пайдалану мақсатына қарай тәуелді.

Өткізу қабілеттілігі – бұл саясатты құрудың қуатты тұжырымдамасы, дегенмен ғылыми тұрғыдан ол «есептік» өткізу қабілеттілігін (шекті) анықтаудағы аналитикалық қиындықтарға байланысты айтарлықтай келіспеушіліктерге тап болды. Бұл қиындық табиғи және техногендік экожүйелердегі шектеулерді бағалау кезінде тұжырымдаманың көптеген аспектілерінен және оған тән шектеулерден туындайды. Гетц өткізу қабілеттілігін түсіндірудің немесе анықтаудың алты түрлі тәсілін анықтады: ресурстардың нақты шектеулері, қабылдаушы халықтың төзімділігі, келушілердің қанағаттануы, өзгерістердің шамадан тыс өсу қарқыны, шығындар мен пайданы бағалауға негізделген өткізу қабілеттілігі, жүйелік тәсілдегі өткізу қабілеттілігінің рөлі [4].

Соңғы әдебиеттерде өткізу қабілеттілігіне деген қызығушылық «объективті "бағаланатын шекті мәннен" саясатқа пайдалы жағдайларға» ауысты, бұл жоспарлау мен шешім қабылдаудың артықшылықтарын қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, туристік өткізу қабілеті орнына келушілердің әсерін басқару, рұқсат етілген өзгерістер шегі, келушілердің тәжірибесіне байланысты ресурстарды қорғау шеңбері сияқты мақсаттарды басқаруға (МВО) негізделген тәсілдер рухында балама тұжырымдамалар ұсынылуда. Жоспарлаушылар мен шешім қабылдаушыларға туризмнің дамуын бақылауға бағытталған күш-жігерін жеңілдететін құралдарды әзірлеу және пайдалану туралы алаңдаушылық артып келеді.

Негізгі бөлім (талдау, нәтижелер және талқылау).

Дестинацияларға келуші туристік ағынның тұрақты өсуі ондағы жергілікті халық санының кемуі, аумақтың ластануы, салт-дәстүрдің өзгеруі, жол кептелісі, адам санының шектен тыс көбеюі, табиғи ресурстардың бөлінуі, ағаштарды кесу және т.с.с. әр түрлі мәселелердің туындауына алып келуде. Билік өкілдері түсетін табыс көлеміне кері әсерін тигізетініне қарамастан, танымал дестинацияларға келушілердің санына шектеу қоюға мәжбүр. Жаппай сұранысқа ие туристік дестинациялардағы бір-біріне қарама-қайшы осы екі құбылысты тиімді шешу мақсатында туристік өткізу қабілетін есептеу әдісі қолданылады. Сызықтық бағдарламалау әдісін қолдана отырып, туристік өткізу қабілетін есептеу келесідей операцияларды орындайтын үдеріс болып табылады:

- дестинацияның туристік ішкі жүйелерін анықтау, әсіресе туристік нысандар мен қызметтерге қатысты;

- сол ішкі жүйелерді жиі пайдаланатын пайдаланушылардың түрлерін жіктеу;

- пайдаланушы профилі бойынша осы ішкі жүйелерді пайдалану деңгейін анықтау;

- нәтижесінде әр профиль бойынша күнделікті шығындарды ескеру арқылы тағайындалған жердің кірісін барынша арттыру үшін нақты ауқыммен сандық талдауды жалғастыру.

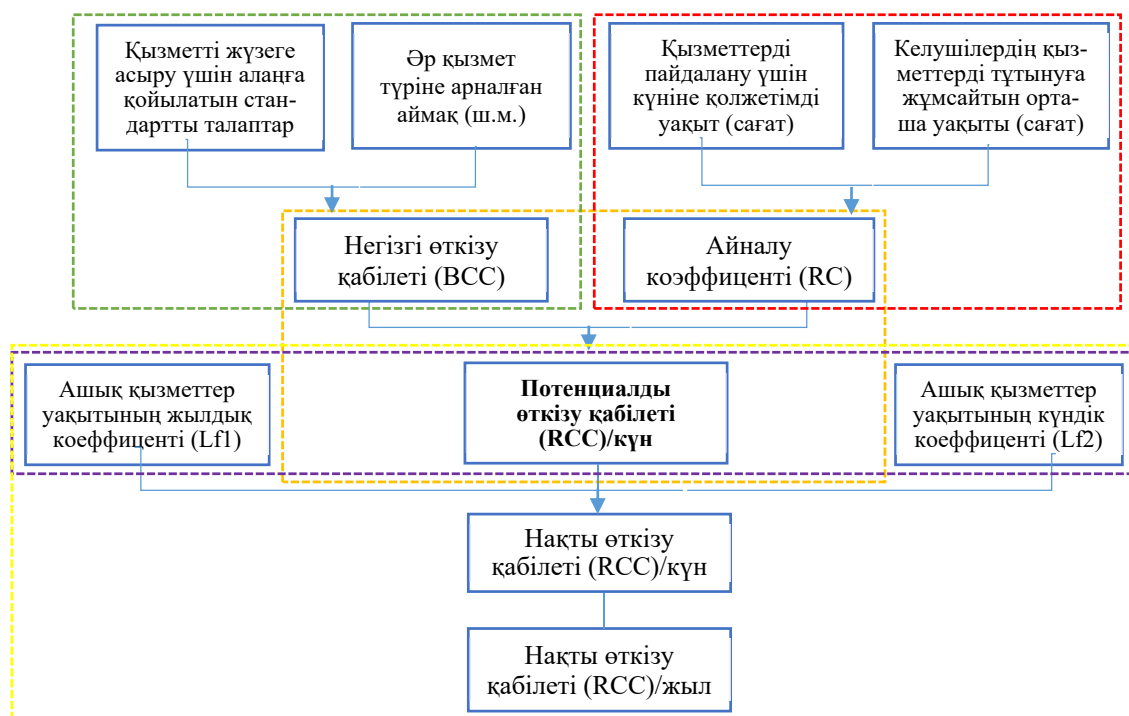
Өткізу қабілеті – бұл сандық түрде анықталатын және туризмнің даму шектерін анықтау үшін қолданылатын маңызды ұғым. Оны туристік дестинацияларда көрсетілетін қызметтердің сапасы мен тұрақтылығын көрсететін техносфера үшін шекті мәндерді анықтау үшін де пайдалануға болады [6].

Туристік өткізу қабілетін есептеу төрт қадамнан тұрады. Ол үшін туристік ағын, территория көлемін, әр турист еркін қозғала алатын тиімді кеңістікті және келіп-кету уақытын ескеру қажет [7].

Өткізу қабілеттілігі туралы ойлар үш негізгі құрамдас бөлікке немесе өлшемдерге байланысты: *физика-экологиялық, әлеуметтік-демографиялық және саяси-экономикалық*. Бұл аспектілер іс жүзінде қарастырылатын мәселелер шеңберін де көрсетеді.

Әлбетте, өткізу қабілетін қарастырған кезде үш компонент әртүрлі мақсаттарда әртүрлі салмақпен (немесе маңыздылықпен) қарастырылуы керек. Бұл айырмашылықтар жердің түріне (сипаттамаларына/ерекшеліктеріне), қолданыстағы туризм түріне(леріне) және туризм мен қоршаған ортаның өзара әрекеттесуіне байланысты. Бұл үш фактор белгілі бір дәрежеде өзара байланысты.

Пайдаланылатын деректер түрі – бұл белгілі бір туристік қызметке арналған алаңға (гектарға) негізделген арақатынас деректері, мұнда деректер болжамдар мен шектеу факторларын ескере отырып түзетіледі. Содан кейін бұл деректер туризмнің өткізу қабілеттілігінің теңдеулері арқылы есептеледі. Бұл зерттеу әдісі төмендегі сызбада қысқаша сипатталған:

1-сурет. Туризмнің өткізу қабілетін анықтаудың құрылымы*

* [1] әдебиет негізінде құрастырылды

- Қызметті жүзеге асыру үшін алаңға қойылатын стандартты талаптар

Белгілі бір туристік қызмет үшін стандартты алаңға қойылатын талап стандартты аумақтың (шаршы метр) негізгі болжамы болып табылады. Стандартты аймақ экологиялық аймақтың туристік қызметті қоса алғанда, нақты қызмет түрлеріне қажеттіліктеріне қарай анықталады. Стандартты аумақты есептеу кезінде туристік қызметтің әр түрі үшін нақты тендеу қолданылады [8].

1-кесте

Алаң стандарты

Туризм түрі	Қызметті жүзеге асыру үшін алаңға қойылатын стандартты талаптар (ш.м.)
Жүзу	100
Түтікпен сүңгу	500
Жағажай	50
Серфинг	1000
Треккинг/жаяу серуендеу	30
Сарқырама	50
Үңгір	20
Мәдениет	20

- Әр қызмет түріне арналған аймақ

Әр қызмет түріне арналған аймақ, бұл әр дестинациядағы туристік қызметті жүзеге асыруға арналған нақты алаң (шаршы метр). Мұнда қажетті деректер тікелей бақылау нәтижесіне жиналады және қызмет аймағын (шаршы метр) анықтау үшін ГАЖ негізіндегі талдаулармен күшейтіледі.

- Қызметтерді пайдалану үшін орташа қолжетімді уақыт

Қызметтерді пайдалану үшін орташа қолжетімді уақыт, бұл әр туристік дестинация ұсынатын қызметтерді бір күнде қолдануға кететін орташа уақыт (сағат). Бұл мәліметтер әр туристік қызметтің қанша уақытқа ашық екендігі туралы қолданыстағы шарттарға негізделеді.

- Орташа келіп-кету уақыты

Орташа келіп-кету уақыты, бұл әр туристік дестинация ұсынатын қызметтерді қолдануға кететін орташа уақыт (сағат). Бұл мәліметтер де әр турист дестинацияда қызметтерді қолдануға кететін уақытты тікелей бақылау нәтижесіне негізделеді.

- Айналу (ротация) коэффициенті

RC туристің туристік қызметтерді пайдалануға кететін орташа уақытын туристік қызметтерді пайдалану үшін бір күнде қолжетімді уақытпен салыстыратын коэффициент.

$$RC = \frac{\text{қызметтерді қолдану үшін қолжетімді уақыт}}{\text{қызметтерді тұтынуға жұмсайтын орташа уақыт}}$$

- Шектеу факторы 1/Ашық қызметтер уақытының жылдық коэффициенті (Lf1)
Жылдың қолайсыз ауа-райы кезеңін бейнелейтін коэффициент.

$$Lf1 = \frac{(100 - ((\text{ауа} - \text{райы қолайсыз күндер} \div 365) \times 100))}{100}$$

- Шектеу факторы 2/Ашық қызметтер уақытының күндік коэффициенті (Lf2)
Дестинацияның бір күндегі ашық уақытын бейнелейтін коэффициент

$$Lf2 = \frac{(100 - ((\text{ашық сағаттар} \div 24) \times 100))}{100}$$

- Негізгі өткізу қабілеті (BCC)

Туристер көрсеткен әр қызмет түріне арналған аймақ пен алаңға қойылатын стандартты талаптарды салыстыру.

$$BCC = \frac{\text{Әр қызмет түріне арналған аймақ}}{\text{стандартты аймақ}}$$

- Потенциалды өткізу қабілеті (PCC)

PCC – қызмет көрсету уақытын есепке алмағандағы белгілі бір аймақтың өткізу қабілетінің мәні. PCC есептеу кезінде RC коэффициенті және BCC нәтижесі ескеріледі.

$$PCC = BCC \times RC$$

- Нақты өткізу қабілеті (RCC)

RCC-туристік бағалаудың нақты мәні. RCC-бұл жұмыс уақыты мен ауа-райының қолайсыздығы сияқты белсенділік уақытын ескеретін PCC мәні. RCC мәні тағайындалған аймаққа осы қызмет түріне баруға рұқсат етілген туристердің максималды санын көрсетеді. RCC мәні бір күнге немесе бір жылға есептелуі мүмкін.

$$RCC = PCC \times Lf1 \times Lf2 \quad [1]$$

Әдетте, туризмнің өткізу қабілетін есептеу кезінде сандық әдіс қолданылады. Әр дестинация үшін туристік өткізу қабілеттілігін есептеу үшін негіз ретінде бірнеше болжамдар мен стандарттар қолданылады, мысалы, айналу коэффициенті (RC) және шектеу факторлары, олар жылына келу санын (Lf1) және күніне келу санын (Lf2) қамтиды.

Айналу коэффициенті (RC) - бұл бір жерде рұқсат етілген күнделікті келу коэффициенті, ол туристің белгілі бір іс-шараларды өткізуге жұмсайтын орташа уақытына бөлінген тәуліктік сабақтардың орташа қол жетімді уақыты негізінде есептеледі.

Туризмдегі өткізу қабілетін (TCC) анықтау, бағалау және енгізу туризмді дамытуды жоспарлау процесінің бөлігі ретінде қарастырылуы керек. Сонымен қатар, TCC үш құрамдас бөлікке (физика-экологиялық, әлеуметтік-демографиялық және саяси-экономикалық) қатысты әртүрлі өткізу қабілеттілігінің шектеулерін қамтуы мүмкін. "Өткізу қабілеттілігі-бұл дамуды тоқтату керек санды алудың ғылыми тұжырымдамасы немесе формуласы емес. Мүмкін болатын шектеулер нұсқаулық ретінде қарастырылуы керек. Олар мұқият бағалануы және бақылануы керек, басқа стандарттармен толықтырылуы керек және т.б. жүк көтергіштігі тұрақты емес. Ол уақыт пен туризмнің өсуімен дамиды және оған басқару мен бақылау әдістері әсер етуі мүмкін " (Савериадес, 2000). Яғни,

жоғарыда келтірілген тенденциялар негізінде алынған шекті мәндер туристік дестинацияны жобалау мен әрі қарай дамытуда бағдар ретінде қолданылуы тиіс.

Концепцияның негізгі мәні туристік қызметтерге белгілі бір шектеу, яғни шекті мәндің болуы болып табылады, ол жергілікті басқарушылар мен жобалаушылардың жауапкершілігі мен басты назарында болуы тиіс. Туризм ресурстарға, әлеуметтік құрылымдарға, мәдени үлгілерге, экономикалық қызметке және жерді пайдалануға әсер ету арқылы жергілікті жердегі табиғи және мәдени ортаға қысым жасайды. Туризмге қатысты мәселелердің пайда болуы мен жергілікті жер халқы мен табиғатының құрылымына «айтарлықтай» өзгеруіне ықпал ететін осындай қысымдардың әсерін жұмсарту мақсатында арнайы шараларды қабылдау өте маңызды. Бұл проблемалар мемлекеттік саясаттың күн тәртібінде күшейіп, үстемдік етуде, өйткені қазіргі қоғамдар қоршаған ортаны қорғау, өмір сапасы және тұрақты даму сияқты мәселелерге көбірек көңіл бөлуде. Туризмді дамыту мәселесі жергілікті тұрақтылық стратегиясы аясында көбірек қарастырылуда, бұл жағдайда жергілікті жүйелердің туризмді қолдау қабілетін анықтау басты мәселеге айналууда. Осы және басқа да тұрақты дамуды басқару әдістері туристік дестинациялардың үздіксіз дамуын қамтамасыз етуде қолданылады.

Қорытынды. Осу перспективалары әрдайым басты назарда болғанымен, болашақта туризмнің қалай дамитыны туралы әлі де жоғары белгісіздік бар. Туристік дестинацияларды басқару қазірдің өзінде өте қиын міндетке айналууда, өйткені туризмнің өзі күрделі және әртараптандырылған қызмет түрі болып табылады. Сонымен қатар, кәсіпкерлер туризмнің дамуы инфрақұрылымды дамытуға, қоршаған ортаны қорғауға және мәдени мұраны көбейтуге айтарлықтай шығындар әкелетінін түсінумен қатар, туризмнің қоршаған орта сапасына қатты тәуелділігін де мойындайды. Сонымен қатар, экономикалық пайданы тең бөлу, туризмнің өсуін жоспарлау мен басқаруға жергілікті қауымдастықтардың қатысуы, тіпті болашақ ұрпақ үшін даму әлеуетін сақтау сияқты басқа да мәселелерді шешу қажет. Туризмді дамыту стратегиясы кеңірек өзгерістерден, сондай-ақ жергілікті ерекшеліктер мен басымдықтардан туындайтын белгісіздікті ескере отырып, жергілікті немесе аймақтық даму стратегиясының бөлігі ретінде кеңірек әзірленуі керек.

Осыған байланысты туризм белгілі бір ережелерге сәйкес дамуы керек және шараларды жүзеге асыру қатаң және мониторинг тиімді болуы керек. Шектеулерді белгілеу үшін туристік өткізу қабілетін (ТСС) бағалау сияқты әртүрлі құралдарды пайдалану орынды, өйткені олар табиғи және мәдени мұраны сақтау туралы басым назарларға сәйкес келеді.

Өткізу қабілеттілігін бағалау туристік ағындардың өсуі күтілетін басқа туристік курорттар жағдайында пайдалы құрал бола ала ма? Олай болса, қандай жағдайда? Осы шарттардың кейбіреулері алдыңғы абзацтарда талқыланды, негізінен ТСС енгізу және ТСС енгізу кезінде ескеру қажет негізгі мәселелер туралы негізгі бөлімде талқыланды. ТСС шектеулерді анықтаудың құнды құралы бола алады. Дегенмен, ТСС бірегей сандық мәнді анықтауға әкелетін қатаң әдіс ретінде емес, басқару құралы ретінде қарастырылуы керек. Сонымен қатар, мүдделі тараптардың қатысуы барлық кезеңдерде өте маңызды, өйткені ТСС жергілікті қоғамдастықтың ұмтылыстары мен мақсаттарын қамтиды және көрсетеді. Туризмнің өткізу қабілетін бағалау туризмді басқарудың қуатты негізі бола алады.

Сонымен қатар, әртүрлі отандық дестинацияларда ТСС анықтау және енгізу әдістемелерін сынау үшін пилоттық зерттеулерді ілгерілету қажет. Бұл зерттеулерді жүргізу өте маңызды, өйткені іс жүзінде алынған нақты деректер шектеулі. Ал, жинақталған тәжірибені тарату өте маңызды, оған желілік өзара әрекеттесу арқылы қол жеткізуге болады. Туризмнің өткізу қабілетін бағалаудың нәтижелері туризмді дамыту саясатына үлесін тигізеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Faiz S.A., Komalasari R.I. The assessment of tourism carrying capacity in Lombok Island. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – 592(1), 2020. – 012002. – <https://doi.org/10.1088/1755-1315/592/1/012002>
2. Calanog L.A. A Manual on Computing Carrying Capacity of Ecotourism Sites in Protected Areas (Laguna: Department of Environment and Natural Resources-Ecosystems Research and Development Bureau). – 2015
3. Chamberlain K. Carrying capacity in: UNEP Industry and Environment. – No. 8, January-June 1997. – Paris: UNEP IE.

4. Coccossis H., Mexa A., Collovini A. Defining, measuring and evaluating carrying capacity in tourism in European tourism destinations. Environmental Planning Laboratory by the European Commission, Directorate-General for Environment, Nuclear Safety and Civil Protection. – 2002
5. Ortolano L. Environmental Planning and Decision Making. New York: John Wiley and Sons. – 1984
6. Styles D., Schonberger H., Martos J.L. G. Best environmental management practice in the tourism sector. Joint research center. Report EUR 26022 EN. – 2013.
7. Cifuentes M. Determinación de Capacidad de Carga Turística en Área Protegidas (Turrialba: Centro Agronomico Tropical de Investigacion y Enseñanza Catie). – 1992.
8. Victor P.H Tourism Carrying Capacity of Raja Ampat (Jakarta: Conservation International Indonesia). – 2017.

REFERENCES

1. Faiz S.A., Komalasari R.I. The assessment of tourism carrying capacity in Lombok Island. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – 592(1), 2020. – 012002. – <https://doi.org/10.1088/1755-1315/592/1/012002>
2. Calanog L.A. A Manual on Computing Carrying Capacity of Ecotourism Sites in Protected Areas (Laguna: Department of Environment and Natural Resources-Ecosystems Research and Development Bureau). – 2015
3. Chamberlain K. Carrying capacity in: UNEP Industry and Environment. – No. 8, January-June 1997. – Paris: UNEP IE.
4. Coccossis H., Mexa A., Collovini A. Defining, measuring and evaluating carrying capacity in tourism in European tourism destinations. Environmental Planning Laboratory by the European Commission, Directorate-General for Environment, Nuclear Safety and Civil Protection. – 2002
5. Ortolano L. Environmental Planning and Decision Making. New York: John Wiley and Sons. – 1984
6. Styles D., Schonberger H., Martos J.L. G. Best environmental management practice in the tourism sector. Joint research center. Report EUR 26022 EN. – 2013.
7. Cifuentes M. Determinación de Capacidad de Carga Turística en Área Protegidas (Turrialba: Centro Agronomico Tropical de Investigacion y Enseñanza Catie). – 1992 [in Spanish]
8. Victor P.H Tourism Carrying Capacity of Raja Ampat (Jakarta: Conservation International Indonesia). – 2017.

Жанділла Б.Д., Шоқан Р., Тлесова Э.Б., Жусупов Е.А.

МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ТУРИСТСКОЙ ДЕСТИНАЦИЕЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ УСТОЙЧИВОГО ТУРИЗМА

Аннотация

Сфера туризма признана одной из самых перспективных отраслей экономики Казахстана, реализуются системные стратегии по ее развитию. Соответственно, ожидается увеличение количества туристов, посещающих туристические дестинации в стране. Поскольку подавляющее большинство отечественных туристских дестинаций основано на природных туристских ресурсах, необходимо учитывать в их развитии принципы концепции устойчивого развития. Необходимо найти баланс между увеличением числа приезжающих туристов и экологическими возможностями каждой дестинации, а также развивать контроль и управление туризмом. Туристическая пропускная способность - один из популярных методов, который был разработан Сифуэнтесом в 1992 году. Этот метод позволяет прогнозировать максимальную пропускную способность туристских дестинаций на основе 4 основных уравнений: туристская пропускная способность (ТСС), базовая пропускная способность (ВСС), потенциальная пропускная способность (РСС), фактическая пропускная способность (РСС). Соображения о пропускной способности вращаются вокруг трех основных компонентов или измерений: физико-экологических, социально-демографических, политико-экономических. Эти аспекты также отражают круг вопросов, которые будут рассмотрены на практике. Исследование направлено на понимание концепции пропускной способности туризма (ТСС), ее практического анализа и измерения. Анализ теории основан на обзоре исследований. Результаты оценки пропускной способности туризма позволяют использовать в качестве исходных данных для разработки государственной политики развития туризма. Это также позволяет предотвратить экологические проблемы, возникающие из-за чрезмерного использования туристских ресурсов.

Zhandilla B., Shokhan R., Tlessova E., Zhussupov Y.

**TOURIST DESTINATION MANAGEMENT MECHANISMS
TO DEVELOP SUSTAINABLE TOURISM**

Annotation

The tourism sector is recognized as one of the most perspective sectors of the economy of Kazakhstan, and systematic strategies for its development are being implemented. Accordingly, an increase in the number of tourists visiting tourist destinations in the country is expected. Since the vast majority of domestic tourist destinations are based on natural tourist resources, it is necessary to take into account the principles of the concept of sustainable development in their development. It is necessary to find a balance between the increase in the number of tourists coming and the ecological possibilities of each destination, as well as to develop control and management of tourism. The tourism carrying capacity is one of the popular methods which was developed by Cifuentes in 1992. This method allows you to predict the maximum carrying capacity of tourist destinations based on 4 basic equations: tourist carrying capacity (TCC), basic carrying capacity (BCC), potential carrying capacity (PCC), real carrying capacity (RCC). Carrying capacity considerations revolve around three main components or dimensions: physical-ecological, socio-demographic, and political-economic. These aspects also reflect the range of issues that will be considered in practice. The research is aimed at understanding the concept of tourism carrying capacity (TCC), its practical analysis and measurement. The analysis of the theory is based on a review of research. The results of the assessment of the capacity of tourism can be used as input data for the development of state tourism development policy. It also helps to prevent environmental problems arising from the excessive use of tourist resources.

Б.Р. Жаркенова*, PhD докторанты

А.Х. Муканов, PhD докторанты

Г.К. Замбинова, Э.Ф.К., доцент

Н.Е. Абдильдинова, PhD, доцент

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан

Esil University, Астана қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарға арналған автор)

e-mail: banufashion@mail.ru

ТУРИСТІК ӨНІРДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУДАҒЫ БРЕНДИНГТІҢ РӨЛІ

Мақалада қазіргі әлемдегі елдің туристік брендин қалыптастыру мен дамытудың теориялық тәсілдері қарастырылды. Сонымен қатар аумақтың брендин қалыптастырудың тарихи алғышарттары және туристік брендтердің түрлері сипатталды. «Бренд» және «елдің туристік бренді» терминдерінің анықтамалары талданды. Зерттеудің мақсаты – өңірлік туристік бренді құру қаншалықты өңір экономикасына әсер ететінін бағалау және бренд құрудағы принциптердің тиімділігін негіздеу болып табылады. Зерттеудің негізі ретінде шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері басшылыққа алынады. Зерттеу процесінде институционалдық, құрылымдық-функционалдық және жүйелік талдау әдістері қолданылды. Бренд категориясының түсініктемелік аппаратын қарастыру мақсатында бірқатар қалыптасқан аксиомаларға негізделіп теориялық зерттеудің құралдары қолданылды. Атап айтқанда, брендинг туристік қызметті ұйымдастырудың тиімді бағыты ретінде гипотеза қабылданып, осы тарапта «бренд» және «брендинг» түсініктемелерінің қазіргі кездегі сипаттары қарастырылды. Зерттеу нәтижелері: туристік өңірдің бренд тұжырымдамасын жасау кезінде негізгі ережелер мен ұсыныстар ұсынылды. Өңірлік бренді құру, қазіргі бәсекелестер нарығында өз аймағының туристік тартымдылығын алға жылжыта отырып, өңірлік туристік бренді құру арқылы ішкі нарықта және халықаралық нарықта туристер ағымын арттыруға болатынын анықтап отыр. Осы орайда Ақмола туристік өңірлік брендин қалыптастырудағы күшті және әлсіз жақтарын анықтауда SWOT талдау жасалды.

Кілт сөздер: туризм, туристік аймақ, бренд, бренд саясаты, имидж, брендинг, ұлттық бренд, туристік кеңістік, туристік өңір, туристік бренд.

Ключевые слова: туризм, туристский регион, бренд, политика бренда, имидж, брендинг, национальный бренд, туристское пространство, туристический регион, туристский бренд.

Keywords: tourism, tourist region, brand, brand policy, image, branding, national brand, tourist space, tourist region, tourist brand.

JEL classification: L 83

Кіріспе. Бүгінгі күнде туризм саласын жан-жақты дамытуға сонымен қатар басқа салаларды да қоса отырып дамытуға мүмкіндік барын әлем түсініп отыр. Туризм саласы мемлекеттер арасындағы экономикалық және саяси көпір десек артық айтылған болмас. Туризмдегі брендингті дамыту туризм саласынан түсетін кірістер көзін ұлғайтуға мүмкіндік берері анық. Өңірдің туристік тартымдылығын арттыру үшін брендингті қолдану және оны іске асыру соңғы жылдары өзекті мәселеге айналып отыр. Аймақтық туристік бренді қалыптастыру мәселелері біздің ел үшін өзекті болып отыр. Қазақстанның туристік әлеуеті жоғары болғанымен де аймақтарда орналасқан туристік ресурстарға қызығушылық танытатын келушілер саны әлі де аздық етеді. Отандық туризмді, әсіресе аймақтық деңгейде тиімді дамытудың бағыттарының бірі – ол тартымды бренді қалыптастыру болып табылады.

Қазіргі уақытта кез-келген өңірде туризмді дамыту мақсатында әртүрлі маркетингтік және өңірлік брендке қатысты іс-шаралар кешені жасалуда. Атап айтқанда, бренд құралдары арқылы өңірдің туристік тартымдылығын жоғарлату мақсатында жергілікті халықты жұмыспен қамтамасыз ету, өңірдің өмір сүру сапасын жоғарлату, туристік мақсатта қолданылатын әлеуметтік маңызы бар инфрақұрылымды одан әрі дамыту, жалпы рекреациялық қызметті толықтай жүзеге асыруға мүмкіндік беретін ерекше табиғи ортаға зиян келтірмей келуші туристер санын арттыру іс-шаралары әзірленуде. Осы тараптан брендік қызметті, әсіресе туризм саласында белсендету,

сонымен қатар брендинг жүргізу амалдарын әзірлеу еліміздің кейбір аймақтары үшін маңызды мәселеге айналуға дайын. Осы күнге дейін шетелдік және отандық әдебиеттерде «бренд» және «брендинг» ұғымдарына түрліше анықтамалар беріліп келеді.

Жалпы теориялық зерттеу әдістерін қолдану (талдау, синтез, гипотезаларды жасау және дәлелдеу, аксиомологиялық талдау) өңірлік туристік брендті дестинация немесе аймақ бренді ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Сонымен қатар зерттеу барысында эмпирикалық талдау құралдары қолданылды, атап айтқанда салыстырмалы талдау әдістері негізінде «бренд» және «брендинг» түсініктемелеріне қатысты отандық және шетелдік авторларының берген анықтамалары жан-жақты қарастырылып, өзара салыстырылып, заманауи тенденцияларға сәйкестілігі анықталып, авторлық көзқарас ұсынылды.

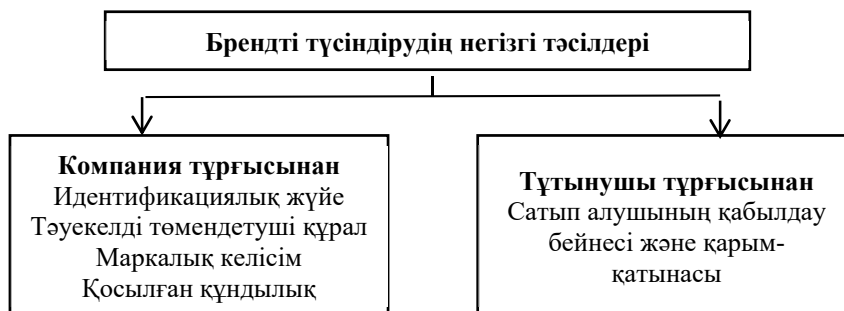
Әдебиеттік шолу. Осы күнге дейін біраз ресейлік және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектері брендті зерттеуге, мемлекеттік брендтерді қалыптастырудағы мәселелер, елдің туристік брендтерін дамытуға арналған болатын, әр автор өзінше анықтама беруге ұмтылды, дәлірек айтқанда «бренд» және «брендинг» ұғымын әр қырынан қарастырды, экономика ғылымының зерттеушілері экономикалық тұрғыдан қарастырса, маркетинг саласындағы зерттеушілер өз сарынына салып зерттеді, бірақ барлығының да мақсаты осы терминді зерттей отырып мемлекеттің және өңірдің ерекшелігіне сай бренд құруды үйрету болып табылады. Туристік өңірдің брендін құруға және оны жылжыту мәселелерін бірқатар авторлар өз еңбектерінде қарастырған. Атап өткенде С. Анхольт, Б.Д. Аакер [1] туристік брендтің сипаттарын қарастырған, ал Д. Огилви [2] бұл түсініктің мәнін ашуға тырысқан. Сонымен қатар туризм саласында бренд ұғымын қолдануға қатысты пікірлер батыс ғалымдары Д. Кнапп [3], Ч. Браймер [4], ресей ғалымдары А.Ю. Александрова [5], М.А. Жуков, Г.А. Карпова [6], В.А. Квартальнов, М.А. Морозов, Н.С. Морозова [7], Г.П. Пилипенко, И.И. Черкасов, А.Д. Чудновский [8] және тағы басқа зерттеушілердің еңбектерінде келтірілген. Дегенмен де, туристік өңірдің тартымдылығын арттырудағы брендингтің алатын орны туралы бірқатар шешімін таппаған мәселелер бар, сол себепті де бүгінгі күні тақарып өзектілігі орын алып отыр. Осы мақсатта туристік өңірлік тартымдылықты арттыруда брендингті іске асыру үшін талдау негізінде ұсыныстар әзірлеу.

Негізгі бөлім. Осы уақытқа дейін бренд ұғымына әртүрлі пікірлер қалыптасқандығы анықталды. Мысалы ғалым Д. Аакер бренд ұғымын келесі түрде қарастырады: «Бренд – бұл бәсекелестер арасындағы ұқсас тауарларды ерекшелеп тұратын атау, марка, логотип немесе символ» [9], яғни бренд категориясын нарықта қызмет атқаруда бәсекелестік артықшылықтарды арнайы көрнекілік құралдар арқылы қалыптастыру жолы ретінде түсінуге болады. Бүгін де брендтер ұғымын тек экономикалық тараптан қарастырсақ, сонымен қоса тұтынушылар психологиясы тұрғысынан қарастырған жөн, себебі бренд категориясы белгілі бір нарықта тұтынушылардың талғамына әсер етуші факторлардың бірі. Осы тараптан Д. Кнапп брендті «тұтынушылар мен пайдаланушылар қабылдаған эмоциялар мен функционалды пайда негізінде олардың санасында қалыптасқан барлық әсерлердің жиынтығы» деп тұжырымдады» [10].

Қазіргі кезде нарықтың дамуы тез өзгермелі сипаттауға ие. Нарықта сауданы ұйымдастыру және жүргізу үрдістері әртүрлі құралдарға негізделуде. Бренд бүгінгі күні сауда сипаттарының бірі ретінде де қарастырылуы мүмкін. Мысалы, Ш. Браймер брендті атрибуттар мен құндылықтардың басым жиынтығын қамтитын сауда белгісі [4] ретінде қарастырады. Брендті «өнімді идентификациялаудағы символдар мен атаулар ерекшеліктері және сатып алушыларға беретін уәде» ретінде де көрсетуге болады [11, 12]. Осыған сүйене отырып, бренд ұғымын зерттеген барлық ғалымдардың ойы бәсекелестер арасындағы өз тауарын немесе өнімін ерекшелеп оған бір белгі, сипат беріп тұратын марка, символ, логотип деп айтуға болады. Жалпы брендтің мәнін және мазмұнын толық түсіну үшін «бренд» ұғымының әртүрлі аспектілерін қарастыру керек. Бренд ұғымы бүгінгі күні жеке компанияның стратегиялық тұрғыда дамуының негізінде бола отырып, тұтынушылардың тұтыну талғамының өзгеруіне де әсер етуі мүмкін. Сондықтан брендтің мәндік сипатын ашуда екі маңызды тараптан қарастырған жөн:

- өндіруші компанияның позициясынан;
- тұтынушы тұрғысынан.

Егер де брендті компания тұрғысынан қарастырсақ, жүйелік идентификация ретінде және тәуекелді төмендететін құрал, маркалық келісім немесе өнімге құндылық беруші деп сипатталады. Ал, брендті тұтынушы позициясынан қарастырғанда өнімге деген тұтас ойы, пікірі және тауар мен сатып алушылардың арасындағы қарым-қатынас көрінісін бейнелейді (сурет 1)

1-сурет. Бренд категориясының негізгі аспектілері [13]

Адамзат даму барысында бейсана деңгейінде қазіргі әлемдегі «өңірлік брендинг» және «бренд» деп аталатын құралдар арқылы әртүрлі жылжыту стратегияларын жасауға және ресурстарды тартуға барлық жағдай жасады. Бұған дәлел сол уақыттағы қалалар салу арқасында пайда болған инфрақұрылымдарды айтсақ болады, соның ішінде біздің елімізге осы өңірлік брендті құрудың негізін салушы «Ұлы Жібек жолы» болды десек артық айтылмас. Орта ғасырларда қалалардың мамандануы сатумен тікелей байланысты болды, бұл кезде сауда жәрменкелері саудагерлерді ғана емес, сонымен қатар ойын-сауықтың барлық түрлерінің орталықтары болды. Осының негізінде әр өңірге тән брендтің пайда болуы жайдан - жай емес. «Ұлы Жібек жолы» бойында орналасқан қалаларда тек сауда емес сонымен қатар медреселер, шіркеулер, ғибадатханалар салынды, яғни адам көп жиналатын орындарда ойын-сауық орындары, таверналардың бой көтеруіне әкелді.

Осы орайда XVI және XVIII ғасырларда өңірлердің заманауи бейнесін анықтайтын «өңірлік маркетинг» пайда болды. Әр өңірдің өзі өндірген өнімдерінің атауына сай арнайы атау берілді. Жаһандану процесінде аймақтарға арналған маркетингтік бағдарламаларды жүйелеудің алғашқы әрекеттері XX ғасырдың ортасында батыста болды, кейінірек 1990 жылдары ғалымдар өңірдің маркетингісіне қызығушылық таныта отырып өздерінің мынадай зерттеу нәтижелерімен бөлісті, яғни туризм сияқты қызметтерді ұсынатын және тауарларды сатумен қатар инвестицияларды тартуға мүмкіндік беретін кәсіпорын ретінде қарастыруға болатынын анықтады. 2002 жылы брендинг маманы С. Анхольт «орындарды брендтеу» терминін алғаш рет тұжырымдады. Ол бәсекеге қабілетті сәйкестендіру тұжырымдамасын жасап, оны алтыбұрыш түрінде ұсынды, онда қазіргі заманғы өңірдің алты элементі көрсетілген: туризм, экспорттық брендтер, саясат, бизнес және инвестициялар, мәдениет, адамдар. Бұл алтыбұрышты келесі суретте көруге болады (сурет 2).

«Бренд» елдің немесе мемлекеттің оң имиджі негізінде құрылатынын атап өткен жөн, ал «туристік бренд» елдегі туристік- рекреациялық әлеует негізінде құрылады. Туристік брендті қарастырмастан бұрын жалпы, туристік қызмет көрсетудің өзіне тән ерекшелігі бар, ол дегеніміз – туристік өнімді ұстап немесе көріп алуға мүмкіндіктің жоқтығы, сол себептен де саяхат кезінде ғана өнімнің сапасына баға беруге болады. Көп уақытта ел туралы мәліметі аз турист барар елдің туристік имиджі мен брендін ескеріп таңдау жасайды. Қазақстандық туристік имидж немесе бренд ретінде елдің туристік-рекреациялық ресурстары, табиғи көрікті жерлері, мәдени мұрасы және өзіне тән көшпелік мәдениеті болып табылады. Айтылған осы элементтер тек еліміздің емес сонымен қатар өңірдің де туристік брендін қалыптастыра алады. Туристік қызмет брендингін қалыптастыруда жасалатын ұсыныстар олардан күтілетін нәтижелер анық болуы керек.

2-сурет. С. Анхольттың «алтыбұрышы» [14]

Осы орайда Ақмола туристік өңірлік брендті қалыптастырудағы күшті және әлсіз жақтарын анықтауда SWOT талдау жасалды. Жалпы туристік саланы дамытуға табиғи ландшафтта орналасқан жерде өңірлік туристік бренд құруға мүмкіндік бар деген ой туады. Мысалы, Ақмола туристік дестинациясы бүгінгі таңда келесі артықшылықтарымен сипатталады:

- қолайлы климаттық ресурстар;
- елордаға жақын орналасуы;
- туристік өнімнің әртүрлілігі;
- туристік инфрақұрылымның болуы (кесте 1).

Талдаудан байқағанымыздай әлі де туристік дестинацияның дамытатын жақтары бар екенін байқап отырмыз, айтылған барлық мүмкіндіктерді пайдаланып іске асыратын болсақ өңірдің өзіндік брендині құруға бар мүмкіндік бар. Туристік өңірлік брендинің негізгі міндеті көп жағдайда туристік брендті қалыптастыруға негіз болатын оның күшті жақтарын бөлу, орналастыру және нығайту болып табылады. Өңірдің туристік тартымдылығы мен бәсекеге қабілеттілігін дамыту нұсқаларын қарастыра отырып, бүгінгі таңда туристік өңірдің оң имиджі әлеуетті туристер үшін аймақтың тартымдылығын қалыптастырудың міндетті шарты болып табылады деп айтуға болады.

Саяхат жасамас бұрын туристің санасында қалыптасатын өңірдің бейнесі болашақ тұратын жерді анықтауда туристік бейнені қалыптастыру керек екені анық. Сонымен қатар, туристік өңірдің брендинің процесі тауарлар мен қызметтердің брендині қалыптастыру процесімен салыстырғанда келесі мәселені шешеді: тиімді коммуникациялық технологияларын қолдана отырып іздеу және оңтайлы көрсету. Туристік өңірдің брендині құру бірнеше деңгейден тұратын күрделі шығармашылық процесс болып табылады, яғни өңірдің барлық туристік әлеуетін ескере отырып негізгі ресурстары мен құндылықтарын бейнелеуге негізделген негізгі шығармашылық идея болып табылады, ол графикалық, дыбыстық, семантикалық, анимациялық және басқа да өрнектерде көрінеді [15].

1-кесте

Ақмола туристік өңіріне SWOT талдау*

Мықты жақтары	Әлсіз жақтары
<ul style="list-style-type: none"> - қолайлы климаттық ресурстар; - елордаға жақын орналасуы; - туристік өнімнің әртүрлілігі; - туристік инфрақұрылымның болуы; - туристерге, әсіресе Ақмола өңірінің, сонымен қатар кейбір Ресей аймақтарының тұрғындарына тартымды болуы; - табиғи, тарихи-мәдени, этнографиялық ескерткіштердің көп түрлілігі. 	<ul style="list-style-type: none"> - туристік маусымдылықтың қысқа болуы; - туристік саладағы кадрлардың біліктілік дәрежесінің төмендігі, осыдан қызмет көрсету саласындағы сервистің және туристік өнімнің сапасының төмен болуы; - ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану дәрежесінің қолжетімді еместігі; - туристік өңірдің өзіндік брендинің болмауы.
Мүмкіншіліктер	Қауіпті жақтары
<ul style="list-style-type: none"> - халықаралық нарықта дестинацияны; - ілгерілету бойынша жаңа технологияларды қолданып өңірлік брендті қалыптастыру; - ішкі туризмнің дамуы; - туризмі жоғары дамыған мемлекеттермен көршілес болуы; - туристік саланы дамытуға деген мемлекеттік бағдарламалардың болуы. 	<ul style="list-style-type: none"> - туризм саласын дамытуға деген инвестицияның әлі де аздығы; - инфляция деңгейінің жоғары болуы; - басқа да туристік дестинациялардың ұқсас туристік өнімдерді нарыққа, тұтынушыларға ұсынуы; - халықаралық сыртқы факторлар; - экологиялық және эпидемиологиялық жағдай.

* Авторлармен құрастырылған

Осы орайда өңірлік брендті қалыптастыруда жасалған зерттеулерді ескере отырып келесі ұсыныстар жасалды: яғни, туристік өңірдің бренд тұжырымдамасын жасау кезінде мына негізгі ережелерді басшылыққа алу:

- туристік аумақты дамытудың және брендті басқарудың негізгі принциптерін қалыптастыру.
- туризм саласындағы аймақтың бастапқы миссиясын анықтау.
- туристік аумақтың негізгі ресурстық құндылықтарын анықтау.
- брендинің негізгі тұтынушы топтарын анықтау.
- тұжырымдаманы халықаралық деңгейде қолдану мүмкіндігі.

- анықтық және ақпарат алмасудың қарапайымдылығы.
- әлеуетті тұтынушының брендті толық және нақты қабылдауы.
- өңірді брендтеу бағдарламасын әзірлеу.
- өңірді брендтеуді басқарудың арнайы ұйымның қолдауын алу.
- өңірді брендтеу бағдарламасын жүзеге асыру.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Үкіметі елдегі туризм саласын дамытуға, соның ішінде ішкі туризмдегі өңірлік брендті және мемлекеттің туристік брендін құруға айтарлықтай көңіл бөліп отыр. Жалпы туризм – өсу әлеуеті зор және болашақта дамуға елеулі мүмкіндіктері бар әлемнің көптеген елдері экономикасының стратегиялық салаларының бірі. Тұтастай алғанда, Қазақстан және еліміздегі ішкі туризмді дамыта отырып өңірлік брендті құратын болсақ, онда елдегі толыққанды туристік дестинациялары өз ерекшеліктеріне сай туристік бренд құрып оны ішкі және сыртқы нарықта жылжытуға мүмкіндіктері болар еді. Өңірдің туристік сауатты брендін құруда ұсынылған бағдарламаны ұстанып «өңірлік брендті» құрып және ілгерлететін болсақ өңірге әлеуетті туристерді тартуға мүмкіндіктің болары анық.

Қорытынды. Осылайша, белгілі бір елдің әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктеріне, сондай-ақ көрнекті аумақтарды қалыптастырудың маңыздылық дәрежесіне сүйене отырып, өңірлік туристік бренд құрылуы әбден мүмкін. Туристік брендтер бұл өңір қонақтарына туристік маршрутта болатын көрнекті орындармен өңірлік мәдениет туралы мағлұмат беру. Туристік брендтерді орналасқан жеріне, табиғи объектілеріне, мәдениет және өнер ескерткіштеріне, табиғи құбылыстарына және де басқа түрлеріне қарай жіктеуге болады. Жоғарыда «бренд», «туристік бренд» терминіне тоқталып оның мағынасы ашылды, сонымен қатар өңірлік брендингті дамыту қаншалықты маңызды және одан күтілетін нәтижелер қарастырылды. Өңірдің басқа өңірлерге қарағанда бәсекелестік артықшылықтарын қалыптастыруға, сондай-ақ оның имиджін жақсартуға, туристердің көз алдында танымалдылығы мен атақ-даңқын арттыруға бағытталуы керектігі айтылады. Осы орайда, Ақмола туристік дестинациясын SWOT талдау жасау арқылы артықшылықтары, кемшіліктері, әлсіз және мықты жақтары анықталды. Сонымен қатар, туризм саласындағы өңірлік бренд құрушы жүйелерді қалыптастыру қазіргі жағдайда отандық туристік нарықтың дамуына жаңа серпін берері анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Aaker D. Building strong brands. – New York: The Free Press. – 1996. – 119 p.
2. Огилви Д. Откровения рекламного агента. – М.: ЭКСМО, 2007. – 254 с.
3. Anholt S. Brand New Justice: The Upside of Global Branding / S. Anholt. – Butterworth Heinemann, 2003. – 280 p.
4. Левочкина Н.А. Региональные туристические бренды России как инструмент глобализации социально-экономических процессов // Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Россия и Европа. Единое экономическое пространство». – Омск: РГТЭУ. – 2010. – С. 426-428.
5. Александрова А.Ю. Международный туризм: учебник. – М.: КноРус, 2010. – 256 с.
6. Карпова С.В. Брендинг: учебник и практикум. – М.: Юрайт, 2014. – 438 с.
7. Морозова Н.С. Теория и методология формирования и развития конкуренции в туризме: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – М.: РосНОУ, 2012. – 35 с.
8. Чудновский А.Д., Жукова М.А., Белозерова Ю.М. Индустрия гостеприимства: основы организации и управления. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 218 с.
9. Смыкова М.Р., Мамутова К.Р. Особенности брэндинга туристской дестинации РК: анализ когнитивных ассоциаций зарубежных туристов // Экономическая серия вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – 2020. – № 3. – С. 234-244.
10. Ункуров Э.Ю. Брендинг территорий зарубежный и отечественный опыт // Вестник института. – 2020. – № 2. – С. 65-71.
11. Бойетт Д. Гуру маркетинга. – М.: ЭКСМО, 2014. – 320 с.
12. Papadopoulos N., Heslop L. Country equity and country branding: problems and prospects // Journal of Brand Management. – 2002. – Vol. 9 (4/5). – P. 294-314.
13. Старов С.А. Бренд: понятие, сущность, эволюция // Вестник Санкт-Петербургского Университета. – 2008. – №3. – С. 3-37.

14. Кирьянова Л.Г. Маркетинг и брендинг туристских дестинаций: учебное пособие // Институт истории, международных и социальных исследований Ольборгского университета. – 2018. – №4. – С. 26-32.
15. Cai A. Cooperative branding for rural destinations // Annals of Tourism Research. – 2002. – Vol. 29 (3). – P. 720-742.

REFERENCES

1. Aaker D. Building strong brands. New York: The Free Press. – 1996. – 119 p.
2. Ogilvy D. Otkroveniye reklamnogo agenta [Revelations of an advertising agent]. – М.: EKSMO, 2007. – 254 s. [in Russian]
3. Anholt S. Brand New Justice: The Upside of Global Branding / S. Anholt. – Butterworth Heinemann, 2003. – 280 p.
4. Levochkina N.A. Regional'nyye turisticheckiye brendy Rossii kak instrument globalizatsii sotsial'no-ekonomicheskikh protsessov [Regional tourist brands of Russia as a tool for the globalization of socio-economic processes], Sbornik materialov Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Rossiya i Yevropa. Yedinoye ekonomicheskoye prostranstvo» [Collection of materials of the International Scientific and Practical Conference «Russia and Europe. Common Economic Space»]. – Omsk: RGTEU, 2010. – S. 426-428 [in Russian]
5. Aleksandrova A.Y. Mezhdunarodnyy turizm: uchebnik [International tourism: textbook]. – М: KnoRus, 2010. – 256 s. [in Russian]
6. Karpova S.V. Branding: uchebnik i praktikum [Branding: textbook and workshop]. – М.: Yurayt, 2014. – 438 s. [in Russian]
7. Morozova N.S. Teoriya i metodologiya formirovaniya i razvitiya konkurentsii v turizme: avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni doktora ekonomicheskikh nauk [Theory and methodology of the formation and development of competition in tourism: abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Economics]. – М.: RosNOU, 2012. – 35 s. [in Russian]
8. Chudnovskiy A.D., Zhukova M.A., Belozeroва Y.M. Industriya gostepriimstva: osnovy organizatsii i upravleniya [Hospitality industry: basics of organization and management]. – М: INFRA-M, 2011. – 218 s. [in Russian]
9. Smykova M.R., Mamutova K.R. Osobennosti brendinga turistskoy destinatsii RK: analiz kognitivnykh assotsiatsiy zarubezhnykh turistov [Peculiarities of Branding a Tourist Destination of the Republic of Kazakhstan: Analysis of Cognitive Associations of Foreign Tourists] // Ekonomicheskaya seriya vestnika ENU im. L.N. Gumileva [Economic series of the Bulletin of ENU. L.N. Gumilyov]. – 2020. – № 3. – S. 234-244 [in Russian]
10. Unkurov E.Y. Branding of territories foreign and domestic experience [Branding of territories foreign and domestic experience] // Vestnik instituta [Bulletin of the Institute]. – 2020. – № 2. – S. 65-71 [in Russian]
11. Boyett D. Guru marketinga [Marketing Guru]. – М.: EKSMO. – 2014. – 320 s. [in Russian]
12. Papadopoulos N., Heslop L. Country equity and country branding: problems and prospects // Journal of Brand Management. – 2002. – Vol. 9 (4/5). – P. 294-314.
13. Starov S.A. Brend: ponyatiye, sushchnost', evolyutsiya [Brand: concept, essence, evolution] // Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta [Bulletin of St. Petersburg University]. – 2008. – № 3. – S. 3-37 [in Russian]
14. Kiryanova L.G. Marketing i brending turistskikh destinatsiy: uchebnoye posobiye [Marketing and branding of tourist destinations: a textbook] // Institut istorii, mezhdunarodnykh i sotsial'nykh issledovaniy Ol'borgskogo universiteta. – 2018. – № 4. – S. 26-32 [in Russian]
15. Cai A. Cooperative branding for rural destinations // Annals of Tourism Research. – 2002. – Vol. 29 (3). – P. 720-742.

Жаркенова Б.Р., Муканов А.Х., Замбинова Г.К., Абдильдинова Н.Е.

РОЛЬ БРЕНДИНГА В ПОВЫШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОГО РЕГИОНА

Аннотация

В статье рассмотрены теоретические подходы к формированию и развитию туристского бренда страны в современном мире. Также были описаны исторические предпосылки формирования бренда территории и виды туристических брендов. Проанализированы определения терминов «бренд» и «туристический бренд страны».

Целью исследования является оценка влияния создания регионального туристского бренда на экономику региона и обоснование эффективности принципов создания бренда. Основой исследования являются научные труды зарубежных ученых. В процессе исследования использовались методы институционального, структурно-функционального и системного анализа. С целью рассмотрения понятийного аппарата категории бренда были использованы средства теоретического исследования, основанные на ряде сложившихся аксиом. В частности, была принята гипотеза о брендинге как эффективном направлении организации туристской деятельности, в которой рассматривались существующие на данный момент характеристики трактовок «бренд» и «брендинг». Результаты исследования: предложены основные положения и рекомендации при разработке концепции бренда туристского региона. Создание регионального бренда определяет, что, продвигая туристскую привлекательность своего региона на современном рынке конкурентов, можно увеличить поток туристов как на внутреннем, так и на международном рынке за счет создания регионального туристского бренда. В этой связи был проведен SWOT-анализ в определении сильных и слабых сторон в формировании Акмолинского туристского регионального бренда.

Zharkenova B., Mukanov A., Zambinova G., Abdildinova N.

**THE ROLE OF BRANDING IN INCREASING
ECONOMIC ACTIVITY OF THE TOURIST REGION**

Annotation

The article discusses theoretical approaches to the formation and development of the country's tourism brand in the modern world. The historical prerequisites for the formation of the territory's brand and types of tourist brands were also described. The definitions of the terms "brand" and "tourist brand of the country" are analyzed. The purpose of the study is to assess the impact of the creation of a regional tourism brand on the economy of the region and substantiate the effectiveness of the principles of brand creation. The research is based on the scientific works of foreign scientists. In the course of the research, methods of institutional, structural-functional and system analysis were used. In order to consider the conceptual apparatus of the brand category, the means of theoretical research based on a number of established axioms were used. In particular, the hypothesis of branding as an effective direction of organizing tourist activities was adopted, which considered the currently existing characteristics of the interpretations of "brand" and "branding". Research results: the main provisions and recommendations for the development of the brand concept of the tourist region are proposed. The creation of a regional brand determines that by promoting the tourist attractiveness of your region in the modern market of competitors, you can increase the flow of tourists both on the domestic and international market by creating a regional tourist brand. In this regard, a SWOT analysis was carried out to determine the strengths and weaknesses in the formation of the Akmola tourist regional brand.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).23
 УДК 316.285(574)
 ГРНТИ 06.52.13

М.Д. Жаумитова*, PhD¹
 Л.И. Кусаинова, к.э.н., доцент²
 Р.А. Турчкенова, к.э.н.³
 А.Ж. Кулубекова, PhD⁴

Министерство труда и социальной
 защиты населения РК, г. Астана, Казахстан¹
 Академия государственного управления
 при Президенте РК, г. Астана, Казахстан²
 Data-Driven - Центр «YCG-Analytics»
 Yevniy Consulting Group г. Астана, Казахстан³
 ТОО «Международный образовательный
 центр Евразия г. Астана, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)
 e-mail: mzhaumitova@bk.ru

РЕГУЛИРОВАНИЕ ГЕНДЕРНОГО НЕРАВЕНСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Выявление объективных предпосылок, способствующих гражданской активности женщин и оказывающих влияние на формирование индекса гендерного равенства в условиях глобализации и цифровой технологии, были взяты за основу при проведении данного исследования.

Проведен анализ нормативно правовой базы, обеспечивающее гендерное равенство, с использованием различных методов исследования, анализ по формированию гендерной институциональной структуры. Также проанализировано состояние женщин на рынке труда, которые являются наемными работниками, поскольку трудовой доход наряду с возможностью трудоустройства во многом определяет их экономическое положение. Показаны последствия процесса четвертой промышленной революции на особенности использования женского труда, обоснованы необходимости формирования гендерного баланса для обеспечения инклюзивного охвата граждан и вовлечения в процесс управления гендерного равенства всех участников и стейкхолдеров. Изучен международный опыт, выявлены меры по возможному снижению гендерного неравенства в оплате труда принимаемые в ряде стран.

На основе изученного материала авторами сделаны выводы, что в условиях глобализации и цифровой технологии видоизменяются формы занятости, что приводит к потере рабочих мест и данный фактор оказывает влияние на формирование индекса гендерного равенства, даны практические рекомендации государственного регулирования гендерной политики.

Ключевые слова: гендерное равенство, дискриминация, оплата труда, человеческий капитал, экономически активное население, рынок труда, занятые, безработные, домашний труд, цифровизация

Кілт сөздер: гендерлік теңдік, кемсітушілік, еңбекақы төлеу, адам капиталы, экономикалық белсенді халық, еңбек нарығы, жұмыспен қамтылғандар, жұмыссыздар, үй жұмысы, цифрландыру

Keywords: gender equality, discrimination, wages, human capital, economically active population, labor market, employed, unemployed, domestic work, digitalization

Введение. В ряд основных целей гендерной политики, реализуемой государством, входит достижение паритетных прав, обязанностей и возможностей мужчин и женщин во всех сферах жизнедеятельности общества, преодоление всех форм и проявлений дискриминации по половому признаку.

Степень вовлеченности гендерных отношений в экономику, политику, общественную жизнь является одним из важных критериев в развитии гендерной толерантности, что позволяет государству реализовать в полном объеме принятые на себя обязательства и достижения фактического равенства полов.

Выступая как равный правовой статус, гендерное равенство позволяет гражданам одинаково реализовывать свой потенциал для участия как в общественной, так и в политической жизни общества; как в экономической, так и в социально-культурной сферах.

Противоречивость законодательного характера гендерного равенства и практического проявления гендерного неравенства в общественно-политической и социально-экономической жизни общества усиливают актуальность выбранной темы исследования.

Целью настоящей статьи является выявление факторов, влияющих на формирование индекса гендерного равенства в условиях глобализации и цифровой технологии.

Исходя из актуальности и обозначенной цели с применением статистических данных проведен обзорный и сравнительный анализ использования женского труда в Республики Казахстан, индекса гендерного неравенства, комплекса мер, которые предпринимается рядом стран и направленные на снижение гендерного неравенства в оплате труда.

На основе проведенного анализа сделаны выводы и выработаны ряд рекомендаций по регулированию гендерного неравенства в Казахстане.

Обзор литературы. Казахстан поддерживает ликвидацию всех форм дискриминации в отношении женщин на основе Конвенции Организации Объединенных Наций [1].

На обеспечение государственных гарантий равных прав и возможностей мужчин и женщин, установление основных принципов и норм, касающихся создания условий для гендерного равенства во всех сферах государственной и общественной жизни направлены Законы РК «О государственных гарантиях равных прав и возможностей мужчин и женщин» [2] и «О профилактике бытового насилия» [3].

Изучение вопросов развития общественного воспроизводства, связанного со снижением женской безработицы, особенно в различных отраслях народного хозяйства [4], отставании женщин в области занятости и предпринимательства, разрыва в темпах роста заработной платы женщин и мужчин, а также, что те категории специальностей, где доминируют женщины, останутся недооцененными освещены в трудах К. Шваб [5], Найдено И.С. [6], Баталов Э.Я. [7], Кэрролайн К.П. и др. [8].

На современном этапе проведено много исследований посвящённых вопросам гендерного равенства и неравенства как на мировом уровне, так и на национальном уровне. Несмотря на значительное количество проведенных исследований, проводимая гендерная политика остается актуальной и требует должного внимания.

Основная часть. В Республике Казахстан сформированы гендерные институциональные структуры.

Во-первых, действует Национальная комиссия по делам женщин и семейно-демографической политике при Президенте Республики Казахстан, которая имеет в каждом областном центре своего представителя.

Во-вторых, функционируют женские неправительственные организации, деятельность которых активизировалась на основе роста государственной поддержки гендерной политики.

Казахстан в 2015 году вошел в состав ООН по реализации пятой цели ЦУР «Обеспечение гендерного равенства и расширения прав и возможностей всех женщин и девочек».

Несмотря на реализуемую в Казахстане гендерную политику, можно отметить ряд сдерживающих факторов, одним из которых является различие в оплате труда мужчин и женщин, ниже приводятся сведения о среднемесячной номинальной заработной плате мужчин и женщин (рисунок 1).

Рисунок 1. Среднемесячная номинальная заработная плата мужчин и женщин*

* Составлено авторами по источнику [9]

Проведенный GAP анализ показал, что объективной основой гендерного разрыва в оплате труда мужчин и женщин является то, что экономика Казахстана ориентирована на сырьевой сектор. В определенных отраслях, таких как: промышленность, металлургия, горнодобывающая промышленность, строительство, сельское, лесное и рыбное хозяйство основную рабочую силу составляют мужчины. Женщины со своей стороны, в основном заняты в сфере образования,

здравоохранения, социальных услуг, культуры, где соответственно оплата на порядок ниже и, исходя из данного обстоятельства, достижение гендерного баланса является непростой задачей.

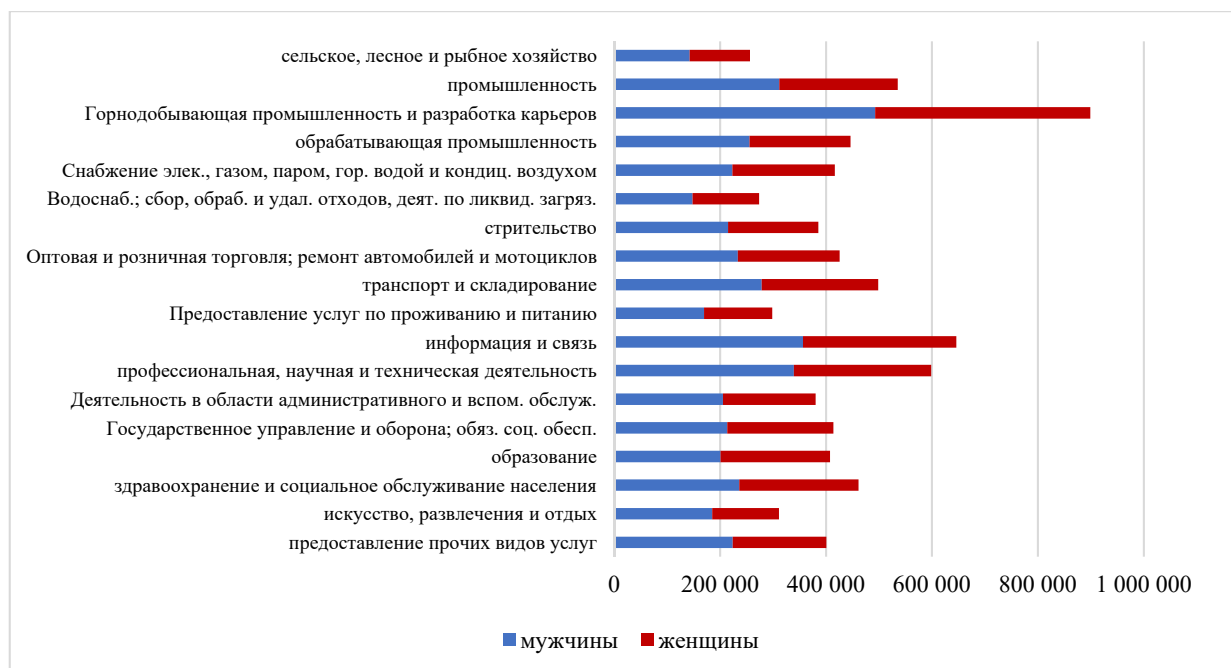

Рисунок 2. Заработная плата мужчин и женщин в разрезе секторов экономики*

* Составлено авторами по источнику [9]

Научный исследователь К. Шваб отмечает, что женщины реализуются в таких отраслях и профессиях как психология, здравоохранение (врачи и медсестры), организаторы различных мероприятий, тренеры, то есть в таких отраслях, где возникает риск снижения функционала в связи с активным внедрением цифровизации в рабочие процессы. В результате труд, занятых приоритетно женщин, станет недооцененным, усилится неравенство, в том числе и гендерное неравенство, что приведет к снижению эффективного использования женского труда на рынке труда в результате четвертой промышленной революции

Автор также подчеркивает, что воздействие четвертой промышленной революции на женщин и мужчин не позволяет в полной мере оценить и показать результат. Вместе с тем, представлять полномочия как мужчин, так и женщин возможно на основе изменений, происходящих в экономике, в трудовой политике, деловой практике [5].

В связи с этим, на наш взгляд необходимо всестороннее вовлечение в процесс управления гендерного равенства всех участников и стейкхолдеров: центральные органы власти, местные исполнительные органы и власти, бизнес-сообщества, независимые общественные объединения. Именно гендерный баланс должен обеспечить инклюзивный охват различных взглядов граждан.

Глобальные вызовы на современном этапе требуют перезагрузки общественных отношений в экономике и политике. В Докладе о человеческом развитии отмечено, что постоянно развивающийся рынок труда под воздействием цифровизации, имеет как положительные, так и отрицательные последствия. Промышленная революция формирует новые профессии, которые по своему функционалу соответствуют занятости женского труда, однако такие изменения предпочитает более молодое поколение, что приводит к сокращению и потере рабочих мест женщин старшего возраста. Вместе с тем и молодое поколение, несмотря на постоянное обновление знаний, навыков, зачастую не могут быть обеспечены новыми рабочими [10].

В динамично развивающемся обществе жизненный цикл отдельных профессий становится значительно коротким, поэтому актуальным становится вопрос постоянного повышения квалификации, умение гибко реагировать на изменения, владеть новыми компетенциями. Данный процесс тесно взаимосвязан с проектным подходом в системе занятости. В связи с этим, актуализируются вопросы внедрения гендерного подхода в систему проектного управления в государственном управлении всех уровней.

Глобализация и цифровая технология видоизменили формы занятости, что привело в некоторых случаях к потере рабочих мест. Именно этот фактор оказывает влияние на формирование индекса гендерного равенства, так как при расчете учитывается доля женщин и мужчин страны (от 15 лет), которые являются участниками рынка труда, либо предлагают свои услуги. При принятии управленческих решений в государственной социальной политике одним из ключевых показателей актуальным становится индекс гендерного равенства.

Следует отметить, что в рейтинге стран по уровню гендерного неравенства за 2020 год Казахстан занимает 44 позицию с показателем – 0,190 [4].

Таким образом, при переходе функциональной деятельности в условиях цифровизации и создания новых рабочих мест, которые расширяют их потенциал, одновременно возникают риски занятых пополнить армию безработных. В этих условиях меняющегося мира основная задача государственного управления заключается в обеспечении равных возможности и непрерывного развития женщин, которое будет сказываться на расширении и укреплении гендерной политики.

Еще одним из важных аспектов, исследователи рассматривают гендерное равенство в контексте предоставления равных условий как на этапе формирования, так и накопления, и использования человеческого капитала.

Исследования, где использование человеческого капитала проводится без применения гендерного подхода, являются не полно масштабными, поскольку понятие человеческого капитала, то есть капитал индивида, неразрывно связано с гендерными диспропорциями в социально-экономической сфере.

В свою очередь, формирование пропорционального развития рынка труда требует различный подход к человеческому капиталу у мужчин и женщин. В некоторых странах развитие экономики объясняют с фактором вовлеченности женского труда в различных отраслях народного хозяйства [6].

Анализируя вопрос гендерного равенства через призму занятости, следует отметить, что специфической особенностью рынка труда в Казахстане является то, что женская занятость характеризуется высоким квалифицированным трудом [9].

По итогам 4 квартала 2021 года количество экономически активного населения в возрасте от 15 лет и старше составило 9,2 млн. человек, из которых 4,5 млн. являются женщины.

Количество занятых женщин составляет – 4,2 млн., из них работающих женщин по найму имеет тенденцию к росту и составляет - 3,1 млн. женщин.

По видам экономической деятельности больше всего женщин занято в оптовой и розничной торговли – 840,1 тыс., сфере образования – 832 тыс. и в сельском, лесном и рыбном хозяйстве – 477,1 тыс. женщин. Наименьшее количество женщин занято в сфере снабжения электроэнергией – 41,7 тыс.

Уровень женской безработицы по итогам 4 квартала 2021 года составил 5,6%, на селе наблюдается показатель 5,5%.

Одной из мер, способствующих занятости молодежи, является реализованная Программа по развитию продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 – 2021 годы «Еңбек».

В 2021 году доля участвующих женщин в Программе составило – 49% или 320,5 тыс. женщин, в том числе по селу 163,9 тыс. женщин. (общий охват 651,8 тыс. чел.)

На современном этапе все меры содействия, оказываемые в рамках программы «Еңбек» продолжены в рамках «Национального проекта по развитию предпринимательства на 2021 – 2025 годы» [11].

За 2021 год для участия в Нацпроекте обратилось 60,6 тыс. женщин, из них 44,3 тыс. женщин трудоустроены, в том числе 11,7 тыс. чел. женщины старше 50 лет, из них 8,7 тыс. привлечены на рынке труда.

Проведенный анализ свидетельствует, что женщины играют немаловажную роль в социально-экономическом развитии общества, особенно активно вовлекаются в предпринимательскую деятельность.

Глобальные риски, связанные с пандемией по данным Международной организацией труда, будут ощущаться в течение ближайших лет, это особенно отразилось на рынке женского труда [12].

Следует согласиться с данным выводом, поскольку ограничительные меры пандемии оказали отрицательное воздействие на положение женщин, чем мужчин. Данному предположению свидетельствует тот факт, что понесли ущерб те виды деятельности, где преобладает труд женщин, к примеру, сфера обслуживания (*дизайнер, стилист, маркетолог, фитнес – тренер, торговый представитель*), оптовая и розничная торговля, сделки с недвижимостью и т.д.

Рассматривая гендерное равенство в качестве одного из важнейших прав человека, можно привести еще один сравнительный пример того, что у мужчин больше возможностей реализации на рынке труда.

Поскольку женщина больше выступает в статусе матери, главными ее приоритетами являются семья, дети и работа по дому. Следствием чего деятельность женщины реализуется в данном случае как «неоплачиваемый домашний труд».

В контексте влияния на «экономическую активность» неоплачиваемый домашний труд, занимающий значительную долю в общественном труде, можно определить, как «экономическую неактивность», не имеющий стоимостной формы. Это обусловлено тем, что товары и услуги, не имеющие стоимостного выражения, не прошедшие стадию обмена в воспроизводственном процессе, сразу на прямую получили свое потребление и полностью были использованы в семье.

В Концепции семейной и гендерной политики в Казахстане до 2030 года отмечается одна из проблем использования потенциала женщин в семье, как участие в воспитании детей и выполнения обязательств по домашнему ведению хозяйства, что приводит в обществе к неполному участию женщин, как трудового ресурса в экономике [13].

В исследовании Всемирного банка «Женщины, бизнес и закон 2020» отмечается, что «равенство возможностей – это хорошая экономика», и по имеющимся оценкам, отставание женщин в области занятости и предпринимательства обходится миру примерно в 15 % его валового внутреннего продукта [14].

Следует отметить, что такие гендерные проблемы как: различие в оплате труда мужчин и женщин, неоплачиваемый женский труд носят систематический характер и по части их снижения и устранения работа должна проводиться в комплексной и поэтапной деятельности.

На первом этапе, требуется анализ неполной занятости труда женщин и создание различных способов решения проблем оценки труда женщин в отраслях и сферах, где в большей мере используется женский труд с целью повышения оплаты труда.

С учетом эффекта, отложенного во времени устранение данного стереотипа, позволит достичь сокращения гендерного разрыва, и пересмотреть дисбаланс в профессиональной сфере, с применением принципа перераспределения, к примеру, вовлечь больше мужчин в секторы образования, оптовой и розничной торговли и т.д.

На втором и дальнейшем этапах принятие мер в отношении применения гибкого рабочего графика, равномерного распределения семейных обязанностей между мужчинами и женщинами, мальчиков и девочек. Перед государством актуализируется задача по разработке программы по многообразным формам использования женского труда после рождения детей, создания условий по восстановлению профессиональных конкурентоспособных трудовых функций. Управленческие решения в таких государственных программах позволят женщинам быстро влиться в продуктивную занятость, что сократит разрыв в оплате труда женщин с детьми.

Далее проведен анализ мер, которые предпринимается рядом стран и направлены на снижение гендерного неравенства в оплате труда в Таблице 1.

Таблица 1

Принимаемые меры в области гендерного равенства*

Страны	Меры
Швейцария	В целях выявления разницы между размерами доходов мужчин и женщин проводится анализ выплаченных заработных плат сотрудников.
Новая Зеландия	При наличии у мужчин и женщин определенного объема навыков, одинаковых условий труда и выполнения одинакового объема должна выплачиваться равная заработная плата. Нарушения преследуются законом.
Австралия	На обеспечение и соблюдение равных размеров оплаты труда направлена деятельность Агентства по обеспечению гендерного равенства на рабочем месте.
Исландия	Юридические организации, имеющие в штате 25 сотрудников и более обязаны иметь в наличии сертификат о соблюдении равной оплаты труда.
Франция	Работодатели в обязательном порядке публикуют отчет с отражением различий в оплате труда мужчин и женщин (<i>указывается разрыв в оплате труда, доля сотрудников, которых коснулось повышение заработной платы на момент выхода из декретного отпуска и т.д.</i>)

Составлено авторами по источникам [12, 14, 15]

Изучение мер, направленных на устранение гендерного равенства в ряде стран, дает основание полагать, что в Казахстане существует потребность в более решительных мерах в политике гендерного равенства и это будет способствовать динамичному продвижению инноваций, новых технологий и повысит экономический и социальный эффект для страны.

Если рассматривать уровень статуса образованности как возможность самореализации в гендерном аспекте, то на сегодняшний день наблюдается повышенный уровень образования женщин (рисунок 3).

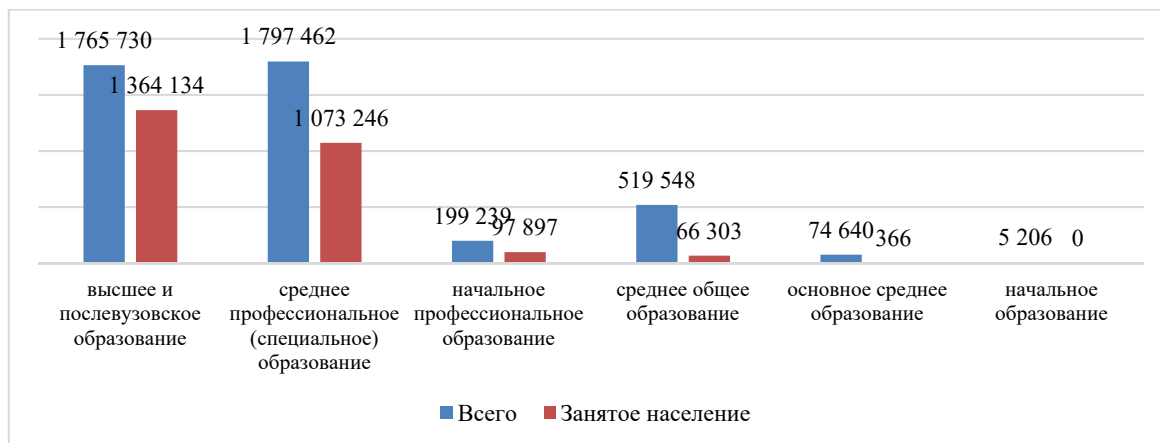

Рисунок 3. Женщины по статусу образования*

Составлено авторами по источнику [9]

Вместе с тем, в Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года другой не менее важной проблемой является стереотипность общества, когда девушки в результате выбора профессий создают соответствующую структуру занятости. Это находит отражение в статистических данных, которые характеризуют формирование традиционно женские отрасли занятости (рисунок 4).

Изучая международный опыт по реализации политики занятости женщин, мы пришли к выводу, что в Казахстане процесс обеспечения занятости женщин надо начинать на этапе выбора профессии.

Например, в Германии для управления аграрным сектором производства могут только специалисты, имеющие соответствующее высшее образование. Но в сельскохозяйственные вузы имеют право поступить только мужчины. Женщинам разрешено обучаться на специальностях, связанных с цветоводством. Другими словами, женщина может быть собственником земли, но не имеет право быть его управленцем.

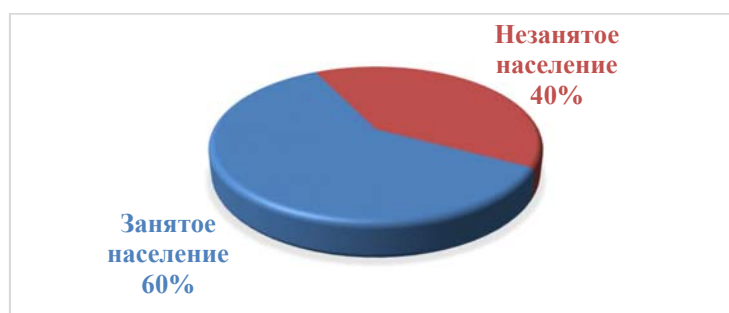

Рисунок 4. Уровень занятости среди женщин, имеющих образование*

** Составлено авторами по источнику [9]*

Таким образом, составляющие элементы реализуемой политики по гендерному равенству затрагивают практически все аспекты общественной жизни и выступают как комплексная и многогранная стратегия.

Изучение международного опыта развитых стран показывает, что в Республике Казахстан необходимо расширить охват гендерных показателей в программных и стратегических документах, что,

несомненно, отразится на процессе развития гендерного равенства: Должны быть измеряемые показатели на основе анализа целевых индикаторов, механизма мониторинга и оценки текущих, средне- и долгосрочных стратегических задач по поддержке устойчивого обеспечения гендерного равенства.

Заключение. Понятие гендерного равенства, включающее в себя комплекс мер в части обеспечения равных прав, равного распределения обязанностей и возможностей, трудовой нагрузки, при принятии решений должен оказываться в полном объеме, что обеспечит полноценную реализацию женщин во всех сферах жизнедеятельности в зависимости от личного выбора.

Проведенный анализ зарубежных стран показал эффективность гендерной политики, если государство принимает решение по снижению гендерного разрыва начиная работу с подрастающим поколением по идеологии, стереотипов поведения, духовных ценностей и т.д.

Вместе с тем, проведенный анализ использования женского труда в Республики Казахстан и сравнительный анализ индекса гендерного неравенства на мировом уровне позволяет сделать вывод, что наша страна имеет потенциал в части расширения возможностей государственного управления по планированию, сбору данных а также дальнейшему их мониторингу, проведению оценки и согласованных действий гендерной политики, что позволило нам сделать следующие рекомендации:

- стратегические цели, а также исходящие из них задачи, в том числе и индикаторы необходимо рассматривать в комплексе как многогранную стратегию, охватывающую все аспекты общественной жизни;

- включение гендерных целевых показателей в программные и стратегические документы *(должны быть измеряемые показатели на основе анализа целевых индикаторов, механизма мониторинга и оценки текущих, средне- и долгосрочных стратегических задач по поддержке устойчивого обеспечения гендерного равенства);*

- вовлечение в процесс управления гендерного равенства всех участников и стейкхолдеров *(центральные органы власти, местные исполнительные органы, бизнес-сообщества, неправительственные организации, научное сообщество, местные представительные органы, а также общественные советы);*

- внедрение гендерного подхода в систему проектного управления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан от 29 июня 1998 года №248 «О присоединении Республики Казахстан к Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000248> (дата обращения: 13.02.2023).
2. Закон Республики Казахстан от 8 декабря № 223-IV «О государственных гарантиях равных прав и возможностей мужчин и женщин». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000223> (дата обращения: 13.02.2023).
3. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года «О профилактике бытового насилия». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214> (дата обращения 13.02.2023).
4. Электронный ресурс: <https://gtmarket.ru/ratings/gender-ineq>.
5. Шваб К. Четвертая промышленная революция. – М.: Издательство «Эксмо», 2018. – 288 с.
6. Задорожня Е.К., Найденко И.С. Гендерное равенство и экономический рост: взаимообусловленность показателей // *Фундаментальные исследования*. – 2016. – № 11-4. – С. 787-791.
7. Баталов Э.Я. Международные отношения в гендерном измерении // *Антропология международных отношений: монография / Э.Я. Баталов*. – М.: Аспект Пресс, 2018. – С. 252-267.
8. Кэролайн Криадо Перес «Невидимые женщины. Почему мы живем в мире, удобном только для мужчин. Неравноправие, основанное на данных». – Издательство Альпина Паблишео. – М.: 2020. – 496 с.
9. Сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.stat.gov.kz>. (дата обращения: 13.02.2023).
10. Доклад ПРООН «О человеческом развитии 2015. Труд во имя человеческого развития».
11. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года №728 «Об утверждении национального проекта по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214> (дата обращения: 13.02.2023).
12. «Перспективы занятости и социальной защиты в мире: тенденции в 2022 году».

13. Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года, утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 года №384. – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384> (дата обращения: 13.02.2023).

14. Гендерное равенство: почему оно имеет важное значение, особенно во время кризиса. – <https://www.vsemirnyjbank.org>.

15. Обзор международной и российской повестки, март 2021 г. «Разрыв в оплате труда между мужчинами и женщинами».

REFERENCES

1. Закон Республики Казахстан от 29 июня 1998 года №248 «О присоединении Республики Казахстан к Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000248> (дата обращения: 13.02.2023) [in Russian].

2. Закон Республики Казахстан от 8 декабря № 223-IV «О государственных гарантиях равных прав и возможностей мужчин и женщин». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000223> (дата обращения: 13.02.2023) [in Russian].

3. Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года «О профилактике бытового насилия». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214>. (дата обращения: 13.02.2023) [in Russian].

4. Electronny resurs: <https://gtmarket.ru/ratings/gender-inequality-index> [in Russian].

5. Shvab K. Chetvertaya promyshlennaya revolyuciya, M.: Izdatel'stvo «Eksmo», 2018. – 288 s. [in Russian].

6. Zadorozhnyaya E.K., Najdenko I.S. Gendernoe ravenstvo i ekonomicheskij rost: vzaimoobuslovennost' pokazatelej // Fundamental'nye issledovaniya. – 2016. – № 11-4. – S. 787-791 [in Russian].

7. Batalov E.Ya. Mezhdunarodnye otnosheniya v gendernom izmerenii // Antropologiya mezhdunarodnyh otnoshenij: monografiya/E.Ya. Batalov. – M.: Aspekt Press, 2018. – S. 252-267. [in Russian].

8. Kerolajn Kriado Peres «Nevidimye zhenshchiny. Pochemu my zhivem v mire, udobnom tol'ko dlya muzhchin. Neravnopravie, osnovannoe na dannyh» Izdatel'stvo Al'pina Pablisheo M.: 2020. – 496 s. [in Russian].

9. Sajt Byuro natsional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Elektronnyj resurs]. – 2022. – URL: <https://www.stat.gov.kz>. (дата обращения: 13.02.2023) [in Russian]

10. Doklad PROON «O chelovecheskom razvitii 2015. Trud vo imya chelovecheskogo razvitiya» [in Russian].

11. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 oktyabrya 2021 goda №728 «Ob utverzhenii natsional'nogo proekta po razvitiyu predprinimatel'stva na 2021-2025 gody». – <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000214>. (дата обращения: 13.02.2023) [in Russian].

12. «Perspektivy zanyatosti i social'noj zashchity v mire: tendencii v 2022 godu» [in Russian].

13. Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года, утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 года №384 [in Russian].

14. Gendernoe ravenstvo: pochemu ono imeet vazhnoe znachenie, osobenno vo vremya krizisa. – <https://www.vsemirnyjbank.org>. [in Russian].

2. Obzor mezhdunarodnoj i rossijskoj povestki, mart 2021 g. «Razryv v oplate truda mezhdumuzhchinami i zhenshchinami» [in Russian].

Жәумітова. М.Д., Құсайнова Л.И., Түрчекенова Р.Ә., Құлыбекова А.Ж.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ТЕҢСІЗДІКТІ РЕТТЕУ

Аннотация

Әйелдердің азаматтық белсенділігіне ықпал ететін және жаһандану мен цифрлық технология жағдайында гендерлік теңдік индексі қалыптастыруға ықпал ететін объективті алғышарттарды анықтау осы зерттеуді жүргізу кезінде негізге алынды. Зерттеудің әртүрлі әдістерін пайдалана отырып, гендерлік теңдікті қамтамасыз етуге бағытталған нормативтік құқықтық базаға талдау, гендерлік институционалдық құрылымды қалыптастыру бойынша талдау жүргізілді.

Сондай-ақ, жалдамалы жұмысшылар болып табылатын еңбек нарығындағы әйелдердің жағдайы талданады, өйткені еңбек кірісі жұмысқа орналасу мүмкіндігімен бірге олардың экономикалық жағдайын анықтайды. Төртінші өнеркәсіптік революция процесінің әйелдер еңбегін пайдалану ерекшеліктеріне әсері көрсетілген, азаматтарды инклюзивті қамтуды қамтамасыз ету және басқару процесіне барлық қатысушылар мен стейкхолдерлерді гендерлік теңдікті тарту үшін гендерлік теңгерімді қалыптастыру қажеттілігі негізделген. Халықаралық тәжірибе зерделенді, бірқатар елдерде қабылданып жатқан гендерлік еңбекақы алшақтығын жою бойынша шаралар анықталды.

Зерттелген материалдың негізінде авторлар жаһандану және Цифрлық технология жағдайында жұмыспен қамту нысандары өзгереді, бұл жұмыс орындарының жоғалуына әкеледі және бұл фактор гендерлік теңдік индексінің қалыптасуына әсер етеді, гендерлік саясатты мемлекеттік реттеудің практикалық ұсыныстары берілген деген қорытындыға келді.

Zhaumitova M., Kussainova L., Turchekenova R., Kulubekova A.

REGULATION OF GENDER INEQUALITY IN KAZAKHSTAN

Annotation

The identification of objective prerequisites that contribute to women's civic engagement and influence the formation of the gender equality index in the context of globalization and digital technology were taken as the basis for this study.

An analysis of the regulatory framework aimed at ensuring gender equality, the formation of a gender institutional structure was carried out using various research methods.

It also analyzes the situation of women in the labor market, who are wage workers, since labor income, along with employment opportunities, determines their economic situation. The consequences of the process of the fourth industrial revolution on the peculiarities of the use of women's labor are shown, the necessity of forming a gender balance to ensure inclusive coverage of citizens and involvement of all participants and stakeholders in the process of gender equality management is substantiated. International experience was studied, measures were determined to eliminate the gender wage gap that is being taken in a number of countries.

Based on the studied material, the authors concluded that in the conditions of globalization and digital technology, forms of Employment Change, which leads to the loss of jobs, and this factor affects the formation of the gender equality index, practical recommendations for state regulation of gender policy are given.

Ә.А. Жунусова*, бейіні бойынша докторы
Н.Ж. Құрманкүлова, э.ғ.к., қауымд. профессор,
Д.И. Жангельдина, п.ғ.к., қауымд. профессор,
Ғ.Б. Ахметова, магистр, аға оқытушы,
Қазақ технология және бизнес университеті,
Астана қ., Қазақстан
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: aliya.zhunusova1983@mail.ru

ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ ИНДУСТРИЯСЫНДАҒЫ АЙНАЛМАЛЫ ЭКОНОМИКА ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Бұл мақалада айналмалы экономиканың (немесе циклдік экономиканың) тенденциялары зерттелген — бұл жаңа өнімдерді жасау үшін материалдарды мүмкіндігінше қайта пайдалану идеясына негізделген тұжырымдама. Қазіргі уақытта Жердің нақты мүмкіндіктерінен асып кету қаупі бар табиғи ресурстарды пайдалану ауқымы көрсетілген. Мақалада сонымен қатар зерттеудің өзектілігі анықталды, ол қоршаған ортаға және табиғи ресурстарға үнемді қатынаспен тұрақты дамуға, денсаулыққа және лайықты еңбек жағдайларына жол ашатындықтан, айналмалы экономиканың даму тенденциясының қажеттілігінен тұрады. Желілік экономикадан (қабылдау, дайындау, пайдалану, лақтыру) айналмалы экономикаға (жаңарту, қалпына келтіру, бөлісу) көшу тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ) қол жеткізуге айтарлықтай үлес қоса алатыны атап өтілді.

Мақаланың мақсаты – қонақжайлылық индустриясындағы айналмалы экономика тенденциясының мүмкіндіктерін, айналмалы экономиканың мәнін ашу, оның Қазақстанда дамуының алғышарттарын, салдарын және болашағын анықтау. Жұмыста талдау, синтез және жалпылау сияқты танымның жалпы ғылыми әдістері қолданылады. Зерттеудің ақпараттық базасын шетелдік рецензияланатын журналдарда жарияланған айналмалы экономика тақырыбына арналған ғылыми жарияланымдар, сондай-ақ халықаралық ұйымдар мен статистикалық ұйымдардың деректері құрады. Мақалада қонақжайлылық индустриясында айналмалы экономиканың дамуының кері әсерін азайтуға және экономикалық пайданы арттыруға бағытталған шаралар айқындалады. Қазақстандағы айналмалы экономиканың әлеуетін іске асыру үшін институционалдық сипаттағы ұсыныстар берілген. Зерттеу нәтижелері тиісті сала бойынша дәрістік материалдарды дайындауда пайдаланылуы мүмкін, сонымен қатар тереңірек зерттеу үшін бастапқы көзі бола алады.

Кілт сөздер: қонақжайлылық индустриясы, айналмалы экономика, айналым экономикасы, қалдықсыз өндіріс, тұрақты өндіріс, Жасыл экономика, жаңартылатын ресурстар, инфрақұрылымды жаңғырту, энергетикалық ресурстарды тұтыну, қоршаған орта сапасын жақсарту.

Ключевые слова: индустрия гостеприимства, экономика замкнутого цикла, циклическая экономика, безотходное производство, устойчивое производство, зеленая экономика, возобновляемые ресурсы, модернизация инфраструктуры, потребление энергетических ресурсов, улучшение качества окружающей среды.

Keywords: hospitality industry, closed-loop economy, cyclical economy, waste-free production, sustainable production, green economy, renewable resources, modernization of infrastructure, consumption of energy resources, improvement of environmental quality.

JEL classification: H80

Кіріспе. Негізгі стратегиялық құжат – «Қазақстан-2050» Стратегиясына сәйкес жаңа Қазақстанның жаңа саяси бағыты айқындалды, атап айтқанда, бұл жасыл экономикаға, қалдықсыз өндіріс экономикасына көшуге қатысты. Ел дамуының жаңа бағыты 2013 жылы Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшу тұжырымдамасы [1] (бұдан әрі Жасыл экономиканы дамыту тұжырымдамасы) қабылдау арқылы «жасыл экономикаға» көшу болды.

Бұл құжаттағы «жасыл экономика» халықтың өмір сүру сапасының жоғары деңгейін, табиғи ресурстарды қазіргі және болашақ ұрпақтың игілігі үшін ұқыпты және ұтымды пайдаланатын, еліміздің халықаралық экологиялық міндеттемелеріне, оның ішінде Рио-де-Жанейро принциптері, 21 ғасырдағы күн тәртібі, Йоханнесбург жоспары және Мыңжылдық Декларациясына негізделеді [2].

Қонақжайлылық индустриясы айналмалы экономика қағидаттары кеңінен қолданылатын салалардың бірі болып табылады, бірақ Қазақстанда бұл әлі де дұрыс дамып, тиісті түрде қолданыла қойған жоқ. Қазақстанда бірінші кезекте Тұрақты даму және қоршаған ортаға зиянды барынша

азайту мақсатында экологиялық технологиялар мен әзірлемелерді қолдана отырып, Green Seal сияқты эко-маркері бар қонақүйлерді дамыту қажет.

Циклдік экономиканы дамытудың ұйымдастырушылық тәсілдері жоқ және қалыптаспаған. Қазақстанда айналым экономикасы дамудың бастапқы сатысында тұр. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Экология және табиғи ресурстар министрлігі айналым экономикасының қағидаттарын насихаттауға тырысуда.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, айналым экономикасын дамытуды ынталандыру бойынша нақты шаралар қабылдау кезек күттірмейтін қажеттілікке айналып отыр. Осыған байланысты Қазақстандағы циклдық экономиканың дамуының алғышарттары мен перспективаларын ғылыми түсінудің, талдаудың өзектілігі күмән тудырмайды.

Зерттеу әдістері. Жұмыста айналмалы экономиканы зерттеудің жүйелі және стратегиялық тәсілдері қолданылды. Мақаланың қорытындылары мен ұсыныстары тарихи-логикалық талдау, салыстыру мен синтез, индукция мен дедукция әдістерінің кешенін қолдануға негізделген.

Әдебиеттік шолу. Зерттеудің ақпараттық-талдамалық негізін айналмалы экономика саласындағы халықаралық ұйымдардың құжаттары, Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика Бюросының ресми басылымдары, тақырыптық жинақтар мен анықтамалар, ғылыми және мерзімді басылымдарда жарияланған мәліметтер, интернет ресурстары негізінде құрастырылды. Айналмалы экономика ұғымын алғаш рет 1990 жылы Ұлыбританиядан қоршаған ортаны қорғау мәселелерімен айналысатын екі экономист Д.В. Пирс пен Р.К. Тернер ұсынған [3]. Олар өздерінің «табиғи ресурстар және қоршаған орта экономикасы» кітабында дәстүрлі экономика қайта өңдеу үрдісінез дамығанын және ол қоршаған ортаға қалдықтар қоймасы ретінде қарағанын атап өтті. Циклдік экономиканың 15 анықтамасын 2001 жылға дейін жасаған Д.А. Фенелланың жұмысын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Оның пікірінше, жалпы алғанда циклдік экономика табиғи аумақтарды сақтауға және жергілікті қауымдастықтарды дамытуға бағытталған [4].

Е. В. Мишенин өзінің «Жаһандық ортадағы циклдік экономиканы дамытудың перспективалары мен механизмдері» атты еңбегінде циклдік экономика тұжырымдамасын дамытудағы тәуекелдердің негізгі түрлерін атап өтеді [5]. Жалпы алғанда, көрсетілген авторлар айналмалы экономиканың дамуы бүгінгі күннің қажеттілігі деп келіседі, бірақ, өкінішке орай, осы тақырыпқа арналған ғылыми әдебиеттер өте аз, біздің ғалымдар осы тақырыпта көптеген мақалалар жазады, сонымен қатар тиісті атқарушы органдар осы бағытта бірқатар зерттеулер жүргізеді.

Негізгі бөлім. Айналмалы экономика концепциясы биоэкономикамен, сондай-ақ жасыл және төмен көміртекті экономикалармен қиылысады, мұнда орталық идея қазбалы отыннан алшақтап, жаңа технологияларды дамытады [6].

Айналмалы экономикаға қызығушылық мұнай дағдарыстары, оңай қол жетімді табиғи ресурстардың сарқылуы және қоршаған ортаның ластануы фондында айтарлықтай өсті. Алайда, сол жасыл экономикадан айырмашылығы, айналмалы экономика неғұрлым нақты және ресурстарды қалай аз және тиімді пайдалану керектігін шешеді. .

Айналмалы экономиканың міндеттері – жаңартылатын ресурстарды кеңірек пайдалану, қалдықсыз өндіріске көшу, пайдалы қазбаларды бақылаусыз пайдалану нәтижесінде қоршаған ортаға келтірілген зиян мен экономикалық залалды барынша азайту.

Бұл жүйеде бөлісу және жөндеу, қайта пайдалану және қайта бөлу, қалпына келтіру және қайта өңдеу, қайта өңдеу және қауіпсіз кәдеге жарату сияқты жүйе түрлерін қамтиды.

Дүние жүзіндегі елдер өкілеттері мен бизнес өкілдері түрде айналмалы экономика тәсілдерін енгізуге тырысуда. Әсіресе, Еуропада ең жүйелі түрде енгізілуде. Мысалы, Германияда жыл сайын өндірілетін 51,7 миллион тонна коммуналдық қалдықтардың үштен бірі термиялық өндеуге жіберіледі [7].

Ал Швецияда елде өндірілетін қалдықтардың 1%-дан азы полигондарға жіберіледі, бұл ішінара органикалық заттарды экспорттауға тыйым салудың арқасында [8]. Соған қарамастан, айналым экономикасының жаһандық экономикадағы үлесі орташа есеппен 8,6%-ды құрайды [9]. Дегенмен, планетамыздың экологиялық шегінде қалу үшін оны 50-70 пайызға дейін арттыру қажет [10]. 2019 жылы Германия экономикасында айналым экономикасының үлесі небәрі 10,4% құрады, яғни өндірісте тұтынылатын ресурстардың тек 10,4% қайта өңделген материалдар болды [11]. Айналмалы экономикаға көшу Қазақстан үшін қажетті басымдық болып табылады, өйткені қазіргі уақытта елдің экономикалық дамуы өндіруші салаларға және шикізат экспортына қатты

бағдарланған. Бұл ретте экономиканың көптеген секторлары салыстырмалы түрде жоғары энергия сыйымдылығы мен ластану деңгейін, сондай-ақ энергия тиімділігінің төмендігі сезіледі.

Қазақстан Республикасының қонақжайлылық индустриясында айналмалы экономика, жоғарыда атап өткендей, дамымаған, өзіндік тенденциялары мен алғышарттары бар, мысалы, Қазақстандағы Rixos қонақ үйлер желісі айналмалы экономиканы қалай пайдаланады. «Rixos-Vogovoe» қонақ үй кешенінің қазандығын «Global Gas Group» ЖШС газға көшіру (Қазақстан-Ресей) 2018 ж. Қонақ үй кешенінің қазандығын газға көшіру қаражатты үнемдеуге және экологиялық жағдайды жақсартуға мүмкіндік берді. Жоба бойынша құрылыс-монтаж жұмыстары аяқталды. Жоба жүзеге асырылды [12].

Қонақжайлылық индустриясы жаңартылатын энергия көздерін пайдаланады.

Қонақжайлылық индустриясы облыста тұтынылатын энергия ресурстарының жалпы көлемінің орта есеппен 70-80% тұтынады, қалған көлемдер тұрмыстық сектор, көлік, құрылыс, ауыл шаруашылығы және т.б.

«Мемлекеттік энергетикалық тізілімді (МЭТ) қалыптастыру және жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 18 ақпандағы № 143 қаулысына сәйкес) энергия аудитін жүргізу объектілерінің тізбесі (бюджеттік ұйымдардың ғимараттары, объектілері, тұрғын үй құрылысы) бекітіліп құрастырылған.

Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшу Тұжырымдамасы аясында облыстағы барлық орналастыру кәсіпорындары дерлік қыздыру шамдарын энергияны үнемдейтін шамдарға ауыстырды.

Еуропалық қайта құру және даму банкімен ынтымақтастық аясында инфрақұрылымды жаңғыртуға және энергетикалық ресурстарды тұтынуды азайтуға бағытталған жобаларды іске асыру бойынша жұмыстар жүргізілуде.

ЕҚДБ қарыз қаражаты есебінен жалпы сомасы 20,9 млрд теңгеге жылу және сумен жабдықтау желілерін жаңғырту жұмыстары жүргізілуде [13].

Қоғам өміріне қолайлы қоршаған ортаның сапасын жақсартылуда.

1-кесте

Нормативтік ластаушы заттар көлемінің нысаналы индикаторлары*

Мақсатты көрсеткіштер	Жылдар бойынша орындалу			
	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2023ж. жоспары
Нормативтік ластаушы заттардың көлемі:				
- атмосфералық ауаға шығарындылар, млн т	0,191	0,194	0,191	0,191
- су объектілеріне төгілулер, млн т	0,063	0,046	0,063	0,063
Тұрмыстық қатты қалдықтарды қайта өңдеуден олардың пайда болғанға дейінгі үлесі, %	0,03	4,6	14,0	18,0
Облыс, қала тұрғындарын қалдықтарды жинау және тасымалдау қызметтерімен қамту, %	43,4	70	71	75,8
Экологиялық талаптарға және санитарлық ережелерге сәйкес келетін қатты тұрмыстық қалдықтарды орналастыру объектілерінің үлесі (орындардың жалпы санынан), %	3,2	7,0	8,2	9,5

* Дереккөз бойынша құрастырылған [9]

2020 жылы ҚКҚ олардың ұрпақтарына қайта өңдеу үлесі 3,2% жоспарға қарсы 0,03% құрады.

Тұтыну қалдықтарының басым бөлігі Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының талаптарына сәйкес келмейтін полигондарда сақталады. Экологиялық талаптарға және санитарлық ережелерге сәйкес келетін қатты тұрмыстық қалдықтарды орналастыру объектілерінің үлесі (орындардың жалпы санынан) 2017 жылы 3,3%-ды құрады. 2018 жылы қатты тұрмыстық қалдықтарды шығаратын 430 нысанның тек 30-ы ғана экологиялық және санитарлық талаптар мен нормаларға сәйкес келеді, бұл 6,98 пайызды құрайды.

Шөгінділердің нақты көлемдері туралы ақпарат*

Шөгінділердің нақты көлемдері туралы ақпарат		2017 жылға арналған	2018 жылға арналған	2019 жылға арналған
Өндірістік разрядтар	Ағынды сулардың көлемі мың м ³	2965,73	3039,194	2959,620
	Ластаушы заттардың көлемі мың т.	34,2	42,6	42,441
Тұрмыстық ағынды сулар	Ағынды сулардың көлемі мың м ³	8585,94	7311,112	8213,78
	Ластаушы заттардың көлемі мың т.	3,392	3,23	2,599
Төтенше және рұқсат етілмеген төгінділер	Ағынды сулардың көлемі мың м ³	-	-	-
	Ластаушы заттардың көлемі мың т.	-	-	-
Барлығы (жоғарыда аталған барлық қалпына келтірулер)	Ағынды сулардың көлемі мың м ³	11551,67	10350,306	11173,4
	Ластаушы заттардың көлемі мың т.	37,592	45,8	45,04

* Дереккөз бойынша құрастырылған [9]

ТҚҚ-ны кәдеге жарату әдістері тиімсіз болғандықтан, полигондардың көпшілігі келіп түсетін ТҚҚ көлемінің аздығына және оларды кәдеге жаратуға бөлінген үлкен аумақтарға қарамастан оларды тез толтырады.

Құны жоғары және инвестициялық тартымдылығы төмен болғандықтан, қайта өңдеу, қайта пайдалану және кәдеге жарату технологиялары нашар енгізілуде.

Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшу мәселелері бойынша заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізуге байланысты:

- қауіпті қалдықтардың жекелеген түрлерін (электрондық және электр жабдықтары, құрамында сынап бар қалдықтар, аккумуляторлар, аккумуляторлар) бөлек жинау және кәдеге жарату талаптары белгіленді;

- тұрмыстық қатты қалдықтарды жинау, шығару, кәдеге жарату, қайта өңдеу және кәдеге жарату бойынша бекітілген тарифтер, сондай-ақ оларды осы операцияларды жүзеге асыратын субъектілер арасында бөлу тәртібі;

- 2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап қатты тұрмыстық қалдықтарды, атап айтқанда, пластмасса және пластмасса қалдықтарын, макулатураны, құрамында сынап бар шамдар мен аспаптарды, күллеттерді, түсті және қара металл сынықтарын алдын ала өңдемей орналастыруға тыйым салынады; пайдаланылған мотор майлары, оргтехника, құрылыс және тамақ қалдықтары.

Қорытынды. Зерттеуді қорытындылай келе, біз бірқатар қорытындыларды айта аламыз:

1. Әдебиеттерді теориялық талдау негізінде айналмалы экономиканың тұжырымдалған авторлық түсіндірмесі айналмалы экономиканың үш қасиетін ажыратуға мүмкіндік береді:

- а) жаңартылатын ресурстар;
- б) қалдықсыз өндіріске көшу;
- в) пайдалы қазбаларды бақылаусыз пайдалану салдарынан қоршаған ортаға келтірілген зиян мен экономикалық залалды барынша азайту.

Айналмалы экономиканың дамуы маңызды экономикалық, әлеуметтік және экологиялық салдарлар әкелуі мүмкін. Бұл ретте жағымсыз әсерлердің күшеюі де жоққа шығарылмайды. Осыған байланысты тиімді менеджменттің рөлі жоғары, ол пайданы көбейтіп, теріс әсерді барынша азайта алады.

2. Экономикалық білім және ақпарат маңызды айналмалы экономика тәжірибесін құрудың кілті және сызықтық және айналмалы экономикалар мен басқа инновациялық экономикалар арасындағы айырмашылықтың сипаттамаларының бірі болып табылады.

3. Қазақстанның қонақжайлылық индустриясының даму әлеуеті зор, сондықтан бұл салада жабық экономиканы дамыту өте қажет. Елдегі айналмалы экономиканың белсенді дамуына жоғары сапалы инфрақұрылымның, кәсіби құрал-жабдықтардың, адами капиталдың және жергілікті халықтың менталитетінің жоқтығы кедергі келтіреді, оны құру орасан зор инвестицияларды қажет етеді. Бюджеттік қаражаттың шектеулілігін ескере отырып, жағдайдан шығудың жолы осы секторға жеке

инвестицияларды ынталандыру болуы мүмкін, мысалы, салықтық жеңілдіктер арқылы. Сонымен қатар, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік құралдары арқылы ірі жобаларды жүзеге асыруға болады.

4. Қонақжайлылық индустриясы кәсіпорындарының қызметі, атап айтқанда, қатты тұрмыстық және басқа да қалдықтарды кәдеге жарату саласындағы заңнаманы жетілдіру ерекше маңызға ие. Айналымды экономиканы корреляциялау критерийлерін заңнамалық деңгейде анықтау, сондай-ақ қонақүй және мейрамхана бизнесін жүзеге асырудың бірыңғай стандарттары мен талаптарын әзірлеу қажет.

5. Өңделмеген қалдықтар үшін ақы алу тәжірибесін кеңейту қажет. Біздің ойымызша, бұл алымдар республикалық бюджетке бағытталмай, қонақжайлылық индустриясы объектісін күтіп-ұстауға өсіп келе жатқан шығындарды жабу үшін оның иелігінде қалуы керек. Дегенмен, мұндай шараларды жүзеге асыру деңгейі мен көлеміне, демек қонақжайлылық индустриясы кәсіпорының табыстылығына байланысты прогрессивті және сараланған болуы керек.

6. Әрбір кәсіпорында айналымды экономиканы дамыту жоспарларын әзірлеу және жүзеге асыру бірдей маңызды, олардың сақталуы айналымды экономиканы дамытудың негізгі принциптерінің бірін жүзеге асыруға мүмкіндік береді – бұл табиғатты сақтау және қоршаған ортаға әсерін барынша азайту.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының «Жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдама. Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығымен бекітілген.

2. Lopez-Guzman T., Canizares S.M. Community tourism and wealth generation in developing countries. A case study in El Salvador // Revista de Estudios Cooperativas. – 2019. – № 99. – P. 85-103.

3. Табиғи ресурстар және қоршаған орта экономикасы, Пирс Д.У., Тернером Р.К. – 1990. – Б. 8-10.

4. Фенелла Д.А., Экономика приоритеті, 2001.

5. Жаһандық ортадағы циклдік экономиканы дамытудың перспективалары мен механизмдері, Мишенин Е.В. – 2017. – №7. – Б. 134-152.

6. William L., Fowler H.W., Coulson J., Friedrichsen G.W. S., Onions C.T. The Shorter Oxford English Dictionary (Plain) third Edition. – Oxford: Oxford University Press. – 1973. – 2672 p.

7. Аналитикалық ескерту: covid-19 және туризм секторын қайта құру [Электрон.ресурс]. – URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_covid-19_and_transforming_tourism_russian.pdf (жүгінген күні: 06.10.2022).

8. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы. Санитария және денсаулық сақтау жөніндегі Нұсқаулық [guidelines on sanitation and health]. – 2019 жыл.

9. Дүниежүзілік банк. Зеленая экономика: реалии и перспективы в Казахстане. 2018 жыл

10. Біріккен Ұлттар Ұйымының су ресурстарының жай-күйі туралы Дүниежүзілік есебі, 2019 жыл. «Не оставляя никого в стороне».

11. Германияның климатты қорғау жоспары. Защита климата в цифрах. Факты, тенденции и импульсы немецкой климатической политики. 2019.

12. «Қазақстандағы және шектес аумақтардағы экология мен табиғатты пайдаланудың өзекті мәселелері» Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Павлодар: басылым. – ПМУ. – 2017. – 431 б.

13. Әлемдік деректер атласы [Электрон. ресурс]. – URL: <https://knoema.ru/atlas> (жүгінген күні: 08.12.2022)

REFERENCES

1. Kazakstan Respublikasynyn «Zhasyl jekonomikaga» koshui zhonindegi tuzhyrymdama. Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2013 zhylygy 30 mamyrdagy № 577 Zharlygy men bekitilgen [in Kazakh].

2. Lopez-Guzman T., Canizares S.M. Community tourism and wealth generation in developing countries. A case study in El Salvador // Revista de Estudios Cooperativas. – 2019. – № 99. – P. 85-103

3. Tabıǵı resyrstar jáne qorshaǵan orta ekonomıkasy, Pırs D.Ú., Ternerom R.K. – 1990. – B. 8-10 [in Kazakh].

4. Fenella D.A. Ekonomika priorrıtetı. – 2001 [in Kazakh].

5. Jahandyq ortadaǵy tsıklıdık ekonomıkany damytıdyń perspektıvalary men mehanızmderi, Mıshenin E.V. – 2017. – №7. – B. 134-152 [in Kazakh].

3. 6. William L., Fowler H.W., Coulson J., Friedrichsen G.W.S., Onions C.T. The Shorter Oxford English Dictionary (Plain) third Edition. – Oxford: Oxford University Press. – 1973. – 2672 p
4. 7. Analiticheskaja zapiska: covid-19 i perestrojka sektora turizma [elektron. resurs]. – URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_covid-19_and_transforming_tourism_russian.pdf (data obrashhenija: 06.10.2022) [in Kazakh].
9. Duniezhuzilik densaulyk saktau ujymy. Sanitarija zhane densaulyk saktau zhonindegi Nuskaulyk [guidelines on sanitation and health]. – 2019 zhyl [in Kazakh].
10. Duniezhuzilik bank. Zelenaja jekonomika: realii i perspektivy v Kazahstane. 2018 zhyl [in Kazakh].
11. Birikken Ulttar Ujymynyn su resurstarynyn zhaj-kuji turaly Duniezhuzilik esebi, 2019 zhyl. «Ne ostavlajja nikogo v storone» [in Kazakh].
12. Germanijany klimatty korgau zhospary. Zashhita klimata v cifrah. Fakty, tendencii i impul'sy nemeckoj klimaticheskoj politiki. – 2019 [in Kazakh].
5. 12. "Kazakstandagy zhane shektes aumaktardagy jekologija men tabigatty pajdalanudyn ozekti maseleleri" Halykaralyk gylymi-praktikalyk konferenciya materialdary. Pavlodar: basylym. – PMU. – 2017. – 431 b. [in Kazakh].
13. Alemdik derekter atlasy [Elektron. resurs]. – URL: <https://knoema.ru/atlas> (zhugingen kuni: 08.12.2022) [in Kazakh].

Жунусова А.А., Курманкулова Н.Ж., Джангельдина Д.И., Ахметова Г.Б.

ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИКИ ЗАМКНУТОГО ЦИКЛА В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

Аннотация

В данной статье исследованы тенденции экономики замкнутого цикла (или циклическая экономика) — концепция, основанная на идее по максимуму использовать материалы повторно для создания новых товаров. Выделены масштабы использования природных ресурсов, которые в настоящее время столь велики, что угрожают превысить реальные возможности Земли. В статье также определена актуальность исследования которая заключается в необходимости тенденции развития экономики замкнутого цикла так как открывает путь к устойчивому развитию, здоровью и достойным условиям труда, с бережливым отношением к окружающей среде и природным ресурсам. Отмечено, что переход от линейной экономики (взять, изготовить, использовать, выбросить) к экономике замкнутого цикла (обновить, восстановить, поделиться) сможет внести немалый вклад в достижение Целей устойчивого развития (ЦУР), в особенности.

Цель статьи заключается в раскрытии возможностей тенденции экономики замкнутого цикла в индустрии гостеприимства, сущности циклической экономики, определении предпосылок, последствий и перспектив его развития в Казахстане. В работе использованы общенаучные методы познания как анализ, синтез и обобщение. Информационную базу исследования составили научные публикации по теме экономики замкнутого цикла, опубликованные в зарубежных реферируемых журналах, а также данные международных организаций, статистических органов. В статье проведен анализ экономических, социальных и экологических последствий развития экономики замкнутого цикла в индустрии гостеприимства, и обозначены меры, направленные на снижение негативных воздействий и увеличение экономических выгод от развития циклической экономики. Даны рекомендации институционального характера для реализации потенциала экономики замкнутого цикла в Казахстане. Результаты исследования могут быть использованы при подготовке лекционных материалов по соответствующему направлению, а также могут служить отправной точкой для проведения более глубоких исследований.

Zhunusova A., Kurmankulova N., Dzhangeldina D., Ahmetova G.

CLOSED-LOOP ECONOMY TRENDS IN THE HOSPITALITY INDUSTRY

Annotation

This article examines the trends of the closed—cycle economy (or cyclical economy) - a concept based on the idea of reusing materials to the maximum to create new goods. The scale of the use of natural resources, which are currently so large that they threaten to exceed the real capabilities of the Earth, is highlighted. The article also defines the relevance of the research, which lies in the need for a trend in the development of a closed-loop economy, as it opens the way to sustainable development, health and decent working conditions, with a thrifty attitude to the environment and natural resources. It is noted that the transition from a linear economy (take, manufacture, use, throw

away) to a closed-loop economy (update, restore, share) It will be able to make a significant contribution to the achievement of the Sustainable Development Goals (SDGs), in particular.

The purpose of the article is to reveal the possibilities of the closed-cycle economy trend in the hospitality industry, the essence of the cyclical economy, determining the prerequisites, consequences and prospects for its development in Kazakhstan. The work uses general scientific methods of cognition as analysis, synthesis and generalization. The information base of the research was made up of scientific publications on the topic of closed-cycle economics published in foreign peer-reviewed journals, as well as data from international organizations and statistical bodies. The article analyzes the economic, social and environmental consequences of the development of a closed-cycle economy in the hospitality industry, and identifies measures aimed at reducing negative impacts and increasing economic benefits from the development of a cyclical economy. Recommendations of an institutional nature are given for realizing the potential of the closed-cycle economy in Kazakhstan. The results of the study can be used in the preparation of lecture materials in the relevant field, and can also serve as a starting point for deeper research.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).25
 УДК 657.6
 ГРНТИ 06.73.15

З.Д. Искакова, д.э.н., профессор¹

Р.Щ. Ищанова, докторант PhD²

М.Т. Даниярова, к.э.н., профессор³

А.Т. Омарова*, PhD, профессор⁴

*Евразийский национальный университет
 имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан¹*

*Национальный Банк РК по г. Астана,
 г. Астана, Казахстан²*

Esil University, г. Астана, Казахстан³

*Карагандинский университет имени академика
 Е.А. Букетова г. Караганда, Казахстан⁴*

* – основной автор (автор для корреспонденции)
 e-mail: ainuraphd@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ДОЛГОМ КАЗАХСТАНА

Рассмотрены вопросы по проблемам государственного долга взаимосвязанные с устройством распределения необходимых ресурсов государства. Авторами обращено внимание на процесс формирования и обслуживания государственных долговых обязательств, предполагая тесную взаимосвязь вопросов государственного аудита в системе управления государственным долгом.

С помощью общенаучных методов исследования, а также методов статистического и сравнительного анализа сделаны выводы о необходимости присутствия полноценного контроля со стороны государства в Казахстане.

В статье внимание уделяется исследованиям ученых, в области финансовой системы Казахстана, а также официальным данным финансово-экономической системы. Авторами статьи определены направления по управлению государственным долгом Казахстана.

В результате анализа о государственном аудите в системе управления государственным долгом Казахстана было выявлено, что модель развития государственного долга не учитывает влияние финансового рынка. Слишком высокий уровень государственного долга может привести к повышению процентных ставок и негативно повлиять на фактическое производство. Из этого следует, что кредитная политика государства направлена на улучшение начала роста производства и эффективного развития экономики, балансирование социальных проблем во времена кризиса в стране, как с точки зрения внутреннего, так и внешнего кредитования в определенных разумных пределах.

Ключевые слова: *государственный аудит, финансовый контроль, государственный долг, бюджет, погашение долга, управление, финансовый рынок, инвестиции, рост, налоги.*

Кілт сөздер: *мемлекеттік аудит, қаржылық бақылау, мемлекеттік қарыз, бюджет, борышты өтеу, басқару, қаржы нарығы, инвестициялар, өсу, салықтар.*

Keywords: *state audit, financial control, public debt, budget, debt repayment, management, financial market, investment, growth, taxes.*

JEL classification: G 31

Введение. Ситуация в глобальной экономике и на финансовых рынках в последнее десятилетие продолжает иметь тенденцию к ухудшению и, очевидно, это как результат кризисов в странах, представленных в материалах аналитики по многим показателям, в том числе государственного долга. Поскольку общая совокупная сумма всех профицитов государственного бюджета за вычетом всех недостатков, возникающих в стране, отчетность осуществляется через государственные займы, когда государственный долг становится хроническим явлением в определенный период, когда государственные расходы начинают превышать доходы.

Идея, которая сильно повлияла на тестирование в эконометрической литературе, заключается в том, что в соотношении государственного долга к ВВП могут быть пороговые значения, за пределами которых рост существенно снижается. Однако найти полностью определенные теоретические модели, которые дают прогнозы для таких пороговых значений, совсем непросто. Теоретически нелинейности могут возникать из-за чрезмерного государственного долга. Гош и др. предлагают формальную модель, в которой нелинейности возникают по мере достижения переломного момента, после которого государственный долг становится неустойчивым; однако их

теоретический аргумент заключается в не встроено в рамки роста. Некоторые ученые строят теоретическую модель, в которой государственный долг может быть выпущен только для проведения расходов на государственные инвестиции; соотношение государственного и частного капитала определяет оптимальный уровень отношения государственного долга к ВВП. В их модели оптимальный уровень отношения долга к ВВП, который максимизирует рост ВВП, зависит от эластичности выпуска основной капитал. Опираясь на такие исследования, другие ученые утверждают, что этот теоретический результат обусловлен предположением о том, что дефицит бюджета эквивалентен государственным инвестициям.

Обзор литературы. По мнению Рейнхарт К., литература о взаимосвязи между государственным долгом и экономическим ростом значительно расширилась в последние десятилетия, в частности, после финансового кризиса 2007/2008 годов [1]. Мы сосредоточимся на представлении тех разделов теоретической литературы, которые в целом определили государственный долг как объект исследования, что обусловлено существованием крупных долгов. Исследования, посвященные влиянию государственного долга на экономический рост, рассматриваются в наиболее важных источниках соответствующей эмпирической литературы.

Ослабление этого допущения, то есть разрешение правительствам брать на себя долги для других целей, помимо государственных инвестиций, приводит к монотонной отрицательной зависимости между отношением государственного долга к ВВП и устойчивыми темпами роста. В. Телес и К. Муссолини представляют модель с перекрывающимися поколениями и эндогенным ростом, при котором более высокие уровни соотношения государственного долга к ВВП сокращают часть молодых сбережений населения (которые необходимы для выплаты процентов), тем самым создавая эффект вытеснения [2]. Другие ученые построили модель динамического роста, демонстрирующую влияние государственного долга на экономическую активность за счет усиления со стороны финансового сектора, при этом более высокое отношение государственного долга к ВВП ухудшает рост только во времена финансового стресса [3]. Паницца У., Пресбирето А. и др. утверждают, что более высокие уровни государственной задолженности могут быть связаны с более высоким воспринимаемым инвесторами риском дефолта, что приводит к возникновению нелинейностей [4].

В исследованиях Зейнелгабдина А. влияние государственного долга страны отражается как на национальной экономике, так и на политике, в жизни общества, в целом, очевидно. Госдолг снижает возможности решения социально-экономических проблем, усугубляет кризисные явления в экономике, а также ухудшает эффективность производства за счет увеличения налоговой нагрузки [5]. Механизмы заимствования государством, хозяйствующими субъектами должны быть полностью увязаны с процедурами распределения ресурсов, вообще, бюджетными, в частности. В связи с этим долговую политику в любом государстве целесообразно полностью увязывать с денежно-кредитной и налогово-бюджетной политикой. Как говорят экономисты, для решения этой проблемы в государстве должна быть создана система управления долгом, взаимосвязанная с механизмом распределения ресурсов государства и хозяйствующих субъектов и населения [6].

В научных работах Новожиловой, вопросы, связанные с практическим применением принципов управления государственным долгом, решаются по-разному в разных странах от строгой координации различных ведомств, связанных с государственным долгом, до выделения независимого подразделения по управлению долгом [7].

Методы. Исследование по теории, методологии и практике управления госдолгом, применительно к Казахстану на современном этапе, позволило получить ответ, что процесс формирования и погашения государственного долга, который ложится соответствующей нагрузкой на бюджет страны, требует особого госрегулирования, вливания дополнительных финансовых ресурсов в экономику.

Основная часть. Результаты. Так, если оглянуться назад лет на 8-10, видим, что государственный долг Республики Казахстан заметно вырос и на 1 апреля 2014 года составил 4 триллиона 606 млрд. тенге или 25 млрд. 302 миллиона долларов США, в том числе, внутренний долг Правительства РК - 3 триллиона 672 млрд. тенге, внешний долг Правительства РК - 909 млрд. 697 млн. тенге.

01.01.2014 государственный долг РК вырос на 12,8% к ВВП и составил 28,8 млрд. долл. США или 4,4 трлн. тенге (Официальный сайт Министерства финансов РК. <http://www.minfin.gov.kz/>).

В 2013 году соотношение внутреннего и внешнего долга Правительства страны приходилось 82% на 18%. Общий объем госдолга РК по итогам III квартала 2022 года составил 25,3 трлн тенге, или 31,5% ВВП 2021 года. Значение беспрецедентно высокое, однако и номинальный ВВП в

нынешнем году будет значительно выше прошлогоднего. В первом полугодии 2022-го рост ВВП по номиналу составил 22,7%, при этом реальный рост – 3,4%. (Таблица 1).

Таблица 1

Общий объем госдолга РК*

Показатель	2018	2019	2020	1кв. 2021	Пв. 2021	Шкв. 2021	IV кв. 2021	1кв. 2021	Пв. 2021	Шкв. 2021
Совокупный госдолг РК (включая гарантированный) в тенговом выражении к ВВП, %	26	24,9	30,5	28,7	28,9	28,5	28,9	28,6	30,3	31,5

* Составлен автором на основе источника [8]

На 30.09.2015г., внешний долг РК составил 155,6 миллиарда долларов, где за минусом этой суммы (81,6 млрд.тг.) приходится на государственные займы или 52,5% от общего долга, а остальные 47,5%, - это долги частного сектора. Например, Казахстан заплатил 38,9 миллиарда долларов для погашения своего внешнего долга в 2009 году и 31,8 миллиарда долларов в 2013 году [9].

Далее, для интереса и сравнения - отношение государственного долга к ВВП в%, 2015-2020 годы, что за пять лет удвоило размер государственного долга Казахстана с 14,4% до 29% ВВП (20,6 трлн тенге) на 1 января 2021 года. Однако существует предел задолженности, после которого состояние государственных финансов становится хрупким. В европейских странах такой лимит установлен на уровне 60% ВВП. В Казахстане лимит государственного долга абсолютно не установлен [9].

По состоянию на 01.0.2020г. внешний долг Казахстана составил 160,9 миллиарда долларов (90,7% ВВП). На 01.10. 2020г. прямой и условный внешний долг Казахстана достиг 33,3 миллиарда долларов.

Обсуждение. Размышляя о необходимости наличия полноценного государственного контроля и финансового контроля в системе управления государственным долгом в Казахстане остановимся на Законе «О государственном и финансовом контроле от 12.11.2015г. (ст. 26 (3), поясняя, что Счетный комитет и комитеты по аудиту осуществляют анализ и оценку эффективности бюджетного планирования и исполнения, управления и использования бюджетных средств, государственных активов в соответствии со стандартом внешнего госаудита и финконтроля». «Традиционный взгляд» на государственный долг подчеркивает положительное влияние государственного долга на совокупный спрос в краткосрочной перспективе и эффект вытеснения, снижающий экономическую активность в долгосрочной перспективе. С этой точки зрения, увеличение бюджетного дефицита повышает располагаемый доход домашних хозяйств, особенно когда в экономике наблюдается спад. Механизм вытеснения объясняется негативным воздействием государственного долга на экономический рост: если увеличение бюджетного дефицита приведет к повышению процентных ставок, это может привести к вытеснению инвестиций в частный сектор. Неблагоприятным воздействием на экономический рост является инфляция и ограничения финансов. Однако при более «нетрадиционном взгляде» на государственный долг первоначальное увеличение бюджетного дефицита, которое первоначально приводит к более высокому уровню государственного долга, может, особенно когда разрыв в объеме производства велик, не только временно повысить совокупный спрос, но и увеличить долгосрочные темпы роста за счет гистерезиса. В мире множественного равновесия полностью платежеспособное правительство с высоким уровнем государственного долга может принять решение о проведении ограничительной фискальной политики, чтобы снизить вероятность того, что внезапное изменение настроений инвесторов подтолкнет страну в плохое равновесие. Однако способность и готовность правительства использовать экспансионистскую налогово-бюджетную политику в периоды спада, возможно, влияет от монетарных механизмов (в частности: от координации с центральным банком) и от структуры государственного долга, чем от фактического уровня самого отношения государственного долга к ВВП. Экономическая теория представляет несколько конкурентных моделей государственного долга, которые объясняются широким спектром экономических явлений, а именно необходимостью научного понимания дефицита национального бюджета и государственного долга.

Безусловно, изучение проблемы госдолга взаимосвязано с функционированием государственного кредита, государственного бюджета, с дефицитом бюджета и, соответственно. С деятельностью уполномоченных государственных органов и органов высшего уровня контроля создается только

лучшая система управления государственным долгом в знак признания полноты их функционирования. Экономический рост являются важнейшей характеристикой эффективности проводимой в стране политики при наличии полноценного государственного аудита и финансового контроля.

Часто, на самом деле, государственный долг растет за счет внутреннего долга при уменьшении внешнего долга. При продолжении текущей фискальной политики долг продолжает увеличиваться еще больше.

Внутренний государственный долг страны связан с такими кредиторами, как население, корпорации, банки, другие финансовые и кредитные учреждения. Положительным в таких займах является процесс, при котором деньги для покрытия дефицита бюджета привлекаются на рынок и не происходит увеличения денежной массы в виде эмиссии.

Заключение. Одной из главных целей управления текущей структурой долга должно быть отслеживание динамики платежей по долгу таким образом, чтобы основные платежи по долгу приходились на ожидаемый период экономического роста.

Проблема управления долговыми обязательствами государства с теоретической точки зрения очень важна, хотя вопросы необходимости целенаправленного управления государственным долгом все еще были дискуссионными из-за отрицания необходимости долговой политики и отсутствия национальных полномочий в странах.

Целью по минимизации бюджетного риска совместно с низкой стоимостью обслуживания долга является управление государственным долгом страны. Осмысление государственного долга, как категории, во взаимосвязи с понятиями «государство», «бюджет», «политика», «право», получая свое выражение, смысл которого – защита интересов государства, план действий, правила и механизмы управления государственными финансовыми ресурсами, четко обозначает, что познание в этом вопросе не имеет границ, требует углубления исследования и научного обобщения.

По нашему мнению, наличие государственного долга, как внутреннего, так и внешнего, адекватно связано со всеми проявлениями риска в сфере государственных финансов. Акцентируя внимание на ст.18 объекты госаудита на соответствующий год формируется на основе системы управления рисками (ЗРК от 12.11.2015 года № 392-V «О государственном аудите и финансовом контроле» [10]. Соответственно, было бы разумно сосредоточиться на формировании перечней объектов государственного контроля на соответствующий год в новом законе о государственном контроле, проект которого прорабатывается в комитете по счетам, который получит статус Высшего аудиторского общества Казахстана, с целью оценки целесообразность и актуальность исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рейнхарт К. Превышение государственного долга: эпизоды в странах с развитой экономикой с 1800 года // Журнал экономических перспектив. – 2012. – № 26(3). – С. 69-86.
2. Телес В., Муссолини С. Государственный долг и пределы фискальной политики // Европейское экономическое обозрение. – 2014. – № 66(10). – С. 1-15.
3. Хавранек Т. Оценка вертикальных побочных эффектов от ПИИ // Журнал международной экономики. – 2011. – № 85(2). – С. 234-244.
4. Паницца У., Пресбитеро А. Государственный долг и экономический рост // Швейцарский журнал экономики и статистики. – 2013. – № 149 (2). – С. 175-204.
5. Zeynelgabdin A.B. The financial system of Kazakhstan: formation and development: monograph. – Astana: KazUEFiMT Publishing House. – 2008. – 226 p.
6. Рейми Г. Межстрановые данные о связи между волатильностью и ростом // American Economic Review. – 1995. – № 85(5). – С. 1138-1151.
7. Novozhilova T.N. State debt: studies. Manual. Volga-Vyat. Academy of State Services. N.Novgorod. – 2006. – 131 p.
8. Report of Deputy Prime Minister-Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan Sultanov Bakhyt Turlykhanovich at the enlarged meeting of the Board of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. – February 27, 2014. – <http://www.minfin.gov.kz/>
9. Official website of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. – <http://www.minfin.gov.kz/>
10. Law of the Republic of Kazakhstan dated November 12, 2015 No. 392-V «On State Audit and Financial Control» (with amendments and additions according to comp. on 11.01.2022). – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37724730&pos=345;-14#pos=345;-14

REFERENCES

1. Reynkhart K. Izbytok gosudarstvennogo dolga: epizody v stranakh s razvitoй ekonomikoй s 1800 g. // Zhurnal ekonomicheskikh perspektiv. – 2012. – 26(3). – S. 69-86 [in Russian].
2. Teles V., Mussolini S. Gosudarstvennyy dolg i ogranicheniya fiskal'noy politiki // Yevropeyskoye ekonomicheskoye obozreniye. – 2014. – 66(10). – S. 1-15 [in Russian].
3. Khavranek T. Otsenka vertikal'nykh pobochnykh effektov ot PII // Zhurnal mezhdunarodnoy ekonomiki. – 2011. – 85(2). – S. 234-244 [in Russian].
4. Panitsta U., Presbitero A. Gosudarstvennyy dolg i ekonomicheskiy rost // Shveytsarskiy zhurnal ekonomiki i statistiki. – 2013. – 149 (2). – S. 175-204 [in Russian].
5. Zeynelgabdin A.B. The financial system of Kazakhstan: formation and development: monograph. – Astana: KazUEFiMT Publishing House. – 2008. – 226 p.
6. Reymi G. Mezhdunarodnyye dannyye o vzaimosvyazi mezhdru volatil'nost'yu i rostom // American Economic Review. – 1995. – 85(5). – S. 1138-1151 [in Russian].
7. Novozhilova T.N. State debt: studies. Manual. Volga-Vyat. Academy of State Services. N.Novgorod. – 2006. – 131 p.
8. Report of Deputy Prime Minister-Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan Sultanov Bakhyt Turlykhanovich at the enlarged meeting of the Board of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. – February 27, 2014. – <http://www.minfin.gov.kz/>
9. Official website of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan. – <http://www.minfin.gov.kz/>
10. Law of the Republic of Kazakhstan dated November 12, 2015 No. 392-V «On State Audit and Financial Control» (with amendments and additions according to comp. on 11.01.2022). – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37724730&pos=345;-14#pos=345;-14

Искакова З.Д., Ишанова Р.Д., Даниярова М.Т., Омарова А.Т.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЫЗЫН БАСҚАРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Мемлекеттің қажетті ресурстарын бөлу құрылғысымен өзара байланысты мемлекеттік борыш мәселелері бойынша мәселелер қаралды. Авторлар мемлекеттік борышты басқару жүйесіндегі мемлекеттік аудит мәселелерінің тығыз өзара байланысын болжай отырып, мемлекеттік борыштық міндеттемелерді қалыптастыру және оларға қызмет көрсету процесіне назар аударды.

Зерттеудің жалпы ғылыми әдістерінің, сондай-ақ статистикалық және салыстырмалы талдау әдістерінің көмегімен Қазақстанда мемлекет тарапынан толыққанды бақылаудың болуы қажеттігі туралы қорытындылар жасалды.

Мақалада Қазақстанның қаржы жүйесі саласындағы ғалымдардың зерттеулеріне, сондай-ақ қаржы-экономикалық жүйенің ресми деректеріне назар аударылады. Мақаланың авторлары Қазақстанның мемлекеттік борышын басқару бағыттарын анықтады.

Мемлекеттік аудит туралы талдау нәтижесінде Қазақстанның мемлекеттік борышын басқару жүйесінде мемлекеттік борышты дамыту моделі қаржы нарығының ықпалын ескермейтіні анықталды. Мемлекеттік қарыздың тым жоғары деңгейі пайыздық мөлшерлемелердің жоғарылауына әкелуі мүмкін және нақты өндіріске теріс әсер етуі мүмкін. Бұдан шығатыны, мемлекеттің кредиттік саясаты өндірістің өсуінің басталуын және экономиканың тиімді дамуын жақсартуға, белгілі бір ақылға қонымды шектерде ішкі және сыртқы Кредиттеу тұрғысынан елдегі дағдарыс кезіндегі әлеуметтік проблемаларды теңестіруге бағытталған.

Iskakova Z., Ischanova R., Daniyarova M., Omarova A.

SOME ISSUES OF PUBLIC DEBT MANAGEMENT IN KAZAKHSTAN

Annotation

The issues on the problems of public debt related to the distribution of the necessary resources of the state are considered. The authors draw attention to the process of formation and servicing of public debt obligations, assuming a close relationship between the issues of public audit in the public debt management system.

With the help of general scientific research methods, as well as methods of statistical and comparative analysis, conclusions are drawn about the need for the presence of full-fledged state control in Kazakhstan.

The article focuses on the research of scientists in the field of the financial system of Kazakhstan, as well as official data of the financial and economic system. The authors of the article identified the directions for managing the public debt of Kazakhstan.

As a result of the analysis of the state audit in the public debt management system of Kazakhstan, it was revealed that the model of public debt development does not take into account the influence of the financial market. Too high level of public debt can lead to higher interest rates and negatively affect actual production. It follows from this that the credit policy of the state is aimed at improving the start of production growth and the effective development of the economy, balancing social problems in times of crisis in the country, both in terms of domestic and external lending within certain reasonable limits.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).26
УДК 338.12
ГРНТИ 06.54.31

Кадырбергенова А.К., Phd, ассоц. профессор¹
Избасарова Л.Б.*, к.э.н., ассоц. профессор¹
Ажигалиева Г.К. ст. преподаватель¹
Арынова З.А., к.э.н., профессор²
Атырауский университет нефти и газа
имени С.Утебаева, г. Атырау, Казахстан¹
Инновационный Евразийский университет,
г. Павлодар, Казахстан²
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: Liza78_78@mail.ru

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИНСТРУМЕНТЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НЕФТЕХИМИЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены экономические инструменты повышения конкурентоспособности отечественной нефтехимической продукции. По оценкам западных экспертов потребность в базовых продуктах нефтехимической промышленности будет динамично возрастать во всем мире. Наиболее эффективным направлением использования углеводородного сырья является его глубокая переработка, позволяющая выработать не только горюче-смазочные материалы, но и широкую гамму нефтехимических продуктов. С учетом этого авторами были предложены приоритетные направления повышения конкурентоспособности нефтехимической продукции, то есть направления активизации производства нефтехимической продукции на основе кооперации с государствами ЕАЭС. Обосновывается идея о том, что в качестве повышения конкурентоспособности инновационной нефтехимической продукции в условиях инновационного развития республики необходимо создание совместных предприятий и объединений. На основании кооперирования с Китайской Народной Республикой и государствами ЕЭС были основаны мероприятия по производству нефтехимической продукции, в рамках ЕЭС определены прогнозные объемы уровня потребления по полимерным продуктам.

Методологические правила, предложенные авторами, доказаны конкретными эффективными расчетами, которые могут быть учтены в развитии нефтехимического рынка и при оценивании конкурентоспособности нефтехимических продуктов.

С учетом этих тенденции продвижения нефтехимического продуктов в международных и межрегиональных рынках, означает его продвижение вперед.

Ключевые слова: нефтехимия, отрасль, конкурентоспособность, стратегия, Евразийский экономический союз, технология, переработка, полимерная продукция, этиленгликоль, потенциал.

Кілт сөздер: мұнай-химия, сала, бәсекеге қабілеттілік, стратегия, Еуразиялық экономикалық одақ, технология, өңдеу, полимер өнімдері, этиленгликоль, әлеует.

Keywords: petrochemistry, industry, competitiveness, strategy, Eurasian Economic Union, technology, processing, polymer products, ethylene glycol, potential.

Введение. Казахстан имеет ряд конкурентных преимуществ по развитию нефтехимической отрасли, к которым можно отнести: удобную геополитическую ситуацию в стране, освоение крупных источников полезных ископаемых, трудовые ресурсы, производственный, научно-технический потенциал и другие институциональные условия. Все большее число предприятий ориентируется на достижение победы в конкуренции и добивается намеченных целей в результате постоянных усилий менеджмента в осуществлении эффективной конкурентной стратегии развития. Если в будущем рынок нефтехимической продукции будет стремительно расти над рынком нефти и нефтепродуктов, то для государства это недопустимая возможность.

Целью данной статьи дать рекомендации по активизации производства конкурентоспособной углеводородной продукции для повышения производства продукции с высокой добавленной стоимостью и эффективного избавления от сырьевой зависимости в условиях инновационного развития Казахстана.

В рамках достижения цели были поставлены и решены следующие задачи: изучить предпосылки и экономические основы обеспечения конкурентоспособности нефтехимической продукции в условиях инновационного развития; оценить конкурентоспособность нефтехимической продукции Казахстана и определить вопросы, требующие решения по ее обеспечению; предложить приоритетные направления

повышения конкурентоспособности нефтехимической продукции, т. е. и предложить направления активизации производства нефтехимической продукции на основе кооперации с государствами ЕАЭС.

Конкурентоспособность необходим для развития нефтегазоперерабатывающих и нефтехимических производств. Это обусловлено ростом собственных потребностей и тем, что экспорт продукции нефтехимических производств значительно выгоднее экспорта сырья. И для Республики Казахстан предпочтительным является создание и дальнейшее развитие нефтехимических и химических производств, ориентированных на выпуск таких продуктов как полиэтилен, полипропилен, полистирол, бензол, метанол и др.

Обзор литературы. Отраслевые аспекты рассматриваемых проблем, в том числе по вопросам нефтяной, газовой и нефтехимической отраслей имеют место в работах таких ученых-экономистов Казахстана, как О. И. Егоров, Р. К. Сатова, Н.К. Нурланова, Д. М. Мадиярова, У. Ж. Шалболова, А. У. Аккайсиева, О. А. Чигаркина, Г. Т. Шакуликова, С. М. Егембердиева, А.К. Кадырбергенова [2].

Среди российских и зарубежных ученых, труды которых посвящены проблемам конкурентоспособности, особого упоминания заслуживают Р. А. Фатхутдинов, М.Портер, М.Г. Долинская, Яновский, М. И. и ряд других ученых.

Так, в работе Серикова Т.П., Сериковой З.Ф., Оразбаевой К.Н. [1] исследованы свойства, технология производства, вопросы моделирования и применения бензола. Получена математическая формализация задачи исследования, приведены возникающие при этом проблемы и предложены подходы к их решению. Также, приведены результаты исследования зависимостей состава сырого бензола от технологических параметров производства бензола, исследованы и разработан подход к интенсификации нефтехимического производства с применением математических методов на примере технологии получения бензола для нефтехимии Казахстана.

О потенциале нефтехимии для получения продукции с высокой добавленной стоимостью из имеющихся запасов сырья и развития смежных отраслей экономики значительный вклад внесли Капалов Д [3], Тумашова Елена [9], Сармурзина Р.Г., Хайдаргалиева Ш.А [10], Зуев А [11] и т.д.

Кунин В.А. и Яшева Г.А. [4,12] в своих исследованиях разработали методологию формирования кластерной политики в России и Беларуси, включая принципы формирования, цель и задачи кластерной политики, субъекты проведения политики, также меры по обеспечению кластерных инициатив и сотрудничества.

Таким образом, в зарубежной и отечественной экономической литературе гораздо шире развиваются исследования конкурентных преимуществ, стратегий развития, повышения конкурентоспособности предприятий и продукции.

Методы исследования. Аналитические и сравнительные методы исследования теоретических и методологических аспектов статьи, системный подход ко всем процессам, а также труды классиков экономических наук, отечественных и зарубежных ученых в области конкурентоспособности нефтехимической продукции, нормативно - правовые акты Республики Казахстан, стратегия развития Казахстана до 2050 года, статистические отчеты деятельности АО «НК «КазМунайГаз» и отечественных предприятий-производителей нефтехимической продукции, информационная база Комитета по статистике Республики Казахстан, данные МТЦ «TradeMap» и др.

Методы исследования. Аналитические и сравнительные методы исследования теоретических и методологических аспектов статьи, системный подход ко всем процессам, а также труды классиков экономических наук, отечественных и зарубежных ученых в области конкурентоспособности нефтехимической продукции, нормативно - правовые акты Республики Казахстан, стратегия развития Казахстана до 2050 года, статистические отчеты деятельности АО «НК «КазМунайГаз» и отечественных предприятий-производителей нефтехимической продукции, информационная база Комитета по статистике Республики Казахстан, данные МТЦ «TradeMap» и др.

Основная часть. На основе анализа спроса в международном рынке на нефтехимическую продукцию установлено, что в региональном аспекте на первом этапе для Казахстана экономически выгодным будет создание нефтехимического комплекса по производству базовой нефтехимической продукции: полиэтилена, полипропилена, стирола, полистирола, этиленгликоля, бензола и метанола. На следующем этапе необходимо реализовать проекты по производству синтетического каучука, ароматических соединений, моторных масел и других нефтехимических продуктов на основе использования нефти и нефтешламов. Компания «Kazakhstan Petrochemical Industries Inc.» (Казахстан Петрокемикал Индастриз Инк.) по производству полипропилена охватывает первый этап строительства нефтехимического комплекса. Проект предполагает использование

современных технологий мирового уровня по глубокой переработке пропана (первая фаза) и этана (вторая фаза). Производство полипропилена в первой фазе составляет 500 тыс. тонн в год. Планируемый срок реализации – 1 квартал 2023 года. Общий объем инвестиций в объекты первой фазы составляет 2,03 млрд долларов, в том числе 500 млн. долларов вложат акционеры проекта. По второй фазе - производство полиэтилена, мощностью 800 тыс. тонн в год, предназначенная для переработки сухого газа месторождения Тенгиз. Оператором проекта выступает ТОО «KLPE», участниками которого являются корейская LG Chem (50%), стоявшая у самых истоков проекта SAT & Company (25%), а также ОХК (25%). В рамках этой фазы предполагается сооружение ряда объектов, включая газоперерабатывающую установку на Тенгизе для выделения этана из товарного потока сухого газа, этанопровод до Карабатана, протяженностью около 200 км, комплекс пиролиза, мощностью 833 тыс. т этилена, а также двух установок полимеризации по 400 тыс. т каждая и установки производства бутена-1, мощностью 33 тыс. т в год. В 2011 году лицензиаром обеих установок была выбрана компания Lummus Technology. В этом же году КРІ и Экспортно-импортный банк Китая подписали кредитное соглашение на сумму 1,38 млрд долларов. В 2013 году Sinopac Engineering выиграла строительство установки дегидрирования и полимеризации и участвовала в качестве офф-тейкер в большей части продукции завода. Поставку пропана обеспечивает ТШО. Доставка сырья осуществляется железнодорожным транспортом от станции Тенгиз до станции Карабатан (около 250 км). (Рисунок 1)

Рисунок 1. Модель производства полимерной продукции в Казахстане*

* Составлено авторами

Природный газ с месторождения Тенгиз поступает на газоразделительную установку, которая выделяет два газа – этан (29%) и пропан (8%). Вакуумный газойль и нефтяные фракции будут возвращаться в «Тенгизшевройл». Далее они доставляются на нефтехимический завод: этан по трубопроводу, пропан - по железной дороге – в комплекс Северный Карабатан, где производится конечный продукт. Кроме того, в рамках СЭЗ намечено строительство завода по выпуску бутадиена, мощностью 250 тыс. тонн и полибутадиенового каучука, мощностью 125 тыс. тонн в год [1,2].

Лицензиаром установки димеризации этилена с получением бутена-1 выступает компания Axens (Франция), а установок полимеризации этилена — Univation Technologies (США). По оценке фонда «Самрук-Казына», стоимость второй фазы интегрированного газохимического комплекса (ИГХК) составляет 4,15 млрд. долларов. Из них 1,24 млрд долларов обеспечат сами акционеры, а остальное планируется привлечь по схеме проектного финансирования с участием южнокорейских экспортно-кредитных агентств K-SURE и K-EXIM. Интегрированный газохимический комплекс является якорным проектом специальной экономической зоны СЭЗ «Национальный индустриальный нефтехимический технопарк». Её участники полностью освобождены от КПП, земельного налога и налога на имущество. Кроме того, им предоставлено право пользования

таможенными льготами, включая освобождение импорта от таможенных пошлин и сборов, а также упрощенное оформление экспортно-импортных операций. Продвижение на рынок полимерной продукции в целях повышения конкурентоспособности нефтехимической продукции в Казахстане и первый путь покрытия прогнозируемого в ближайшем будущем профицита по полимерной продукции – возможно за счёт развития внутреннего рынка в государствах-членах ЕАЭС или роста потребления полимеров на душу населения. Рост населения и рост доходов на душу населения наблюдаются в развивающихся странах, что приводит к более быстрому росту потребления товаров, чем в развитых странах. По данным McKinsey, к 2025 году средний класс по сравнению с 2012 годом вырастет с 2,4 миллиарда до 4,2 миллиарда человек, увеличится почти в 2 раза. Поэтому фокус мирового импорта основных продуктов нефтехимической промышленности смещается в развивающиеся страны.

Рост потребления полимера на душу населения приводит к расширению его использования. По данным Международного валютного фонда, Business Stat представлен прогноз изменения численности населения в государствах-членах ЕАЭС в 2022 году. По прогнозу население Казахстана увеличится на 19,33 млн человек, а общая численность населения всех стран ЕАЭС составит 187,62 млн человек.

Потребление полимера на душу населения в странах Западной Европы и США составляет 140 кг. Производство пластика и синтетических смол на душу населения в России составляет 25,9 кг, США - 276,4 кг, в среднем по странам ЕС - 200 кг; производство химического волокна и пряжи в России составляет 1,1 кг, Японии - 10,3 кг, США - 13,5 кг. При текущем уровне ВВП государства-члены ЕАЭС должны потреблять в 2-3 раза больше пластика и пластмассовых изделий на душу населения, чем сейчас [3].

По нашим прогнозам, у Казахстана самая высокая доля потребления полимеров после России среди стран-членов ЕАЭС. Если в 2022 году ожидается увеличение населения Казахстана на 19,33 млн человек, то уровень потребления полимеров на общую численность населения составит 2164,92 тыс. кг, а на душу населения – 112 кг. По нашим исследованиям, Казахстан находится на пороге долгосрочного и масштабного роста потребления нефтехимических продуктов.

В долгосрочной перспективе наиболее востребованной нефтехимической продукцией на мировом рынке будет производство полимеров, т.е. полиэтилена и полипропилена, а это составляет 60% общего потребления всех полимеров. Учитывая географическую близость растущих рынков Китая, Индии, СНГ, Юго-Восточной Азии и Восточной Европы к рынку Казахстана, а также прогноз, что численность населения соседнего Китая к 2030 году достигнет 1 528 млн человек, Индии - 1571 млн человек, Юго-Восточной Азии – 759 млн человек, доказывает, что в будущем в мире число потребителей нефтехимической продукции будет продолжать расти. При этом мировое производство вышеназванных полимеров будет отставать от спроса, даже если все проекты, намеченные к 2025 году, будут реализованы. По данным международных маркетинговых компаний Platts и IHS спрос на полипропиленовую продукцию в 2025 году достигнет более 90 млн тонн, а предложение возможно составит соответственно 90 млн тонн. А потребность в полиэтилене в 2025 году достигнет 160 млн тонн, соответственно предложение возможно составит около 120 млн тонн [4].

Исследуя, мы пришли к выводу, что в перспективе необходимо увеличить интенсивность потребления полимера с 3,5% до 8,5% в год либо увеличение потребления пластмассы на душу населения с 61 кг до 112 кг приведет к увеличению спроса на внутреннем рынке и полностью покроет прогнозируемый профицит. В качестве повышения конкурентоспособности инновационной нефтехимической продукции в условиях инновационного развития республики необходимо создание совместных предприятий и объединений. Имеются хорошие перспективы увеличения экспортного потенциала в Европу и Китай за счет создания совместных предприятий, объединений с Казахстаном и странами ЕАЭС, увеличения в Казахстане внутреннего потребления за счет замещения импорта и достижения среднемирового уровня по развитию производства основных крупнотоннажных нефтехимических продуктов - пластика, каучука, продукты органического синтеза.

Как отметил Президент РК, «дальнейшее развитие углеводородного сектора, привлечение иностранных и местных инвесторов нужно напрямую увязывать с диверсификацией экономики и через эту призму решать важнейшие задачи по созданию новых перспективных производств» [5,6].

Этиленгликоль в основном используется для производства антифриза и полиэфирных волокон. На производство волокна приходится 50% мирового потребления моноэтиленгликоля, ПЭТФ-

смолы - 16%, для производства антифриза – 15%, а остальные 15% приходится на производство лакокрасочной и другой продукции. Этиленгликоль используется во всех сферах промышленности и пользуется большим спросом в предприятиях и промышленных комплексах на этапе современного инновационного развития. Основным потребителем ЭГ является Китай, который составляет 45% мирового производства. В Китае ЭГ в основном используется для производства синтетических волокон-полиэстеров. Учитывая, что полиэстер является незаменимым продуктом в текстильном производстве, данный проект является источником развития текстильной промышленности Казахстана [7,8]. В Китае между спросом и предложением моноэтиленгликоля (МЭГ или этиленгликоль) существует резкий дисбаланс, и если в 2022 году прогнозируется рост потребления на 100 процентов, то производство может составить лишь 30 процентов.

По нашим исследованиям, для повышения конкурентоспособности в производстве этиленгликоля, который является сырьем для химического волокна, полиэтилентерефталата, антифриза, нам необходимо создать совместное предприятие с привлечением инвестиций из Китая. Ориентировочная стоимость организации производства – 110 млн долларов. В том числе на проектирование – 7,8 млн долларов, на приобретение оборудования - 65,1 млн долларов, на строительные-монтажные работы - 17,9 млн долларов, оборотные средства для ввода в эксплуатацию составят 19,2 млн долларов. Легкая промышленность, в том числе текстильный комплекс, является основным двигателем интенсивного развития национальной экономики Китая. Производство текстиля имеет важное значение не только в формировании ВВП страны, но и как высокая доля китайского экспорта, обеспечивает стабильный приток иностранной валюты в экономику [9,10].

Из-за дороговизны оборудования для перевозки базового продукта этиленгликоля – жидкого этилена железнодорожный транспорт используется редко. Поставка этилена возможна только между предприятиями, соединенными специальным трубопроводом. Поэтому в большинстве случаев производство этилена не является товарным, а направлено на заводское потребление. Этиленгликоль транспортируют железнодорожным или автомобильным транспортом в специальных устойчивых к коррозии котлах из алюминия или стали.

Транспортировка этилена в Китай для производства ЭГ или этиленоксида (ЭО) влияет на себестоимость продукта, продукт становится неконкурентоспособным. Транспортировка должна осуществляться транспортным средством крытого типа. Поэтому целесообразно строить завод по производству продуктов ЭГ и ЭО на территории СЭЗ «Национальный индустриальный нефтехимический парк» в г. Атырау. Совместное предприятие будет способствовать дальнейшему продвижению основного продукта этилена на внутреннем и внешнем рынке, что позволит нам производить собственное сырье для производства полимерной упаковки, синтетических волокон (таблица 1).

Таблица 1

Ресурсы, необходимые для создания совместного предприятия по продукции ЭГ и ЭО РК и китайского государства*

Показатели	Стоимость (млн.доллар)
Предполагаемая стоимость завода, в том числе:	110
- на проектирование	7,8
- на приобретение установок	65,1
Строительно-монтажные работы	17,9
Оборотный капитал для включения	19,2
Операционные расходы тыс.долл. США	1 166 212
Оценочные доходы тыс. США. долл	1 350 000
Прогнозные показатели эффективности проекта	
Расчет чистой приведенной стоимости (NPV) тыс. долл. США	NPV – 18 013
Внутренняя норма дохода (IRR) %	IRR – 18,35 %
Дисконтированный срок возврата (DPBP) тыс. долл. США	PBP – 4,6 лет DPBP – 7,9 лет
Размер ежегодных налоговых отчислений тыс. долл. США	7 730
Планируемая ежегодная экспортная выручка, тыс.долл. США	21 600 (10%)

* Составлено авторами по источнику [11,12]

Критический порог снижения дохода при отрицательном NPV составляет - 1,9%. Критический порог увеличения затрат при отрицательном NPV составляет +2,8%. Будут созданы постоянные рабочие места для 170 человек производственного персонала. В России потребителем ЭГ является ОАО «Сибур-ПЭТФ» по производству полиэтилентерефталата, его годовая мощность – 120 тыс. тонн, в будущем прогнозируется, что достигнет 250 тыс. тонн. Кроме того, рынок антифриза в стране стремительно развивается. В России ЭГ производят ЗАО «Казаньоргсинтез» (17,38 тыс. тонн), ЗАО «Нижекамскнефтехим» (92,64 тыс. тонн) и АО «Сибур-Химпром» (239,7 тыс. тонн). АО «Сибур-Химпром» занимает 66% рынка этиленгликоля в России. Этилен производят в России около десятка предприятий. Мощность составляет 2,97 млн тонн в год, т. е. 63,5% по мощности производства этилена в России. В этой стране возможен разрыв между спросом и предложением на МЭГ, т.е. в случае увеличения производства спрос составит 50% [11,12].

Существует 2 вида этиленгликоля: высший и первый. В зависимости от состава основных веществ в конечном продукте разница составляет всего 0,3%. Этиленгликоль, импортируемый из Саудовской Аравии, дешевле и доступнее (рис. 2).

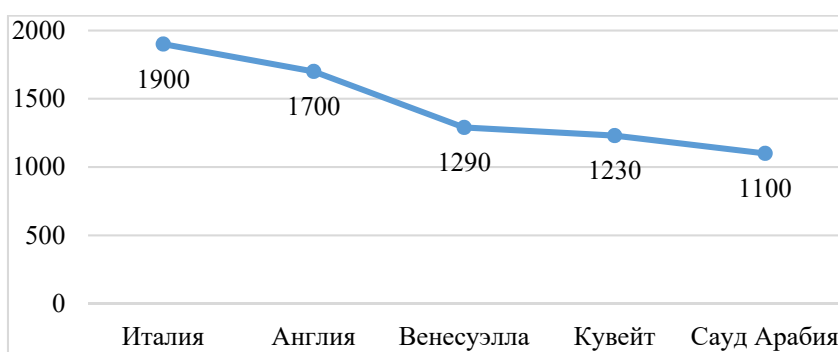

Рисунок 2. Рыночная цена этиленгликоля, долл. США/тонна*

* Составлено авторами по источнику [13]

Цены на этиленгликоль носят сезонный характер. Спрос на антифриз возрастает осенью в сентябре, октябре, ноябре и особенно в первые морозы. Конечно, предложение на рынке будет увеличиваться. Поэтому рыночные игроки - производители, дистрибьюторы поднимают цены на товар. Цены вырастут в среднем примерно на 7-8%. Вторая причина – рост цен на нефть и газ в качестве сырья для производства этиленгликоля. В 2021 году средняя цена ЭГ составила 714,29 долларов за тонну.

Заключение. Китай производит 31% мирового химического волокна, столь необходимого для текстильного производства. Особенностью текстильной промышленности Китая является её замкнутость (процесс от производства сырья до производства и реализации готовой продукции). Однако зависимость от импорта увеличивается из-за нехватки природного сырья для текстильного производства, а также влияют другие факторы, препятствующие быстрому развитию текстильной промышленности. В связи с этим необходимо совместно решить вопросы совершенствования производства этиленовых продуктов, их продвижения на рынке, что будет выгодно и Казахстану и Китаю. Основным продуктом этиленгликоля является этилен. На сегодняшний день в Казахстане отсутствуют мощности по производству этилена, а три действующих НПЗ не производят этилен. На 2-й фазе интегрированного газохимического комплекса в Атырауской области планируется производство 800 тысяч тонн этилена. В настоящее время основными потребителями этиленгликоля в Казахстане являются производители антифриза и лакокрасочной продукции.

В ходе исследования, в 2022 году в мире ожидается профицит полимера в объёме 7,4 млн тонн. Профицитными регионами являются США, Ближний Восток и страны ЕАЭС. На других рынках, таких как Азиатско-Тихоокеанский регион, дефицит полимеров прогнозируется в 15 млн тонн, особенно изделий из полиэтилена и полипропилена. Это, на наш взгляд, означает, что можно ожидать удвоения потребления продуктов нефтехимии. Увеличение потребления пластмасс на душу населения с 61 кг до 112 кг приведет к увеличению спроса на внутреннем рынке, и мы делаем вывод, что прогнозируемый профицит может быть полностью покрыт за счет интенсификации нефтехимической промышленности страны.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Сериков Т.П., Серикова З.Ф., Оразбаева К.Н. Современное состояние технологии переработки нефтей Казахстана. – Атырау: Ер-Тостик. А-Полиграфия; Актобе, 2008. – 206 с.
2. Кадырбергенова А.К. Қазақстанның мұнай–химия өнеркәсібі: қазіргі жағдайы және даму перспективасы // «Туран» Университеті хабаршысы» Журналы. Экономика сериясы. – Алматы: Туран Университеті, 2016. – № 4 (72). – Б. 237-243.
3. Капалов Д. Нефтехимический приоритет. Дата обращения 6 октября 2016, 09:30. – <https://www.zakon.kz/4821396-neftekhimicheskijj-prioritet.html>.
4. Кунин В.А., Яшева Г.А. Кластерная стратегия инновационного развития экономик России и Беларуси. – <https://elibrary.ru/item.asp?id=21569416>.
5. «Ресей мемлекетінің 2030 жылға дейінгі мерзімге химия және мұнай-химия кешенінің даму стратегиясы». Редакциядан 14 қаңтар 2016 жыл, компания мәліметтері.
6. ТМД мемлекет аралық статистикалық комитет, BusinesStat деректері.
7. Паспорт проекта по производству этиленгликоля. – map.kidi.gov.kz/upload/files/290531.pdf
8. Паспорт потенциального инвестиционного проекта по производству терефталевоы кислоты. – map.kidi.gov.kz/upload/files/291736.pdf.
9. Тумашова Е. Зачем Китай предлагает РК нефтяной союз ? Дата обращения 02.10.2015 г. – <https://kapital.kz>.
10. Сармурзина Р.Г., Хайдарғалиева Ш.А. Первый нефтехимический комплекс Казахстана // Нефть и газ. – 2008. – № 5. – С. 118-124.
11. Зуев А. Шесть столпов нефтехимии. – <http://cdu.ru/cataloga/og/mintop/infograf/112012/>.
12. Яшева Г.А. Кластерная концепция повышения конкурентоспособности предприятий в контексте сетевого сотрудничества и государственно-частного партнерства. – Витебск: УО «ВГТУ», 2010. – 373 с.
13. «International Trade Center» ақпараттары. – <https://intracen.org/>.

REFERENCES

1. Serikov T.P., Serikova Z.F., Orazbaeva K.N. Sovremennoe sostoianie tehnologii pererabotki neftei Kazahstana. – Atyraý: Er-Tostik. A-Poligrafia; Aktobe, 2008. – 206 s. [in Russian].
2. Kadyrbergenova A.K. Qazaqstannyń munai–himia ónerkásibi: qazirgi jaǵдайы jáne damý perspektivasy // «Týran» Ýniversiteti habarshysy» Jýrnaly. Ekonomika seriasy. – Almaty: Týran Ýniversiteti, 2016. – № 4 (72). – S. 237-243 [in Russian].
3. Kapralov D. Neftehimicheskiı prioritet. Data obrasheniya 6 oktábrá 2016, 09:30. – <https://www.zakon.kz/4821396-neftekhimicheskijj-prioritet.html> [in Russian].
4. Kýnin V.A., Iasheva G.A. Klasternaia strategia innovasionnogo razvıta ekonomik Rossıı ı Belarýsı. – <https://elibrary.ru/item.asp?id=21569416> [in Russian].
5. «Resei memleketiniń 2030 jylǵa deiingi merzimge himia jáne munai–himia kesheniniń damý strategiasy». Redaksiadan 14 qańtar 2016 jyl, kompania málimetteri [in Russian].
6. TMD memleket aralyq statisikalıyq komitet, BusinesStat derekteri [in Russian].
7. Pasport proekta po proizvodstvú etilenglikolá. – map.kidi.gov.kz/upload/files/290531.pdf [in Russian].
8. Pasport potentsialnogo investisionnogo proekta po proizvodstvú tereftalevoi kısıloty. – map.kidi.gov.kz/upload/files/291736 [in Russian].
9. Týmashova Elena. Zachem Kıtai predlagaet RK neftánoi soıýz ? Data obrasheniya 02.10.2015 g. – <https://kapital.kz> [in Russian].
10. Sarmýrzına R.G., Haıdargalıeva Sh.A. Pervyi neftehimicheskiı kompleks Kazahstana // Neft i gaz. – 2008. – № 5. – S. 118-124 [in Russian].
11. Zýev A. Shes stolpov neftehimıı. – <http://cdu.ru/cataloga/og/mintop/infograf/112012/> [in Russian].
12. Iasheva G.A. Klasternaia koncepsia povysheniya konkýrentosposobnosti predpriatıı v kontekste setevogo sotrıdnichestva ı gosýdarstvenno-chastnogo partnerstva. – Vitebsk: ÝO «ıVGTÝ», 2010. – 373 s [in Russian].
13. «International Trade Center» aqparattary. – <https://intracen.org/>.

Қадырбергенова А.К., Избасарова Л.Б., Ажигалиева Г.К., Арынова З.А.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МҰНАЙ-ХИМИЯ ӨНІМДЕРІНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ЖОҒАРЛАТУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ИНСТРУМЕНТТЕРІ

Аннотация

Мақалада отандық мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың экономикалық құралдары қарастырылған. Батыс сарапшыларының бағалауы бойынша мұнай-химия өнеркәсібінің негізгі өнімдеріне деген қажеттілік бүкіл әлемде қарқынды түрде артады. Көмірсутек шикізатын пайдаланудың ең тиімді бағыты-оны терең өңдеу, Бұл жанар-жағармай материалдарын ғана емес, сонымен қатар мұнай-химия өнімдерінің кең ауқымын өндіруге мүмкіндік береді. Осыны ескере отырып, авторлар мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың басым бағыттарын, яғни ЕАЭО мемлекеттерімен кооперация негізінде мұнай-химия өнімдерін өндіруді жандандыру бағыттарын ұсынды. Республиканың инновациялық дамуы жағдайында инновациялық мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру ретінде бірлескен кәсіпорындар мен бірлестіктер құру қажет деген идея негізделді. Қытай Халық Республикасымен және БЭЖ мемлекеттерімен кооперация негізінде мұнай-химия өнімдерін өндіру жөніндегі іс-шаралар негізделді, БЭЖ шеңберінде полимерлі өнімдер бойынша тұтыну деңгейінің болжамды көлемі айқындалды.

Авторлар ұсынған әдіснамалық ережелер мұнай-химия нарығын дамытуда және мұнай-химия өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін бағалауда ескерілуі мүмкін нақты тиімді есептеулермен дәлелденген.

Осыны ескере отырып мұнай-химия өнімдерін халықаралық және өңіраралық нарықтарда ілгерілету үрдістері, оның алға жылжуын білдіреді.

Kadyrbergenova A., Izbassarova L., Azhigalieva G., Arynova Z.

ECONOMIC INSTRUMENTS FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS OF PETROCHEMICAL PRODUCTS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article discusses the economic tools to increase the competitiveness of domestic petrochemical products. According to Western experts, the need for basic products of the petrochemical industry will grow dynamically all over the world. The most effective direction of using hydrocarbon raw materials is its deep processing, which makes it possible to develop not only fuels and lubricants, but also a wide range of petrochemical products.

With this in mind, the authors proposed priority directions for improving the competitiveness of petrochemical products, that is, directions for activating the production of petrochemical products based on cooperation with the EAEU states. The idea is substantiated that in order to increase the competitiveness of innovative petrochemical products in the conditions of innovative development of the republic, it is necessary to create joint ventures and associations. On the basis of cooperation with the People's Republic of China and the states of the EEC, measures for the production of petrochemical products were founded, within the framework of the EEC, the projected volumes of the consumption level for polymer products were determined.

The methodological rules proposed by the authors are proved by concrete effective calculations that can be taken into account in the development of the petrochemical market and in assessing the competitiveness of petrochemical products.

Taking into account these trends in the promotion of petrochemical products in international and interregional markets, it means moving forward.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).27
УДК 336.531.2
ГРНТИ 06.73.15

Е. Караймызлар, д.э.н., профессор¹
С.О. Орынбасаров*, докторант PhD²
З.М. Турдиева, PhD²
«Pamukkale University», Денизли, Турция¹
«Alikhan Bokeikhan University»,
г. Семей, Казахстан²
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: Serik_orynbasarov@mail.ru

ФАКТОРЫ УСПЕХА ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

В статье рассмотрен вопрос о развитии государственно-частного партнерства (далее – ГЧП) как инструмента финансирования инфраструктурных проектов в Казахстане. Выявлено, что ГЧП в нашей стране стал развиваться с 2015 года. В статье проведен обзор научных исследований по развитию государственно-частного партнерства в различных странах, включая США, Великобританию и Данию.

Авторами определены основные недостатки в развитии ГЧП, одним из которых является то, что данный инструмент может привести к конфликту интересов между государственным и частным секторами, особенно если частный сектор ориентирован на получение максимальной прибыли. В статье представлена разработанная авторами базовая основа математической модели рисков ГЧП, проведен анализ количества договоров за 2015-2022 годы.

На основе проведенного анализа теоретических источников определены, факторы, влияющие на риски ГЧП, к которым относятся доступность, соотношение цены и качества, оценка бюджета и порядок учета, работа с обязательствами, а также вопросы регулирования и институционального управления. В статье сделаны выводы, что методы оценки качественных параметров являются наиболее приемлемыми и эффективными в сфере оценки проектов ГЧП. Разработаны рекомендации по дальнейшему успешному развитию ГЧП.

Ключевые слова: бизнес, государство, государственно-частное партнерство, гарантия, инвестиции, риски, математическая модель, контракты, проект, конкуренция.

Кілт сөздер: бизнес, мемлекет, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік, кепілдік, Инвестициялар, тәуекелдер, математикалық модель, келісімшарттар, жоба, бәсекеlestік.

Keywords: business, government, public-private partnership, guarantee, investment, risks, mathematical model, contracts, project, competition.

Введение. Государственно-частное партнерство (ГЧП) относится к договорным отношениям между государственным учреждением или организацией государственного сектора и субъектом частного сектора, обычно компанией или консорциумом, для предоставления общественной инфраструктуры, услуг или активов.

Проекты ГЧП обычно предполагают, что частный сектор берет на себя значительные финансовые, технические и операционные риски при предоставлении государственных услуг или инфраструктурных проектов, которые традиционно предоставлялись государством. Взамен субъекту частного сектора предоставляются определенные права и льготы, такие как доля в доходах, земля или другие активы.

Проекты ГЧП могут варьироваться от строительства и эксплуатации автомагистралей, мостов и аэропортов до управления коммунальными услугами, предоставления медицинских услуг или строительства и эксплуатации государственного жилья. Целью ГЧП является использование ресурсов и опыта частного сектора для повышения эффективности и качества государственных услуг при одновременном снижении нагрузки на государственные финансы.

Однако ГЧП могут быть сложными и сопряжены со многими юридическими, финансовыми и операционными проблемами. Тщательное планирование, прозрачность и эффективное распределение рисков имеют решающее значение для успеха проектов ГЧП.

В качестве методов исследования использованы кабинетные исследования в форме обзора теоретических источников зарубежных исследователей в области реализации проектов ГЧП. Анализ теоретических источников производился с помощью методов ранжирования и группировки. Для формирования параметров качественных характеристик в сфере ГЧП использовался метод экспертной оценки, который позволил дифференцировать показатели по степени значимости.

Обзор литературы. Государственно- частное партнерство уже долгое время является объектом интереса со стороны научного сообщества. Но, несмотря на достаточно продолжительный период развития современных моделей ГЧП, не все вопросы в равной мере освещаются в научных публикациях.

Хотелось бы отметить несколько исследователей стоявших в авангарде таких исследований, которые внесли свой вклад в научные исследования в области государственно-частных партнерств. Карстен Греве, является профессором государственного управления Копенгагенской школы бизнеса в Дании. Он проводил исследования государственно-частных партнерств в различных странах, включая США, Великобританию и Данию [1] профессором стратегического управления и государственной политики в Университете Миннесоты и опубликовал несколько книг и статей о ГЧП, управлении и совместном государственным управлением и Э. Р. Йескомб [2] является консультантом по государственно-частному партнерству и проектному финансированию с многолетним опытом работы в различных формах структурированного финансирования, включая проектное финансирование, лизинг, экспортные кредиты, финансирование недвижимости и активов. Он консультировал государственные органы различных стран по вопросам политики ГЧП и стандартизации контрактов, а также клиентов из государственного и частного секторов по финансовым аспектам ГЧП и других контрактов, финансируемых проектным финансированием, а также проводил государственные и частные обучающие семинары в этих областях. Его книги «Принципы проектного финансирования» [3] и «Государственно-частное партнерство: принципы политики и финансов» [4], переведенные на многие языки и признаны лучшими по вопросам ГЧП. Он возглавлял отдел проектного финансирования в Европе Bank of Tokyo-Mitsubishi, одного из крупнейших в мире кредиторов проектного финансирования.

Основная часть. Так как государственно- частное партнерство является актуальной темой для экономистов исследователей всего мира. Наиболее известные исследователи, внесшие вклад в научное понимание ГЧП представлены в таблице 1.

Таблица 1

Основные направления исследований в области ГЧП*

Ученый-исследователь	Направление исследования
Грэм А. Ходж	профессор государственного управления Мельбурнского университета в Австралии. Он провел обширное исследование государственно-частных партнерств, уделяя особое внимание таким вопросам, как подотчетность, риски и управление [5]
Лене Толstrup Кристенсен	Исследования Лене Толstrup Кристенсен сосредоточены на государственных предприятиях и ГЧП и их роли в современном обществе и государственном секторе как таковом. Ее исследования сосредоточены на вопросах управления и руководства для таких организаций посредством институциональной теорией [6]
Дэвид Паркер	профессор Крэнфилдского университета в Соединенном Королевстве. Он проводил исследования государственно-частных партнерств, уделяя особое внимание таким вопросам, как разработка контрактов, распределение рисков и соотношение цены и качества [7]
Э. С. Савас	почетный профессор государственного управления Городского университета Нью-Йорка в США. Он проводил исследования государственно-частных партнерств, уделяя особое внимание таким вопросам, как управление контрактами, анализ затрат и результатов и оценка эффективности [8]
Анвар Шах	старший научный сотрудник Института Брукингса в США. Он проводил исследования государственно-частных партнерств, уделяя особое внимание таким вопросам, как финансирование, управление рисками и управление [9]

* Составлено авторами

Государственно-частное партнерство (ГЧП) стало популярным подходом к реализации проектов, услуг и объектов общественной инфраструктуры. ГЧП предполагает сотрудничество между государственным сектором и субъектами частного сектора в предоставлении общественных товаров и услуг, при этом каждая сторона использует свои сильные стороны и ресурсы.

ГЧП имеет разные грани как показано в таблице 1, такие как преимущества, недостатков, но фактор успеха зависит от многих показателей, как показано в таблице 2.

Таблица 2

Преимущества и недостатки и факторы успеха ГЧП*

Концепция	Концепция ГЧП в том, что ГЧП представляют собой договорные отношения между государственным и частным секторами, когда государственный сектор заключает договор на предоставление услуг или инфраструктуры частному сектору. В этом случае частный сектор берет на себя более высокий уровень риска и ответственности при предоставлении этих услуг, в то время как государственный сектор сохраняет определенный уровень надзора и контроля. ГЧП могут принимать различные формы, включая строительство-эксплуатация-передача (СЭП), строительство-владение-эксплуатация-передача (СВЭП) и проектирование-строительство-финансирование-эксплуатация (ПСФЭ).
Преимущества	ГЧП имеет ряд преимуществ по сравнению с традиционными методами закупок. Во-первых, они обеспечивают доступ к опыту и ресурсам частного сектора, что может привести к более эффективной и инновационной реализации проектов. Во-вторых, ГЧП может помочь переложить риск с государственного сектора на частный, снизив финансовое бремя налогоплательщиков. В-третьих, ГЧП также могут обеспечить более эффективное использование средств за счет объединения услуг и возможности оптимизировать стоимость жизненного цикла активов.
Недостатки	Несмотря на свои преимущества, ГЧП имеют и некоторые недостатки. Во-первых, ГЧП может быть более сложным и трудоемким, чем традиционные методы закупок, что приводит к более высоким транзакционным издержкам. Во-вторых, ГЧП также может быть более дорогим в долгосрочной перспективе, поскольку финансирование частного сектора обычно сопряжено с более высокой стоимостью капитала, чем государственные займы. В-третьих, ГЧП может привести к конфликту интересов между государственным и частным секторами, особенно если частный сектор ориентирован на получение максимальной прибыли.
Факторы успеха	Для успеха ГЧП необходимы несколько факторов. Во-первых, четкий и четко определенный объем работ необходим для обеспечения того, чтобы обе стороны имели общее понимание целей и требований проекта. Во-вторых, необходим надежный и прозрачный процесс закупок, чтобы гарантировать, что проект будет передан наиболее квалифицированному и способному партнеру из частного сектора. В-третьих, сбалансированное распределение рисков между государственным и частным секторами необходимо для обеспечения того, чтобы обе стороны имели стимулы для эффективной и результативной реализации проекта.

* Составлено авторами

Математическая модель рисков государственно-частного партнерства (ГЧП) может помочь в выявлении и количественной оценке различных типов рисков, связанных с проектами ГЧП. Некоторые из общих рисков в ГЧП включают строительные риски, операционные риски, финансовые риски, юридические риски и политические риски. Ниже, в таблице 3 приводится базовая основа для математической модели рисков ГЧП.

Таблица 3

Базовая основа математической модели рисков ГЧП*

Наименование алгоритма	Действия
1	2
Определите переменные	Первый шаг – определить переменные, которые будут использоваться для моделирования рисков. Эти переменные могут включать стоимость проекта, доход, процентные ставки, темпы инфляции, обменные курсы, сроки строительства и другие соответствующие факторы.
Определите факторы риска	Затем определите факторы риска, которые могут повлиять на проект. Например, изменения в государственной политике, непредвиденные события во время строительства, изменения спроса на проект или изменения в экономике.
Определите влияние	оцените влияние каждого фактора риска на проект с точки зрения его влияния на стоимость, доход или другие соответствующие переменные

1	2
Рассчитайте ожидаемое значение	используя назначенные вероятности и предполагаемые воздействия, рассчитайте ожидаемое значение каждого фактора риска
Рассчитайте общий риск	агрегируйте ожидаемые значения каждого фактора риска, чтобы рассчитать общий риск проекта ГЧП

* Составлено авторами

Построение математической модели может помочь руководителям проектов и заинтересованным сторонам понять потенциальные риски, связанные с проектом ГЧП, и принять обоснованные решения об управлении рисками и стратегиях их смягчения. Однако важно отметить, что это упрощенная модель и что могут быть другие факторы, которые могут повлиять на риски проекта ГЧП.

Государственно-частные партнерства (ГЧП) обычно предполагают сотрудничество между государством и частным сектором для предоставления государственных услуг или инфраструктуры. На ценообразование и качество услуг, предоставляемых через ГЧП, может влиять ряд факторов, в том числе:

1) Обговоренные условия. Условия соглашения о ГЧП, включая стандарты ценообразования и качества, обычно обсуждаются между правительством и партнером из частного сектора. Сроки будут варьироваться в зависимости от конкретного проекта и потребностей вовлеченных сторон.

2) Конкуренция. Конкуренция между партнерами из частного сектора, участвующими в торгах за контракт ГЧП, может снизить цены и повысить качество. Однако слишком большая конкуренция может привести к низкому качеству или нереальным ценам.

3) Распределение рисков. Распределение рисков между государством и партнером из частного сектора может повлиять на цены и качество. Если партнер из частного сектора берет на себя значительный риск, он может потребовать более высоких цен или более низких стандартов качества в качестве компенсации.

4) Поощрения за результативность. Поощрения партнеров из частного сектора за хорошую работу, такие как штрафы или бонусы, могут повысить качество предоставляемых услуг.

5) Регуляторный надзор. Регуляторный надзор со стороны государства может помочь обеспечить соблюдение стандартов качества, а также справедливые и разумные цены.

В целом, цены и качество услуг, предоставляемых через ГЧП, будут зависеть от ряда факторов, включая процесс переговоров, конкуренцию, распределение рисков, поощрения за эффективность и надзор со стороны регулирующих органов.

Как показано на рисунке 1 количество заключаемых ГЧП договоров снижается.

Рисунок 1. Договора ГЧП в Казахстане*

* Составлено авторами на основании данных статистики
АО «Казахстанский центр государственно-частного партнерства»

В 2015 году был принят Закон о государственно-частном партнерстве, в котором содержатся указания в отношении процедур и механизмов реализации проектов ГЧП. На 2016 год было заключено 17 договоров. Постепенное улучшение нормативно-правовой базы позволило снизить риски по проектам ГЧП, но все же они остаются. Проекты ГЧП подчиняются сложным нормативным требованиям, которые могут привести к задержкам и увеличению затрат. Проекты ГЧП в Казахстане регулируются различными законами и нормативными актами, в том числе Законом о концессиях, Законом о государственно-частном партнерстве, Гражданским кодексом и Налоговым кодексом. Эти законы и правила часто пересекаются, и в них может быть трудно ориентироваться, особенно для иностранных инвесторов.

Как мы знаем, в 2020 году правительство предприняло шаги по совершенствованию процесса ГЧП, в том числе путем создания Центра ГЧП и внесения поправок в Закон о государственно-частном партнерстве, что повысило уровень доверия к механизму ГЧП у партнеров и в 2021 году было заключено 189 договоров ГЧП. Но 2022 год показал снижение количества договоров ГЧП. Это связано со множеством факторов, а не только нормативно-правовой базы, так как некоторые законы и нормативные акты, касающиеся ГЧП в Казахстане, нечетко определены, и отсутствует ясность в отношении некоторых аспектов процесса ГЧП. Например, существует неопределенность в отношении процедур выбора частных партнеров и критериев, используемых для оценки предложений. Кроме нормативно правовой базы имеются еще и бюрократические препятствия. Если в процессе ГЧП в Казахстане участвуют несколько государственных органов, и он может носить бюрократический характер, что может привести к задержке утверждения и реализации проектов.

Создание Центра ГЧП, который служит универсальным центром для проектов ГЧП и оказывает поддержку партнерам как из государственного, так и из частного секторов, является положительным примером в реализации государственных программ и эффективным инструментом. В стране также реализован ряд мер по привлечению инвестиций частного сектора, таких как налоговые льготы и гарантии для проектов ГЧП.

Заключение. ГЧП стали популярным подходом к реализации проектов и услуг в области общественной инфраструктуры, имеющим ряд преимуществ по сравнению с традиционными методами закупок. Однако у них также есть некоторые недостатки, и их успех зависит от нескольких критических факторов, включая четкий объем работ, надежный процесс закупок и сбалансированное распределение рисков. В конечном счете, успех ГЧП будет зависеть от тщательного планирования, эффективной реализации и постоянного мониторинга и оценки. Чтобы использовать потенциал ГЧП, необходимо признать и использовать их уникальные характеристики: во-первых, их способность обеспечивать гибкую структуру, в рамках которой можно комбинировать взаимодополняющие роли и возможности государственного и частного секторов; во-вторых, их деятельность на границе между государственным и частным секторами, при которой государственный сектор сохраняет за собой конечную ответственность за предоставление государственных услуг; и в-третьих, их статус как формы регулируемого бизнеса, в основном пассивно регулируемого бизнеса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Greve C., Christensen L., Tvarno C., Nielsen S., Denta S. / Public-private Partnerships in the Healthcare Sector: Limited Policy Guidelines, but Active Project Development in Denmark. In: Journal of Economic Policy Reform. – Vol. 25. – № 2, 4. – 2022. – P. 121-135.
2. Yescombe E.R., Farquharson E. Public-Private Partnerships for Infrastructure. Principles of Policy and Finance. Butterworth-Heinemann. Oxford. – 2018. – 548 p.
3. Yescombe E.R. Principles of Project Finance. 2nd Edition. – November 13. – 2016.
4. Yescombe E.R. Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance. Oxford: Butterworth-Heinemann. – 2007.
5. Greve H. Public-private partnerships: an international performance review/ Public administration review. – 67 (3). – P. 545-558.
6. Christensen L., C.Greve / A Public Turn in the Governance of Infrastructure In: A Research Agenda for Public-private Partnerships and the Governance of Infrastructure. ed. / Graeme A. Hodge; Carsten Greve. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. – 2022. – P. 149-159 (Elgar Research Agendas).
7. Parker D., & Figueira C. PPPs in developed and developing economies: what lessons can be learned? In: International Handbook on Public-Private Partnerships. Hodge G., Greve C., Boardman A.E. (ed.), Cheltenham: Edward Elgar. – 2020. – P. 526-547.
8. Privatization and Public-Private Partnerships by E.S. Savas. Chatham House; 2nd edition (1999-07-26).
9. Saubhik D., S. Anwar. A Primer on Public Sector Evaluations. – 2020. – 10.1007/978-3-030-48567-2_2.

REFERENCES

1. Greve C., Christensen L., Tvarno C., Nielsen S., Denta S. / Public-private Partnerships in the Healthcare Sector: Limited Policy Guidelines, but Active Project Development in Denmark. In: Journal of Economic Policy Reform. – Vol. 25. – № 2, 4. – 2022. – P. 121-135.

2. Yescombe E.R., Farquharson E. Public-Private Partnerships for Infrastructure. Principles of Policy and Finance. Butterworth-Heinemann. Oxford. – 2018. – 548 p.
3. Yescombe E.R. Principles of Project Finance. 2nd Edition. – November 13. – 2016.
4. Yescombe E.R. Public-Private Partnerships: Principles of Policy and Finance. Oxford: Butterworth-Heinemann. – 2007.
5. Greve H. Public-private partnerships: an international performance review/ Public administration review. – 67 (3). – P. 545-558.
6. Christensen L., C.Greve / A Public Turn in the Governance of Infrastructure In: A Research Agenda for Public-private Partnerships and the Governance of Infrastructure. ed. / Graeme A. Hodge; Carsten Greve. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. – 2022. – P. 149-159 (Elgar Research Agendas).
7. Parker D., & Figueira C. PPPs in developed and developing economies: what lessons can be learned? In: International Handbook on Public-Private Partnerships. Hodge G., Greve C., Boardman A.E. (ed.), Cheltenham: Edward Elgar. – 2020. – P. 526-547.
8. Privatization and Public-Private Partnerships by E.S. Savas. Chatham House; 2nd edition (1999-07-26).
9. Saubhik D., S. Anwar. A Primer on Public Sector Evaluations. – 2020. – 10.1007/978-3-030-48567-2_2.

Караймызлар Е., Орынбасаров С.О., Турдиева З.М.

МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ ТАБЫС ФАКТОРЛАРЫ

Андатпа

Мақалада Қазақстандағы инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыру құралы ретінде мемлекеттік-жекешелік әріптестікті (бұдан әрі – МЖӘ) дамыту туралы мәселе қаралды. Біздің елімізде МЖӘ 2015 жылдан бастап дами бастағаны анықталды. Мақалада АҚШ, Ұлыбритания және Данияны қоса алғанда, әртүрлі елдерде мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамыту бойынша ғылыми зерттеулерге шолу жасалды.

Авторлар МЖӘ-ні дамытудағы негізгі кемшіліктерді анықтады, олардың бірі-бұл құрал мемлекеттік және жеке секторлар арасындағы мүдделер қақтығысына әкелуі мүмкін, әсіресе егер жеке сектор максималды пайда алуға бағытталған болса. Мақалада авторлар әзірлеген МЖӘ тәуекелдерінің математикалық моделінің базалық негізі ұсынылған, 2015-2022 жылдардағы шарттар санына талдау жүргізілген.

Теориялық дереккөздерді талдау негізінде МЖӘ тәуекелдеріне әсер ететін факторлар анықталды, оларға қолжетімділік, баға мен сапа арақатынасы, бюджетті бағалау және есепке алу тәртібі, міндеттемелермен жұмыс, сондай-ақ реттеу және институционалдық басқару мәселелері жатады. Мақалада сапалық параметрлерді бағалау әдістері МЖӘ жобаларын бағалау саласында ең қолайлы және тиімді болып табылады деген қорытындыға келді. МЖӘ-ні одан әрі табысты дамыту бойынша ұсыныстар әзірленді.

Karayilmazlar E., Orynbasarov S., Turdiyeva Z.

SUCCESS FACTORS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Annotation

The article considers the issue of the development of public-private partnership (hereinafter – PPP) as a tool for financing infrastructure projects in Kazakhstan. It is revealed that PPP in our country has been developing since 2015. The article provides an overview of scientific research on the development of public-private partnerships in various countries, including the USA, Great Britain and Denmark.

The authors have identified the main shortcomings in the development of PPP, one of which is that this investment can lead to a conflict of interests between the public and private sectors, especially if the private sector is focused on maximizing profits. The article presents the basic basis of the mathematical model of PPP risks developed by the authors, the analysis of the number of contracts for 2015-2022 is carried out.

Based on the analysis of theoretical sources, the factors influencing the risks of PPP are identified, which include accessibility, price-quality ratio, budget assessment and accounting procedures, work with obligations, as well as regulatory and institutional management issues. The article concludes that the methods of assessing qualitative parameters are the most acceptable and effective in the field of evaluation of PPP projects. Recommendations for further successful development of PPP have been developed.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).28
ЭОЖ 336.647
FTAMP 06.73.21

Б.С. Кишибаева*, PhD докторанты
Г.Н. Джаксыбекова, э.ғ.д., профессор
Алматы Менеджмент Университеті,
Алматы қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: bkishibayeva@gmail.com

КӘСІПОРЫННЫҢ КАПИТАЛ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ТАЛДАУ

Нарықтық экономика жағдайында кәсіпорындардың өзінің қаржылық-шаруашылық қызметін қажетті қаржы ресурстарымен қамтамасыз ету олардың өз мойындарында. Кәсіпорындардың меншікті және қарыз қаражаттар тарту нәтижесінде қалыптасқан капитал құрылымы оның қызметінің тиімділігін, бәсекелестік ортадағы өміршеңдігін, қызметінің түпкі мақсаты болып табылатын табыстылығын анықтап беретін бастапқы фактор болып табылады.

Капитал құрылымын оңтайландыру - кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығын басқару жүйесінің ажырамас бөлігі. Экономикалық жағдайдың, салық заңнамасының, бәсекелестік күштерінің өзгерістеріне бейімделудің үздіксіз процесі.

Мақала авторлары көміртегі шикізатын өндіру және сату кәсіпорындарының капитал құрылымын және оның құнын анықтаудың теориялық және әдістемелік негіздеріне сүйене отырып, олардың капитал құрылымы мен құнын бағалау, талдау әдістемелерін игеру, қаржылық тұрақтылық коэффициенттері бойынша жылдық қаржылық есептілігінің мәліметтері негізінде талдау жүргізді. Мақалада кәсіпорындардың капитал құрылымы талданып, «Каспий нефть» АҚ, 2019-2021жж. қалыптасқан капитал құрылымы қарыз қаражатының елеулі артық көлеміне ие екендігі және олардың нарықтағы қаржылық тұрақтылығы қамтамасыз етілетіні анықталды. «КМК Мұнай» АҚ — кәсіпорны қаржылық тұрақсыз болып табылды. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын жақсарту, оның қаржылық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша ұсыныстар әзірлеу қажет екендігі ұсынылды.

Кілт сөздер: капитал құрылымы, оңтайландыру, тиімділік, меншікті капитал, қаржылық тұрақтылық, төлем қабілеттілігі, резерв, қарыз қаражаты, автономия коэффициенті, міндеттемелер.

Ключевые слова: структура капитала, оптимизация, эффективность, собственный капитал, финансовая независимость, платежеспособность, резерв, заемные средства, коэффициент автономии, обязательства.

Keywords: capital structure, optimization, efficiency, equity, financial independence, solvency, reserve, borrowed funds, autonomy coefficient, liabilities.

JEL classification: G32

Кіріспе. Кәсіпорынның капитал құрылымы – шаруашылық жүргізуші субъектінің қызметін жүзеге асыру кезіндегі меншікті және тартылған қаражаттар қатынасы. Кәсіпорын капиталы оның нарықтық құнының басты өлшеуіші болып табылады [1].

Кәсіпорынның өмір сүру процесі әр түрлі деңгейдегі экономикалық мәселелерді жүйелі түрде шешуге, соның ішінде кәсіпорын капиталының құрылымын оңтайландыруға негізделген. Кәсіпорын капиталының құрылымы - бұл активтерді қаржыландыру мақсатында операциялық қызмет процесінде қолданылатын кәсіпорынның меншікті және қарызға алынған қаржылық ресурстарының барлық түрлерінің арақатынасы. Сонымен қатар, кәсіпорынның қарыз және меншікті ресурстарының арақатынасы оның қаржылық тұрақтылығының негізгі критерийлерінің бірі болып табылады. Капиталдың оңтайлы құрылымы - бұл кәсіпорынның меншікті және қарыз (тартылған) қаражатын пайдаланудың арақатынасы, онда қаржылық рентабельділік коэффициенті мен қаржылық тұрақтылық коэффициенті арасындағы ең тиімді пропорцияны қамтамасыз етеді [2].

Сондықтан сыртқы қаржыландыру көздерінің тәуекелдерін ескере отырып, мұнай өнде көміртегі шикізатын өндіру және сату кәсіпорындарының капитал құрылымын оңтайландыру мәселесі өзекті болып табылады, оны шешу ұйымның қаржыландыру көздерінің алуан түрлілігімен байланысты.

Ұйымның капитал құрылымын анықтайтын көптеген тәсілдер бар. Классикалық түрде бұл кәсіпорынның бағалы қағаздарының жиынтығы ретінде түсіндіріледі. Бұл анықтама кәсіпорын өз қызметін тек бағалы қағаздарды шығару және оларды сыртқы инвесторлар сатып алу арқылы қаржыландырады деп болжайды. Отандық шындықты ескере отырып, дәлірек айтсақ «ұйымды қаржыландыру көздерінің олардың жалпы көлеміндегі қатынасы» болып табылады [3].

Кәсіпорынның меншікті және қарыз (тартылған) қаржыландыру көздерін басқару сапасы, капиталдың қалыптасуына, оның құрылымын оңтайландыруға тікелей байланысты. Бұл нарықтық белгісіздік жағдайында стратегиялық маңыздылыққа ие болады. Қазіргі экономикалық сөздікке сәйкес оңтайландыру жүйенің ең жақсы күйіне қол жеткізілетін экономикалық көрсеткіштердің мөлшерін белгілеу болып табылады [4].

Кәсіпорын капиталының оңтайлы құрылымы деп меншікті және қарыз (тартылған) қаражатының ара қатынасы түсініледі. Бұл кезде тиімділік пен қаржылық орнықтылық коэффициентінің тиімді комбинациясына қол жеткізіледі және ол кәсіпорынның нарықтық құнының өсуіне алып келеді [5].

Зерттеудің мақсаты көміртегі шикізатын өндіру және сату кәсіпорындарын мысалға ала отырып оның капитал құрылымын оңтайландыру әдістерін негіздеу және капитал құрылымын бағалау болып табылады. Өз капиталын ғана пайдаланатын кәсіпорындар немесе қарыз капиталының аз бөлігі қаржылық тұрақтылық пен төлем қабілеттілігіне қарағанда төмен қаржылық тәуекелге ие. Сонымен бірге, тек меншікті капиталды пайдаланудың теріс жағы бар: меншікті капиталға шектеулер кәсіпорынның даму мүмкіндіктерін төмендетеді; меншікті капитал әдетте қарыз көздерімен салыстырғанда жоғары құндылыққа ие; қарыз қаражатын пайдалану арқылы меншікті капиталдың кірістілігін арттыру мүмкіндігі пайдаланылмайды.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу аясында жалпы ғылыми және арнайы зерттеу әдістері: экономикалық статистикалық әдістер, қаржылық талдау, қаржылық тұрақтылық пен жүйелік талдау, салыстырмалы талдау әдістері қолданылды.

Зерттеу объектісі көміртегі шикізатын өндіру және сату кәсіпорындары болып табылады.

Зерттеудің негізгі міндеттері: ұйымның меншікті капиталын талдаудың мәні мен қажеттілігін зерттеу.

Мақалада сыртқы қаржыландыру көздерінің тәуекел факторын ескере отырып, ұйым капиталының құрылымын талдау. Міндеттері: ұйымдар құрылымын оңтайландыру проблемасына теориялық және тәжірибелік тәсілдердің мазмұнын ашу; ұйымдар капиталының құрылымын оңтайландыру, ұйымды қаржыландырудың сыртқы көздерінің тәуекел деңгейін бағалау.

Әдебиеттік шолу. Кәсіпорынның қаржылық капитал құрылымын оңтайландыру әдістерін зерттеуге маңызды үлес қосқан отандық және шетелдік ғалымдар: М.Н. Крейнинан, К. Шим Джей, Ю.Ф. Бриггем, Ю.Б. Максимова, А. Бланк, А. Краус және Р. Литценбергер, М. Дженсон және У. Меклинг, М. Бейкер, Г.Н. Жақсыбекова, Л.Л. Игонина, С.В. Галицкая, Н. Н. Ярош, А. И. Борисова және т. б.

В.Г. Белолипецкий, Ю.Ф. Бриггем, М.Н. Крейнинан кәсіпорынның қаржылық капиталының оңтайлы құрылымын анықтаудағы берген анықтамасы - меншікті және тартылған (қарыз) капиталдың белгілі бір арақатынасы деп түсінеді [6].

И.А. Бланктың айтуы бойынша - меншікті және тартылған (қарыз) капиталының арақатынасы, онда қаржылық тұрақтылық коэффициенті мен рентабельділік коэффициенті арасындағы ең тиімді пропорция қамтамасыз етіледі. Осылайша, кәсіпорынның нарықтық құны барынша артады [7].

К. Шим Джей, Ю.Б. Максимоваардың айтуына кәсіпорын қаржылық құрылымын оңтайлы анықтауда берген пікірлері: кәсіпорын нарықтық құны барынша ұлғайтылатын кәсіпорынның мүлкін (активтерін) қалыптастырудың әртүрлі көздерінің осындай арақатынасын қамтамасыз ету [8].

Г.Н. Жақсыбекованың пікірінше – «капиталдың оңтайлы құрылымы деп төлем қабілеттілігіне, экономикалық тәуелсіздікке, инвестициялық тартымдылыққа кепілдік беретін меншікті және қарыз капиталының белгілі бір арақатынасы» [9].

Л.Л. Игонина - рұқсат етілген тәуекел мен талап етілетін кірістілік мөлшерлемесін ескере отырып, кәсіпорынның нарықтық құнын барынша арттыруға қол жеткізілетін меншікті және қарыз (тартылған) капиталының барлық нысандарының қатынасы деп есептеген [10].

С.В. Галицкая меншікті және қарыз капиталы баптарының мұндай арақатынасы, бұл ретте: 1) қысқа мерзімді перспективада пайданы жеткілікті жоғары деңгейде сақтау кезінде барлық қажетті шығындарды қаржыландыру қамтамасыз етіледі; 2) ұзақ мерзімді перспективада кәсіпорын құнын барынша арттыру арқылы басты стратегиялық мақсатқа – оның меншік иелерінің (акционерлердің) әл-ауқатын арттыруға қол жеткізіледі деген [11].

Н.Н. Ярош, А.И. Борисова берген анықтамасында бұл кәсіпорынның меншікті және тартылған (қарыз) қаражатын пайдаланудың арақатынасы, онда кәсіпорынның максималды нарықтық құны және сәйкесінше пайдаланылатын капиталдың минималды құны болады [12].

Ұсынылған анықтамаларға сүйене отырып, барлық кәсіпорындарға қатысты капиталдың оңтайлы құрылымы туралы нақты түсінік жоқ. Яғни, капитал құрылымын оңтайландырудың жалпы

қабылданған өлшемі жоқ. Негізінен қазіргі ғалымдар капитал құрылымын оңтайландырудың келесі мүмкін критерийлері бойынша зерттеулер жүргізуде [13, 137 бет]:

- 1) меншікті капиталдың рентабельділік деңгейін барынша арттыру;
- 2) қаржылық тәуекелдер деңгейін барынша азайту;
- 3) тартылатын капитал құнын барынша азайту;
- 4) тәуекелдер;
- 4) кәсіпорын құнын арттыру.

«Капиталдың ең төменгі орташа өлшенген құны» критерийі бойынша оңтайландыру жүргізілген жағдайда, қаржы ресурстарын тартудың әртүрлі комбинациялары кезінде капиталдың әрбір элементінің бағасын және капиталдың жалпы құнын алдын ала бағалау жүргізіледі.

«Кәсіпорын тәуекелдерін барынша азайту» критерийі бойынша оңтайландыруды жүргізу кезінде қажетті нәтижеге тартылатын капитал нысандарын әртараптандыру, қаржылық тәуекелдердің жекелеген нысандарынан бас тарту, тәуекелдерден сыртқы және ішкі сақтандырудың тиімді нысандарын іске асыру есебінен қол жеткізіледі.

Кәсіпорынның «рентабельділігін барынша арттыру» өлшемі бойынша оңтайландыруды жүргізу үшін қаржылық тетік пайдаланылады.

Активтерді қаржыландыру саясаты. Көрсетілген критерийді ескере отырып, кәсіпорын капиталының құрылымын қалыптастыру баланстың активтері мен пассивтері арасындағы қатынасты зерттеуге негізделеді және талап етілетін шаманы және қандай да бір қаржыландыру көздерінің қатысуын айқындауға мүмкіндік береді;

Кәсіпорынның құндылығы. Әлемде кәсіпорынның құны мен капитал құрылымы арасындағы байланысты қарастыратын көптеген теориялар бар. Бұл жағдайда оңтайлы құрылым – бұл кәсіпорынның нарықтық құнын барынша арттыратын құрылым.

Әрине, жоғарыда сипатталған оңтайландыру критерийлерінің әрқайсысы кәсіпорынның капитал құрылымын қалыптастыруда маңызды және белгілі бір дәрежеде мағыналы.

Барлық дерлік шетелдік және отандық, ресейлік экономистер кәсіпорынның капитал құрылымын таңдау мәселесін қарастыра отырып, кәсіпорынның капитал құрылымындағы қарыз капиталының жоғары үлесі қаржылық леведредж әсерінің болуымен түсіндіріледі. Қаржылық леведредждің әрекеті кәсіпорын қарыз қаражатын пайдаланған кезде, бұл қаражат төленгеніне қарамастан, меншікті капиталдың жоғары рентабельділігі бар екендігінде көрінеді.

Негізгі бөлім. Қазіргі экономикалық әдебиетте капиталдың мәнін түсінуге бірыңғай ғылыми тәсілдердің жоқтығы, ғалымдардың анықтамаларын, принциптерін, құрылымы мен оңтайлы капитал құрылымын қалыптастыру кезеңдерін түсіндіруде көптеген көзқарастар, жалпыланған тұжырымдамалық ережелерді тәжірибелік іске асыру тетіктерінің жеткіліксіз дамуын атап өткен жөн. Нәтижесінде, кәсіпорынның қаржылық құрылымын басқару туралы нақты түсінік жоқ. Бұл мәселелерді шешу зерттеу әдістерінің жиынтығын — абстракті-логикалық, салыстырмалы және т.б. қолдануға алып келді [14].

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының ұлттық көміртегі шикізатын өндіру және сату кәсіпорындары: «Каспий нефть» АҚ, «КМК Мұнай» АҚ, нарығындағы бәсекелестердің стратегиялық тобында капиталдың оңтайлы құрылымын құру бағытындағы жұмыс нәтижелері келтірілген.

Бастапқы ақпарат және орындалған есептеулердің статистикалық негізі кәсіпорындардың 2019-2021 жылдардағы таңдап алынған бухгалтерлік (қаржылық) есептілігінің материалдары болып табылады [15].

Кәсіпорын капиталын талдаудан бұрын, әдетте, капитал құрылымын оңтайландыру процесі жүреді. Оның негізгі міндеті капиталдың көлемі мен құрамы динамикасының тенденцияларын және олардың оны пайдалану тиімділігі мен кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына әсерін анықтау болып табылады. 1 кестеде 2020 және 2021 жылдардағы мұнай өңдеу саласындағы кәсіпорындар капиталының құрылымы көрсетілген.

Көміртегі шикізатын өндіру және сату саласындағы кәсіпорындардың капитал құрылымын талдау барысында: 2019-2021 жж. (1 кесте) келтірілген деректерді салыстыра отырып, олардың мәні 2019 жылмен салыстырғанда 2021 жылы аздап өзгерді деп айта аламыз.

Кәсіпорындардың капитал құрылымы 2019-2021 жж.*

Көрсеткіштер	Баланс бойынша мың.тг	Үлесі, %	Баланс бойынша мың.тг	Үлесі, %	Баланс бойынша мың.тг	Үлесі, %
	2019 ж		2020 ж		2021 ж	
«Каспий нефть» АҚ						
Меншікті капитал және резерв	31970973	23,95	60530998	42,83	109135447	64,7
Міндеттемелер	101513051	76,04	80781140	57,16	59543121	35,29
Барлық пайдаланылған капитал	133484024	100	141312138	100	168678568	100
«КМК Мұнай» АҚ						
Меншікті капитал және резерв	23112252	24,91	24404555	29,84	27109337	31,78
Міндеттемелер	69659417	75,08	57366695	70,15	58170417	68,21
Барлық пайдаланылған капитал	92771669	100	81771250	100	85279754	100

* Автормен [15] мәлімет негізінде құралған

2 кестедегі мәліметтерді салыстырып қарайтын болсақ: 2019-2021 жылы «Каспий нефть» АҚ 2019 ж. меншікті капитал және резерв мәндері 23,95-64,7 % артқан, міндеттемелері 76% - 35,29% төмендеген. «КМК Мұнай» АҚ; меншікті капитал және резерв мәндері 24,91-31,78 %, міндеттемелері 75,08% - 68,21% төмендеген.

Көміртегі шикізатын іздеу, барлау, шығару және сату кәсіпорындарының капитал құрылымы бойынша мәліметтерін салыстыратын болсақ, тартылған капитал көлемінің жылдан жылға көбейгенін көріп отырмыз.

Енді капитал құрылымымен анықталатын қаржылық тұрақтылық коэффициенттерінің жүйесін қарастырайық (кесте 2).

Кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылық коэффициенті*

Коэффициенттер/ кәсіпорындар	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.
Қаржылық тәуелсіздік коэффициенті (автономия), k_1 (0,5 кем емес)			
«Каспий нефть» АҚ	0,2	0,4	0,6
«КМК Мұнай» АҚ	0,2	0,2	0,3
Қарыз қаражатын ұзақ мерзімді тарту коэффициенті, k_2 (0,5 артық емес)			
«Каспий нефть» АҚ	0,3	0,4	0,1
«КМК Мұнай» АҚ	0,6	0,5	0,3
Қаржылық тұрақтылық коэффициенті, k_3 (0,75 кем емес)			
«Каспий нефть» АҚ	0,76	0,73	0,75
«КМК Мұнай» АҚ	0,75	0,28	0,46
Меншікті айналым қаражатымен қамтамасыз етілу коэффициенті, k_4 , 0-ден кем емес			
«Каспий нефть» АҚ	-0,2	0,6	0,7
«КМК Мұнай» АҚ	-0,4	-1,1	-2,07
Меншікті капиталдың маневрлік коэффициенті, k_5 (нолден төмен емес)			
«Каспий нефть» АҚ	-0,26	1,06	0,79
«КМК Мұнай» АҚ	-0,38	-0,61	-1,14
Қарыз және меншікті қаражат арақатынасының коэффициенті, (1,5 артық емес)			
«Каспий нефть» АҚ	3	1,3	0,5
«КМК Мұнай» АҚ	3	2,3	2,1

* Автормен [15] мәлімет негізінде құралған

2 кестедегі келтірілген мәліметтер бойынша мынандай қорытынды жасауға болады:

1) Қаржылық тәуелсіздік коэффициенті (автономия) 2019-2021 жж. 0,5 көрсеткішінен кем емес болу қажет. «Каспий нефть» АҚ-ның 2019 ж.-0,2, 2020 ж.-0,4, 2021 ж.- 0,6 мәніне ие, яғни бұл

кәсіпорынның қаржылық тәуелсіздік жағдайының қалыпты екенін көрсетеді. «КМК Мұнай» АҚ 2019-2020 жж.- 0,2, ал 2021 ж. - 0,3, кәсіпорынның барлық міндеттемелері өзінің меншікті қаражаттарымен жабылмауы мүмкін.

2) Қарыз қаражатын ұзақ мерзімді тарту коэффициенті: талдау жасалған кәсіпорындардың «Каспий нефть» АҚ 2019 ж. – 0,3, 2020 ж. - 0,4 және 2021 ж. - 0,1 мәніне ие болды. Ол 0,5 мәнінен артық емес, кәсіпорынның қаржылық жағдайының жақсы екені байқалады. «КМК Мұнай» АҚ 2019 жылы $0,6 > 0,5$ мәнінен жоғры, 2020 ж. – 0,5 және 2021 ж. -0,3 мәніне ие. Бұл көрсеткіштің ұлғаюы, не теріс мәнге ие болуы - кәсіпорынның қаржылық жағдайының нашарлауын сипаттайды. 2019-2020жж. «КМК Мұнай» АҚ –ның қаржылық жағдайы нашарлағаны байқалады. Коронавирустың әсерінен көптеген кәсіпорындарға зияны тиді.

3) Қаржылық тұрақтылық коэффициенті 0,75 кем болмауы. «Каспий нефть» АҚ тұрақты, 2019-2021 жж. қаржылық тұрақтылық коэффициенті – 0,75 мәнін құрап тұр. «КМК Мұнай» АҚ 2019 ж. -0,75, 2020 ж. -0,28, 2021 ж. -0,46 мәнге ие. Яғни, 2020-2021 жылдары пандемияның әсер еткені көріп отырмыз.

4) Меншікті айналым қаражатымен қамтамасыз етілу коэффициенті, k_4 , 0-ден кем емес болу қажет. Бұл көрсеткішке тек қана «Каспий Нефть» АҚ 2019 ж. – (0,2) теріс мәнге ие болды. 2020 ж. – 0,6 және 2021 ж. – 0,7 оң мәнге ие. Яғни, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы үшін меншікті айналым қаражаттарының бар болуымен анықталады. «КМК Мұнай» АҚ 2019 ж. – (0,4), 2020 ж. – (1,1), 2021 ж. – (2,07) теріс мәнге ие. «КМК Мұнай» АҚ қаржылық тұрақсыз.

5) Меншікті капиталдың маневрлік коэффициенті: «Каспий нефть» АҚ 2019 ж. – (0,26), 2020 ж. - 1,06 және 2021 ж. – 0,79 мәніне ие. Бұл, меншікті айналым құралдарын, меншікті қаражат есебінен ұстап тұруын көрсетеді. «КМК Мұнай» АҚ – (0,38), 2020 ж. – (0,61) және 2021 ж. – (1,14) теріс мәні, қаржылық тұрғыдан алғанда меншікті қаражат көздерінің ұтқырлығы төмен.

6) Қарыз және меншікті қаражат арақатынасының коэффициенті: кәсіпорындардың тәуекел дәрежесін, кірістілігі мен тұрақтылығын анықтайтын көрсеткіш. «Каспий нефть» АҚ талдау бойынша: 2019 ж. – 3, 2020 ж. - 1,3 және 2021 ж. – 0,5 көрсеткіштердің мәні белгіленген коэффициент мөлшерінен төмен мәнге ие. Тек 2019 жылы - оңтайлы мәнінен – 3 коэффициентіне ие болды, ол пандемияның әсерінен көрсеткіштің күрт өзгергені байқалды. «КМК Мұнай» АҚ мәні, нормативті коэффициент мөлшерінен жоғары. Ол сыртқы капитал көлемінің меншікті капиталдан едәуір асып кетуі бизнесті жоғалтудың айтарлықтай тәуекелдеріне әкеледі.

Осылайша, тек «Каспий нефть» АҚ «қаржылық тұрақты кәсіпорын санатына сәйкес келеді. «КМК Мұнай» АҚ — кәсіпорны қаржылық тұрақсыз болып табылды.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандардан бірнеше қорытынды жасауға болады:

Кәсіпорындағы капитал құрылымы, оның жұмыс істеу және қалыптасу механизмі оның сәтті дамуы мен тиімді қызметімен тығыз байланысты. Қалаған нәтижеге қол жеткізу үшін менеджерлер мен меншік иелері кәсіпорынның пайда болуы мен одан әрі қызметінің негізі - олар таңдаған инвестиция көздері, олардың құрамы мен капитал құрылымындағы қатынасы екенін есте ұстауы керек.

Мақалада көміртегі шикізатын өндіру және сату саласының жетекші компанияларының капитал құрылымына талдау жүргізілді. Мұнда: «Каспий нефть» АҚ, 2019-2021жж. қалыптасқан капитал құрылымы қарыз қаражатының елеулі артық көлеміне ие екендігі және олардың нарықтағы қаржылық тұрақтылығы қамтамасыз етілетіні анықталды. «КМК Мұнай» АҚ — кәсіпорны қаржылық тұрақсыз. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын жақсарту, оның қаржылық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша ұсыныстар әзірлеу қажет:

- сатудың өзіндік құнын төмендету;
- тиімді қаржылық операцияларды арттыру;
- сатылған тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің бағасының өсуін арттыру;
- қорлар деңгейінің төмендеуі;
- дебиторлық берешек деңгейінің төмендеуі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Меркулова Е.Ю., Морозова Н.С. Основные методы обеспечивающие оптимизацию структуры капитала предприятия // Social-economic phenomena and processes. – 2016. – 11(9). – <https://doi.org/10.20310/1819-8813-2016-11-9-47-53>.
2. Брэйли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов. – М: Олимп-Бизнес, 2004.

3. Сысоева Е.Ф. Сравнительный анализ подходов к проблеме оптимизации структуры капитала // Финансы и кредит, 2007. – № 25. – С. 55-59.
4. Садчикова Т.А. Совершенствование механизма управления капиталом акционерных обществ // Наук Ставрополь. – 2009. – 25 с.
5. Вячина И.Н., Хайруллина Ф.Х. Совершенствование управления финансовыми ресурсами предприятия на основе оптимизации структуры капитала // Ученые записки Российской Академии предпринимательства. – 2017. – № 45. – С. 29-34.
6. Белолипецкий В.Г. Финансы фирмы: курс лекций / М.: ИНФРА–М. – 1998. – 298 с.
7. Бланк И.А. Управление формированием капитала / И.А. Бланк. – Киев: Ника-Центр. – 2000. – 512 с.
8. Шим Д.К., Сигел Д.Г. Финансовый менеджмент / М.: Филинь. – 1996. – 400 с.
9. Jaxybekova G.N. «Problems and prospects for the application of foreign methods of monitoring the financial condition of companies in the Republic of Kazakhstan» // New Economic University, T. Ryskulov, Almaty. – 2015 – 392 p.
10. Игонина Л.Л. Инвестиции: учебник / М.: Магистр. – 2011. – 749 с.
11. Галицкая С.В. Финансовый менеджмент. Финансовый анализ. Финансы предприятий: учебное пособие / М.: Эксмо. – 2008. – 656 с.
12. Борисова А.И. Проблема выбора оптимальной структуры капитала предприятия // Экономика, бизнес, инновации: сборник международной научно-практической конференции «Наука и просвещение». – Пенза. – 2018. – С. 65-72.
13. Алферова И.Е. Критерии оптимизации структуры капитала в целях обеспечения устойчивого экономического развития // Экономика строительства и городского хозяйства. – 2018. – Т. 14. – № 2. – С. 133-143.
14. Керимов В.Э., Батурин В.М. Финансовый леверидж как эффективный инструмент управления финансовой деятельностью предприятия // Менеджмент в России и за рубежом. – 2012. – № 2. – С.106-113.
15. Қазақстан қор биржасы. – 2022. – URL: <https://www.kase.kz/ru/issuers/>

REFERENCES

1. Merkulova E.Ī., Morozova N.S. Osnovnye metody, obespechivaiušie optimizatsiu struktury kapitala predpriatia [The main methods for optimizing the capital structure of the enterprise] / Social-economic phenomena and processes. – 11(9). – 2016. – <https://doi.org/10.20310/1819-8813-2016-11-9-47-53>[in Russian]
2. Breili R., Maiers S. Prinsipy korporativnyh finansov [Principles of corporate finance]. – М: Olimp-Bussnes [in Russian].
3. Sysoeva E.F. Sravnitelnyi analiz podhodov k probleme optimizatsii struktury kapitala [Comparative analysis of approaches to the problem of capital structure optimization] // Finansy i kredit. – 2007. – № 25. – S. 55-59 [in Russian].
4. Sadchikova T.A. Soverşenstvovanie mehanizma upravlenia kapitalom aksionernyh obşestv [Improving the capital management mechanism of joint-stock companies]. Nauk Stavropöl. – 2009. – 25 s. [in Russian].
5. Vächina Ī.N., Hairullina F.H. Soverşenstvovanie upravlenia finansovymi resursami predpriatia na osnove optimizatsii struktury kapitala [Improving the management of financial resources of the enterprise based on the optimization of the capital structure] // Uchenye zapiski Rosiskoi Akademii predprinimatelstva. – 2017. – № 45. – S. 29-34 [in Russian].
6. Belolipeski V. G. Finansy firmy: kurs leksi. [Company finances] / V. G. Belolipeski. – М.: ĪNFRA–М. – 1998. – 298 s. [in Russian].
7. Blank Ī.A. Upravlenie formirovaniem kapitala [Capital formation management]. – Kiev: Nika-Sentr. – 2000. – P. 512 [in Russian].
8. Şim D.K., Sigel D.G. Finansovyi menejment [Financial management] / М.: Filin. – 1996. – 400 s. [in Russian].
9. Jaxybekova G.N. Problemy i perspektivy primeneniya zarubejnyh metodov monitoriřna finansovogo sostoiania kompani v Respublike Kazahstan [Problems and prospects for the application of foreign methods

of monitoring the financial condition of companies in the Republic of Kazakhstan] // New Economic University. Т. Ryskulov, Almaty. – 2015. – 392 p.

10. Īgonina L.L. Īnvestisii [investment]. – М.: Magistr. – 2011. – 749 s. [in Russian].

11. Galiskaia S.V. Finansovyi menejment. Finansovyi analiz. Finansy predpriati [Financial management. Financial analysis. Enterprise finance] / М.: Eksmo. – 2008. – 656 s. [in Russian].

12. Borisova A.Ī. Problema vybora optimālnoi struktury kapitala predpriatia [The problem of choosing the optimal capital structure of the enterprise] // Ekonomika, biznes, innovasii: sbornik mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferensii «Nauka i prosveŋenie». – Penza. – 2018. – S. 65-72 [in Russian].

13. Alferova Ī.E. Kriterii optimizatsii struktury kapitala v selāh obespechenia ustoichivogo ekonomicheskogo razvitiia [Criteria for optimizing the capital structure in order to ensure sustainable economic development] // Ekonomika Ctroitelstva i gorodskogo hozāistva. – 2018. – Т.14. – № 2. – S. 133-143 [in Russian].

14. Kerimov V.E., Baturin V.M. Finansovyi leverij kak effektivnyi instrument upravleniia finansovoi deiatelnōstū predpriatia [Financial leverage as an effective tool for managing the financial activities of an enterprise] // Menejment v Rosii i za rubejom. – 2012. – № 2. – S. 106-113 [in Russian].

15. Qazaqstan qor birjasy. – 2022. – URL: <https://www.kase.kz/ru/issuers/> [in Kazakh].

Кишибаева Б.С., Джаксыбекова Г.Н.

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА И ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация

В условиях рыночной экономики предприятия должны обеспечивать свою финансово-хозяйственную деятельность необходимыми финансовыми ресурсами. Структура капитала, формируемая в результате привлечения собственных и заемных средств предприятия исходным фактором является определяющим эффективность его деятельности, жизнеспособность в условиях конкуренции и конечной целью его деятельности и прибыльность.

Оптимизация структуры капитала является неотъемлемой частью системы управления финансовой устойчивостью предприятий. Это непрерывный процесс адаптации к изменениям экономической ситуации, налогового законодательства, конкурентных сил.

Авторы статьи, опираясь на теоретические и методические основы определения структуры капитала и его стоимости предприятий по производству и реализации углеродного сырья, провели анализ на основе данных их годовой финансовой отчетности по оценке структуры и стоимости капитала, освоению методик анализа, коэффициентам финансовой устойчивости. В статье проанализирована структура капитала предприятий, АО «Каспий нефть», 2019-2021гг. установлено, что сложившаяся структура капитала обладает значительным избыточным объемом заемных средств и обеспечивается их финансовая устойчивость на рынке. Предприятие – АО «КМК Мунай» оказалось финансово неустойчивым. Предложено разработать предложения по улучшению финансового состояния предприятия, обеспечению его финансовой безопасности.

Kishibayeva B., Jaxybekova G.

ANALYSIS OF CAPITAL STRUCTURE AND FINANCIAL STABILITY OF AN ENTERPRISE

Annotation

In a market economy, enterprises must provide their financial and economic activities with the necessary financial resources. The capital structure formed as a result of attracting the company's own and borrowed funds, the initial factor is determining the effectiveness of its activities, viability in a competitive environment and the ultimate goal of its activities and profitability.

Optimization of the capital structure is an integral part of the financial stability management system of enterprises. This is a continuous process of adaptation to changes in the economic situation, tax legislation, and competitive forces.

The authors of the article, relying on the theoretical and methodological foundations for determining the structure of capital and its value of enterprises producing and selling carbon raw materials, conducted an analysis based on the data of their annual financial statements on the assessment of the structure and cost of capital, the development of analysis techniques, financial stability coefficients. The article analyzes the capital structure of enterprises, JSC "Caspian Oil", 2019-2021. it is established that the existing capital structure has a significant excess volume of borrowed funds and ensures their financial stability in the market. The company – JSC "KMK Munai" turned out to be financially unstable. It is proposed to develop proposals to improve the financial condition of the enterprise, to ensure its financial security.

А.М. Кожакметова*, к.э.н., доцент¹

Дарибаева А.К., к.э.н., и.о. профессора²

Сауранова М.М., к.э.н., сениор-лектор³

Кисаева З.Н., магистр⁴

Университет «Туран-Астана», г. Астана, Казахстан¹

Esil university, г. Астана, Казахстан²

Алматинский технологический университет,

г. Алматы, Казахстан³

Каспийский университет технологий и инжиниринга

имени Ш. Есенова, г. Актау, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: kozhakhmetova.1975@mail.ru

ФИНАНСОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ПОДДЕРЖКИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА КАЗАХСТАНА

В научной статье рассматриваются актуальные вопросы финансирования отечественного сельского хозяйства. Определены особенности сельского хозяйства Казахстана и его стратегическая роль.

Проанализированы динамика кредитования сельского хозяйства с 2017 по 2021 годы дочерними предприятиями Национального Управляющего Холдинга «Байтерек». Авторами проведен анализ доли объема инвестиций в основной капитал сельского хозяйства в общем объеме инвестиций в Республике Казахстан за 2017-2021 годы, динамики валового сбора основных сельскохозяйственных культур.

В статье представлена роль АО «КазАгроФинанс» в финансировании сельского хозяйства. Особое внимание уделено государственным программам финансирования предпринимателей сельскохозяйственного производства.

Приведены основные задачи Национального проекта по развитию агропромышленного комплекса на 2021-2025 годы.

Выявлено, что около 99% субъектов АПК представляют собой субъекты малого предпринимательства, при этом к 2026 году, учитывая планируемое увеличение их зрелости, конкурентоспособности и кооперации, темпы создания новых малых предприятий возможно замедлятся.

Изложено, что одними из основных барьеров увеличения финансирования АПК являются высокие кредитные риски ввиду отсутствия или недостатка залоговой базы у малых и средних субъектов АПК, плохой информированности банков о платежеспособности субъектов АПК, а также высокие операционные затраты при обслуживании заемщиков в сельской местности, валютные риски, недостаток инструментов хеджирования и долгосрочной ликвидности. Сделаны выводы по результатам исследования.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, субсидии, сельскохозяйственные угодия, модернизация инфраструктуры, доля инвестиций, валовый сбор, кредитование, кредитные риски, исламский лизинг, лизинговое финансирование.*

Кілт сөздер: *ауыл шаруашылығы, субсидиялар, ауыл шаруашылығы ақпантары, инфрақұрылымды жаңғырту, инвестициялар үлесі, жалпы алым, кредит беру, кредиттік тәуекелдер, исламдық лизинг, лизингтік қаржыландыру.*

Keywords: *agriculture, subsidies, agricultural land, infrastructure modernization, share of investments, gross collection, lending, credit risks, Islamic leasing, leasing financing.*

Введение. Развитие сельского хозяйства является главным гарантом для стабильного обеспечения потребностей страны в отечественных продуктах питания, роста занятости населения и экономического развития республики. Аграрный сектор является основой продовольственной безопасности любого государства, одной из функций которого также является получение сырья для ряда отраслей перерабатывающей промышленности.

В Казахстане сельское хозяйство постоянно поддерживается государством как приоритетный сектор экономики, что объективно обусловлено исторической ролью отрасли в развитии и жизни общества. Кроме того, по своему характеру сельскохозяйственное производство – биологическое, зависящее от природных факторов. Чистая прибыль, даже в наиболее развитых странах, в сельском хозяйстве относительно невелика, а с учетом основных фондов низка и рентабельность производства [1].

Между тем, современный глобальный финансово-экономический кризис заставляет задуматься над эффективными механизмами регулирования экономических процессов в сельском хозяйстве, так как развитие агропромышленного комплекса в решающей мере определяет состояние всех

отраслей экономики, уровень продовольственной безопасности государства и социально-экономическую обстановку в обществе.

Изучение опыта зарубежных стран, показывает, что в аграрной сфере необходимо проведение целенаправленной поддержки со стороны государства, к примеру, в США 25% доходов фермеров составляют дотации государства, в Канаде - 40%, в странах ЕС - свыше 50%, в Японии более 70%. Большинство стран мира, стремятся обеспечивать собственную продовольственную безопасность, ограничить экспорт, защитить свой продовольственный рынок [2].

Концепция исследования базируется на проведении комплексного анализа финансирования сельского хозяйства Республики Казахстан за последние 5 лет и предполагает выработку практических рекомендаций по решению организационных и функциональных проблем реализации финансовых инструментов поддержки.

В процессе исследования были использованы различные методы: экономико-статистический метод при анализе динамики кредитования сельского хозяйства, абстрактно-логический – при выявлении проблем финансирования сельскохозяйственных проектов.

Обзор литературы. Теоретические и методологические вопросы использования финансовых инструментов поддержки сельского хозяйства Республики Казахстан и развития аграрного сектора в целом были изучены в научных трудах таких казахстанских авторов, как Калиев Г.А. [7], Баранова Н.А., Абдикадилова А.А. [3].

Ученые Баранова Н.А., Абдикадилова А.А. считают, что «от жизнеспособности, стратегической финансовой устойчивости и высокой долгосрочной результативности деятельности каждого отдельного субъекта АПК и отрасли в целом в конечном итоге зависят экономическая мощь и потенциал государства, его место на мировой арене, достижение и кратное повышение целевых макроэкономических индикаторов [3].

Авторы Попова Е и Матайбаева Г. считают, что основной проблемой небольших фермерских хозяйств в получении финансирования, в том числе кредитных ресурсов является недостаточность залогового обеспечения, низкая кредитоспособность [8].

Результаты и их обсуждение. Как известно, отрасль народного хозяйства сельское хозяйство имеет следующие основные особенности:

- экономический процесс воспроизводства переплетается с естественным процессом роста и развития живых организмов, развивающихся на основе биологических законов;
- циклический процесс естественного роста и развития растений и животных обусловлен сезонностью сельскохозяйственного труда;
- в отличие от промышленности технологический процесс в сельском хозяйстве тесно связан с природой, где земля выступает в роли главного средства производства.

Вместе с тем, в агропромышленном комплексе производятся жизненно важные для общества продукты питания, для производства которых задействовано около 44% трудоспособного сельского населения.

За период независимости были разработаны десять программных документов, на основе которых реализовывалась государственная политика в сфере АПК. Так, например, в 2017 году начата реализация Государственной программы развития АПК РК на 2017-2021 годы, основной целью которой является обеспечение производства востребованной на рынках конкурентоспособной продукции агропромышленного комплекса.

В соответствии с вышеуказанной Программой для реализации перспективных задач аграрной политики финансирование агропромышленного комплекса Казахстана в 2021 году осуществлялось дочерними компаниями АО «Национальный управляющий холдинг «Байтерек» – АО «Аграрная кредитная корпорация» (далее - АКК), АО «КазАгроФинанс» (далее - КАФ) и АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» (далее - Фонд).

Аграрный сектор – это сильнейший механизм, который обеспечивает не только внутренние ресурсы государства, но также и его позиции на внешнем рынке. Вместе с тем, необходимо отметить, что «аграрному производству присущ мощный мультипликационный эффект: создание одного нового рабочего места в этой области экономики позволяет образовать 4-5 мест в сопутствующих областях [4]».

Современное состояние материально-технической базы аграрного производства в Казахстане не позволяет решать задачу его структурно-технологической модернизации, полагаясь только на механизм

рыночного саморегулирования посредством мотивации, что обуславливает необходимость совершенствования бюджетного финансирования аграрных товаропроизводителей. Исследования показывают, что финансирование целевых программ, связанных с повышением плодородия почвы, механизацией трудоемких процессов в животноводстве, выращиванием высокоурожайных семян и продуктивных животных, не обеспечивает эффективный экономический рост сельскохозяйственного производства.

Основные проблемы развития сельскохозяйственного сектора в Казахстане выражены необходимостью модернизации инфраструктуры, высоким износом производственных фондов агропромышленных предприятий.

Применение старой, изношенной техники приводит к увеличению сроков проведения сельхозработ. Так уборка вместо положенных 20-25 дней проводится больше 60 дней, что соответственно приводит к потере урожая, дополнительным расходам ГСМ, оплате дополнительного труда и др.

Финансирование сельского хозяйства во все времена, не зависимо от типа и характера экономической системы, было в центре постоянного внимания, и всё это было тесно связано с защитой стратегических интересов страны.

Размер субсидий в расчете на 1 га сельхозугодий в Казахстане меньше в 85 раз, чем в странах ЕС, в 10 раз - чем в США, в 5 раз меньше, чем в Канаде.

В настоящее время наибольшая урожайность пшеницы наблюдается в Европе. Здесь лидирует Германия с урожайностью в 79,5 ц/га. Чуть ниже в рейтинге Британия - 78 ц/га. Самый крупный производитель пшеницы в Европе Франция имеет урожайность пшеницы в 73 ц/га. Среди европейских аутсайдеров Болгария и Румыния с урожайностью пшеницы в 41,8 и 35,7 ц/га. В Казахстане она в настоящее время составляет 11,3 ц/га. Для приближения к мировому уровню всех показателей отрасли, в том числе и урожайности, необходимы комплексные меры развития, включая финансирование [5].

Развитие сельского хозяйства требует решения вопросов обеспечения потребностей субъектов АПК в доступных кредитных ресурсах. Согласно прогнозам, потребность в кредитовании к 2026 году достигнет около 1,7 трлн. тенге.

Около 99% субъектов АПК представляют собой субъекты малого предпринимательства, при этом к 2026 году, учитывая планируемое увеличение их зрелости, конкурентоспособности и кооперации, темпы создания новых малых предприятий возможно замедлятся.

За 2020 год валовой сбор продукции сельского хозяйства снизился на 2,4% и составил 7,4 трлн. тенге. Причина – аномальная засуха текущего года, из-за чего объем производства продукции растениеводства уменьшился на 6,7% (4,2 трлн. тенге), хотя в животноводстве достигнут рост на 3,6% (3,1 трлн. тенге).

Валовой сбор основных сельскохозяйственных культур за 1991 год и за последние годы представлен в таблице 1, анализ которой показывает, что за последние 2 года отмечается снижение сбора зерновых и бобовых культур, хлопка и сахарной свеклы. Однако, сбор сахарной свеклы не дотягивает до уровня 1991 года. При этом необходимо отметить, что увеличился рост населения почти на 20 % по сравнению с 1991 годом.

Таблица 1

Валовой сбор основных сельскохозяйственных культур, тыс. тонн*

Наименование культур	1991	2000	2006	2018	2019	2020	2021
зерновые (включая рис) и бобовые культуры	11 991,9	11 565,0	16 511,5	20 273,7	17 428,6	20 065,3	16 375,9
хлопок	291,1	287,1	435,4	343,6	344,4	326,6	290,4
свекла сахарная	673,8	272,7	339,0	504,5	485,5	466,3	332,2
картофель	2 143,2	1 692,6	2 361,6	3 807,0	3912,1	4006,8	4031,6
овощи открытого грунта	954,9	1 543,6	2 059,2	4081,9	4355,2	4590,9	4768,5

* Составлено авторами на основе данных источника [5].

Как известно, в прошлом году в ряде регионов наблюдалась засуха. Особенно сильно пострадали Мангистауская и Кызылординская области. Борьба с последствиями засухи велась в 2-

х направлениях. Первое – это решение текущих задач путем принятия оперативных мер направленных на ликвидацию последствий или же снижению его негативного влияния на производство. Второе – это меры стратегического характера, направленные на недопущения проявления негативных последствий путем принятия превентивных мер.

Производство продуктов питания за указанный период выросло на 1,9% и составило 2,2 трлн. тенге.

Сохраняется устойчивая тенденция притока инвестиций в основной капитал сельского хозяйства (таблица 2).

Таблица 2

**Доля инвестиций в сельское хозяйство
в общем объёме инвестиций в основной капитал*** (млрд. тенге)

Наименование показателя	2017	2018	2019	2020	2021	2021 к 2020 году
Общий объём инвестиций в основной капитал в РК	8771,0	11179	12177	12170	13221	108,6
Объём инвестиций в сельское хозяйство	348,5	365,0	494,9	565,4	773,2	136,8
Доля в %	3,9	3,3	4,1	4,6	5,8	

* Составлено авторами на основе данных источника [6].

Данные таблицы показывают, что объем инвестиций в основной капитал сельского хозяйства увеличился на 36,8% и составил 773,2 млрд. тенге. Анализ динамики инвестиций за последние годы свидетельствует об ежегодном увеличении доли инвестиций в сельское хозяйство с 3,3 % в 2018 году до 5,8 % в 2021 году.

Основные зерносеющие регионы – Северо-Казахстанская, Акмолинская и Костанайская области направили 341,1 млрд. тенге в отрасль, что составило 44,1% от общего объема инвестиций в сельское, лесное и рыбное хозяйство.

Согласно официальным данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, в общем объеме инвестиций в основной капитал в сельское, лесное и рыбное хозяйство наибольшие вложения приходятся на выращивание одно- или двухлетних культур (60,9%) и животноводство (25,4%) [6].

Если объем кредитования экономики в целом и сельского хозяйства имеют тенденцию стабильного роста, то кредитование субъектов АПК имеет неравномерный характер. Такие провалы особенно сильны после девальвации тенге 2014 года, а рост связан с реализацией программы развития АПК на 2017-2021 годы.

Обеспечение максимального охвата субъектов АПК финансированием требует решения вопросов доступности кредитных ресурсов для субъектов АПК и повышения уровня участия банков второго уровня (БВУ), микрофинансовых организаций (МФО), частных лизинговых компаний (ЛК) и кредитных товариществ в системе финансирования АПК.

Основными причинами неэффективности прямых инвестиций в государственной программе названы: во-первых, такой вид субсидий не стимулирует сельхозтоваропроизводителей повышать уровень автоматизации, производительности труда и качества выпускаемой продукции; во-вторых, неэффективная процедура принятия решения о субсидировании, которая заключается в невозможности проверки наличия посевов, что не исключает возможность злоупотреблений со стороны фермеров [6].

Объем кредитования БВУ сельского хозяйства уменьшился с 7,8% в 2011 году до 0,8% в 2018 году. Данное снижение может быть обусловлено повышением отраслевых рисков, ростом неработающих кредитов у субъектов АПК и использованием значительной части выделяемых кредитных средств на цели рефинансирования, а также переходом Казахстана к режиму инфляционного таргетирования и свободно плавающего обменного курса национальной валюты.

Одними из основных барьеров увеличения финансирования АПК являются высокие кредитные риски ввиду отсутствия или недостатка залоговой базы у малых и средних субъектов АПК, плохой информированности банков о платежеспособности субъектов АПК, а также высокие операционные затраты при обслуживании заемщиков в сельской местности, валютные риски, недостаток инструментов хеджирования и долгосрочной ликвидности.

За 2021 г. объем поддержки АПК составил 464,2 млрд. тенге (Аграрная Кредитная корпорация – 253,9 млрд. тенге, АО «КАФ – 141,7 млрд. тенге, ФФПСХ – 68,6 млрд. тенге), что на 4% больше аналогичного периода 2020 года (446 млрд. тенге), данные представлены на рисунке 1.

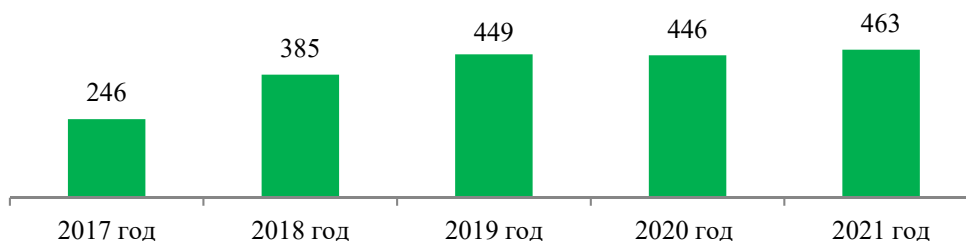

Рисунок 1. Динамика кредитования ДО Холдинга в сфере АПК, млрд. тенге*

* Составлено авторами на основе данных источника [10]

Госпрограммой АПК предусматривается ежегодное выделение АКК из республиканского бюджета средств для проведения мероприятий по поддержке субъектов АПК (финансирование ВПР).

В 2020 году ежегодный размер бюджетного кредита увеличен с 60 до 70 млрд. тенге. В целях оперативного проведения ВПР в условиях чрезвычайного положения, вызванного пандемией COVID-19, АКК в 2020 году были оптимизированы сроки рассмотрения заявок с 30 календарных дней до 10 рабочих дней, а также в два раза сокращен перечень документов для ЮЛ (с 27 до 13) и на 25% для КХ (с 16 до 12).

Кроме того, в условиях режима ЧП было дополнительно выделено до 100 млрд. тенге на финансирование ВПР за счет средств программы «Экономика простых вещей». За счет указанных средств АКК профинансировано ВПР в 2020-2021 годах на сумму 30,9 млрд. тенге, которые распределены 725 СХТП на посевную площадь 1 692 млн. га, в т.ч.:

- в 2020 году выдано 25 млрд. тенге;
- в 2021 году выдано 5,9 млрд. тенге.

В рамках программы «Кен дала» АКК профинансировано 2 611 СХТП на сумму 70 млрд. тенге (100%) на посевную площадь 3,3 млн. га (при плане 3 млн. га).

С учетом выделенных средств по программе «ЭПВ» общий объем финансирования ВПР 2021 года составляет 76 млрд. тенге/

По вышеуказанной программе в 2020 году для 933 СХТП выдано 48,5 млрд. тенге (всего с начала реализации программы в 2019 году профинансировано 1476 СХТП на 71,4 млрд. тенге). В 2021 году финансирование не возобновлено в связи с проведением АКК работ по получению государственной гарантии для привлечения облигационного займа от Нацбанка на 70 млрд. тенге.

Государство также оказывает поддержку бизнесу посредством предоставления лизингового финансирования как через специализированные компании с госучастием («БРК-Лизинг», «КазАгроФинанс»), так и через целевое фондирование частных лизинговых компаний. При этом поддержка оказывается для приобретения сельхозтехники, для обновления основных средств по программе "Дорожная Карта Бизнеса 2020", поддерживаются инвестиции, в частности, в сферах машиностроения и транспорта по программам индустриально - инновационного развития и "Нурлы Жол".

Согласно международному опыту, кредитные товарищества (далее -КТ) играют важную роль в развитии системы финансирования сельского хозяйства.

КТ в Казахстане функционируют разрозненно и не используют полностью возможности широкой региональной сети и экономии от масштаба, которая появляется при скоординированном осуществлении планирования и финансовой деятельности. В этой связи необходимо направить усилия на систематизацию и централизацию деятельности КТ.

Высокий уровень поддержки лизинга в сфере АПК обусловлен тем, что коммерческие банки неохотно кредитуют отрасль, считая ее высокорискованной и с неудобным для кредитора длительным производственным циклом. Кроме того, в пользу лизингового финансирования говорит ряд его особенностей, привлекательных для аграриев:

- более гибкие условия и схемы финансирования лизинга. При оформлении лизинга, например, не требуется дополнительный залог, так как им выступает сам предмет лизинга;

- лизинговые компании, специализирующиеся на сельскохозяйственном лизинге, подстраивают свои условия под специфику агробизнеса. К примеру, в «КазАгроФинанс» предусмотрен гибкий график погашения основного долга с учетом сезонности весенне-полевых и уборочных работ, то есть выплата основного долга осуществляется один раз в год после сбора урожая. Сроки финансирования лизинга являются длинными, что удобно для аграриев, так как их проекты нередко предполагают долгосрочную окупаемость;

- плюсом в пользу выбора лизинговой схемы финансирования является и наличие налоговых преимуществ.

Набирающие популярность в последние годы программы исламского лизинга и аренды предложены АО «Казахстанская Иджара Компания» («КИС Лизинг») и АО «Аль Сакр Финанс» (правопреемник – АО «СК Лизинг»). Условия финансирования не сильно отличаются от стандартных, разницей является индивидуальный подход к каждому клиенту при установлении процентной ставки и графика погашения. Кроме того, эти компании являются участниками программы субсидирования части арендного платежа и ставки прибыли.

Таким образом, следует отметить, что значительное влияние на лизинговую отрасль продолжают оказывать государственные программы поддержки экономики, в первую очередь в сферах АПК, промышленности, малого и среднего бизнеса.

В настоящий момент на рынке лизинга АПК безусловным лидером остается АО «КазАгроФинанс», несмотря на отсутствие бюджетных программ финансирования с 2012 года. Программы АО «КазАгроФинанс» являются предпочтительными для фермеров благодаря сезонному графику погашения основного долга (оплата один раз в год после сбора урожая), длинным срокам лизинга, а также низкому размеру авансового платежа. Кроме того, преимуществом Общества является широкий региональный охват (15 филиалов), который не может обеспечить ни одна лизинговая компания в Казахстане. Немаловажным фактором спроса на услуги АО «КазАгроФинанс» является наличие устойчивого бренда и высокой узнаваемости Общества среди потенциальных клиентов.

Основными конкурентами АО «КазАгроФинанс» являются те лизинговые компании, которые работают по государственным программам поддержки экономики, а также компании, осуществляющие свою деятельность по программам исламского лизинга и аренды.

Таким образом, АО «КазАгроФинанс» (далее – КАФ) сохраняет лидерские позиции на рынке путем предоставления широкой линейки лизинговых продуктов, сохранения конкурентных условий финансирования и повышения качества предоставления лизинговых услуг.

По поручению Главы государства в 2021 году утвержден Национальный проект по развитию агропромышленного комплекса на 2021-2025 годы, основными задачами которого определены [9]:

- 1) повышение производительности труда в 2,5 раза;
- 2) обеспеченность основными продовольственными товарами отечественного производства;
- 3) увеличение экспорта продукции АПК в 2 раза с доведением доли переработанной продукции до 70%;
- 4) стабильное повышение доходов 1 млн. сельских жителей за счет формирования 7 крупных экосистем и реализации инвестпроектов.

Благодаря основным инструментам поддержки АПК это кредитование и лизинг по итогам года на развитие АПК были направлены рекордные 522,3 млрд. тенге, что почти на 13% больше 2021 года. Такой опережающий темп роста объемов финансирования, превышающий динамику развития агросектора, позволяет создать дополнительный импульс для будущего роста в отрасли.

Среди важных событий необходимо отметить двукратный рост объемов кредитования весенне-полевых и уборочных работ с 70 до 140 млрд. тенге. При этом, срок возврата 70 млрд. тенге, т.е. половина всего объема средств, был перенесен на 2023 год. Это позволило создать благоприятные условия для погашения обязательств заемщикам, а также дало возможность профинансировать сельхозтоваропроизводителей, осуществляющих посев ранних сельхозкультур, например, озимых [10].

Заключение.

1. Анализ использования финансовых инструментов поддержки сельского хозяйства показал, что аграрная отрасль, несмотря на свой потенциал развития, нуждается в дальнейшей государственной финансовой поддержке.

2. Для усовершенствования финансовых отношений в сельском хозяйстве и улучшения системы финансирования необходимо использовать опыт развитых стран.

3. Предлагаем объединить КАФ и АКК, создав единую компанию по финансированию аграрных проектов. Это позволит потенциальным заемщикам получать весь спектр кредитных продуктов (услуг) в одной компании, оптимизирует финансовые расходы, численность аппарата и в целом повысит эффективность деятельности Национального Холдинга «Байтерек» на аграрном направлении, где сегодня доходы по выданным займам не покрывают расходы по привлеченным обязательствам. Для совершенствования системы поддержки сельскохозяйственных предпринимателей финансирование проектов аграрного сектора осуществлять через АКК, который в будущем необходимо преобразовать в аграрный банк.

ЛИТЕРАТУРА

1. Папцов А. Роль государства в аграрном секторе развитых стран // АПК: Экономика, управление. – 2017. – № 4. – С. 82-87.
2. Шуленбаева Ф.А., Дарибаева А.К., Маденова К.М. Комплексная оценка инновационных процессов сельского хозяйства Казахстана // Вестник КазУЭФМТ. – 2021. – № 4. – С. 22-29.
3. Баранова Н.А., Абдикадилова А.А. Стратегический анализ в управлении предприятием сферы АПК // Проблемы агросырья. – 2018. – №1. – С 45-52.
4. Рекомендации по совершенствованию реализации устойчивого развития АПК Казахстана: Научный труд / Ш.А. Смагулова, Г.Ж. Доскеева и др.: под ред. Смагуловой Ш.А. – Алматы: TST Company, 2016. – 48 с.
5. Fred C. White, Rod F. Ziemer. Efficiency and equity considerations in financing agricultural research and extension // The Annals of Regional Science. – №3. – 2013. – P. 64-78.
6. Stat.gov.kz – официальный сайт Бюро по статистике Министерства Национальной экономики Республики Казахстан.
7. Попова Е., Матайбаева Г. Анализ государственной финансовой поддержки сельского хозяйства в Казахстане // Экономика и статистика. – 2019. – №2. – С. 55-60.
8. Калиев Г.А. Аграрные проблемы на рубеже веков. Алматы: РГП «НИИ экономики АПК и развития сельских территорий», 2003. – 326 с.
9. Национальный проект по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2025 годы. – adilet.zan.kz.
10. baiterek.gov.kz. – официальный сайт АО «Байтерек».

REFERENCES

1. Papcov A. Rol' gosudarstva v agrarnom sektore razvityh stran // APK: Ekonomika, upravlenie. – 2017. – № 4. – S. 82-87 [in Russian].
2. Shulenbaeva F.A., Daribaeva A.K., Madenova K.M. Kompleksnaya ocenka innovacionnyh processov sel'skogo hozyajstva Kazahstana // Vestnik KazUEFMT. – 2021. – № 4. – S. 22-29 [in Russian].
3. Baranova N.A., Abdikadirova A.A. Strategicheskij analiz v upravlenii predpriyatiem sfery APK // Problemy agrorynka. – 2018. – №1. – S 45-52. [in Russian].
4. Rekomendacii po sovershenstvovaniyu realizacii ustojchivogo razvitiya APK Kazahstana: Nauchnyj trud / SH.A. Smagulova, G.ZH. Doskeeva i dr.: pod red. Smagulovoj SH.A. – Almaty: TST Company, 2016. – 48 s. [in Russian].
5. Fred C. White, Rod F. Ziemer. Efficiency and equity considerations in financing agricultural research and extension // The Annals of Regional Science. – №3. – 2013. – P. 64-78.
6. Stat.gov.kz – oficial'nyj sajt Byuro po statistike Ministerstva Nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazahstan [in Russian].
7. Popova E., Matajbaeva G. Analiz gosudarstvennoj finansovoj podderzhki sel'skogo hozyajstva v Kazahstane // Ekonomika i statistika. – 2019. – №2. – S. 55-60 [in Russian].
8. Kaliev G.A. Agrarnye problemy na rubezhe vekov. – Almaty: RGP «NII ekonomki APK i razvitiya sel'skih territorij», 2003. – 326 s. [in Russian].
9. Nacional'nyj proekt po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021-2025 gody. – adilet.zan.kz [in Russian].
10. baiterek.gov.kz. – oficial'nyj sajt AO «Bajterek» [in Russian].

Кожаметова А.М., Дәрібаева А.К., Сауранова М.М., Кисаева З.Н.,

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ҚОЛДАУДЫҢ ҚАРЖЫ ҚҰРАЛДАРЫ

Аннотация

Ғылыми мақалада отандық ауыл шаруашылығын қаржыландырудың өзекті мәселелері қарастырылады. Қазақстан ауыл шаруашылығының ерекшеліктері және оның стратегиялық рөлі айқындалды.

2017 жылдан 2021 жылға дейін «Бәйтерек» Ұлттық басқарушы холдингінің еншілес кәсіпорындарының Ауыл шаруашылығын Кредиттеу динамикасы талданған. Авторлар 2017-2021 жылдардағы Қазақстан Республикасындағы инвестициялардың жалпы көлеміндегі ауыл шаруашылығының негізгі капиталына инвестициялар көлемінің үлесіне, негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы жиналу динамикасына талдау жүргізді.

Мақалада «ҚазАгроҚаржы» АҚ Ауыл шаруашылығын қаржыландырудағы рөлі көрсетілген. Ауыл шаруашылығы өндірісінің кәсіпкерлерін қаржыландырудың мемлекеттік бағдарламаларына ерекше назар аударылды.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасының негізгі міндеттері келтірілген.

АӨК субъектілерінің шамамен 99% - ы шағын кәсіпкерлік субъектілері болып табылатыны анықталды, бұл ретте 2026 жылға қарай олардың жетілуінің, бәсекеге қабілеттілігінің және кооперациясының жоспарланып отырған ұлғаюын ескере отырып, жаңа шағын кәсіпорындарды құру қарқыны баяулауы мүмкін.

АӨК қаржыландыруды ұлғайтудың негізгі кедергілерінің бірі шағын және орта АӨК субъектілерінде кепіл базасының болмауына немесе болмауына, банктердің АӨК субъектілерінің төлем қабілеттілігі туралы нашар хабардар болуына, сондай-ақ ауылдық жерлерде қарыз алушыларға қызмет көрсету кезіндегі жоғары операциялық шығындарға, валюталық тәуекелдерге, хеджирлеу құралдарының жетіспеушілігіне және ұзақ мерзімді өтімділікке байланысты жоғары кредиттік тәуекелдер болып табылады. Зерттеу нәтижелері бойынша қорытындылар жасалды.

Kozhakhmetova A., Daribayeva A., Sauranova M., Kissayeva Z.

FINANCIAL INSTRUMENTS TO SUPPORT AGRICULTURE IN KAZAKHSTAN

Annotation

The scientific article deals with topical issues of financing domestic agriculture. The features of agriculture in Kazakhstan and its strategic role are determined.

The dynamics of lending to agriculture from 2017 to 2021 by subsidiaries of the National Management Holding «Baiterek» are analyzed. The authors analyzed the share of investments in fixed assets of agriculture in the total volume of investments in the Republic of Kazakhstan for 2017-2021, the dynamics of gross harvest of major crops.

The article presents the role of KazAgroFinance JSC in financing agriculture. Special attention is paid to state programs for financing entrepreneurs of agricultural production.

The main tasks of the National Project for the development of the agro-industrial complex for 2021-2025 are given.

It has been revealed that about 99% of the subjects of the agro-industrial complex are small businesses, while by 2026, given the planned increase in their maturity, competitiveness and cooperation, the pace of creation of new small enterprises may slow down.

It is stated that one of the main barriers to increasing the financing of the agro-industrial complex are high credit risks due to the absence or lack of a collateral base for small and medium-sized agro-industrial entities, poor awareness of banks about the solvency of agricultural entities, as well as high operating costs when servicing borrowers in rural areas, currency risks, lack of hedging instruments and long-term liquidity. Conclusions are drawn based on the results of the study.

Н.А. Курманов*, PhD, профессор¹

А.Е. Рахимбекова, PhD²

Г.К. Утарбаева, э.ғ.к., доцент³

Б.Х. Раимбеков, э.ғ.к., доцент⁴

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Esil University, Астана қ., Қазақстан²

«Туран-Астана» университеті

Астана қ., Қазақстан³

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан⁴

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: Kurmanov_NA@enu.kz

ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САЛАСЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯҒА ДАЙЫНДЫҒЫН БАҒАЛАУ

Мақалада қызмет көрсету саласы кәсіпорындарының сандық трансформацияға дайындығын бағалау тақырыбы қарастырылған. Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде 2016 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңде 13 көрсеткіш бойынша зерттелген Қазақстанның 17 өңірін қамтитын Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының теңгерімді деректер панелі болып табылады. 6 жыл ішінде аймақтың 17 бақылауларының саны 100-ге тең біріктірілген іріктеменің жалпы көлемін анықталған. Қызмет көрсету саласы кәсіпорындардың сандық трансформацияға дайындығын бағалау мәселесін шешу үшін корреляциялық-регрессиялық талдау әдісі қолданылған, бұл Қазақстан аймақтарындағы қызмет көрсету саласын цифрландырудың негізгі процестерін қамту үшін зерттеу нысанын барынша ықпал және жан-жақты сипаттауға мүмкіндік береді.

Жүргізілген есептеулер мен құрылған регрессиялық модель ұсынылған зерттеу гипотезаларының ешқайсысын жоққа шығаруға мүмкіндік бермеді. Ғылыми әдебиеттерде сипатталған факторлардың жаңа секторларды дамыту және қызмет көрсету саласын цифрландыру процестеріне бейімдеу үшін маңыздылығы расталған. Қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдайларда Қазақстанда экономиканың жаңа секторларын қалыптастыру және дамыту, сондай-ақ кәсіби мамандарды шығармашылық іске асыру үшін жағдайлар мен мүмкіндіктер жасау үшін аса маңызды факторлар болып табылған: адами капиталдың жоғары шоғырлануы (жоғары білімі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі, халық санындағы студенттердің үлесі); ақпараттық технологияларды дамыту үшін жағдайлар (ақпараттық технологияларға арналған шығындар, қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлер саны, ат қолжетімділігі мен сапасы).

Кілт сөздер: Цифрландыру, цифрлық экономика, цифрлық трансформация, қызмет көрсету секторы, корреляциялық талдау, регрессиялық талдау, аймақтар, аймақтық саралау, кәсіпорындар, Қазақстан

Ключевые слова: Цифровизация, цифровая экономика, цифровая трансформация, сфера услуг, корреляционный анализ, регрессионный анализ, регионы, региональная дифференциация, предприятия, Казахстан

Keywords: Digitalization, digital economy, digital transformation, service sector, correlation, regression analysis, regions, regional differentiation, enterprises, Kazakhstan

JEL classification: O33; L86; R13

Кіріспе. Көптеген ғылыми деректерде «Индустрия 4.0» деп аталатын қоғам дамуының қазіргі кезеңі адам өмірінің барлық салаларында цифрлық технологияларды қолдану маңыздылығының үздіксіз артуымен сипатталады. Әлеуметтік-экономикалық жүйелердің цифрлық трансформациясын көптеген дамушы елдер стратегиялық міндет ретінде қарастырады, оның шешімі инновациялық серпіліс үшін серпін және экономика салаларының дамуының негізі болады. Қазіргі уақытта «ақпараттық қоғам» және «цифрлық трансформация» ұғымдары бұрын қалыптасқан индустриялық парадигманы алмастыратын жаңа экономикалық жүйе – цифрлық экономиканы құрайды.

Қазіргі уақытта Қазақстанның қызмет көрсету саласына келесі тенденциялар тән:

- өнімділігі аз ауыл шаруашылығынан төмен білікті жұмыс күшінің ағыны;

- өнімділіктің төмен деңгейі, 2010-2021 жылдар ішінде бұл көрсеткіш жалпы экономикадағыдан айтарлықтай төмен болды. Бұл қызмет көрсету өндірісінің төмен тиімділігін көрсетеді;

- өнімділігі төмен сауда жасамайтын қызметтердің басым болуы – сауда, әлеуметтік қызметтер. Бизнес-қызметтерді, ғылыми, кәсіби және іскерлік қызметтерді, телекоммуникация қызметтерін, ақпараттық-коммуникациялық қызметтерді дамытудың төмен деңгейі.

Бұрын жүргізілген зерттеулердің нәтижелері [1] Қазақстан қызмет көрсету саласы кәсіпорындарының цифрлық трансформациясына кедергілер болып табылатынын көрсетті:

- ақпараттың жетіспеушілігі және ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның дамымауы;
- құзыретті кадрлардың жетіспеушілігі;
- әкімшілік кедергілер.

Қазақстандағы қызмет көрсету саласы, егер ол цифрлық технологияларды қолдануды ескере отырып дамитын болса ғана, ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың факторы бола алады. Ол үшін қызмет көрсету секторы кәсіпорындарының даму сценарийлерін әзірлеу үшін цифрлық трансформацияға дайындығын бағалау және зерттеу жүргізу қажет. Осылайша, зерттеу нысаны ретінде Қазақстанның қызмет көрсету саласы, ал зерттеу нысаны – қызмет көрсету саласы кәсіпорындарының цифрлық трансформациясы таңдалды.

Зерттеу гипотезасы бұл процесті ғылыми негізделген бағалауды және ынталандыру тетіктерін қайта құруды талап ететін әлеуметтік-экономикалық жүйені дамытудың катализаторы ретінде қызмет көрсету кәсіпорындарының цифрлық технологиялары мен цифрлық трансформациясының рөлі туралы болжам.

Мақаланың мақсаты - қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындардың цифрлық трансформациясының шарттары мен факторларына бағалау жүргізу.

Мақаланың міндеттері:

- қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындардың цифрлық трансформациясының шарттары мен факторларын зерттеу;
- қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындардың трансформация факторларын бағалаудың экономикалық-математикалық моделін құру;
- қызмет көрсету саласы кәсіпорындарының сандық трансформацияға дайындығына бағалау жүргізу.

Әдебиеттік шолу. Экономиканың перспективалы салаларын қалыптастыру мен дамытудың негізін жақсы оқытылған студенттер құрайды. ЖОО-ның көптеген жас және креативті тұлғалары кейіннен инновацияларды ойлап тауып, өз бизнестерін құруда. Ресейлік ғалым С.П. Земцовтың айтуынша, «Білім беру жүйесінде жылына бірнеше ондаған ақпараттық технологиялар мамандары дайындалатын аймақтарда тез дамып келе жатқан стартаптар мен серпінді шешімдерді күту қиын» [2].

Сондай-ақ, күнделікті еңбек басым өңірлерде цифрландыру жұмыс орындарының қысқаруына, ал шығармашылық мамандықтар қызметкерлерінің үлесі жоғары өңірлерде жаңа секторлар, компаниялар мен жұмыс орындарын құруға әкеп соғатынын атап өткен жөн. Бұл тұжырымдар белгілі шетелдік ғалымдардың зерттеулерімен расталады – Э. Моретти [3], Д.Х. Автор және Д. Дорн [4]. Р. Мартин зерттеулерінің қызықты қорытындылары – бұл «аймақтың жекелеген өндірістерге мамандануы «бұғаттауға» әкелуі мүмкін – бұл экономикадағы жағдай, мұнда барлық жергілікті қоғамдастық, кәсіпорындар, жоғары оқу орындары бір секторды дамытуға бағытталған» [5]. Т. Бергер мен С.Б. Фрейдің пікірінше, өндіруші немесе өңдеуші өнеркәсіптің аймақтық экономикасындағы үстемдік жаңа секторлардың қалыптасуына теріс әсер етеді [6].

Ғылыми еңбектерінде П. Бодри және басқалар [7], Х. Чен [8] АҚШ-тың АТ секторындағы жұмыспен қамту жоғары білімі бар адамдардың айтарлықтай шоғырлануымен тікелей оң корреляцияға ие деген қорытындыға келді. Х. Чен Қытайдың АТ секторындағы жұмыспен қамтуды бөлуді қолайлы өмір сүру жағдайымен байланыстырады. Осылайша, экономиканың жаңа секторларын дамыту үшін тек даярлау мен дамыту ғана емес, сонымен қатар жоғары білікті кадрларды тарту да маңызды болып табылады. Ғылыми әдебиеттерді талдау аймақтағы адами капитал уақыт өте келе шоғырлана алады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді, сондықтан экономиканы цифрландыру жағдайында аймақтық еңбек нарықтарын реттеу шараларын жүзеге асыруда осы факторға ерекше назар аудару қажет.

Т. Бергер мен С.Б. Фрейдің [6], С.П. Земцовтың [2] пікірінше, жаңа секторлар мен жаңа жұмыс орындарын құрудың маңызды факторы аумақтың инновациялық әлеуеті болып табылады. Оны бірқатар көрсеткіштермен өлшеуге болады:

- кәсіпорындардың инновациялық белсенділігі;
- жұмыспен қамтылған ҒЗЖ саны;

- инновациялық қызмет шығындарының үлесі.

Өңірдегі білім мен дағдылардың үлкен шоғырлануы оларды инновацияға енгізу және экономиканың жаңа секторларын дамыту үшін әлеует пен мүмкіндіктерді арттыруға ықпал етеді. 2016 жылы Д.Ивановтың «Адами капитал және ғылымды қажет ететін салалардың орналасуы: Ресейдің кеңестік мұрасы» атты зерттеуінде 1991 жылы Ресейдің аймақтық ғылыми орталықтарында жұмыс істейтіндердің саны мен 2011 жылы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың жағдайы арасында күшті оң корреляциялық байланыс орнатылды [9]. Зерттеу нәтижелері С. Ли [10] жаңа секторлар мен жаңа жұмыс орындарының пайда болуы мен дамуындағы ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің маңызды рөлін растайды. Сонымен, С. Лидің зерттеулері американдық жоғары технологиялық сектордағы жұмыспен қамтудың кеңеюіне ғылыми-зерттеу мекемелері мен студенттердің шоғырлануы әсер ететіндігін анықтады.

Экономиканың жаңа секторларын құрудың тағы бір маңызды драйвері өңірдегі кәсіпкерлік белсенділік болып табылады. Бұл жергілікті халықтың қолданыстағы бизнесті дамыту және жаңа бизнес түрлерін құру процесіне қатысу процесінің көрінісі. Бірқатар ғылыми жұмыстарда кәсіпкерлік белсенділік жеке бизнесі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі ретінде анықталады. 2002 жылғы «Кәсіпкерліктің эклектикалық теориясы: Саясат, институттар және мәдениет» басылымында И. Верхеул кәсіпкерлік белсенділікті бағалау деп шағын кәсіпорындар санының жұмыс күшіне қатынасын түсінеді [11]. Жаңа секторлар мен жаңа жұмыс орындарының қалыптасуындағы кәсіпкерлік факторды қарастыру үшін И. Верхеул ұсынған тұжырымдама стартаптардың пайда болу процесін қарастыратын басқа тұжырымдамаларға қарағанда анағұрлым барабар деп санаймыз. Бұл көрсеткіштің артықшылықтарына оның жергілікті халықтың кәсіпкерлікке қатысуын да, фирманы тіркеу шарттарын да ескеретіндігі жатады.

Осылайша, ғылыми әдебиеттерді және ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен цифрландыруды дамытудың аса маңызды индекстерін талдау Қазақстандағы цифрлық экономиканы дамытудың негізгі факторлары:

- Ақпараттық технологиялар шығындары;

- IT-мамандардың саны;

- компьютерлерді пайдаланатын және Интернет желісіне қолжетімділігі бар кәсіпорындардың үлесі;

- бұлтты АТ қызметтерін пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі;

- Интернет желісіне қолжетімділігі бар үй шаруашылықтарының үлесі.

Ғылыми әдебиеттерді талдау негізінде келесі зерттеу гипотезалары тұжырымдалған:

H1. Қызмет көрсету саласы кәсіпорындарының цифрлық трансформациясы осы процесті ғылыми негізделген бағалауды талап ететін әлеуметтік-экономикалық жүйені дамытудың катализаторы болып табылады.

H2. Қазақстанның қызмет көрсету саласындағы бәсекелестіктің қазіргі деңгейі цифрлық трансформацияға ынталандыруды толық көлемде қамтамасыз етпейді, бұл ретте олардың басты шектегіштері: ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның жай-күйі, адами капитал, кәсіпкерлік белсенділік, инновациялар, жаһандық нарықтарға қолжетімділік, ішкі сұраныс болып табылады.

H3. Цифрлық платформаларды дамыту негізінде қызмет көрсету саласы кәсіпорындарының цифрлық трансформациясы жаңа секторлар мен жаңа жұмыс орындарының пайда болуына әкелуі мүмкін.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің ақпараттық базасы ретінде 2016 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңде 13 көрсеткіш бойынша зерттелген Қазақстанның 17 өңірін қамтитын Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының теңгерімді деректер панелі болып табылады. 6 жыл ішінде аймақтың 17 бақылауларының саны 100-ге тең біріктірілген іріктеменің жалпы көлемін анықтайды.

Қазақстанның қызмет көрсету саласы кәсіпорындарының цифрландыруға бейімделуін арттыру экономиканың жаңа секторларын, негізінен ақпараттық технологиялар секторында қалыптастыру үшін қолайлы жағдайлар жасау кезінде мүмкін болады. Осыған байланысты эмпирикалық модельдегі тәуелді айнымалы ретінде қызметкерлердің жалпы санындағы ат саласы қызметкерлерінің үлесінің көрсеткіші қабылданады.

Жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі көрсеткішінің динамикасына әсер ететін тәуелсіз көрсеткіштер ретінде 1-кестеде мынадай айнымалылар іріктелді.

Экономикалық-математикалық модельдің факторлары мен айнымалылары*

Белгілеу	Факторлар	Белгілеу	Айнымалылар	Дереккөз
Human_Capital	Адами капиталдың сапасы мен қолжетімділігі	<i>Emp_popul</i>	өңір экономикасындағы жұмыспен қамтылған халық саны, адам.	ҰСБ
		<i>Educ_Emp</i>	жоғары білімі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі, %	Есептеулер
		<i>Stud_popul</i>	10 жыл бұрын халық санындағы студенттердің үлесі, %	Есептеулер
ICT	АКТ аймағы	<i>Internet1</i>	Интернет желісіне қолжетімділігі бар үй шаруашылықтарының үлес салмағы, %	ҰСБ
		<i>Internet2</i>	Интернет желісіне қолжетімділікті пайдаланатын ұйымдардың үлесі, %	ҰСБ
		<i>Cloud_IT</i>	Бұлтты АТ-қызметтерін пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі, %	ҰСБ
		<i>Enterp_comp</i>	Компьютерлерді пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі, %	ҰСБ
		<i>IT_costs</i>	Ақпараттық технологияларға арналған шығындар, барлығы, млн тг	ҰСБ
Business	Өңірде бизнесті дамыту үшін жағдайлар	<i>Firm</i>	қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлер саны, бірл.	ҰСБ
Innovation	Инновациялық даму	<i>Innov_act</i>	инновацияның барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейі, %	ҰСБ
Service	Қызмет көрсету саласын дамыту	<i>Service_Emp</i>	қызмет көрсету саласындағы жұмыспен қамтылған халықтың үлесі, %	ҰСБ
		<i>Services_GRP</i>	ЖӨӨ-дегі қызмет көрсету саласының үлесі, %	ҰСБ

* Ескертулер: 1) авторлар құрастырған; 2) ҰСБ – Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы.

Зерттеу гипотезаларын тексеру үшін келесі эмпирикалық модель ұсынылады:

$$IT_specialists_{it} = \alpha Human_Capital_{it} + \beta ICT_{it} + \gamma Business_{it} + \delta Innovation_{it} + \lambda Service_{it} + \varepsilon_{it}, \quad (1)$$

мұндағы:

- *IT_specialists* – жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі (%);
- *Human_Capital* – адами капиталдың сапасы мен қолжетімділігі;
- *ICT* - АКТ аймағы;
- *Business* – өңірде бизнесті дамыту үшін жасалған жағдайлар;
- *Innovation* – инновациялық даму;
- *Service* – қызмет көрсету саласын дамыту;
- *i* – аймақ;
- *t* – жыл.

Негізгі бөлім (нәтижелер мен талқылау). Қазақстанның қызмет көрсету саласының цифрландыруға бейімделуін арттыру экономиканың жаңа салаларын, негізінен ақпараттық технологиялар секторында қалыптастыру үшін қолайлы жағдайлар жасау кезінде мүмкін болады. Осыған байланысты модельдегі тәуелді айнымалы ретінде қызметкерлердің жалпы санындағы АТ саласы қызметкерлерінің үлесінің көрсеткіші қабылданады. Яғни, АТ-ның еңбек нарықтарының жұмыс істеуіндегі және Қазақстанның қызмет көрсету саласында цифрлық экономика элементтерін дамытудағы рөлі зерттелуде.

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2021 жылға жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы АТ саласы қызметкерлерінің үлесі 0,36% - құрады.

2021 жылы Қазақстанда жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы АТ мамандарының ең көп үлесі келесі өңірлерде шоғырланған:

- Нұр-Сұлтан қ. (2,07%);
- Алматы қ. (1,61%).

АТ мамандарының ең аз үлесі Алматы (0,08%), Жамбыл (0,09%) және Түркістан (0,04%) облыстарына тиесілі.

Жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі көрсеткішінің динамикасына әсер ететін тәуелсіз көрсеткіштер ретінде мынадай айнымалылар іріктелді:

1) адами капиталдың сапасы мен қолжетімділігі:

- өңір экономикасындағы жұмыспен қамтылған халық саны;
- жоғары білімі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі;
- 10 жыл бұрын халық санындағы студенттердің үлесі.

2) өңірлік АКТ:

- Интернет желісіне қолжетімділігі бар үй шаруашылықтарының үлес салмағы;
- Интернет желісіне қолжетімділікті пайдаланатын ұйымдардың үлесі;
- компьютерлерді пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі;
- бұлтты АТ қызметтерін пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі.

3) өңірде бизнесті дамыту үшін жағдайлар: қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлер саны.

4) инновациялық даму: инновацияның барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейі.

5) қызмет көрсету саласын дамыту:

- қызмет көрсету саласындағы жұмыспен қамтылған халықтың үлесі;
- ЖӨӨ-дегі қызмет көрсету саласының үлесі.

Есептеулерге ыңғайлы болу үшін таңдалған көрсеткіштер келесідей белгіленді:

- *IT_specialists* – жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі, %;

- *IT_costs* – ақпараттық технологияларға арналған шығындар, барлығы, млн. тг;

- *Enterp_comp* – компьютерлерді пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі, %;

- *Internet1* – Интернет желісіне қолжетімділігі бар кәсіпорындардың үлесі, %;

- *Cloud_IT* – бұлтты АТ қызметтерін пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі, %;

- *Internet2* – Интернет желісіне қолжетімділігі бар үй шаруашылықтарының үлесі, %;

- *Emp_popul* – өңір экономикасындағы жұмыспен қамтылған халық саны, адам;

- *Educ_Emp* – жоғары білімі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі, %;

- *Stud_popul* – 10 жыл бұрын халық санындағы студенттердің үлесі, %;

- *Innov_act* – инновацияның барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейі, %;

- *Firm* – қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлер саны, бірлік;

- *Service_Emp* – қызмет көрсету саласындағы жұмыспен қамтылған халықтың үлесі, %;

- *Services_GRP* – ЖӨӨ-дегі қызмет көрсету саласының үлесі, %;

- *i* – Қазақстан өңірі;

- *t* – жыл.

Талдау үшін алынған айнымалылардың сипаттамалық статистикасы 2-кестеде келтірілген.

2-кесте

Сипаттамалық статистика*

Көрсеткіштер	Орта	Орта ауытқу	N
1	2	3	4
IT_specialists	,3843	,44180	100
IT_costs	20944,502	35543,6896	100
Enterp_comp	75,795	10,0172	100
Internet1	72,420	10,4233	100
Cloud_IT	5,315	4,7183	100
Internet2	89,2679	7,05984	100
Emp_popul	514362,400	215227,9838	100
Educ_Emp	38,157	14,4343	100

1	2	3	4
Stud popul	4,6024	4,44123	100
Innov act	9,879	3,0358	100
Firm	5669,880	3308,2677	100
Service Emp	64,559	9,2642	100
Services GRP	50,210	14,5742	100

* Авторлар SPSS Statistics бағдарламасын пайдаланып құрастырған

2-кестедегі мәліметтерден үлгі бойынша орташа мәндер:

- жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі – 0,38%;
- ақпараттық технологияларға арналған шығындар – 20 944,5 млн. теңге;
- компьютерлерді пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі – 75,5 %;
- Интернет желісіне қолжетімділігі бар кәсіпорындардың үлесі – 72,4%;
- бұлтты АТ қызметтерін пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі – 5,3%;
- Интернет желісіне қолжетімділігі бар үй шаруашылықтарының үлесі – 89,2%;
- өңір экономикасындағы жұмыспен қамтылған халық саны – 514 362,4 адам;
- жоғары білімі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі – 38,1%;
- 10 жыл бұрын халық санындағы студенттердің үлесі – 4,6%;
- инновацияның барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейі – 9,8%;
- қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлер саны – 5 669,8 бірлік;
- қызмет көрсету саласындағы жұмыспен қамтылған халықтың үлесі – 64,5%;
- ЖӨӨ-дегі қызмет көрсету саласының үлесі – 50,2.

Тәуелді айнымалы арасындағы тығыздық дәрежесін бағалау үшін-жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі және талдау үшін алынған тәуелсіз айнымалылар Пирсонның корреляция коэффициентін пайдаланды. SPSS Statistics бағдарламасында корреляциялық матрица құрылды (26-кесте).

Корреляциялық матрицаны талдау көрсеткендей, жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі Ақпараттық технологиялар шығындарының өзгермелі коэффициентімен өте жоғары корреляцияға ие (0,92).

Келесі айнымалылармен жоғары корреляциялық байланыс:

- жоғары білімі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі (0,77);
- ЖӨӨ-дегі қызмет көрсету саласының үлесі (0,71).

Сондай-ақ, корреляциялық матрицаны талдау жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі келесі айнымалылармен орташа корреляциялық тәуелділікке ие екенін көрсетті:

- қызмет көрсету саласындағы жұмыспен қамтылған халықтың үлесі (0,64);
- қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлер саны (0,56);
- 10 жыл бұрын халық санындағы студенттердің үлесі (0,47);
- Интернет желісіне қолжетімділігі бар кәсіпорындардың үлесі (0,47).

Сонымен қатар, таңдалған айнымалылардың қалған бөлігімен өте әлсіз корреляциялық байланыс бар және олар әрі қарайғы зерттеулерде ескерілмейді.

Корреляциялық матрицаны талдау (3-кесте) ауыспалы жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі арасында жоғары білімі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі, ЖӨӨ-дегі қызмет көрсету саласының үлесі (мультиколлинеарлық) арасында тығыз корреляциялық байланыс бар екенін көрсетті, бұл осы екі факторды бірден бір регрессиялық модельге қосу мүмкіндігін жоққа шығарады. Жоғары білімі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі мен ЖӨӨ-дегі қызмет көрсету саласының үлесінің жұптық корреляциясының көрсеткіштері ұқсас мәндерге ие, яғни олар бір-біріне тәуелді. Осыған байланысты регрессиялық модельді одан әрі құру үшін бір фактор – Educ_Emp таңдалды.

Корреляциялық матрица*

	IT_specialists	IT_costs	Enterp_comp	Internet1	Cloud_IT	Internet2	Emp_popul	Educ_Emp	Stud_popul	Innov_act	Firm	Service_Emp	Services_GRP
IT_specialists	1,000	,923	,441	,473	,365	,210	,195	,774	,479	,270	,569	,643	,710
IT_costs	,923	1,000	,443	,477	,420	,251	,264	,737	,475	,208	,615	,629	,685
Enterp_comp	,441	,443	1,000	,986	,476	,258	,170	,569	,263	,317	,350	,455	,479
Internet1	,473	,477	,986	1,000	,537	,279	,146	,593	,280	,282	,349	,493	,473
Cloud IT	,365	,420	,476	,537	1,000	,206	,148	,365	,191	,255	,380	,329	,302
Internet2	,210	,251	,258	,279	,206	1,000	,134	,298	,072	,032	,276	,494	,211
Emp popul	,195	,264	,170	,146	,148	,134	1,000	,304	,204	,208	,739	,250	,413
Educ Emp	,774	,737	,569	,593	,365	,298	,304	1,000	,533	,152	,631	,850	,810
Stud popul	,479	,475	,263	,280	,191	,072	,204	,533	1,000	,120	,450	,448	,505
Innov act	,270	,208	,317	,282	,255	,032	,208	,152	,120	1,000	,262	,107	,341
Firm	,569	,615	,350	,349	,380	,276	,739	,631	,450	,262	1,000	,553	,627
Service Emp	,643	,629	,455	,493	,329	,494	,250	,850	,448	,107	,553	1,000	,622
Services GRP	,710	,685	,479	,473	,302	,211	,413	,810	,505	,341	,627	,622	1,000

* Авторлар SPSS Statistics бағдарламасын пайдаланып құрастырған

Әрі қарай, SPSS эконометрикалық талдаудың қолданбалы бағдарламасын қолдана отырып, корреляциялық-регрессиялық талдау параметрлері есептелді. 4-кестеде корреляциялық-регрессиялық талдау нәтижелері келтірілген.

Корреляциялық-регрессиялық талдау нәтижелері*

Модель үшін қорытынды									
модель	r	r-квадрат	түзетілген r-квадрат	стандартты бағалау қатесі	өзгерістер статистикасы				
					r квадрат өзгерісі	f өзгерісі	1-қор.ст.	2-қор.ст.	f-тің елеулі өзгерісі
1	,934 ^a	,872	,869	,15961	,872	330,771	2	97	,000
ANOVA ^a									
модель		квадраттардың сомасы		ст.св.	орташа квадрат	f	маңыздылық		
1	Регрессия	16,853		2	8,426	330,771	,000 ^b		
	Қалдық	2,471		97	,025				
	Барлығы	19,324		99					
Коэффициенттер ^a									
модель	стандартталмаған коэффициенттер		стандартталған коэффициенттер		t	маңыздылық	корреляции		
	b	стандартты қате	бета				нөлдік тәртіп	ішін-ара	компонент
(Константа)	-,057	,056			-1,020	,310			
IT_costs	9,597E-6	,000	,772		14,380	,000	,923	,825	,522
Educ_Emp	,006	,002	,205		3,827	,000	,774	,362	,139
Қалдықтар статистикасы ^a									
Атауы		минимум	максимум	орта	орташа өзгеріс	N			
Болжамды мағынасы		,1233	2,0328	,3843	,41259	100			
Қалдық		-,53121	,47364	,00000	,15799	100			
Стандартты болжамды мәні		-,632	3,995	,000	1,000	100			
Стандартты қалдық		-3,328	2,968	,000	,990	100			

* Ескертулер: 1. a. Тәуелді айнымалы: IT_specialists; 2. b. Предикторлар: (константа): Educ_Emp, IT_costs; 3. Авторлар SPSS Statistics бағдарламасын пайдаланып құрастырған

Әрі қарай, SPSS Statistics Деректерді талдаудың статистикалық пакетін қолдана отырып, корреляциялық-регрессиялық талдау параметрлері есептелді (4-кесте).

4-кестенің деректері корреляция коэффициенті $R = 0,93$ екенін көрсетеді, бұл регрессиялық модель айнымалылары арасындағы тығыз сызықтық байланысты көрсетеді. Детерминация коэффициенті $r^2 = 0,87$ көп регрессияның сызықтық теңдеуі тәуелсіз айнымалылардың әсер ету

дисперсиясының 87%-ы түсіндірілетінін және жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі 13%-ды құрайтынын көрсетеді.

Бірнеше регрессияның сызықтық теңдеуі модельдің жалпы көрінісін ұсынуы мүмкін:

$$IT_specialists_{it} = -0,057 + 9,597E-6 IT_costs_{it} + 0,006 Educ_Emp_{it} \quad (2)$$

мұндағы $IT_specialists$ – жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі, %;

IT_costs – ақпараттық технологияларға арналған шығындар, барлығы, млн. тг;

$Educ_Emp$ – жоғары білімі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі, %.

Фишер критерийі арқылы бірнеше регрессия теңдеуінің сапасын бағалау теңдеудің статистикалық маңыздылығын тануға мүмкіндік береді:

$$F=330,771; F_{табл.}=2,61 (F_{факт} > F_{табл.}) \quad (3)$$

4-кестенің деректері t-статистикалардың нақты мәндері (Стьюденттің t-критерийі):

$$t_a = -1,020; t_b = 14,38; t_c = 3,827 \quad (4)$$

регрессиялық модель параметрлері мен байланыс тығыздығы көрсеткішінің статистикалық маңыздылығын көрсетті ($t_a > t_{табл.}$, $t_b > t_{табл.}$, $t_c > t_{табл.}$ модулі бойынша).

Салынған регрессиялық модель келесілерді қорытындылауға мүмкіндік береді:

- ақпараттық технологияларға жұмсалатын шығындар 1 бірлікке өскен кезде ауыспалы мән жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі 9,597 E-6 бірлікке артады;

- жоғары білімі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі 1 бірлікке өскен кезде ауыспалы мән жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы ақпараттық сала қызметкерлерінің үлесі 0,006 бірлікке артады.

Қорытынды. Зерттеу қызмет көрсету саласына тікелей әсер ететін факторлар мен көрсеткіштерді талдауға негізделген және ресми статистика деректерін пайдалана отырып, қызмет көрсету саласы кәсіпорындарының цифрлық трансформацияға дайындығын бағалауды ұсынады. Қызмет көрсету саласы кәсіпорындарының цифрлық трансформацияға дайындық дәрежесіне тікелей әсер ететін факторлар мен көрсеткіштер анықталды: адами капиталдың сапасы мен қолжетімділігі; өңірлік АКТ; өңірде бизнесті дамыту үшін жағдайлар: қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлер саны; инновациялық даму; қызмет көрсету саласын дамыту.

Жүргізілген есептеулер мен құрылған регрессиялық модель ұсынылған зерттеу гипотезаларының ешқайсысын жоққа шығаруға мүмкіндік бермеді. Ғылыми әдебиеттерде сипатталған факторлардың жаңа секторларды дамыту және қызмет көрсету саласын цифрландыру процестеріне бейімдеу үшін маңыздылығы расталды. Қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдайларда Қазақстанда экономиканың жаңа секторларын қалыптастыру және дамыту, сондай-ақ кәсіби мамандарды шығармашылық іске асыру үшін жағдайлар мен мүмкіндіктер жасау үшін аса маңызды факторлар болып табылады:

- адами капиталдың жоғары шоғырлануы (жоғары білімі бар жұмыспен қамтылған халықтың үлесі, халық санындағы студенттердің үлесі);

- ақпараттық технологияларды дамыту үшін жағдайлар (ақпараттық технологияларға арналған шығындар, қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлер саны, ат қолжетімділігі мен сапасы).

Өңірлердегі ат прогресінің негізгі факторлары дамыған ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылым болып табылады деген тезис расталмады. Сондай-ақ өңірдің инновациялық әлеуеті (технологиялық инновациялар бойынша өңірлердегі кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейі) қазіргі уақытта Қазақстанның қызмет көрсету саласын цифрландыру және жинақталған білім мен құзыреттердің өңірлік базасын қалыптастыру процесінің маңызды көрсеткіші болып табылмайды.

Өңірлік ЖӨӨ құрылымындағы және халықты жұмыспен қамтудағы қызмет көрсету саласының үлесін ұлғайту онда ақпараттық технологиялар негізінде экономиканың жаңа секторларын қалыптастыруға және дамытуға ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелері бойынша Қазақстандағы қызмет көрсету саласындағы кәсіпорындардың көпшілігі цифрлық экономикаға дайын емес деген қорытындыға келді. Кәсіпорындардың екі тобы үшін де негізгі проблемалық аймақ – адами капитал мен цифрлық трансформация инфрақұрылымының дамуының төмен деңгейі. Мұндай зерттеудің кемшілігі – кәсіпорындардың ұйымдық құрылымының дайындығын, цифрлық түрлендірулерді қамтамасыз ете алатын стратегия мен бизнес-модельдердің сапасын талдаудың болмауы.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және Жоғары білім министрлігінің гранттық қаржыландыру жобасы (ЖТН АР19680043) аясында дайындалған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kurmanov N., Niyazov M., Tolysbayev B., Kirdasinova K., Mukhiyayeva D., Baidakov A., Syrlybayeva N., Satbayeva A., Aliyev U., Seitzhanov S. Digital Divide of Resource-Based (Oil and Gas) and Service-Dominated Regions // Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2022. – № 8(4). – 184 p.
2. Zemtsov S., Barinova V., Semenova R. The Risks of Digitalization and the Adaptation of Regional Labor Markets in Russia // Foresight and STI Governance. – 2019. – № 13 (2). – P. 84-96.
3. Moretti E. The New Geography of Jobs. New York: Houghton Mifflin Harcourt. – 2012. – P. 304.
4. Autor D., Dorn D. The Growth of Low-Skill Service Jobs and the Polarization of the US Labor Market // American Economic Review. – 2013. – № 103(5). – P. 1553-1597.
5. Martin R. Roepke lecture in economic geography — rethinking regional path dependence: Beyond lock-in to evolution // Economic Geography. – 2010. – № 86(1). – P. 1-27.
6. Berger T., Frey C. Industrial renewal in the 21st century: Evidence from US cities // Regional Studies. – 2017. – № 51(3). – P. 404-413.
7. Beaudry P., Doms M., Lewis E. Should the personal computer be considered a technological revolution? Evidence from us metropolitan areas // Journal of Political Economy. – 2010. – № 118(5). – P. 988-1036.
8. Chen X. Varying Significance of Influencing Factors in Developing High-Tech Clusters-Using Cities of the US and China as Example. New York: Columbia University. – 2012. – 76 p.
9. Ivanov D. Human Capital and Knowledge-Intensive Industries Location: Evidence from Soviet Legacy in Russia. The Journal of Economic History. – 2016. – № 76(3). – P. 736-768.
10. Li S. High tech spatial concentration: Human capital, agglomeration economies, location theories and creative cities. Louisville, KY: University of Louisville. – 2005. – 824 p.
11. Verheul I., Wennekers S., Audretsch D., Thurik R. An eclectic theory of entrepreneurship: Policies, institutions and culture. In: D. B. Audretsch, R. Thurik, I. Verheul, S. Wennekers (eds.). Entrepreneurship: Determinants and policy in a European-US comparison. Springer US. - 2002. - P. 11-81.

REFERENCES

1. Kurmanov N., Niyazov M., Tolysbayev B., Kirdasinova K., Mukhiyayeva D., Baidakov A., Syrlybayeva N., Satbayeva A., Aliyev U., Seitzhanov S. Digital Divide of Resource-Based (Oil and Gas) and Service-Dominated Regions // Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2022. – № 8(4). – 184 p.
2. Zemtsov S., Barinova V., Semenova R., The Risks of Digitalization and the Adaptation of Regional Labor Markets in Russia // Foresight and STI Governance. – 2019. – № 13 (2). – P. 84-96.
3. Moretti E. The New Geography of Jobs. New York: Houghton Mifflin Harcourt. – 2012. – 304 p.
4. Autor D., Dorn D. The Growth of Low-Skill Service Jobs and the Polarization of the US Labor Market // American Economic Review. – 2013. – № 103(5). – P. 1553-1597.
5. Martin R. Roepke lecture in economic geography — rethinking regional path dependence: Beyond lock-in to evolution // Economic Geography. – 2010. – № 86(1). – P. 1-27.
6. Berger T., Frey C. Industrial renewal in the 21st century: Evidence from US cities // Regional Studies. – 2017. – № 51(3). – P. 404-413.
7. Beaudry P., Doms M., Lewis E. Should the personal computer be considered a technological revolution? Evidence from us metropolitan areas // Journal of Political Economy. – 2010. – № 118(5). – P. 988-1036.

8. Chen X. Varying Significance of Influencing Factors in Developing High-Tech Clusters-Using Cities of the US and China as Example. New York: Columbia University. – 2012. – 76 p.
9. Ivanov D. Human Capital and Knowledge-Intensive Industries Location: Evidence from Soviet Legacy in Russia. The Journal of Economic History. – 2016. – № 76(3). – P. 736-768.
10. Li S. High tech spatial concentration: Human capital, agglomeration economies, location theories and creative cities. Louisville, KY: University of Louisville. – 2005. – 824 p.
11. Verheul I., Wennekers S., Audretsch D., Thurik R. An eclectic theory of entrepreneurship: Policies, institutions and culture. In: D.B. Audretsch, R. Thurik, I. Verheul, S. Wennekers (eds.). Entrepreneurship: Determinants and policy in a European-US comparison. Springer US. – 2002. – P. 11-81.

Курманов Н.А., Рахимбекова А.Е., Утарбаева Г.К., Раимбеков Б.Х.

ОЦЕНКА ГОТОВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ УСЛУГ К ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Аннотация

В статье исследована тема оценки готовности предприятий сферы услуг Казахстана к цифровой трансформации. В качестве информационной базы исследования выступает сбалансированная панель данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, включающая 17 регионов Казахстана, обследованная за период с 2016 г. по 2021 г. по 13 показателям. Число наблюдений 17 региона за 6 лет определило общий объем объединенной выборки, равный 100. Использован метод корреляционно-регрессионного анализа для решения задачи по оценке готовности предприятий сферы услуг к цифровой трансформации, который позволяет описать объект исследования наиболее компактно и всесторонне охватить основные процессы цифровизации сферы услуг в регионах Казахстана.

Проведенные расчеты и построенная регрессионная модель не позволили ни одну из выдвинутых исследовательских гипотез опровергнуть. Подтверждена значимость описанных в научной литературе факторов для развития новых секторов и адаптации сферы услуг к процессам цифровизации. В сложившихся социально-экономических условиях наиболее значимыми факторами для формирования и развития новых секторов экономики в Казахстане, а также создание условий и возможностей для творческой реализации профессионалов являются: высокая концентрация человеческого капитала (доля занятого населения с высшим образованием, доля студентов в численности населения); условия для развития информационных технологий (затраты на информационные технологии, число предприятий и индивидуальных предпринимателей в сфере услуг, доступность и качество ИТ).

Kurmanov N., Rakhimbekova A., Utarbayeva G., Raimbekov B.

ASSESSMENT OF READINESS OF SERVICE ENTERPRISES FOR DIGITAL TRANSFORMATION

Annotation

The article raises the topic of assessing the readiness of enterprises in the service sector of Kazakhstan for digital transformation. The information base of the study is the balanced data panel of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, which includes 17 regions of Kazakhstan, surveyed for the period from 2016 to 2021 on 13 indicators. The number of observations of 17 regions over 6 years determines the total volume of the combined sample, equal to 100. The method of correlation and regression analysis was used to solve the problem of assessing the readiness of service enterprises for digital transformation, which allows us to describe the object of study in the most compact and comprehensive way to cover the main processes of digitalization of the service sector in the regions of Kazakhstan.

The performed calculations and the constructed regression model did not allow any of the put forward research hypotheses to be refuted. The significance of the factors described in the scientific literature for the development of new sectors and the adaptation of the service sector to digitalization processes has been confirmed. In the current socio-economic conditions, the most significant factors for the formation and development of new sectors of the economy in Kazakhstan, as well as the creation of conditions and opportunities for the creative implementation of professionals are: a high concentration of human capital (the share of the employed population with higher education, the share of students in the population); conditions for the development of information technology (the cost of information technology, the number of enterprises and individual entrepreneurs in the service sector, the availability and quality of IT).

Zh. Matenova*, PhD student¹

A. Kadyrova, c.e.s., assoc. professor²

G. Kushebina, c.e.s., assoc. professor³

S. Alimkulova, c.e.s., assoc. professor²

Karaganda University of Kazpotrebcoyuz,

Karaganda, Kazakhstan¹

International Taraz Innovation Institute named

after Sherkhan Murtaza, Taraz, Kazakhstan²

Esil Univesity, Astana, Kazakhstan³

* – main author (author for correspondence)

email: zhmatenova@mail.ru

ANALYSIS OF EFFECTIVENESS OF THE STATE HOUSING PROGRAM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

The article presents an analysis of the current state of housing programs that operate in the Republic of Kazakhstan, as well as their significance and effect for raising people's quality of life. Housing initiatives are mainly meant to aid Kazakhstan citizens, with their help, it is possible to buy your own accommodation or rent from the government under specific, frequently unique circumstances, which are extremely profitable. The state of Kazakhstan currently prioritizes the welfare of its citizens and seeks a solution, which will be complete to housing problems affecting all social strata of the populace. The main measures of state support in housing construction are aimed at stimulating the construction of affordable housing for broad segments of the population by equipping areas of mass development with engineering communications. To implement the policy, various state development programs are being developed, whose goal is to enhance one's quality of existence. The purpose of the study is to consider the theoretical foundations of the organization and features of the mechanism of state mortgage lending in Kazakhstan banking organizations, to provide the necessary generalizations and conclusions. The methodological basis of the work was the work of Kazakhstani scientists who studied the development of housing policy in the Republic of Kazakhstan. The statistical and information base of the study is formed on the basis of data from official websites <https://hcsbk.kz>, <https://www.otbasybank.kz>, <https://baiterek.gov.kz>, etc. The object of the study is the state programs of mortgage housing lending. The subject of the study is the indicators, structure and composition of the portfolio of the state program of mortgage housing lending. The authors focus on the conditions for granting housing loans under the state housing program "Nurly Zher", numerical indicators, statistics and interim results demonstrating the program's degree of implementation and efficiency. The potential for the creation of housing initiatives can be determined by the data that was examined and considered, which, as it happened, are connected with not only national, but also global goals and objectives.

Keywords: *housing program, percentage, loans, rental, state support, housing policy, a mortgage, a deposit, a guarantee, a deposit.*

Кілт сөздер: *тұрғын үй бағдарламасы, пайыз, несиелер, жалдау, мемлекеттік қолдау, тұрғын үй саясаты, ипотека, депозит, кепілдік, депозит.*

Ключевые слова: *жилищная программа, процент, кредиты, аренда, государственная поддержка, жилищная политика, ипотека, депозит, гарантия, депозит.*

Introduction. To date, methodological approaches to the study of the effectiveness of the implementation of housing policy in the country are based on a variety of ideological foundations. As a consequence, it can be observed that an integral categorical apparatus for describing and analyzing housing policy has not yet been formed. This makes it particularly urgent to clarify the essence, to identify the theoretical and methodological foundations of the analysis, which are adequately reflected in the implementation of housing policy in the country, including the interaction of public housing policy and society. At a meeting of the Government of the Republic of Kazakhstan chaired by Prime Minister of the Republic of Kazakhstan Alikhan Smailov, the issue of subsidizing rent and new approaches in the country's housing policy was considered. Minister of Industry and Infrastructure Development of the Republic of Kazakhstan Kairbek Uskenbayev and Chairman of the Management Board of JSC "NUH "Baiterek" Aidar Arifkhanov made reports. As noted by the Minister of Industry and Infrastructure Development of the Republic of Kazakhstan K. Uskenbayev, The Head of State gave instructions to create a mechanism for rent payments at the housing market on the commercial basis in order to expedite the resolution of problems for

specific groups of citizens. "Today there are about 590 thousand waiting lists in the country, 210 thousand of them are from the category of socially vulnerable population. These include big families, orphans, individuals with disabilities from the first and second groups, and families with disabled kids," K. Uskenbayev noted. Of these, according to the Minister, according to the database of the Ministry of Labor, about 70 thousand citizens with incomes below one subsistence minimum, who need to be provided with housing in a short time. For this purpose, rules have been developed for assigning payments for housing rented in a private housing fund. Otbas Bank has been identified as the operator. The Bank will check the waiting list according to the criteria of need for housing through an information system. The purpose of the study is to consider the theoretical foundations of the organization and features of the mechanism of state mortgage lending in Kazakhstan banking organizations, to provide the necessary generalizations and conclusions. The methodological basis of the work was the work of Kazakhstani scientists who studied the development of housing policy in the Republic of Kazakhstan. The statistical and information base of the study is formed on the basis of data from official websites <https://hcsbk.kz>, <https://www.otbasybank.kz>, <https://baiterek.gov.kz>, etc. The object of the study is the state programs of mortgage housing lending. The subject of the study is the indicators, structure and composition of the portfolio of the state program of mortgage housing lending.

Literature review. The information and empirical base of the study consists of regulatory documents, scientific works of Kazakhstani and foreign authors on mortgage lending, such as N.N. Nurmukhametov, Zh.S. Bulhairova, E.V. Belousova, I.V. Dovidenko, G.N. Beloglazova and others, statistical data of Otbas Bank JSC, the information and analytical portal «Adilet» and others. N.N. Nurmukhametov, Zh.S. Bulhairova, E.V. Belousova, Sh. Koshymbaeva in their works described in detail the current state of housing policy in Kazakhstan, specifying that the government of the republic is actively working on the development of this niche. At the same time, according to the authors, there is currently a sizable demand deficit for residential real estate in Kazakhstan, and variables like population migration, improved demographics, and urbanization are driving up demand. The state normative legal acts concerning housing policy were studied. Today, the country has a number of laws and regulations on housing policy, where one of the main regulatory instruments in the field of housing policy is the 1997 Law "On Housing Relations". It is worth noting that since the adoption of the Law on Housing Relations, it has been revised several times, the last change was adopted on 11/18/2022 (<https://adilet.zan.kz>). At the present stage, the Government of Kazakhstan is forming certain mechanisms that provide wide access to housing construction financing and improving credit conditions for the population. Since the purpose of the article is to study the current state of housing policy and identify problems, one of the sources of research is the regulatory framework for housing policy.

In any case, the essence of mortgage housing lending is based on the security of its collateral – mortgages. There are a large number of interpretations of the term "mortgage" and the use of the term in various meanings: as a loan secured by real estate, as a mortgage on mortgaged property, as a debt on the corresponding loan, as a mortgage loan in the form of a bank loan and others. Let us present the opinions of various authors on the definition of the concept. I.V. Dovdienko, defines that a mortgage is a pledge of immovable property as a way of securing the borrower's credit obligations. G.N. Beloglazova argues that a mortgage is one of the forms of property security of the debtor's obligation, in which the immovable property remains owned by the latter, and the creditor, in case of default by the debtor of its obligation, acquires the right to receive satisfaction through the sale of this property. In turn, M. P. Loginov emphasizes that a mortgage is a pledge of real estate in order to obtain a mortgage loan when the property remains in the hands of the debtor. Thus, a mortgage contains two components – economic and legal. The concept of economy in economic terms can be represented as a market tool for the turnover of property rights to real estate in cases where other forms of alienation are impractical, and which allows you to attract additional financial resources for the implementation of various projects.

The main part. The solution of the housing issue is one of the priorities of state policy in each country. Housing affordability, being one of the most important foundations of human life, serves as an indicator of the level of well-being of the population. Citizens of the Republic of Kazakhstan have the right to housing provided for by the Constitution. To date, according to the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan for 2019, the provision of housing per resident on average in the republic is less than 22 sq.m.; for comparison, according to UN social standards, the security indicator should correspond to 30 sq. m. meters per inhabitant. This level has been reached by China (32 sq. m.), Germany (39 sq. m.), the USA (69.7 sq. m.) and the UK (70 sq. m.). The Government of Kazakhstan is implementing a number of measures to improve this indicator by expanding access to housing for those segments of the population who, for one reason or another, need state support. The purpose of this article

is to study the current state of housing policy and identify problems. At the same time, the assessment of the achievement of the objectives of expanding the availability of housing for the population within the framework of the programs under consideration was carried out on the example of the state housing program "Nurly Zher". To date, methodological approaches to the study of the effectiveness of the implementation of housing policy in the country are based on a variety of ideological foundations. As a consequence, it can be observed that an integral categorical apparatus for describing and analyzing housing policy has not yet been formed. This makes it particularly urgent to clarify the essence, identify the theoretical and methodological foundations of the analysis, which are adequately reflected in the implementation of housing policy in the country, including the interaction of public housing policy and society. In the course of writing the article, the following methods were used, which are the most adapted for research, namely: grouping, comparison, generalization, graphical, system analysis, systematization method, interval estimation. In the modern literature, the authors use various methods to study the effectiveness of housing policy in the region, including housing market research. In order to assess the effectiveness of housing policy, it is necessary to analyze the real estate market, according to Tarasevich E.I., it is necessary to identify general and particular trends: real estate market research for the purpose of substantiating a specific investment decision and identifying the effectiveness of housing policy in the region in order to develop directions for the development of this industry.

At the present stage of development, the welfare of society largely depends on the correctly chosen and effective socio-economic policy of the state. The main measures of state support in housing construction are aimed at stimulating the construction of affordable housing for broad segments of the population by equipping areas of mass development with engineering communications. To implement the policy, various state development programs are being developed, the purpose of which is to improve the quality of life (Table 1). According to the terms of the state program, the determining factors of housing affordability for citizens are determined by real estate prices and purchasing power. However, these factors were not provided either as part of the target indicators or indicators of results and, despite the insignificant share occupied by the state program in the total volume of the construction industry, its main and only target indicator is the commissioning of housing at the expense of all sources.

Table 1

Frequency of adoption of program documents of housing construction in Kazakhstan*

№ п/п	Program document	Implementati on period	Date of approval, number of the Government Resolution	Date of registration for loss
1	«Affordable Housing 2020»	2012 – 2020	21.06.2012 г. № 821	28.06.2014 г. №728
2	«Nurly zher»	2017 – 2021	31.12.2016 г. № 922	22.06.2018 г. №372
3	«Nurly zher»	2017 – 2021	22.06.2018 г. № 372	31.12.2019 г. №1054
4	«Nurly zher»	2020-2025	31.12.2019г. № 1054	Until now

* The author's compilation is founded on the source.

To date, there are several programs in the Republic of Kazakhstan that help to purchase their own housing on decent terms or rent housing from the state on special terms. To increase housing affordability for citizens, a new state housing construction program "Nurly Zher" for 2020-2025 is being implemented from 2020, which is aimed at broad segments of the population and offers various mechanisms to support housing affordability and the construction sector. This is "Nurly Zher", which combines the latest mechanisms to support housing construction, as well as mortgage programs "7-20-25", mortgage for large families "Bakytty Otbasyn" and housing for military personnel "Askeri Baspana". In addition to national government programs, there are separate programs of individual organizations. For example, Otbasyn Bank, which is the leading bank of the republic in the field of housing lending, offers its own program "Your Home". This is a special program of Otbasyn Bank, which is aimed at providing housing in new buildings at a price below the market. According to the bank's statistics, in 2020 they opened 1,605,935 housing deposits, they issued 160,476 loans, accepted 5,213 applications under the Bakytty Otbasyn program. The Bank is specialized in the field of housing lending and is definitely the main intermediary in the implementation of public housing programs.

The main feature and purpose of the program is to make the state as little as possible involved in housing construction, so that the market mechanism develops. This is achieved by attracting private investment and savings of the population. The state program calls for the execution of five key tasks:

- building credit housing;
- building rental housing without the right of redemption;
- developing individual housing construction;
- encouraging housing development by private developers;
- housing construction with the involvement of quasi-public sector entities.

The state housing construction program "Nurly Zher" is intended to provide a thorough and complete solution to the housing needs of Kazakhstan's people across all social strata.

As soon as the National Bank launched the new program "7-20-25", in 2018 the directions were revised and updated in "Nurly Zher". After updating, the program includes:

- construction of housing for rent without redemption;
- development of individual housing construction;
- construction of credit housing;
- stimulation of housing construction by private construction organizations.

To buy a home on credit, which is built by local organizations, it is necessary:

- have an account in Otbasybank;
- have savings or make an initial payment (at least 20% of the cost of the purchased housing);
- be a citizen of the Republic of Kazakhstan or have the status of a candace (oralman);
- confirm the absence of housing;
- confirm solvency.

In total, over the period 2017-2018, more than 23.7 million square meters of housing were built by all sources, 1.9 trillion tenge of investments were attracted. More than 213 thousand citizens have improved their living conditions.

Table 2 shows the implementation of target indicators for 2017-2019 regarding the increase in housing affordability for the population under the state program "Nurly Zher". Due to the planned volume for the commissioning of multi-apartment housing exceeding expectations while falling short of the indicator for the commissioning of individual housing and vice versa, the government program's target indicator indicators for the period 2017–2019 were fully met. For instance, in 2017, the indicator for the commissioning of multi-apartment housing was overfulfilled by 35.4%, while the indicator for the commissioning of individual housing was underachieving by 15%, ensuring the achievement of the goal indicator. Thirdly, it prevented the creation of a relationship illustrating how the commission region affected the number of people in need of housing.

Table 2

**Increasing the availability of housing for the population within
the framework of the state program «Nurly Zher»***

Name	Execution in 2017.			Execution in 2018			Execution in 2019		
	basic	plan	fact	basic	plan	fact	basic	plan	fact
The amount of housing that will be built at the cost of all financing, in square meters	10 116	10 116	11 167,9	10530	12 097	12 521	10652	13065	13133
Multi-apartment housing	5116	5116	6926,94	5130	6991	6774,78	5172	7550	6801,78
Individual housing	5000	5000	4240,95	5400	5106	5746,3	5480,0	5515	6332,0

* The author's compilation is founded on the source.

In accordance with Table 2, 11,167,9 thousand square meters, or 106.2% of the common area of residential structures, were commissioned in 2017. 110.4% of all building commissioning to the year plan was finished. (the plan is 10.116 million square meters). 9,367,7 thousand square meters, or 83.9% of the housing, was ordered by commercial and public developers.

By all means of funding, 12,521 thousand square meters of the Republic's total area of buildings of accommodation were constructed in 2018, an increase of 12.1% from the previous year. The total commissioning of housing to the annual plan was completed by 103.5% (the plan is 12.1 million square

meters). Most of the housing – 10 688.4 thousand square meters, or 85.4 % - was commissioned by private and public developers.

In 2019, 13,133 thousand square meters of the total area of residential buildings were put into operation in the Republic at the expense of all sources of financing, which is 104.9% higher than in 2018. The total commissioning of housing to the annual plan was completed by 100.5%. Most of the housing – 11,268.9 thousand square meters or 85.8% commissioned by private and public developers.

Financing of the Program was supposed to be at the expense of the republican budget, as well as private investments, including quasi-public sector entities. Figure 5 shows information on the volume of financing of the Program, which is only 1675.9 billion tenge, of which 1171.1 billion tenge or 70% is at the expense of the republican budget, 504.2 billion tenge or 30% is at the expense of extra-budgetary funds%.

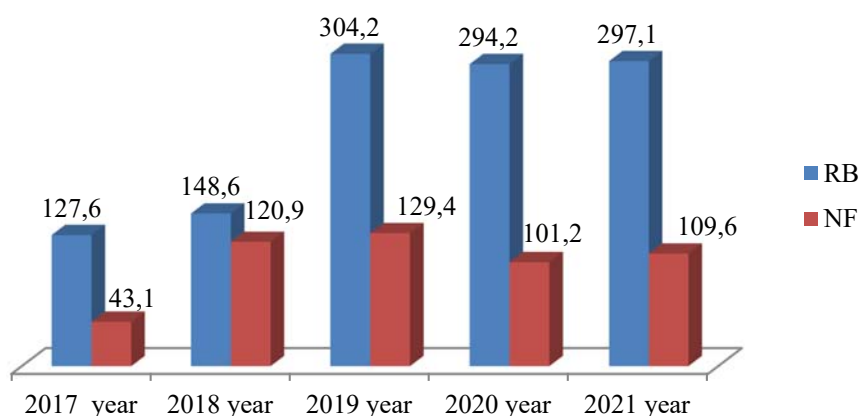

Figure 1. Financing of the state program «Nurly-zher» in the period 2017-2021

The UN social standards, which stipulate that there should be at least 30 square meters per inhabitant, must be followed in order to guarantee the citizens of the nation a good standard of living. In general, expanding the scope of construction across the nation is required to effectively address the housing crisis. With the exception of those residing in state-owned and emergency homes, the Program states that the level of construction activity should guarantee "the annual volume of housing construction up to 30 million square meters by 2031 with a projected population of 20.7 million people."

The state program for housing and communal development "Nurly Zher" for 2020–2025 was developed as a tool for executing the Republic of Kazakhstan's strategic development plan until 2025 and the forecast scheme of the nation's territorial and spatial development until 2030. A unified housing policy and a policy in the housing and communal sphere at the same time will provide an integrated approach to the creation of a comfortable accommodation environment for citizens, thinking of urbanization trends, population rising, as well as the specific points of each region.

By supplying areas of mass development with affordable housing, the primary state-sponsored housing policies seek to encourage the building of homes for large segments of the population.

The main target indicators of the state program "Nurly-zher" are as follows:

1) by 2025, the increase in the annual volume of housing commissioning at the expense of all sources of financing is 20.7 million square meters;

2) by 2025, the provision of housing is 26 sq. m. per resident;

3) by 2025, 100% of the population's access to water supply services in cities and villages;

4) by 2025, reducing the wear of heating, water supply and sanitation networks - 47%;

5) by 2025, the reduction in the share of objects, condominiums requiring major repairs – 18.1%;

6) creation of 60 thousand jobs in 2020-2025.

The cost and financial resources of the national and municipal budgets, as well as any other sources that are not prohibited by Republic of Kazakhstan law, will be used to finance the State Program. A total of 4,837.1 billion tenge will be spent on the program's financing, which will come from the republican budget in the amount of 31.9 billion tenge and extra-budgetary money in the amount of 184.4 billion tenge. Figure 2 shows the sources of financing by year.

Figure 2. Share of financing in the period 2020-2025

The Program combines all forms of government assistance for building homes, housing residents, and modernizing and expanding the housing and communal services sector. As a result of the implementation of the State Program, it is expected to create 60 thousand new jobs, increase the volume of production of basic domestic construction materials, products and structures by 70% compared to 2020.

Task 1. Implementation of the unified housing policy.

Statistics show that as of January 1, 2021, 1,968 billion tenge in investments from all sources of funding were set aside for housing building (an increase of 133.6% over the same period in 2019). In comparison to the same time in 2019, 15.3 million square meters, or 116.8%, of the total area of residential buildings were operational as of January 1, 2021. A total of 12.8 million square meters of residential buildings were constructed during the reporting period on private land and by the populace. In total, 140,236 housing units—including 41,193 single-family homes—were commissioned in the country.

An increase in the volume of housing commissioning compared to the same period last year is noted in 10 regions, the data of which are presented in Table 3 for 2016-2020.

Table 3

Total area of commissioned residential buildings in the Republic of Kazakhstan, square meters*

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Republic of Kazakhstan	8 940	10 513	11 168	12 521	13 126	15 332
Akmolinskaya	282	365	426	478	534	575
Aktobe	536	617	792	909	1 021	1 040
Almaty	1 136	1 253	646	713	895	959
Atyrau	550	559	624	794	934	837
West Kazakhstan	262	275	392	432	485	529
Zhambylskaya	292	318	397	482	507	618
Karaganda	321	341	374	417	421	530
Kostanay	249	195	265	299	335	379
Kyzylorda	466	544	612	700	761	609
Mangystau	645	709	833	1 173	1 175	1 193
South Kazakhstan	445	529	721			
Pavlodar	165	184	242	284	332	373
North Kazakhstan	140	164	200	218	250	306
Turkestan				388	620	736
East Kazakhstan	318	340	380	411	443	520
Nursultan	1 759	2 257	2 360	2 378	1 784	3 079
Almaty	1 374	1 863	1 902	2 006	2 103	2 401
Shymkent				439	524	649

* The author's compilation is founded on the source.

The leaders in housing commissioning are Nur-Sultan (172.6 %), Karaganda (125.8 %), Shymkent (123.9 %), North Kazakhstan (122.4 %), Zhambyl (121.7 %), Turkestan (118.6 %), East Kazakhstan (117.4 %), Almaty (114.2 %), Kostanay (113.1 %) and Pavlodar (112.1 %) regions. A decrease in the rate of housing commissioning is observed in 2 regions of the republic: in Kyzylorda (80 %) and Atyrau (89.6 %) regions. Slight growth is observed in 5 regions of the republic: in West Kazakhstan (109.1 %), Akmola (107.4 %), Almaty (106.9 %), Aktobe (101.8 %) and Mangystau (101.5 %) regions.

Task 2. Construction of rental housing without foreclosure.

It should be noted that in 2021, according to the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, the Bureau of National Statistics, the provision of housing per inhabitant in Kazakhstan (Table 4) is the lowest in rural settlements and amounts to 19.8 square meters per inhabitant, while in urban areas it is 25.5 square meters. It should be noted that the lowest provision of housing per inhabitant is 18.0 square meters in Zhambyl region; and the largest is Nur-Sultan – 29.0 square meters.

Table 4

Housing security per person living in Kazakhstan in 2021, square meters*

	Total	Including	
		urban locality	rural locality
Republic of Kazakhstan	23,2	25,5	19,8
Akmolinskaya	23,6	25,6	21,7
Aktobe	23,0	24,7	18,4
Almaty	21,0	23,5	20,2
Atyrau	24,2	26,1	22,1
West Kazakhstan	22,5	26,9	17,9
Zhambylskaya	18,0	21,2	15,7
Karaganda	23,5	24,2	20,9
Kostanay	22,5	23,2	21,5
Kyzylorda	20,9	22,7	19,3
Mangystau	27,3	27,9	26,8
South Kazakhstan	22,6	23,0	21,8
Pavlodar	22,2	22,4	21,9
North Kazakhstan	19,1	22,7	18,2
Turkestan	21,2	23,2	18,3
East Kazakhstan	30,6	30,6	-
Nursultan	29,0	29,0	-
Almaty	25,8	25,8	-

* The author's compilation is founded on the source.

In subsidizing loans is Damu JSC. Starting from May 2017, this company has been subsidized 7% of annual loans to private investors, issued by banks of the second level up to 14.25% of annual loans. In general, from 2017 to 2019, Damu JSC signed agreements for the total amount of 104.28 billion tenge, including: 2017-30.1 billion tenge; 2018 - 24.5 billion tenge; 2019 -49.6 billion tenge.

In order to stimulate proposals for private investors in 2017, a tool for subsidizing rates for loans issued by private investors was introduced. For these purposes funds were provided in the amount of 3.1 billion tenge.

On January 1, 2021, the financial agent of Damu JSC jointly with the plan of financing increased by 3.1 billion. tenge. The agreement on the implementation of 25 projects worth 2, 23 billion tenge was signed.

Under the program "Nurly zher", funding for 128 billion tenge was provided, including 100 billion tenge for the program "Bakytty otbasy" under 2 % and 28 billion tenge under 5 % (2,916 participants).

Task 3. Capital repairs and renovation of housing stock

For 2020, a budget loan of 8 regions in the amount of 8.6 billion tenge has been allocated for the overhaul of a total of 245 houses, 100 % has been disbursed. Agreements were signed with akimats of Aktobe, Zhambyl, Kostanay, Kyzylorda, Pavlodar, West Kazakhstan regions and Nur-Sultan, Shymkent. As of January 1, 2021, 3,880 jobs have been created at residential buildings overhaul facilities, including 3,795 temporary and 85 permanent jobs.

Task 4. Improvement of architectural, urban planning and construction activities

For the development of urban planning and cadaster in 2020, the republican budget set aside 859.7 million tenge, including: 729.03 million tenge for the inventory of underground and aboveground communications of the built-up area (9,739.6 hectares were planned; 9,739.6 hectares were inventoried for 729,030 thousand tenge); and 130.668 million tenge for the adjustment of the interregional scheme of territorial development (data collection and procedure). The task is currently 100% mastered and has been completed in accordance with the calendar plan.

The creation of common initiatives received 637.6 million tenge in funding. Contracts worth 633.8 million tenge were signed with design firms based on the outcomes of competitive public procurement processes. A total of 3.8 million tenge was saved. The contract for the development of a standard project, "Modular fire station for 4 cars from prefabricated structures," was terminated at the same time due to the designer's breach of contractual obligations, and 52.8 million tenge was returned to the republican budget as a result. A total of 581 million tenge (100%) in funds have been distributed.

In 2020, 25 units of technological maps for new building production technologies and 62 units of estimated regulatory documents totaling 607.0 thousand tenge were created.

There are about 643 000 people working in the construction business and related fields. (construction industry, logistics, trade, services, etc.). 48 130 citizens were hired by the government through projects.

Conclusion. As a consequence, we would like to point out that each nation's state policy places a high priority on finding a solution to the housing crisis. Being one of the most essential pillars of human existence, housing affordability functions as a gauge of the general level of wellbeing. In order to guarantee that everyone has access to housing by 2030, countries are required to comply with the UN Sustainable Development Goals. The ineffective portion of the housing market must be regulated by the government, and this includes helping those who need housing by using a variety of methods or resources. Housing policy is updated concurrently in accordance with market growth levels and population welfare.

The results of the conducted research in the field of housing policy as a factor of economic growth of the country shows that the solution of the housing issue is one of the priorities of economic development in each country. Housing affordability, being one of the most important foundations of human life, serves as an indicator of the level of well-being of the population and the country as a whole, including economic development. Thus, the UN Sustainable Development Goals until 2030 set a task for countries to ensure everyone's access to housing by 2030 (Gimadiyeva, 2019). The state is called upon to regulate the part of the housing market that works inefficiently, including providing support to those in need of housing through various mechanisms or tools. At the same time, housing policy is updated in accordance with the levels of market development and the welfare of the population. As the analysis showed, the presence of state participation in providing the population with housing is very significant. In particular, the Government of the Republic is working to identify inefficient niches of the housing market, as well as to identify categories of citizens in need of state support. To date, measures are being taken to optimize the very process of implementing programs. Thus, a Single housing policy operator will be created by combining JSC "Kazakhstan Mortgage Company", JSC "Baiterek Development" and JSC "Housing Construction Guarantee Fund", which are part of the structure of JSC "National Managing Holding "Baiterek". Also, work is underway to introduce a unified republican database of waiting lists for housing under the state program. This contributes to ensuring the transparency of housing provision and unified system accounting (<https://online.zakon.kz>).

Thus, one of the most significant economic challenges in the housing sector is the lack of active attraction of private investment to finance housing construction; low solvency of the population - even with the support of the state through a preferential mortgage; insufficient financing of construction, engineering communications for plots for individual housing development; high cost of housing construction; lack of an effective market for the production of domestic building materials. As a result, we have proposed a number of measures to improve housing policy in the country, including the introduction of a mechanism for project financing of private developers, the content of which contributes to improving the principles of implementation of the affordable housing program. The following suggestions from the writers are made to increase the efficacy of housing policy implementation:

- the implementation of the mechanism of private developers' project financing;
- the introduction of the rating of construction companies on shared-equity construction;
- tougher liability of dishonest developers;
- the formation of rental housing pools and stimulation of the creation of private social real estate funds;
- the attraction of market funding (deposits from the population, pension savings);
- subsidization of loan costs.

REFERENCES

1. Гимадиева Л.Ш. Проектное финансирование при финансировании жилищного строительства // Вестник Евразийской науки. – 2019. – № 2. – С. 1-7.
2. Заключение к отчету правительства Республики Казахстан об исполнении республиканского бюджета за 2018 год (2021). Счетный комитет по контролю республиканского за исполнением бюджета. г. Нур-Султан
3. Национальные обзоры жилищного хозяйства Республика Казахстан. Европейская экономическая комиссия организации объединенных наций. – 2018. – Женева. – 173 с.
4. Нурмухаметов Н.Н., Булхайрова Ж.С., Белоусова Э.В., Косымбаева Ш. Развитие жилищной политики Казахстана: современное состояние и проблемы развития // Вестник Национальной Академии наук Республики Казахстан, Казахский национальный педагогический университет имени Абая. – 2022. – № 3 (397). – С. 339-359
5. Закон Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94 «О жилищных отношениях» // «Казахстанская правда» от 19.04.1997 г. – № 92-93 (22342-22343)
6. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1054 «Об утверждении Государственной программы жилищно-коммунального развития «Нұрлыжер» на 2020-2025 годы
7. Белоглазова Г.Н., Кроливецкая Л.П. Банковское дело: учебник / Г.Н. Белоглазова, Л.П. Кроливецкая. – Москва: Финансы и статистика, 2018. – 561 с.
8. Довдиенко И.В. Ипотека: учебно-практическое пособие / И.В. Довдиенко. – Москва: РДЛ, 2019. – 572 с.
9. Логинов М.П. Теория и методология ипотечного кредитования: учебное пособие / М.П. Логинов, В.А. Татьянников. – Екатеринбург: УрГУ, 2015. – 226 с.
10. Доступное жилье среди главных приоритетов правительства Казахстана: автор: Андрей Коваленко в книге «Независимость Казахстана: 30 лет», ОБЩЕСТВО, 2 апреля 2021 года.

REFERENCES

1. Gimadieva L.SH. Proektnoe finansirovanie pri finansirovanii zhilishchnogo stroitel'stva // Vestnik Evrazijskoj nauki. – 2019. – № 2. – S. 1-7 [in Russian].
2. Zaklyuchenie k otchetu pravitel'stva Respubliki Kazahstan ob ispolnenii respublikanskogo byudzheta za 2018 god (2021). Schetnyj komitet po kontrolyu respublikanskogo za ispolneniem byudzheta. g. Nur-Sultan [in Russian].
3. Nacional'nye obzory zhilishchnogo hozyajstva Respublika Kazahstan. 4.Evropejskaya ekonomicheskaya komissiya organizacii ob"edinennyh naciï. – 2018. ZHeneva. – 173 s. [in Russian].
4. Nurmuhametov N.N., Bulhairova ZH.S., Belousova E.V., Kosymbaeva SH. Razvitie zhilishchnoj politiki Kazahstana: sovremennoe sostoyanie i problemy razvitiya // Vestnik Nacional'noj Akademii nauk Respubliki Kazahstan, Kazahskij nacional'nyj pedagogicheskij universitet imeni Abaya. – 2022. – №3 (397). – S. 339-359 [in Russian].
5. Zakon Respubliki Kazahstan ot 16 aprelya 1997 goda №94 «O zhilishchnyh otnosheniyah» // «Kazahstanskaya pravda» ot 19.04.1997 g. – № 92-93 (22342-22343) [in Russian].
6. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 dekabrya 2019 goda № 1054 «Ob utverzhenii Gosudarstvennoj programmy zhilishchno-kommunal'nogo razvitiya «Nұrlyzher» na 2020-2025 gody [in Russian].
7. Beloglazova G.N., Kroliveckaya L.P. Bankovskoe delo: uchebnik / G.N. Beloglazova, L.P. Kroliveckaya. – Moskva: Finansy i statistika, 2018. – 561 s [in Russian].
8. Dovdienko I.V. Ipoteka: uchebno-prakticheskoe posobie / I.V. Dovdienko. – Moskva: RDL, 2019. – 572 s [in Russian].
9. Loginov M.P. Teoriya i metodologiya ipotechnogo kreditovaniya: uchebnoe posobie / M.P. Loginov, V.A. Tat'yannikov. – Ekaterinburg: UrGU, 2015. – 226 s. [in Russian].
10. Dostupnoe zhil'e sredi glavnyh prioritetov pravitel'stva Kazahstana: avtor: Andrej Kovalenko v knige «Nezavisimost' Kazahstana: 30 let», OBSHCHESTVO, 2 aprelya 2021 goda. [in Russian].

Матенова Ж.Н., Кадырова А.С., Кушебина Г.М., Алимкулова Ш.И.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК
ТҰРҒЫН ҮЙ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ТАЛДАУ**

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасында қолданылатын тұрғын үй бағдарламаларының ағымдағы жай-күйіне, сондай-ақ олардың халықтың өмір сүру сапасын жақсарту үшін әсері мен маңыздылығына талдау ұсынылған. Тұрғын үй бағдарламалары бірінші кезекте қазақстандықтарды қолдауға бағытталған, олардың көмегімен сіз өз пәтеріңізді сатып ала аласыз немесе жалға берілетін тұрғын үйді мемлекеттен ерекше, көбінесе жеке шарттармен жалға ала аласыз, бұл өте тиімді. Қазіргі уақытта Мемлекет Қазақстан халқының түрлі әлеуметтік топтарының тұрғын үй мәселелерін кешенді және толық шешуге бағытталған, өз азаматтарының әл-ауқатына көп көңіл бөледі. Тұрғын үй құрылысын мемлекеттік қолдаудың негізгі шаралары жаппай құрылыс аудандарын инженерлік коммуникациялармен жарактандыру арқылы халықтың қалың жігі үшін қолжетімді тұрғын үй құрылысын ынталандыруға бағытталған. Саясатты іске асыру үшін әртүрлі мемлекеттік даму бағдарламалары әзірленуде, олардың мақсаты өмір сүру сапасын жақсарту болып табылады. Авторлар "Нұрлы жер" мемлекеттік тұрғын үй бағдарламасы шеңберінде тұрғын үй кредиттерін беру шарттарына, сондай-ақ бағдарламаның іске асырылу деңгейі мен тиімділігін көрсететін статистикалық деректерге, сандық көрсеткіштерге және аралық нәтижелерге назар аударады. Зерттелген мәліметтер негізінде тұрғын үй бағдарламаларын дамыту перспективалары қарастырылады, олар тек ұлттық қана емес, сонымен бірге жаһандық мақсаттар мен міндеттермен де байланысты.

Матенова Ж.Н., Кадырова А.С., Кушебина Г.М., Алимкулова Ш.И.

**АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ЖИЛИЩНОЙ ПРОГРАММЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Аннотация

В статье представлен анализ текущего состояния жилищных программ, действующих в Республике Казахстан, а также их влияния и важности для улучшения качества жизни населения. Жилищные программы в первую очередь направлены на поддержку казахстанцев, с их помощью можно приобрести собственную квартиру или арендовать арендное жилье у государства на особых, часто индивидуальных условиях, которые чрезвычайно выгодны. В настоящее время государство нацелено на комплексное и завершённое решение жилищных вопросов различных социальных слоев населения Казахстана, уделяет большое внимание благосостоянию своих граждан. Основные меры государственной поддержки в жилищном строительстве направлены на стимулирование строительства доступного жилья для широких слоев населения путем оснащения районов массовой застройки инженерными коммуникациями. Для реализации политики разрабатываются различные государственные программы развития, целью которых является улучшение качества жизни. Авторы акцентируют внимание на условиях предоставления жилищных кредитов в рамках государственной жилищной программы "Нұрлы жер", а также на статистических данных, числовых показателях и промежуточных результатах, демонстрирующих уровень реализации и эффективность программы. На основе изученных данных рассматриваются перспективы развития жилищных программ, которые, как оказалось, переплетены не только с национальными, но и глобальными целями и задачами.

Б.Б. Нурлыбаев*, PhD докторант

Е.М. Әбенев, PhD, доцент

Л.М. Муталиева, к.э.н., профессор

А.Х. Муканов, PhD докторант

*Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан*

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: kazakhtourism@gmail.com

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ГАСТРОНОМИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

В настоящее время гастрономический туризм имеет положительную динамику роста и благоприятную перспективу на дальнейшее развитие. Об этом свидетельствуют ежегодные отчеты Всемирной туристской организации (ЮНВТО).

Исследование потребления посетителей в гастрономическом туризме является неотъемлемым компонентом для понимания уровня развития данного направления. В связи с этим, определение уровня развития гастрономического туризма в Казахстане является целью данной работы.

В Государственной программе развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы мероприятия по гастрономическому туризму не рассматриваются отдельно, а отражены в составе других мероприятий, как фестивали яблок, соколиной охоты и национальных игр, выставок и т.д.

В статье рассматривается уровень роста расходов въездных и внутренних посетителей по «гастрономическому туризму». Учитывая, что на текущий момент в мире не существует официально установленной методики по проведению подобного исследования, то авторами данной статьи предложена своя методика, в основе которой лежат официальные данные Бюро национальной статистики Республики Казахстан.

Кроме того, в данной статье рассмотрены затраты туристов на питание в разрезе регионов Республики Казахстан.

Ключевые слова: *гастрономический туризм, расходы посетителей, туристская дестинация, событийный туризм, государственная программа, статистика, национальная кухня, Казахстан, туристский центр, предприятия питания.*

Кілт сөздер: *гастрономиялық туризм, келушілер шығындары, туристік бағыт, оқиғалар туризмі, мемлекеттік бағдарлама, статистика, ұлттық тағамдар, Қазақстан, туристік орталықтар, тамақтандыру кәсіпорындары.*

Keywords: *gastronomic tourism, visitors' expenses, tourist destination, event tourism, state program, statistics, national cuisine, Kazakhstan, tourist center, catering establishments.*

JEL classification: L 83

Введение. На сегодняшний день местные блюда стали основополагающим фактором для туристов при знакомстве с культурой другой страны [1]. По этой причине государственный и частный сектор начали уделять особое внимание гастрономическому туризму при продвижении дестинаций [2].

В Государственной программе по развитию туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы (далее - Госпрограмма) по направлению этнографического туризма планируется создание гастрономической карты Казахстана. На данный проект Правительством концептуально одобрено финансирование в размере 160 миллионов тенге из средств Республиканского бюджета.

Подобный проект успешно реализуется в Российской Федерации с 2017 года. За 4 года с момента запуска присоединились 28 регионов России, которые провели 23 фестиваля региональной кухни. Основным достижением стало внедрение в стране системы добровольной сертификации предприятий сферы гостеприимства. Кроме того, при сотрудничестве с крупными издательствами опубликовано 9 книг по кулинарии [3, 4].

Вышеупомянутые факторы указывают на то, что «гастрономический туризм», некогда являвшийся лишь одной из составляющих этнографического туризма, на сегодняшний день уверенно может считаться обособленным туристским продуктом. Хотя местная кухня все еще не является основной мотивацией при выборе места отдыха, но безусловно считается одним из неотъемлемых факторов [5].

В экономическом понимании «гастрономический туризм» это та ниша путешествия, задачей которой является создание условий для оптимального баланса между «приятным» и «полезным», а также между ежедневной потребностью в потреблении пищи и впечатлениями туриста о местной кухне. Несмотря на множество проведенных исследований касательно факторов, влияющих на мотивацию туристов при выборе места для отдыха, все еще остается малоизученным общее потребление данного сегмента [6].

Существует необходимость определения уровня текущих расходов внутренних и въездных посетителей Казахстана на гастрономический туризм в разрезе последних нескольких лет. Это даст общее понимание об объеме рынка по данному виду туризма в Казахстане, что в свою очередь несет в себе не только академическую новизну, но еще и ценные данные для частного сектора при разработке бизнес-планов в рассматриваемой отрасли.

Следовательно, целью данной работы является проведение сравнительного анализа между расходами туристов в Казахстане и средним мировым показателем на гастрономический туризм.

Обзор литературы. На сегодняшний день гастрономический туризм является одним из актуальных направлений развития мировой туристской индустрии. Термин «гастрономический туризм» сформировавшись не столь давно уже привлекает внимание исследователей и экспертов, изучающих современные тренды развития туризма. Так, Л. Лонг [7] использовала данный термин в качестве выражения идеи о том, что люди посещая определенную страну изучают культуру и традиции через потребление местной пищи. В этом случае именно особенности местной кухни, а именно способы приготовления, особенности подачи к столу и употребления позволяет туристу полноценно окунуться в процесс познания социокультурной среды той местности, где он находится.

Сегодня проблемам развития гастрономического туризма в отдельных странах посвящены труды Г. Георче [8], К. Филдса [9], С. Чайана [10], А.А. Морозова [11], В.О. Сычевой [12] и др. В казахстанской науке вопросы развития гастрономического туризма рассматриваются в рамках изучения специфики функционирования предприятий общественного питания, и к сожалению на сегодняшний день еще не публиковались труды, посвященные гастрономическому туризму.

Одни исследователи представляют термин «гастрономический туризм» как поездку в целях ознакомления с национальной кухней страны, изучения специфики приготовления и подачи к столу [8]. Другие же считают, что гастрономический туризм представляет собой посещение территории, где проживают коренные жители данной местности, традиции и культурные ценности которых отражены в национальной кухне [10]. Иными словами гастрономический туризм не предусматривает обязательность посещения территории другой страны. Данный тур может быть реализован в границах одной страны в границах которой могут проживать различные этносы.

В рамках данной работы под дифиницей «гастрономический туризм» авторы понимают вид познавательного туризма, нацеленный на изучение особенности социокультурной среды местности через национальную кухню. В этом случае стоит отметить, что гастрономический туризм как и другой вид туризма формируется благодаря наличию своей инфраструктурной среды, т.е. в процесс обслуживания туристов вовлекаются ряд предприятий, как сферы туризма, так и смежных отраслей экономики.

Методы исследования. В данной работе применен вторичный метод исследования. Анализ, синтез, сравнение и индукция стали основными инструментами исследования.

В качестве исходных данных использованы итоги ежегодных статистических наблюдений «О расходах домашних хозяйств на поездки в Республике Казахстан» (Н-050) и «О выборочном исследовании въездных посетителей» (Н-060), статистические формы которых были переутверждены Приказом Руководителя Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан от 10 февраля 2020 года №20 [13]. Кроме того, для сравнения использованы данные международных организаций.

В 2008 году комиссия по статистике Организаций Объединенных Наций утвердила «Международные рекомендации по статистике туризма» [4]. Данный документ был разработан в сотрудничестве с международными организациями и национальными экспертами. С тех пор данный документ является общепринятым руководством по составлению отраслевой статистики во многих странах. Уполномоченный орган по формированию статистики Республики Казахстан адаптировал данные рекомендации при разработке анкет Н-050 и Н-060.

Данное исследование условно рассматривает два направления: внутренний туризм и въездной туризм.

В бюллетени Н-050 на вкладке «Расходы внутренних и въездных посетителей» есть строка «Расходы по внутреннему туризму, всего», которая в свою очередь разделена на две категории «в личных целях» и «в деловых и профессиональных целях». В обеих категориях есть строка «питание», в которой содержатся основные данные для проведения нашего исследования. При сравнении в разрезе регионов и годов приведена сумма этих двух строк.

Данные наблюдения по Н-050 до публикации распространяются на фактическое количество въездных посетителей за соответствующий год. Следовательно, опубликованные данные обладают высокой валидностью.

Стоит отметить, что на этой же вкладке есть данные «расходы по выездному туризму». Эти данные в данном исследовании не используются, так как обозначают затраты казахстанцев, которые сделаны ими до выезда за рубеж.

В бюллетени Н-060 на вкладке «Расходы въездных посетителей» указаны различные статьи расходов въездных посетителей. В связи с тем, что данные наблюдения Н-060 указаны в чистом виде без распространения на фактическое количество въездных посетителей за соответствующий год, то в данном исследовании представлена только доля в процентах по категории «питание» от общего числа расходов.

Статистические данные по расходам въездных посетителей за 2017-2020 годы были взяты из официального сайта «Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам» с «Официальной статистики» по отраслям во вкладке «Статистика туризма» по данным бюллетеней за заданный период с 2017 по 2020 годы, где необходимые бюллетени по периодичности были скачаны в формате Эксель и исследованы по вышеуказанной тематике, обсуждены ниже и также показаны в виде графика 3 «Динамика доли расходов въездных посетителей Казахстана» [13].

Основная часть. Согласно проведенным исследованиям Международной ассоциации кулинарного туризма, установлено, что посетители тратят около 25% своего бюджета на еду и напитки. В зависимости от дестинаций данный показатель варьируется между 15% и 35%. При проведении данного исследования использовались методы вторичного исследования и интервью [14]. Следовательно, 25% это показатель, на который мы будем ориентироваться в дальнейшем.

Внутренний туризм. В 2021 году в общегосударственном статистическом наблюдении приняли участие 21 тысяча домохозяйств. За рассматриваемый период общие расходы внутренних посетителей составили 367,2 миллиардов тенге. Затраты на «питание» составили 68,7 миллиардов тенге, то есть 18,7% от всех затрат. Наибольшие показатели зарегистрированы по категориям «покупка товаров» и «услуги транспорта», 123,1 миллиардов тенге (33,5%) и 94,8 миллиардов тенге (25,8%) соответственно. По категории «проживание в местах размещения» сумма составила 43,9 миллиардов тенге (12%), что в свою очередь на 24,8 миллиарда тенге меньше, чем затраты на питание. В то же самое время наименьший показатель зафиксирован по категории «услуги туристских агентств и операторов» - 0,3 миллиарда тенге (0,1%) (рисунок 1).

Общие расходы в 2019 году внутренних посетителей составили 309,6 миллиардов тенге, что на 6% больше по сравнению с 2020 годом. Несмотря на это, в 2020г. затраты по статье «питание» увеличились на 1%, а еще через год с 2020г. на 2021г. рост составил 17,4%.

Стоит отметить, что статья затраты на «питание» зачастую входит в ТОП-3 затрат на ежегодной основе среди внутренних туристов.

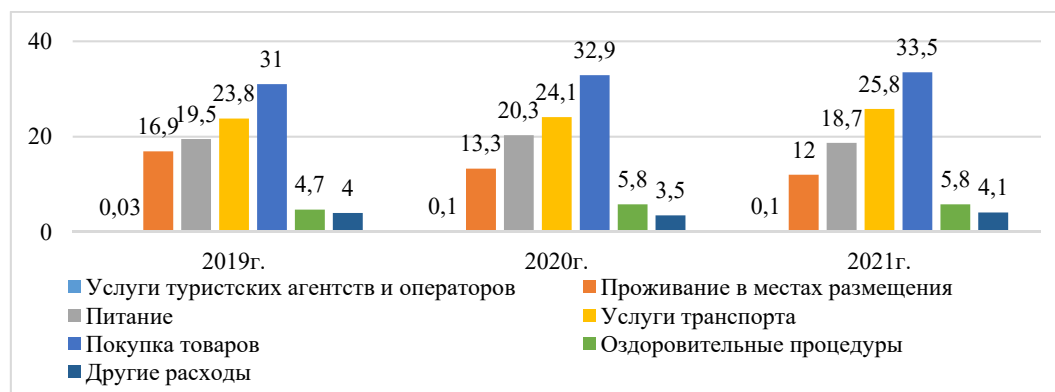

Рисунок 1. Расходы внутренних посетителей Казахстана в разрезе категорий на период 2019-2021 гг., % [13]

Среди регионов наибольшие затраты по категории «питание» зарегистрированы в городах Алматы, Астана и Карагандинской области, по 10,7 миллиардов тенге (16%), 7,7 миллиардов тенге (11,2%) и 6,9 миллиардов тенге (10%) соответственно. Наименьший показатель установлен в Атырауской области – 0,7 миллиардов тенге (таблица 1).

По приведенным данным видно, что затраты по статье «питание» выросли за рассматриваемый период.

Таблица 1

**Расходы внутренних посетителей Казахстана
в разрезе регионов по категории «питание» в 2019-2021 годах***

№	Регион	2019 г.	2020 г.	2021 г.
		Расходы, млрд. тг.		
1	г.Алматы	10,1	9,9	10,7
2	г.Астана	4,1	6,4	7,7
3	Карагандинская обл.	6,4	7,1	6,9
4	Алматинская обл.	6,5	5	6,7
5	Туркистанская обл.	4,6	5	6,7
6	Восточно-Казахстанская обл.	4,9	4,9	5,7
7	Мангистауская обл.	1,6	2,4	3,2
8	Жамбылская обл.	3	2,5	3,1
9	Актюбинская обл.	2,3	2	2,7
10	Костанайская обл.	2,1	1,9	2,7
11	г.Шымкент	2	2,1	2,4
12	Акмолинская обл.	2	1,9	2,3
13	Западно-Казахстанская обл.	2	1,9	2,2
14	Павлодарская обл.	1,8	1,8	2
15	Северо-Казахстанская обл.	1,4	1,2	1,6
16	Кызылординская обл.	2	1,9	1,4
17	Атырауская обл.	1,1	0,6	0,7
Всего по Казахстану		57,9	58,5	68,7

* Составлено авторами на основе данных Бюро национальной статистике АСПР РК

В связи с тем, что в 2020 году распространение коронавирусной инфекции COVID-19 по всему миру привело к ограничительным мерам по передвижению и путешествию во всем мире, статистические показатели роста экономики существенно понизились во всех отраслях. По этой причине следует отдельно выделить данные 2019 года как «допандемийные показатели».

По въездному туризму с 2017 году исследование не проводилось только в 2021г. из-за ограничений по въезду в Казахстан, введенных с целью предотвращения распространения коронавирусной инфекции. За рассматривать рассматриваемый период наибольший уровень расходов въездных посетителей по категории «питание» зарегистрирован в 2017 году, а к следующему году наблюдается резкое падение (рисунок 2). В 2022г. доля расходов по статье «питание» составило 14,5%.

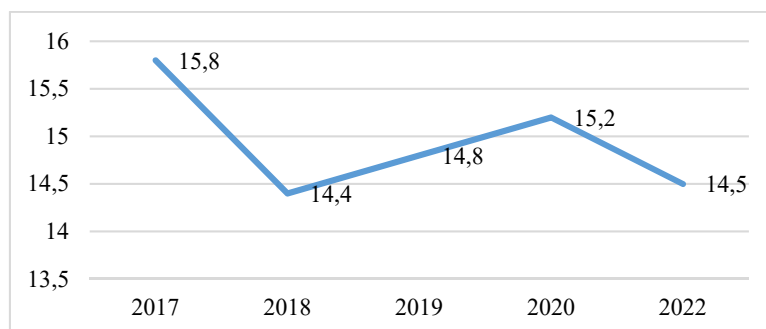

Рисунок 3. Доля расходов въездных посетителей Казахстана на питание, % [13]

Таким образом, стоит отметить, что расходы на питание у въездных посетителей является одной из основных статей расходов. Однако стоит отметить, что большинство туристов посещая предприятия питания в большинстве случаев заказывали блюда европейской и восточной кухни. Это обусловлено тем, что в стране очень мало ресторанных и иных предприятий питания, специализирующихся на приготовлении и продвижении блюд национальной кухни.

Заключение. По итогам данного исследования можно сделать следующие заключения и предположения.

Во-первых, уровень расходов внутренних и въездных посетителей Казахстана по «гастрономическому туризму» заметно отстает от средних мировых показателей. Данный показатель в 2021 году по внутренним посетителям составил 18,7%, что ниже среднего показателя по всему миру почти на 5%. Стоит учесть, что в целом это не является критическим показателем, так как нижний порог по миру составил 15%.

В то же самое время по въездным посетителям показатель по Казахстану данный показатель составил 14,5%, что ниже порога по миру. Стоит учитывать, что по официальным данным Бюро национальной статистики АСПР РК, доля внутреннего туризма ежегодно достигает 80%-85% от общего экономического вклада в туристской отрасли. Следовательно, на текущий момент представителям местного бизнеса в части «гастрономического туризма» менее интересен въездной посетитель. Это легко можно пронаблюдать по небольшому разнообразию предложений в Казахстане для иностранных посетителей по данному виду туризма. Наиболее прибыльным является позиционирование бизнеса на внутренних туристах.

В связи с этим, государственному сектору следует разработать системные меры по поддержке данного направления. Например, дальнейшая либерализация визово-миграционного режима сможет увеличить поток въездных посетителей.

Кроме того, частному сектору следует рассмотреть международный опыт по развитию подобного тур продукта. Во многих странах данный тур продукт продвигается в совмещенном тур пакете, где тот или иной турист может не только посетить ГНПП или отдохнуть на пляже, но еще посетить местную кухню.

Во-вторых, расходы внутренних и въездных посетителей Казахстана по «гастрономическому туризму» ежегодно увеличиваются. Несмотря на то, что существует отставание от среднего мирового показателя, в последние несколько лет наблюдается рост по расходам на «питание».

В-третьих, наибольшее количество расходов посетителей на «гастрономический туризм» зафиксировано в следующих регионах: г. Астана, г. Алматы, Карагандинской области. Наименьшее количество зарегистрировано в Атырауской области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Cruz F., Moral-Cuadra S., Tito J.Ch., López-Guzmán T. Gastronomic Motivations and Perceived Value Foreign Tourists in the City of Oruro (Bolivia Analysis Based on Structural Equations // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2020. – Vol. 17(10). – Article number 3618. – 12 p.
2. Gálvez J., Granda M., López-Guzmán T., Coronel J. Local gastronomy, culture and tourism sustainable cities: The behavior of the American tourist. // *Sustainable Cities and Society*. – 2017. – Vol. 32. – P. 604-612.
3. Оборин М.С. Тенденции формирования гастрономического туризма как самостоятельного вида услуг // *Современные проблемы сервиса и туризма*. – 2021. – № 4. – С. 17-27.
4. Доклад Генерального секретаря Всемирной туристской организации UNWTO, исследование *Global Report on Food Tourism*. [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/unwtogad.2019.4.g51w645001604505> (дата обращения: 26.03.2021).
5. Manuel R., Educardo S. Guidelines for the Development of Gastronomy Tourism // UNWTO. – 2020. – № 14. – P. 35-37.
6. Чемакин И.К. Гастрономический туризм в Италии: предпосылки формирования и тенденции развития. // *Туризм и региональное развитие*. – 2017. – Т. 4. – № 1. – С. 221-225.
7. Егорова Е.А., Лях О.А. Гастрономический туризм как перспективное направление развития туризма // *Материалы III Международной научно-практической интернет-конференции «Проблемы, опыт и перспективы развития туризма, сервиса и социокультурной деятельности в России и за рубежом»*. – 2016. – С. 188-193.

8. Gheorghe G., Tudorache P., Nistoreanu P. Gastronomic tourism, a new trend for contemporary tourism? // *Cactus Tourism Journal*. – 2014. – № 1(9). – P. 12-21.
9. Fields K. Demand for the gastronomy tourism product: motivational factors / Routledge. – 2002. – P. 126.
10. Chaney S., Ryan C. Analyzing the evolution of Singapore's World Gourmet Summit: An example of gastronomic tourism // *International Journal of Hospitality Management*. – 2012. – № 2(31). – P. 309-318.
11. Морозов А.А. Гастрономический туризм: к истории понятия // *Экономика и бизнес: теория и практика*. – 2019. – № 1. – С. 87-92.
12. Сычева В.О., Шпенькова К.С. Условия развития гастрономического туризма в России и в мире // *Концепт*. – 2014. – № 7. – С. 15-21.
13. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/>.
14. The world's leading authority on food & beverage tourism. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://worldfoodtravel.org/news-the-economic-impact-of-food-tourism/>.

REFERENCES

1. Cruz F., Moral-Cuadra S., Tito J.Ch., López-Guzmán T. Gastronomic Motivations and Perceived Value Foreign Tourists in the City of Oruro (Bolivia Analysis Based on Structural Equations // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2020. – Vol. 17(10). – Article number 3618. – 12 p.
2. Gálvez J., Granda M., López-Guzmán T., Coronel J. Local gastronomy, culture and tourism sustainable cities: The behavior of the American tourist. // *Sustainable Cities and Society*. – 2017. – Vol. 32. – P. 604-612.
3. Oborin M.S. Tendentsii formirovaniya gastronomicheskogo turizma kak samostoyatel'nogo vida uslug [Trends in the formation of gastronomic tourism as an independent type of service] // *Sovremennyye problemy servisa i turizma*. – 2021. – №4. – S. 17-27 [in Russian].
4. Doklad General'nogo sekretarja Vsemirnoj turistkoj organizacii UNWTO, issledovanie [Report of the Secretary-General of the World Tourism Organization UNWTO] Global Report on Food Tourism [Electronic resource]. Available at: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/unwtogad.2019.4.g51w645001604505> (Accessed: 26.03.2021) [in Russian].
5. Manuel R., Educardo S. Guidelines for the Development of Gastronomy Tourism // UNWTO. – 2020. – № 14. – P. 35-37.
6. Chemakin I.K. Gastronomicheskij turizm v Italii: predposylki formirovaniya i tendencii razvitiya [Gastronomic tourism in Italy: prerequisites for the formation and development trends] // *Turizm i regional'noe razvitie*. – 2017. – T. 4. – №1. – S. 221-225 [in Russian].
7. Yegorova Y.A., Lyakh O.A. Gastronomicheskij turizm kak perspektivnoye napravleniye razvitiya turizma [Gastronomic tourism as a promising direction for the development of tourism] // *Materialy III Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy internet-konferentsii «Problemy, opyt i perspektivy razvitiya turizma, servisa i sotsiokul'turnoy deyatel'nosti v Rossii i za rubezhom»*. – 2016. – S. 188-193 [in Russian].
8. Gheorghe G., Tudorache P., Nistoreanu P. Gastronomic tourism, a new trend for contemporary tourism? // *Cactus Tourism Journal*. – 2014. – № 1(9). – P. 12-21.
9. Fields K. Demand for the gastronomy tourism product: motivational factors / Routledge. – 2002. – P. 126.
10. Chaney S., Ryan C. Analyzing the evolution of Singapore's World Gourmet Summit: An example of gastronomic tourism // *International Journal of Hospitality Management*. – 2012. – № 2(31). – P.309-318.
11. Morozov A.A. Gastronomicheskij turizm: k istorii ponyatiya [Gastronomic tourism: to the history of the concept] // *Ekonomika i biznes: teoriya i praktika*. – 2019. – №1. – S. 87-92 [in Russian].
12. Sycheva V.O., Shpen'kova K.S. Usloviya razvitiya gastronomicheskogo turizma v Rossii i v mire [Conditions for the development of gastronomic tourism in Russia and in the world] // *Kontsept*. – 2014. – № 7. – S. 15-21 [in Russian].
13. Ofitsial'nyy sayt Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Official website of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – URL: <https://stat.gov.kz/> [in Russian].
14. The world's leading authority on food & beverage tourism [Electronic resource]. – URL: <https://worldfoodtravel.org/news-the-economic-impact-of-food-tourism/>.

Нурлыбаев Б.Б., Әбенев Е.М., Муталиева Л.М., Муканов А.Х.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГАСТРОНОМИЯЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Аңдатпа

Қазіргі уақытта гастрономиялық туризм оңтайлы өсу тенденциясына ие және одан әрі қарқынды дамуға болашағы бар. Бұған Дүниежүзілік туристік ұйымның (ЮНВТО) жыл сайынғы баяндамалары дәлел.

Келушілердің тұтыну деңгейін зерттеу гастрономиялық туризмнің даму ерекшелігін анықтауға қажетті бағыттардың бірі болып есептеледі. Осыған байланысты Қазақстандағы гастрономиялық туризмнің даму деңгейін анықтау осы ғылыми еңбектің мақсаты болып табылады.

Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында гастрономиялық туризм іс-шаралары бөлек қарастырылмаған, басқа алма фестивалі, сұңқар мен ұлттық ойындар, көрмелер және т.б. сияқты іс шаралардың құрамында көрсетілген.

Мақалада «гастрономиялық туризмге» қатысы бар келушілер мен отандық келушілер шығындарының өсу деңгейі қарастырылады. Қазіргі уақытта әлемде мұндай зерттеуді жүргізудің ресми түрде бекітілген әдістемесі жоқ екенін ескере отырып, осы мақаланың авторлары Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының ресми деректеріне негізделген өз әдістемесін ұсынды.

Сонымен қатар, бұл мақалада Қазақстан Республикасының аймақтары жағдайында туристердің тамаққа кететін шығындары қарастырылады.

Nurlybayev B., Abenov Ye., Mutaliyeva L., Mukanov A.

TRENDS IN DEVELOPMENT OF GASTRONOMIC TOURISM IN KAZAKHSTAN

Annotation

Currently, gastronomic tourism has a positive growth dynamics and a favorable prospect for further development. Such trend presented by the annual reports of the World Tourism Organization (UNWTO).

The study of the consumption of visitors in gastronomic tourism is an integral component for understanding the level of development of this direction. In this regard, determining the level of development of gastronomic tourism in Kazakhstan is the purpose of this work.

In the State Program for the Development of the Tourism Industry of the Republic of Kazakhstan for 2019-2025, gastronomic tourism events are not considered separately, but are reflected in other events, such as apple festivals, falconry and national games, exhibitions etc.

The article examines the level of growth in the costs of inbound and domestic visitors for "gastronomic tourism". Considering that at the moment there is no officially established methodology for conducting such study, the authors of this article have proposed their own methodology based on official data from the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan.

In addition, this article discusses the costs of tourists for food in the context of the regions of the Republic of Kazakhstan.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).33
УДК 336.14
ГРНТИ 06.61.33

Т.Н. Пупышева*, докторант PhD
М.К. Жетписбаева, к.э.н., доцент
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: ptn7@mail.ru

ВОПРОСЫ ВОВЛЕЧЕНИЯ СЕЛЬСКИХ ГРАЖДАН КАЗАХСТАНА В БЮДЖЕТНЫЙ ПРОЦЕСС

В статье рассмотрены вопросы повышения бюджетной открытости и прозрачности, формирующиеся и развивающиеся за счет включения граждан, в том числе и сельских жителей, в бюджетный процесс. Описаны современные научные работы, раскрывающие данную проблематику, и на их основе обоснована необходимость углубленного изучения этого вопроса. Проанализированы позиции Казахстана в Международном рейтинге открытости бюджетов, складывающемся из показателей прозрачности бюджета, бюджетного надзора и общественного участия. На основе этих показателей продемонстрировано, что основной проблемной зоной для Казахстана является именно общественное участие в бюджетном процессе.

Авторами описана схема бюджетного цикла и определены основные формы общественного участия на этапах планирования, рассмотрения, утверждения, исполнения, контроля и мониторинга. Выявлено, что общественное участие в течении всего бюджетного цикла позволяет увеличить положительные результаты, связанные с прозрачностью бюджета. Проведен анализ бюджетной адвокации как инструмента, позволяющего населению участвовать в бюджетном процессе, тем самым добиваясь решения местных проблем. Обозначено, что активной гражданской позиции и желания отдельных индивидов и групп недостаточно для участия в бюджетных отношениях, необходимо построение конструктивного диалога между государством и общественностью, так как это содействует повышению эффективности и результативности бюджетных расходов, а также росту общественного благосостояния.

Ключевые слова: общественное участие, бюджетный процесс, бюджетный цикл, открытость бюджета, прозрачность бюджета, бюджетный надзор, бюджетная адвокация, гражданин, сельский округ, местное самоуправление.

Кілт сөздер: қоғамның қатысуы, бюджет процесі, бюджет циклі, бюджеттің ашықтығы, бюджеттің ашықтығы, бюджеттік қадағалау, бюджетті насихаттау, азамат, ауылдық округі, жергілікті өзін-өзі басқару.

Keywords: public participation, budget process, budget cycle, budget openness, budget transparency, budget oversight, budget advocacy, citizen, rural district, local self-government.

JEL classification: H 72

Введение. В современных рыночных условиях Республики Казахстан реализуется реформирование системы государственного управления, направленное на повышение его эффективности и результативности. Формируются новые подходы к организации деятельности в данном секторе – «новый государственный менеджмент» или «управление по результатам». Это актуализирует вопросы целесообразности распределения и использования государственных ресурсов, что, в свою очередь, обеспечивается за счет открытости бюджетов, в том числе путем включения граждан в бюджетный процесс.

Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев отмечает особую роль мнений казахстанцев в обсуждении государственных решений. В январе 2020 года им озвучена инициатива по реализации проектов народного участия. По его словам: «Заинтересованные граждане должны иметь возможность принимать участие в обсуждении важнейших решений. Каждый голос должен быть услышан. Для этого предстоит развивать соответствующие политические механизмы. В целях учета мнения жителей конкретного региона относительно государственных расходов, будет реализован проект бюджета народного участия» [1].

Благодаря проекту бюджет народного участия, рядовые граждане получают возможность участвовать в бюджетном процессе на стадии формирования бюджетов. Несмотря на то, что на данный момент бюджеты народного участия уже начали реализовываться в городах республиканского, областного значения и столице, широкого вовлечения граждан в бюджетный процесс не происходит. Существуют препятствия, выражающиеся, как в нежелании государственных органов активно

включаться в данный процесс, так и в нежелании населения принимать в нем участие, а, кроме того, в неумении этого делать. И это серьезная проблема, выражающаяся, в первую очередь, в отсутствии диалога государства с обществом. Еще более актуальна эта проблема в сельской местности, так как бюджеты четвертого уровня формируются в основном за счет субсидий и трансфертов из вышестоящих уровней, а сельские жители практически отстранены от участия на всех этапах бюджетного цикла.

Исходя из этого, цель научной статьи состоит в анализе вопросов вовлечения сельских жителей в бюджетный процесс для обоснования направлений решения данной проблемы. Задачами статьи выступают: анализ международного рейтинга открытости бюджета Казахстана; определение основных форм общественного участия в бюджетном цикле; рассмотрение бюджетной адвокации как инструмента, позволяющего сельскому населению участвовать в бюджетном процессе.

В исследовании использованы теоретические и эмпирические методы: анализ и синтез, индукция и дедукция, сравнительный и статистический анализ, метод анализа документов, а также применен системный подход.

Обзор литературы. Проблема формирования бюджетов местных сообществ и вовлечения населения в данный процесс объясняется несформированностью института местного бюджета, и потому, в большей степени, характерна для постсоветских стран и части стран азиатского региона. Российские исследователи Федосов В.А. [2], Голованова Н.В. [3], Цветкова Г.В. [4] уделяют значительное внимание данному вопросу.

Федосов В.А. отмечает, что: «Для повышения эффективности бюджетных расходов необходимо развитие гражданского общества, формирование понятных и адекватных «правил игры» в экономике. Это возможно при проведении более открытой бюджетной политики органами государственной власти, учете мнения граждан при формировании бюджетов для более полного соблюдения интересов общества, бизнеса и государства» [2, с.18].

В зарубежной научной литературе также широко освещены вопросы формирования бюджетной открытости путем привлечения граждан. При написании данной статьи использованы работы Deng Sh., Peng J., Wang C. [5], Saamano-Alegre J. [6], Alt J.E., Lassen D.D. [7], Alt J.E., Lowry R.C. [8].

Множество практических примеров налаживания диалога между государством и общественностью (в том числе сельской), а также привлечения общественности к участию в бюджетном процессе путем внедрения различных механизмов в разных странах мира демонстрирует сеть GIFT [9]. В Казахстане также имеются подобные позитивные примеры. В частности, **Общественный фонд** Transparency Kazakhstan **создал** интерактивную карту сельских бюджетов на 2019-2021 годы, в которой отражаются расходы **более трех тысяч** сельских округов, сел, поселков и городов районного значения, и с которой может ознакомиться любой желающий [10].

Основная часть. Во многих развитых странах практика доступа рядовых граждан к государственным документам, информации и данным является общераспространенной. Принимаются даже специальные законы, легитимирующие эту открытость. Например, в Соединенных Штатах Америки с 1966 года действует Закон о свободе информации, который предполагает полное (в некоторых случаях частичное) обнародование информации и документов Правительства этой страны. Согласно данному закону, исследователь, журналист, и в принципе любой гражданин США может запрашивать у любого федерального ведомства любые документы. Хотя не все из этих документов могут быть доступны, в частности, исключения составляют те из них, разглашение которых представляет угрозу национальной безопасности, свободе других граждан и т.д. Тем не менее, количество документов, находящихся под запретом, невелико. Большинство же документов, если и не находится в свободном доступе, то обязаны предоставляться по запросу. В случае отказа предоставить гражданину запрашиваемую информацию, он имеет право получить ее через местный суд. И характерно, что практически во всех подобных случаях суды поддерживают граждан.

Вопрос открытости и прозрачности бюджетов актуализировался в конце девяностых годов двадцатого века после того, как в Южной Африке на сессиях в Парламенте, где обсуждались бюджетные вопросы, совещания проводились в закрытом формате. При этом журналисты не имели непосредственного доступа к данному обсуждению, а в последствии оказались вообще без возможности получать какую-либо информацию, что и вызвало возмущение представителей СМИ, которые стали широко освещать эту проблему, тем самым актуализировав данный вопрос.

Группа «Международное бюджетное партнерство» [11] основало организацию, чтобы запустить процесс открытости и прозрачности бюджетов по всему миру. Кроме того, данная организация разработала так называемый «Рейтинг открытости бюджета», представляющий собой документ и тоже время

исследовательский инструмент, позволяющий произвести оценку доступности и открытости бюджетов для рядовых граждан, складывающийся из ста девяти равнозначных показателей, разделенных на три основные группы: общественное участие, бюджетный надзор и прозрачность. В мире его измеряют с 2006 года, а в Казахстане с 2008 года. Направлен он на усиление подотчетности Правительств, создание условий для вовлечения общественности в бюджетные процессы, а также уменьшение злоупотреблений со стороны исполнительной власти и расширение надзора со стороны законодателей и аудиторов.

В рейтинге открытости бюджета 2021 года Казахстан из ста двадцати стран мира по показателю прозрачности бюджета занимает 28 место с 63 баллами из 100, тогда как показатель от 61 балл и выше свидетельствует о том, что страна публикует достаточно материалов для общественного обсуждения бюджетов. Для сравнения, наибольший рейтинг по данному показателю у Грузии – 87 баллов, Южной Африки – 86 баллов, Новой Зеландии и Швеции – по 85 баллов, Мексики – 82 балла, Норвегии – 81 балл [12]. Более подробную информацию по отдельным странам смотрите на рисунке 1.

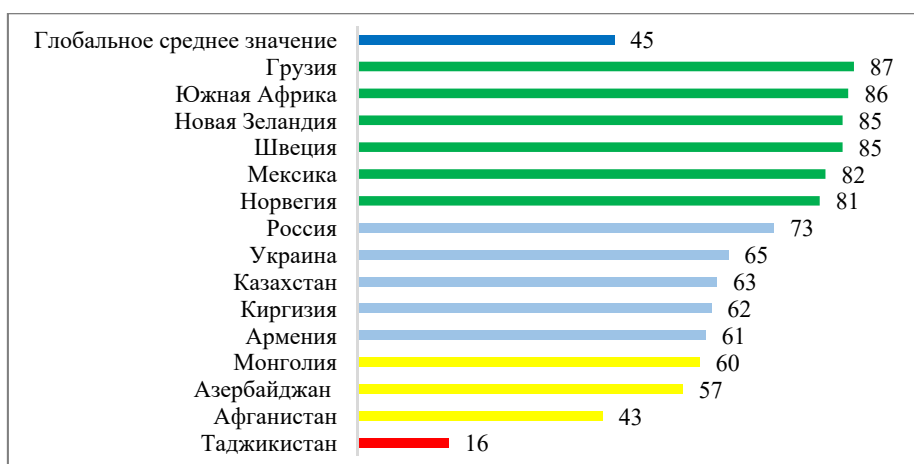

Рисунок 1. Прозрачность бюджета в Казахстане по сравнению с другими странами, в баллах*
* Составлено авторами на основе [12]

В целом же, по показателю открытости бюджета 63 балла, набранных Казахстаном, это выше, чем средний балл ста двадцати изученных стран. Его оценка также выше соседних стран, за исключением России.

По показателю бюджетного надзора в рейтинге открытости бюджета 2021 года Казахстан занимает 28 место с 61 баллом из 100, что указывает на надлежащий надзор, как на этапе планирования бюджетного цикла, так и на этапе его реализации. Среди других стран мира наибольший рейтинг по данному показателю у Германии – 91 балл, Норвегии – 87 баллов, Южной Кореи – 87 баллов, Франции и Швеции – по 85 баллов [12]. Более подробную информацию по отдельным странам смотрите на рисунке 2.

Рисунок 2. Бюджетный надзор в Казахстане по сравнению с другими странами, в баллах*
* Составлено авторами на основе [12]

Приведенные данные наглядно демонстрируют, что бюджетный надзор в Казахстане является достаточным во время всего бюджетного цикла, его оценка выше среднестранового показателя, а законодательные органы власти, высшие контрольные органы власти и независимые финансовые учреждения способны обеспечить довольно эффективный надзор за бюджетом.

В рейтинге открытости бюджета 2021 года Казахстан по показателю общественного участия набирает всего 9 баллов из 100, что является низким показателем, так как от 0 до 40 баллов – низкое общественное участие. Для сравнения, наибольший рейтинг по данному показателю у Южной Кореи – 59 баллов и Великобритании – 54 балла [12]. Более подробную информацию по отдельным странам смотрите на рисунке 3. В целом, по показателю общественного участия 9 баллов, набранных Казахстаном, это ниже, чем в средний балл ста двадцати изученных стран, а также ниже многих соседних стран. Следовательно, общественность Казахстана имеет мало возможностей для участия в бюджетном процессе.

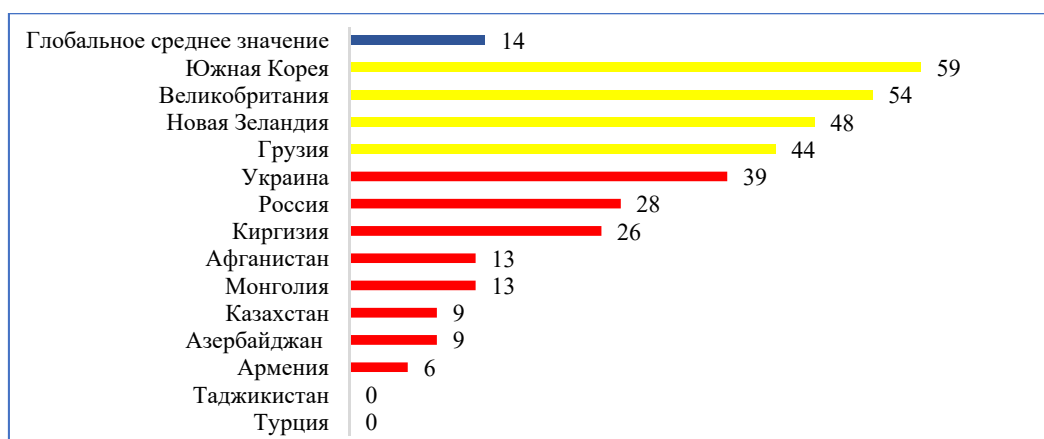

Рисунок 3. Общественное участие в бюджетном процессе в Казахстане по сравнению с другими странами, в баллах*

* Составлено авторами на основе [12]

Динамика показателей открытости бюджета Казахстана демонстрирует, что основной проблемной зоной является общественное участие. Если по показателям прозрачности бюджета и бюджетного надзора за последние двенадцать лет в целом наблюдается позитивная тенденция, то по показателю общественного участия проблема не только не решается, но и усугубляется. Так если в 2010 году Казахстан по данному показателю набирал 27 баллов, то в 2012 году – 29 баллов, в 2015 году – 27 баллов, в 2017 году – 13 баллов, в 2019 году – 17 баллов, а в 2021 году, как уже отмечалось выше, всего 9 баллов [12]. Динамика показателей открытости бюджета Казахстана с 2010 года представлена на рисунке 4.

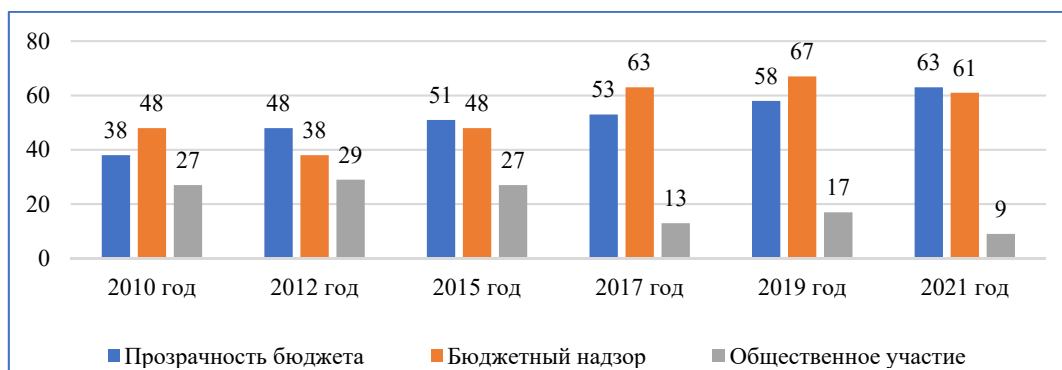

Рисунок 4. Динамика показателей открытости бюджета Казахстана, в баллах*

* Составлено авторами на основе [12]

Таким образом, одной только прозрачности бюджета недостаточно для совершенствования государственного управления. Участие общественности в бюджетном процессе имеет огромное

значение для достижения положительных результатов в данном направлении, и, следовательно, такие возможности должны предоставляться органами исполнительной власти, законодательными органами власти и контролирующими органами в течении всего бюджетного процесса. Именно общественное участие на протяжении бюджетного цикла позволяет увеличить положительные результаты, связанные с прозрачностью бюджета.

Рисунок 4. Схема бюджетного цикла*

* Составлено авторами

Для увеличения возможностей участия сельских граждан в бюджетном процессе Казахстана необходимо уделять первоочередное внимание надежным и эффективным механизмам, позволяющим отражать диапазон общественного мнения по бюджетным вопросам, что в последствии должно находить отражение на этапе планирования бюджета четвертого уровня. Это могут быть общественные слушания, опросы общественного мнения, фокус-групповые исследования и т.д. Кроме того, нужно расширять участие представителей сельской общественности в заслушивании предварительных бюджетов с предоставлением реальных возможностей внесения замечаний и корректировок в них. Сельские граждане также должны получить возможность в контроле за исполнением бюджета, как минимум на своей уровне, оценке качества проделанной работы, инициировании и участии в аудиторских расследованиях, внесении предложений о том, на что еще можно потратить неизрасходованные средства. На этапе отчетности осуществляется контроль и мониторинг, и, следовательно, роль общественности должна заключаться не только в заслушивании отчетов по исполнению бюджета, но и выставлении замечаний по ним, а также контроле по исправлению этих замечаний.

Общественное участие не является участием отдельного человека, а представляет собой двухстороннее взаимодействие между гражданином и государством. Именно государство предоставляет гражданину возможности участия в бюджетном процессе с целью достижения улучшений в области социально-экономического и политического развития.

Заинтересованность отдельного гражданина, не может обеспечить его должного участия в бюджетном процессе, без заинтересованности со стороны государства и государственных органов, так как их роль является одной из ключевых в реализации идеи прозрачности и доступности бюджетов. Они обеспечивают гражданам доступ (или его отсутствие) к своим документам и информации. Кроме того, именно государство разрабатывает и предоставляет общественности реальные инструменты для получения этой информации, ознакомления с ней и в целом участия в бюджетном процессе. Зонай его ответственности является обеспечение прозрачности бюджетной документации и ее размещение, реализация права участия в бюджетном процессе любого человека, подотчетность перед гражданами. Для максимального эффекта открытости бюджетов должны быть созданы специальные институты для участия граждан в данном процессе. На уровне сельских округов это собрания и сходы местных сообществ, по работе которых также наблюдается множество проблем, решить которые позволяет повышение осведомленности населения и бюджетная адвокатура.

В целом, бюджетная адвокатура, рассматриваемая как стратегический подход, дает гражданам возможность влиять на решения власти по бюджетам, обеспечивает устранение актуальных для общественности проблем за счет выделения финансирования на их устранение. Она способствует

улучшению жизни местного населения путем оценки потребностей местных сообществ, выявления проблем и применения соответствующих инструментов для их решения. Именно этим инструментам и необходимо государству обучать сельское население.

Применяемая в сельской местности, бюджетная адвокатура, при правильном своем использовании, способствует выделению финансирования на определенные проблемы. При этом средства могут быть не только выделены, но и перенаправлены, в случае профицита. Сельская общественность получает реальную возможность участвовать в разработке бюджета, принятии решений по его утверждению, реализации, контролю и мониторингу. Отдельные граждане, как и социальные группы, могут вносить актуальные вопросы в повестку дня при формировании бюджетов, предлагать свои альтернативные варианты бюджета, участвовать в деятельности рабочих групп по бюджетным вопросам. Тем самым повышается эффективность использования выделяемых бюджетных средств. Кроме того, увеличивается прозрачность и подотчетность бюджета, уменьшается диспропорциональность при распределении средств государства.

Представителей сельских сообществ необходимо обучать приемам и методам адвокатуры, что, в свою очередь, помогает им добиваться решения местных проблем, а также ответственности власти в отношении бюджетных вопросов. Проводится данная деятельность должна планомерно и поэтапно, с учетом возможностей мирового опыта. Обучать необходимо не только представителей неправительственных организаций, но и более широкие массы сельских жителей, а также государственные органы. Деятельность эта должна быть направлена на передачу знаний и развитие навыков и умений по вопросам открытости и подотчетности бюджетов, в частности: выявлении и формулировании проблем сельских сообществ, определении целей и задач адвокатской кампании, ее целевой аудитории, привлечении на свою сторону сторонников и союзников, разработке обращений к целевой аудитории, умении выбирать способы и каналы распространения информации, составлении плана кампании и ее поэтапной реализации, а также составлении бюджетных расчетов, построении взаимовыгодного коммуникационного взаимодействия.

В целом, бюджетная адвокатура широко распространена в мировой практике. Она позволяет, как отдельным гражданам, так и целым сообществам, быть услышанными, усиливает значимость их проблемы и дает возможность добиться ее финансирования, и тем самым решить ее. Это касается только тех бюджетных решений, при которых мнение граждан может быть учтено.

Для того, чтобы бюджетная адвокатура работала в сельской местности необходимо: во-первых, изменение нормативно-правовой базы с введением в нее реальных механизмов для участия сельских жителей в бюджетном процессе; во-вторых, изменение системы принятия решений с переориентацией по принципу снизу-вверх, когда государственные средства расходуются с учетом конкретных проблем конкретных местных сообществ; в-третьих, предоставление самим сообществам возможности вносить изменения в бюджет, перераспределять его на местах, опять же с учетом актуализированных проблем. Данные элементы в своей совокупности позволяют сельским жителям более активно участвовать в местном самоуправлении, влиять на действия своих властей и изменять жизнь своих населенных пунктов к лучшему.

Заключение. В целом, решения, связанные с бюджетом, имеют важные последствия для всех людей в обществе. И, следовательно, именно они должны получить реальные возможности принятия решений по данным вопросам. Расширение вовлечения граждан страны, в том числе и сельских жителей, в бюджетный процесс является необходимым условием роста экономичности, эффективности и результативности использования государственных средств. Обеспечивается это повышением открытости и прозрачности бюджетов, а также путем расширения у населения навыков и умений бюджетной адвокатуры. Только в этом случае сельские жители обретают реальные полномочия бюджетного участия.

Вовлечение граждан, особенно сельских, в решение бюджетных вопросов – сложная проблема, на пути реализации которой существуют препятствия, как со стороны власти, так и со стороны самих граждан. Тем не менее, каждый представитель сельского сообщества, испытывающий в этом потребность, должен получить возможность участвовать в бюджетном процессе, что, в свою очередь, повышает гарантии расходования бюджетных средств на решение насущных проблем сельских сообществ. Важную роль в этом процессе играет установление диалога между государством и обществом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сыздыкбаев А. Президент Казахстана объявил о проекте бюджета народного участия // Международное информационное агентство Kazinform. – Астана, 15 декабря 2020. – https://www.inform.kz/ru/prezident-kazahstana-ob-yavil-o-proekte-byudzheta-narodnogo-uchastiya_a3603828.
2. Федосов В.А. Повышение открытости бюджетов и общественного участия в бюджетном процессе в Российской Федерации // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2020. – №1 (481). – С. 18-26.
3. Голованова Н.В. Оценка открытости (прозрачности) бюджетной системы: обзор международного и российского опыта // Финансовый журнал. – 2015. – № 3. – С. 98-107.
4. Цветкова Г.В. Открытый бюджет в системе управления общественными финансами // Власть и управление на Востоке России. – 2015. – № 1. – С. 72-78.
5. Deng Sh., Peng J., Wang C. Fiscal Transparency at the Chinese Provincial Level // Public Administration Review. – 2013. – Vol. 91. Issue 4.
6. Caamano-Alegre J. et al. Budget Transparency in Local Governments: An Empirical Analysis // International Center for Public Policy Working Paper Series. – 2011.
7. Alt J.E., Lassen D.D. Fiscal Transparency, Political Parties and Debt in OECD Countries // Europe an Economic Review. – 2006. – Vol. 50. Issue 6.
8. Alt J.E., Lowry R.C. Transparency and Accountability: Empirical Results for U.S. States // Journal of Theoretical Politics. – 2010. – № 22.
9. Global Initiative for Fiscal Transparency. – <https://data.fiscaltransparency.net/>.
10. Интерактивная карта сельских бюджетов на 2019-2021 годы. – <http://tikazakhstan.org/selskie-byudzhety-kazahstana/>.
11. International budget partnership. – <https://internationalbudget.org/>.
12. Open budget survey 2021. – <https://internationalbudget.org/wp-content/uploads/Open-budget-survey-2021-1.pdf/>.

REFERENCES

1. Syzdykbaev A. Prezident Kazahstana objavil o proekte bjudzheta narodnogo uchastija [The President of Kazakhstan announced the draft budget of popular participation] // Mezhdunarodnoe informacionnoe agentstvo Kazinform. – Astana, 15 dekabrja 2020. – https://www.inform.kz/ru/prezident-kazahstana-ob-yavil-o-proekte-byudzheta-narodnogo-uchastiya_a3603828 [in Russian].
2. Fedosov V.A. Povyshenie otkrytosti bjudzhetov i obshhestvennogo uchastija v bjudzhetnom processe v Rossijskoj Federacii [Increasing openness of budgets and public participation in the budget process in the Russian Federation] // Buhgalterskij uchet v bjudzhetnyh i nekommercheskih organizacijah. – 2020. – № 1 (481). – S. 18-26 [in Russian].
3. Golovanova N.V. Ocenka otkrytosti (prozrachnosti) bjudzhetnoj sistemy: obzor mezhdunarodnogo i rossijskogo opyta [Assessing the openness (transparency) of the budget system: a review of international and Russian experience] // Finansovyj zhurnal. – 2015. – № 3. – S. 98-107 [in Russian].
4. Cvetkova G.V. Otkrytyj bjudzhet v sisteme upravlenija obshhestvennymi finansami [Open budget in the system of public finance management] // Vlast' i upravlenie na Vostoke Rossii. – 2015. – № 1. – S. 72-78 [in Russian].
5. Deng Sh., Peng J., Wang C. Fiscal Transparency at the Chinese Provincial Level // Public Administration Review. – 2013. – Vol. 91. Issue 4.
6. Caamano-Alegre J. et al. Budget Transparency in Local Governments: An Empirical Analysis // International Center for Public Policy Working Paper Series. – 2011.
7. Alt J.E., Lassen D.D. Fiscal Transparency, Political Parties and Debt in OECD Countries // Europe an Economic Review. – 2006. – Vol. 50. Issue 6.
8. Alt J.E., Lowry R.C. Transparency and Accountability: Empirical Results for U.S. States // Journal of Theoretical Politics. – 2010. – № 22.
9. Global Initiative for Fiscal Transparency. – <https://data.fiscaltransparency.net/>.
10. Interaktivnaja karta sel'skih bjudzhetov na 2019-2021 gody [Interactive map of rural budgets for 2019-2021]. – <http://tikazakhstan.org/selskie-byudzhety-kazahstana/> [in Russian].
11. International budget partnership. – <https://internationalbudget.org/>.

12. Open budget survey 2021. – <https://internationalbudget.org/wp-content/uploads/Open-budget-survey-2021-1.pdf/>.

Пупышева Т.Н., Жетпісбаева М.К.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ АЗАМАТТАРЫН БЮДЖЕТ ПРОЦЕСІНЕ ТАРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада бюджеттік процеске азаматтарды, оның ішінде ауыл тұрғындарын қосу арқылы қалыптасатын және дамытылатын бюджеттің ашықтығы мен айқындылығын арттыру мәселелері қарастырылған. Осы мәселені ашатын заманауи ғылыми еңбектерге сипаттама беріліп, олардың негізінде бұл мәселені терең зерттеу қажеттілігі дәлелденді. Бюджеттің ашықтығы, бюджеттік қадағалау және жұртшылықтың қатысуы көрсеткіштерінен тұратын Бюджет ашықтығының халықаралық рейтингін Қазақстанның ұстанымдары талданады. Осы көрсеткіштерге сүйене отырып, Қазақстан үшін басты проблемалық сала – халықтың бюджеттік процеске қатысуы екені көрсетілген.

Авторлар бюджеттік циклдің схемасын сипаттайды және жоспарлау, қарастыру, бекіту, орындау, бақылау және бақылау кезеңдерінде қоғамның қатысуының негізгі нысандарын анықтайды. Бүкіл бюджеттік циклде халықтың қатысуы бюджеттің ашықтығымен байланысты оң нәтижелерді арттыруға мүмкіндік беретіні анықталды. Халықтың бюджет процесіне қатысуына, сол арқылы жергілікті мәселелерді шешуге қол жеткізуге мүмкіндік беретін құрал ретіндегі бюджеттік насихатқа талдау жасалды. Бюджеттік қатынастарға қатысу үшін белсенді азаматтық пен жеке адамдар мен топтардың ұмтылысы жеткіліксіз, мемлекет пен қоғам арасында сындарлы диалог құру қажет, өйткені бұл бюджетті жұмсаудың тиімділігі мен тиімділігін арттыруға ықпал етеді, сондай-ақ қоғамдық әл-ауқаттың өсуі.

Pupysheva T., Zhetpisbayeva M.

ISSUES OF INVOLVEMENT OF RURAL CITIZENS OF KAZAKHSTAN IN THE BUDGET PROCESS

Annotation

The issues of increasing budget openness and transparency, which are formed and developed through the inclusion of citizens, including rural citizens, in the budget process are considered in the article. Modern scientific works that reveal this issue are described and on their basis the need for an in-depth study of this issue is substantiated. The positions of Kazakhstan in the International rating of budget openness, which consists of indicators of budget transparency, budgetary oversight and public participation are analyzed. On the basis of these indicators, it is demonstrated that the main problem area for Kazakhstan is precisely public participation in the budget process.

The scheme of the budget cycle and identify the main forms of public participation at the stages of planning, consideration, approval, execution, control and monitoring is described by the authors. It is revealed that public participation throughout the entire budget cycle can increase the positive results associated with budget transparency. An analysis of budget advocacy as a tool that allows the population to participate in the budget process, thereby achieving a solution to local problems is carried out. It is indicated that an active civic position and the desire of individuals and groups is not enough to participate in budgetary relations, it is necessary to build a constructive dialogue between the state and the public, as this helps to increase the efficiency and effectiveness of budget expenditures, as well as the growth of public welfare.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50),34
UDC 336.7
SRSTI 06.73.55

Sh. Sarkambayeva*, PhD¹
N. Sailaubekov, d.e.s.²
Kazakh National Research
Technical University, Almaty, Kazakhstan¹
Kazakh-German University
Almaty, Kazakhstan²
* – main author (author for correspondence)
e-mail: shynara.jumadilova@gmail.com

THE LARGEST BANKS AND THEIR LIQUIDITY: THE CASE OF KAZAKHSTAN

This article is devoted to the analysis of commercial banks in Kazakhstan. Particularly, it presents the results of an appraisal made using a new technique. Moreover, it ranks them in accordance with the results of the appraisal. For the purposes of the research, authors of the article designed a dynamic normative model for assessing the stability of liquidity of commercial banks. Actual values of the index of stability were calculated by comparing actual state with normative one. The basis of this model is the methodology used by the authors earlier when developing a dynamic normative model for assessing the financial state of an enterprise.

The article also describes the practical application of the model obtained. There is given an example of implementing the developed method. For this purpose, the financial data of the largest commercial banks of Kazakhstan from open sources were used. The conducted study revealed a generally low level of sustainability of liquidity dynamics. The developed technique is a convenient tool that can be used in addition to existing methods for assessing banks' liquidity.

Keywords: commercial banks, sustainability coefficients, dynamic normative model, sustainability appraisal, financial analysis, financial appraisal, financial condition, technique, method, financial indicator.

Кілт сөздер: коммерциялық банктер, тұрақтылық коэффициенттері, динамикалық нормативті модель, тұрақтылықты бағалау, қаржылық талдау, қаржылық бағалау, қаржылық жағдай, техника, әдіс, қаржылық көрсеткіш.

Ключевые слова: коммерческие банки, коэффициенты устойчивости, динамическая нормативная модель, оценка устойчивости, финансовый анализ, финансовая оценка, финансовое состояние, методика, метод, финансовый показатель.

JEL classification: G21

Introduction. Year-to-year the list of commercial banks in Kazakhstan shortens. Bank failures and mergers testify to their instability. Among internal risks of banks, the liquidity risk is the significant one. Therefore, to investigate the liquidity issues and develop an adequate tool to analyze liquidity and solvency is topical. Since there are tremendous factors affecting the financial state of a bank, a systemic-based approach to financial analysis is crucial.

Traditional financial analysis is based, first, on the financial ratios and there are several blocks of them with several ratios in each of these blocks like debt ratio, ROA, ROE, turnover ratio, and many others. Some benchmark, or threshold, values of the mentioned financial ratios are widely use. These threshold values are defined based on broad and long-term practice of business analysis [1, 2]. However, the complexity of the financial analysis is to reveal which of the plentitude sources affect the company's state. Therefore, economic analysis should disclose the qualitative basis for the financial ratio between the quantitative features of real economic processes.

One of the ambiguous things related to financial ratios are thresholds. In interpreting the results of financial analysis, the question is which threshold value to use. The problem is they either do not exist sometimes or are dependent on the industrial sector. The method developed and suggested further in this article does not require any threshold values. Moreover, it is versatile, i.e. it does not related to the economic sector. Thus, this method can be characterized as systemic-based, comprehensive and versatile. The basis of this model is the methodology used by the authors earlier when developing a dynamic normative model for assessing the financial state of an enterprise [3].

Literature review. Financial state of a bank can be analyzed using various methods. There are plenty of techniques to appraise its condition. Some methods are common like CAMEL approach or the

creditworthiness of banks using statistical methods, and some are relatively new one as a fundamental analysis-based approach using so called BSCORE index.

In [4] authors implement CAMEL model, which consists of Capital adequacy, Asset quality, Management quality, Earnings quality and Liquidity, to the banks of Turkey. On the base of the analysis they rank these banks. Moreover, authors pay attention to the difference between performance of state-owned and private-owned banks.

Despite the fact that most of literature on banks financial state use traditional methods some works develop a new technique. So in [5] so called BSCORE index based on fourteen bank-specific valuation signals is developed.

Regarding liquidity banks use the traditional loans-to-core deposits (LTCD) ratio [6], the net stable funding ratio, etc.

Main part. Materials and methods. In the conventional financial analysis, financial ratios are calculated, such as liquidity ratios, profitability ratios and others. Such an analysis is applied to enterprises, although it can be adapted to banks. When appraising financial state of a bank, key elements are liquidity risk, market risks like interest rate risk and currency risk, operational risk, credit risk. However, there is lack of integrated indicator to rank various bank according to their financial state, as liquidity for instance. Here we decided to focus on the dynamics of changes in indicators of financial reports used to calculate liquidity, such as cash, current assets, current liabilities, etc. and build a normative matrix of the relationship between the growth rates of these indicators, which would reflect the growth of liquidity. And then constructing the actual matrix of relations, we can compare its results with the normative one and draw conclusions about the liquidity dynamics of the bank. In addition to assessing the liquidity of the bank, in the framework of this methodology, it is possible to conduct factor analysis with the identification of indicators whose values lead to deterioration in liquidity.

For the purposes of study, data from financial reports of seven Kazakhstani commercial banks were used. These banks are: JSC Narodnyi bank Kazakhstana, Subsidiary bank of JSC Sberbank of Russia, JSC Kaspi Bank, JSC Forte Bank, JSC BankCenterCredit, JSC First Heartland Jýsan Bank, JSC ATF Bank.

Results. This paper suggests below a technique to evaluate bank liquidity. This model consists of three stages:

1. Design of a dynamic normative model to assess liquidity of a bank;
2. A method for calculating estimates of sustainability of liquidity;
3. Calculation of estimates of sustainability of liquidity in the example of banks and their interpretation.

Let's consider every step of the model proposed.

Design of a Dynamic Normative Model to Assess the Financial and Economic Sustainability of a Bank

The process of designing a dynamic normative model is as follows:

- Making a list of appropriate financial indicators, analyzing the logic of their change and interdependence, and then, ranking them in the rate (index) of their growth or increase.
- Building a matrix of pairwise comparisons of the financial indicators using the logic of financial ratios' formulas.

For this purpose appropriate financial ratios have been selected. Financial analysis is based on the calculation of the financial ratios that describe the financial position of a company. These coefficients are called the financial and operational ratios, and their values are determined by the relations between different reporting indicators. The goal of financial analysis is to make inference from the values of financial indicators i.e., one should be able to interpret the values of the ratios rather than to calculate ratios. Hence, analysis of the relations defined by these ratios is the focus of attention in financial analysis.

Currently, in financial analysis there are dozens of ratios, which can be divided into several blocks. For this study, we will consider liquidity ratios [1]. To make a list of significant indicators we use the formulas for calculating ratios related to liquidity, according to sources [2, 7].

Formation of Set of Financial Indicators. To determine the list of financial indicators needed to create the model we take those are used in the formula for calculating liquidity ratios, workhorses of financial analysis. Such ratios are current ratio, quick ratio, and net working capital. Therefore, the following financial indicators are used for research purposes:

- Fixed Assets (FA)
- Current Assets (CA)
- Accounts Receivable (AR)
- Working Capital (WC)
- Current Liabilities (CL)

- Accounts Payable (AP)
- Cash and Cash Equivalents (C&CE).

Now, we compare two by two these indicators. Considering the logic of financial ratios, we can state that the growth rates of all the listed above indicators (except Current Liabilities) are preferred to be greater rather than the growth rate of CL. For example, Absolute Liquidity Ratio is computed as the relationship of C&CE to CL. That means that for the effective activity of the organization it is necessary that the growth of cash and cash equivalents outpaced the growth of current liabilities, i.e. $t(C&CE) > t(CL)$.

Comparing Accounts Payable and Accounts Receivable, we can say that AR should be compatible with AP. However, in order to ensure that Accounts Payable as well as Current Liabilities does not outpace growth of Accounts Receivable, we take as AR should increase faster than AP. Analyzing the relationship between Cash and Cash Equivalents and each of the rest indicators, we conclude that C&CE should outpace other indicators for the purpose of liquidity.

Hence, we build a matrix of pairwise comparisons of financial indicators used to assess liquidity. This matrix we name the dynamic normative model [7].

The way to build the normative model is as follows:

$$A_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{if } t(A_i) > t(A_j) \\ 0, & \text{if rates are not compatible} \\ -1, & \text{if } t(A_i) < t(A_j) \end{cases} \quad (1)$$

where $t(A_i)$ - growth rate of the i -th indicator; N - Number of financial indicator.

Based on the above comparisons of the liquidity ratios' set, we obtain the following normative model (Table 1).

Table 1

Normative Model for Assessing the Bank Liquidity*

Indicators	C&CE	WC	AP	AR	FA	CA	CL
C&CE	0	1	1	1	1	1	1
WC	-1	0	1	0	1	1	1
AP	-1	-1	0	-1	0	0	1
AR	-1	0	1	0	0	0	1
FA	-1	-1	0	0	0	0	1
CA	-1	-1	0	0	0	0	1
CL	-1	-1	1	-1	-1	-1	0

* Developed by authors

A method for calculating estimates of the sustainability of liquidity.

Thus, the next step is to rank the financial indicators of liquidity and solvency block in the rate (index) of their growth or increase.

These growth rates for the analyzed period are computed using the formula:

$$T(I_i) = \frac{I_i^R}{I_i^B} \quad (2)$$

where: I_i^R, I_i^B - the absolute value of the i -th indicator in the basic and reporting periods, respectively; $T(I_i)$ - growth rate of the i -th indicator in the reporting period.

Since we have the normative model, we compare actual growth rates calculated using Formula 2 and further compare the actual matrix with the normative one.

The way to build the matrix of actual growth rates' ratios $F = \{f_i\}_{n \times n}$ is as follows:

$$f_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{if } T(I_i) > T(I_j) \\ -1, & \text{if } T(I_i) < T(I_j) \\ 0, & \text{if } T(I_i) = T(I_j) \end{cases} \quad (3)$$

where: n – quantity of indicators in the normative model; f_{ij} - Element of the matrix of the actual ratios between the growth rates; i, j - Numbers of indicators (indicators are numbered as in the normative model); $T(I_i), T(I_j)$ - The actual growth rate of the i -th and j -th indicators, respectively.

To reveal whether there are any discrepancies in the relationships of dynamics of financial indicators with the normative ones, we build a matrix of coincidence of actual and normative relations of growth rates $B = \{b_{ij}\}_{n \times n}$ according to the following logic:

$$b_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{if } e_{ij} = 1 \text{ simultaneously } f_{ij} \geq 0 \text{ or if } e_{ij} = -1 \text{ simultaneously } f_{ij} \leq 0 \\ 0, & \text{in all other cases} \end{cases} \quad (4)$$

where: n - quantity of indicators in the normative model; i, j - Numbers of indicators (indicators are numbered as in the normative model); b_{ij} - The element of coincidence of actual and normative relations growth rates; e_{ij} - The element of normative relations between the growth rates; f_{ij} – The element of the actual ratios between the growth rates.

The last, we estimate the liquidity by the assessment of actual and normative proximity indicators' relations on rates of their growth:

$$S = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n b_{ij}}{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |e_{ij}|} \quad (5)$$

where: S - Evaluation of sustainability of bank liquidity; n - quantity of indicators in the normative model; i, j - Numbers of indicators in the normative model; b_{ij} - The element of the matrix of coincidence of actual and normative relations growth rates; e_{ij} - The element of the matrix of normative relations growth rates.

Sustainability index value varies in the range from 0 to 1. If $S=1$, then all normative ratios of growth rates are met, which provides financial stability of a bank. If $S=0$, then the actual and normative matrices directly oppose each other, and a bank is financially unstable. Thus, as the estimate of stability is closer to 1, the more normative ratios between the indicators are closer to being satisfied.

Calculation of Estimates of Bank Liquidity in the Example of the Largest Kazakhstani Banks and Interpretation of the Estimates

The knowledge base in this study was taken from data on banks in Kazakhstan. There are around 30 banks in Kazakhstan. In recent years (2015-2020) the top seven banks according to their total assets were JSC Narodnyi bank Kazakhstanana (HSBK), Subsidiary bank of JSC Sberbank of Russia (SBER), JSC Kaspi Bank (CSBN), JSC Forte Bank (ASBN), JSC BankCenterCredit (CCBN), JSC First Heartland Jýsan Bank (TSBN), JSC ATF Bank (ATFB). Table 2 illustrates size of assets of these banks.

Table 2

The largest banks in Kazakhstan in 2020*

N	Bank	Total Assets	Share
1	2	3	4
1.	HSBK	9 999 141	41,46%
2.	SBER	2 800 343	11,61%

1	2	3	4
3.	CSBN	2 525 069	10,47%
4.	ASBN	2 223 172	9,22%
5.	CCBN	1 754 013	7,27%
6.	TSBN	1 660 853	6,89%
7.	ATFB	1 562 036	6,48%
	Total commercial banks	24117749	100%

* Calculated based on [8]

Now we calculate the growth rates of values of financial indicators for the banks listed above. The table below contains growth rates for above seven largest banks in the Basic and Reporting Periods, 2016 and 2019, respectively.

Table 3

The Growth Rate of Financial Indicators in the Basic and Reporting Periods*

Indicators		C&CE	WC	AP	AR	FA	CA	CL	C&CE
Banks									
HSBK	Δ2019/ 2018	0.9483	0.2679	0.9810	1.1839	1.1691	0.9556	0.9744	0.9483
	Δ2016/ 2015	0.0013	0.0025	0.0010	0.0010	0.1105	0.0013	0.0011	0.0013
TSBN	Δ2019/ 2018	5.4588	31.4658	3.5393	8409.2051	191.8138	5.7711	3.6838	5.4588
	Δ2016/ 2015	0.0069	0.0294	0.0032	0.0014	0.1806	0.0062	0.0031	0.0069
SBER	Δ2019/ 2018	1.0673	0.7034	1.1077	1.1798	1.0710	1.2363	1.1259	1.0673
	Δ2016/ 2015	1.1047	0.3314	0.8174	0.8541	0.7575	1.4053	0.8350	1.1047
ASBN	Δ2019/ 2018	1.5436	1.3462	1.3874	1.1798	1.2044	1.2794	1.4058	1.5436
	Δ2016/ 2015	0.8770	0.9556	1.2991	1.3027	1.3808	1.2658	1.3102	0.8770
CSBN	Δ2019/ 2018	1.4164	0.2348	1.7137	1.2253	1.1543	1.3176	1.6908	1.4164
	Δ2016/ 2015	0.5534	1.4448	0.8261	0.9212	0.9066	0.9810	0.7662	0.5534
CCBN	Δ2019/ 2018	0.9057	0.7596	0.9042	0.5121	1.0468	0.8818	0.8710	0.9057
	Δ2016/ 2015	1.0138	0.1817	0.7859	0.9066	0.8648	0.9847	0.7948	1.0138
ATFB	Δ2019/ 2018	1.3783	0.9392	1.0489	0.9604	0.9999	1.0817	1.0616	1.3783
	Δ2016/ 2015	1.7778	1.2953	1.5281	1.0293	0.9941	1.4078	1.3897	1.7778

* Calculated based on the consolidated financial statements of HSBK, TSBN, SBER, ASBN, CSBN, CCBN, and ATFB for 2015, 2016, 2018, 2019 years [9-15]

Indices of the sustainability on the block of the liquidity ratios for the banks listed above, based on matches of the actual ratios in the basic and reporting periods with the normative model on the set of indicators to assess liquidity are as follows:

- HSBK – $S^B=0.67$ and $S^R= 0.27$ (-0.40);
- TSBN – $S^B=0.63$ and $S^R= 0.60$ (-0.03);
- SBER – $S^B=0.53$ and $S^R=0.27$ (-0.26);
- ASBN – $S^B=0.13$ and $S^R=0.57$ (+0.44);
- CSBN – $S^B=0.53$ and $S^R=0.30$ (-0.23);
- CCBN – $S^B=0.67$ and $S^R=0.50$ (-0.17);

$ATFB - S^B=0.57$ and $S^R=0.50$ (-0.07).

As one can see, the sustainability on the block of the liquidity ratios of the banks under study changes highly from year to year. And different directions of these changes allow us to conclude that they are due to management rather than macroeconomic conjuncture.

According to the results obtained and data on profitability of banks, they were ranked on their ROA, ROE, and Index of Sustainability of Liquidity (ISL) as shown in Table 4.

Table 4

**Ranking of the largest commercial banks
in Kazakhstan by their ROA, ROE, and ISL in 2020***

Bank	ROA, %	Bank	ROE, %	Bank	ISL
CSBN	6,35%	CSBN	66,21%	TSBN	0.60
HSBK	2,45%	HSBK	17,89%	ASBN	0.57
ASBN	2,02%	ASBN	17,77%	CCBN	0.50
SBER	1,66%	SBER	16,36%	ATFB	0.50
CCBN	0,72%	CCBN	9,73%	CSBN	0.30
TSBN	0,60%	TSBN	3,93%	HSBK	0.27
ATFB	0,21%	ATFB	2,54%	SBER	0.27

* Calculated based on the consolidated financial statements of HSBK, TSBN, SBER, ASBN, CSBN, CCBN, and ATFB for 2015, 2016, 2018, 2019 years [9-15].

According to the Table 4 CSBN, HSBK, and ASBN has highest profitability. However, according to the ISL TSBN, ASBN, and CCBN are the leaders, and CSBN is on 5-th position. Therefore, one can conclude that the most profitable banks in Kazakhstan are not the most sustainable in their liquidity (except ASBN). Meanwhile, the largest banks have large variance in their values of profitability and sustainability of liquidity.

Discussion. The value of the liquidity ratio indicates how managers handle with maintaining proper liquidity. Therefore, the method proposed in this paper can be used as an additional instrument to the existing credit rating, which is a common financial instrument for measuring the degree of reliability of bonds issued by a particular company.

Conclusion. The study conducted enables us to conclude that the most profitable banks in Kazakhstan are not the most liquid ones (except ASBN). Moreover, some banks included in top-7 have low values of sustainability of liquidity indices. The largest bank in Kazakhstan - JSC Narodnyi bank Kazakhstan – possesses around 40% of all assets of commercial banks.

The approach utilized in the analysis of financial stability of a bank is comprehensive. It allows the organization to identify problems through qualitative analysis of the results. The problem solution way can be found by using a simulation model of economic and financial development of the organization.

REFERENCES

1. Ковалев В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. 2-е изд. – М., Финансы и Статистика. – 1998. – 511 с.
2. Шеремет А., Сайфулин Р., Негаш Е. Методы финансового анализа. 3-е изд. – М., ИНФРА-М. – 2001. – 208 с.
3. Jumadilova S. et al. Management of economic and financial sustainability of oil and gas enterprises // Actual Problems of Economics. – 2013. – 139(1). – P. 265-273.
4. Altan M., Yusufazari, H. and Bedük A. October. Performance analysis of banks in Turkey using CAMEL approach. In Proceedings of International Academic Conferences (Vol. 2). International Institute of Social and Economic Sciences. – 2014. – P. 21-32.
5. Mohanram P., Saiy S., Vyas D. Fundamental analysis of banks: the use of financial statement information to screen winners from losers. Review of Accounting Studies. – 2018. – 23(1). – P. 200-233. – <https://doi.org/10.1007/s11142-017-9430-2>
6. DeYoung R., Jang K.Y. Do banks actively manage their liquidity? Journal of Banking & Finance. – 2016. – 66. – P.143-161.
7. Погостинская Н., Погостинский Ю. Системный анализ финансовой отчетности. – СПб. – 1999. – 94 с.

8. Статистический бюллетень Национального Банка Казахстана. – 2021. – 1(314). – 162 с.
9. Консолидированная финансовая отчетность АО «Халык банк» за 2015, 2016, 2018 и 2019 гг. [Электрон.ресурс]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Дата обращения: 23.05.2021)
10. Консолидированная финансовая отчетность АО «First Heartland Jýsan Bank» (Цесна банк) за 2015, 2016, 2018 и 2019 гг. [Электрон.ресурс]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Дата обращения: 23.05.2021)
11. Консолидированная финансовая отчетность ДБ АО «Сбербанк» за 2015, 2016, 2018 и 2019 гг. [Электрон.ресурс]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Дата обращения: 23.05.2021)
12. Консолидированная финансовая отчетность АО «ForteBank» за 2015, 2016, 2018 и 2019 гг. [Электрон.ресурс]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Дата обращения: 23.05.2021)
13. Консолидированная финансовая отчетность АО «Kaspi Bank» за 2015, 2016, 2018 и 2019 гг. [Электрон.ресурс]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Дата обращения: 23.05.2021)
14. Консолидированная финансовая отчетность АО «Банк ЦентрКредит» за 2015, 2016, 2018 и 2019 гг. [Электрон.ресурс]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Дата обращения: 23.05.2021)
15. Консолидированная финансовая отчетность АО «АТФБанк» за 2015, 2016, 2018 и 2019 гг. [Электрон.ресурс]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Дата обращения: 23.05.2021)

REFERENCES

1. Kovalyov V. Finansovyi analiz: Upravleniye kapitalom. Vybor investitsiy. Analiz otchetnosti. [Financial analysis: Capital management. Investment selection. Analysis of report]. – М.: Finansy i Statistika, 1998. – 511 s. [in Russian]
2. Sheremet A., Saifulin R., Negash E. Metody finansovogo analiza. [Financial management methods]. – М.: INFRA-M, 2001. – 208 s. [in Russian]
3. Jumadilova S. et al. Management of economic and financial sustainability of oil and gas enterprises. Actual Problems of Economics. – 2013. – 139(1). – P. 265-273.
4. Altan M., Yusufazari H. and Bedük A. October. Performance analysis of banks in Turkey using CAMEL approach. In Proceedings of International Academic Conferences (Vol. 2). International Institute of Social and Economic Sciences. – 2014. – P. 21-32.
5. Mohanram P., Saiy S., Vyas D. Fundamental analysis of banks: the use of financial statement information to screen winners from losers. Review of Accounting Studies. – 2018. – 23(1). – P. 200-233. – <https://doi.org/10.1007/s11142-017-9430-2>
6. DeYoung R. and Jang K.Y. Do banks actively manage their liquidity? Journal of Banking & Finance. – 2016. – 66. – P. 143-161.
7. Pogostinskaya N., Pogostinskiy Y. Sistemnyy analiz finansovoy otchetnosti. [Systemic analysis of a financial report]. – SPb, 1999. – 94 s. [in Russian]
8. Statisticheskiy bulletin' Natsional'nogo Banka Kazakhstana. [Statistical bulletin of the National Bank of Kazakhstan]. – Nur-Sultan, 2021. – 162 s. [in Russian]
9. Consolidated financial statement of JSC «Halyk Bank» for 2015, 2016, 2018 and 2019. [Electronic resource]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Accessed: 23.05.2021) [in Russian]
10. Consolidated financial statement of JSC First Heartland Jýsan Bank for 2015, 2016, 2018 and 2019. [Electronic resource]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Accessed: 23.05.2021) [in Russian]
11. Consolidated financial statement of JSC Sberbank for 2015, 2016, 2018 and 2019. [Electronic resource]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Accessed: 23.05.2021) [in Russian]
12. Consolidated financial statement of JSC ForteBank for 2015, 2016, 2018 and 2019. [Electronic resource]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Accessed: 23.05.2021) [in Russian]
13. Consolidated financial statement of JSC Kaspi Bank for 2015, 2016, 2018 and 2019. [Electronic resource]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Accessed: 23.05.2021) [in Russian]
14. Consolidated financial statement of JSC Bank CenterCredit for 2015, 2016, 2018 and 2019. [Electronic resource]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Accessed: 23.05.2021) [in Russian]
15. Consolidated financial statement of JSC ATFBank for 2015, 2016, 2018 and 2019. [Electronic resource]. – <http://www.kase.kz/ru/issuers/> (Accessed: 23.05.2021) [in Russian]

Саркамбаева Ш.Г., Сайлаубеков Н.

ІРІ БАНКТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӨТІМДІЛІГІ: ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстандағы коммерциялық банктерді талдауға арналған. Атап айтқанда, ол жаңа әдістеме арқылы жасалған бағалау нәтижелерін ұсынады. Оның үстіне бағалау нәтижелеріне сәйкес оларды қатарға қояды. Зерттеу мақсатында мақала авторлары коммерциялық банктердің өтімділігінің тұрақтылығын бағалаудың динамикалық нормативтік моделін құрастырды. Тұрақтылық индексінің нақты мәндері нақты жағдайды нормативтік көрсеткішпен салыстыру арқылы есептелді. Бұл модельдің негізіне кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалаудың динамикалық нормативтік моделін жасау кезінде авторлар бұрын қолданған әдістеме табылады.

Мақалада алынған модельді практикалық қолдану сипатталған. Жасалған әдістің қолдану жолы көрсетілген. Сол үшін Қазақстанның ірі коммерциялық банктерінің қаржылық деректері ашық ақпарат көздерінен алынды. Өткізілген зерттеу Қазақстанның коммерциялық банктерінің өтімділігін бағалап өтімділіктің тұрақтылығының жалпы алғанда төмен деңгейін анықтады. Өзірленген техника - бұл банктердің өтімділігін бағалаудың қолданыстағы әдістеріне қосымша қолдануға болатын ыңғайлы құрал.

Саркамбаева Ш.Г., Сайлаубеков Н.

КРУПНЕЙШИЕ БАНКИ И ИХ ЛИКВИДНОСТЬ: КЕЙС КАЗАХСТАНА

Аннотация

Данная статья посвящена анализу коммерческих банков Казахстана. В частности, представлены результаты оценки, проведенной с использованием новой методики. Более того, он ранжирует их в соответствии с результатами оценки. Для целей исследования авторами статьи разработана динамическая нормативная модель оценки устойчивости ликвидности коммерческих банков. Фактические значения индекса устойчивости рассчитывали путем сравнения фактического состояния с нормативным. В основе этой модели лежит методика, использованная авторами ранее при разработке динамической нормативной модели оценки финансового состояния предприятия.

В статье также описывается практическое применение полученной модели. Приведен пример реализации разработанной методики. Для этой цели были использованы финансовые данные крупнейших коммерческих банков Казахстана из открытых источников. Проведенное исследование и оценка выявили в целом низкий уровень устойчивости динамики ликвидности. Разработанная методика представляет собой удобный инструмент, который можно использовать в дополнение к существующим методикам оценки ликвидности банков.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50),35
UDC 001.3:330.5(574)
SCSTI 12.21.25

Z. Satpayeva*, PhD¹

D. Kangalakova, PhD¹

A. Mukayev, PhD student²

*Institute of economics of the Committee
of science of the Ministry of science and
higher education the Republic of Kazakhstan,
Almaty, Kazakhstan¹
Al-Farabi Kazakh national university,
Almaty, Kazakhstan²*

* – main author (author for correspondence)
e-mail: satpayeva.zaira@ieconom.kz

R&D AS A FACTOR OF KAZAKHSTAN'S SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Science is the main element in the formation and development of a knowledge-based and innovative economy with high level of the quality of life of population. The aim of the study is to analyze R&D expenditures as a factor of Kazakhstan's socio-economic development based on dynamic and econometric analysis of statistical data of the Bureau of National Statistics of the ASPR from 2011 to 2020. The study revealed that the level of science intensity of the economy in Kazakhstan is very low. Science parameters are still not the most significant factors in the country's socio-economic development. The results obtained indicate the need to improve the efficiency of science in order to establish a knowledge-based and innovative economy and increase the well-being of the population in Kazakhstan. The study results can serve as substantiation for key directions of developing scenarios and mechanisms to improve the efficiency of scientific-technological policy of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: science, technology, economy, society, impact, R&D expenditure, science intensity of the economy, development factors, economic growth, welfare.

Кілт сөздер: ғылым, технологиялар, экономика, қоғам, әсер, ҒЗТҚЖ шығындары, экономиканың ғылым сыйымдылығы, даму факторлары, экономикалық өсу, ал-ауқат.

Ключевые слова: наука, технологии, экономика, общество, влияние, расходы на НИОКР, наукоемкость экономики, факторы развития, экономический рост, благосостояние.

JEL classification: O11, O33

Introduction. Technological growth has an important impact on improvement of competitiveness, social welfare and economic growth [1] through the R&D development. Especially in developing countries, the benefits of scientific and technological innovation can have a significant impact on social and economic problems such as unemployment and skills development [2].

Science is the main element in the post-industrial society development, a knowledge-based and innovative economy that is confirmed by the experience of technological leaders where research and development (R&D) is an important factor in economic development and social progress of the country [3]. An analysis of R&D expenditures clearly shows how developed the country is in terms of technological potential. Therefore, many developed countries pay great attention to the development of research infrastructure, spending significant financial and human resources on this. Besides, those countries that have actively invested in their own R&D, as a rule, begin to assess and evaluate their impact on the socio-economic development level for a long time after investment. Thus, world economic development is characterized by increasing gap between high-developed countries and low-developed ones. Post-industrial development of high-developed countries based on the inexhaustible resource - information and scientific knowledge. Their economic development can be characterized by the increasing influence of non-production factors, technological changes, research and development that indicates the high role of science in the socio-economic development of these countries.

The science development becomes a priority in Kazakhstan [4]; state budget expenditures for science increase annually. The need for statistical studies of assessment and evaluation of the science contribution to the country's socio-economic development in these conditions. So, the aim of the research is to analyze R&D expenditures as a factor of Kazakhstan's socio-economic development.

Literature review. According to endogenous growth theories economic growth depends on private and public R&D investment. These investments contribute to generation of new technologies, increase labor

productivity and country competitiveness within national innovation systems [5]. At the same time, science has an impact in different ways on different stages of economic development of countries. The R&D impact spending on economic growth is positive for upper middle-income countries but negligible for low-income countries. GDP per capita is higher in countries with higher per capita R&D expenditures [6].

The positive impact on economic growth of both government subsidies is widely recognized [7], and private sector investment in R&D [8]. In turn, public funding has a positive effect on private funding [9]. It was found that when R&D expenditures in the commercial enterprise sector exceed R&D expenditures in the public sector, labor productivity in developed countries tends to grow, while in developing countries where science intensity is quite low, there is an effect of "inertia" [10].

The most widely used indicator of the science contribution to the country's socio-economic development is a science intensity of economy as the share of domestic R&D expenditures in the GDP structure. But it may show the spontaneous development of science and does not give a clear answer to the question of how sufficient the allocated resources for R&D are for stable economic growth [11]. Moreover, some studies confirm that the use of the level of science intensity could be of great importance to determine the financing of science [12]. However, increasing R&D funding must be based on strong science and innovation policies aimed at increasing the return on R&D and optimizing its role in economic growth [13].

A review of scientific literature shows the high role and place of science in country's technological and socio-economic development. At the same time, depending on the scientific potential of countries, R&D expenditures have a different impact degree on economic and social development. In countries with low scientific potential, the effect of R&D is less than in countries with a medium and high level of scientific potential.

Main part. The main idea of the study that the state of science funding determines its scientific potential and socio-economic development. The main methods were the dynamic analysis of Kazakhstan's science development parameters based on statistical data for 2011 to 2020 from the Bureau of National Statistics of ASPR, and the econometric method for quantifying the impact of science on the socio-economic development of a country, where the dependent variable is GDP or GDP per capita, and the independent variables are indicators describing the scientific and technological development of the country. The main variables used are domestic expenditures on science, and the number of scientists and the number of organizations involved in R&D [14]. At the same time, within the framework of this method, correlation and regression analysis are distinguished. The essence of correlation analysis is the calculation of correlation coefficients that determine the measure and degree of the relationship between variables - indicators of scientific-technological and socio-economic development.

In 2020, in Kazakhstan the total volume of domestic R&D expenditures amounted to 89,028.7 million tenge, an increase of 2 times compared to 2011, while the peak of the science intensity of economy decreased from 2013 to 2015, and amounted to 0.17%, after which it decreased to 0.13% in 2020 (Figure 1).

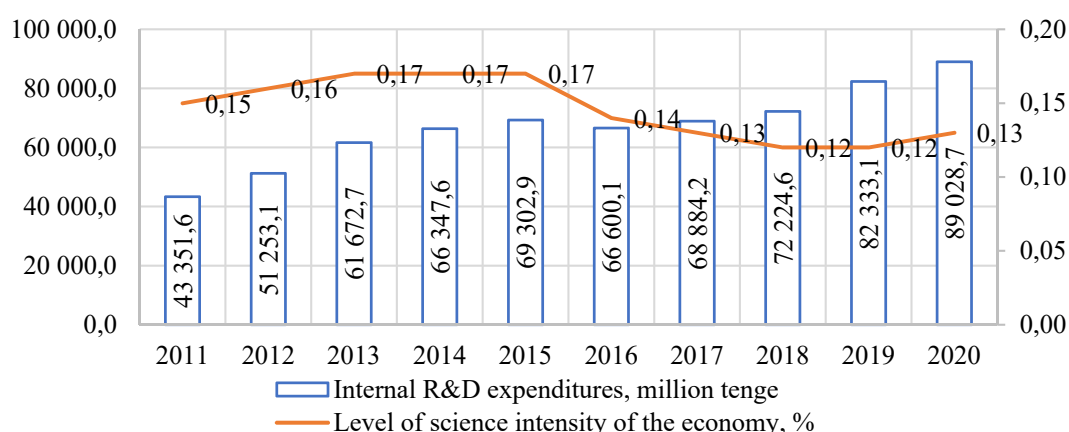

Figure 1. Domestic R&D expenditures and level of science intensity of the economy, 2011-2020*

* compiled by the authors

Kazakhstan's level of science intensity of economy is below 1% that indicates its critical level in order to ensure country's scientific and technological security. So, for economically developed countries and technological leaders, this parameter is at the level of 2.1-4.9%.

From 2011 to 2020 domestic R&D expenditures increased on several times in all sectors: in the non-profit - 3.53 times, in the public - 2.24, in the higher education - 1.88, in the private (business) - 1.51. The largest share of domestic R&D expenditures is in the business sector (41.37%), then in the government sector (32.4%) and then in the higher education sector (16.62%). Compared to 2011, the share of the government sector (by 7.41 percentage points (p.p.)) and the non-profit sector (by 2.57 p.p.) increased against the background of a decrease in the share of the business sector (by 10.22 p.p.). The share of the higher education sector practically remained unchanged (Figure 2a).

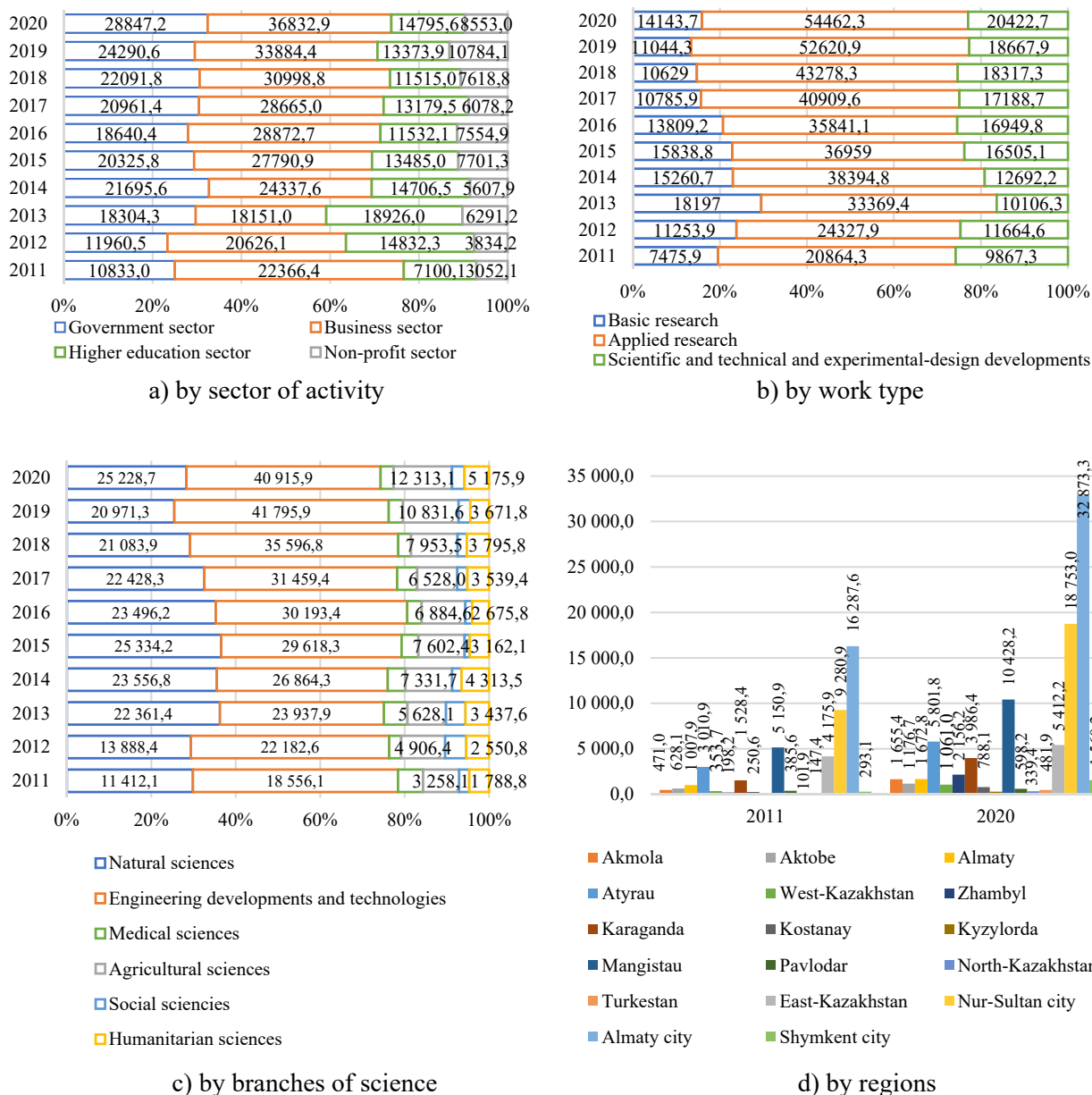

Figure 2. Domestic R&D expenditures, million tenge, 2011-2020*

* Compiled by the authors

In different countries the funding structure for various types of R&D is rather heterogeneous. So, in Argentina, Bulgaria, Croatia, Germany, Italy, Latvia, the R&D sector is more focused on applied science, in China, Denmark, Israel, Japan, South Korea - on experimental studies [15]. In Kazakhstan's structure of domestic R&D expenditures by work type, the largest share is occupied by expenditures on applied research, it increased from 54.61% (2011) to 61.17% (2020) that is largely due to the rapid development of production, the complication of technological processes. While the share of fundamental research and scientific and technical and experimental-design developments decreased by 3.68 percentage points. and

2.89 p.p. respectively (Figure 2b). Expenditures for all types of work in the period under review increased: fundamental research - by 6,667.8 million tenge, applied research - by 33,598 million tenge, scientific and technical and experimental-design developments - by 10,555.4 million tenge.

The structure of domestic R&D expenditures by branches of science in Kazakhstan is practically unchanged. In 2020, almost two-thirds of domestic R&D spending (74.3%) was in natural sciences and engineering and technology (Figure 2c). From 2011 to 2020 domestic R&D expenditures in agricultural sciences increased by 3.78 times, from 3,258.1 million tenge in 2011 to 12,313.1 million tenge that resulted in an increase in their share in the structure by 5.3 p.p. The minimum amount of expenditure falls on R&D in medical and social sciences and humanities (5.81%, 3.08% and 2.98% respectively in 2020). Within the period from 2012 to 2018, the cost of research in the area of social sciences decreased by 2.5 times that means a decrease in funding and economic research aimed to increase the efficiency of resources used, including scientific, for social development and economic growth. All this time, the share of the humanities and social sciences in the structure of expenditures practically did not change, while the situation in medical sciences noticeably deteriorated: although costs in this area for 2011–2020 increased, their share in the structure of costs decreased by 2.85 percentage points. While in the context of the COVID-2019 pandemic, the trend in the of medical science development only strengthening and plays an extraordinary role in the system intended to increase the quality of healthcare and improve the health of the population.

From 2011 to 2020 domestic R&D expenditures increased in all regions of Kazakhstan, with the highest average annual growth rates observed in Zhambyl region and Shymkent city (26.96% and 18.2%, respectively). The regions with high rates of domestic expenditures include the Mangistau, Atyrau and East-Kazakhstan regions. The growth of this parameter in 2020 compared to 2011 was 102.45%, 92.69% and 29.61% respectively (Figure 2d).

Domestic expenditures on R&D has a positive strong relationship with all indicators of socio-economic development, including GDP, with the exception of the general birth rate, with which there is no statistically significant relationship (Table 1). So it is the most significant indicator of scientific-technological development that affect the socio-economic development of Kazakhstan. Also, there is the export of high-tech goods which has a positive strong relationship with the indicator «total fertility rate», a negative strong relationship with the other indicators, with the exception of the indicator «life expectancy at birth», with which the relationship is negative moderate, and GDP and industrial production, with which there is no statistically significant connection. The indicators «technicians in R&D» and «number of employees performing R&D» do not have a statistically significant relationship with any indicator of socio-economic development, and the indicator «patent applications (residents)» has a positive moderate relationship only with the indicator «total fertility rate». The indicator «share of innovative products» has a positive strong relationship with the indicators «employed population» and «industrial output».

Table 1

Correlation between indicators of scientific-technological and socio-economic development of Kazakhstan*

Indicator	SE1	SE2	SE3	SE4	SE5	SE6	SE7
ST1	-0,731*	-0,671*	0,844**	-0,727*	-0,43	-0,720*	-0,64
ST2	-0,67	-0,63	0,696*	-0,64	-0,31	-0,61	-0,48
ST3	0,827**	0,861**	-0,678*	0,773*	0,57	0,758*	0,63
ST4	0,39	0,57	0,21	0,29	0,37	0,28	0,08
ST5	0,927**	0,941**	-0,50	0,898**	0,823**	0,888**	0,725*
ST6	0,52	0,50	-0,47	0,54	0,790**	0,59	0,718*
ST7	0,31	0,50	0,32	0,20	0,26	0,18	-0,03

* Notes: 1) SE - indicators of social and economic development: SE1 - population, thousand people; SE2 - life expectancy of the population at birth, years; SE3 - total fertility rate, per 1000 people; SE4 - average per capita nominal cash income of the population, tenge; SE5 - employed population, thousand people; SE6 - gross domestic product, million tenge; SE7 - volume of industrial production (goods, services), million tenge.

2) ST - indicators of scientific-technological development: ST1 - export of high-tech goods, USD; ST2 - patent applications, residents; ST3 - scientific publications, units; ST4 - technicians in R&D, per million people; ST5 - domestic expenditure on R&D, million tenge; ST6 - share of innovative products (goods, services) in relation to GDP, %; ST7 - number of employees performing R&D, people.

3) ** Correlation is significant at 0.01 level (bilateral); * Correlation is significant at 0.05 level (bilateral).

Regression analysis showed that despite the presence of a correlation between R&D expenditures and GDP, the coefficients of the regression model are not statistically significant (Table 2).

Table 2

Regression analysis results*

Model	R	R ²	Adjusted R ²	SEE	Changed statistics					Durbin-Watson
					Changed R ²	Changed F	df1	df2	Changed significance F	
1	0,996 ^a	0,993	0,9417	3405231,7	0,993	19,297	7	1	0,174	3,617
a. Predictors: (constant), ST7, ST2, ST6, ST5, ST1, ST4, ST3										
b. Dependent variable: SE6										
ANOVA ^a										
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Significance				
1	Regression	1566298077348776,0	7	223756868192682,3	19,297	0,174 ^b				
	Residual	11595602925762,7	1	11595602925762,7						
	General	1577893680274538,8	8							
a. Dependent variable: SE6										
b. Predictors: (constant), ST7, ST2, ST6, ST5, ST1, ST4, ST3										
Coefficients										
Model	Unstandardized coefficient			Standardized coefficient		t	Significance			
	B	Standard error		Beta						
1	(constant)	1648462,909	57696245,378			0,029	0,982			
	ST1	-0,004	0,011		-0,183	-0,337	0,793			
	ST2	-4847,812	40792,712		-0,121	-0,119	0,925			
	ST3	-1555,608	27585,164		-0,076	-0,056	0,964			
	ST4	-70559,533	190818,226		-0,259	-0,370	0,775			
	ST5	1111,092	342,006		0,910	3,249	0,190			
	ST6	8561566,476	20594667,240		0,208	0,416	0,749			
	ST7	-546,711	6770,609		-0,090	-0,081	0,949			
a. Dependent variable: SE6										

Thus, the analysis of the potential, structure and dynamics of Kazakhstani science development in 2011-2020 showed that R&D expenditures are growing. There is a significant increase in expenditures from the non-profit sector. Despite the growth in funding for all types of R&D over the period under review, funding for applied research predominates in Kazakhstan, with two-thirds of domestic R&D spending accounted for by natural sciences and engineering developments and technologies. Humanities, social and medical sciences remain the lowest-funded branches of science in the Republic. Scientific personnel have no statistically significant relationship with any parameter of socio-economic development. Domestic R&D expenditures are low and do not have a sufficiently strong impact on GDP which is largely uncorrelated with scientific-technological parameters. R&D parameters are still not the most significant factors of the socio-economic development of the country.

Conclusion. According the literature review there are a positive science impact on the country’s socio-economic development, contributing to the emergence of new technologies, the development of human potential, and an improvement in the quality of life. But today, the scientific potential of Kazakhstan is still not revealed, and R&D results are not used to solve the applied problems of republic’s socio-economic development.

The following main trends in Kazakhstani science development from 2011 to 2020 are observed:

1) R&D expenditures increased. The state budget plays the main role in R&D financing in the Republic, despite the fact that in the period 2011-2020 there is a decrease in the level of state support of science to 43.6% which is still significant, in the structure of domestic R&D expenditures. At the same time, there is a significant growth of expenditure on the part of the non-profit sector;

2) priority direction of R&D is research in the field of engineering development and technology. The humanities, social and medical sciences remain the most underfunded branches of sciences in the republic;

3) there is an uneven development of science in the regions in the country. Scientific activity is concentrated in Almaty and Astana which have significant infrastructure and R&D personnel potential.

Kazakhstani science is still at the formation stage. Kazakhstan's level of science intensity of economy indicates its critical level in order to ensure country's scientific and technological security. The relationship between parameters of scientific-technological and socio-economic development has an unstable and uneven character. Scientific-technological parameters are still not the most significant factors in the country's social and economic development. So, GDP growth and R&D expenditures are not interconnected, the scientific potential does not correspond to the economic one in the conditions of Kazakhstan.

The study results can serve as substantiation for key directions of developing scenarios and mechanisms to improve the efficiency of scientific-technological policy of the Republic of Kazakhstan. So, increasing R&D funding and the capacity of scientific personnel, developing scientific infrastructure, raising the quality of research and development requirements and other measures to increase the R&D efficiency can increase the of Kazakhstani science impact on country's socio-economic development.

This research article has been supported by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan within the project «Scientific and technological space of the EAEU countries: structure, development mechanisms, ensuring the economic interests of Kazakhstan» (IRN AP09259768).

REFERENCES

1. Cohen W. M., Levinthal D. A. Innovation and learning: the two faces of R&D // *The Economic Journal*. – 1989. – № 99 (397). – P. 569-596.
2. Van Rensburg N. J., Telukdarie A., Dhamija P. Technology in Society 4.0 applied in Africa: Advancing the social impact of technology // *Technology in society*. – 2019. – № 59. – Art. 101125.
3. Wu M., Zhao M., Wu Z. Evaluation of development level and economic contribution ratio of science and technology innovation in eastern China // *Technology in society*. – 2019. – № 59. – Art. 101194.
4. State of the Nation Address by President of the Republic of Kazakhstan K.-J. Tokayev «Unity of the people and systemic reforms are a solid foundation for the nation's prosperity» (September 1, 2021). – <https://primeminister.kz/en/addresses/01092021>
5. Coccia M. Theorem of not independence of any technological innovation // *Journal of economics bibliography*. – 2018. – № 1(5). – P. 29-35.
6. Inekwe J.N. The contribution of R&D expenditure to economic growth in developing economies. *Social indicators research*. – 2015. – № 3. – P. 727-745.
7. Walwyn D. Finland and the mobile phone industry: A case study of the return on investment from government-funded research and development // *Technovation*. – 2007. – № 6-7. – P. 335-341.
8. Pop Silaghi M.I., Alexa D., Jude C., Litan C. Do business and public sector research and development expenditures contribute to economic growth in Central and Eastern European Countries? A dynamic panel estimation // *Economic modelling*. – 2014. – № 36. – P. 108-119.
9. Lee C-Y. The differential effects of public R&D support on firm R&D: theory and evidence from multi-country data // *Technovation*. – 2011. – № 5-6. – P. 256-269.
10. Coccia M. Political economy of R&D to support the modern competitiveness of nations and determinants of economic optimization and inertia // *Technovation*. – 2012. – № 6. – P. 370-379.
11. Pinto T., Teixeira A.A. The impact of research output on economic growth by fields of science: a dynamic panel data analysis, 1980–2016 // *Scientometrics*. – 2020. – № 123. – P. 945-978.
12. Jones Ch.I., Williams J.C. Measuring the social return to R&D // *The quarterly journal of economics*. – 1998. – № 113. – P. 1119-1135.
13. Tspouri L. Can we benchmark the contribution of research and development investment to growth and competitiveness // *Science and public policy*. – 2001. – № 4(28). – P. 295-302.
14. Fursov K., Roshina Ya., Balmush O. Determinants of research productivity: an individual-level lens // *Foresight and STI governance*. – 2016. – № 2(10). – P. 44-56.
15. Manual for statistics on scientific and technological activities. – http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/STSMannual84_en.pdf

REFERENCES

1. Cohen W. M., Levinthal D. A. Innovation and learning: the two faces of R&D // *The Economic Journal*. – 1989. – № 99 (397). – P. 569-596.
2. Van Rensburg N. J., Telukdarie A., Dhamija P. Technology in Society 4.0 applied in Africa: Advancing the social impact of technology // *Technology in society*. – 2019. – № 59. – Art. 101125.
3. Wu M., Zhao M., Wu Z. Evaluation of development level and economic contribution ratio of science and technology innovation in eastern China // *Technology in society*. – 2019. – № 59. – Art. 101194.
4. State of the Nation Address by President of the Republic of Kazakhstan K.-J. Tokayev «Unity of the people and systemic reforms are a solid foundation for the nation's prosperity» (September 1, 2021). – <https://primeminister.kz/en/addresses/01092021>
5. Coccia M. Theorem of not independence of any technological innovation // *Journal of economics bibliography*. – 2018. – № 1(5). – P. 29-35.
6. Inekwe J.N. The contribution of R&D expenditure to economic growth in developing economies. *Social indicators research*. – 2015. – № 3. – P. 727-745.
7. Walwyn D. Finland and the mobile phone industry: A case study of the return on investment from government-funded research and development // *Technovation*. – 2007. – № 6-7. – P. 335-341.
8. Pop Silaghi M.I., Alexa D., Jude C., Litan C. Do business and public sector research and development expenditures contribute to economic growth in Central and Eastern European Countries? A dynamic panel estimation // *Economic modelling*. – 2014. – № 36. – P. 108-119.
9. Lee C-Y. The differential effects of public R&D support on firm R&D: theory and evidence from multi-country data // *Technovation*. – 2011. – № 5-6. – P. 256-269.
10. Coccia M. Political economy of R&D to support the modern competitiveness of nations and determinants of economic optimization and inertia // *Technovation*. – 2012. – № 6. – P. 370-379.
11. Pinto T., Teixeira A.A. The impact of research output on economic growth by fields of science: a dynamic panel data analysis, 1980–2016 // *Scientometrics*. – 2020. – № 123. – P. 945-978.
12. Jones Ch.I., Williams J.C. Measuring the social return to R&D // *The quarterly journal of economics*. – 1998. – № 113. – P. 1119-1135.
13. Tspouri L. Can we benchmark the contribution of research and development investment to growth and competitiveness // *Science and public policy*. – 2001. – № 4(28). – P. 295-302.
14. Fursov K., Roshina Ya., Balmush O. Determinants of research productivity: an individual-level lens // *Foresight and STI governance*. – 2016. – № 2(10). – P. 44-56.
15. Manual for statistics on scientific and technological activities. – http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/STSMannual84_en.pdf

Сатпаева З.Т., Кангалакова Д.М., Мұқаев А.Н.

ҒЗТҚЖ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Халықтың өмір сүру сапасының жоғары деңгейі бар ғылымды қажетсінетін және инновациялық экономиканы қалыптастыру мен дамытудың негізгі элементі ғылым болып табылады. Аталған зерттеудің мақсаты - СЖРАнің ұлттық статистика бюросының 2011 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңдегі статистикалық деректерін серпінді және эконометриялық талдау арқылы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму факторы ретінде ҒЗТҚЖ-ға арналған шығыстарды талдау. Зерттеу барысында Қазақстандағы экономиканың ғылымды қажетсіну деңгейі өте төмен екені анықталды. Ғылымның параметрлері әлі де елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды факторлары болып табылмайды. Алынған нәтижелер ғылымды қажетсінетін және инновациялық экономика құру және Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру мақсатында ғылымның тиімділігін арттыру қажеттілігі туралы куәландырады. Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасының ғылыми-техникалық саясаттың тиімділігін арттыру бойынша сценарийлерді және тетіктерді әзірлеудің басты бағыттарына негіздеме бола алады.

Сатпаева З.Т., Кангалакова Д.М., Мукаев А.Н.

**НИОКР КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА**

Аннотация

Наука является основным элементом формирования и развития наукоемкой и инновационной экономики с высоким уровнем качества жизни населения. Цель данного исследования – проанализировать расходы на НИОКР как фактор социально-экономического развития Казахстана посредством динамического и эконометрического анализа статистических данных Бюро национальной статистики АСПР за период с 2011 по 2020 годы. В ходе исследования выявлено, что уровень наукоемкости экономики в Казахстане очень низкий. Показатели науки все еще не являются наиболее значимыми факторами социально-экономического развития страны. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости повышения эффективности науки в целях создания наукоемкой и инновационной экономики и повышения благосостояния населения Казахстана. Результаты исследования могут служить обоснованием ключевых направлений при разработке сценариев и механизмов по повышению эффективности научно-технологической политики Республики Казахстан.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50),36
УДК 334.723
ГРНТИ 06.73.21

И.Д. Тургель, д.э.н., профессор¹
Г.У. Талимова*, аспирант¹
Р.Д. Берназарова, магистр²
ФГАОУ ВО «Уральский федеральный университет
имени первого Президента России Б.Н.Ельцина»
г. Екатеринбург, Россия¹
Esil University, г. Астана²
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: ms.talimova@mail.ru

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ КОРПОРАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

В статье исследованы основные тренды развития региональных институтов развития как социально-предпринимательские корпорации. В качестве специализированного института регионального развития государственно-частного партнерства социально-предпринимательские корпорации в Казахстане начали функционировать с 2006 года. В казахстанских условиях был принят формат государственной корпорации, в надежде на мгновенную доходность и результативность социально-предпринимательских корпорации, и на перспективы становления ее как значительного аккумулятора социальных инвестиций в регионе. Но не прохождение всей эволюционной цепочки от регионального оператора до самостоятельной государственной корпорации, подкрепленный только проектным финансированием, привел к низкой результативности их деятельности. На основе анализа общедоступных данных была разработана инфокарта, отражающая специализацию социально-предпринимательских корпорации в зависимости от региона дислоцирования. Было установлено, что социально-предпринимательские корпорации расположенные в поясе промышленности, специализируются в основном в промышленных отраслях, а южные и северные регионы в основном в аграрной сфере, а городские социально-предпринимательские корпорации в основном специализируются в сфере услуг. Данные тенденции следует учитывать при дальнейшем их реформировании и вовлечения в государственные и региональные программы развития территории.

Ключевые слова: *государственно-частное партнерство, институты развития, квазигосударственные организации, региональное развитие, социально-предпринимательская корпорация, специализация, промышленность, аграрная сфера, предпринимательство, сфера услуг.*

Кілт сөздер: *мемлекеттік-жекешелік әріптестік, даму институттары, квазимемлекеттік ұйымдар, өңірлік даму, әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорация, мамандану, өнеркәсіп, аграрлық сала, кәсіпкерлік, қызмет көрсету саласы.*

Keywords: *public-private partnership, development institutions, quasi-governmental organizations, regional development, social and entrepreneurial corporation, specialization, industry, agricultural sector, entrepreneurship, service sector.*

JEL classification: L32

Введение. Новые условия экономического развития с возрастающими кризисными явлениями и турбулентной внешней средой обусловили трансформационные процессы в деятельности организаций государственного сектора и институтов развития. Сегодня они переоценивают свою деятельность по созданию общественной и экономической ценности, а внешние условия развития экономики – динамизм экономических процессов, усложнение и возрастание требований потребителей товаров и услуг, увеличение скорости передачи информации и получение новых знаний, обострение конкуренции – стимулируют государственные организации мыслить стратегически, адаптируя рутинную деятельность к новым ожиданиям внешней среды [1, 2]. В этой связи внедрение предпринимательских принципов становится приоритетной траекторией развития субъектов квазигосударственного сектора на пути к построению гибкой, динамичной и эффективной структуры вне зависимости от формы собственности (нерыночные или коммерческие).

Успех местной экономики или регионального развития определяется системой социально-экономических и культурных компонентов: предпринимательский потенциал; местные факторы производства (капитал и рабочая сила); взаимоотношения между субъектами, которые способствуют усвоению накопленных знаний; способность принимать решения, которые позволяют местным социальным и экономическим субъектам руководить процессами развития, оказывать поддержку их

преобразованиям и инновациям, а также обогащать их внешней информацией и знаниями, которые необходимы для увязки процесса развития с общим процессом развития и глобальными экономическими, социальными, технологическими и культурными преобразованиями [3-5].

Обзор литературы. Развитие государственно-частного партнерства в постсоветском пространстве, в первую очередь, связано со становлением институциональной базы и соответствующих механизмов, уже апробированных в современной мировой практике. В качестве специализированного института развития государственно-частного партнерства в условиях Казахстана рассматривается деятельность социально-предпринимательских корпорации (СПК), созданных в 2006 году. Исходя из названия, данные организации отдельные исследователи относят к институтам социального предпринимательства [6], что в целом не полностью соответствует цели их создания и функционирования. В зависимости от цели и задач социально-предпринимательских корпорации их принято относить региональным институтам развития. Основная миссия всех СПК в Казахстане осуществлять функции операторов государственно-частного партнерства при инициировании и финансировании инвестиционных проектов, способствующих устойчивому социально-экономическому развитию регионов. Кроме этого, в социально-предпринимательские корпорации были переданы права недропользования и другие хозяйственные активы региональной администрации с целью вовлечения их в экономический оборот и получения соответствующих доходов, и при аккумулировании достаточных финансовых средства СПК должны были бы финансировать социальные проекты в области [7]. Исходя из этого, хотя и в названии СПК «социальный» стоит в начале, данная задача может быть реализована только при получении устойчивых доходов от основной деятельности, по развитию деловой и инвестиционной среды конкретного региона функционирования.

Законодательство Республики Казахстан в области государственно-частного партнерства основывается на Конституции Республики Казахстан и состоит из Гражданского кодекса Республики Казахстан, Закона «О концессиях» [8], Закона «О государственно-частном партнерстве» [9] и иных нормативных правовых актов Республики Казахстан.

Цель исследования заключается в определении эффективных форм функционирования государственно-частного партнерства в Казахстане, с учетом деятельности таких региональных институтов развития как социально-предпринимательские корпорации.

Основная часть. В казахстанских условиях был принят формат государственной корпорации, в надежде на мгновенную доходность и результативность СПК, и на перспективы становления ее как значительного аккумулятора социальных инвестиции в регионе. Но не прохождения всей эволюционной цепочки от регионального оператора до самодостаточной государственной корпорации, подкрепленный только проектным финансированием, привел к низкой результативности их деятельности. Все это хорошо объясняет текущее положение СПК в Казахстане как регионального оператора, а не как инвестора, как предполагалось в начале их создания. Кроме этого, вопросы инновационно-технологического развития регионов Казахстана, также запланированные на решение с участием СПК, не нашли своего эффективного результата, о чем свидетельствуют низкие региональные показатели развития науки и инновации в Казахстане. Характеристика каждого СПК с выделением специфики их функционирования в регионах представлена в таблице 1.

Таблица 1

Ключевые сферы деятельности СПК Республики Казахстан*

Наименование СПК	Год организации	Ключевые сферы деятельности	Крупный инвестиционный проект
1	2	3	4
АО «СПК «Ертіс» (Восточно-Казахстанская область)	2007	Недропользование, строительство, развитие индустриально-инновационной инфраструктуры, АПК.	Реконструкция и возобновления деятельности завода по производству OSB панелей
АО «СПК «Туркестан» (Южно-Казахстанская область)	2011	Сельское хозяйство, АПК, строительство	СЗЦ «Онтустик»
АО «СПК «Шымкент» (г.Шымкент)	2017	Строительство объектов ЖКХ и инфраструктуры, развитие индустриально-инновационной инфраструктуры, сервис.	Инфраструктурные проекты

1	2	3	4
АО «СПК «Павлодар» (Павлодарская область)	2011	Развитие индустриально-инновационной инфраструктуры, туристско-рекреационная инфраструктура.	ТОО «Курорт Маралды»
АО «СПК «Каспий» (Мангистауская область)	2010	Недропользование, строительство, развитие индустриально-инновационной инфраструктуры.	«Опреснительный завод «Каспий»
АО «СПК «Сарыарка» (Карагандинская область)	2007	Недропользование, строительство, развитие индустриально-инновационной инфраструктуры, АПК.	ТОО «Индустриальный парк «Машиностроение-металлообработка»
АО «СПК «Тобол» (Костанайская область)	2007	Машиностроение, сельское хозяйство, АПК, строительство, недропользование	Организация производства тракторов «КИРОВЕЦ»
АО «СПК «Астана» (г.Астана)	2011	Строительство объектов ЖКХ и инфраструктуры, развитие индустриально-инновационной инфраструктуры, сервис.	Инфраструктурные проекты
АО «СПК «Солтүстік» (Северо-Казахстанская область)	2011	Сельское хозяйство, АПК, строительство, машиностроение.	Завод по переработке масличных культур
АО «СПК «Атырау» (Атырауская область)	2011	Сельское хозяйство, АПК, строительство, переработка мусора	Строительство биокомплекса по переработке отходов
АО «СПК «Алматы» (г.Алматы)	2011	Строительство, развитие индустриально-инновационной инфраструктуры, сервис, городская среда.	ТОО «D&J Investment & logistic»
АО «СПК «Жетісу» (Алматинская область)	2007	Недропользование, развитие индустриально-инновационной инфраструктуры, АПК.	Добыча вольфрама на месторождении Богуты
АО «СПК «Есиль» (Ақмолинская область)	2011	Сельское хозяйство, АПК, строительство	«СЗЦ «Кокшетау»
АО «СПК «Байқоңыр» (Қызылординская область)	2011	Недропользование, строительство, туристско-рекреационная инфраструктура, АПК.	Строительство санатория - грязелечебницы «Orda Сығанак»
АО «СПК «Ақтобе» (Ақтөбинская область)	2011	Недропользование, строительство, развитие индустриально-инновационной инфраструктуры, АПК.	Индустриальная зона «Ақтобе»
АО «СПК «Тараз» (Жамбылская область)	2011	Сельское хозяйство, АПК, строительство	«100 мест – уличная торговля»
АО «СПК «Орал» (Западно-Казахстанская область)	2007	Недропользование, строительство, развитие индустриально-инновационной инфраструктуры, АПК.	Строительство газотурбинной электростанции, г.Уральск

* Составлено авторами

На основе представленных данных нами разработана инфокарта (Рисунок 1), отражающая специализацию СПК в зависимости от региона дислоцирования. Как видно из карты, регионы и СПК расположенные в поясе промышленности, специализируются в основном в промышленных отраслях, а южные и северные регионы в основном в аграрной сфере, а городские СПК в основном специализируются в сфере услуг. Присутствие по всем регионам проектов недропользования связано с тем, что именно СПК выступают основными операторами по передаче прав на недропользование в регионах, включая любые объекты нестратегические объекты недропользования, в основном хозяйственного назначения (добыча песка, гравия и т.п.). На стратегические объекты недропользования оператором назначен АО «Тау-кен Самрук» дочерняя организация АО «ФНБ «Самрук-Казына».

Рисунок 1. Инфокарта размещения и специализации СПК Казахстана по регионам

Таким образом, на основе представленной инфокарты можно выделить основные направления специализации СПК в регионах:

- СПК группы индустриального направления, (Восточно-Казахстанская, Павлодарская, Мангистауская, Карагандинская, Атырауская, Алматинская, Актюбинская, Западно-Казахстанская областей) характеризуются в основной массе относительно других СПК более масштабными показателями, но и более высокой волатильностью, что связано с долгосрочностью инвестиционного периода в промышленности и в сфере инфраструктуры, и обуславливает зависимость результатов СПК от циклов освоения инвестиции (3-5 лет);

- СПК группы сельскохозяйственного направления, (Южно-Казахстанская, Костанайская, Северо-Казахстанская, Ақмолинская, Қызылординская, Жамбылская областей), характеризуются относительно средними показателями со средней волатильностью, что также зависит от основного направления инвестирования, сельского хозяйства, в котором потребность в инвестициях относительно промышленности низок и инвестиционный цикл более короткий (2-3 года);

- СПК группы сервисно-инфраструктурного направления, (гг. Астана, Алматы и Шымкент), характеризуется относительно других более стабильными показателями и по объемам инвестирования, доходности и результатов. Это связано с коротким циклом инвестирования в сфере

услуг (1-2 года), а также конкретными планами инвестирования в крупных городских агломерациях, в которых они дислоцированы, т.е. бюджеты составляются и реализуются в соответствии с четкими графиками, а СПК выполняют роль операторов.

Подобная дифференциация отраслей специализации СПК обусловлена следующими основными причинами:

1. Приоритетные инвестиционные проекты, реализуемые при участии СПК в первую очередь, зависят от специализации региона (промышленность, АПК, инфраструктура, сфера услуг и т.п.). Представленные в таблице 10 ключевые сферы деятельности и построенная на его основе инфографика взята из персональных сайтов самих СПК, в таком контексте аналогичных исследований в Казахстане еще не проводилось;

2. При наличии ведущих предприятий по отраслям специализации региона задача СПК трансформируется в развитие смежных отраслей, в частности поддержку МСБ, так как крупные или успешные субъекты региональной экономической системы обладают достаточным инвестиционным потенциалом, а задача СПК как регионального института развития оказывать инвестиционную и институциональную поддержку наиболее нуждающимся субъектам региона.

3. Также специализация СПК зависит от степени участия в реализации государственных целевых программ, таких как Дорожная карта бизнеса, программы занятости, программы финансирования сервисно-заготовительных центров АПК, развития туристско-рекреационного потенциала в регионах, что также отмечено нами в представленной инфографике, в качестве отраслей специализации.

4. Общим для всех СПК выступают вопросы развития индустриально-инновационной инфраструктуры, в особенности инновационных институтов и центров обслуживания предпринимателей, в рамках осуществления функционала регионального института развития.

Заключение. В целом отрасли и сферы специализации СПК (направления выделения инвестиции) по регионам это не долговременный и устойчивый тренд, оно может быть скорректировано в зависимости от конкретных экономических задач региональной или республиканской администрации перед СПК в определенный момент времени. СПК как региональный инвестиционный оператор государственных и региональных программ и как институт развития не конкурирует с устоявшимися субъектами региональной экономической системы, а наоборот создает новые возможности и сферы развития для начинающих предпринимателей региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Audretsch D.D., Dohse. Location: A Neglected Determinant of Firm Growth. *Review of World Economics*. – 2007. – 143(1). – 79-107.
2. Capello R., Caragliu A., Nijkamp P. Territorial Capital and Regional Growth: Increasing Returns in Cognitive Knowledge Use. *Discussion Papers*. – No. 09-059/3. – 2009. – Tinbergen Institute.
3. Pietrzak M.B., Balcerzak A.P., Gajdos A., Arendt L. Entrepreneurial environment at regional level: the case of Polish path towards sustainable socio-economic development, *Entrepreneurship and Sustainability*. – 2017. – Issues 5(2) . – P. 190-203. – [http://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.2\(2\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.2(2))
4. Sagiyeva R., Zhuparova A., Ruzanov R., Doszhan R., Askerov A. Intellectual input of development by knowledge-based economy: problems of measuring in countries with developing markets, *Entrepreneurship and Sustainability*. – 2018. – Issues 6(2). – P. 711-728. – [http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.2\(17\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.2(17))
5. Lavrinenko O., Ignatjeva S., Ohotina A., Rybalkin O., Lazdans D. The Role of Green Economy in Sustainable Development (Case Study: The EU States), *Entrepreneurship and Sustainability*. – 2019. – Issues 6(3). – P. 1013-1026. – [http://doi.org/10.9770/jesi.2019.6.3\(4\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2019.6.3(4))
6. Sansyzybayeva G.N., Alakhunova T. The role of social-entrepreneurial corporations in implementation of social projects in the Republic of Kazakhstan. *International scientific and practical conference «Advanced research», Bulgaria*. Retrieved from. – 2015. – http://www.rusnauka.com/7_PNI_2015/Economics/15_188904.doc.htm
7. Taubayev A.A., Doskaliyeva B.B., Akyenov S.Sh. The role of the social-entrepreneurship corporations in Kazakhstan in the development of the public private partnership mechanisms. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. – Vol.6(183) . – 2016. – P. 15-22. – DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2016/183-6/3>
8. О концессиях: [закон Республики Казахстан от 07 июля 2006 г. №167-III (редакция от 29.09.2014)]. [Электронный ресурс] // ИС «ЮРИСТ». – URL: <http://www.online.zakon.kz> (дата обращения: 17.12.2022)

9. О государственном-частном партнерстве: [закон Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 379-V ЗРК (редакция от 28.12.2017)]. – [Электронный ресурс] // ИС «Әділет». – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000379> (дата обращения: 17.12.2022).

REFERENCES

1. Audretsch D.D., Dohse. Location: A Neglected Determinant of Firm Growth. *Review of World Economics*. – 2007. – 143(1). – 79-107.
2. Capello R., Caragliu A., Nijkamp P. Territorial Capital and Regional Growth: Increasing Returns in Cognitive Knowledge Use. *Discussion Papers*. – No. 09-059/3. – 2009. – Tinbergen Institute.
3. Pietrzak M.B., Balcerzak A.P., Gajdos A., Arendt L. Entrepreneurial environment at regional level: the case of Polish path towards sustainable socio-economic development, *Entrepreneurship and Sustainability*. – 2017. – Issues 5(2) . – P. 190-203. – [http://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.2\(2\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2017.5.2(2))
4. Sagiyeva R., Zhuparova A., Ruzanov R., Doszhan R., Askerov A. Intellectual input of development by knowledge-based economy: problems of measuring in countries with developing markets, *Entrepreneurship and Sustainability*. – 2018. – Issues 6(2). – P. 711-728. – [http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.2\(17\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.2(17))
5. Lavrinenko O., Ignatjeva S., Ohotina A., Rybalkin O., Lazdans D. The Role of Green Economy in Sustainable Development (Case Study: The EU States), *Entrepreneurship and Sustainability*. – 2019. – Issues 6(3). – P. 1013-1026. – [http://doi.org/10.9770/jesi.2019.6.3\(4\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2019.6.3(4))
6. Sansyzybayeva G.N., Alakhunova T. The role of social-entrepreneurial corporations in implementation of social projects in the Republic of Kazakhstan. *International scientific and practical conference «Advanced research», Bulgaria*. Retrieved from. – 2015. – http://www.rusnauka.com/7_PNI_2015/Economics/15_188904.doc.htm
7. Taubayev A.A., Doskaliyeva B.B., Akyenov S.Sh. The role of the social-entrepreneurship corporations in Kazakhstan in the development of the public private partnership mechanisms. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*. – Vol.6(183) . – 2016. – P. 15-22. – DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2016/183-6/3>
8. О контсессиакх: [закон Республики Казахстан от 07 июля 2006г. №167-III (редакция от 29.09.2014)]. [Elektronnyi resurs] // IS «ІURIST». – URL: <http://www.online.zakon.kz> (data obrashcheniia: 17.12.2022) [in Russian]
9. О gosudarstvenno-chastnom partnerstve: [закон Республики Казахстан от 31 октиабрия 2015 года № 379-V ZRK (редакция от 28.12.2017)]. – [Elektronnyi resurs] // IS «Әdilet». – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000379> (data obrashcheniia: 17.12.2022). [in Russian]

Тургель И.Д., Талимова Г.У., Берназарова Р.Д.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-КӘСІПКЕРЛІК КОРПОРАЦИЯЛАРДЫҢ МАМАНДАНУЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Аңдатпа

Мақалада әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар ретінде аймақтық даму институттарын дамытудың негізгі тенденциялары зерттелген. Мемлекеттік-жекешелік әріптестікті өңірлік дамытудың мамандандырылған институты ретінде Қазақстандағы әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар 2006 жылдан бастап жұмыс істей бастады. Қазақстандық жағдайда әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорацияның лезде табыстылығы мен нәтижелілігіне және оны өңірдегі әлеуметтік инвестициялардың елеулі аккумуляторы ретінде қалыптастыру перспективаларына үмітпен мемлекеттік корпорация форматы қабылданды. Бірақ аймақтық оператордан өзін-өзі қамтамасыз ететін мемлекеттік корпорацияға дейінгі барлық эволюциялық тізбектің өтуі емес, тек жобалық қаржыландырумен қамтамасыз етіліп, олардың жұмысының төмен нәтижелілігіне әкелді. Жалпыға қол жетімді деректерді талдау негізінде әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялардың орналастыру аймағына байланысты мамандандануын көрсететін инфокарта жасалды. Өнеркәсіп белдеуінде орналасқан әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар негізінен өнеркәсіп салаларында, ал оңтүстік және солтүстік аймақтар негізінен аграрлық салада, ал қалалық әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар негізінен қызмет көрсету саласында мамандандырылатыны анықталды. Бұл үрдістерді одан әрі реформалау және аумақты дамытудың мемлекеттік және өңірлік бағдарламаларына тарту кезінде ескеру қажет.

Turgel I., Talimova G., Bernazarova R.

**THE MAIN AREAS OF SPECIALIZATION OF SOCIAL
AND ENTREPRENEURIAL CORPORATIONS IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The article examines the main trends in the development of regional development institutions as social and entrepreneurial corporations. As a specialized institute for the regional development of public-private partnership, social and entrepreneurial corporations in Kazakhstan have been functioning since 2006. In Kazakhstan's conditions, the format of a state corporation was adopted, hoping for instant profitability and effectiveness of socio-entrepreneurial corporations, and for the prospects of its formation as a significant accumulator of social investments in the region. But not the passage of the entire evolutionary chain from a regional operator to a self-sufficient state corporation, supported only by project financing, led to low performance of their activities. Based on the analysis of publicly available data, an infocard was developed reflecting the specialization of socio-entrepreneurial corporations depending on the region of deployment. It was found that socio-entrepreneurial corporations located in the industrial belt specialize mainly in industrial sectors, and the southern and northern regions mainly in the agricultural sector, and urban socio-entrepreneurial corporations mainly specialize in the service sector. These trends should be taken into account when further reforming them and involving them in state and regional territorial development programs.

A. Turekulova*, PhD

Y. Beisengaliyev, PhD student

M. Niyazov, PhD student

B. Chereyeva, PhD

Esil Univesity, Astana, Kazakhstan

* – main author (author for correspondence)

email: asiya_1989@mail.ru

PROBLEMATIC ASPECTS OF RELATIONSHIPS IN THE WORKFORCE

The article considers the stages and features of the formation and development of the Kazakh labor market, the formation of the infrastructure and legislative framework of the labor market in the conditions of crisis phenomena in the economy and during its stabilization. The review of scientific literature concerning the study of various aspects of the labor market, conceptual approaches to the study of the laws of its development, mechanisms of functioning and methods of state regulation.

The main indicators of the domestic labor market are analyzed. It is revealed that there is a slight decrease in the share of the economically active population, despite which the country continues to occupy a leading position in the post-Soviet space in this indicator. It is established that despite the positive dynamics of the number of employed people, the rates of employment growth in urban and rural areas have significant differences. It is shown that new trends are forming in the structure of employees, related not only to the place of residence of employees, but also to the place and form of their work. The tendency of the rapid spread of such a form of employment as work under a contract for the provision of services has been revealed. It is determined that one of the factors of reducing the unemployment rate is the employment of people to individuals for the purpose of running their household.

Systemic measures are proposed that provide for an active role of the state in regulating new trends and changes in the domestic labor market, and their necessity for solving problems of employment and unemployment at the regional and national levels is shown.

Keywords: labor market, employer, employee, social and labor sphere, employment, unemployment, employment contract, collective, management, relationships.

Кілт сөздер: еңбек нарығы, жұмыс беруші, жұмысшы, әлеуметтік-еңбек аясы, жұмысбастылық, жұмыссыздық, еңбек келісімішарты, ұжым, басқару, өзарақатынас.

Ключевые слова: рынок труда, работодатель, работник, социально-трудовая сфера, занятость, безработица, трудовой договор, коллектив, управление, взаимоотношения.

JEL classification: J53

Introduction. Over the years of independence, Kazakhstan has created a fundamentally new socio-political system with a focus on building a socially oriented state. At the same time, social orientation means achieving a balance between market efficiency and social equality, when the social sphere is considered as the most important source of economic growth. A socially oriented state forms a new type of social ties between people based on the principles of social justice, social cooperation and civil consent. And the state itself is perceived not as a faceless collective community of citizens in which individuality is dissolved, but as an association of free individuals on a solidary basis. This synthesis is not easy one, because often we are talking about opposing ideas and interests.

Today, social and labor relations are under the influence of a transformational crisis, which can be noticed due to the prevailing stereotypes of labor behavior, infringement of labor and social rights, as well as the strengthening of socio-economic labor inequality. There are still differences in wages both in the sectoral and regional context. The high gap between wages negatively affects the motivation for effective work, reduces the standard of living of the population, for most of whom this is the only source of income.

The purpose of the study is to consider problematic aspects in the relationship between employers and employees.

The objectives of the study are:

- study of the main indicators of the labor market in the republic;
- identification of problem areas in the relationship between employers and employees;
- study of the main indicators related to wage labor:

The research uses empirical general scientific research methods, including methods of data analysis and synthesis.

Literature review. According to the Labor Code of the Republic of Kazakhstan, an employer is a natural or legal person with whom an employee has formed an employment relationship. At the same time, the employer can be both the owner and the representative of the production. An employee is a person who has concluded an employment contract with an employer to perform work according to qualifications and abilities [1].

During the socialist period, the functions of the employer as a market entity were deformed, which led to a change in labor relations. And during the formation of the market, the social and labor relations of regulation by the state were minimal.

As a result, the basic principles of state regulation of the sphere of labor in a socially oriented economy aimed at achieving effective employment and decent wages have not been implemented. In the conditions of the weakness of trade unions and the lack of proper state control over the enforcement of labor legislation, employees of enterprises have essentially found themselves in a disempowered position.

According to N.V. Zakalyuzhnaya, today the opportunity not to interact personally, but to work remotely is favorable for the employer and the employee, it will bring a certain effect to both sides [2]. It should be noted that Blanchard O. and Lander A. in their work noted the dominance of non-standard forms of employment, which will lead to special forms of relations between the employer and employees [3]. J. Dolado believed that the flexibility of the labor market and relationships in the workforce are provided through the action of informal mechanisms that restrain unemployment [4].

It must be recognized that the state still pays great attention to monetary policy, underestimating the importance of the problems of restructuring labor relations in the real sector of the economy. The prioritization differs from Western countries, where the regulation of social and labor relations has ceased to be the prerogative of the market. The economic crisis has increased interest in the problems of the social and labor sphere.

The main part. Today, the employers play a leading role in the relationship between employees and employers at Kazakhstan's enterprises, while employees represent the "driven" side. In private companies, employers have a wide range of opportunities, which are mostly limited financially, and where the role of employees in regulating the relationship between the parties is reduced.

In 1996, the Institute of Labor of the Russian Federation conducted a sociological study among employees of industrial enterprises belonging to both the public and private sector. The results of the study showed that employees as an effective way of regulating social and labor problems do not perceive the processes of collective bargaining at any level.

It was revealed the willingness of employees to voluntarily transfer all their rights to resolve any issues of relationships in the workforce, if a minimum level of socio-economic benefits is provided. Employees are not ready to perform these functions, despite the attractiveness of building relationships between management and the workforce on their own. Trends in the sphere of labor were typical for all countries of the post-Soviet space [5].

Table 1

Main indicators of the of Kazakhstan’s labor market*

Indicator	Year					Deviation 2021 from 2017	
	2017	2018	2019	2020	2021	(+, -)	%
Employed population, people.	8369845	8469092	8571416	8531207	8569209	199364	102,4
Employment rate of the population in % to:							
- population aged 15 years and older	77,7	78,8	79,1	77,8	78,4	0,7	100,9
- the number of workers	95,0	95,1	95,2	95,1	95,0	-	100,0
Unemployed population, people.	439009	432991	431233	443553	446876	7864	101,8
Unemployment rate, %	5,0	4,9	4,8	4,9	5,0	-	100,0
Long-term unemployment rate, %	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	-	100,0

* Table compiled based on sources [6]

According to the data in Table 1, the number of employed people in the republic tended to increase. In recent years, it has increased by 199,364 people or by 2.4%. However, the dynamics were unstable. Most people in the economy were employed in 2019. In 2020, compared to the previous year, there was a slight decrease in the number of employed (by 0.5%), which was explained by a decrease in business economic activity due to the epidemiological situation in the country. However, in the next year, the number of employees in the economy began to increase, which led to an increase of 0.4%. The level of employment of the population to the total number of economically active population has remained unchanged over the past time, and the level of employment to the able-bodied population has increased by 0.7 percentage points.

According to official statistics, the number of unemployed in the republic has increased by 7864 people over the past five years, which means a 1.8% increase. At the same time, the unemployment rate in the country remains almost unchanged, not exceeding 5%. While the long-term unemployment rate is at 2.2%. It should be noted that long-term unemployment refers to unemployment that lasts for a long period of time, more than one year. This type of unemployment is more serious than short-term unemployment. After all, long-term unemployment can be caused by economic changes in the country, that is, the loss of work due to the closure of enterprises, a decrease in production volumes. Moreover, in such conditions, it is not always easy for a highly specialized specialist to find an enterprise where his knowledge and skills can be in demand.

Table 2

Dynamics and structure of employees of the republic, people*

Indicator	Year					Deviation 2021 from 2017	
	2017	2018	2019	2020	2021	(+, -)	%
Employed population, total	8585153	8694989	8780829	8732040	8807113	221960	102,6
Employees	6485931	6612467	6681580	6686666	6710206	224275	103,5
,including employed:							
- in the organization	5796293	5857376	5879607	5791030	5811436	15143	100,3
- for individuals	528773	567247	515499	568013	548226	19453	103,7
- in a peasant farm	158611	156262	253426	276071	283257	124646	178,6
- under the contract for services	2254	31582	33048	51552	67287	65033	By 29,9 times
Employed population, total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0	0,0
including employed:							
- in the organization	89,4	88,6	88,0	86,6	86,6	-2,8	96,9
- for individuals	8,2	8,6	7,7	8,5	8,2	0,0	0,0
- in a peasant farm	2,37	2,4	3,8	4,1	4,2	1,83	177,2
- under the contract for services	0,03	0,4	0,5	0,8	1,0	0,97	By 33,3 times

* Table compiled based on sources [6]

According to Table 2, the number of employees in recent years has increased by 224275 people or 3.5%. Specialists of the Center for Applied Research "Talap" claim that in order to achieve the state of the labor market to the level of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) countries, the number of employees in Kazakhstan should grow to 8 million people by 2030 year. To achieve this indicator, approximately 1.3 million additional jobs should be created by the time period under review. Surveys conducted among the unemployed showed that the population of the republic needs a job, not the opportunity to do their own business and create jobs for other people. In this regard, it can be assumed that the forecasts of the Center for Applied Research "Talap" may eventually turn into reality.

In the structure of the employed population, the main share is made up of employees, for example, in 2017 the share employees was 75.7%, in 2018 – 76.0%, in 2019 – 76.1%, in 2020 – 76.6%, in 2021 – 76.2%. From here it can be seen that the fluctuations in values do not differ in a significant scale. It turned out that, in general, more than two thirds of the employed population of the republic prefer to engage in wage labor.

Official statistics divide employees into workers, in various organizations and individuals, in peasant farms and under a civil contract for services. Among them, in recent years, the highest increase in the number of workers has been observed in peasant farms (by 78.6%), as well as workers involved in service

contracts (by 29.9 times). While the number of employees in organizations and 1 individuals are characterized by low growth rates.

Nevertheless, the proportion of employees in organizations remained the highest during the analyzed period of time. However, there is a gradual decrease in the proportion of those people who work in various organizations. But a more noticeable reduction in the share of this category of workers in the total number of employees occurred in 2020 and 2021. Within 8% is the proportion of workwrs, employed by individuals. A small share in the total number of employees falls on those who are employed in peasant farms, as well as on those who work under civil contracts for services. If in 2017 the share of these two categories of employees in the total number of employees was 2.4%, then in 2021 the indicator reached 5.2%, having increased 2.2 times over the past period.

Table 3

Dynamics of the number of employees living in urban areas, people*

Indicator	Year					Deviation 2021 from 2017	
	2017	2018	2019	2020	2021	(+, -)	%
Employed population, total	4932032	5017484	5132060	5144496	5222749	590717	105,9
Employees	4160246	4226730	4312365	4315376	4340370	180124	104,3
including employed:							
- in the organization	3816274	3828015	3939339	3915813	3948048	131774	103,5
- for individuals	331248	361016	316145	326014	304198	-27050	91,8
- in a peasant farm	10700	9965	26997	31826	36617	25917	By 3,4 times
- under the contract for services	2024	27734	29884	41723	51507	49483	By 25,4 times

* Table compiled based on sources. [6]

As can be seen from table 3, the share of urban residents in the total number of employed population has steadily increased over the past years. For example, if in 2017 the indicator was 57.4%, then in 2021 it reached 59.3%, an increase of 1.9 percentage points. On the one hand, the growth in the number of citizens of the republic living in cities corresponds to the global trend of urbanization. But on the other hand, rural residents come to cities, and especially to cities with millions of people, in search of work and with a desire to improve their quality of life. It is believed that it is easier to find work in cities.

In the total number of urban employed population, the number of employees is predominant. The share of this category of workers in recent years has fluctuated between 83-84% with a clear downward trend. Moreover, when studying the composition of employees living in urban areas, it turns out that the vast majority of them (over 90%) are employed in organizations. However, the growth rate of this category of workers is insignificant. On the contrary, the number of employees who living in urban areas and employed by individuals decreased by 27050 people or 8.2%. The share of this category of employees in the total number of employees decreased from 7.9% in 2017 to 7% in 2021.

As a rule, people employed by individuals prefer to move to work in an organization. This is largely due to the fact that working in an organization gives an employee a sense of social security and stability. The number of hired personnel employed in peasant farms, and the number of employees working on the basis of contracts for services, is insignificant in urban conditions.

Table 4

Dynamics of rural areas, people*

Indicator	Year					Deviation 2021 from 2017	
	2017	2018	2019	2020	2021	(+, -)	%
1	2	3	4	5	6	7	8
Employed population, total	3653121	3677505	3648769	3587544	3584364	-68757	98,1
Employees	2325685	2385737	2369215	2371290	2369836	44151	101,9
including employed:							

1	2	3	4	5	6	7	8
- in the organization	1980019	2029361	1940268	1875217	1863388	-116631	94,1
- for individuals	197525	206231	199354	241999	244028	46503	123,5
- in a peasant farm	147911	146297	226429	244245	246640	98729	166,7
- under the contract for services	230	3848	3164	9829	15780	15550	by 68,6 times

* Table compiled based on sources [6]

According to table 4, in recent years, the number of employed people in rural areas has decreased by 68,757 people or by 1.9%. At the same time, in the total number of employed population of the country, the proportion of employed rural residents in 2017 was 42.6%. In the next years, this indicator began to decline annually, reaching 40.7% by 2021.

In the total number of the working rural population, employees make up the main group. However, their number has increased by only 44,151 people or by 1.9% over the past five years. The share of employees in the total number of working rural residents in 2017 was 63.7%. In the next years, the share of employees steadily increased. This has led to the fact that by 2021, the proportion of employees living in rural areas in the total number of employed rural population reached 66.1%.

In 2017 and 2018, the vast majority of employees living in rural areas (85.1%) worked in organizations. However, in the following years there was a decrease in the share of such workers in the composition of employees. As a result, in 2021, the share of employees working in organizations began to be 78.6%. During the period from 2017 to 2021, the number of employees living in rural areas and working in organizations decreased by 116631 people or by 5.9%.

In the 90s of the last century, the market reforms introduced led to the closure of large-scale production, as a result of which qualified specialists moved into the category of hidden unemployed, enterprises in the state without pay. At the same time, the constant influx of young professionals without work experience into the labor market created favorable conditions for the manipulation of vacant positions. The high unemployment rate led to a situation where applicants for vacant positions were refused if they met all the requirements, becoming a victim of behind-the-scenes intrigues [7]. This behavior was explained by the position of the leaders – they do not need personnel "from the street". Disagreements between managers on staffing issues arise when there is competition among candidates for a vacant position with "their own" or "from the outside" person. As a result, arguing the refusal of employment by professional unfitness, the head staffing at his discretion.

As you know, in the private sector, the relationship between the employer and employees is regulated by short contracts, which are often violated by both parties. Many managers do not enter into individual labor contracts with employees, and if conflicts arise, they ask the employee to quit. This personnel policy contributed to the formation of a submissive staff, which is a good example for the rest of the team [8].

In practice, it often occurs when employees themselves provoke the appropriate attitude of employers towards them. Employees do not always get to defend their positions and rights. Since the spread of the opinion about the impunity of employers, and the protection of the rights of employees ends with the complete defeat of the latter.

Conclusion. Kazakhstan's labor market has its own specifics, which can be attributed to the widespread use of various non-standard forms of economic behavior among both employees and employers. This has led to an increase in the scale of informal relations in the field of employment and labor. In each organization, in addition to formal relationships that are based on regulations, orders and job descriptions, there are also informal relationships in the form of unwritten rules and laws governing the interaction of members of the workforce. These rules of conduct regulate labor relations in the organization. It should be noted that informal relationships either complement formal ones, eliminating their shortcomings, or completely replace them, clearly violating the laws. These relationships are very diverse and depend on the specific sphere of working life. Informal labor relations can be manifested in the following areas: selection, hiring and dismissal of employees; remuneration; observance of workers' rights and guarantees; ensuring favorable working conditions. In practice, these areas of informal relations are not isolated from each other, and they can't always be clearly separated, as they manifest themselves in relationships.

The article was prepared as part of a scientific study on the topic "Socio-labor and economic behavior of young people in the conditions of the emergence of a digital society, as a form of manifestation of life goals and value orientations" (under a grant from the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan; IRN AR13068599).

REFERENCES

1. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 04.09.2022 г.). – http://https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832#sub_id=0
2. Закалюжная Н.В. Нетипичные трудовые отношения в условиях цифровой экономики // Вестник БГУ, 2019. – №1. – С. 202-207.
3. Blanchard O., Landier A. The Perverse Effects of Partial Labor Market Reform: Fixed Duration Contracts in France // Economics Journal. – 2002. – Vol. 112. – No. 3. – P. 172-188.
4. Dolado J., Garccia-Serrano C., Jumeno J. Drawing Lessons from the Boom Temporary Jobs in Spain // Economic Journal. – 2002. – Vol. 112. – P. 128-146.
5. Максимцов М. Особенности управления персоналом малого предприятия. – www.elitarium.ru/upravlenije_personalom_predprijatija.html
6. Кангалакова Д.М., Абжан Ж.К., Ибраимова С.Ж., Спанкулова Л.С. Анализ и прогноз демографической ситуации в Казахстане // Economics: the strategy and practice. – 2022. – Том 17. – № 1. – С. 23-27.
7. Кулекеев Ж.А. Рынок труда и занятость в Казахстане. – Алматы: Казстатинформ, 2016. – 270 с.
8. Бизюков П., Герасимова Е., Саурин С. Практики регулирования трудовых отношений в условиях неустойчивости занятости. Жизненные стратегии молодежи нового рабочего класса. – М.: Инфра-М, 2020. – 326 с.

REFERENCES

1. Trudovoj kodeks Respubliki Kazahstan ot 23 nojabrja 2015 goda № 414-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 04.09.2022 g.). – [http:// https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832#sub_id=0](http://https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832#sub_id=0) [in Russian]
2. Zakaljuzhnaja N.V. Netipichnye trudovye otnoshenija v uslovijah cifrovoj jekonomiki // Vestnik BGU, 2019. – №1. – S. 202-207 [in Russian]
3. Blanchard O., Landier A. The Perverse Effects of Partial Labor Market Reform: Fixed Duration Contracts in France // Economics Journal. – 2002. – Vol. 112. – No. 3. – S. 172-188 [in Russian]
4. Dolado J., Garccia-Serrano C., Jumeno J. Drawing Lessons from the Boom Temporary Jobs in Spain // Economic Journal. – 2002. – Vol. 112. – S. 128-146 [in Russian]
5. Maksimcov M. Osobennosti upravlenija personalom malogo predprijatija // www.elitarium.ru/upravlenije_personalom_predprijatija.html [in Russian]
6. Kangalakova D.M., Abzhan Zh.K., Ibraimova S.Zh., Spankulova L.S. Analiz i prognoz demograficheskoj situacii v Kazahstane // Economics: the strategy and practice. – 2022. – Tom 17. – № 1. – S. 23-27 [in Russian]
7. Kulekeev Zh.A. Rynok truda i zanjatost' v Kazahstane. – Almaty: Kazstatinform, 2016. – 270 s. [in Russian]
8. Bizjukov P., Gerasimova E., Saurin S. Praktiki regulirovanija trudovyh otnoshenij v uslovijah neustojchivosti zanjatosti. Zhiznennye strategii molodezhi novogo rabocheho klassa. – M.: Infra-M, 2020. – 326 s. [in Russian]

Турекулова А.Н., Бейсенғалиев Е.Б., Ниязов М.Н., Череева Б.Т.

ЕҢБЕК ҰЖЫМЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Андатпа

Мақалада қазақстандық еңбек нарығының қалыптасу және даму кезеңдері мен ерекшеліктері, экономикадағы дағдарыстық құбылыстар жағдайында және оны тұрақтандыру кезеңінде еңбек нарығының инфрақұрылымы мен заңнамалық базасын қалыптастыру қарастырылған. Еңбек нарығының әртүрлі аспектілерін, оның даму заңдылықтарын, жұмыс істеу тетіктері мен мемлекеттік реттеу әдістерін зерттеудің тұжырымдамалық тәсілдерін зерттеуге қатысты ғылыми әдебиеттерге шолу жасалды.

Отандық еңбек нарығының негізгі индикаторлары талданды. Экономикалық белсенді халық үлесінің шамалы төмендеуі байқалды, оған қарамастан ел посткеңестік кеңістікте осы көрсеткіш бойынша көшбасшылық позицияны иеленуді жалғастыруда. Жұмыспен қамтылған халық санының оң динамикасына қарамастан,

қалалық және ауылдық жерлерде жұмыспен қамтудың өсу қарқыны айтарлықтай айырмашылықтарға ие екендігі анықталды. Жалдамалы жұмысшылар құрылымында қызметкерлердің тұрғылықты жеріне ғана емес, сонымен қатар олардың жұмыс орны мен формасына байланысты жаңа тенденциялар қалыптасып жатқандығы көрсетілген. Қызмет көрсету шарты бойынша жұмыс сияқты Жұмыспен қамту нысанының тез таралу үрдісі анықталды. Жұмыссыздық деңгейін төмендету факторларының бірі адамдардың үй шаруашылығын жүргізу мақсатында жеке тұлғаларға жұмысқа орналасуы болып табылады.

Мемлекеттің отандық еңбек нарығындағы жаңа үрдістер мен өзгерістерді реттеудегі белсенді рөлін көздейтін жүйелі сипаттағы шаралар ұсынылды, олардың өңірлік және жалпы республикалық деңгейлердегі жұмыспен қамту және жұмыссыздық проблемаларын шешу үшін қажеттілігі көрсетілді.

Турекулова А.Н., Бейсенғалиев Е.Б., Ниязов М.Н., Череева Б.Т.

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В ТРУДОВОМ КОЛЛЕКТИВЕ

Аннотация

В статье рассмотрены этапы и особенности становления и развития казахстанского рынка труда, формирование инфраструктуры и законодательной базы рынка труда в условиях кризисных явлений в экономике и в период ее стабилизации. Проведен обзор научной литературы, касающейся изучения различных аспектов рынка труда, концептуальных подходов к исследованию закономерностей его развития, механизмов функционирования и методов государственного регулирования.

Проанализированы основные индикаторы отечественного рынка труда. Выявлено, что наблюдается незначительное снижение доли экономически активного населения, несмотря на которое страна продолжает занимать лидирующие позиции на постсоветском пространстве по данному показателю. Установлено, что несмотря на положительную динамику численности занятого населения, темпы прироста занятости в городской и сельской местности имеют существенные отличия. Показано, что в структуре наемных работников формируются новые тенденции, связанные не только с местом проживания сотрудников, но также местом и формой их работы. Выявлена тенденция стремительного распространения такой формы занятости, как работа по договору на оказание услуг. Определено, что одним из факторов снижения уровня безработицы является трудоустройство людей к физическим лицам с целью ведения их домашнего хозяйства.

Предложены меры системного характера, предусматривающие активную роль государства в регулировании новых тенденций и изменений на отечественном рынке труда, показана их необходимость для решения проблем занятости и безработицы на региональном и общереспубликанском уровнях.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).38
 УДК: 331.54
 ГРНТИ 06.71.57

М.Ж. Турсумбаева, к.э.н., ассоц. профессор¹
 А.Т. Сейтиков, магистр, ст. преподаватель²
 И.Д. Ашимова, к.э.н., ассоц. профессор²
 К.А. Кальжанова, магистр, ст. преподаватель²
Esil University, г. Астана, Казахстан¹
НАО «Кокшетауский университет
имени Ш.Уалиханова», г. Кокшетау, Казахстан²
 * – основной автор (для корреспонденции)
 e-mail:oskar_turk@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ДЛЯ ТУРИСТСКОЙ ИНДУСТРИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В данной статье освещены вопросы, относящейся к действующей системы обучения и выпуска работников для туристской сферы. Ввиду того что, что туристская сфера активно развивается, все более актуальным ставится вопрос о потребности слаженной работы и сотрудничества механизма профессионального образования и рынка труда.

Авторами освещены факторы, оказывающие воздействие на профессиональную подготовку молодых кадров в туристской сфере. Выявлены проблемные стороны как в традиционном, так и в современном методе обучения будущих кадров и определили пути их разрешения.

Подготовка кадров в сфере туризма является динамичной профессией, в связи с тем, что постоянно меняются запросы потребителей на туристском рынке, задача учебных заведений адаптироваться под рыночные условия для трудоустройства будущих специалистов. Задача высших и средних учебных заведений гибко реагировать на тенденции и изменения запросов рынка труда и разрабатывать образовательные программы. На данный момент уже набирают популярность такие направления как: аналитик Big Data туристской сферы, менеджер агротуризма, иммерсивный дизайнер и т.д.

В статье освещены вопросы организации совместной работы с работодателями, субъектами туристского рынка, ресторанного и гостиничного бизнеса, целью данного тандема значится выработка у будущих специалистов практико-ориентированных навыков работы, что позволит повысить компетентный уровень и выполнять функциональные обязанности сотрудника туристской сферы.

Авторы статьи раскрывают зарубежный опыт, применение которого позволит более эффективно трудоустроить специалистов туристской сферы на рынке труда, где упор обучения строится на практическую составляющую, занимающую от 50% до 70% учебного процесса.

Исследователи статьи акцентируют свое внимание, что отличительной чертой туристской подготовки заключается в его многогранности, надо понимать, что обучение будущих кадров реализуется в таких разнообразных направлениях, как с технической стороны, с технологической, а для расчета и принятия решения с экономического и управленческого профиля.

Ключевые слова: туризм, кадры, трудоустройство, традиционный подход, современный подход, специалист, квалификация, кадровое агентство, профессиональная подготовка, образовательный процесс.

Кілт сөздер: туризм, кадрлар, жұмысқа орналасу, дәстүрлі тәсіл, заманауи тәсіл, маман, біліктілік, кадр агенттігі, кәсіби дайындық, білім беру процесі

Keywords: tourism, personnel, employment, traditional approach, modern approach, specialist, qualification, recruitment agency, professional training, educational process

JEL classification: E20

Введение. В нынешних реалиях туристская сфера – значится как одна из самых динамичных отраслей экономики.

Первостепенными объектами в туристской сфере значатся учреждения, фирмы, компании – важнейшей целью которых является удовлетворение нужд туристов.

Обучение специалистов в туристской индустрии представляет собой организованный и структурированный процесс, который направлен на профессиональное развитие кадров, работающих в гостиничном и туристическом бизнесе, включая объекты размещения, ресторанный и гостиничный сервис, а также учреждения для деловых, спортивных, оздоровительных и культурно-познавательных целей.

Необходимо рассматривать вопрос о кадровой составляющей туризма, в Республике Казахстан как «переходную стадию». Это объясняется тем, что значительная часть молодых кадров в этой сфере

еще не имеет достаточного опыта для эффективного управления бизнесом, а опытные работники не могут полностью охватить быстро расширяющийся спрос и увеличивающийся туристский поток. Одной из причин такого положения дел является недостаточная доступность туристического образования в прошлом, а также отсутствие подготовки в узких специализированных областях.

Туристское образование в современных условиях динамично развивается, появляются новые направления профессиональной деятельности, связи с этим следует производить направления разработки образовательных программ в стенах ВУЗов, например, все большую популярность набирают такие направления как: аналитик Big Data туристской сферы, менеджер агротуризма, а также не менее трендовым значится проектирование туристско-рекреационных зон. В ближайшей перспективе появится специальность иммерсивный дизайнер (специалист, в профессиональные навыки которого входит воссоздавать шоу или путешествия и в других случаях погружать клиента в моделируемую реальность при помощи специальных девайсов), менеджер медицинского туризма, оператор VR-устройств [5].

Своевременное внедрение в процесс обучения данных направлений позволит быть конкурентоспособным молодому сотруднику на рынке труда.

В связи с этим, цель данного исследования заключается в поиске направлении для востребованности молодых кадров туристской сферы на рынке труда, как в образовательном учреждении при помощи образовательных программ, отвечающим современным требованиям, так и в построении взаимосвязи с отраслевыми предприятиями туристской сферы.

Обзор литературы. Теоретическим и методологическим аспектам развития и вопросам трудоустройства туристских кадров посвящены работы многих отечественных и зарубежных ученых, таких как Пестова А.А [4]., Губаренко А.В [4]., Имангулова Т.В [4].

Авторы Нурутдинова Д [2]., Абдикаримова М.Н [2] акцентируют свое внимание на подготовку туристских кадров в организациях высшего и послевузовского образования. Автор Акбердиева Д Ф [3]., Кораблев В.А [7] обращает внимание на процесс обучения с усиленным уклоном в сторону практической составляющей в туристской сфере. По мнению авторов Фролова Е. В., Рябова Т. М., Рогач О.В [5], для набора профессиональных навыков, следует включать в образовательный процесс формирование и повышение качества при помощи методического и программного обеспечения.

В отчете Фабианом П. М [3] «Улучшение образования, навыков и занятости в сфере туризма экономический коридор Алматы-Бишкек», автор предлагает обеспечить прочные практические навыки в основных туристических профессиях в сочетании со специализациями более высокого уровня.

Целью исследования является развитие теоретических положений и практических рекомендаций по развитию трудоустройства туристских кадров в условиях современной казахстанской экономики в посткризисный период.

Информационная база исследования основана на использовании статистических данных о состоянии развития туристской сферы, материалов интернет-ресурсов, периодических журналов.

Основная часть В Казахстане, существуют различные начальные, средние и высшие профессиональные учебные заведения, которые готовят специалистов в области туризма.

В Казахстане 47 высших учебных заведений (вузов) предлагают получить степени по туризму, а 52 профессиональные средние учебные заведения готовят квалифицированных рабочих и технических специалистов для сектора туризма. [1].

В государственной собственности находятся 11 высших учебных заведения, соответственно 36 в негосударственной форме собственности. По профессиональным средним учебным заведениям – 19 в государственной собственности, остальные 33 в коммерческой собственности [1].

Общее количество студентов, обучающихся по специализациям в области туризма в колледжах и университетах, составляет около 5 000 человек.

В целом набор около 5 000 студентов и специалистов со средним профессиональным образованием на 2021-2022 год может показаться относительно высоким. Однако с учетом 15% отсева среди учащихся в среднем в течение трех лет обучения и предположения о том, что около 50% студентов могут считаться недостаточно квалифицированными, и поэтому вычитается еще 50% от числа квалифицированных выпускников, число значительно уменьшается [1].

Контингент обучающихся в ОВПО (образовательные программы высшего и (или) послевузовского образования) составляет 12 000 человек. В ОВПО используется практико-ориентированный подход. Для формирования практических навыков у студентов такие туристские организации, как АО «НК «Kazakh Tourism», Казахстанская туристская ассоциация, Казахстанская

ассоциация гостиниц и ресторанов, активно работают и создают консорциумы с партнерами не только по вопросам обучения, но и профессиональной практике будущих специалистов в области туризма и гостеприимства [2].

Все ОВПО, осуществляющие подготовку кадров для туристской отрасли, организуют совместную работу с работодателями, субъектами туристского рынка, ресторанного и гостиничного бизнеса по практико-ориентированному обучению в контексте профильных дисциплин и внедрению учебно-практических занятий на предприятиях индустрии туризма и гостеприимства.

Согласно данным Бюро национальной статистики в 2021 году выпустилось более 2 тысяч студентов, которые обучались по специальностям «Туризм» и «Ресторанное и гостиничное дело» в вузах и учреждениях технического и профессионального среднего образования [2].

Требуется уделить должное внимание вопросу профессионального обучения индивидуальных групп сотрудников туристической индустрии, таких как персонал, работающий на линии обслуживания, работники смежных отраслей: аниматоры - осуществляющие программ развлекательного характера, экскурсоводы, гиды, с целью определения профессиональных требований к ним, учитывающих потребности современного рынка туристических услуг [2].

Используемые на данный момент программы академического профиля, не всегда отвечают нынешним потребностям туристской сферы, так как наблюдается слабая ориентированность на работу практического характера. Наличие данного пробела в образовании, констатирует факт, что будущие кадры туристского профиля, закончившие профильные учебные заведения, остаются неконкурентоспособными на рынке труда.

Обращая внимание на зарубежный опыт, в частности на европейское образование, соотношение практик производственного назначения составляет от 50% до 70% учебного процесса. [8].

Следует отметить и опыт США при формировании кадровой составляющей, учебное заведение имеет в наличии, специализированный отдел (кадровое агентство), располагающий информационной системой единого характера, взаимосвязанного с предприятиями туристской сферы, профильным значениям которых значится регулярное проведение анализа потребностей рынка труда, обеспечение работой выпускников.

Кроме того, только 50% выпускников, учившихся и получивших квалификацию в области туризма, в конечном итоге работают в этом секторе. Следовательно, количество квалифицированных выпускников значительно сократилось до менее 700 в год для ЭКАБ (Экономический коридор Алматы-Бишкек) [3].

Рассмотрим подготовку специалистов с высшим образованием для сферы туризма по формам собственности.

Рисунок 1. Подготовка специалистов с высшим образованием для сферы туризма по формам собственности [1]

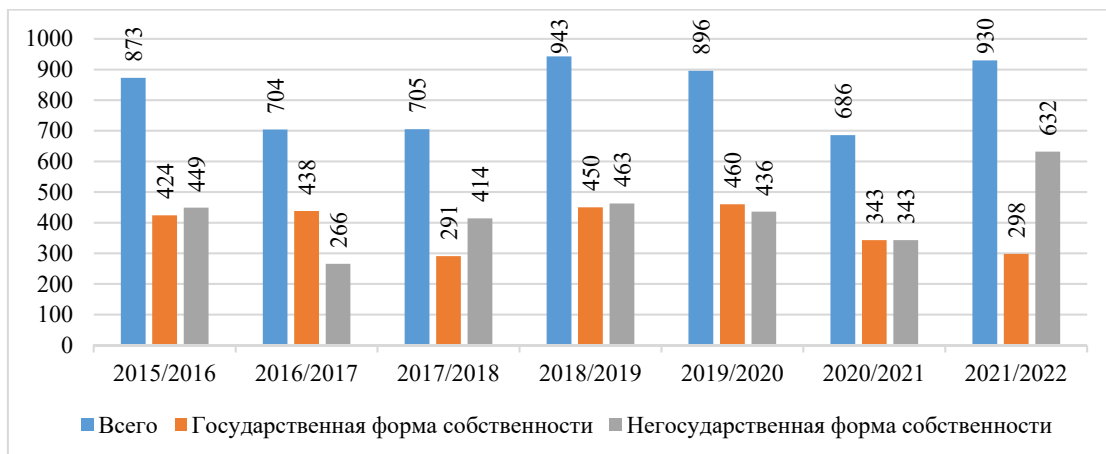

Рисунок 2. Подготовка выпускников на базе среднего профессионального образования, с учетом форм собственности [1]

Современные методы обучения в туризме основаны на принципах удовлетворения четырех ключевых факторов - личности, общества, производства и образовательной сферы, которые являются основными «потребителями» услуг в туризме.

Базовые элементы, на которых опирается профессиональное туристское образование и которые оказывают прямое влияние на его развитие представлены на рисунке 3, и охватывают всех заинтересованных в качественной подготовке специалистов для индустрии туризма [5].

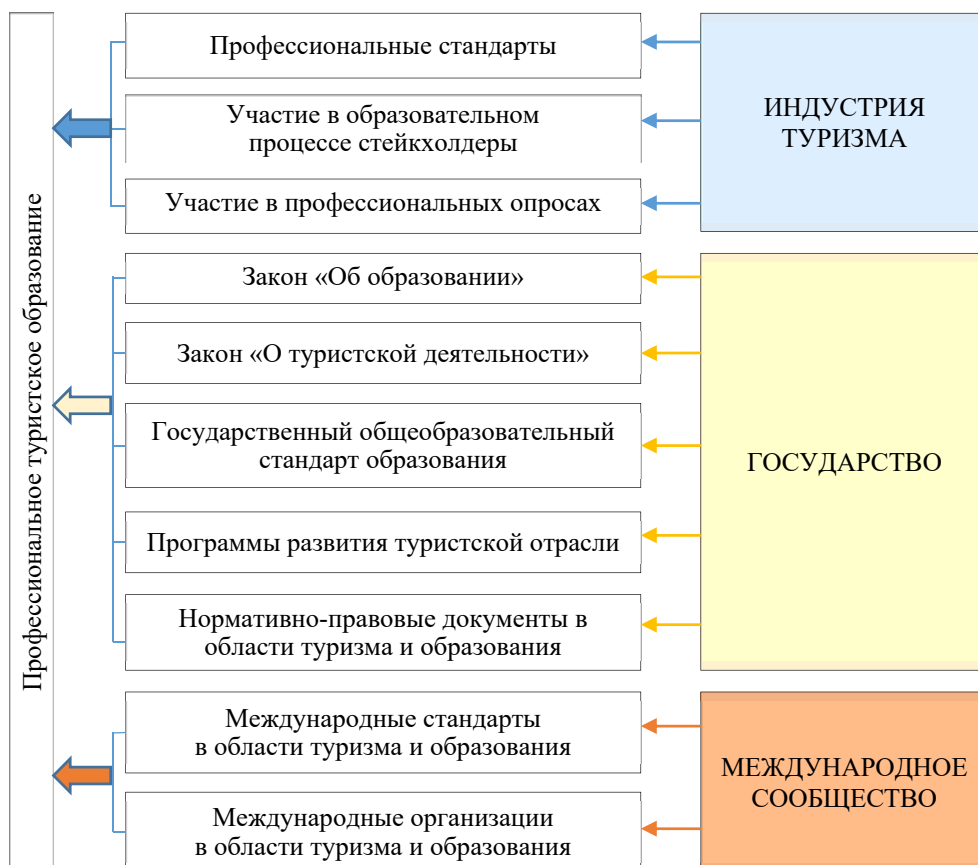

Рисунок 3. Источники разработки образовательной программы по направлению «Туризм» [4]

Согласно рисунку 3, в формировании современного туристского образования активное участие должны принимать:

1) Государство, реализует свои функции посредством специальных нормативно-правовых и законодательных документов в сфере туризма и образования. Посредством данных направлений происходит активное воздействие на деятельность вузов, в данном случае происходит процесс мониторинга и координации в подготовке кадров.

2) Индустрия туризма, осуществляющие свою деятельность посредством туристских фирм, организаций и сообществ, имеющих активное влияние на процесс разработки образовательных программ и дисциплин, где сотрудники различных организации осуществляют педагогическую деятельность, исполняют функции консультантов и работодателей. Для более полного понимания рынка труда и повышения качества ОП «Туризм» задействуются в качестве опрашиваемых в профессиональных опросах.

3) Международное профессиональное сообщество, через организацию ассоциаций по направлениям в области туризма, формирование единого пространства для качественного туристского образования и пр. [4].

По сравнению с казахстанским образованием, европейское строится с учетом увеличения производственных практических часов в значении от 50 до 70% учебного времени.

Опыт США в сфере подготовки кадров туризма, показывает эффективную организацию процесса обучения. Учебные заведения, имеют в своем составе специализированные кадровое агентство, целью данных отделов заключается в налаживании сотрудничества с фирмами и компаниями, специализирующимися в туристской индустрии, преимуществом является, что для работы кадровых агентств налажена единая информационная система. Данная система позволяет осуществлять мониторинг потребностей рынка труда, осуществлять трудоустройство молодых специалистов.

Главным достоинством американской модели является: представление общетеоретических принципов и тесная связь с общественными профессиональными организациями. Важно также постоянно повышать свой уровень знаний и навыков, принимая участие в разнообразных курсах переподготовки и повышения квалификации и др [4].

Для рассмотрения общей ситуации на рынке труда, рассмотрим статистические данные. Общая численность на 2021 год работников сферы туризма составила 117,1 тыс. человек, тогда как в 2015 году составила 111,3 тыс. человек, наблюдается незначительное увеличение на 5.8 тыс. человек. Надо отметить что, в период до пандемии в 2019 году численность составила 121,1 тыс. человек и разница уменьшения с 2021 года составила около 4 тыс. человек.

Рисунок 4. Численность работников, занятых в сфере туризма, тыс. человек [1]

Далее рассмотрим среднюю заработную плату по направления в туризме за период с 2015 по 2021 год

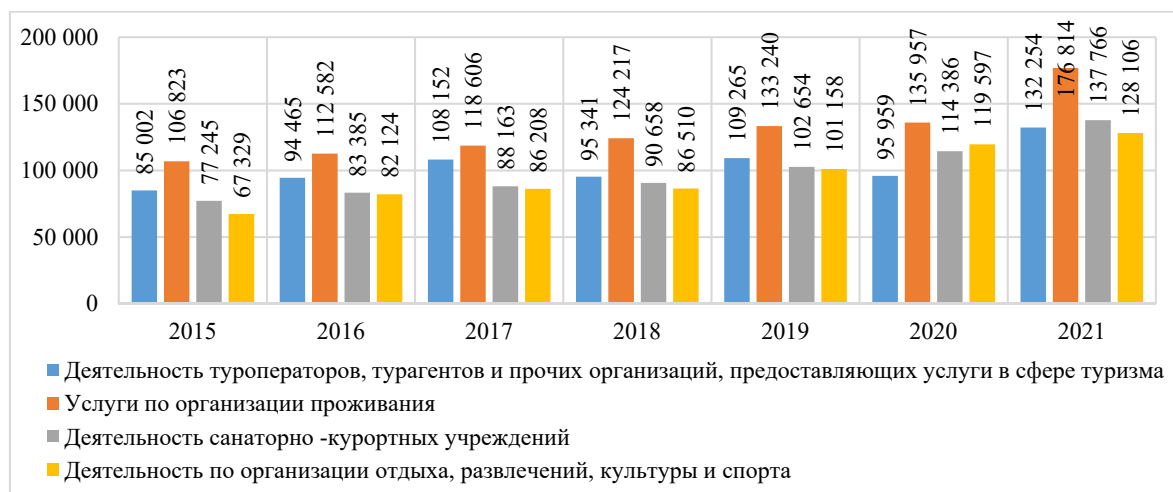

Рисунок 5. Средняя заработная плата в туристской сфере РК [1]

В 2021 года среднемесячная номинальная заработная плата работников в сфере туризма составила 188,5 тыс. тенге — сразу на 78,2% больше, чем во втором квартале 2020-го.

Закключение. Для обеспечения востребованности молодого выпускника туристского профиля на рынке труда, следует прежде всего обладать профессионализмом и компетентностью.

Понимание вышеназванных определений может иметь различное восприятие среди теоретиков и практиков. Высококвалифицированный специалист должен также обладать организаторскими способностями. Важными качествами являются самостоятельность, инициативность, предприимчивость, творческое мышление и готовность к разумному риску в любых ситуациях [9].

Для туристического специалиста необходимы глубокие знания в области экскурсионной теории, психологии, педагогики и экскурсионной пропаганды, а также навыки ораторского мастерства. Важно также умение формировать интуицию, способность к прямому восприятию истины без необходимости ее доказательств [10].

Изучив отечественный и зарубежный опыт в подготовке будущих специалистов в туристической сфере, можно предложить следующие направления развития данной области:

- оптимизация взаимодействия между образовательными учреждениями и предприятиями в отрасли;
- для повышения профессиональных навыков и переобучения специалистов следует проводить интенсивные курсы повышения квалификации и переподготовки, в частности для специалистов, имеющих образование на базе начального и среднего уровня;
- для улучшения системы переподготовки и повышения квалификации профессорско-преподавательского состава, можно провести реорганизацию путем создания центров переподготовки на базе ведущих вузов данной отрасли. Таким образом, можно обеспечить более эффективное использование ресурсов и повысить качество образовательного процесса;
- рекомендуется ввести систему обучения для руководителей туристических компаний в виде тренингов и курсов по повышению квалификации в сфере туризма. Целью данной системы является улучшение качества предоставляемых услуг и внутреннего менеджмента.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Официальный сайт. – Электронный ресурс: <https://stat.gov.kz>.
2. Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2026 года [Электронный ресурс]. – 2023. – Режим доступа: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14018347> (Дата обращения: 20.01.2023)
3. Фабиан П.М. Улучшение образования, навыков и занятости в сфере туризма. Экономический коридор Алматы-Бишкек. – 2019. – С. 23-25. – DOI: <http://dx.doi.org/10.22617/TCS190455-3>.
4. Пестова А.А., Губаренко А.В., Имангулова Т.В. Современный профессиональный подход к подготовке специалистов для индустрии туризма // Хабаршы. География сериясы. – 2021. – № 4 (63). – С. 56-69.

5. Атлас новых профессий и компетенций Казахстана [Электронный ресурс]. – 2020. – № 5. – Режим доступа: <https://atlas.bts-education.kz/> (Дата обращения: 22.01.2023)
6. Нурутдинова Д., Абдикаримова М.Н. Анализ современного состояния по подготовке специалистов в области туризма в вузах Республики Казахстан // Тенденции развития туризма и гостеприимства в России: Материалы Всероссийской студенческой научной конференции. – 2019. – С. 235-239.
7. Фролова Е.В., Рябова Т.М., Рогач О. В. Подготовка кадров как фактор развития туристической отрасли в РФ // Перспективы науки и образования. – № 5(41). – 2019. – С. 503-516.
8. Акбердиева Д.Ф. Некоторые особенности практикоориентированного образования кадров для сферы туризма и гостеприимства В Республике Казахстан // Science and education: Problems and innovations. – Пенза, 2019. – С. 248-250.
9. Кораблев В.А. Развитие человеческих ресурсов в индустрии туризма Казахстана. // Проблемы экономики, организации и управления в России и мире: Материалы XX международной научно-практической конференции. – Прага, Чехия: Изд-во WORLD PRESS. – 2019. – С. 84-88.
10. Акбердиева Д.Ф., Проблемы и перспективы компетентного и практикоориентированного подходов в образовательной деятельности по подготовке кадров для сферы туризма и гостеприимства в Республике Казахстан // Science time. – №7 (67), 2019. – С. 14-17.

REFERENCES

1. Jelektronnyj portal: Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. – Rezhim dostupa: <https://stat.gov.kz> [in Russian].
2. Konceptsiya razvitiya turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan do 2026 goda [Elektronnyj resurs]. – 2023. – Rezhim dostupa: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14018347> (Data obrashcheniya: 20.01.2023) [in Russian].
3. Fabian P. M. Uluchshenie obrazovaniya, navykov i zanyatosti v sfere turizma ekonomicheskij koridor Almaty-Bishkek. – 2019. – DOI: <http://dx.doi.org/10.22617/TCS190455-3> [in Russian].
4. Pestova A.A., Gubarenko A.V., Imangulova T.V., Sovremennyy professional'nyj podhod k podgotovke specialistov dlya industrii turizma. Habarshy. Geografiya seriyasy. – №4 (63). – 2021. – S. 56-69 [in Russian].
5. Atlas novyh professij i kompetencij Kazahstana № 5. 2020 [Elektronnyj resurs]. – 2023. – Rezhim dostupa: <https://atlas.bts-education.kz/> (Data obrashcheniya: 22.01.2023) [in Russian].
6. Nurutdinova D., Abdikarimova M.N. Analiz sovremennogo sostoyaniya po podgotovke specialistov v oblasti turizma v vuzah Respubliki Kazahstan // Tendencii razvitiya turizma i gostepriimstva v Rossii: Materialy Vserossijskoj studencheskoj nauchnoj konferencii. – 2019. – S. 235-239 [in Russian].
7. Frolova E.V., Ryabova T.M., Rogach O.V. Podgotovka kadrov kak faktor razvitiya turisticheskoy otrasli v RF // Perspektivy nauki i obrazovaniya. – № 5(41). – 2019. – S. 503-516 [in Russian].
8. Akberdieva D.F. Nekotorye osobennosti praktikoorientirovannogo obrazovaniya kadrov dlya sfery turizma i gostepriimstva V Respublike Kazahstan // Science and education: Problems and innovations. Penza, 2019. – S. 248-250 [in Russian].
9. Korablev V.A. Razvitie chelovecheskih resursov v industrii turizma Kazahstana. // Problemy ekonomiki, organizacii i upravleniya v Rossii i mire: Materialy XX mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – Praga, SHehhiya: Izd-vo WORLD PRESS. – 2019. – S. 84-88 [in Russian].
10. Akberdieva D.F., Problemy i perspektivy kompetentnostnogo i praktiko-orientirovannogo podhodov v obrazovatel'noj deyatel'nosti po podgotovke kadrov dlya sfery turizma i gostepriimstva v Respublike Kazahstan // Science time. – № 7 (67), 2019. – S. 14-17 [in Russian].

Тұрсымбаева М.Ж., Сейтиков А.Т., Ашимова И.Д., Қалжанова Қ.А.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТУРИСТІК ИНДУСТРИЯ ҮШІН КАДРЛАР ДАЯРЛАУ СТРАТЕГИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Андатпа

Бұл мақалада туристік сала үшін жұмысшыларды оқыту мен шығарудың қолданыстағы жүйесіне қатысты мәселелер қамтылған. Туристік сала белсенді дамып келе жатқандықтан, кәсіби білім беру тетігі мен еңбек нарығының үйлесімді жұмысы мен ынтымақтастығының қажеттілігі туралы мәселе барған сайын өзекті болып отыр.

Авторлар туристік салада жас кадрларды кәсіби даярлауға әсер ететін факторларды атап көрсетті. Болашақ кадрларды оқытудың дәстүрлі және заманауи әдісінде проблемалық тараптар айқындалды және оларды шешу жолдарын анықтады.

Туризм саласында кадрлар даярлау серпінді мамандық болып табылады, себебі туристік нарықта тұтынушылардың сұраныстары үнемі өзгеріп отырады, оқу орындарының міндеті болашақ мамандарды жұмысқа орналастыру үшін нарықтық жағдайларға бейімделу болып табылады. Жоғары және орта оқу орындарының міндеті еңбек нарығының тенденциялары мен өзгерістеріне икемді жауап беру және білім беру бағдарламаларын әзірлеу. Қазіргі уақытта туристік саланың Big Data талдаушысы, агротуризм менеджері, иммерсивті дизайнер және т. б. сияқты бағыттар танымал болып келеді.

Мақалада жұмыс берушілермен, туристік нарық, мейрамхана және қонақ үй бизнесі субъектілерімен бірлескен жұмысты ұйымдастыру мәселелері қамтылған, бұл тандемнің мақсаты болашақ мамандардың тәжірибеге бағытталған жұмыс дағдыларын дамыту болып табылады, бұл туристік сала қызметкерінің Құзыретті деңгейін арттыруға және функционалды міндеттерін орындауға мүмкіндік береді.

Мақала авторлары шетелдік тәжірибені талдап, оны қолдану еңбек нарығында туристік сала мамандарын тиімді жұмысқа орналастыруға мүмкіндік беретінін көрсетті, мұнда оқытуға баса назар оқу процесінің 50% - дан 70% - на дейінгі практикалық компонентке негізделген.

Мақаланың зерттеушілері туристік дайындықтың айрықша ерекшелігі оның жан-жақтылығында екендігіне назар аударады, болашақ кадрларды оқыту техникалық жағынан, технологиялық жағынан және экономикалық және басқарушылық профильден есептеу және шешім қабылдау сияқты әртүрлі бағыттарда жүзеге асырылатындығын айқындайды.

Tursumbayeva M., Seitikov A., Ashimova I., Kalzhanova K.

FORMATION OF A STRATEGY FOR TRAINING PERSONNEL FOR THE TOURISM INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

Annotation. This article highlights issues related to the current system of training and graduation of workers for the tourism sector. Due to the fact that the tourism sector is actively developing, the question of the need for coordinated work and cooperation between the mechanism of vocational education and the labor market is becoming more and more urgent.

The authors highlight the factors affecting the professional training of young professionals in the tourism sector. The problematic sides in both traditional and modern methods of training future personnel were identified and ways of their resolution were determined.

Training in the field of tourism is a dynamic profession, due to the fact that the demands of consumers in the tourist market are constantly changing, the task of educational institutions is to adapt to market conditions for the employment of future specialists. The task of higher and secondary educational institutions is to flexibly respond to trends and changes in the demands of the labor market and develop educational programs. At the moment, such areas as: Big Data analyst of the tourism sector, manager of agrotourism, immersive designer, etc. are already gaining popularity.

The article highlights the issues of organizing joint work with employers, subjects of the tourist market, restaurant and hotel business, the purpose of this tandem is to develop practice-oriented work skills among future specialists, which will increase the competent level and perform the functional duties of an employee of the tourism sector.

The authors of the article reveal foreign experience, the application of which will allow more effectively employ specialists in the tourism sector in the labor market, where the emphasis of training is based on the practical component, which occupies from 50% to 70% of the educational process.

The researchers of the article emphasize that the distinctive feature of tourist training is its versatility, it must be understood that the training of future personnel is implemented in such diverse areas as from the technical side, from the technological side, and for calculation and decision-making from the economic and managerial profile.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50),39
 УДК 338.465
 ГРНТИ 06.56.51

Д.Н. Улыбышев*, к.э.н., доцент^{1,2}

Ж.К. Бопиева, д.э.н.¹

А.Л. Шевякова, к.э.н.^{1,3}

Е.Б. Жайлауов, PhD¹

ТОО «Rational Solution»

г. Караганда, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

Академия «Bolashaq», г. Караганда, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: d.n.ulybyshev@mail.ru

ОЦЕНКА ВКЛАДА ОБЩЕСТВЕННОГО СЕКТОРА В РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Статья посвящена изучению роли сектора государственного управления в развитии национальной экономики Республики Казахстан. В статье проводится анализ роли сектора государственных услуг (общественного сектора) в формировании ВВП и национального богатства Казахстана. Авторами дана оценка вклада общественного сектора в формирование национального богатства страны через параметр произведенных активов национального богатства. Здесь отмечен сравнительно небольшой, но постоянно растущий вклад сектора государственных услуг. Авторами проанализированы состав и структура совокупной валовой добавленной стоимости Республики Казахстан и рассчитан вклад общественного сектора в ее формирование. Также проведен анализ ВДС самого общественного сектора, что позволило охарактеризовать ее отраслевую структуру. Авторами сделан вывод о том, что ввиду невысокой доли сектора государственных услуг в формировании валового внутреннего продукта, Казахстан обладает экономикой либерального типа. При этом основной вклад фирмы общественного сектора вносят в отраслях, традиционно предоставляющие общественные блага. Причем в части этих отраслей присутствие государства медленно сокращается в пользу фирм частного сектора (например, образование и здравоохранение), а в отраслях, ответственных за жесткую инфраструктуру, наоборот, растет или имеет предпосылки к росту.

Ключевые слова: общественный сектор, сектор государственных услуг, государственный сектор, национальное богатство, совокупный выпуск, произведенные активы, валовая добавленная стоимость, структура, оценка вклада, отрасль.

Кілт сөздер: қоғамдық сектор, мемлекеттік қызмет көрсету секторы, мемлекеттік сектор, ұлттық байлық, жиынтық өнім, өндірілген активтер, жалпы қосылған құн, құрылым, салымды бағалау, сала.

Keywords: public sector, public services sector, state sector, national wealth, total output, assets produced, gross value added, structure, contribution assessment, branch.

JEL classification: H10

Введение. Реализация экономических интересов государства как института национальной хозяйственной системы и мероприятий государственной экономической политики как их практического воплощения осуществляется через общественный сектор экономики (или государственный сектор, или (в отечественной статистике) сектор государственного управления), который определяется как трудовые материальные и денежные ресурсы, имеющиеся в распоряжении государства. Управление общественным сектором осуществляется через формирование специализированных центральных и местных органов исполнительной власти и подконтрольные государству фирмы, через которые эти ресурсы управляются, аккумулируются и распределяются на нужды собственно государственных органов управления и членов общества в лице населения, юридических лиц и их объединений [1]. Указанные ресурсы формируются преимущественно двумя способами: как доход на принадлежащий государству капитал (например, в виде государственных предприятий, аренды земли и т.п.), и как принудительное изъятие части произведенного валового продукта в виде налогов и сборов.

От того, насколько значимым в национальной экономике является общественный сектор, напрямую зависит целый ряд экономических процессов и показателей, например, темпы роста ВВП страны, количественные и качественные показатели уровня жизни населения, масштабы и направления перераспределения совокупного продукта и т.д. Следовательно, динамическая оценка роли общественного сектора в развитии национальной экономики Республики Казахстан является важной экономической задачей и выбрана в качестве цели данного исследования.

В рамках данного исследования анализ общественного сектора Республики Казахстан нами проводился по двум направлениям: оценка вклада общественного сектора в формирование национального богатства Республики Казахстан и оценка вклада общественного сектора в формирование валовой добавленной стоимости, произведенной в Республике Казахстан.

Обзор литературы. Формирование общественного сектора является прямым следствием наличия в экономике провалов рынка и необходимости предоставления обществу в целом и его отдельным членам и их группам общественных благ [2]. Ресурсы, представляющие собой общественный сектор, формируются преимущественно двумя способами: как доход на принадлежащий государству капитал (например, в виде государственных предприятий, аренды земли и т.п.), и как принудительное изъятие части произведенного валового продукта в виде налогов и сборов. И это происходит в рамках специализированной государственной политики, направленной на решение конкретных задач развития национальной экономики (роста благосостояния населения, ускорение темпов экономического роста, структурные преобразования с той или иной сфере национальной экономической системы и т.п.) [3].

Соответственно, при определении роли общественного сектора в современной национальной экономике важным представляется то, насколько эффективно используются ресурсы, перераспределенные в общественный сектор из других секторов экономики [4]. При этом также следует помнить и о том, что в рамках общественного сектора в развитых экономиках могут перераспределяться, накапливаться и использоваться колоссальные по объемам ресурсы, обеспечивающие не только прямое воздействие на масштабы производства и предоставления общественных и частных благ, но также оказывающие значительное давление другие сектора экономик через фискальный механизм [5].

Следовательно, при исследовании вопросов развития общественного сектора, управления им и оценке его прямого и косвенного воздействия необходимо дать оценку динамике его развития и его структуре.

Основная часть. Оценим роль общественного сектора в создании национального богатства. Основным показателем масштаба общественного сектора является производство активов (рисунок 1). Определено, что общественный сектор Республики Казахстан (или сектор государственного управления согласно системе национальных счетов) является третьим по значимости сектором экономики страны после сектора нефинансовых корпораций и сектора домашних хозяйств по состоянию на 2021 год. Произведенные им активы составили 9,28% национального богатства Республики Казахстан. При этом следует отметить, что данный параметр вырос по сравнению с 2009 годом почти вдвое. И если сектор домашних хозяйств за период практически не изменился, то общественный сектор развивался в значительно большей степени, чем сектор нефинансовых корпораций, что указывает на рост объем перераспределения доходов этого сектора в пользу общественного.

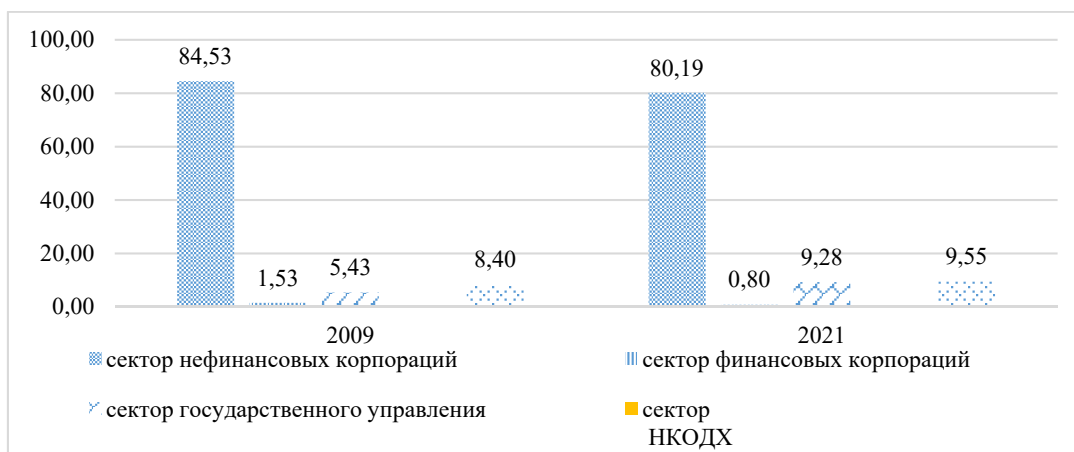

Рисунок 1. Структура произведенных активов национального богатства Республики Казахстан*

* Составлен на основе источника [6]

Особенностью функционирования общественного сектора является то, что он не принимает участия в создании такого элемента национального богатства, как «Запасы материальных оборотных средств», но при этом формирует 100% такого элемента как «Ценности».

Чистые финансовые активы общественного сектора на конец 2021 года составили 11 406 375,8

млн. тенге, при том, что в совокупности данный параметр национального богатства по стране является отрицательным за счет крайне высокого негативного вклада сектора нефинансовых корпораций в виде убытка в более чем 33 трлн. тенге.

Перейдем к оценке вклада общественного сектора в формирование валового внутреннего продукта на основе параметра валовой добавленной стоимости (таблица 1).

Таблица 1

Структура совокупного выпуска по сектору государственного управления*

Показатель	2016		2021	
	млн. тенге	%	млн. тенге	%
Выпуск	5 474 464,80	100	9 221 662,2	100
Промежуточное потребление	3 313 657,80	60,53	5 570 044,6	60,4
Валовая добавленная стоимость	2 160 807,00	39,47	3 651 617,6	39,6

* Составлена на основе источника [6]

Определено, что совокупный выпуск общественного сектора в 2020 году составил 6,54% от совокупного выпуска в национальной экономике, при этом доля промежуточного потребления в выпуске 60,4% и, соответственно, доля валовой добавленной стоимости – 39,6%. Сокращение ВДС по сравнению с 2016 годом составило около 0,13%

В таблице 2 представлены данные о роли сектора государственного управления в совокупном выпуске всех секторов национальной экономики (таблица 2).

Таблица 2

Доли сектора государственного управления в совокупном выпуске, промежуточном потреблении и ВДС*

Показатели	2016			2021		
	Всего, млн. тенге	в т.ч. сектор государственного управления	Доля, %	Всего, млн. тенге	в т.ч. сектор государственного управления	Доля, %
Выпуск	74 731 304,60	5 474 464,80	7,33	141 092 181,2	9 221 662,2	6,54
Промежуточное потребление	30 393 719,10	3 313 657,80	10,90	61 996 110,9	5 570 044,6	8,98
Валовая добавленная стоимость	44 337 585,50	2 160 807,00	4,87	79 096 070,3	3 651 617,6	4,62

* Составлена на основе источника [6]

Вклад сектора в формирование ВДС страны составил 4,62% при том, что сектор осуществляет около 9% всего промежуточного потребления, а его доля в совокупном выпуске в 2020 году составила 6,54%. По сравнению с 2016 годом, можно отметить, что вклад в совокупное производство сократился на 0,79%, промежуточное потребление сектора сократилось на 1,92%.

Основой формирования ВДС сектора (3 651 617,6 млн. тенге) является оплата труда работников (3 073 089,8 млн. тенге), на долю которой приходится около 84%. Оставшаяся часть ВДС практически полностью в виде валовой прибыли используется на потребление основного капитала.

Перейдем к оценке отраслевых срезов валовой добавленной стоимости через призму вклада общественного сектора. В таблице 3 представлены доли сектора государственного управления в формировании валовой добавленной стоимости отраслей национальной экономики Казахстана.

**Доля сектора государственного управления
в производстве ВДС отраслей национальной экономики, %***

Вид деятельности	2011	2016	2020	Прирост
Отрасли с вкладом общественного сектора 50-100%				
Государственное управление и оборона; обязательное социальное обеспечение	100	100	100	0
Образование	78,9	80	76,7	-2,2
Искусство, развлечения и отдых	62,1	63	60	-2,1
Здравоохранение и социальное обслуживание населения	64	71,2	58,4	-5,6
Отрасли с вкладом общественного сектора 10-30%				
Водоснабжение; сбор, обработка и удаление отходов, деятельность по ликвидации загрязнений	25,8	32,2	29,4	3,6
Профессиональная, научная и техническая деятельность	14,7	9,6	11,3	-3,4
Отрасли с вкладом общественного сектора менее 10%				
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	7,4	7	8,2	0,8
Финансовая и страховая деятельность	7,6	5,4	3,9	-3,7
Информация и связь	5,4	5,6	3,6	-1,8
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	4,7	3,2	2,2	-2,5
Транспорт и складирование	7,9	7	1,9	-6
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	6,8	4,3	1,3	-5,5
Прочие виды деятельности с вкладом общественного сектора в 2020 году менее 1% (всего 8 отраслей)	5	3,4	2,4	-2,6

* *Примечания: 1. Данные ранжированы по доле 2020 года. 2. Подробные данные по статистике национальных счетов за 2021 год на дату подачи статьи еще не опубликованы. 3. Таблица составлена на основе источников [7,8]*

Определено, что основными отраслями общественного сектора Казахстана выступают государственное управление и оборона и обязательное социальное страхование (участие только предприятий общественного сектора); образование; здравоохранение и социальные услуги; искусство, развлечения и отдых (доля государства 50-80%), т.е. те отрасли в которых фирмы производят преимущественно общественные блага, которые предоставляются бесплатно или по экономически незначимым ценам.

Однако, по этим отраслям (за очевидным исключением отрасли «Государственное управление и оборона; обязательное социальное обеспечение») за прошедшую декаду наблюдается тенденция сокращения присутствия государственного сектора, что указывает на растущий интерес частного бизнеса к данным видам услуг и замещение дефицита предоставляемых фирмами общественного сектора благ частными фирмами.

Отрасли с вкладом общественного сектора 10-30% представлены двумя видами деятельности: «Водоснабжение; сбор, обработка и удаление отходов, деятельность по ликвидации загрязнений» и «Профессиональная, научная и техническая деятельность». Причем в первой из них доля государственного присутствия растет ввиду очевидной потребности в развитии инфраструктуры жизнеобеспечения населения, а во второй сокращается ввиду равного статуса государственных и частных фирм при доступе к государственным научным грантам и частному договорному финансированию.

Отдельно можно отметить отрасль «Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом», в которой доля государственного сектора составляет более 8% и растет. Ввиду ряда происшествий в энергетической отрасли в отопительном сезоне 2022/2023 годов доля государственных предприятий значительно вырастет.

Ряд отраслей (имеют статистически значимый вклад общественного сектора в формирование своей валовой добавленной стоимости в диапазоне 0,1-3,9%). Фирмы этих отраслей, относимые к сектору государственного управления, выполняют функции обслуживания прочих государственных учреждений и фирм, и практически по всем этим отраслям наблюдается снижение роли государства. Единственной отраслью, в которой государство не представлено, является горнодобывающая промышленность.

Далее (таблица 4), нами рассчитано, что лидером в производстве ВДС в общественном секторе является отрасль образования, где формируется 35,9% ВДС, далее следуют государственное управление и оборона; обязательное социальное обеспечение – 23,8%, здравоохранение и социальное обслуживание населения – 16,4%, искусство, развлечения и отдых – 7,7%, профессиональная, научная и техническая деятельность – 5,1%.

В остальных отраслях предприятия общественного сектора формируют не более 2% его совокупной ВДС, за исключением горнодобывающей промышленности, где отмечается нулевая доля фирм с государственной формой собственности.

Таблица 4

**Отраслевая структура ВДС
общественного сектора (сектора государственного управления), %***

Показатель	ВДС, млн. тенге	ВДС, %
Всего ВДС 2020 года	6 924 780,00	100
Отрасли с вкладом 20-40%		
Образование	2 488 652,20	35,94
Государственное управление и оборона; обязательное социальное обеспечение	1 533 106,60	22,14
Здравоохранение и социальное обслуживание населения	1 436 198,90	20,74
Отрасли с вкладом 5-10%		
Искусство, развлечения и отдых	438 562,90	6,33
Профессиональная, научная и техническая деятельность	351 176,50	5,07
Отрасли с вкладом до 2%		
Транспорт и складирование	110 134,40	1,59
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	107 624,90	1,55
Финансовая и страховая деятельность	95 090,40	1,37
Информация и связь	70 147,30	1,01
Прочие отрасли с вкладом менее 1% (всего 10 отраслей)	294 085,90	4,24

* *Примечания: 1. Подробные данные по статистике национальных счетов за 2021 год на дату подачи статьи еще не опубликованы. 2. Таблица составлена на основе источников [7,8]*

Сделан вывод о том, что общественный сектор Казахстана широко представлен в отраслевой структуре экономики страны и вносит значительный вклад в производство валового внутреннего продукта.

Заключение. Сектор государственного управления вносит значимый вклад в формирование национального богатства и валового внутреннего продукта страны. Невысокая доля государственного участия в формировании ВВП (4,62% от совокупной ВДС) указывает, что в Казахстане сложилась экономика преимущественно либерального типа с низкой долей государственной собственности и ориентацией государства на косвенное участие в экономических процессах через механизмы регулирования.

При этом фирмы государственного сектора экономики зачастую находятся в прямой конкуренции с фирмами других секторов, на что указывает доля ВДС в валовом выпуске общественного сектора, сопоставимая с другими секторами. Иными словами, совокупная усредненная экономическая эффективность сектора практически идентична средней эффективности экономики в целом (в которой 80% ВДС создается в высококонкурентном секторе нефинансовых корпораций).

Базу общественного сектора составляют фирмы, относимые к отраслям, основным продуктом которых – общественные блага и смешанные блага. Однако, общественный сектор широко представлен практически по всей номенклатуре видов экономической деятельности за исключением горнодобывающей промышленности. В большинстве этих отраслей предприятия общественного сектора ориентированы на обслуживание нужд государства, поэтому их роль в формировании ВДС мала.

Следует особо отметить, что в отраслях «Образование», «Здравоохранение и социальные услуги», «Искусство, развлечения и отдых», в которых доля государства в производстве ВДС составляет 50-80%, медленными темпами растет доля частных фирм и сокращается доля государственных. Нами сделано

предположение, что это, в первую очередь, связано с дефицитом бесплатных благ, предоставляемых этими отраслями населению, либо их низкая доступность, результатом чего становится все более частое обращение платежеспособной части населения в частные фирмы в данных отраслях. Также нами отдельно отмечено, что наблюдаются предпосылки к увеличению государственного присутствия в отраслях, относимых к жесткой (или жизнеобеспечивающей) инфраструктуры ввиду наличия особых условий функционирования данных отраслей.

В целом можно отметить, что динамика развития общественного сектора Республики Казахстан имеет в массе своей очевидные либеральные черты и тенденции, однако при определенных условиях есть возможность сдвига экономической системы Казахстана от преимущественно либерального типа хозяйствования к дирижистскому.

Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки МНВО РК по проекту №AP09260283 «Стратегия управления инновационным развитием общественного сектора Республики Казахстан: методология, результативность, механизмы».

ЛИТЕРАТУРА

1. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора. – М.: Издательство Московского университета, ИНФРА-М, 1997. – 526 с.
2. Аймагамбетов Е.Б., Алимбаев А.А., Притворова Т.П. и др. Развитие институционального партнерства в общественном секторе Республики Казахстан. – Караганда, КЭУК, 2007. – 277 с.
3. Жайлауов Е.Б., Улыбышев Д.Н., Петренко Е.С., Кенжебеков Н.Д. Оценка результативности государственной региональной политики Республики Казахстан // Экономические отношения. – 2020. – Т. 10. № 3. – С. 787-810.
4. Кац И.С. Социальные инновации в общественном секторе // Журнал экономической теории. – 2015. – № 3. – С. 219-228.
5. Топольский Р.А. Обеспечение экономической безопасности государства на основе совершенствования структурной политики: автореферат ... к.э.н. – Тамбов, 2015. – 26 с.
6. Электронные таблицы «Национальные счета». – <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/spreadsheets/>
7. Национальные счета Республики Казахстан в 2016-2020 гг. Статистический сборник на казахском и русском языках. – Национальное бюро статистики, 2021. – 97 с.
8. Динамические таблицы статистики национальных счетов. – <https://stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/8>

REFERENCES

1. Stiglic Dzh. Ju. Jekonomika gosudarstvennogo sektora. – M.: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, INFRA-M, 1997. – 526 s. [in Russian]
2. Ajmagambetov E.B., Alimbaev A.A., Pritvorova T.P. i dr. Razvitie institucional'nogo partnerstva v obshhestvennom sektore Respubliki Kazahstan. – Karaganda, KJeUK, 2007. – 277 s. [in Russian]
3. Zhajlauov E.B., Ulybyshev D.N., Petrenko E.S., Kenzhebekov N.D. Ocenka rezul'tativnosti gosudarstvennoj regional'noj politiki Respubliki Kazahstan // Jekonomicheskie otnoshenija. – 2020. – T. 10. № 3. – S. 787-810 [in Russian]
4. Kac I.S. Social'nye innovacii v obshhestvennom sektore // Zhurnal jekonomicheskoy teorii. – 2015. – № 3. – S. 219-228 [in Russian]
5. Topol'skij R.A. Obespechenie jekonomicheskoy bezopasnosti gosudarstva na osnove sovershenstvovanija strukturnoj politiki: avtoreferat ... k.j.e.n. – Tambov, 2015. – 26 s. [in Russian]
6. Jelektronnye tablicy «Nacional'nye scheta». – <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/economy/national-accounts/spreadsheets/> [in Russian]
7. Nacional'nye scheta Respubliki Kazahstan v 2016-2020 gg. Statisticheskij sbornik na kazahskom i russskom jazykah. – Nacional'noe bjuro statistiki, 2021. – 97 s. [in Russian]
8. Dinamicheskie tablicy statistiki nacional'nyh schetov. – <https://stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/8> [in Russian]

Улыбышев Д. Н., Бопиева Ж. К., Шевякова А. Л., Жайлауов Е. Б.

**ҚОҒАМДЫҚ СЕКТОРДЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАСЫН ДАМУҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІН БАҒАЛАУ**

Аннотация

Мақала Қазақстан Республикасының ұлттық экономикасын дамытудағы мемлекеттік басқару секторының рөлін зерттеуге арналған. Мақалада мемлекеттік қызметтер секторының (қоғамдық сектордың) ЖІӨ мен Қазақстанның ұлттық байлығын қалыптастырудағы рөлі талданады. Авторлар ұлттық байлықтың өндірілген активтерінің параметрі арқылы елдің ұлттық байлығын қалыптастыруға қоғамдық сектордың қосқан үлесін бағалады. Мұнда мемлекеттік қызметтер секторының салыстырмалы түрде аз, бірақ үнемі өсіп келе жатқан үлесі атап өтілді. Авторлар Қазақстан Республикасының жиынтық жалпы қосылған құнының құрамы мен құрылымын талдап, қоғамдық сектордың оны қалыптастыруға қосқан үлесін есептеді. Сондай-ақ, қоғамдық сектордың ЖҚҚ талдауы жүргізілді, бұл оның салалық құрылымын сипаттауға мүмкіндік берді. Авторлар жалпы ішкі өнімді қалыптастыруда мемлекеттік қызметтер секторының төмен үлесіне байланысты Қазақстанның либералды үлгідегі экономикасы бар деген қорытындыға келді. Бұл ретте қоғамдық сектор фирмалары дәстүрлі түрде қоғамдық игіліктер беретін салаларда негізгі үлес қосады. Сонымен қатар, осы салалардың бір бөлігінде мемлекеттің қатысуы жеке сектор фирмаларының пайдасына (мысалы, білім беру және денсаулық сақтау) баяу азаяды, ал қатаң инфрақұрылымға жауапты салаларда, керісінше, өсуде немесе өсудің алғышарттары бар.

Ulybyshev D., Bopieva Zh., Shevyakova A., Zhailauov E.

**ASSESSMENT OF THE CONTRIBUTION OF THE PUBLIC SECTOR TO THE DEVELOPMENT
OF THE NATIONAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The article is devoted to studying of the role of the public administration sector in the development of the national economy of the Republic of Kazakhstan. The article analyzes the role of the public services sector (public sector) in the formation of GDP and national wealth of Kazakhstan. The authors assess the contribution of the public sector to the formation of the national wealth of the country through the parameter of the produced assets of national wealth. A relatively small but constantly growing contribution of the public services sector is noted here. Authors also analyzed the composition and structure of the total gross value added of the Republic of Kazakhstan and calculated the contribution of the public sector to its formation. The analysis of the GVA of the public sector itself was also carried out, which made it possible to characterize its sectoral structure. The authors concluded that due to the low share of the public services sector in formation of the gross domestic product, Kazakhstan has a liberal-type economy. At the same time, the main contribution of public sector firms is made in industries that traditionally provide public goods. Moreover, in some of these industries, the presence of the state is slowly declining in favor of private sector firms (for example, education and healthcare), and in industries responsible for rigid infrastructure, on the contrary, it is growing or has prerequisites for growth.

Г.Х. Умарова, ст.преподаватель¹

Ж.Ж. Темирова, к.э.н.,ст.преподаватель²

Г.Б. Исатаева, к.э.н.,и.о доцент²

Г.М. Жуманова, ст.преподаватель¹

Южно-Казахстанский университет

имени М. Ауезова, г. Шымкент, Казахстан¹

Южно Казахстанский Государственный

Педагогический Университет

г. Шымкент, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: guh_umarova@mail.ru

МИРОВОЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИК

Современные тенденции мировой экономики обострили научно-технологическую конкуренцию, в то время как развитие мирового рынка инноваций определяет потенциальные возможности стран претендовать на передовые места в международном технологическом соперничестве.

Статья содержит обзор подходов сравнительного исследования уровня технологического развития стран, определяющих основные тенденции, динамику мирового развития и уровень конкурентоспособности экономики. На основе данных анализа выявлены рейтинговые позиции, характеризующие уровень технологического развития ведущих стран мира. Предложена методика кластеризации для определения избранных параметров оценки уровня технологического развития ведущих стран мира.

Исходя из степени схожести параметров оценки рейтинговых показателей использование функции «кластерного анализа» позволило сгруппировать страны мира в кластеры по уровню технологического развития. Выявлены тенденции дифференциации передовых стран мира и ключевые достижения азиатских стран в сфере технологического развития. Исследование продемонстрировало, что в современных условиях «глобальный сдвиг» в системе мирового разделения труда наблюдается в сторону азиатских стран, опирающихся на концепцию «Логистика 4.0».

Достоверность теоретических выводов и практических рекомендаций опирается на использование методов библиометрического, статистического и сравнительного анализа, комплексного обобщения.

Ключевые слова: технологическое развитие, рейтинг, национальная экономика, кластер, разделение труда, технологизация, глобальный сдвиг, инновация, технология, конкурентоспособность.

Кілт сөздер: Технологиялық даму, рейтинг, ұлттық экономика, кластер, еңбек бөлінісі, технологияландыру, жаһандық жылжу, инновация, технология, бәсекегеқабілеттілік.

Keywords: technological development, rating, national economy, cluster, division of labor, technologization, global shift, innovation, technology, competitiveness.

JEL classification: B17

Введение. Не будет преувеличением утверждение, что в конце первой трети XXI века экономика и различные общественные сферы, трансформируясь, меняются и предстают в современной «картине мира» в новом технологическом формате. Экономика и общество современного периода развития – это, образно говоря, «цивилизационное полотно», которое соткано из потенциальных возможностей технологий, вписанных в «Индустрию 4.0» в условиях сильной асимметрии мирового технологического развития, осознанных тенденций и доминант технологизации.

Новые возможности открывает для человека новая экономика (она же и цифровая, и сетевая, и экономика знаний, и креативная и т.д.), которая продолжает граничить с фундаментальными ограничениями материального и социального характера, что определяет существенную разницу между странами в области технологического развития.

При этом перед странами, претендующими на достойное место в современном мире, возникает целый ряд проблем, связанных со способностью адаптироваться к крупномасштабным технологическим изменениям, которые становятся нормой настоящего времени, активно включившись в технологические инновационные процессы, которые выступают основным трендом современного развития мировой цивилизации.

В экономике широко распространено мнение, что технологии являются ключевым фактором экономического роста стран, регионов и городов. Технологический прогресс позволяет более эффективно производить больше товаров и услуг лучшего качества, от чего зависит благосостояние государства.

Таким образом, *целью статьи* является сравнительное исследование национальных экономик с учётом основных тенденций мирового технологического развития. *Объектом исследования* выступает технологическое развитие как основа современной экономики. *Предмет исследования* – национальная экономика стран мира.

Основным исследовательским вопросом в данной работе является попытка объективной оценки уровня технологического развития стран мира, являющихся лидерами мировой экономики и развивающихся стран.

Гипотезой исследования выступает предположение о том, что в настоящее время существует значительная дифференциация в уровне технологического развития между странами мира, при том, что данная дифференциация находит свое отражение даже в группе высокоразвитых в экономическом и технологическом отношении стран.

Данное исследование состояло из следующих этапов:

1. Исследование и классификация стран по уровню технологического развития на основе использования мировых рейтингов.
2. Автоматизированная обработка полученных данных, кластеризация стран по уровню технологического развития.
3. Анализ полученных данных.

Для достижения поставленной в статье цели использовались методы: классификации стран по уровню их технологического развития на начальном этапе исследования, методы автоматизированной обработки статистической информации на следующем этапе работы, метод обобщения полученной информации на заключительном этапе исследования.

Обзор литературы. К вопросам, касающимся технологического развития мировой экономики, в последние годы обращались В.А. Красильщиков [1], Dayton L. [2], Geels Frank W. [3], Möhrle S., Sunde U. [4], Omri A. [5], A. Aitsi-Selmi, V. Murray, Ch. Wannous, Ch. Dickinson, D. Johnston, A. Kawasaki, A. Stevance, T. Yeung [6], Söderholm P., Hellsmark H., Frishammar J., Hansson J., Mossberg J., Sandström A. [7], Tarighi S. [8] и др.

Geels Frank изучается многоуровневая перспектива развития инновационных технологий с использованием идей социологии и, институциональной теории, что даёт основания говорить о системном и последовательном характере инновационных технологических изменений, об устойчивом характере современной цифровизации.

Исследователи обращают внимание на важность обеспечения всех стран информацией, касающейся технологического развития, а также исследуют истории успеха стран – лидеров, добившихся высоких технологических достижений и технологических компаний, которые также достигли высоких показателей в данном сегменте экономики.

При этом, анализ работ [4], [7] показывает, что в целом схожие понятия «развитие технологий» и «технологическое развитие» – это, отнюдь, не тождественные дефиниции. Говоря о «развитии технологий», исследователи имеют ввиду наличие в стране (на производстве, в организации) условий для непрерывных технологических улучшений, способствующих «технологическому развитию». Когда же речь заходит о «технологическом развитии», то имеется ввиду уровень «включенности» технологий в процессы социально-экономического развития экономики, в повышении ее конкурентоспособности и эффективности.

В этой связи, в работах многих исследователей, понятие «технологическое развитие» включает в себя широкий спектр показателей, которые находят свое отражение в мировых рейтингах технологизации, информатизации, инновационности, сетевой активности и энергетической эффективности и т.д.

При этом технологическое развитие, безусловно, является фактором конкурентоспособности и экономического роста, поэтому оно может быть косвенно оценено по экономическим и маркетинговым показателям.

Основная часть. Нами был проведен анализ уровня технологического развития стран мира, занимающих высокие рейтинговые позиции (до 20-ой позиции) в системе рейтингов, отражающих основные тенденции мирового развития, таких как «Рейтинг стран по потреблению и производству новых видов энергии», «Рейтинг стран по уровню сетевой готовности», «Рейтинг

стран по уровню развития технологий», «Рейтинг стран по уровню инноваций», «Рейтинг глобальной конкурентоспособности» (табл. 1).

Таблица 1

**Рейтинги, характеризующие уровень конкурентоспособности,
экономического и технологического развития ведущих стран мира***

№ в рейтинге	Рейтинговые позиции стран мира					
	Рейтинг стран по уровню ВВП.	Рейтинг стран по уровню инноваций	Глобальная конкурентоспособность.	Рейтинг стран по потреблению и производству новых видов энергии.	Рейтинг стран по уровню сетевой готовности.	Рейтинг стран по уровню развития технологий.
1.	Китай	Швейцария	Сингапур	Австралия	Швеция	Норвегия
2.	США	Швеция	США	Япония	Дания	Швеция
3.	Индия	США	Гонконг	Германия	Сингапур	Нидерланды
4.	Япония	Великобритания	Нидерланды	ОАЭ	Нидерланды	Дания
5.	Германия	Нидерланды	Швейцария	Италия	Швейцария	США
6.	Россия	Дания	Япония	Греция	Финляндия	Сингапур
7.	Индонезия	Финляндия	Германия	Бельгия	Норвегия	Финляндия
8.	Бразилия	Сингапур	Швеция	Чили	США	ОАЭ
9.	Франция	Германия	Великобритания	США	Германия	Южная Корея
10.	Великобритания	Южная Корея	Дания	Испания	Великобритания	Гонконг
11.	Турция	Гонконг	Финляндия	Израиль	Люксембург	Швейцария
12.	Италия	Франция	Тайвань	Нидерланды	Австралия	Великобритания
13.	Мексика	Израиль	Южная Корея	Швейцария	Канада	Бельгия
14.	Республика Корея	Китай	Канада	Болгария	Южная Корея	Канада
15.	Канада	Ирландия	Франция	Южная Корея	Япония	Австралия
16.	Испания	Япония	Австралия	Чехия	Новая Зеландия	Люксембург
17.	Саудовская Аравия	Канада	Норвегия	Хорватия	Франция	Тайвань
19.	Австралия	Люксембург	Люксембург	Люксембург	Австрия	Испания
19.	Гонконг	Австрия	Новая Зеландия	Великобритания	Ирландия	Германия
20.	Польша	Норвегия	Израиль	Куба	Бельгия	Эстония

* Составлено по данным [9]

Как видно из приведённых данных, среди ведущих экономик мира по уровню технологического развития нет ни одной страны постсоветского пространства; единственной страной, которая вошла в топ мировых экономик является Россия, которая включена в один рейтинг, занимая шестое место по объёму ВВП.

Что касается уровня развития технологий, то в данном рейтинге среди стран СНГ лидером является Казахстан (36 место), далее следуют Украина (44 место) и Россия (46 место) [Страны с наиболее развитыми технологиями].

Столь низкие места постсоветских стран заставляют более внимательно изучить тенденции развития технологизации в мире.

В приведённых рейтингах лидирующие позиции занимают две супердержавы – Китай и США, также в данных рейтингах высокие места традиционно отводятся европейским странам, таким как Германия, Франция, Великобритания, также неизменно высокие места в данных рейтингах в последние годы занимают Япония, Австралия и Канада.

Обращает на себя внимание, что в списке лидирующих экономик представлены и страны Азии, такие как Южная Корея, Гонконг, Тайвань, Сингапур, которые связывают свое экономическое развитие с высокой технологической инновационностью, цифровизацией и автоматизацией производственных и социальных процессов.

Обратим внимание на то, что успехи в технологическом развитии далеко не всегда приводят к росту ВВП, однако, как правило, они повышают конкурентоспособность экономики, что является в XXI веке фактором более значимым для социально-экономического развития, поскольку эффективность современной экономики определяется не столько объёмами произведённой продукции, а ее возможностями конкурировать на мировом рынке при высокой норме доходности.

Далее, для того, чтобы составить представление об общем уровне технологического развития ведущих мировых экономик, обратимся к методике кластеризации, выделив из всей совокупности стран те, которые по «рейтинговым показателям» образуют некую статистическую общность. Данный анализ был проведён с использованием программного комплекса «Статистика 6». Выбранной для анализа функцией была функция «кластерного анализа», в основе которой лежит вычисление показателя k – среднее (эвклидово расстояние от центра статистической системы в трехмерном статистическом пространстве до каждого объекта, включенного в статистическую совокупность).

Проведённая кластеризация позволяет объединить страны мира по степени схожести избранных параметров, выбранных для оценки (рейтинговых показателей).

Таблица 2

Кластеризация ведущих стран мира по уровню технологического развития*

Кластер 1 (страны - лидеры)	Кластер 2 (страны, догоняющие лидеров)	Кластер 3 (страны, отстающие от лидеров)
Китай	США	Япония
Швеция	Германия	Франция
Дания	Великобритания	Южная Корея
Финляндия	Швейцария	Канада
Австралия	Нидерланды	Люксембург
Тайвань	Сингапур	Норвегия
Израиль	Гонконг	Австрия
Новая Зеландия	ОАЭ	Ирландия
	Испания	
	Бельгия	

* [Распределение авторов]

Таким образом, можно сказать, что в настоящее время имеет место дифференциация передовых стран мира по уровню технологического развития. Обращает на себя внимание, что в числе стран – лидеров, и догоняющих стран можно видеть страны из азиатского региона. Причём количество этих стран в общей структуре исследуемых стран существенно – 5 стран (Китай, Тайвань, Сингапур Гонконг, Южная Корея) из 26. Данная тенденция заставляет предположить, что уже в ближайшем будущем значимость азиатского региона в мировом технологическом развитии будет возрастать.

В целом, к ключевым достижениям азиатских стран в сфере технологического развития следует отнести развитие технологий управления производством на основе концепции «Логистика 4.0»; развитые новаторские технологии в области интернета вещей, готовность к дальнейшей технологизации всех аспектов научно-производственной и социально-экономической деятельности. В тоже время можно согласиться с тем, что Азия в ближайшие годы вряд ли станет мировым технологическим лидером и Запад будет по-прежнему доминировать в мировой системе, хотя это доминирование, конечно, будет не столь абсолютным[1]. Невозможно отрицать и существенный технологический прорыв этих стран, который обеспечивает им относительно устойчивый экономический рост.

Чтобы определить, где страна находится в глобальной технологической гонке, Global Finance использовали четыре интегрированных показателя, три из которых служат стандартными показателями доступности и распространенности технологий: доля пользователей Интернета среди населения; доля пользователей смартфонов среди населения; и доля пользователей LTE среди населения. Четвертая метрика, которую мы использовали – это оценка цифровой конкурентоспособности, разработанная Центром международной конкурентоспособности IMD. Их оценка конкурентоспособности фокусируется на технологических знаниях, готовности к разработке новых технологий и способности использовать и развивать новые инновации.

Рисунок 1. Глобальный финансовый рейтинг национальной технологической мощи стран в 2020 г. [10]

Ранжирование стран по этим показателям дало интересные результаты. Например, более мелкие развитые страны, похоже, набирают лучшие результаты, чем более крупные. Так Гонконг и Тайвань занимают первое место, находясь выше Японии, страны, которая создала такие изобретения, меняющие правила игры, как Nintendo, Walkman и видеомэгафон. Вероятно, это связано с тем, что проникновение смартфонов выше в Гонконге и Тайване. В Гонконге примерно 97% поисковых запросов в Интернете выполняются на смартфонах, что указывает на их распространенность.

Наша развивающаяся страна Казахстан, с населением всего 18 миллионов человек и ВВП на душу населения в размере 8 830 долларов США, занимает первое место среди (по Глобальному финансовому рейтингу национальной технологической мощи стран) Италии, Китая и Саудовской Аравии. Это, кажется, шокирующим, учитывая, что Казахстан имеет гораздо меньшую и менее развитую экономику. Однако в 2012 году правительство Казахстана объявило о стратегии, в которой особое внимание уделяется технологическим инновациям и инвестициям в рамках своей общей миссии по превращению в передовую страну. Правительство расширило доступ в интернет и проникновение смартфонов, одновременно работая над повышением своей цифровой конкурентоспособности, что дало ему относительно высокий балл.

Некоторые из рейтингов менее удивительны. Каждая из 20 ведущих стран имеет развитую экономику, а европейские страны с развитой экономикой лидируют, составляя четыре из пяти наиболее технологически развитых стран. США, Сингапур, Гонконг и Южная Корея входят в топ-12, что даёт ведущим игрокам в глобальной технологической гонке показатель географического разнообразия.

В этой связи мы можем констатировать «глобальный сдвиг» в системе мирового разделения труда в сторону азиатских стран, которые в настоящее время становятся ведущими создателями, производителями и поставщиками технологических инноваций, обеспечивая тем самым развитие индустрии 4.0.

Заключение. Сегодня ни одна страна в мире не может быть абсолютным лидером во всех областях научно-технологического развития. Экономические и технологические структуры разных стран переходят к режиму взаимодействия друг с другом по ряду параметров. Более того, в существующих условиях мировой спектр научных исследований и разработок в технической области настолько широк, что ни одно государство собственными силами не может развивать все направления НТП.

Определено, что в настоящее время имеет место дифференциация передовых стран мира по уровню технологического развития. Обращает на себя внимание, что в числе стран – лидеров и догоняющих стран можно видеть страны из азиатского региона. Причем количество этих стран в общей структуре исследуемых стран существенно – 5 стран (Китай, Тайвань, Сингапур Гонконг,

Южная Корея) из 26. Данная тенденция заставляет предположить, что уже в ближайшем будущем значимость азиатского региона в мировых технологических развитиях будет возрастать.

Дальнейшее исследование планируется направить на выявление механизмов технологического развития стран Юго-восточной Азии, которые определяют их успешное продвижение в экономическом пространстве современного мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Красильщиков В.А. Консервативная модернизация в Восточной Азии: достижения и пределы. Идеи и идеалы. – 2019. – № 3. – С. 231-264.
2. Dayton L. How South Korea made itself a global innovation leader. – URL: <https://www.nature.com/articles/d41586-020-01466-7>.
3. Geels Frank W. From sectoral systems of innovation to socio-technical systems: Insights about dynamics and change from sociology and institutional theory. *Research Policy*. – Volume 33, Issues 6-7. – 2004. – P. 897-920.
4. Möhrle S., Sunde U. Distance to the pre-industrial technological frontier, patience, and economic development *Economics Letters*. – Volume 201. – 2021.
5. Omri A. Technological innovation and sustainable development: Does the stage of development matter? *Environmental Impact Assessment Review*. – Volume 83. – 2020.
6. Reflections on a Science and Technology Agenda for 21st Century Disaster Risk Reduction A. Aitsi-Selmi, Virginia Murray, Ch. Wannous, Ch. Dickinson, D. Johnston, A. Kawasaki, A. Stevance, T. Yeung // *International Journal of Disaster Risk Science* volume 7. – 2016. – P. 1-29.
7. Söderholm P., Hellsmark H., Frishammar J., Hansson J., Mossberg J., Sandström A. Technological development for sustainability: The role of network management in the innovation policy mix. *Technological Forecasting and Social Change*. – Volume 138, January. – 2019. – P. 309-323.
8. Tarighi S.S. Shavvalpour Technological development of E&P companies in developing countries: An integrative approach to define and prioritize customized elements of technological capability in EOR. *Resources Policy*. – Volume 72. – 2021.
9. Страны с наиболее развитыми технологиями. – URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries>
10. URL: <https://www.gfmag.com/global-data/non-economic-data/best-tech-countries>.

REFERENCES

1. Krasil'shchikov V.A. Konservativnaya modernizatsiya v Vostochnoy Azii: dostizheniya i predely. [Conservative modernization in East Asia: Achievements and limits.]. *Idei i idealy*. – 2019. – № 3. – S-231-264 [in Russian].
2. Dayton L. How South Korea made itself a global innovation leader. – URL: <https://www.nature.com/articles/d41586-020-01466-7>.
3. Geels Frank W. From sectoral systems of innovation to socio-technical systems: Insights about dynamics and change from sociology and institutional theory. *Research Policy*. – Volume 33, Issues 6-7. – 2004. – P. 897-920.
4. Möhrle S., Sunde U. Distance to the pre-industrial technological frontier, patience, and economic development *Economics Letters*. – Volume 201. – 2021.
5. Omri A. Technological innovation and sustainable development: Does the stage of development matter? *Environmental Impact Assessment Review*. – Volume 83. – 2020.
6. Reflections on a Science and Technology Agenda for 21st Century Disaster Risk Reduction A. Aitsi-Selmi, Virginia Murray, Ch. Wannous, Ch. Dickinson, D. Johnston, A. Kawasaki, A. Stevance, T. Yeung // *International Journal of Disaster Risk Science* volume 7. – 2016. – P. 1-29.
7. Söderholm P., Hellsmark H., Frishammar J., Hansson J., Mossberg J., Sandström A. Technological development for sustainability: The role of network management in the innovation policy mix. *Technological Forecasting and Social Change*. – Volume 138, January. – 2019. – P. 309-323.
8. Tarighi S.S. Shavvalpour Technological development of E&P companies in developing countries: An integrative approach to define and prioritize customized elements of technological capability in EOR. *Resources Policy*. – Volume 72. – 2021.

9. Strany s naiboleye razvitymi tekhnologiyami [Countries with the most advanced technologies]. – URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries> [in Russian].

10. URL: <https://www.gfmag.com/global-data/non-economic-data/best-tech-countries>.

Умарова Г.Х., Темирова Ж.Ж., Исатаева Г.Б., Жуманова Г.М.

**ӘЛЕМДІК ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУ:
ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАЛАРДЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ**

Андатпа

Әлемдік экономиканың қазіргі тенденциялары ғылыми-технологиялық бәсекелестікті шиеленістірді, ал әлемдік инновациялар нарығының дамуы елдердің халықаралық технологиялық бәсекелестікте озық орындарға ие болуының әлеуетті мүмкіндіктерін айқындайды.

Мақалада негізгі тенденцияларды, әлемдік даму динамикасын және экономиканың бәсекеге қабілеттілік деңгейін анықтайтын елдердің Технологиялық даму деңгейін салыстырмалы зерттеу тәсілдеріне шолу жасалады. Талдау деректері негізінде әлемнің жетекші елдерінің Технологиялық даму деңгейін сипаттайтын рейтингтік позициялар анықталды. Әлемнің жетекші елдерінің Технологиялық даму деңгейін бағалаудың таңдалған параметрлерін анықтау үшін кластерлеу әдістемесі ұсынылды.

Рейтингтік көрсеткіштерді бағалау параметрлерінің ұқсастық дәрежесіне сүйене отырып, "кластерлік талдау" функциясын қолдану Технологиялық даму деңгейі бойынша әлем елдерін кластерлерге топтастыруға мүмкіндік берді. Әлемнің озық елдерін саралау үрдістері және Азия елдерінің Технологиялық даму саласындағы негізгі жетістіктері анықталды. Зерттеу қазіргі жағдайда әлемдік еңбек бөлінісі жүйесіндегі "жаһандық ауысым" "Логистика 4.0" тұжырымдамасына сүйене отырып, Азия елдеріне қарай байқалатынын көрсетті.

Теориялық тұжырымдар мен практикалық ұсыныстардың сенімділігі библиометриялық, статистикалық және салыстырмалы талдау, кешенді жалпылау әдістерін қолдануға негізделген.

Umarova G., Temirova Zh., Isatayeva G., Zhumanova G.

**GLOBAL TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT:
COMPARATIVE ANALYSIS OF NATIONAL ECONOMIES**

Annotation

Modern trends in the global economy have intensified scientific and technological competition, while the development of the global innovation market determines the potential of countries to claim leading positions in international technological rivalry.

The article contains an overview of the approaches of comparative research of the level of technological development of countries that determine the main trends, dynamics of world development and the level of competitiveness of the economy. Based on the analysis data, the rating positions characterizing the level of technological development of the leading countries of the world are revealed. A clustering technique is proposed to determine the selected parameters for assessing the level of technological development of the leading countries of the world.

Based on the degree of similarity of the evaluation parameters of the rating indicators, the use of the "cluster analysis" function made it possible to group the countries of the world into clusters according to the level of technological development. The trends of differentiation of the advanced countries of the world and the key achievements of Asian countries in the field of technological development are revealed. The study demonstrated that in modern conditions, a "global shift" in the system of the world division of labor is observed towards Asian countries based on the concept of "Logistics 4.0".

The reliability of theoretical conclusions and practical recommendations is based on the use of methods of bibliometric, statistical and comparative analysis, complex generalization.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.1(50).41
UDC 338.242.4
SCSTI 06.52.45

B. Chereyeva*, PhD¹

G. Abayeva, c.e.s., assos. professor²

A. Baykin, PhD, assos. professor²

E. Zavyalova, master²

Esil University, Astana, Kazakhstan¹

Kostanay Regional University named

after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan²

* – main author (author for correspondence)

e-mail: b_chereyeva@mail.ru

APPROACHES TO STATE PROPERTY MANAGEMENT: FOREIGN EXPERIENCE

The article examines the foreign experience of state property management, since the problems of its management are facing all countries of the world. In countries with market economies, certain approaches to state property management have already been developed, in which the public sector occupies a small part of the share of the economy. Kazakhstan is in the process of reform, where the transfer of the public sector to a competitive environment is intensively underway, and its effectiveness will depend on the right approach adapted to the realities of Kazakhstan. In this regard, the authors conducted an analysis on the management of state property on the example of the countries of the European Union, the USA, Japan and Turkey. As a result of the study, general approaches to public sector management were identified, developed on the experience of the countries under consideration, and an attempt was made to apply similar mechanisms on the economic conditions of Kazakhstan. The study led the authors to the opinion that it is possible to achieve an increase in labor productivity, capital return, reduction of material and energy intensity of production through a formed competitive market and competent management of both the state and the private sector.

Keywords: GDP, public sector, state property, trust management, privatization, foreign countries, public spending, economy, public administration, business

Кілт сөздер: ЖІӨ, мемлекеттік сектор, мемлекеттік меншік, сенімгерлік басқару, жекешелендіру, шет елдер, мемлекеттік шығыстар, экономика, мемлекеттік басқару, бизнес

Ключевые слова: ВВП, государственный сектор, государственная собственность, доверительное управление, приватизация, зарубежные страны, государственные расходы, экономика, государственное управление, бизнес

Introduction. The problems of state property management have been and are facing all countries of the world. In economically developed countries with market economies, certain approaches to the management of state property and the public sector of the economy as the most active part of state property have been developed and formed for many decades.

These approaches, forms and methods of management bear a clear imprint of the historical development of each state and its economy, the developed state in the production, economic and social sectors of environmental conditions.

Due to these features, none of the foreign public sector and state property management systems as a whole can serve as a full-fledged model that the economy of Kazakhstan should focus on. Today, Kazakhstan relies on Singapore's experience in public sector reform [1]. During the second wave of privatization, Kazakhstan tried to take into account the mistakes of the previous privatization, and introduce new mechanisms that should give their results.

The purpose of the article is to develop common approaches to public sector management based on the experience of state property management in leading foreign countries. *Tasks:* consideration of foreign experience in state property management, formation of common approaches to public sector management. *The research was conducted* on the works of economists, official statistics and materials from open sources. *Methods* of abstract-logical analysis, comparative and statistical analysis were used in the course of the study.

Literature review. The study of the foreign experience of countries with a developed market economy in terms of analysis, planning, regulation of state-owned objects and their use, preservation, and expansion is of both scientific and educational and purely practical interest. Recognizing the inexpediency and impossibility of direct reproduction in Kazakhstan conditions of the organization and methodology of state property management in other countries, there is a need to study this experience as a base of comparison and a source of borrowing of those individual elements that can be integrated into the domestic economic management system through adaptation.

It is characteristic that in countries with developed market economies, the ideology of non-interference of the state in the economy, the ideas of full market self-regulation, characteristic of representatives of the neoliberal trend in the person of M. Friedman and A. Hayek [2], is replaced by the conviction of the need to strengthen the economic functions of the state. There are pronounced trends of increasing the role of the state in financing and regulating such industries and spheres of the economy as social, innovation, infrastructure, natural monopolies [3]. Hence, there is a growing interest in the preservation of objects of this category in state ownership and even in the nationalization of previously privatized objects in the form of their redemption [4].

As a result, in most countries with developed market economies, along with the private sector, there are public and mixed sectors. In the latter, state and private ownership of the means of production are combined in the form of common joint and shared ownership [5]. It is often difficult to draw a clear line between the state proper and the more capacious public sector, which is under the jurisdiction of both central and local authorities [6]. Many management functions and property objects in the social sphere related to social infrastructure belong to the State.

At the same time, along with the direct controlling influence of state management bodies on objects of state ownership, the state uses financial, credit, and tax mechanisms in order to conduct a special economic policy with respect to objects that are not or partially owned by the state.

The main part. The scale of the public sector in countries with developed market economies is usually judged by such indicators as the contribution of enterprises and public sector organizations to the gross domestic product of the country (GDP), the share of public spending in GDP, the relative number of employees in the public (budget) sector, the share of public investment in the economy [7].

The values of some of these indicators in different countries are shown in Table 1.

Table 1

The share of the state economy in different countries*

Country	Value added created at public sector enterprises, %	The share of government spending in GDP, %	The share of employees paid at the expense of the budget, %
USA	37,6	33	16
Japan	11	36	9
Germany	10	50	16
United Kingdom	7	43	18
France	16	55	25
Spain	19	54	18
Sweden	20	69	33
Turkey	5,6	15,2	21,8
Russian	25	40	38
Kazakhstan	1.9	12.8	24.5

* Developed by the authors on the basis of the source [8]

In the absence of a pronounced generality of the data presented in the table, it is obvious that the degree of nationalization of the economy in different countries, measured by the share of public spending in GDP, is very high and varies from 33% to 69%. If we assume that public expenditures are in a certain ratio with state ownership, but their share is slightly higher than the share of state ownership, it turns out that the estimate of the share of state ownership in market economies, measured by 20-25%, given in the scientific literature, is close to the truth.

Figure 1 shows the volume of GDP of foreign countries in the world for 2022.

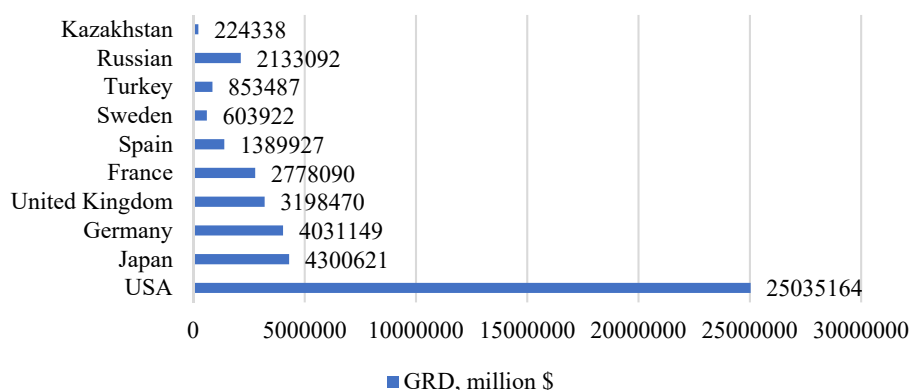

Figure 1. **World GDP volumes for 2022, million USA dollars***

* Developed by the author on the basis of the source [9]

The public sector of the economy abroad is largely represented by state-owned enterprises, in a certain sense similar to Kazakh state-owned enterprises. In the foreign practice of industrialized countries, it is customary to consider state-owned business structures whose property is partially or completely owned by the state and whose activities are controlled by state bodies. There are two main types of state-owned enterprises, respectively called state-owned companies and public corporations.

State-owned companies, the most common in European countries, operate as joint-stock companies in which the state owns a block of shares. Such companies, in which the state invests capital, operate jointly, along with private ones, which once again emphasizes the mixed nature of the economy in the modern capitalist world [10]. It is characteristic that in the USA and Japan the number of such state-owned companies is significantly lower than in Europe, here the state prefers to perform its socio-production functions through state laws regulating the activities of private companies.

The second form of organization of state enterprises so-called public corporations arise on the basis of civil law and in the course of their activities are based on the norms of the legislation of this country.

Public corporations are created in accordance with the decisions of the supreme bodies of state administration, which define the management structure, the powers of the corporation, its relationship with the bodies of state administration [11]. The capital for the creation of a public corporation is allocated by the Treasury of the country, but in their current activities such corporations operate on the principles of self-sufficiency.

Thus, public corporations in market economies are, if not direct, then indirect analogues of Kazakh state-owned enterprises or their varieties in the form of state-owned enterprises.

The share of state-owned enterprises in the countries of the European Community in the late nineties of the twentieth century approached 15% with significant differentiation in different countries. So, in Italy, France, Greece, Portugal, it was about 20%, in Germany, Spain, Denmark, Belgium, the Netherlands - slightly more than 10%, and in the UK - 8%. State-owned enterprises have taken leading positions in energy, coal mining, non-ferrous metallurgy, mechanical engineering, freight and passenger transport, as well as in the financial and credit sphere, including insurance. The share of state-owned enterprises in the financial and credit sphere of Western European states is as follows: Italy - 80%, Germany - 31%, Greece - 30%, Belgium - 25%. At the same time, there are almost no state-owned enterprises in the financial and credit sphere in Spain, Holland, Denmark, and Ireland. According to the number of employees in the financial and credit sphere of the EU states, state-owned enterprises account for 25%. In the service sector and in trade, state-owned enterprises are extremely insignificant, private ownership prevails here.

In Turkey, state-owned enterprises are called KIT (Kamu İktisadi Tesebbusu) [12]. The public sector is managed by the Turkish Welfare Fund, the Turkish Army Fund and the Government itself. The State manages the banking sector, railway transport, coal mining, mechanical and chemical industries, aerospace industry, electricity generation, seaport and post office. Turkey's public spending in 1970-2020 increased by 107.3 billion US dollars, or 56.3 times, due to an increase in the population by 49.5 million people. The average annual increase in government spending is \$2.1 billion, or 8.4%.

The specifics of state ownership and the public sector of the US economy, in contrast to European countries, consist primarily in a lower share of state property, although in the nineties there was a tendency

to increase the role of the state in the economy. State corporations in the United States, referred to as government corporations and independent agencies, perform mainly the functions of state regulation and management of natural monopolies, strategic industries of industrial production, large social enterprises, innovative complexes, leading research, development, design, technological developments. The state maintains a significant part of educational institutions in the United States.

According to researchers of the American economy [13], the main task of the public sector in the United States is to create a nationwide system of socio-economic services that ensures the reproduction of highly efficient "human capital". Hence, the focus of state attention is on the industries that provide a solution to this problem, that is, education, vocational training, advanced training, healthcare, social security. At the same time, a system of state measures is being implemented to regulate the labor market and improve its functioning. The US public sector currently produces about 37.6% of the country's GDP.

Another characteristic feature of the management of the public sector of the economy in the United States is the intensive transfer of authority to manage state property and state-owned enterprises from the federal level to the state (regional) and then to the local level of counties, districts, districts, municipalities. This is especially true of the education system and social assistance.

The American economy is a market economy in the full sense of the word. The state's share in the US economy is minimal (about 28%) and is almost completely exhausted by some state-owned companies (for example, the postal service).

In Japan, in the field of public administration of the economy in general and state property management in particular, there has been a widespread orientation towards the widespread use of administrative guidance when combined with administrative discretion [14]. The first direction implies the conclusion of informal agreements on economic activity between government agencies and corporations, associations of manufacturers, large entrepreneurs. Administrative discretion implies the endowment of state economic and social management bodies with the right to make independent, independent decisions and actions within the framework of legally established restrictions.

The laws on the status of ministries related to the management of state property, organizations of the public sector of the economy focus on the use of such forms of administrative management as requirements, recommendations, advice and mediation. Thus, there is a combination of administrative, economic, socio-psychological management methods. In some cases, preference is given to the liberal style of government leadership, when instead of authority, methods of persuasion, guidelines of a recommendatory nature are used that do not oblige the management of companies, but contain convincing arguments in favor of fulfilling the wishes of the administration.

By analogy with the Kazakh economy abroad, there is an acute problem of management and state regulation of the activities of natural monopolies, which are becoming the main object of nationalization, nationalization in countries with market economies. In the branches of natural monopolies, the governments of a number of countries are pursuing a policy of creating state corporations into which enterprises of various industries can unite. The degree of state influence on the activities of such corporations is quite high. In some cases, the chairmen and members of the management board of State corporations are appointed by government ministers who control the work of corporations, such managers report to the highest bodies of state administration.

In essence, a state corporation represents a successful form of cooperation between public and private capital in countries with mixed economies, allowing the state to pursue an antitrust policy while maintaining liberal foundations. Contests, auctions, and auctions play an important role in solving the problem of granting companies exclusive production rights in the field of natural monopolies by state bodies.

The most common form of state management of the activities of natural monopolies in countries with a developed market economy is the lease of state-owned means of production, natural resources, given for paid use to private companies [15]. In our opinion, this aspect of the experience of managing state property abroad deserves the most serious attention, study, and borrowing. It seems to be more preferable in comparison with the widespread practice in Kazakhstan of using state-owned objects on the basis of licenses.

Along with the lease of state-owned objects abroad, their involvement in private economic turnover is also applied through a concession for a long period sufficient to pay back the investments invested in production by private companies. Concessions are more often used in railway transport, telecommunications, and water supply.

Regardless of the form of transfer of state ownership in the branches of natural monopolies to private companies, the state regulates the production and economic activities of monopolistic companies by

influencing tariffs and limiting the rate of profit. As a result, almost all the main elements of the activities of companies engaged in natural monopoly industries, including activities in the markets, are subject to regulation by federal, regional and local government bodies.

Tariffs are set for a certain period based on the level of costs of companies for the production and circulation of products and taking into account the regulatory profit. Companies have the right to apply to state authorities for a revision of the established tariffs if it turns out that, due to the circumstances, the company's profit is below the normatively established level. In the USA, the concept of a "fair" profit margin is used, the level of which is determined by comparing the performance of companies close in profile.

In foreign practice, public sector management is considered broadly and covers both enterprises that are directly owned by the state and organizations of other forms of ownership financed from budgetary sources. In part, the public sector takes over both the financing of manufacturing enterprises and the organization of the production of goods and services. The coincidence of these functions develops in relation to state organizations. Thus, the state directly manages the network of state scientific, educational organizations, cultural institutions, and healthcare.

To a lesser extent, this applies to manufacturing enterprises, in relation to which the practice of management through the provision of government orders is more often observed. On the other hand, the State is able to provide an extensive degree of freedom to organizations belonging to it that operate partially on a commercial basis, sell manufactured goods and services on the markets and replenish their resources not only through state budget financing, but also by generating their own income.

With a certain degree of conditionality, it is possible to distinguish three areas of approach to the management of state property and state organizations that have developed in foreign practice:

a) direct management of state organizations financed on a budgetary basis, in which state bodies assume part of the management functions, dispose of large property values on the balance sheet of the organization, appoint and remove the heads of the organization. In Kazakhstan, this approach corresponds to state institutions and partially state-owned enterprises operating on the rights of operational management. However, in foreign practice, such organizations are given more rights to dispose of resources within the limits of funds allocated by the state for their maintenance. At the same time, in relation to such organizations, the right of strict control by the state over the targeted spending of funds remains;

b) limited management of state-owned enterprises, partially financed from the budget, and partially operating on the principles of economic calculation and self-sufficiency. Such organizations have fairly broad rights to independently dispose of financial and material resources used in production, enter the markets as independent producers. In the domestic economy, formed as a result of economic reforms and the transition to market relations, state-owned enterprises correspond to such a group of organizations. This form of management is typical for enterprises of the military-industrial complex and other organizations working on direct orders of the state or satisfying significant special needs, fulfilling social orders;

c) indirect management of enterprises and organizations of various forms of ownership that are not funded or minimally funded from the state budget, but fulfill state orders, which allows us to assert indirect financing from the state. In fact, in this case, the state does not manage the property of enterprises, organizations, but by managing the state order, it has a significant impact on enterprises. In Kazakhstan, an analogue of this form of public administration is a state order placed on a competitive basis.

There are no clear dividing lines between the three main forms of public administration used abroad in relation to state property, intermediate forms combining the characteristics of each of the three are widely used.

A comparison of the forms of management of state-owned objects abroad and in Kazakhstan clearly shows that formally the domestic economy has accumulated the main forms that are used in market conditions of management.

Conclusion. Taking into account the above circumstances revealed when considering the experience of the EU countries, the USA, Japan and Turkey, it is necessary to be careful when introducing foreign experience in state property management in domestic conditions, which requires justification in each case. Of the presented approaches, the first approach is used in Kazakhstan, where the direct management of state organizations financed on a budgetary basis, in which state bodies assume part of the management functions, dispose of large property values on the balance sheet of the organization, appoint and remove the heads of the organization. Proven progressive methods on the world stage can be successfully applied in the Kazakh economy only after the adaptation of the state apparatus to them and the analysis of possible consequences during their implementation.

Using the example of Kazakhstan, it can be said that the transition to the private sector did not lead to a noticeable increase in labor productivity, a decrease in the material and energy intensity of production, one of the reasons for which can be called an insufficiently formed competitive market and a high share of state participation in some sectors of the economy. Foreign experience clearly shows that both the public and private sectors of the economy have both advantages and disadvantages. There is a flexible rational division depending on specific conditions, the ratio between public, private, mixed property, which should be followed in real practice of economic management taking into account social factors.

The article presents the results of scientific research obtained during the implementation of scientific and technical projects on grant financing on the topic "Improving the efficiency of management of state property in post-crisis conditions" (IRN AP14972672).

REFERENCES

1. Каримуллина А. Промышленная политика Республики Сингапур: этапы, инструменты, результаты // Проблемы Национальной Стратегии. – 2012. – № 3(12). – С. 153-167.
2. Хайек Ф. Конституция свободы. – М.: Социум, 2018. – 528 с.
3. Пайпс Р. Собственность и свобода / пер. с англ. – М., 2000. – 415 с.
4. Sappington D.E.M., Stiglitz J.E. Privatization, information and incentives // Journal of Policy Analysis and Managers. – 1987. – Vol. 6, No. 4. – P. 567-582. – URL: file:///C:/Users/User/Downloads/6255180.pdf
5. Полтерович В.М. Приватизация и рациональная структура собственности: науч. докл. – М.: РАН ИЭ, 2012. – 66 с.
6. Filipovic, A. Impact of Privatization on Economic Growth // Issues in Political Economy. – 2005. – Vol. 14. – 40 p. – URL: <https://digitalcommons.iwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1016&context=uer>
7. Череева Б.Т. Современные концепции государственного управления: теория и практика // Central Asian Economic Review. – 2019. – № 2. – С. 102-112.
8. Официальный сайт НБС РК [электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz>
9. Официальный сайт Mbfinance.ru [электронный ресурс]. – URL: <https://mbfinance.ru/investitsii/prognozy-i-analitika/vvp-stran-mira/>
10. Мэннинг Н., Парисон Н. Реформа государственного управления: международный опыт. – М., 2003. – 495 с.
11. Peters G., Savoie D. Taking Stock: Assessing Public Sector Reforms. – Montreal, 1998. – 417 p.
12. Государственные предприятия Турции [электронный ресурс]. – URL: https://wikipedia.net/ru/State-owned_enterprises_of_Turkey
13. Макварт Э. Эффективность управление публичной собственностью: понятие, подходы, критерии // Имущественные отношения в РФ. – 2018. – №2(197). – С. 22-34.
14. Саханова А. Новая парадигма государственного управления «Good Governance»: пример Японии как перспектива для стран СНГ // Менеджмент в России и за рубежом. – 2004. – № 1. – С. 31-49.
15. Дьячкова А.В. Экономика общественного сектора: учеб. пос. – Екатеринбург: Издательство Урал. ун-та, 2016. – 166 с.

REFERENCES

1. Karimullina A. Promyshlennaja politika Respubliki Singapur: jetapy, instrumenty, rezul'taty // Problemy Nacional'noj Strategii. – 2012. – № 3(12). – S. 153-167 [in Russian].
2. Hajek F. Konstitucija svobody. – М.: Socium, 2018. – 528 s. [in Russian].
3. Pajps R. Sobstvennost' i svoboda / per. s angl. – М., 2000. – 415 s. [in Russian].
4. Sappington D.E.M., Stiglitz J.E. Privatization, information and incentives // Journal of Policy Analysis and Managers. – 1987. – Vol. 6, No. 4. – P. 567-582. – URL: file:///C:/Users/User/Downloads/6255180.pdf.
5. Polterovich V.M. Privatizacija i racional'naja struktura sobstvennosti: nauch. dokl. – М.: RAN IJe, 2012. – 66 s. [in Russian].
6. Filipovic, A. Impact of Privatization on Economic Growth // Issues in Political Economy. – 2005. –

Vol. 14. – 40 p. – URL: <https://digitalcommons.iwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1016&context=uer>.

7. Chereyeva B.T. *Sovremennye koncepcii gosudarstvennogo upravlenija: teoriya i praktika* // *Central Asian Economic Review*. – 2019. – №2. – S. 102-112.

8. Oficial'nyj sajt NBS RK [jelektronnyj resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz>.

9. Oficial'nyj sajt Mbfinance.ru [jelektronnyj resurs]. – URL: <https://mbfinance.ru/investitsii/prognozy-i-analitika/vvp-stran-mira/>.

10. Mjenning N., Parison N. *Reforma gosudarstvennogo upravlenija: mezhdunarodnyj opyt*. – M., 2003. – 495 c. [in Russian].

11. Peters G., Savoie D. *Taking Stock: Assessing Public Sector Reforms*. – Montreal, 1998. – 417 p.

12. Gosudarstvennye predpriyatija Turcii [jelektronnyj resurs]. – URL: https://wikipredia.net/ru/State-owned_enterprises_of_Turkey.

13. Makvart Je. *Jefferktivnost' upravlenie publichnoj sobstvennost'ju: ponjatie, podhody, kriterii* // *Imushhestvennye otnosheniya v RF*. – 2018. – №2 (197). – S. 22-34 [in Russian].

14. Sahanova A. *Novaja paradigma gosudarstvennogo upravlenija «Good Governance»: primer Japonii kak perspektiva dlja stran SNG* // *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*. – 2004. – № 1. – S. 31-49 [in Russian].

15. D'jachkova A.V. *Jekonomika obshhestvennogo sektora: ucheb. pos.* – Ekaterinburg: Izdatel'stvo Ural. un-ta, 2016. – 166 s. [in Russian].

Череева Б.Т., Абаева Г.И., Байкин А.А., Завьялова Е.Н.

МЕМЛЕКЕТТІК МЕНШІКТІ БАСҚАРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

Мақалада мемлекеттік меншікті басқарудың шетелдік тәжірибесі қарастырылады, өйткені оны басқару проблемалары әлемнің барлық елдерінің алдында тұр. Нарықтық экономикасы бар елдерде мемлекеттік меншікті басқарудың белгілі бір тәсілдері әзірленді, онда мемлекеттік сектор экономика үлесінің аз бөлігін алады. Қазақстан реформалау процесінде тұр, онда мемлекеттік секторды бәсекелестік ортаға беру қарқынды жүріп жатыр және оның нәтижелілігі қазақстандық шындыққа бейімделген дұрыс таңдалған тәсілге байланысты болады. Осыған байланысты авторлар Еуропалық Одақ, АҚШ, Жапония және Түркия елдерінің мысалында мемлекеттік меншікті басқару мәселелері бойынша талдау жүргізді. Зерттеу нәтижесінде қарастырылып отырған елдердің тәжірибесінде әзірленген мемлекеттік секторды басқарудың жалпы тәсілдері айқындалды және Қазақстанның экономикалық жағдайларында ұқсас тетіктерді қолдануға әрекет жасалды. Зерттеу авторлардың еңбек өнімділігінің, қор өнімділігінің өсуіне, өндірістің материал сыйымдылығы мен энергия сыйымдылығының төмендеуіне қалыптасқан бәсекелестік нарық және мемлекет пен жеке секторды сауатты басқару арқылы қол жеткізуге болады деген пікіріне әкелді. Нарықтағы жетістікке бизнес пен мемлекеттің бірлескен жұмысы арқылы қол жеткізуге болады.

Череева Б.Т., Абаева Г.И., Байкин А.А., Завьялова Е.Н.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОБСТВЕННОСТЬЮ

Аннотация

В статье рассматривается зарубежный опыт управления государственной собственностью, поскольку проблемы управления ею стоят перед всеми странами мира. В странах с рыночной экономикой уже выработаны определенные подходы к управлению госсобственностью, при котором госсектор занимает малую часть доли экономики. Казахстан же находится в процессе реформирования, где усиленно идет передача государственного сектора в конкурентную среду, и ее результативность будет зависеть от правильно выбранного подхода, адаптированного к казахстанским реалиям. В этой связи авторами был проведен анализ по вопросам управления государственной собственностью на примере стран Европейского Союза, США, Японии и Турции. В результате исследования были определены общие подходы к управлению госсектора, выработанные на опыте рассматриваемых стран, и проведена попытка применения аналогичных механизмов на экономических условиях Казахстана. Исследование привело авторов к мнению, что к росту производительности труда, фондоотдачи, снижению материалоемкости и энергоемкости производства можно прийти посредством сформированного конкурентного рынка и грамотном управлении как государством, так и частным сектором. Успех на рынке может быть достигнут при совместной работе бизнеса и государства.

Журнал включен в Перечень изданий Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан и направлен для публикаций результатов научных исследований по направлениям освещения актуальных вопросов экономической теории и практики: актуальные вопросы экономики, менеджмент, маркетинг, финансы, учет и аудит.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В «ВЕСТНИКЕ КАЗУЭФМТ»

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ

Научная статья должна соответствовать заявленной цели и тематическому направлению журнала, содержание которой отражает изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности, содержащая авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной; или посвященное рассмотрению ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой (систематический обзор).

Структура научной статьи должна включать название, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, основную часть (результаты, обсуждение), заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Все статьи принимаются через систему онлайн подачи <http://vestnik.kuef.kz/>.

Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле. Проверьте правильность указания e-mail, поскольку всю *переписку редакция будет вести с Вами по электронной почте*.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках. Объем статьи, включая библиографию, должен быть **не менее 6 и не более 10 страниц** (на объем свыше 10 страниц устанавливается оплата 1000 тенге за каждый лист, но не более 15 страниц общего объема).

Подаваемая рукопись должна:

- представлять академическую и научную ценность;
- иметь определенную значимость и оригинальность, а также практическое значение;
- вносить вклад в более ранние исследования по этой теме;
- тщательно вычитана и отредактирована.

Технические требования к оформлению статьи:

- формат – Microsoft Word, формулы в редакторе формул (Microsoft Equation).
- шрифт – Times New Roman;
- размер шрифта – 14;
- межстрочный интервал – одинарный;
- ширина всех полей – 2 см;
- абзацный отступ – 1 см.

В журнал могут быть представлены оригинальные научные статьи, которые являются окончательным отчетом о законченном экспериментальном исследовании.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

Автор указывает:

УДК – на основе системы Универсальной десятичной классификации информации, используемой во всём мире для систематизации произведений науки, литературы и искусства, периодической печати, различных видов документов и организации картотек. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

ГРНТИ – на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации, применяемого для систематизации документов в Электронном Каталоге. ГРНТИ по своей теме можно определить на сайте <http://grnti.ru/> или <http://lib.gup.kz>.

Указывается в верхнем левом углу рукописи.

Помимо УДК и ГРНТИ можно указать коды по классификации **JEL (JEL Classification)**. Коды, указанные автором, должны четко отражать область исследований. Автор может использовать коды

классификации JEL из двух или трех областей, если они охвачены исследованием. *Коды по классификации JEL можно найти на сайте: <http://nfmte.com/assets/docs/jel.doc>.* Коды JEL указываются после ключевых слов.

DOI (ДОИ) (далее – DOI (ДОИ)) к каждой статье, которая является цифровым идентификатором объекта для уникальной и постоянной онлайн идентификации содержания журнала и ссылок в Интернете и присваивается регистрационным агентством International DOI Foundation (Интернэйшенел DOI Фаундэйшен)

Ключевые слова переводятся на три языка (*казахский, русский, английский языки – keywords, ключевые слова, кілт сөздер*).

Автор (авторы)

Перед названием статьи в правом верхнем углу указывается ФИО автора (авторов). После ФИО авторов должны быть написаны: ученая степень и ученое звание, место работы, город, название страны. Название организации или учреждения указывается в именительном падеже, при этом название должно быть полным, без сокращений.

Если есть несколько авторов, они сами принимают решение относительно порядка их упоминания в названии статьи (рекомендуемый вариант - в зависимости от вклада в исследование). Список авторов включает только тех лиц, которые действительно приняли участие в исследовании и согласились нести полную ответственность за его содержание. Указать электронные адреса всех авторов. Также необходимо указать основного автора (автора для корреспонденции). **Количество авторов не более 4.**

Название статьи

Название статьи должно полностью отражать тему исследования и его содержание. Оно должно быть коротким и конкретным (не более 10 слов). Кроме того, оно должно быть привлекательным для внимания читателя и написано с использованием научного стиля. Уместно указывать объект исследования или конкретизировать его с помощью двоеточия или скобок. Не рекомендуется использовать сокращения, кроме общепринятых и известных.

СТРУКТУРА СТАТЬИ

Материал в рукописи должен строиться по принципу «от общего к конкретному». Статья должна состоять из следующих разделов (это не исключает наличия дополнительных подразделов), что соответствует международным стандартам:

Аннотация

Аннотация должна быть информативной и структурированной. В аннотации необходимо приводить только то, что сделано в статье (рассмотрено, выявлено, определено, показано, проанализировано и т.д.) **(22-25 строчек или не менее 150 слов, не более 300 слов).**

В аннотации излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость.

Аннотация пишется на основном языке рукописи **(в начале статьи)**, в конце статьи, после списка литературы, должна быть аннотация на казахском и/или русском и/или английском языках (в зависимости от основного языка рукописи).

Ключевые слова (на трех языках)

Количество ключевых слов должно составлять не менее 10. Там не должно быть предложений, а только слова или группы слов. Если объект исследования не упоминается в названии документа (включая страну, регион), его следует добавить в список ключевых слов.

Введение (26-32 строчек или не менее 200 слов)

Во введении должны быть обоснованы и разъяснены научные вопросы, актуальность, цель, задачи, материалы и методы исследования. **Цель** описывает основные результаты в краткой и конкретной форме, достижение которых является целью данного исследования. Цель не должна копировать название рукописи. **Методы** исследования описываются кратко и конкретным образом. Описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. Если предлагаемые методы и процедуры используются в других работах, автор должен ссылаться на исходные источники. Должны быть представлены теории, перспективы, формулы,

уравнения. Если в статье используются общеизвестные статистические процедуры, автор не должен описывать их сущность, достаточно просто указать их.

Автору следует конкретизировать проблему, по которой проведено данное исследование. Введение не должно быть длинным, автор должен избегать использования таблиц и цифр.

Обзор литературы (20-22 строчек или не менее 150 слов)

Автор должен описать проделанный анализ и обобщение соответствующих работ (статей, монографий, докладов, тезисов и т. д.), которые описывают суть проблемы и/или дают представление о предыдущих исследованиях по ее решению. Обзор литературы должен соответствовать цели исследования и представлять результаты критического анализа аналитической базы для тестирования гипотезы исследования.

Литературный обзор должен охватывать работы, которые были опубликованы за последние пять лет в индексируемых журналах из базы данных Web of science или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Рекомендуется завершить обзор литературы изложением нерешенных вопросов, выявлением противоречий в результатах и результатах предыдущих исследований, обоснованием необходимости продолжения исследований в этой области и выбора конкретной темы (направления) этого изучения.

Основная часть (анализ, результаты и обсуждение)

Включает в себя эмпирические или теоретические данные, полученные в процессе проведенного исследования. Рекомендуется использовать рисунки, таблицы (в совокупности не более 5).

Заключение (15 строчек или не менее 100 слов).

В этом разделе излагаются основные идеи статьи, формулируются полученные результаты и их новизна. Предложения, выводы и рекомендации должны подтвердить достижение поставленных целей и задач исследования. Необходимо наметить возможность практического использования полученных результатов и предложить направления для дальнейших научных исследований.

Наименование обозначенных разделов (текст с абзаца) выделять полужирным шрифтом (введение, обзор литературы, основная часть, выводы).

В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках.

Литература оформляется в последовательности ссылок по тексту и в соответствии с Межгосударственным Стандартом ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (Принят Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

Название списка литературы должно иметь стандартный подзаголовок «Литература», «Әдебиеттер», «References» (от 6 до 15 источников, желательно книги, брошюры, статьи из журналов казахстанских и зарубежных авторов).

Источники литературы в статьях на русском и казахском языках должны представляться на языке оригинала. После этого необходимо привести второй Список литературы (References) с транслитерацией. В статье, написанной на английском языке, источники на русском и казахском языках приводятся с транслитерацией. Для этого можно использовать сайт: <http://translit.net>

Статьи на казахском и английском языках должны иметь профессиональный перевод (запрещается автоперевод с интернета).

Источник литературы содержит: автор (ы), полное наименование источника, – место издания: издательство, год выпуска. – количество страниц (образец ниже)

НАПРИМЕР:

ЛИТЕРАТУРА (ӘДЕБИЕТТЕР)

1. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: учеб. пос./ О.И. Лаврушин, О.Н. Афанасьева. – 7-е изд. – М.: КНОРУС, 2013. – 360 с.

2. Указ Президента Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 577 «О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» // <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167>

3. Регионы Казахстана (2018). Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – Астана. – 30 с. http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publications

Compilations?_afrLoop=9713740891393549#%40%3F_afrLoop%3D9713740891393549%26_adf.ctrl-state%3D19favud3d_54

4. Hong C.Y., Lee Y.C., Tsai M.C. and Tsai Y.C., 2018. Agricultural Sector Input Technical Coefficients, Demand Changes and CO2 Emissions after the Financial Crisis: Environmental Input-Output Growth Factor Model Approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 8(6). – P. 339-345.

5. Шумакова О.В. Теоретические аспекты устойчивого развития сельских территорий в современной науке // *Современные проблемы науки и образования*. – 2013. – №6. – С. 1-8

6. Marshall A. (1980). *The principles of Economics* (Macmillan and Co., Ltd.). – London: Macmillan and Co., Ltd. econlib.org. <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP.html>.

7. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 14 ақпандағы № 420 Жарлығы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1600000894>

REFERENCES

1. Lavrushin O.I. *Bankovskoe delo: sovremennaja sistema kreditovaniya: ucheb. pos. [Banking: the modern system of lending: training manual]* / O.I. Lavrushin, O.N. Afanas'eva. – 7-e izd. – M.: KNORUS, 2013. – 360 s. [in Russian].

2. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 30 maja 2013 goda № 577 «O Konceptii po perehodu Respubliki Kazahstan k «zelenoj jekonomike» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated may 30, 2013 No. 577 "on the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to the" green economy]]. <https://online.zakon.kz/Document/?docid=31399596#pos=0;167> [in Russian].

3. Shumakova O.V. *Teoreticheskie aspekty ustojchivogo razvitija sel'skih territorij v sovremennoj nauke [Theoretical aspects of sustainable development of rural areas in modern science]* // *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*. – 2013. – №6. – S. 1-8 [in Russian].

4. Agroonerkasiptik keshendi zhane auyldyk aumaktardy damytudy memlekettik retteu turaly Kazakstan Respublikasynyn 2005 zhylygy 8 shildedegi N 66 Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 8, 2005 No. 66 About State Regulation of Agribusiness Development and Rural Areas Development] // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000066> [in Kazakh].

Оригинальность полученных статей проверяется с использованием системы антиплагиата. Одобрение на опубликование в журнале получают статьи, имеющие процент оригинальности **не менее 75 %**. Поддельные или заведомо неточные заявления представляют собой неэтичное поведение и являются неприемлемыми.

Срок рассмотрения статьи редакцией от трех до шести месяцев. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта

В статье не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- фотографий;
- цветных элементов.

В статье допускается в совокупности не более 5-ти таблиц, выполненных в Word и рисунков (Word, группировать). Даются ссылки на источники в квадратных скобках.

Если рукопись не соответствует требованиям, она возвращается на доработку. Датой сдачи статьи считается день ее получения редакцией ее окончательного варианта.

**ОПЛАТА ПРОИЗВОДИТСЯ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ ОТ РЕДАКЦИИ
(квитанцию отправляете на почту vestnik@kuef.kz)**

К статье прилагаются:

– Сведения об авторах (на 3-х языках): Ф.И.О., название страны, аффилиации (название организации), должность, степень, звание, служебный и мобильный телефоны, e-mail для всех авторов публикаций (в том числе с указанием основного автора).

Сведения об авторе:

- Фамилия Имя Отчество (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Должность, ученая степень, звание (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Организация (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Адрес
- Страна (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Телефон раб., сотовый
- E-mail
- Название статьи (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Дополнительная информация: для зарубежных авторов указывается страна

Окончательная версия статьи должна подаваться со всеми прилагающимися документами (статья, сведения об авторах, заполнением всех пунктов на сайте).

Все статьи проходят антиплагиат (проводит редакция университета) подлежат экспертизе рецензентами. При необходимости статья отправляется на доработку автору или отклоняется. Редакционная коллегия оставляет за собой право отклонить ее от печати при несоответствии настоящим требованиям по структуре и оформлению и не вступать в переписку с авторами.

Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

Публикационная этика

1. Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями.
2. Редакционной коллегией соблюдается Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE).
3. Все стороны, вовлеченные в процесс работы с публикациями (авторы, редакторы и рецензенты) должны следовать принципам этического поведения.
4. **Этические принципы для авторов:**
 - а) Авторы должны представить объективное обоснование научной значимости своей исследовательской работы. Допускается публикация обзорных статей при наличии оригинальных выводов и/или рекомендаций.
 - б) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи являются оригинальными, и что в случае использования в статье других работ это должным образом указано. Плагиат неприемлем в любой из его форм: дословного копирования без ссылки на источник, перефразирования без ссылки на источник, а также самоплагиата (если элементы статьи ранее опубликованы, авторы обязаны на это сослаться). Заведомо ложные и недостоверные сведения являются недопустимыми.
 - в) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи не находятся на рассмотрении в других изданиях. Представление статьи одновременно в несколько изданий представляет собой неэтичное поведение и неприемлемо.
 - д) Автор, представляющий статью, должен обеспечить согласие всех соавторов (при их наличии) с ее окончательным вариантом и с ее представлением к публикации в журнале.
 - е) Источник финансирования исследований, при наличии такового, должен быть объявлен и указан, его роль в проведении исследований и/или подготовке статьи должна быть изложена.
5. Неэтичное поведение представляет собой следующие действия авторов:
 - а) связанные с самостоятельным предоставлением рецензии на собственные статьи;
 - б) договорным и псевдорецензированием;
 - в) обращение к агентским услугам по опубликованию результатов научного исследования;
 - д) фальсификацией состава авторов;
 - е) публикацией псевдонаучных текстов;
 - ф) передачей текстов статей в другие журналы без согласования с авторами;
 - г) передачей материалов авторов третьим лицам;
 - х) нарушением авторских прав и принципа конфиденциальности редакционных процессов;
 - и) манипуляциями с цитированием, плагиатом, фальсификацией и фабрикацией.
6. **Этические принципы для рецензентов:**
 - а) Рецензенты должны соглашаться на рецензирование только тех статей, для оценки которых они обладают достаточными знаниями и которые они могут прорецензировать своевременно.
 - б) Рецензент должен отказаться от подготовки рецензии, если участвовал в какой-либо работе, связанной с подготовкой статьи, или в описываемых в ней исследованиях.
 - в) Рецензент должен уважать конфиденциальность рецензии и не раскрывать никакие детали статьи или рецензии во время или после рецензирования никому за исключением тех лиц, кому это разрешено редакцией (например, редактору).
 - д) Рецензент не вправе использовать информацию, полученную в ходе рецензирования, для собственной выгоды, для выгоды либо для дискредитирования других лиц или организаций.
 - е) Рецензент должен заявить редактору о возможном конфликте интересов, связанном с рецензированием статьи, или обратиться за советом к редактору, если не уверен, составляет ли сложившаяся ситуация конфликт интересов.

- f) Оценка должна проводиться объективно, заключения должны быть четко сформулированы и аргументированы, чтобы авторы могли использовать их для улучшения работы.

7. **Этические принципы для редакторов:**

- a) Редакторы несут ответственность за содержание публикуемых материалов;
- b) При принятии решения о публикации редакторы научного журнала руководствуются достоверностью и точностью представления данных и научной значимостью рассматриваемой работы;
- c) Решение о публикации принимается независимо от коммерческих соображений;
- d) Редакторы оценивают интеллектуальное содержание рукописей вне зависимости от расы, пола, религиозных взглядов, происхождения, гражданства, социального положения или политических предпочтений авторов;
- e) Неопубликованные данные, полученные из представленных к рассмотрению рукописей, не должны использоваться для личных целей или передаваться третьим лицам.
- f) Информация или идеи, полученные в ходе редактирования и связанные с возможными преимуществами, должны сохранять конфиденциальность и не использоваться с целью получения личной выгоды.
- g) Редакторы не должны допускать к публикации информацию, если имеется достаточно оснований полагать, что она является плагиатом.
- h) Редакторы совместно с Издателем не должны оставлять без ответа претензии, касающиеся рассмотренных рукописей или опубликованных материалов, а также при выявлении конфликтной ситуации, и принимать все необходимые меры для восстановления нарушенных прав.
- i) Главный редактор (заместитель главного редактора) и члены редакционной коллегии обеспечивают авторам, имеющим неудовлетворенные претензии, возможность повторно направить материалы для публикации.

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Беттеуші/верстка: **Хасенова М.Т.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 30.03.23. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 33 б.т. Таралымы 45 дана. Тапсырыс 724.
Подписано к печати 30.03.23. Формат 70x100 1/10. Объем 33 уч.-изд.л. Тираж 45 экз. Заказ 724.

*«Esil University» мекемесінің баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., А. Жұбанов көшесі, 7
Издательско-полиграфический центр учреждения «Esil University». г. Астана, ул. А. Жубанова, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертифициатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001

Приказом Председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки
Министерства и образования и науки Республики Казахстан № 527 от 25.06.2021 года
включен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом для публикации
основных результатов научной деятельности.